KÉRI PIROSKA

SUGÁRKOSZORÚ

HA EGYSZER MEGÍRNÁK NEMZEDÉKÜNK
IGAZ TÖREKVÉSEINEK ÚTJÁT
A NEGYVENES ÉVEKTŐL MÁIG,
JUCIÉ VOLNA EBBEN
AZ EGYIK LEGTISZTÁBB, LEGNEMESEBB KARAKTER.

FODOR ANDRÁS, 1969

KÉRI PIROSKA

SUGÁRKOSZORÚ

SÓS JÚLIA ÉS KÖRE

DOKUMENTUMOK, EMLÉKEZÉSEK, LEVELEK

A KÖTET LÉTREJÖTTÉT LEHETŐVÉ TETTÉK:
VERMES GYÖRGY
IPM INTERPRESS MAGAZIN
A GONDOLKODÓ EMBER LAPJA

A KÖTET MEGJELENÉSÉT ANYAGILAG TÁMOGATTÁK:
DR. KÉRI GYÖRGY
ÓBUDA-BÉKÁSMEGYER ÖNKORMÁNYZATA

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM
MAGYAR KÖNYV ALAPÍTVÁNY

KÖNYVTERV: KERESZTES MÁRIA

© KÉRI PIROSKA, 2003

AZ UNOKÁKNAK:
DÁVIDNAK, CSABÁNAK, TAMÁSNAK, ÁRONNAK ÉS JULINAK

TARTALOM

Kéri Piroska: Előszó 11

Göncz Árpád: A kovász-ember 13
Sánta Ferenc: Sós Júlia 16

AZ OTTHON ÉS A GYERMEKÉVEK – 1923–1940

Sós Júlia: Az örökség 21
Sós Júlia: Szüleim világa 24
Móra Ferenc levelei Sós Aladárhoz 27–29
Sós Júlia: A kamaszkor vívódásai 37
Nemes Nagy Ágnes levelei 49–52

TALÁLKOZÁSOK, BARÁTSÁGOK – 1940–1945

Kresz Mária és Sós Júlia levelezése 57
Levél Nyárszóról 60
Márkus István leveleiből 61
Pápai Béla levelei 63
Kibédi György levelei 66
Szpáits Mihály levele 68
Sós Júlia levelei Járdányi Pálhoz 68
Járdányi Pál levelei 74
Kicsi Sándor levele 76
Rácz Lajos levele 77
Kováts Zsuzsa – Dezső Ginda: Sós Júlia bújtatása 78
Gellért Oszkár: A Szent Domokos utcai házról 82

A JÖVŐT SZÉPNEK HINNI... – 1945–1949

Sós Júlia: Gondolatok, 1945. március 13. 85
Pikler J. Gyula levelei 88
Márkus István levele 89
Asztalos Bálint leveleiből 91
Márkus István levele 93

Kicsi Sándor levele 93
Fazekas László levelei 95
Kicsi Sándor levele 97
Márkus István levele 98
Kibédi György levele 99
Köpeczi Béla levelei 102
Asztalos Bálint levele 106
Kicsi Sándor levelei 107
Lám Leó (Lázár György) levele 109
Márkus István levele 112
Kicsi Sándor levele 112
Édesanyja levele 113
Simó Jenő levele 114
Levelek Lám Bélának 115
Édesanyja levele 118
Kardos László levele 118
Lám Béla levele 119
Erdész Erzsébet levelei 120
Asztalos Bálint levele 123
Levél Lám Bélának 124

NEHÉZ ESZTENDŐK – 1950–1956

Kassai Ferenc üdvözlőkártyája 129
Lám Béla levelei 129
Levél a Lám családhoz 131
Levelek Lám Bélához 132
Sarkadi László levele 133
Mansberg Árvéd levelei a kitelepítésből 134
Levelek a Lám családhoz 136
Tanítványok leveleiből 139
Asztalos Bálint levele 141
Tanítványok leveleiből 142
Hidy Ferenc levele 144
Levél a Lám családnak 145
Szpáits Mihály levele 146
Áprily Lajos levelezőlapja 148

Lám Béla levele 148
Válasz Lám Bélának 149
Kardos László levelezőlapja 153
Herbai Sándor levele 154
Márai Júlia: Menekülésünk a kitelepítéstől 154
Levél Lám Béláéknak 158
Sós Júlia: Érettségi bankett, 1956 159
Jónás Pál: Fordulópontok Sós Júlia életében 168
Hegedűs B. András: Sós Júlia a Petőfi-körben 175
Kéri Piroska: Édesapám emlékére 177
Göncz Árpád, Litván György, Vásárhelyi Miklós
Kéri Józsefre emlékezem 194

A MAGYAR SZELLEMI ÉLET ÉS AZ EMIGRÁCIÓ – 1957–1958

Sós Júlia, Nyeste Zoltán, Nyeste Magdi és Jónás Pál levelezése 199

TANÍTVÁNYOK BESZÁMOLÓI AZ EMIGRÁCIÓBÓL – 1957–1968

Sós Júlia: Jegyzetek disszidált diákokról (részlet) 277
Latzkó-Tóth Péter levelezőlapja 285
Belohorszky Ferenc levelei 286
Hámori András levelei 289
Jónás István levelei 291
Vadas Ágnes levele 294
Neményi Anna levelei 295
Kovács Jánoska levelei 298

AKIK ITTHON MARADTAK... – 1957–1990

Zelk Zoltán levelei 1961–62-ből 305
Cserbakői Endre: Sós Júlia 310
Sós Júlia és Cserbakői Endre leveleiből 311
Józsa Tivadar: Emlékezés egy régi barátságra 324
Józsa Tivadar és Sós Júlia levelezése 327
Kis Péter levelei 347
Áprily Lajos levelezőlapjai 352
Lám Béla levele 352

Kardos László levelezőlapjai 353
Lám Béla levele 354
Gellért Oszkár levele 355
Lám Béla levelezőlapja 356
Áprily Lajos levelezőlapja 356
Sós Júlia levele Járdányi Pálnak 357
Szekerke Mária levele 357
Levél az MTA Szociológiai Kutatócsoportjától 358
Belohorszky Pál levelei 359
Bozóky Éva: Barátok voltunk 360
Varga Domokos: Elfogultan, szomorúan 364
Koczogh Ákos: Sós Júliáról 367
Jobbágy Károlyné: Sós Júlia pedagógiája 368
Vaikó Éva: Emlékezés 369
Semjén Katalin: Monológ Sós Júliához 371

KÉSZ A LELTÁR – 1968

Kéri József levele Nyeste Zoltánéknak 377
Jónás Pál válasza 378
Fekete Gyula: Kész a leltár 378
Tánczos Gábor levele 379
Lám Erzsébet levele 380
Fodor András naplójegyzete és részvétlevele 381
Kovács Jánoska levele 382
Jovánovics Miklós: A legjobbak közül való 382
Granasztói Pál levelezőlapja 383
Heller Ágnes: Előszó (részlet) 384
Antall József levele Kéri Györgynek I
Fotók II–XXXII
Bibliográfia 385
Rövid életrajzok 388
Névmutató 394
Tárgymutatók 404

KÉRI PIROSKA
ELŐSZÓ

Sós Júlia 1923. október 30-án született Budapesten. Apja Sós Aladár polihisztor, kiváló építész, társadalomtudós, közgazdász, filozófus, festőművész, a Galilei-kör alapító tagja. Édesanyja Schreiber Borbála zongoratanárnő, Bartók Béla tanítványa. Sós Júlia a Baár-Madas Református Leánygimnáziumban érettségizett. A Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar–francia szakos tanári diplomát, majd doktori címet szerzett. Fiatal kora óta tanítani, nevelni akart. Elhivatott, elkötelezett pedagógusként élte le rövid életét. 1947-től a NÉKOSZ Apáczai Csere János Iskolakollégiumának tanára, majd a NÉKOSZ feloszlatása után 1949-től budapesti középiskolákban tanított (Oleg Kosevoj Szovjet-ösztöndíjas Iskola, Varga Katalin, Eötvös József, Radnóti Miklós, Árpád gimnáziumok). A tanítás mellett irodalomtörténeti, pedagógiai, szociológiai tanulmányokat és cikkeket publikált. Másodállásban 1966 szeptemberétől az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának munkatársa lett.

Édesapám, Kéri József 1961 nyarán szabadult a börtönből. Édesanyám kívánságára elindították a válópert. Apám sorra kereste fel régi barátait, többek között Sós Júliát is, akivel még Györffy-kollégistaként 1945-ben ismerkedtek meg. A hosszú beszélgetések elmélyítették barátságukat, és 1962 júniusában összeházasodtak. Én 1959-től a kaposvári „Zója" Leánynevelő Otthon lakója voltam, mert édesanyámat tbc-vel kezelték. A válás után édesapámat választottam. Igazi családba kerültem, és Sós Júlia lett a nevelőmamám. Hat évet töltöttünk együtt, személyiségem kialakulásának legmeghatározóbb időszakát.

A Sós Júliáról szóló emlékkönyv gondolata már 1979-ben felvetődött Kardos László kezdeményezésére, amelynek munkálataiban Csoma Gyula, Mérei Ferenc, Tánczos Gábor és Vaikó Éva is részt vettek volna. Sajnos a terv még az előkészületek idején szertefoszlott Kardos László hirtelen halála miatt.

1983-ban a Magyar Történelmi Társulat pedagógia-történeti pályázatot írt ki, amelynek egyik témája: „Egy pedagógus életútja és munkássága" volt. Ekkor kezdtem el, már végzett könyvtárosként, nevelőanyám levelezésének, az életéhez kapcsolódó dokumentumoknak és a róla szóló visszaemlékezéseknek összegyűjtését, rendszerezését. 1986-ban elkészült pályázatommal elnyertem az Országos Pedagógiai Intézet különdíját. Húsz esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a hatalmas kézirattömegből kiadásra alkalmas könyv váljék. Az egymást időrendben követő Sós Júlia-írásokat, levélváltásokat, dokumen-

tumokat és visszaemlékezéseket olvasva elénk tárul a századelő Magyarországa, majd a Budapesten élő értelmiségiek élete 1938–1968 között.

A Keleti Károly utcai otthon mindenki előtt nyitva állt. A barátok és tanítványok, beleértve az 1957-től emigrációba kényszerülteket is – ők a levélváltásokon keresztül – a „szalonban" zavartalanul, félelem nélkül jelen lehettek. Sós Júlia és Sós Aladár otthona helyszíne lett bizalmas találkozásoknak, jóleső beszélgetéseknek emberi sorsokról, politikáról, művészeti életről.

A kötetből megismert barátok többsége az elmúlt harmincöt esztendő alatt követte Júliát az „égi szalonba". Nem élhették meg a nagy történelmi fordulatot, amiről annyit álmodoztak, és amiért küzdöttek.

***

A szerkesztés során igyekeztem a szereplőket beazonosítani, és szögletes zárójelben megadni a vezetékneveket.

Az egyes fejezetekhez néhány jellemző gondolatot emeltem ki az írásokból mottóként. Ahol szükségesnek tűnt, bevezető szöveget írtam.

A kötetet még teljesebbé teszik a rövid életrajzok, a nevek, helyek, intézmények és fontosabb fogalmak mutatói, valamint a bibliográfia.

A mellékletben közölt képeket Keresztes Máriával a családi archívumból válogattuk, aláírásként a könyv szövegéből emeltünk ki részleteket.

***

Köszönöm mindazok hozzájárulását, akiknek írásai és levelei szerepelnek a kötetben. Hálával tartozom Cserbakői Endrének, Járdányi Pál családjának, Jónás Pálnak, Józsa Tivadarnak, Kresz Márianak, Lám Béla családjának és Nyeste Zoltánnak, hogy rendelkezésemre bocsátották Sós Júlia megőrzött leveleit.

Budapest, 2003. április 12.

GÖNCZ ÁRPÁD
A KOVÁSZ-EMBER

Van ember, aki sosem hal meg.
Számunkra nem – mert képtelenek vagyunk nemlétét tudomásul venni. Megyünk az utcán, s ott látjuk magunk előtt. Már-már utána erednénk, hogy megszólítsuk, megérintsük a vállát, de megtorpant a valóság: hiszen nem él, elveszítettük, öt éve, tíz éve… mikor is? Tegnap?

Én Sós Júliával vagyok így. A legváratlanabb pillanatokban fedezem fel valaki előttem járó sietős lépteiben, könyvet féltőn magához szorító mozdulatában, fésűvel türelmetlenül végigszántott rövid, barna hajának egy-egy rakoncátlan fürtjében.

Aztán a jelenés – mert az: jelenés – tovalibben: sietősen, mint a láng. Csak a sajgás marad a nyomán: már nincs.

Későn ismertem meg: ötvenhatban. Barátságunk – hatévi kényszerszünet után – hatvanháromban folytatódott, s tartott az ő számára a haláláig, az én számomra mindmáig.

Ismertem, szerettem otthonát, hozzátartozóit, barátait. Tagja voltam annak az érzelmi „szabadkőművességnek", amelynek tagjai ki tudja miről, talán az ő keze nyomáról azon nyomban felismerték egymást. Sőt, nemcsak fölismerték, de jobbára ma, hosszú évekkel az ő halála után is fölismerik, s hajlandók elfogadni, segíteni egymást, bárhonnét jöttek, s bárhová érkeztek is. S ezt az azóta jócskán megtizedelt kört az ő személyiségének sugárzása tartotta és tartja össze.

De vajon mi is volt e személyiség titka?

Külső jegyeit – a környezetéből adódókat – könnyű meghatározni. A művelt, igényes, anyagilag megalapozott polgári létet, a család légkörében az európaiság és magyarságélmény egyensúlyát, a szilárd erkölcsi értékrendet, amely az alkotómunka megbecsülésére, végiggondolt, eszmeileg tisztázott és kifelé is vállalt társadalmi felelősségtudatra, szolgálatvállalásra, türelemre, nyitottságra épül.

Ezzel a háttérrel könnyen válhat valakiből alkotó ember, kereső ember. Befogadó ember.

De ahhoz, hogy kovász-ember legyen, sugárzó ember, mint ő, ennyi még kevés.

Annak már belül rejlenek a feltételei: a kivételes érzékenység és kivételesen gazdag érzelmi élet. Mindenekelőtt emberekre nyitott érzékenység, ami – ha olyan túláradó s előítéletekkel nem korlátozott szeretettel párosul, mint az övé – ösztönös biztonsággal érzékeli a már talán meg sem fogalmazott belső szükségletet, azt, hogy épp akkor vigaszt igényel vagy támaszt, néma megértést vagy jó tanácsot, indíttatást vagy megálljt, hogy tettre kell-e ösztökélni vagy tenni kell helyette, adni kell neki vagy elfogadni tőle. Ám, hogy ez az érzékenység szakadatlanul és megbízhatóan működjék, kimeríthetetlen erő- és szeretettartalékokból kell táplálkoznia. Mely éppen attól kimeríthetetlen, hogy minél többen és minél többet merítenek belőle, annál jobban gyarapszik. Takarékoskodni nemhogy nem szabad, de nem is lehet vele.

Nem is takarékoskodott soha: tanítványainak, barátainak két kézzel osztogatta – önmagát. Hiteles önmagát. Hiszen ha nem osztogatott volna, képtelen lett volna annyifelé s oly sokfelől jött embert összetartani, akik – hála személyisége varázsának – sokféleségük ellenére, nemhogy elviselték, de szerették is egymást. Ő volt a közös nevező. És azt hiszem, sokunk számára ma is mérték.

Igaz: a sokféleség egyvalamire nem terjedt ki – értéktelen ember egy sem akadt a környezetében: az emberi értéket szinte csalhatatlanul fölismerte. Az meg már jóindulatából és nyitottságából következett, hogy a más értékét hajlandó volt néha túltaksálni is. Bocsánatos bűn – az emberi természetet eredendően jóra hajlandónak ítélő pedagógus –, többnyire jóra is vezérlő bűne.

Ismétlem, mikor megismertem, magam sem voltam már gyerek, sőt, mai szemmel ítélve, már kialakult ember. Tanítani engem a szó szoros értelmében nem tanított – inkább ítéleteink, értékrendünk egyezése hozott közel egymáshoz. Tanár voltának hatását csak tanítványain, tanítványainak róla őrzött képein tudom lemérni. A mi barátságunk felnőttbarátság volt – érett éveim talán legidőtállóbb és legmélyebb „új” barátsága. Emberpróbáló időben kötöttük, talán ezért lett ilyenné. Nem volt kirekesztő és kizárólagos, s úgy érzem, attól, hogy mindkettőnkéből másnak is jutott, nem vált sekélyebbé. De alighogy megismertük egymást, alkalma nyílt helytállnia értem s a családomért, s velem együtt még sokakért vállalt magától értetődő természetességgel veszélyt, majd hosszú évekig áldozatot. Tárgyalásomon az akasztófa árnyékában – úgy tanúskodott mellettem, hogy szinte éreztem a szíve dobbanását. Ha tehette volna, minden vádat átvállal tőlem (meg is próbálta), rettegtem, hogy ott ne fogják. Kifelé mentében táskáját magához szorítva, előrenyújtott kézzel, szinte vakon indult el, nem az ajtó, hanem énfelém. Azt adta, ami ott és akkor felbecsülhetetlenül sokat ért: együttérzést és magányt oldó szeretetet. A képzelhető leggonoszabb és legridegebb környezetben. Pedig tudnia kellett, és tudta is, hogy a szabadságával fizethet ezért.

Élete viszonylag rövid szakaszának voltam közvetlen tanúja, a többit csak gyümölcséről és hallomásból ismerem. De azt hiszem, így is joggal mondhatom, hogy élete pályája eszmeileg mindvégig következetes volt, töretlen és nyílegyenes. Mert szándéka szerint mindvégig az embert szolgálta, s mindig a gyöngébbet, a rászorulót. S mindig közösségben közösséget. Élete pályája hol közeledett, hol eltávolodott, hol teljesen elszakadt a politikai hatalom gyakorlatának irányvonalától – mint találkozásunk idején –, az életvitelének következetességét igazolja.

Láng volt, a világ hidegében enyhet adó láng: melegét ma is magamban viselem: adósa vagyok magam is, mint mindenki, akit melege megérintett. S mint legtöbbjük, magam is tudom, hogyha őrá már nem lehet, a közösségre kell élete melegét visszasugároznunk.

Ez életünk tartozása.

Budapest, 1986. április 20.

SÁNTA FERENC
SÓS JÚLIA

Az érzékenysége és a fegyelme volt a legmegragadóbb. Érzékenysége minden érték azonnali felismerésére és másképpen minden emberi gondra-bajra. Fegyelme pedig keretbe foglalta a léleknek ezt a nyitottságát, a türelem és a mindenféle dologban való tolerancia erényével. Azok közé az emberek közé tartozott, akit első pillantásra a tapasztalatlan tekintet gyöngének ítél. Oly gyakran jelent meg az arcán a gyermekekre jellemző szégyenlős-szerény mosolygás, hogy sokan erre az arcára emlékeznek leginkább. Mert tulajdonképpen a szerénységére gondolnak. Tudását, nagy műveltségét úgy mutatta meg, ahogyan az a legillendőbb, s amire csak az igazán nemes egyéniség képes. Amikor megkérdezték valami felől, vagy amikor taníthatott, és amikor mintegy restelkedve felvilágosított valamiről, soha egy hivalkodó szó, soha egy árnyalatnyi magamutogatás. Nem egy dologban éveknek kellett eltelnie, hogy ismerete, tájékozottsága felfedje magát, mert nem került szóba mind az ideig, nem kérdezték felőle, nem volt szükséges szólnia róla. Mindez a belső fegyelem nagy ereje volt. Nagyon erős ember volt. Erős ember volt – így is szoktuk mondani az eltávozott erős lélekről, jellemről. Ezért nem csoda, hogy oly nagy volt a kisugárzása. Tanítványai évek és évtizedek után is visszajártak Hozzá. S tudom, hogy ma is felhívják egymást – miként engem is – csak azért, hogy róla beszélgessenek. Az emberismerete tette, hogy kiválasztott barátai hűségesek maradtak. Körülülték – mint a tűz varázsát –, és az arcuk fényes lett. Láttam ifjú lányokat, akik köszönni sem tudtak illendően – s e sugárzásban élni kezdett a lelkük és az értelmük. Ifjakat, akik otthon bűnt és bajt láttak – s leülve melléje megismerték a szépet és a jót. Nagysága 1956-ban s majd az ahhoz kapcsolódó években mutatta meg magát minden teljességében. A halál elől bújtak Hozzá az emberek napokra és hetekre. S idő múltával az akasztófa alól szabadulva bújtak Hozzá, hogy lelkük és testük megpihenjen és új erőre kapjon. Szó szerint az akasztófa alól, és nem túlozva: vissza az élethez általa. Járta a börtönöket kis csomagjaival. Tüzet vitt, éltető tüzet – és életet mentő üzeneteket hozott. Mondják: a legtöbb, amit elérhet az ember az életében, hogy emlékezetet hagy maga után. És ez így igaz. Honnan telt ebből a törékeny emberből – hogy annyifelé jusson belőle? Persze: forrás!

A forrás, amiből fakadt. Micsoda tisztaság, s mily gazdag buzgása a szívnek és az értelemnek, mely legfőbb törvénnyé emelte az Ember tiszteletét, a Szabadság és a Jó szolgálatát. Egy család a szolgálat önkéntesen vállalt fegyelmében, és nyitott ajtóval minden és mindenki előtt, aki nemesre törekszik. Innen fakadva nőtt és áradt aztán a szívek felé. Innen bocsátotta aztán világra új ágát becsületre és alkotásra. S bizony nyíltak tőle erecskék, melyek szétszéledtek a Nagyvilágban, de meg-megcsobbanva ma is az Ő hangját idézik. Az emberek sokasága, az emberi utak és pályák sokasága ez, amelyekhez az indító mozdulatot Ő tette, vagy adta az első szavakat az önbizalomhoz. A többit elmondja majd ez a könyv, amit a kezében tart az olvasó.

1990

Öt év telt el a csapat lázában és szolgálatában.
Ez volt az első, a felnőtt érzések súlyával
vetélkedő, sőt azt túlhaladó, gyötrelmekkel teli
szenvedély.

Sós Júlia, 1966

Az otthon és a gyermekévek 1923–1940

Egyszerre éreztem magamban az életképtelenség, fáradtság, betegség és szorongó félelem érzését és ugyanakkor józanságot, erőt, határozottságot.

Sós Júlia: Örökség, 1965

Sós Júlia
Az örökség*

Anyai nagyapám, Schreiber Fülöp orvos volt. Nemcsak olvasott, de beszélt is latinul. Sógorával egy latin-görög szakos tanárral latinul levelezett. Ítéleteit és érzéseit, de orvosi megállapításait is szerette latin közmondásokkal kifejezni. Ezek a közmondások átszőtték gyermekkoromat. Ha valamelyik betege lelki fájdalma elől szórakozásban, utazásban vagy új szenvedélyben keresett és nem talált menedéket, ő latin nyelven, Horatiust idézve adta meg a magyarázatot: „In culpa est animus, qui se non effugit unquam." (A lélek, amely önmaga elől soha nem menekülhet.)

Emlékszem nyugodt, baráti tekintetére, amivel betegeit fogadta. Jelmondata az volt: „A betegnek hinni kell." Másik mondása is mélyen belém rögződött: „Azt a szót, hogy ideges, nem is akarom hallani!"

Amikor mint fiatal orvos elkezdte a pályáját, betegei főként parasztok, kendergyári, húsipari munkások voltak. Nyilvánvalóan ismerte a nyomort, ismerte a tuberkulózis, az angolkór, a gyermekhalandóság, a sérvek nagy számának okát, s naivul bízott abban, hogy a közeli jövő ezt a nyomort megszünteti. Miután szegény sorsú betegeit ingyen kezelte, úgy érezte, hogy ő teljesítette emberi kötelességét, s a nyomor látványa, a tragikus szegénységgel való új és új találkozás nem borította fel lelki egyensúlyát.

Később a város egyik legmegbecsültebb orvosa lett. A 19. század utolsó békés évtizedének szelleme lengte körül haláláig. Ami az ő nyugodt életszemléletét zavarhatta volna, arról egyszerűen nem vett tudomást.

Élete első kétharmadában Szeged fejlődő, virágzó város volt, Erdély, Bácska és az Alföld útjainak középpontjában. Élete utolsó másfél évtizedében lefojtott mozgású határvárossá vált, de ő ezt, mint tapasztalt rosszat, csak átmeneti jelenségnek tartotta.

Szegeden a Klauzál téren laktunk, a Bauernfeind-házban. Abban a házban, amelynek erkélyéről Kossuth tartotta híres beszédét: „Szegednek népe, nemzetem büszkesége!" Ez a híres erkély azonban nem hozzánk, hanem a háztulajdonos lakásához tartozott, a mi ablakaink attól balra voltak. A nagy, tágas szobákban nagyanyám és egy cseléd tartott rendet. Rend volt, tisztaság,

nyugalom, a falióra pontosan ütötte a negyedórákat. Ma már úgy érzem, hogy ennek az otthonnak nyugalmában fáradt, dekadens hangulat uralkodott. Jellemző tünet az is, hogy csak egyetlen unoka tologatta a bútorokat. Az otthon nyugalommal és renddel kevert mélabúja nagyanyám egyéniségéből áradt szét. Nagyanyám húga, Irén nagymama anyámnak lett anyai barátnője, és nagy szerepet játszott az én életemben is. Jakab Dezsőnek, a híres építésznek volt a felesége. Nagybátyám saját erejéből verekedte föl magát a nyomorból, és szerzett magának nevet, sikert, pénzt, megbecsülést. Művei vasenergiájának és életszeretetének nyomait őrzik.

Mi ma is abban a házban lakunk, amit ő tervezett, s amelynek felerészben tulajdonosa is volt. Két bérház között szűk út és lépcső vezetett egy kis kerek udvarra, amelynek közepén szökőkút állt, s ahonnét jobbról-balról egy-egy kőlépcső vitt félkör alakban hátul a dombon álló háromrészes épülethez, amelyet, mert kert vette körül, villának neveztek. Ez az épület olyan volt, mint egy romantikus várkastély. Gyermekkoromban büszke voltam rá, hogy itt lakhattam, kamasz lány koromban – a puritán ízlés hatására – haragudtam a házra.

Aztán a háború alatt és a háború utáni szegény évtizedben egyre jobban megbecsültem, s nemcsak személyes ragaszkodásom nőtt, hanem egyre inkább felfedeztem annak reális és művészi értékeit is. Rájöttem, hogy zseniális építésznek kellett lennie annak, aki kis területen úgy tudta megtervezni ezt a három házat, hogy azok ne az összezártság, a szűkösség, hanem a monumentalitás érzését keltsék. Hálásan gondoltam az építészre, aki egy várkastély ünnepélyességét teremtette meg ott, ahol – ugyanazokkal az anyagi eszközökkel – egy másik építész talán csak bizonyos kényelemmel ellátott bérkaszárnyák unalmát tudta volna árasztani.

A villa két felső emeletén nagybátyám és felesége lakott szép nagy lakásban, amelyet az angol kastélyok különböző stílusokat összeolvasztó módján rendeztek be. A hallban barokk, a szalonban XVI. Lajos korabeli bútorok voltak. Az ebédlő falambériájának mintáit nagybátyám tervezte. A falakon népi hímzések, a polcokon korsók, cserepek, faragások. Kamasz lányként haraggal néztem a gyűjteményt. „A nép kincseit, azt felszedték, de a nép nyomorával nem törődnek” – morogtam magamban, és igazam volt. Nagybátyám, akinek jó érzéke volt ahhoz, hogyan kell egy lakást naposssá, művészivé tenni – saját házában szűk, sötét és nedves lyukat hagyott meg a házmester és a viceházmester lakásának. Ugyanakkor „híres jó ember” volt, aki szeretett nagylelkű lenni és másokon segíteni. De ez a jóság megfért nála valami vak

közönnyel, a jövőben való naiv bizakodással, a jelenben a társadalmi lelkiismeret és szolidaritás teljes hiányával. Már kevésbé haragszom reá. Látom, hogy az emberi szolidaritás és lelkiismeret a legtöbb emberből hiányzik, azokból pedig kiváltképpen, akik hivatalszerűen foglalkoznak a társadalom kérdéseivel. Aztán ezt a közönyt, süketséget inkább meg lehet bocsátani egy bizakodó kor építészénél, mint válságos korok politikusainál.

Nyolcéves voltam, amikor Jakab Dezső meghalt. Nagynéném ötvenévesen maradt özvegyen, s hiába vette körül jólét, állandóan szenvedett a ki nem elégített szeretethiány miatt. A gyermektelen asszony anyai és barátnői szeretettel törődött anyámmal fiatal lánykorától kezdődően, és aztán ezt a szeretetet átvitte rám is. Gyermekkoromban én is nagyon szerettem, s hálás voltam az ő szeretetéért. Sokat beszélgetett velem felnőtt módon, amit nagyon élveztem. Komoly feladatomnak éreztem, hogy őt megvigasztaljam. Téli délutánokon verseket olvastunk együtt, nyáron elvitt magával utazásaira.

Anyámék ketten voltak testvérek. Anyám nővére [Schreiber Ili] nagyon szép lány volt, de idegbeteg. Sokat tartózkodott nálunk, amikor rájött a depresszió. Amíg nagynéném nálunk tartózkodott, a család nem adott biztonságot, csak félelmet. Ingoványnak éreztem, ahonnan menekülni kell. Aztán a betegség egyik napról a másikra elmúlt. Nagynéném újra sütött-főzött, színházba járt, utánozta a színészeket, lelkesen és önfeláldozóan segített a családtagokon és idegeneken. Fél év múlva újra megkezdődött a sírás és gyűlölködés korszaka, s tartott egy egész évig. „Én egy ideggyógyászati szakkönyvet tanultam ki a családi életben” – mondogattam félig tréfásan, félig keserűen anyámnak egyetemistaként. De anyám ezt nem találta tragikusnak. „Ha közelebbről megnézed, minden népesebb családban találsz lelki betegeket. Ez sajnos hozzátartozik az élethez – egyelőre mindenesetre –, akárcsak a többi betegségek.”

Engem foglalkoztattak a lelki élet és a lelki betegségek területén szerzett tapasztalataim. Nem hittem el Thomas Mann könyveinek, hogy a művészi hajlam és a betegség egymással rokonságban vannak. A realitások között élő nagynéném lelki betegsége ennek cáfolata volt. Viszont nagyanyáim testvéreinek példája mutatta, hogy a művészekkel való kapcsolat nem segít a lelki egyensúly és harmónia megtalálásában.

„Te nem félsz – kérdezgettem anyámat –, hogy a családunkban bujkáló idegbaj majd az én életemben is jelentkezik?”

Ma sem tudom, hogy anyám nem félt-e ettől. De mindenesetre olyan határozottan válaszolt, hogy engem akkor teljesen megnyugtatott.

Te egészen másfajta vagy, az apád családja egészséges család.

Apám családját azonban sokkal kevésbé ismertem. Apai nagyanyám meghalt még apám diákkorában, az akkor olyan gyakori tüdőbajban. Apai nagyapám [Schwarz Simon] Temesvárott volt tisztviselő, s amikor Bánátot Erdéllyel együtt Romániához csatolták, akkor nagyapám átköltözött a gyermekei után Magyarországra. Kecskeméten élt apám nővéreinél. A kecskeméti kis ház – nekem, a pesti gyereknek – szinte a falu élményét jelentette: baromfiudvart, pulikutyát, gémeskutat, a házat és a kis udvart körülvevő magas deszkakerítést, télen szánkóutat a vasútállomástól hazáig. Az élet is világos volt és egyszerű. A kecskeméti nagynéniket könnyű volt szeretni. Nem akartak velem hosszan beszélgetni, nem láttak el életre szóló tanácsokkal és utasításokkal, nem rendeztek jeleneteket. Rendben tartották a szobákat, gondozták a kis kertet. Gyermekkoromban itt nagyokat labdáztam. Amikor nagyobb lettem, könnyű kis regényeket olvastam, és eljártam a zárdába járó tanítóképzősök zsúrjaira.

Kecskemét egy-két hetes kirándulás volt, derűs epizód, amelynek az egész évvel, az én többnyire nyugtalan életemmel nem volt kapcsolata. Szememben ők voltak az „egészséges család".

Amióta tudatosan figyeltem magamat – talán anyám szavai hatására –, úgy éreztem, hogy két ellentétes erő, a két örökség küzd bennem. Egyszerre éreztem magamban az életképtelenség, fáradtság, betegség és szorongó félelem érzését, ugyanakkor a józanságot, erőt, határozottságot. Úgy éreztem, az életem múlik azon, hogy a két ellentétes erő közül melyik lesz erősebb.

SÓS JÚLIA
SZÜLEIM VILÁGA

Megdöbbentő, milyen keveset ad át egyik generáció a maga életéből a másiknak. Az idősebbik elmúlt ifjúságából nem ad át mást, mint egy-két emléket, történetet, anekdotát. De ahogy telik az idő, az öröklött emlékek egyre becsesebbekké válnak.

Tizenöt-tizenhat éves voltam, amikor szüleim barátainak elmúlt élete, fiatalkora érdekelni kezdett. Mint amikor az ember, ha már ismeri egy regény közepét vagy végét, kíváncsi az elejére is. A fényképalbum képei a mindennapi életben újra és újra elmondott történetek, a házunkhoz járó néhány barát, de főképpen anyám elbeszélései adták át nekem, ha halványan is, a

múltat, a szüleim nemzedékének fiatalkorát.

Apám itt Pesten járt a Műegyetemre. A Galilei-kör egyik alapítója és a technikusi szakosztály elnöke volt. Erre én diákkoromban büszke voltam – hiszen Ady a Galilei-kör tagjait „hívő lelkeinek" nevezte, verseit és versciklusait ajánlotta nekik.

Az egyetem elvégzése után mint fiatal építészmérnök a vasútnál kapott állást: Szegedre helyezték.

Anyám, Schreiber Borbála akkor tizenhat éves volt. Budapesten járt a Zeneakadémiára, ahol Bartók Béla növendéke volt. Vakációit azonban odahaza, Szegeden töltötte, ahol ugyanabban a fiatal baráti társaságban élt, amelyben apám. Csodálatos szellemi élete volt akkor Szegednek. A város legmegbecsültebb embere és a múzeum igazgatója Tömörkény István volt. A *Szeged és Vidéke* című napilap vezércikkeit Juhász Gyula írta. A *Szegedi Napló*t Móra Ferenc szerkesztette: apám, Dettre János barátjával együtt ennek lett művészeti kritikusa és vezércikkírója. Ekkor élt Szegeden Cserzy Mihály is, a híres borbély, aki Homok néven írt a szegedi halászokról és parasztokról kis novellákat, karcolatokat.

Anyámat a felsőbb leányiskolában egy ősz hajú özvegyasszony tanította német nyelvre. Az asszony idősebb fia Pesten járt egyetemre, az Eötvös-kollégiumnak volt a hallgatója. Ez a fiú volt Balázs Béla. Vakációira meghívta Szegedre két zeneszerző barátját – Bartók Bélát és Kodály Zoltánt. Balázs Béla öccse – nem magyarosította meg a nevét, Bauer Ervinnek hívták – kiváló orvos-fiziológus volt, a fiatal elvált asszonyt és már híres írónőt: Kaffka Margitot vette feleségül. A társaság tagja volt Petri Lajos szobrászművész, aki ekkor itt Szegeden mintázta meg Juhász Gyula, az ifjú Kodály Zoltán, majd később Pesten Kaffka Margit, Balázs Béla, Móra Ferenc mellszobrát. Mindezek és a hozzájuk csatlakozók nem magányos emberek, hanem egyetlen nagy, baráti szálak által összetartott társaság tagjai voltak.

A mi otthonunk gyermekkoromban még tele volt e reményekkel teli kor és lelkes barátságok emlékeivel, ereklyéivel. A kis könyvestékában Móra Ferenc apámhoz írt levelei, közöttük egy fénykép: *A tiétek: Ferkó* aláírással. A zongora fölött Bartók dedikált képe függött, anyám kapta tőle, még tanítványaként. Ugyancsak a könyvestékában őrizte anyám Juhász Gyula kis verseskötetteit, s közöttük egy verset, amelyet anyámnak írt dedikáció gyanánt:

Boczának
E versekben nincs Mozart mosolya
S Beethoven büszke gyásza

De kis kétségeink borús sora
Néha, tán, vigaszát találja.

Az ebédlőben egy nagy kép függött – Párisz királyfi merengő tekintettel áll kezében az almával. Körülötte a fűre vetődik három árnyék, a versengő három istennő árnyéka. A képet Kernstok Károly festette, és adta apámnak emlékül. Még a Galilei-kör idején kötöttek barátságot. Az otthonunkat megtöltötték ezek az emlékek, de én úgy emlékszem vissza gyermekkoromra, hogy szüleim visszavonult, magányos életet éltek. A barátságok áradó hulláma, amely ezeket az emlékeket hozzánk sodorta – már amire én megszülettem –, elcsendesedett, elapadt. Annyira elapadt, hogy én szüleim barátkozó, lelkesedő, legendás ifjúkorát és visszavonult, rezignált, magányos érett korszakát ellentétesnek éreztem. Vajon a történelem tragikus fordulata törte-e szét az ő generációjuk eszméit, emberi kapcsolatait? Törvényszerű-e, hogy még életünkben sorra eltemetjük legmélyebb emberi kapcsolatainkat? S így az érett korra csak ereklyék maradnak. Diákkoromban ezen tűnődtem.

Szüleim reményekkel és küzdelmekkel teli ifjúkorát megtörte a háború, a háború utáni forradalom azonban felélesztette a reményeket. Nem voltak kommunisták, de társadalmi igazságot kereső reformerek voltak – akárcsak barátaik nagy része –, és a Tanácsköztársaság leverése után az úri restaurációt meggyőződéses ellenszenvvel és nem enyhülő kritikával fogadták. Ma már a két háború közötti huszonöt év lezárult korszak, de amikor megszülettem és fölnövekedtem, akkor végeláthatatlan volt, régi örök, megmásíthatatlan világ. Tudtam, hogy szüleim nem szeretik, de az ellene való eredményes küzdelmet reménytelennek tartották. Anyagiakban nyugodt, jó életünk volt, de a fennálló rendszer mégis ellenkezett erkölcsi elveinkkel, egész világfelfogásunkkal. Lehet, hogy ez a politikai szembenállás okozta az elszigeteltségüket, a magányukat? (…)

Móra Ferencet még én is ismertem. Gyermekkoromban együtt játszottam az unokájával. Meséskönyvét így dedikálta nekem: *Apuka régi játszótársa: Móra Feri bácsi.* Gimnazista koromban, már Móra Ferenc halála után, olvasgattam szüleimhez írott leveleit, s azokból azt vettem észre, hogy Móra a világháború után ugyanolyan rezignáltan, elszigetelten élt, mint az én apám. „Nagyon magamra maradtam, pajtás, itt Szegeden” – írta egyik levelében. Egy másik levélben apámat és anyámat hívta a Kisfaludy Társaságba, ahol előadást tartott: „Mindjárt nem érezném magam olyan idegenül, ha ti mosolyognátok felém a sorokból.” Nehezen viselhette a magányt, hiszen a háború előtt életük fényűzése az volt, hogy vendégeket fogadtak, olyan szívesen és olyan bőségesen, mint a régi magyar nemesi kúriákban. A paraszti sorból jött író és felesége egyedül ezt a nemesi hagyományt tette magáévá.

Móra Ferencné hat-hét fogásos ebédeket főzött, és barátok ültek az asztal körül. Leányuk, Móra Panka, még ekkor kis diáklány volt, a fényképalbum az ő képét is őrizte – bájos, szőke fején nagy, tollas kalap. Őt, édesanyját és gyermekeit később, már Móra Ferenc halála után én is minden évben meglátogattam Szegeden. De emlékszem arra is, milyen botrány tört ki a harmincas évek végén Móra Ferenc szobra körül. A város megrendelte, a szobrász elkészítette, s amikor a szobor leleplezésére került volna sor, akkor derült ki, hogy a város előkelőségei és vezetői közül senki sem akarta vállalni az ünnepi beszédet. Senki sem akart beszédet mondani a „szabadkőműves, liberális, úrellenes, parasztbujtogató” író szobra előtt. Végül a szobrász megunta a sok hercehurcát, minden ünnepély nélkül levette a leplet a műről, és követelte a várostól a tiszteletdíjat.

MÓRA FERENC LEVELEI SÓS ALADÁRHOZ

Drága Aladárom, ahogy levelemet kézbe vetted, abból már tudtad azt is, hogy örömötökben én csak messziről osztozom. Soraid betegen találtak, három napot ágyban töltöttem, s nem a nagy egészség kergetett ki, hanem az intézet miatt való nyugtalanság. Az utolsó szolgám is kidőlt vérhassal kombinált spanyolban, persze ő teheti, mert ő szolga, de én csak igazgató vagyok.

Két nappal előbb mégis arra gondoltam, hogy Janival együtt én is fölmegyek, s azért nem írtam, de ma már föl kell adnom a tervet, és ezért írok. Nagyon gyöngén vagyok, sőt gyönge, alig bírom ezeket a betűket is egymáshoz ragasztani. A fejem fáj – nagyon ritka dolog nálam – és végtelen fáradt vagyok, és még csak nem is panaszkodhatom senkinek, aki közel van hozzám, mert mindjárt ágyba fektetnének mint spanyolbeteggyanúst. Lehet, hogy az bujkál bennem csakugyan, az is lehet, hogy egész közönséges influenza, tudod, hogy normális időben is mindig mennyire hajlamos voltam rá, egy fene, annyi balsejtelemmel vagyok tele, hogy magam is szégyenlem. Az utazás kockázatát ilyen gyatra fizikummal sehogy se merem vállalni, s öreg barátotok így csak lélekben leszek veletek.

De hogy igazán ott leszek, azt ugye nem kell mondanom? Egy kicsit megcirókállak benneteket, gyerekek, aztán átengedlek a vidám embereknek, akik körülöttetek lesznek, s akik közt Dettre Jani képviseli a fiúkat is, a nyomdát is, a Kasst is, mindent, ami egy kicsit kedves volt Neked Szegeden. Minket is képvisel egy kicsit, az asszonyt is, a gyereket is, s talán helyettem is többet mond, mint amennyit én tudnék mondani.

Maradjatok sokáig ilyen boldogok, Gyerekek, és legyetek még boldogabbak is. Nagyon szeretünk benneteket.

Ferkóék

Szeged, 1918. X. 10.
éjszaka két telefon között

Drága Aladárkám,

Sokkal nagyobb az én bűnöm, semhogy reményem lehetne arra, hogy házad úrnőjének bocsánatát kiterrorizálhatnám, úgy is, mint hírhedt terrorista – ennélfogva inkább csak veled próbálkozom meg, mint a múltból lágyszívűnek ismert férfiúval.

Egy őrült nap hajszája után, amit pesti lótás-futásokban szerzett halálos kimerültség előzött meg, szombat este már odáig voltam, hogy brómot vacsorázom. Holott én rendszerint banálisabb élelmicikkekre vagyok berendezkedve. Vasárnap éjjel vitte el a mándruc a pestieket, s én hajnalban már túl a Tiszán kocsikáztam, ezúttal mint botanikus, akinek Földeákon a Návay-park egzotikumait kellett föltekinteni. Így aztán csak este hallottam Bobéktól, hogy itt vagytok, s hogy holnap már nem lesztek itt. Tőle hallhattátok az én gonosztetteim magyarázatát, viszont én az ő referárumából azt vettem ki, hogy a dolog még nektek új volt, s ebből nem nehéz kikövetkeztetnem, hogy az az Andrássy úti virágboltos – Mózer vagy Ózer vagy mi –, aki nekem a bűntett elkövetése után való nap első szóra megígérte, hogy a legszebb tropaeálum-cserepet küldi át töredelemmel a Heltai utcába – hát az engem alighanem vidéki menekültnek nézett.

Hát most már mit csináljunk? Először is ideteszek a nagyságos asszony számára a Návay-parkból egy szép virágot meg egy szépszagút; másodszor erős fogadást teszek írásban, hogy legközelebb Ilona meg Panka mennek el helyettem, mert én nem merek. Ez a legközelebb pedig június 12–14 között lesz, mert 13-án a Petőfi Társaságban kell elbájolnom a nemzetet. De majd nézem ám, hogy Boca asszony tapsol szíviből vagy csak képesint? Kézcsók, ölelés,

Ferkó

Kedves Aladárkám, vasárnap felolvasok a Petőfiben, attól tartok, csupa régi verseket, mert se időm, se szívem újakat csinálni. Hanem szombaton délután 5-kor a Néprajzi Társaságban olvasok föl emlékbeszédet Kálmány Lajosról. A mai időkben kényes téma, nem lesz érdekesség nélkül való – át bírtok-e rá jönni? Mindjárt szívesebben olvasnék abban az idegen gyülekezetben, ha közben ti mosolyognátok rám.

Kézcsók, ölelés: Ferkó

Az ülés a Nemzeti Múzeum tanácskozótermében lesz.

*

Aladárkám, a família legyen rá a tanúm, hogy véleményemet ebben foglaltam össze a Kisfaludy-ügyről:

Gyerekek, mennyivel nagyobb öröm volt a Petőfi Társaság! Hogy örült akkor Sós Aladár, és milyen szépet írt örömében!

Megöregedtem, pajtás, és nagyon magam maradtam itt Szegeden. S néha úgy ránehezedik az emberre az az érzés, hogy nem kárpótolja érte az se, menynyire megszaporodtak az ismeretlen jó barátai a körtöltésen túl. De hát azért csak kibírjuk így is. Nagyon jólesett, hogy neked is eszedbe jutott a régi öröm.

Kézcsókkal, öleléssel, a tiétek Ferkó

Anyám barátnői között volt egy kommunista is – Balázs Béla és Bauer Ervin húga, Hilda –, aki annak idején Párizsban járt egyetemre. A Sorbonne-on szerzett diplomát, francia és angol nyelvet tanított. Mind a két testvére emigrált a Szovjetunióba, s ő több mint két évtizeden át hírt sem kapott felőlük. Férjnél volt, s a férje és ő két külön világban éltek. A férje – Tordai Schilling Oszkár – előkelő kolozsvári család fia, a vasútnál volt tisztviselő, amikor őt feleségül vette. A férfi alig múlt negyvenéves, és máris nyugdíjazását kérte, mondván, hogy a létminimumhoz a nyugdíj is elég, s neki az életben más feladata és öröme van, mint hogy pénzt keressen. Festett, és rézkarcokat készített, képeit és rézkarcait egy-egy kiállításra elküldte – még Svédországban is volt kiállítása, de műveit soha el nem adta. Nem mintha nem tudta volna, nem is akarta eladni azokat. Persze így meglehetős szegénységben éltek. Hogy az egyszerű, pénztelen életet együtt és önként vállalták és méltósággal viselték – ez volt a legszembeszökőbb közös vonásuk, mert

egyébként annyi mindenben különböztek! Hilda néni bízott és lelkesedett, hogy elérkezik, ahogy akkor óvatosan nevezte: „az átalakulás”, ami emberséget, kultúrát, derűs, egészséges életet hoz majd. A férje ezzel szemben pesszimista, arisztokratikus és sztoikus szemléletű volt. Véleménye szerint a társadalmi kérdést nem lehet megoldani, mert az emberek mindig komiszak és kegyetlenek maradnak egymáshoz. Társadalmi igazság nem lesz soha, boldogságról beszélni naiv csalás vagy önámítás: a legtöbb, amit az emberi élet nyújthat – s ezt is csak keveseknek nyújtja –, hogy valaki megnyugvást talál nagy szellemek műveiben vagy saját alkotásaiban. Volt egy kis nyaralójuk az Üröm-hegyen, egyetlen kis szobából álló házacska. Úgy éreztem, ez is jellemző rájuk, különösen Oszkár bácsira, hogy erre a szeles, sziklás hegyoldalra építették kis nyaralójukat, közel egy – a legenda szerint – honvágyába belehólt orosz hercegnő sírjához és kápolnájához. Szerettem a sziklás ürömi hegyoldalt Oszkár bácsi festőállványával, Hilda néni tiszta, barátságos kis szobáját a sok francia könyvvel. Sétáltunk, ebédeltünk, beszélgettünk, teáztunk, s figyeltem a két embert – két világ –, egyik bezárkózva a jövő reményeibe, a másik magányos, szinte visszhang nélküli művészi alkotásába. A kis szobában Bauer Ervin képe mellett ott függött halott felesége, Kaffka Margit portréja is. Miközben ezt nézegettem, arra gondoltam, hogy az az okos nő és nagy író milyen kitűnő novellát, regényt írhatott volna sógora és sógornője házasságáról, életéről.

Szüleim kora fiatalságuktól kezdve barátságban voltak Kernstok Károlyval. Kernstok részt vett a Károlyi-forradalomban, a művészeti ügyek államtitkára lett. A húszas évektől kezdve emiatt mellőzték, s ő egyáltalán nem törte magát a hivatalos elismerésért. Persze a büszke félreállás könnyű volt számára, mert anyagilag független, sőt nagyúri életet élhetett: neki magának háza és kis birtoka volt Nyergesújfalun, második felesége pedig gazdag asszony volt. Kernstok az „új rend”-ben, a húszas évek beköszönte után nagyon keveset dolgozott. Éppen ezért számított olyan becses ajándéknak, hogy a merengő Párisz királyfi képét apáméknak ajándékozta.

A szüleim magukkal vittek, ha Nyergesújfalura mentek hozzá látogatóba: homályos emléket őrzök vadászat utáni nagy ebédekről, politikai vitákról, hosszú asztalról, körülötte sok vendéggel. De én már leginkább a beteg Kernstokra emlékszem. Utolsó éveiben szélütés érte, attól kezdve már csak üldögélt, nehezen mozgott, alig-alig festett, keveset beszélt. A felesége derűs világot akart körülötte teremteni, állandó vendéggyűrű vette körül őket. Stoki bácsi ott ült villájukban a szalonban, s ha a vendégségbe lány vagy fiatal-

asszony érkezett – a hagyomány szerint –, először az ő karosszékéhez ment, és megcsókolta. Én egyszer mellette ültem, és arról fecsegtem, hogy az osztálytársaimmal múzeumban voltunk, és milyen sokáig elragadtatva álltunk az ő képei előtt. „Látod, Stoki – mondta az egyik vendég –, a fiatalság hű marad hozzád.” Stoki bácsi felém fordította felejthetetlenül szép, nemes művészfejét, és az ügyetlen, kislányos bókra szomorú, könnyes tekintettel válaszolt.

Apám barátai közé tartozott még Szimonidesz Lajos is. Fiatal falusi pap korában csatlakozott a Károlyi-forradalomhoz, sőt a kommün alatt Nagybörzsöny falu direktóriumának elnöke lett. Emiatt papi tisztségétől 1920-ban megfosztották, s csak évek múltán – mert mint fiatal tudósnak már neve volt – a holland egyház közbenjárására, egyháztörténészként kapott valami kis nyugdíjat. Ez az ember hihetetlen hűséggel, vasidegekkel és türelemmel napi 10-12 órát ült a levéltárakban a törvényszékek régi iratanyaga mellett. Évtizedek szakadatlan munkájával gyűjtötte össze a magyar forradalmárok történetét. Kéziratban megtalálta – sok egyéb között – Berzeviczy Gergely röpiratát Martinovics kivégzéséről, Batsányi János börtönben írt visszaemlékezéseit, Lovassy László és Táncsics Mihály ugyancsak börtönben írt védőbeszédét és curriculum vitae-jét. Nem volt elmélkedő történész, nem akarta elvont tételek igazságát bizonyítani. Ismeretlen, fel nem fedezett tényeket keresett, a tények mögött pedig az embert, pontosabban az emberi magatartást. A magyar történelem minden alakja érdekelte, aki a hatalommal, a fennálló renddel szemben azt merte mondani: nem! Büszke volt rá, hogy mennyi „nem” hangzott el a magyar történelem folyamán. Az ő szemében a magyar protestantizmus egyik legnagyobb érdeme is a „nem” volt a Habsburgokkal és a főurakkal szemben. Szilárd meggyőződéssel vallotta, hogy az újra és újra kiépülő elnyomással és előítéletekkel szemben kimondott bátor tagadás viszi előre a világot. Összegyűjtötte és megírta a magyar inkvizíció áldozatainak és az évszázadokon át üldözött eretnekek történetét is. Esti látogatásain sokat mesélt a Morvaországból a magyar Alföldre menekülő anabaptistákról, akik szigorú kis kommunisztikus közösségekben éltek, fejlett háziipart és földművelést folytattak, nem volt magántulajdonuk, minden termék, jószág és pénz a közösségé volt, s az egyformán juttatott belőle minden tagjának. Egészen Mária Terézia koráig tartották magukat ezek a kis közösségek, akkor egy újabb eretneküldözés elől továbbmenekültek Amerikába.

Sok adatot gyűjtött a Caraffa-vértörvényszék, a Martinovics-per elfelejtett áldozatairól, a 48-as szabadságharcot követő években a katonai törvényszék elé került magyar forradalmárok életéről – ez volt a kedvenc témája. A nem-

zeti függetlenség, a meggyőződés szabadsága, az emberi méltóság névtelen hősei után kutatott. Évtizedek során a felkutatott és összegyűjtött adatok, akták, iratok, saját jegyzetei és – nagyrészt – kiadatlan írásai szekrényeket megtöltő irattömeggé gyűltek.

Micsoda kivetettséget vállalt ez az ember a meggyőződéséért és életművéért a Horthy-korszak huszonöt éve alatt! A felesége nem tudta megbocsátani, hogy „meggondolatlan politikai szereplése miatt" kihullott a papi és úri társadalomból. Felnövő fia és lánya az anyjuk pártján voltak, s apjuk ellenzéki, radikális nézeteit haraggal és fölénnyel vették tudomásul.

Hogy családját eltartsa, különböző könyvkiadó vállalatoknak írt ismeretterjesztő munkákat. Csekély jövedelmével az antikváriumok pincéiből mégis összeszedett egy negyvenezer kötetből álló könyvtárat. *Minden darabot ismerek, mint juhász a bárányait* – mondta könyvtárára mutatva. – *Úgy gyűjtöttem össze negyvenezer könyvet, hogy a feleségem mindegyiket keserű sóhajjal üdvözölte.* Lakásában a könyvespolcok a falra merőlegesen álltak, akárcsak a nagy könyvtárakban, közöttük a szűk folyosón megfordulni is alig lehetett. Az egyik ilyen folyosóban állott az ágya, a másikban az íróasztala.

A politikába is bekapcsolódott még egyszer. Amikor 1936-ban kommunistákat ítéltek halálra, ő szervezte a halálbüntetés ellen tiltakozók ligáját, aláírásokat gyűjtött, s a kor legnagyobb költőivel, József Attilával és Illyés Gyulával együtt tiltakozott az ellen, hogy valakit politikai meggyőződése miatt bíró elé cipelni, elítélni, halálra ítélni lehessen. *Az emberi jogok tisztelete, a meggyőződés szabadságának tisztelete állít a kommunisták mellé* – kiabálta, és az asztalunkon szétteregette a liga íveit, az ott sorakozó aláírásokkal. *Mi, a magyar liberalizmus néhány megmaradt bölénye!* – mondta apám egyik barátja, Szőnyi Zoltán híres, előkelő családjától elszakadt író és újságíró. Én figyeltem az ünnepélyes szavakat, de láttam, apám kissé gúnyosan mosolyog. Tudtam, apám nemcsak azért magányos, mert szemben áll a fennálló renddel, hanem azért is, mert nem értett egyet korának intellektuális ellenzékével sem. Nem tartotta sokra saját kora liberálisait és demokratáit, mert miközben lelkesen hirdettek néhány fontos szabadságjogot, fel sem tették a kérdést, hogy vajon milyen alapvető szabadságjogok megsértése okozta a társadalomban a nagy tömegek nyomorát, és kényszerítette őket emberhez méltatlan életre.

Apám egy elfelejtett, mellőzött, nálunk alig ismert elméletnek – amelynek legnevesebb képviselője Henry George volt –, a földjáradékadó-elméletnek volt lelkes híve. Az eszmét a francia fiziokraták vetették fel a 19. században.

Az írók közül magáévá tette Tolsztoj, a filozófusok közül John Stuart Mill és Herbert Spencer, a 20. században Churchill és Philip Snowden, aki javaslatként terjesztette az alsóház elé. A gondolat mégis újra és újra feledésbe merült. Nem volt alkalmas arra, „hogy kizsákmányolt tömegek, munkások és parasztok előtt rokonszenvessé váljék", s noha néhány jelentékeny és nagy műveltségű ember magáévá tette, hatalmas földbirtokok, bányák, monopóliumok urai vigyáztak rá, hogy ez a reform megvalósulásra ne kerüljön.

Pikler J. Gyulával 1934–1936-ig szerkesztették az *Állam és Polgár* című folyóiratot, amely ezeket az elveket fejtegette és építette. A folyóirat két év után részvétlenség miatt megszűnt. *Ez volt Európa legszínvonalasabb folyóirata!* – üvöltötte Szimonidesz Lajos, amikor erről értesült. Ez az üvöltés volt a folyóirat temetése. Tanulmányaikat ezután jórészt a *Századunk* című folyóiratban jelentették meg.

Pikler J. Gyulát apám még egyetemista korából a Galilei-körből ismerte. Aztán Szegeden újra találkoztak, ahol is Pikler előadást tartott. Ekkor már mindketten egymástól függetlenül, ugyanannak az elméletnek a hívei voltak. Amikor apám Pestre került, szoros barátság fejlődött ki közöttük. Tizenhat éves koromtól én is sokat jártam fel hozzá. Ő ekkor már közel nyolcvanévesen még szellemi erejének teljében volt. Ragyogó szellemessége mellett lobogott benne a fiatalok elevensége, vitakészsége, lelkesedése is.

Élettörténete is érdekes. Orvosi egyetemet végzett, és mint körorvos kezdte meg pályáját. Ekkor felfigyelt arra a jelenségre, hogy az emberek többet szenvednek a társadalom, mint saját szervezetük betegségeitől. 1909-ben kiadta *Körorvosi emlékeimből* című kitűnő művét, a magyar paraszt nyomorának hiteles, megdöbbentő írását. Addig kevés ilyen írás jelent meg Magyarországon. Szociográfia volt, melynek adatait orvosi tapasztalataiból merítette. Megírta, hogy meddő küzdelem az orvos munkája falun, amíg a nyomor terjeszti a betegségeket, és akadályozza azok gyógyítását. Elhagyta a gyakorló orvosi pályát, és közgazdasággal kezdett foglalkozni. A Statisztikai Hivatalban vállalt állást, ahol ugyancsak közegészségügyi adatokat dolgozott fel. Majd megtalálta azt a javaslatot, amelyet a társadalmi kérdések megoldására a legalkalmasabbnak talált, a földjáradékadó elméletét. Ezt a teóriát tovább építette, s egy évtized alatt európai hírű közgazdásszá vált. Londoni, koppenhágai, brémai, bécsi tudományos társaságokban és városi gyűléseken tartott előadásokat. Nagy szónoki sikerei voltak, és több város tette magáévá az ő telekértékadó-javaslatát. De jött a háború, és javaslatát is elsodorta. 1920 után, mint a rend felforgatóját, a hagyományos tulajdonjog ellenségét – nyugdí-

jazták. A gyanús nyugdíjazott tisztviselőt azután a városok tisztikara sem hívta meg többé előadásokat tartani, a szabadkőműves-páholyokat pedig feloszlatták. Itthon elszigetelődött. Fegyelmezetten és érzékenykedés nélkül viselte a magányt. Szép kertes ház földszintjén lakott. A szobájában régi bútorok voltak, egyszerűek, de tágasan elhelyezve. Irtózott a zsúfoltságtól. Képei nem voltak, csak néhány igen jó, abban az időben szokatlanul hű reprodukció. Pheidiasz domborműve, Michelangelo Dávidja, Rembrandt önarcképe. A rádiója mellett jegyzetfüzet, hogy aznap honnan milyen zenét fog meghallgatni. Szerette a zenét, de csak Bachot és Händelt. „Az öregkorhoz csak ez a zene való" – mondotta. Amit tőlük lehetett, meghallgatott.

Gimnazista koromban büszke voltam rá, hogy én mennyi „nagy embert" ismerek, milyen érdekes történeteket tudok. De az bántott, hogy mindezeket az embereket és a róluk szóló történeteket szomorúnak éreztem. Műveiket, terveiket, gondjaikat nem ismertem, de annyit megsejtettem, hogy nem otthonosan, hanem idegennek érzik magukat abban a világban és légkörben, amelyben élnek. Passzívak maradtak, új rendet teremtő, győzedelmes küzdelemben nem reménykedtek – de ami volt, annak sem tudtak és nem is akartak a „bennszülöttei" lenni. Szüleim nagyon szerették az otthonukat. Úgy érezték, hogy kifejezi őket és életüket. „Ilyen lakást nem lehet pénzért vásárolni, ilyen otthona csak művészembernek lehet" – mondta nekem anyám. Valóban, a kis könyvtárszobában, a faburkolatra elhelyezett négy kép – apám festette őket. Az ebédlőben biedermeier bútorok, a mennyezeten angol reneszánsz szalagminta, szalagok által közrefogott négyszögben virággal – egy régi metszet nyomán apám tervezte. A falon levő festmények is barátok ajándékai. Mindegyikhez emlék fűződik. A napoknak és éveknek kialakult rendje volt. Apám rajzolt vagy építkezésekre járt, anyám délutánonként tanított, vasárnap délelőtt pedig gyakorolt. A zongora hangja hozzátartozott az otthon hangjaihoz. Kéthetenként nálunk volt kamarazene, trió, kvartett vagy kvintett. Ez így ment szinte évtizedeken keresztül. Mindennap a szépen megterített nagyasztalnál ebédeltünk.

Ma mindez olyan elérhetetlennek, irigylésre méltónak tűnik – s mégis, amikor először kezdtem tudatosan szemügyre venni szüleim életét, úgy éreztem, hogy ők visszavonult, elszigetelt életet élnek. Talán azt éreztem meg, hogy az én szüleimnek nincsenek céljai, küzdelmei – mint általában más embereknek, nem akartak mást, mint engem felnevelni, s megtartani azt, amit már elértek. Élni, együtt maradni a zene, a könyvek, a rajzok és festmények között. Ez a tervek, célok nélküliség azonban nagyon sokrétű volt.

„Más ilyen építésznek, mint apád, már régen háza volna" – mondta nekem

anyám. De ezt büszkén mondta, apám kiválóságát bizonyítva. Sem házat, sem nyaralót nem épített magának soha, telket pedig elvből nem vett. Cím, rang, pénz, a fennálló rendszer elismerése – mindez apámnak nem kellett. Apám az egyetlen polihisztor, akit valaha láttam. Nemcsak tervezőépítész volt, de abban az időben még ki is járt építkezésekre a munkát vezetni, ellenőrizni. Szédülés nélkül járt a magas állványokon, hozzáértéssel és jókedvűen tárgyalt a különböző iparosokkal, mesteremberekkel.

Szabad idejében matematikával, művészettörténettel, közgazdasággal és filozófiával foglalkozott. Tanulmányai nívós folyóiratokban jelentek meg, de az sem bántotta, hogy írásainak nagy része kéziratban maradt. A munka volt fontos számára. Mindenkihez kedves és barátságos volt, a régi barátait és főként azok emlékét megőrizte, új barátokat szerezni nem igyekezett.

Apám négyéves koromtól kezdődően – majdnem egy évtizeden át – mesélt nekem. A történelem és irodalom nagy alakjaival az ő meséin keresztül ismerkedtem meg. Sokféle mesét mondott. A trójai háború, Odüsszeusz bolyongásai, a görög festők vitája, Solon tanítása a boldogságról, a földosztó két Gracchus, Franklin Benjámin élete. Aztán a magyar mondák és történelmi alakok – a józan és biztos ítéletű Könyves Kálmán, az igazságos és tréfás Mátyás, az okos, de komor II. József – mind érdekes mesévé váltak, de mint mesék is igazak maradtak.

Mivel egyedüli gyermek voltam, sok idős, beteg emberrel körülvéve, nagyon kívántam a korombeli társaságot. Nyolcéves voltam, amikor a szomszéd házból egy fiú megalapította a csapatot. Összetoborzott minket, ott lézengő hét-nyolc gyereket, „fegyvereket" osztott, titkos vezényszavakra tanított minket. Sajnos hamarosan csalódnunk kellett benne. Eladta a csapat vezérségét. Mi nem fogadtuk el az új fiút. Ezentúl hivatásomnak éreztem, hogy a csapatot összetartsam. Napról napra különböző játékokat találtam ki, hogy mindenki részt akarjon venni a játékban, hűséges legyen a csapat szellemehez. Legnagyobb örömem az volt, ha a gyerekek dicsérték a csapatot, ha büszke szeretettel beszéltek róla. Nem voltam vezér, de azért volt tekintélyem. Nehéz helyzetekben nekem kellett döntenem.

Éppen, mert annyira a csapatban és a csapatért éltem, az iskolában kapott leckét súlyos tehernek, az ott töltött órákat alig elviselhetőnek éreztem. Ültem, nem figyeltem, halálosan unatkoztam. A leckéimet nem csináltam meg, összecsaptam, rohantam is játszani. Rosszul tanultam, anyám sírt, amikor a tanító néninél érdeklődött felőlem. Anyám szépen beszélt velem, fel akarta ébreszteni a lelkiismeretemet, de csak a bűntudatomat ébresztette fel, és min-

den maradt a régiben. Csak az iskolát gyűlöltem meg még jobban. Búskomoran ültem a padban a vidáman lármázó gyerekek között. Kisiskolásként nem barátkoztam senkivel. A Gólyakalifa híres meséje énrám is illett. Mintha nem ugyanaz a gyerek lettem volna. Az iskolában a többiek között visszavonult, komor, zárkózott – az udvaron tele élettel, jókedvvel. Bátran szembenéztem a veszekedésekkel és verekedésekkel is. Amikor nagyobb lettem – tizenkét-tizenhárom éves –, a játék formája is átalakult. Néhány nagyobb, velem egyidős gyerek kimaradt a csapatból, s én egészen kicsiket vettem föl helyettük. Az én szerepem akkor már kissé anyáskodó, tanítónéniskedő jelleget öltött. A gyerekeknek elmeséltem apám meséit. Versekre tanítottam őket, színdarabot adtam elő velük. De ha a játék nyugodtabb lett is, a játék szenvedélye a régi maradt. Az iskola változatlanul nem érdekelt, alig tanultam, de amikor az iskolából hazajöttem, a kisebb gyerekek már a sarkon vártak, és seregestől elém futottak. Ez volt a nap legboldogabb pillanata.

Öt év telt el a csapat lázában és szolgálatában. Ez volt az első, a felnőtt érzések súlyával vetélkedő, sőt azt túlhaladó, gyötrelmekkel teli szenvedély. De egy nagy szenvedély amennyire gazdagítja, ugyanannyira szegényebbé is teszi az életet. Néha megdöbbenve veszem észre, hogy a csapat feszültségén kívül alig emlékszem valamire a gyerekkoromból.

A lakás, az otthon derűs menedék volt az iskola szenvedései és a csapat izgalmai között. Apám meséi, anyám tréfái kedves vigaszt jelentettek, de az igazi élet lent várt a kertben, az utcán, az udvaron.

A csapaton kívüli életben csak szüleim életét tudtam teljesen a szívembe zárni.

Már elmúltam tizennégy éves, amikor végleg elmaradtam a csapattól. S bizony megkönnyebbüléssel vettem tudomásul, mint ahogy az ember évek múltával megkönnyebbüléssel gondol egy elmúlt, de sok szenvedést okozó szerelemre.

SÓS JÚLIA
A KAMASZKOR VÍVÓDÁSAI

Tudtam, hogy szüleim mindig elérhetetlen szellemi magasságban lesznek felettem. [Győrffy] Dóra barátnőmnek el is mondtam, hogy én egy olyan lakásban növök fel – nagyapám orvosi, apám filozófiai és közgazdasági könyvei között, amelyeket nem fogok soha megérteni. Anyám zongorája, apám rajzasztala számomra némák maradtak. A tehetségnek vagy a különböző képességeknek hiánya akkor még nem bántott. Amikor bíztam magamban, úgy éreztem, hogy nekem az életből a szenvedő szenvedélyesség jutott, amely kapcsolatban van a könyvekkel és a zenével.

Ma már látom, hogy ez a szenvedélyesség legalább annyi értéktől elzárt, mint amennyihez hozzákapcsolt. Azt már akkor is szomorúan lemértem, hogy egy közepes képességű, de okulásra hajlamos gyerek mi mindent megtanulhatott volna az én családomban. Egy lány először is megtanulhatta volna a sütés-főzés magasiskoláját, megtanulhatott volna ruhát kötni, csipkét horgolni, terítőt hímezni.

Apám azt szerette volna, ha én is az építészeti pályát választom. Ő azért választotta az építészi hivatást, mert a legváltozatosabbnak tartotta. Olyan művészetnek, amely egyben az emberek legreálisabb szükségleteit is kielégíti. Teret ad az alkotó képzeletnek, de igényli a praktikus józanságot is. Művelőjének értenie kell a természettudományokhoz, matematikához, fizikához, de ismernie kell a legkülönbözőbb mesterségeket – ácsok, asztalosok, lakatosok műhelytitkait. Érdeklődve néztem apám asztalán a tervrajzokat – de nem akartam más lenni, csak falusi tanítónő. Művészettörténetet, filozófiát, közgazdaságtant tanulhattam volna apámtól, anyámtól pedig zenét, zenetörténetet, négy európai nyelvet. De én nem igyekeztem tanulni sem kamaszkoromban, sem később. A szüleim nem is erőltették. – Azzal foglalkozz, ami érdekel – mondta anyám –, a sikerek nem érnek semmit, a szellemi csillogás sem. „Jónak kell lenni és boldognak.” Ez a tanács nagyon megfelelt nekem. Felnőttkoromban szinte csak abból éltem, ami az ebéd- és vacsorabeszélgetések alatt otthon rám ragadt, anélkül hogy különösebb erőkifejtésre lett volna szükségem.

De még az otthon hallottakból is mennyit felejtettem! Ma már a legjobban az fáj, hogy elfelejtettem anyám szavait. Csak arra emlékszem, hogy az esti beszélgetések után jobb kedvű lettem. Történeteinek az adta melegét, hogy szerette az embereket, és nem csak a vele szellemileg egyenrangúakat. Szelíd-

ségében határozott volt, a gőgöt nem tudta elviselni. Amikor egyetemista koromban egy mulatságról büszkén és boldogan mentem haza – szinte szigorúan szólt rám: – „Ne diadalmaskodj, sohase diadalmaskodj!" Az emlékek egy-egy tanulságára vagy hangulatára emlékszem, de hiába futok reális emlékek sora után, azok elvesztek, elhomályosultak. Pedig mennyit szenvedtem saját rossz érzéseim miatt. A legrosszabbak az esték voltak, az éjszakák, amikor álmatlanul feküdtem mozdulatlanul. Az apai család egészsége megőrzött a hisztériától. Nem volt szívdobogásom, nem öntött el a verejték, még csak nem is sírtam. Szótlanul és mozdulatlanul töltött el egy döbbent nagy szomorúság. Nem tudtam, hogy az aznapi újságban milyen hírek vannak, de tudtam, hogy háború van, a fülembe csengett: „A sakálok fogják marni egymást Európában." Tudtam, a németek mennek előre, és úgy éreztem, elnyelik a világot. Irigyeltem, fájdalmasan irigyeltem mosolygó, házi mulatságra járó, jókedvű iskolatársaimat. Arra, amit éreztem, az a szó: „kisebbrendűségi érzés" nem elég. Hol becsültem, hol megvetettem, de sohasem szerettem saját magamat. Mit várhatok, mi jót várhatok az előttem sorakozó napoktól ezzel a szomorú mozdulatlansággal? Az ágyam felett meggyújtottam a kis villanyt, néztem a mennyezeten a fecskéket, amelyeket apám festett nekem. Néztem a tapéta kis vadrózsáit, a polcon a könyveket, a ládán a barna mackókat. Mindez nem tudott megvigasztalni. Szívszorongató érzéssel aludtam el, és reggel riadt szomorúsággal ébredtem. Amint mentem a dombon át az iskolába, újra eltöltött egy álmos, unatkozó, szinte halotti szomorúság. Ha tornaórán sorakozni kellett, ha az órákon untam a magyarázatot, szóval minden olyan percben, amikor nem történt valami, egyre fokozódóan az éjszaka keserű ízét éreztem a számban. Iskola után Dórával beszélgettünk, a tompa keserűség után ez az eleven fájdalom ideje volt. Amikor hazaértem, lerúgtam magamról az iskolacipőt, és félelemmel, idegenkedéssel gondoltam a rám váró délutánra.

Holott majdnem mindegyik nap hozott valami szépet.

Anyámmal minden délután együtt töltöttünk egy vagy két órát. Közösen olvastunk, rendszerint idegen nyelven. Anyám nem kínzott sem nyelvtanulással, sem „társalgással". Együtt nekivágtunk az első francia vagy német regénynek. Az első könyvet szinte végig lefordította nekem, de a tizediknél már alig kellett valamit kérdeznem. Így kettesben, együtt olvastuk el az összes Racine- és Molière-drámat. Schiller *Don Carlos*át és *Tell Vilmos*át, az *Anyegin*t, a *Félkegyelmű*t, majd később Saint-Exupéry írásait. Ezek az olvasások az idillt jelentették, a gyermekkori gyöngy-mozaikjáték magasabb rendű folytatásai voltak. A rosszkedvűen eltöltött napnak ez volt a legszebb szakasza.

– Anyukám, helyezz el! – mondtam anyámnak délutánonként.

Ilyenkor anyám bejött a szobámba, segített rendet csinálni a könyveim, füzeteim, ruháim között. Mert nálam minden idegesség és nyugtalanság azzal kezdődött, hogy szétdobáltam a holmimat, és aztán alig tudtam azokat újra elrendezni.

Vacsoránál akár volt vendég, akár nem, odafigyeltem apám és anyám beszélgetésére. Könyvről vagy emberről – de mindig érdekes volt, amit ők beszéltek. Ám sem az anyámmal olvasott könyvek, sem az esti beszélgetések nem mondták meg azt, hogy a jövő milyen lesz, és hogy én mit tegyek.

Ezen a nyugtalan és mégis mozdulatlan bizonytalanságon anyám könyvei, apám okos szavai sem tudtak segíteni.

Otthon mégis újra és újra megnyugodtam. Apám határozottsága, anyám derűje, kedves kis történetei biztonságot adtak. Az éjszakák félelme, az iskolában töltött délelőtt rossz érzése közöttük elmúlt – mintha nem is ugyanaz az ember lettem volna. Görög templomok, modern házak, francia regények, zongoraszonáták – minden másról megfeledkezve figyeltem a beszélgetést szüleim között. Néha egy-egy „érdekes" vendég jött: az öreg Pikler J. Gyula, Szimonidesz Lajos, Kun Zsiga, a kopott, hősiesen szegény újságíró Farkass Imre. Apám közgazdaságról, egy igazságos társadalom szerkezetéről vitatkozott, cáfolt vagy a saját elveit fejtegette – ez mindennél jobban érdekelt. Az „érdekes" esték után ünnepélyes, lelkes hangulatban feküdtem le. Ilyenkor bizalommal gondoltam a következő évekre – és sokszor bíztam magamban is.

1934 őszén kerültem a Baár-Madas Református Gimnázium első osztályába. 1942 tavaszán érettségiztem. Közben Hitler meghódította Európát, kitört a világháború, már vitték a frontra a magyar katonákat.

A protestáns felekezeti iskola demokratikusabb szellemet őrzött, mint abban az időben az állami iskolák javarésze. A hivatalos történelemszemlélet Habsburg-csodálatát a protestáns hagyományokkal nem lehetett összeegyeztetni. Itt nem Habsburg királyok és királynők, hanem Bethlen Gábor, Lorántffy Zsuzsanna vagy a gályarabok tiszteletére akarták nevelni a fiatalságot. Jékely Lajos, az igazgatónk és a tanárok nagy része erdélyi volt. Sokat beszéltek az erdélyi magyarság demokratikusabb múltjáról, kultúrájáról. Az iskola hangulatán és szellemén a háború semmit sem változtatott. Ezt egyik tanárunk így fogalmazta meg: „A világ tomboló viharában is megőrizzük számotokra a béke és a szeretet szigetét." Arra neveltek minket, legyünk jók, műveltek, harmonikusak.

Nyaranként cserkésztáborba mentünk. Tizenkét éves korom óta voltam cserkész, s ez sok jót hozott az életembe. Fiatal tanárnő volt a vezetőnk, talán

a legjobb pedagógus, akivel valaha találkoztam. Az ötvenfős csapattal bejártuk az országot. A lányokat megtanította sátrat verni úgy, hogy a vihar idején is állt, és menedéket adott. Megtanultunk tüzet rakni, földből konyhát építeni, szabad tűznél főzni. Egy életre megjegyeztük, hogy jó beszaladni hangos üvöltéssel a hullámzó Balatonba egymás kezét fogva, de erdőben vagy fenn a hegycsúcson csendben kell hallgatni a madarakat vagy nézni az előttünk elterülő réteket.

A vezetőnket [Róka] Éva néninek hívták, a nagyobb lányok Vicának szólították. Huszonnégy éves volt, amikor a csapat vezetését elvállalta. Úgy tudott pajtás lenni, hogy közben a legnagyobb tekintély maradt. Kirándulásokkal és összejövetelekkel egész éven át összetartotta a csapatot, de azért a tábor volt a csúcsa egész évi közös életünknek. Ha esőben a szabad ég alatt kellett várni a városba vivő autóbuszra, énekelni kezdett velünk, és nem vettünk tudomást az esőről. Egy este másfél óra éneklés, derűs és komoly dalok után egyszer csak elhallgatott, és csendben nézte a tüzet. S mindannyian megértettük, hogy most ez kell, ez a csend, kinek-kinek a saját gondolatainak futása, itt a réten, a Balaton partján, a tűz körül.

A cserkészet nem vált olyan szenvedélyemmé, mint saját csapatom, de azért szerettem a kirándulásokat, a táborokat, a hetenkénti összejöveteleket. Kirándultunk a Bakonyba, a Balaton mellé, a Börzsönybe, Bükkbe, Mátrába. Tettünk túrákat hajnalban és éjjel, holdvilágnál, libasorban lépegetve egymás mögött a dűlőutakon. Szerettem éjszaka őrségben lenni, a sátrakkal szemben feküdni a zászló mellett, bő köpönyegembe burkolózva, a hatalmas, csillagos eget bámulva. Ha a sátorban aludtunk, éjszaka kinyújtottam a kezemet át a sátorárkon, be a harmatos fűbe. A sátor oldalát kicsit felemelve néztem a fűben csillogó szentjánosbogárkákat, a fák törzseit. A vezetőnket is szerettem, a lányokat is – és mégis szomorúságom a csapatban sem oldódott. Legalábbis újra és újra rám szakadt. Dórával való világunkról itt nem beszéltem senkinek. Akkoriban formálódó nézeteinket nem mertem volna itt elmondani, mert szerettem a csapatot, és nem akartam őket elveszíteni. De keserű gyanakvással figyeltem, hogy vajon Éva néni nem kedvesebb e másokhoz. Ő belső gyötrődéseimet talán megsejtette, mert jósággal, tapintattal bánt velem. Ügyetlen voltam, de azért igyekeztem, és ha a főzésnél, konyhaépítésnél vagy bármiben eredményt értem el, mindig megdicsért. Novelláimat megmutatta az igazgatónknak, Jékely Lajosnak. Amikor észrevette, hogy újra csüggedt és szomorú vagyok, valamennyi lány füle hallatára kijelentette, hogy ő még büszke lesz rám és az írásaimra.

Kedves jóslatát ugyan akkor nem hittem el, de ez a törődés és biztatás végtelenül jólesett. Éva néni el tudta érni azt, ami az iskolában nem sikerült: a csapatban, amíg együtt voltunk, leomlottak a kasztok falai. Jókedvű hancúrozásokon a Cuha patak partján vagy a Dunában, hegynek föl a kaptatókon, ima és zsoltáréneklés közben az erdőben, tábortűz mellett verset olvasva vagy énekelve: testvérek voltunk. S mindannyian feloldódtunk ebben a testvéri érzésben, és élveztük ennek a feloldódásnak a melegét és nemességét. Hogy ezekben a kamaszévekben milyen nehéz kedélyű lehettem, azt onnan látom leginkább, hogy a cserkészek között is mennyit voltam szomorú. Hiányzott nekem Dóra, beszélgetéseink, verseink. A csapat viszont a hancúrozásnak olyan boldogságát adta, ami Dórával való barátságunkból teljesen kimaradt. Dórát hiába próbáltam rábeszélni, hogy lépjen be ő is a csapatba, azt felelte, neki még az iskola is sok.

1938 nyarán, az ötödik gimnázium befejeztével, Gödöllőre mentünk egy cserkészlány-találkozóra. Itt több ezer lány gyűlt össze a világ különböző tájairól. Boldogan mászkáltam a sátrak között, ismerkedtem a francia, skót, finn, norvég lányokkal. Barátságosan rázogattuk egymás kezét, bár nem volt rá mód, hogy egymást jobban megismerjük.

A vallástól is azt reméltem, hogy megtalálom benne az életbe vetett bizalmat, a hitet. Szüleim a szó teljes értelmében vallástalanok voltak. Apám többször emlegette Valéry mondását, hogy az európai kultúrának három forrása van: a görög művészet, a római jog és a keresztény erkölcs. De apám hozzátette, hogy van egy negyedik forrás is, és az éppen olyan fontos, mint az előzőek: a felvilágosodás gondolatvilága. Küzdelem az erőszak, a fanatizmus és a társadalommal szembeni kiszolgáltatottság ellen. Küzdelem az emberek egyenlő jogaiért. Az én szüleim nem voltak vallásellenesek. Az ebédlőben ott függött Assisi Szent Ferenc képe, amint a madarakkal beszélget, az anyám ágya fölött egy kis fa Krisztus-szobor volt. A kereszténységből annyit tettek magukévá, amit már elválaszthatatlanul magába szívott az európai kultúra. De transzcendens kérdések őket nem érdekelték. Apám az állam és az egyház különválasztásának híve volt, a meggyőződés szabadságának értelmében az volt a véleménye, hogy a hit vagy hitetlenség kérdése mindenkinek saját magánügye, s a Horthy-korszak államilag irányított, hivatalos kurzus-vallásosságát megvetette. Szóval a vallásról a felvilágosodás szellemében gondolkodott. „Aki művészettel és tudománnyal nem foglalkozik, annak legyen vallása, aki művészettel és tudománnyal foglalkozik, annak már van vallása.” Ezt az idézetet is többször hallottam apámtól, s ez valóban jellemző volt rájuk. De nekem ez nem volt elég.

Tebenned bíztunk eleitől fogva – hangzik fel a zsoltár a díszteremben –, és én akartam bízni és hinni. A vallás igazát vagy cáfolatát bizonyító tételek iránt nem volt sok érzékem, de ez után a bizalom után áhítoztam, hogy a világot ne érezzem ellenségesnek, magamat ne érezzem elveszettnek. *Zörgessetek, és megnyittatik néktek.* Akartam hinni, hogy a világ nem a sakálok üvöltése felé halad, s mindennek, ami a világban vagy velem történik, célja és értelme van. Dóra ateista korszaka elmúlt, és vasárnaponként együtt mentünk templomba – ahova jártunk –, művelt, erős egyéniségű és nagy lélekismerettel rendelkező pap prédikált. Minden lélek fontos volt neki, nem sajnálta az időt és az energiát. Az emberek nagyon szerették.

– Az én számomra nagyon nehéz – mondtam neki egy beszélgetés alkalmával –, hogy anyám, akit a legjobban szeretek a világon, teljesen vallástalan. Ő annyi embert látott, aki egyéni érdekből, hatalmi célra vagy csak hiúságból használta a vallás formáit, hogy ezt nem tudja megbocsátani. Azt a választ kaptam, hogy anyám ellenvetéseiben is ott van a vallás megbecsülése.

Vágyódtunk az után, hogy higgyünk az Istenben, vallásosak legyünk, este imádkozzunk, és megnyugodjunk. Bennem még egy kielégítetlen vágy élt, nem a zene, hanem az ének után.

Anyám gyerekkoromban többször is megpróbált engem zongorázni tanítani, és miután engem a játék jobban érdekelt, vagy igazából csak az érdekelt – ő fáradt volt ahhoz, hogy az én ellenállásomat is leküzdje, és a zongoratanulás több próbálkozás után, de mindig abbamaradt. Nem is volt jó hallásom. Még az elemiben az énekórán egyszer-kétszer kinevettek, amikor a hangot eltévesztettem, attól kezdve megmakacsoltam magam, s erőszakkal se lehetett volna engem éneklésre kényszeríteni. A gimnáziumban azonban nagyon sok énekszót hallottam. Valamennyi lány együtt énekelte a zsoltárokat, az énekkar Bach-, Mozart-, Kodály-kórusokat gyakorolt, a cserkészcsapatban harsogták a vidám népdalokat. Erősen vágyódtam énektudásra, mert úgy éreztem – a zene mindent és mindenkit összeköt. Újra és újra álmodtam, hogy énekelek. Hallottam álmomban egy-egy kedves dalt és a saját hangomat.

Vágyakozásaim ellenére – barátnőmmel, Győrffy Dórával tiltakoztunk a harmónia ellen. Komoran néztük, milyen az élet, amire az iskola nevel bennünket. Dóra az iskola legjobb matematikusa volt. Tanáraink nagy jövőt jósoltak neki. Magántanítványokat vállalt, napi két-három órát is tanított, idegesen, türelmetlenül, de rendkívül lelkiismeretesen. Keresetét szinte az utolsó fillérig családjára költötte. Nagyon szegények voltak. Az ötödik osztályt kettőnk barátságába zárkózva éltük végig. Amíg én táborban voltam – az ötödik

osztályt követően, Dóra állást vállalt egy siófoki üdülőben. Öt-hat éves gyermekekre felügyelt. Nyugtalan levelet kaptam tőle:

...Ez egy siófoki gyermeküdülő, ami annyit jelent, hogy jómódú zsidó családok nyaraltatják itt gyermekeiket. Öltöztetem, mosdatom, szórakoztatom őket. Beszélgetek a szülőkkel. Hetek óta mást sem hallok, mint a németországi, csehországi, ausztriai zsidóüldözések rémtetteit. Internálótáborok, nők és gyerekek elhurcolását, gyilkosságok tömegét. Szörnyű! Jól öltözött szülőkkel beszélgetek – van, aki autón érkezik –, megalázottság és halálfélelem a szemükben. Azt hiszem, a legfurcsább ma gazdag zsidónak lenni. Egyszerre szenvedni igazságtalanságok miatt, és bőségben élni más társadalmi igazságtalanságokból. S én szeretnék az egész kérdésről nem tudni, hiszen megvan nekem a magam baja, szegénység, betegség körülöttem...

De a kérdés elől nem tudott menekülni, a következő levél már határozottabb volt: *...A siófoki zűrzavarban végül is sikerült a magam meggyőződését kialakítanom. Nem leszek én mosolygó, zenélő angyal itt sem. Vannak körülöttem, akiket szeretek, akiket gyűlölök, megint mások, akik közönyösek. De én matematikus leszek, és a logika alaptörvényeit mégiscsak ismerem, hogy minden dolog önmagával azonos és csakis önmagával azonos. Gondolom, ez vonatkozik az emberekre is. Ebből következik, hogy a kollektív ítélkezést megvetem, és uszítani nem hagyom magam. Ezt eldöntöttem, de sok más kérdés még homályos, megválaszolatlan...*

Ezeken a leveleken már olvasmányaink hatása érződött. Ötödik gimnáziumban sok regényt olvastam. Apám meggyőzött arról, hogy az olvasmányok rendjében kell valami logikus rendszert teremteni, nem pedig csatangolni időben és térben. Jókai és Mikszáth regényei után megismerkedtem a nehezebb vagy kevésbé ismert 19. századi magyar irodalommal is. Ekkor valóban nagy érdeklődéssel olvastam Kemény Zsigmond és Eötvös József regényeit. Barátnőmmel felfedeztük a 19. századi orosz és francia irodalmat is. Főleg Turgenyev regényeit szerettem, s ezek közül is a legjobban a *Napkelte előtt*öt és az *Őstalaj*t. Ahogy a regényeket elolvastam, leküldtem őket Siófokra Dórának. Olvastam még Puskint, Lermontovot, Goncsarovot és Csehov novelláit. Karácsonykor azonban ez a logikus rend felborult. Az élő irodalomra is vágyódtunk. Olyan könyveket akartunk elolvasni, amelyekről beszélni, vitatkozni hallottunk. Dóra megkapta ajándékba Szabó Dezső: *Az elsodort falu* című regényét. Szenvedéllyel olvastuk végig. A regényben sok minden nem tetszett, a bonyolult, zsúfolt mondatok fárasztottak. Gúnyolódásait, iróniáját sokszor sértőnek és igazságtalannak éreztük. Dóra Babits verseit nagyon szerette, és a

Babits Mihályról készült karikatúrát bántónak találta. Engem a Kaffka Margitról rajzolt portré sértett. Az bántott, hogy akiről anyám úgy beszélt, mint különlegesen okos, megértő, jelentékeny nőről, abban Szabó Dezső nem lát egyebet sápítozó, öregedő, szerelmes asszonynál. De sértődéseink és kifogásaink ellenére a regény lenyűgözött. Iskolából hazajövet, amikor a Margit körúton sétáltunk és elmentünk a ferences templom mellett, egymásra néztünk. Eszünkbe jutott, hogy a kétségbeesés és züllés határán abba a templomba ment be Farczády Judit. Én Szimonidesz Lajos irataiból és beszédeiből arra emlékeztem, hogy a templom melletti rendházban tartották fogságban kivégzésük előtt Őz Pált, Hajnóczy Józsefet és társait. Történelem és regény összefonódott, és az utca ismerősebb és elevenebb lett, mint amilyen azelőtt volt. A regény élményét elevenebbé tette, hogy tudtuk, ez az a regény, amelyről most a legtöbbet beszélnek, vitatkoznak. Szabó Dezsőről tudtuk, hogy hónapról hónapra füzetei jelennek meg, és naponta elmentünk a vendéglő előtt, ahol előadásokat tartott. Ez is érdekelt minket. De végső soron mégis a regény mondanivalója, hangulata rázott meg, az a sikoly, hogy az országban baj van, értékes emberi életek sodródnak, pusztulnak. Az egész ország veszélyben van és tétova, bizonytalan, tanácstalan. A pusztulásnak, sodródásnak ezt a szelét éreztük mi a szép iskola tulipánjai között is. A regényekből részleteket idézgettünk.

Otthon előfizettünk a *Nyugat*ra, és megkaptuk a *Nyugat* kiadásában megjelenő könyveket is. Így olvastuk el Illyés Gyula *Puszták népe* című kötetét.

Ezentúl minden olyan könyvet vagy folyóiratot megszereztünk, amelyről úgy véltük, hogy a népről, emberek sorsáról, az igazság és igazságtalanság kérdéséről beszél. Ez volt a népi írók korszaka, és egymás után olvastuk Veres Péter, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Féja Géza könyveit. Izgatottan figyeltünk fel arra a tényre, hogy készül valami. Ugyan ezt a készülődést csak a könyveken keresztül érzékeltük. Az írókról nemigen tudtunk semmit. Ezek a könyvek, amelyek a parasztok sorsáról szóltak – amiről mi addig alig tudtunk valamit –, nyitották ki a szemünket egész társadalmunk nyugtalanító voltára.

Megértettük, hogy az iskolában a lányok miért különülnek el rang szerint, hiszen mi már tudtuk, hogy az egész országban jól kiépített, hatalmas kasztrendszer uralkodik. Tudtuk, a legszegényebb osztálytársunk is toronymagasságban él a gyári munkásokhoz vagy az urasági cselédséghez képest.

Érdeklődéssel fordultam apám fiatalkori küzdelmei és írásai felé. Most már nem bántam, hogy nem neveltek engem „finom, kedves úri leánynak". Noha apám a Galilei-kör és a Radikális Párt alapító tagjai közé tartozott,

szemben állott a századforduló liberalizmusának híveivel. Apám szerint a népi írók olyan jogos követeléseknek adtak hangot, amiről a századforduló liberálisai megfeledkeztek. A földből kizárt milliók nevében szólnak, akár latifundiumokon tengődnek, akár onnét elmenekülve éhbérért ajánlják fel munkaerejüket a gyáraknak. A mi otthonunk szelleme tehát nem rontotta azt az élményt, amit ezek a könyvek jelentettek. A könyveink már megmondták nekünk, hogy az országban baj van, de azt nem mondták meg, hogy hogyan kell segíteni, és mi mit tegyünk most ébredő életünkkel. Az iskolában, amelyet idegenségében is szerettünk – azt tanultuk: „Szolgálni a családot, a hazát, az Istent." De hogyan kell megkezdeni a szolgálatot?

[Keresztessy] Mária néni, az osztályfőnökünk egyszer elmondott egy történetet. Abban az erdélyi faluban, ahonnét ő származott, kedves és szelíd tanítónő tanította a gyerekeket. Szegény volt, s a télikabátja már nem védte meg a kemény erdélyi telektől. A falu összeadta a pénzt, s néhány öreg paraszt, a presbiterek bementek a városba, és együtt vettek szövetet, és csináltattak kabátot a tanítónőnek. Ez a történet minket nagyon meghatott. A hasznosság, az összetartozás érzése után vágyódtunk mi is.

Részben Mária néni emlékei, részben az olvasott könyvek hatására – amelyek főleg cselédek, béresek sorsáról szóltak – én falura akartam menni tanítónőnek, Dóra pedig egy falun létesített gyárba mérnöknek. Az ő terve még nehezebb volt, mert elsősorban a matematika érdekelte. Ugyanakkor nem reménykedtünk abban, hogy szolgálatunk különösképpen hasznos lehet. A társadalmi átalakulást sürgető íróktól megtanultuk, hogy egy nyomorgó szegény falun még a legjobb tanítónő sem segíthet.

Ősszel kitört a világháború. Előjelei olyan régen fenyegettek, hogy a „villámháborúról" jött hírek magától értetődőek, természetesek voltak. Dórával úgy éreztük, ismerjük a háború okát és lehetőségeit is. Ha egy hatalom fegyverrel erőszakolt, hazug törvénnyel, erejével nyomorban tarthat milliókat, akkor természetes, hogy saját céljáért a vágóhídra is viheti őket. A zsidóüldözés okát is tudtuk. Ha a társadalmi igazságtalanságok már elégedetlenséget szülnek, akkor az elégedetlenség levezetésére bűnbakot kell találni. Ennek pontosan megnevezhető, körülhatárolt embercsoportnak kell lennie, amely a legfelső rétegektől jól elkülöníthető. Ugyanakkor többségének mégis jómódúnak, a társadalmi igazságtalanságok élvezőjének kell lennie, mert az ellenszenv a társadalmi indulatok levezetésére nem elég. A cigányok sem nagyon népszerűek, de őket mégsem lehet ilyen felszított dühvel és irigységgel támadni, mert utánuk nem marad elvehető vagyon.

Az egyik iskolai ünnepélyen az önképzőkör elnöke Dórát kérte fel, hogy mondja el az ünnepi beszédet. Nehezen, de elvállalta. Ezek után a beszédet azzal kezdte, hogy a nemzeti érzés fogalmát próbálta körvonalazni. Arról szólt, hogy a nemzeti érzés nincs meg mindenkiben, és nem is lehet kötelezővé tenni. Erre nem is lehet senkit kényszeríteni. Hiszen van, aki nem szereti a zenét, nem szereti a szüleit vagy képtelen a szerelem érzésére. De vannak olyanok, akik a nemzeti érzést érdekből mímelik. Ma konjunktúra németnek lenni, és van nemzeti érzés és származás, ami veszélyt jelent. Ám holnapra mindez megfordulhat. Magyarnak lenni sem ma, sem holnap nem lesz dicséretes. A magyarság tömegeinek sorsa alig elviselhető. A beszédet néma csend fogadta. Ebben a csendben érezni lehetett az elutasítást, a rosszallást.

Az a kérdés, hogy mit jelent magyarnak lenni, sok embert foglalkoztatott. Az adott helyzetben nem lehetett a kérdésnek hátat fordítani, a sok hivatalos frázisos cikk ellenére sem. Mi már egy éve beszéltünk erről a témáról. A kérdés engem külön nyomasztott, bár megválaszoltuk, és a magunk számára végérvényesen elintéztük.

Ekkor vált divattá, majd elengedhetetlenül szükségessé az ősök felmutatása. Dóra egész családja Zala megyéből került ki, generációkra visszamenőleg gazdálkodók és mesteremberek voltak. Az én őseim magyarok, szerbek és zsidók. A zsidó ősök önmagukban nem lettek volna rám veszélyesek, ha apám szabadkőműves múltja, radikális magatartása és a kurzus-vallásosság idején – egyházon kívüli létünk nem nehezíti meg különösen a helyzetet. (Emlékszem a jellegzetes pesti viccre. A katonaságnál istentiszteletre vezénylik a századot. Az őrmester kiadja a parancsot: ide menjenek a katolikusok, ide a reformátusok, ide a zsidók. Egy katona a helyén marad. – Hát te milyen vallású vagy? – Én felekezeten kívüli vagyok! – Válassz magadnak vallást, fiam, öt percen belül, mert különben úgy rúglak a zsidók közé, hogy az életben ki nem jössz közülük!) Ezt a viccet akkor ismertem, és néha megriadva gondoltam arra, hogy hányféle megaláztatás várhat még rám. Érdekes módon az őseimről annyit tudtam, mint Dóra vagy bárki az osztályban. Nagyapám nagyapjának a képe ott függött a falon. Kossuth Lajostól kapott hadi kitüntetést, amit több mint nyolcvan év óta őrzött a család. Apám nagyapja is végigharcolta a szabadságharcot, és részt vett a világosi fegyverletételen. Egy másik dédapám egyetemi tanár volt. De a rosszullét környékezett arra a gondolatra, hogy ezt bárkinek a kérésére előszámoljam. Játsszam ki a simándi református tanító dédapámat a zsidóval szemben? Nagyapám huszárkitüntetései fogják megvédeni az én becsületemet? Vagy még régebbi múlttal kell önmagamat

megvédenem, igazolnom? Az egyik zsidó ősöm dokumentumait múzeumban őrizték, mert II. József híres könyvtárosa volt. Fussak ezért a dokumentumért?

Én otthon a felvilágosodás gondolatatait szívtam magamba. Sokkal büszkébb voltam annál, hogysem akár gőgösen, akár mentegetőzve előszámláljam őseimet. S ha az őseim nem azok lettek volna, akik, ha apám galíciai kaftános zsidó lett volna – engem akkor sincs joga megalázni senkinek!

Dórához képest nekem könnyű sorsom volt, de én elégedetlen voltam. Otthon érezni lehetett, hogy a nagyvilágban valami borzasztó készül, embertelenség, kegyetlenség, háború. Az utcán, az iskolában nem éreztem, de otthon igen, amikor negyedik gimnazista voltam, egy tavaszi reggelen siettem az iskolába, s ahogy felvettem a diáksapkámat, egy pillantással a jégszekrényen fekvő újságra néztem: „Németország csapatai bevonultak Ausztriába” – olvastam. Ez nekem éppen elég volt! Izgatottan és szívszorongva siettem a meredeken vezető utcákon, az otthon hallott baljóslatok beteljesedtek! Mi minden történhet még meg, ha ilyesmi előfordulhatott!

Vidám tavaszi reggel volt, s én futottam a dombnak felfelé – s ezzel a gyorsasággal, frissességgel –, a tavaszi levegővel ellentétes volt bennem a keserűség, felháborodás és halálos aggodalom.

Ebben az időszakban létezett egy-két tudományos ellenzéki magyar folyóirat. Apám ezekbe írt rendszeresen, főleg közgazdasági cikkeket. A *Századunk*ba (szerkesztője Vámbéry Rusztem) és a *Magyar Fórum*ba (szerkesztője apám egyik barátja, Kun Zsigmond). Liberális hagyományok, radikális reformok, marxista szellemben írott cikkek, a Harmadik Birodalom vagy általában a diktatúrák bírálata – szóval különböző álláspontok kaptak helyet ezekben a folyóiratokban. Apám tanulmányai nem sírták vissza a liberalizmust, nem védték a kapitalizmust, de megmutatták hogy az állam, vagyis az állam vezetőinek és főhivatalnokainak mindenhatósága nem lesz olyan kellemes az állampolgárok számára. A tudomány eszközeivel kereste, tervezte és építette azt a társadalmi javaslatot, amely elválasztja a jogos köztulajdont a jogos magántulajdontól, és nem engedi, hogy egyik ember életfeltételei a másik kezében legyenek. Az *Állam és Polgár* megszűnése után apám főleg ebbe a két folyóiratba dolgozott. Mindig volt néhány ember, aki elragadtatással, tisztelettel, sőt csodálattal beszélt a tanulmányairól, de ezeknek a folyóiratoknak alig volt olvasóközönsége. Maguk a szerzők úgy adták össze a pénzt, hogy azok hónapról hónapra vagy negyedévenként megjelenhessenek. Ezek a kitűnően megírt és alig olvasott cikkek jelentették apám küzdelmét és állásfoglalását, ezeken kívül a Magyar Építőmunkások Szövetségében tartott

rendszeresen építészeti előadásokat munkásoknak. Apám nem politizált. Az volt a véleménye, hogy az ember ne pazarolja az energiáit hiábavaló dolgokra, és ne fürkéssze a jövőt, ha azzal szemben teljesen tehetetlen. A napi politika eseményeit odahaza alig említették, a Harmadik Birodalom rémtetteit nem idézték. Ebéd- vagy vacsoraidőben a beszélgetés továbbra is az építészetről, zenéről, könyvekről vagy apró eseményekről folyt. A szüleim nyugodtak és derűsek voltak. Az aggasztó vészterhes jövővel, a háború rémével az iskolában, barátnőimnél, az utcán nem találkoztam, de a mi békés, szép otthonunkban jelen volt. Egy délután éppen francia nyelvtant tanultam, ami nagy nehézséget okozott szórakozottságom és figyelmetlenségem miatt. Az ebédlőben szüleim vendégekkel ültek. Egy újságíró barátjuk borzasztó dolgokat mondott.

– Az európai kultúrának vége, háború lesz, a katedrálisok helyén sakálok fogják marni egymást. – Dühösen csaptam le a könyvet, és kimentem a másik szobába. Szemtelen arccal álltam az újságíró elé.

– Ha itt úgyis a sakálok fogják marni egymást, miért kell nekem az utolsó pillanatban francia rendhagyó igékkel kínlódnom?

Az újságíró elnevette magát, és barátságosan nézett rám.

– Hány éves maga?

– Tizenöt.

– Értse ezt úgy, hogy az emberiség még nagyon fiatal, gyermek, két-három éves, nekimegy a forró kályhának, lépten-nyomon elesik, toporzékol. De mire tízéves lesz, amikor már egy tizenöt éves gyermek fejlettségét eléri, akkor egész másképpen, sokkal jobban fognak élni az emberek. Véleményem szerint szörnyű pusztítás következik be, egy-két város mégis megmarad, talán maga is megmarad. Így kötelességévé válik, hogy minden értékből, így a latin logikából és a francia precizitásból annyit mentsen meg, amennyi az erejéből telik. Szóval csak tanulja szorgalmasan a francia rendhagyó igéket.

Az ünnepélyes válasz tetszett nekem, de a harag és a keserűség mégis összegyűlt bennem a körülöttem élő felnőttek szomorú hangulata miatt. Erről az újságíróról később Bernáth Aurél emlékirataiban és Illyés *Magyarok* című művében olvastam. Jóslatai beteljesedtek. Elsők között vitték ki a frontra, ahol büntetőtáborba került. A háború első éveiben nyoma veszett.

Vívódásaink közepette barátkoztunk össze Tokaji [Nemes] Nagy Ágnessel, aki ekkor már érettségi előtt állt. Új barátnőnk finom vonású szőke lány volt. Hirtelen elszegényedett, úri családból származott, de Ágnes ekkor már túlnőtt a szegénységen, túlnőtt az úri gőgön. Önállóan a maga útját járta. Verseket írt és

fordított, latin, német és francia irodalommal foglalkozott. Büszkék voltunk a barátságára. Délutánonként beültünk egy-egy cukrászdába, és hosszasan beszélgettünk irodalomról, politikáról, életről s mindarról, ami kamasz lelkünket izgalomban tartotta. A beszélgetések vitákba is torkollottak, s egy ilyen vita kapcsán összevesztünk Petőfi Sándoron. Ágnes szerint Petőfi költeményei szónoklatok vagy biedermeier stílusú költeményecskék. *Az Apostol* pedig Dickens-utánzat. Tudtuk, valami ilyesmit beszélnek az egyetemen is, de nem hittük, hogy Ágnes elfogadja. Hiába idézgettük a legszebb sorokat, Ágnes elutasító maradt. Ez eltávolított minket tőle. Mást fogott fel a világból, reménytelenné vált, hogy megértsük egymást.

NEMES NAGY ÁGNES LEVELEI

1940

Kedves Judit!

Nagyon örülök, hogy elküldted ezt az írást, s szeretném, ha minél többet küldenél. Azt mondod, nem tudod, miről írj nekem, nem tudod, mit akarok megérteni. Nem gondolod, hogy az ember mindent meg akar érteni? És ez nemcsak szó, hanem nagyon komoly törekvés. Szeretném, ha minél kevesebb gátlással és sokat írnál, biztosan megérezted már, hogy nincsen e mögött a levelezés mögött valami nagyképű szándék vagy elrejtett frázishatalom, amit időnként az ember nyakába zúdítanak, az ilyen levelezés nagyon emberi és szép tud lenni. Várlak, ne gondolkozz, és ne mérlegeld a megírandókat! (Azt hiszem, nem most hallod először és utoljára, hogy a novella tehetséges stb. úgyis jól tudod. Ez igazán nem beképzeltség, ez önkritika kérdése.) Az, hogy az ember labilis témákhoz nyúl, az sose baj, ott van a régi mondás: mindeneket megpróbáljatok (ha nem is mindjárt irodalomban, de lélekben és átélésben), és ez igen bölcs dolog. Ami először kicsit veszélyesnek, izgatónak, nagyszerűnek és vadítóan újnak látszik, válik a leghamarabb általánossá és megszokottá. (Például a naturalizmus gyors ellaposodása.) Persze ha valami egy bizonyos írói mértéken felül esik, akkor ilyen veszély nem fenyeget.

Mikor az ember elolvassa a novellát, kicsit megáll. Mondd, nem gondolod, hogy a vége sivár? Persze a szó erős, néhány árnyalattal le is kell tompítani, hogy valódi értékét megkapja az ember, de mégis, nem lehet más szót használni rá. Valami űr támad az emberben utána, mintha egy percig nem vehetne lélegzetet. „A te kicsinyességed nem látszik nagynak, de az enyém

annak látszik, tehát örülök" – mottó valahogy nem elég az embernek. Persze nem gondolok most valami „erkölcsi igazságszolgáltatásra", még katarzisra sem, csak valami végső lehiggadásra, valami áttetszőbb, kristályosabb pontra a végén. Olyan véglegesség-érzésre, ami a legsivárabb Huxley-regény végén is elfogja az embert. (Ismered Huxleyt?) Valami abszurdhoz-közeledés hiányzik itt, minden romantikusan és fájdalmasan relatívnak látott.

Kíváncsi vagyok, miket írsz mostanában? Ha kedved van, írjál nekem!

Szeretettel: Ágnes

Kedves Judit!

Még a novelláról annyit: persze hogy azért sivár, mert úgy látod. A tények önmagukban közömbösek (talán azt lehetne mondani, hogy általában kicsit rosszakaratúan közömbösek: s ez nem is olyan valószínűtlen, mint amilyennek hangzik), hogy mindenki meghal, az tény. De, hogy sírsz-e rajta, vagy örülsz a szabadulásnak, az teljesen Tőled függ. Ilyen nincs, hogy az életet ábrázolni: (persze ez kicsit erős így), csak azt az életet ábrázolhatod, amit Te látsz. (Az esetleges kristályos pont vagy megvan Benned, vagy nincs, de a „véletlenek összejátszása" soha nem hozza meg: a tényekben ezt meg nem találhatod.)

Minden Te vagy: az objektivitás hazugság. Ha valami szép van körülötted, az kizárólag a Tiéd, de ha baj van, akkor a hiba is csak Benned, a látásodban lehet. Ezen megint lehet szomorkodni, vagy lehet örülni neki, de segíteni rajta nem lehet. Ez fáj persze a látásnak, a látásomnak –, hogy visszatérjek a tények közömbösségére. Az ember eleinte igen gőgös és hajlamos arra, hogy a tényeket, ezt a közömbös, tehetetlen, jelentéktelen anyagot lenézze, annál inkább, mert valahol legbelül, a csírában, az anyag belső ereiben érzi a növények öntudatánál is öntudatlanabb, de azért élő rosszakaratot. Öntudatlan, de letagadhatatlan „akarat". Valami őszi elhajlás, tekintélyferdülés alapján mindig hajlamosabb egy kicsit rosszul sikerülni, mint jól. (Az ember annál büszkébben akarja legyőzni, jobban mondva egy kézlegyintéssel elintézni, mélyen megvetni a dolgok ősi alattomosságát. Mindent jelent a formáló tér: amit formál igazán nem lényeges. Ha elég ereje van, úgyis olyanná formálja, amilyennek akarja. Sőt, ha egyáltalán nincs is amit formáljon, az se baj, fő az önkifejtés nélkül is önfenntartó formáló erő. S az ember nagyon örül, amikor megtalálja ennek a szimbólumát: az elektront. Elektron az, aminek csak töltése van, anyaga nincs. – Persze, ez lehet érdekes,

de végeredményben igen légüres dolog.) A tények lassan és könyörtelenül elárasztva szorítják az embert. Meg kell tanulni, hogy a szeme arra való, hogy lásson vele. De egyben mégis győz az anyag fölött: a saját szemével mérhet, s olyannak láthatja, amilyennek akarja. Ez a látás gőgje és szépsége.

Amit Mártáról írtál, azt talán jobban megértem, mint gondolod: hasonló példát tudnék mondani szubjektíven. Most valami bölcs mondás jutott eszembe, nem tudom, honnan került: nem szabad engedni, hogy a dolgok annyira fájjanak, mint ahogy tudnak fájni, mert akkor az ember lassan nem lesz életképes. Nagyon jólesik, és örülök, ha írsz az „egyéni dolgokról". Remélem, nem is kérdezted komolyan ezt az aggodalmas kérdést. Vajon olyan vagyok-e, aki nagyképűen a lelkedre beszél, vagy vájkálóan kíváncsi, vagy pózosan közömbös, hogy ilyet kérdezel? Mikor írsz?

Szeretettel: Ágnes

Kedves Judit!

Minden fiatal lélek nagyon szemérmes, s ezért érzed Te bántó kitárulkozásnak a leveledet. Kérlek, ne érezd! Az a bizonyos régi hasonlat, hogy a sebet szabadjára kell engedni, akkor gyógyul – igen jó. Az a nagy vágyad a magyarság után annyira meglepő, hogy első pillanatban nem tud rá mit felelni az ember. Félek, bármennyi rosszat láttál, még mindig nem láttál eleget, s így el kell hinned (ha el tudod), hogy mérhetetlenül ritka dolog, hogy valaki ennyire kívánjon magyar lenni. Ez igen csúnyán hangzik, de így van. Ezért is ütközöl annyi hitetlenségbe és bizalmatlanságba. Kant azt mondja: egyetlen jó van a világon, s az a jóakarat. Tehát a cselekedet nem lehet semminek a mértéke, mert ezer gátba ütközik: hát hogyne lennél Te magyar, ha akarod, hiába ellenkezzenek ezzel a külső körülményeid. A magyar itt áll Kelet-Nyugat között, Apáczai Cserétől elkezdve Adyig minden nagy ember érezte és siratta, hogy őrlődik, hogy emészti magát, és hogy nyomorítják a körülmények. Nem is tudom, kinek, melyik nemzetnek van ilyen képtelenül súlyos sorsa, ilyen rossz fekvésű kapuországa, mint nekünk. Neked is fáj a sorsod? Rokonunk vagy. Nagyon-nagyon egyedül lenni, soha társat nem lelni, örökösen küzdeni, hogy egy közömbös és csodaszép országot, a Nyugatot, a Kultúrát meghódíthassa az ember, és érezni Keletet, az ősit, titkosat, visszavonót, idegent (olyan idegen, mint mindenkinek a saját tudatalattija), ez a magyar sors. – Nem hasonlít Rád?

– Majd folytatjuk. –

Kedves Judit!

Látod, örülök annak, amit írtál (elég a fajták közti billegésből stb.). Természetesen, hogy semmiféle szép jelszó vagy bölcs általánosítás Téged, éppen Téged, Sós Juditot megnyugtatni nem fog. Hiába fogod megállapítani, hogy ez így és így van, bele kell nyugodni, meg van oldva: elméletekkel nem lehet sehová kilyukadni. A régi dolog: mindenki külön, saját maga kell éljen, aztán, ami a végén kiderül, az lehet elméleti, azt lehet axiómává sűríteni. Persze akkor is csak kizárólag rád lesz érvényes, másnak hiába próbálod odaadni, nem gyógyulsz meg tőle. Az emberek általában hajlandók elhinni azt, amit bebizonyítottak, és nagyon csodálkoznak, ha mégis valami baj van. Nem ér semmit a bizonyítás, a logikusan megállapított harmónia: a harmónia legtöbb esetben fütyül a logikára. Nem lehet mást tenni, mint várni. Csendesen megvárni, hogy mi lesz a vége, mi lesz belőlem, és mi lesz körülöttem. Ebben a passzivitásban azért rejtőznie kell valami negatív aktivitásnak: nem engedem magam mindenüvé sodortatni, hiszen az egyéniségem határai nagyjából megvannak. Hogy hol vannak a határok, azt mindenki maga tudja. Ebben a „nem"-ben van a passzív várás erkölcsössége.

Ágnes

Igazgatónk [Jékely Lajos] az egyre feszültebb politikai légkörben nem akarta tovább vezetni a gimnáziumot. 1942 tavaszán önként nyugdíjba ment. Dórával felírtuk a padunkra: „Valami rothad az államgépezetben." A latintanárunk ezt észrevéve csak ránk nézett, és halkan megjegyezte: „A Shakespeare-idézeteknek nem ez a méltó helyük!"

Tanáraink nemes törekvéseinek köszönhetően az iskolai légkör soha nem vált embertelenné, sőt az elégedetlenségek ellenére indokolatlan derű uralkodott. A régi magyar kollégiumok ellenállását, kemény, passzív rezisztenciáját már nem folytathatták. Sok nemes tanárunk volt, de már nem nevelhettek többé „bátor, küzdő, szabadlelkű" diákokat. Európa szörnyű szétesése idején tájékozódóképességüket, jövőbe vetett hitüket többen elvesztették.

A kor nagy kérdéseivel és veszedelmeivel a felnőtt már egy befejezett vagy elkezdett, de mindenesetre alakuló életmű méltóságával, képességeinek megfelelő műveltséggel néz szembe. A fiataloknak nincs egyebük, mint végtelen érzékenységük. Könyvek és küzdelmek veszik körül, de akik a könyveket írják – többnyire olyan távol vannak tőle, mintha egy másik világban élnének.

A kamaszt még nem veszi észre senki, pedig a tiltakozás és a lelkesedés, a cselekvésvágy és az összetartozás vágya szinte szétrobbantja az életét.

Háború volt, mentek előre a németek, s délelőtt légoltalmi gyakorlat volt, de osztálytársaink este házi mulatságra mentek. A Rózsadomb gondozott kertjei között mentünk hazafelé Dórával, közben Ady- és József Attila-verseket olvastunk.

Minek magunkat lassan ölni?
Nem jobb egyszerre megdögölni?

Úgy éreztük, hogy mindenki hitvány, aki ebben a világban boldog tud lenni. A szép kislányok között, mi rendetlen, lompos kamasz lányok voltunk. Nem tüntetésből, de nem tudtunk mások lenni. Ekkor megkérdeztem Dórát: Mondd, lehet, hogy később azt fogjuk mondani, hogy az „élet tavaszán", tizenhat éves korunkban, ebben a szép tavaszi parkban boldogok voltunk? – Ő erre határozottan válaszolt: Az nem fordulhat elő, hogy ilyen sötét hazugságra képesek legyünk.

Később, évtizedek múlva is idézgettük ezt a percet. És idéztük Romain Rolland mondását is: „Ha az ember megtalálja a helyét, még a poklot is elviseli." Egyre súlyosabb és véresebb évek következtek, de a helyünket többékevésbé megtaláltuk. A legnehezebbek a kamaszévek voltak.

Ha eleinte bevezetsz egy kicsit a gyűjtésbe, meglásd, úgy fogok gyűjteni és dolgozni, mint egy bölény.

Sós Júlia, 1941

Találkozások, barátságok 1940–1945

Ha mesterséges úton lehetne gyártani olyan világosfejű, tisztaszívű lányokat, mint Te (meg néhány férfit is) – bizonyára füttyösebb kedvvel és kevesebb gonddal várhatnánk az elkövetkezendőket.

Kibédi György, 1943

A végső győzelem kivívása után szükség van minden becsületes és gondolkodó főre, hogy jól és szépen építsük fel az új Európát... Lehet, hogy az épület csak sokkal
a mi halálunk után lesz kész,
de a mi munkánk is részes lesz a sikerben.

Járdányi Pál, 1944

Sós Júlia mindig csapatban érezte jól magát, Tehetsége és tudása alapján vezéregyéniségnek fogadták el. *...15-16 éves korában, amikor megismertem, meglepett az enyémet messze felülmúló otthonossága a világirodalomban, különösen a 19. századi orosz irodalomban való jártassága bűvölt el. Ehhez járult a francia és persze a magyar irodalom ismerete és szeretete...* (Márkus István, 1982)

A **B**aár-Madas Gimnázium légköre megegyezett az otthonival, köszönhetően az igazgatónak, Áprily (Jékely) Lajosnak, aki kiváló pedagógus volt. Júlia első barátai is innen kerültek ki. Hozzájuk csatlakoztak később az Eötvös-kollégisták és 1943-tól a Györffy-kollégisták. A Györffy István néprajztudós alapította szervezet volt az első önkormányzati alapon működő népi kollégium, ahová az egész országból jelentkezhettek szegény sorsú, tehetséges fiatalok. Egyetemi tanulmányaik mellett bekapcsolódtak a Táj- és Népkutató Intézet munkájába. Együtt járták az erdélyi falvakat, népművészeti kincseket gyűjtöttek, leírták és rögzítették az ősi dalokat, szokásokat.

A bölcsészek, néprajzosok, zenészek közül sokan a Sós Aladár és Pikler J. Gyula vezette george-ista szemináriumra is eljártak. A szoros baráti körhöz tartoztak: Járdányi Pál, Kovács Ágnes, Márkus István, Pápai Béla, Kicsi Sándor, Körmöczi László, Szervánszky Endre, Kresz Mária, Kováts Zsuzsa, Dezső Ginda, Majláth Jolán, Kibédi György, Szpáits Mihály, Rácz Lajos.

A zsidó törvények miatt Sós Júliát 1941-ben nem vették fel az egyetemre. Barátai segítségével a következő évben elkezdhette tanulmányait. 1944-ben, a nyilasok hatalomra kerülése után barátok és ismerősök segítették, bújtatták a Sós családot (Járdányi Pál, Szemenyei Sándor református lelkész, Hidy Ferenc, Szőnyi Zoltán), Pápai Bélát megölték a nyilasok.

Kresz Mária és Sós Júlia levelezése

Kápolnásnyék, 1940. szept. 14.

Édes Juci!

Mikor írtam neked, nagyon szomorú voltam, és vigasztalásra szorultam (most már hál' istennek nem!), de most viszont Te írtad, hogy szomorú vagy. Hidd el, nem érdemes: az élet olyan izgalmas, és ha az ember eléggé kívülről tudja nézni a dolgokat, akkor még a fájdalmak is izgalmas kalandokká fejlődnek. Csak persze ez gyenge vigasztalás, mert ha az ember szomorú, akkor nincs rettenetesebb, mintha mások vidámak és bízók. (…) Remek volt Sárpilisen – mármint az én szempontomból, de ugyanakkor nyomasztó és lehangoló,

ha a falura gondolok. Egykés, gazdag, öntudatos falu, az egykés falvak összes bűneivel és még sok kevésbé hírhedt bűnnel – egy roppant szimpatikus, kedves, értelmes parasztság –, de már több parasztságnál, talán parasztarisztokráciának lehetne mondani. Úgy befogadtak minket, mintha gyermekeik lennénk, és azt hiszem, az egész társaságnak nagyon a szívéhez nőtt a falu. Ugyanekkor rendes vezetés és rendes módszer nélkül kínlódtunk, néha meg-megakadtunk a gyűjtésben, majd kétségbeestünk, de aztán kimásztunk valahogy a kátyúból – a további munkába. Mi (Kovács) Ágnessel, majd később (Majláth) Jocival voltunk egy roppant aranyos néninél: azt hiszem, jobb kombinációt el sem tudok képzelni. Rengeteget beszélgettünk esténként, néha pedig el-elsétáltunk egy nyírfaligetbe – és szegény Jocit (meg egymást is) gyötörtük különféle problémákkal: aztán megbeszéltük a falut, együtt örvendeztünk egy-egy eredménynek, szidtuk a többi leányt, akikkel együtt dolgoztunk.

De Pilis maga is tanulságos volt – én éppen előzőleg olvastam Erdei Ferenc *Magyar falu*ját, és mindenütt igazolva látom állításait, és sorai állandóan a fülembe csengtek.

Olyan nagy lehetőségekkel megáldott falut, amely így pusztul, alig lehet elképzelni! (…)

Sokszor csókol s ölel Panni

Nyárszó, 1941. jún. 27.

Édes Jucikám!

Hát itt vagyok Nyárszón, és remekül érzem magamat.

Tegnap egész nap kint voltam a mezőn, holnap pedig elmegyek Körösfőre egy lakodalomba. Minden sokkal szebb, mint húsvétkor volt, oly gyönyörű a táj, hogy alig lehet betelni vele. Rengeteg a virág és a madár. Tegnap egy kicsit ellógtam egy fenyőerdőbe is. – Mondd meg otthon: kitűnően utaztam, elég üres volt a vonat, mindenkinek jutott ülőhely. Én csak Sztánán szálltam ki, és egy napot Ágnessel töltöttem, úgy utaztam vissza. Itt abszolút nyugalom van, csak éppen sötétítenek, és mindenki megkérdi, hogy mi újság Pesten? Nagyon várnak Téged is, követelik a társat. Olyan remekül berendezkedtem, mint otthon. – Mikor megérkeztem, nem tudom az én tiszteletemre vagy csak szórakozásból, de mindenesetre a gyerekek a WC-t is földíszítették virággirlanddal!

Gyere minél előbb, írd meg, hogy mikor, és akkor eléd megyek Hunyadra.

A fiúkat üdvözlöm, milliószor csókol

Panni

1941. júl. 2.

Édes Pannikám, lelkem!

Ne haragudj, hogy nem írtam, de percenként változott a helyzet. Többször is elkezdtem neked lapot és levelet írni, de mivel soha semmi biztosat nem írhattam, nem fejeztem be egyiket sem. A két „szatyromat” még nem csomagoltam ki, poggyász, hátizsák, kis vacak piros tarisznyám mind reménykedve búsulnak a szobámban.

Végre különböző szörnyű hullámzások után mégis jöhetek. Járdányi Palival és Márkus Pistával jövök pénteken vagy szombaton. Most már Pali miatt tolódott el ennyire a dátum, mert néha már úgy volt, hogy egyáltalán nem is jön.

Pannikám, már alig várom, hogy lent legyek, csak akkor leszek igazán boldog, ha rajta leszek a vonaton, pedig most már biztosan elengednek. Csakhogy a rossz tapasztalatok után már annyi félelem van az emberben! Olyan nagyszerű lesz nekünk kettőnknek, te, már előre olyan boldog vagyok! És ha te eleinte egy kicsit bevezetsz a gyűjtésbe, meglásd, én úgy fogok gyűjteni és dolgozni, mint egy bölény. Komolyan. Egy hét múlva, tehát jövő pénteken pedig lejön Pápai Béla is, kapott két hét szabadságot, lejön megtekinteni Erdélyt és minket meglátogatni. Jó lesz már mindent megbeszélni. Te tudod, hogy én még sohasem láttam hegyeket? Gondolhatod, hogy milyen kíváncsi vagyok. Milyen lesz vajon a Király-hágó?

Te, énnekem vérmes reményeim vannak, hogy azért a székelyföldi utunkat sem ette meg a fene. Bárcsak igaz volna.

A hétvégi viszontlátásig Szeretettel ölel, csókol

Juci

1941. júl. 26.

Kedves Pannikám!

Ma kaptam meg kedves kártyádat. Mit szólsz, hogy azóta Béla megérkezett? Remélem, jól éreztétek magatokat együtt. Pannikám édes, én akkor csütörtökön megérkezem. Ez volt a szándékom még a kártyád előtt is. Várj Velencénél. Amit Nyárszóról írtam, tegnap befejeztem, ma javítom, holnap gépelem. Majd elolvasom Neked, remélem szeretni fogod. Nekem is sok a mondanivalóm. Bélának mondd meg, hogy tiszta szívből üdvözlöm, és telefonban azért voltam olyan harapós, mert írtam, és olyankor baj, ha zavarnak.

Meghívásotokat köszönöm, már alig várom, hogy beszéljek Veled.

Juci

Pannikám édes!

Nem vettek fel az egyetemre. Most nem írom le, hogy mit jelent ez nekem. Két napig olyan bódult voltam, mint az eszét vesztett. Még most is nagy köd van körülöttem, nem tudom, mihez fogjak. Itthon is összeütközések voltak. Apám azt szeretné, ha mást tanulnék. (…) Különben a Sionba járok francia kurzusra, ahol három év múlva kapok diplomát, ha nem bukom meg addig. (…) Csak tudnék valamit tenni, hogy egyetemre jussak.

Utóirat: Te, én úgy szeretnék tanár lenni, olyan szívesen tanítanék. A múlt éjjel álmomban Vörösmartyt meg Aranyt magyaráztam!

Sokszor csókollak

Juci

LEVÉL NYÁRSZÓRÓL

1942. febr. 22.

Kedves Jucika!

Nem is tudom Magának megköszönni a szép ajándékot, amit kaptam Magától. El sem gondolja, hogy megörültem a szép szalagnak, azóta én is, Kati is mindig azt fonjuk be a hajunkba. Komolyan mondom, hogy nem is érdemeltünk meg ennyi ajándékot, amennyit Jucika küldött már hozzánk. A Katié a piros és az enyém a kék.

Most írok egy kicsit a fonóházról, ahogy alkonyodik, már készülődünk és megyünk. Egy kicsikét fonunk, és azután egy kicsit játszunk is. Aranygyűrűzünk, cicamicázunk, kendővégezünk, és ritkán játszódjuk a sonkoly zsupenyászt. Azt úgy játszódjuk, hogy kettőt összekötünk a kendővel, és egy ül fel a tetejébe, és üti mind a kettőt, és kiabálja: sonkoly zsupenyász. És még leszedik az orsót, és mink váltjuk a legényektől, és szóval nagyon jól telik a fonóházban. Könyvre nincs szükségünk, mert már beszereztük. Sokszor eszembe jut, mennyit sétáltunk Jucikával, és éppen tegnap emlegette nagynéném, hogy milyen ügyesen forgatott és gyűjtött Jucika a réten. Boldog leszek, ha megint láthatjuk egymást, és együtt sétálhatunk. A legények is sokszor emlegetik Jucikát, hogy milyen kedves volt hozzájuk. És nagyon kérem Jucikát, hogy jöjjön nyáron vagy hamarabb is, a húsvéti szabadságán, amelyben Jézus Krisztus feltámadását ünnepeljük. Húsvétra csináltatunk új ruhát, és akkor olyan szépen felöltöztetjük parasztruhába Jucikát, hogy majd megörvend neki.

Sokszor üdvözli édesapám, édesanyám Jucikát és a kedves szüleit, Béla úrfit és Pannikát. Ezzel bevégzem jobb kezem írását, áldja meg az Isten elolvasóját.

Miklós Erzsike

MÁRKUS ISTVÁN LEVELEIBŐL

Marosvásárhely, 1941. jún. 2.

Kedves Juci!

A képeslap nem elégítette ki közlési vágyamat, s most így ezen folytatom. Itt ülök a marosvásárhelyi kávéházban a Fő téren. Odakint piac van, csupa harisnyás székely sürög-forog. 10 óra 10 perckor indul tovább buszom Székelyudvarhely felé. Te! Itt csakugyan olyan élmény lenni magunkfajta embernek, hogy ehhez képest a Szabó Dezső vacsora, ének és tánc a színpadon, sokszor még a versek is kismiskák. S tudod, akárkivel beszélek, egy munkással Sztána és Kolozsvár között, Magyarországról jövő közigazgatási tisztviselővel, Besztercére koledálni (régi román szokás) menő román parasztfiúval, nagyszerű székely mintagazdával, munkakerülő székely csavargóval, pincérekkel, papokkal és írókkal (mert ilyenekkel mind beszéltem, mióta Erdélyben vagyok), az mind új, mind lenyűgözően érdekes s tanulságos, s ami több és jó, hogy az ember ilyenkor pár nap alatt többet él, mint máskor egy fél év alatt. S tudod, az ember szinte elvész a reája zúduló hatások között – a jó útitárs szerepéből hol néprajzi szakember, hol érdekes idegen, hol politikai felvilágosító szerepébe lendül, s a szerepek közül csak egy magányos ablaknál üléskor bontakozik ki mind színesebben, teltebben és érettebben. Gondolhatod, mit jelent nekem most egy ilyen magányos és kalandos utazás Erdélyen át.

Üdv

Pista

Nagykőrös, 1942. május 26.

Jucikám!

Béla itt van és derekasan áll a lábán, és képviseli a george-izmust és az igazságot velem szemben és másokkal szemben is. Persze főleg másokkal szemben kell képviselnie, mert én pont olyan jól tudom, mint ő. A többiek persze nem tudják, nem értik, hogy mi az, amiről Béla beszél. Ők csak a törvények érvényesülését látják. Azt, hogy a világ hogy fest ma. S ezzel szemben elképzel-

nek egy világot, ahol nincs háború, nincsenek államok, csak népek. Nincsenek érdekellentétek, csak emberségüket átérző dolgozó emberek. S úgy gondolják – teljes joggal –, hogy ezt a világot nemcsak kívánni, hanem megvalósítani is lehet, mégpedig a réginek teljes lerombolásával. A csendes meggyőzés és a parlamentáris érvényesülés eszméi meglehetős illuzórikusak egy olyan korban, amelyben óriási tankok és repülőgépek ezrei, csatahajók százai védik egyes csoportok érdekeit, amelyekről azt állítják, hogy népek érdekeit szolgálják. De vitát jelenleg Bélával folytattam, nem Veled. Mégis leírom a lényeget: véleményem szerint valamennyiünk, az egész emberiség legnagyobb kérdése ma az, hogy kapcsolhatjuk ki a háborút az emberiség életéből. Mert amíg háború van, addig szabadság akkor sem lesz, ha belülről george-ista módra berendezett államok harcolnak egymás ellen. Az összes többi kérdés: a személyes szabadság és a gazdasági igazság kérdése azután jönnek szóba. (…)

Szeretettel ölel

Pista

Nagykőrös, 1942. júl. 2.

Jucikám!

Először is az aktuális ügyek. Azt se tudom, Pali Debrecenben van-e még, vagy lementek Erdélybe. Így fogalmam sincs, mikor megy Nyárszóra, de bizonyára megírja Neked. Én augusztus második felében lemegyek biciklivel Körmöczi Lacival együtt, akit bizonyára nagyon meg fogsz szeretni. Úgy él ez az ember itt Kőrösön, mint egy remete. (…)

Egy év alatt sokat romlott itt a helyzet, most már például egy tanárnak nem szabad zsidóval végigmenni az utcán. Szigorú szeparálódás van. Olyan ez, mint a süllyedő hajón: vagy mi férünk be a mentőcsónakba, vagy ti. Az elkövetkező idő kegyetlen, „erre vagy arrá”-ja már előrevetíti hatását, s növekszik az elzárkózás és a gyűlölködés, s mindenki úgy gondolkodik, aki nincs velünk, az ellenünk van. Aki nem németrajongó, az zsidóbérenc és kommunista. Engem persze távolról sem érint mindez, messze kívül állok a kőrösi társadalmon, de látom, mi van. Ne gyere te olyan emberek közé, akik egy szó vagy csak a gyanú miatt gyűlölködő vagy legalábbis rosszindulatúan, hidegült szemmel néznek Rád. (…)

Leveledre eszembe jutott, hogy ha valaki, hát Lelkes István a dékáni titkár meg tudja oldani, hogy fölvegyenek az egyetemre. A dékánok változnak, de ő marad, és nagyhatalom. Ő intézi az összes felvételi ügyet. Sikerült már

hozzá összekötetést találnom. Nem ígérek semmit, de azt hiszem, ez a legjobb út. Persze azért a többi protektorok is működjenek. (…) Biztos vagyok benne, hogy minden rendbe jön. Ez a nyár mindent eldönt. S jövőre már nem lesznek ilyen egyetemi felvételi problémáid. Más problémáink lesznek. Nem vagyok hívő lélek, így eleve nem lehetek semminek alázatos és rajongó híve, hát jöjjön, aminek jönni kell!

Nagy szeretettel ölel

Bátyád: Pista

PÁPAI BÉLA LEVELEI

Budapest, 1941. júl. 30.

Édes Juci!

A megszólításból láthatod, hogy megint mint komoly „férfi” ülök le közölni veled mindazt, amit tegnap nem mondhattam egyrészt időhiány miatt, másrészt mert még én sem tudtam. Így legalább többé-kevésbé kellemesnek mondható utazásról számolhatok be. Egy nyugdíjas család ült velem szemben Nagyváradtól kezdve, mellettem pedig egy szabadságra utazó csendőr őrmester búj ta a *Magyarság* című nyilas szennylapot. Hogy, hogynem szóba kerültek erdélyi tapasztalataink során a románok is, és ez borzasztóan fájt nekem, hogy emberről, emberekről ilyen hangon beszélnek, s én bizony védelmükre keltem. Természetesen egyoldalú és meddő vita folyt közöttünk. (…)

Boldognak, megelégedettnek és gazdagnak éreztem magam. Most jegyeztem el magam a szabadsággal, most vált véremmé és nélkülözhetetlen életigényemmé a meg nem alkuvás. Most vetettem le a társadalomtól mindenre rákényszerített előítéletet, tradícióval, illemmel és szemhunyással egyértelmű tapintat- és modor-köpönyeget. Talán ezután sem tévesztem össze a formát a lényeggel, a nyelvet a mondanivalóval: nem szótárakat fogok gyűjteni, hanem alkotásokat.

Sok-sok szépet kívánok szeretettel

Üdvözöl

Béla

Nagykőrös, 1942. V. 26.

Kedves Jucikám!

Nem könnyű beszámolni az itt találtakról s az itt történtekről, de mégis el kell kezdeni. E héten úgyis hazamegyek (Márkus Pista csak később jön fel, elsejére), s a sok hiányt élőszóval pótolom ki.

A Pistát annyira megváltoztató társaság más, mint amilyennek elképzeltem. Kérges tenyerű, nagy bajuszos igazságkeresők helyett egy zongoraművész (Kováts Sándor) és egy gimnáziumi tanár (Körmöczi Laci) társaságában rendezgeti Pista a háború utáni világot. De a világon alul nem adja! – Azért nem akarok gúnyolódni, hiszen Pista semmit sem tesz ok nélkül! Ők úgy látják, hogy a kapitalizmus fejlődése az államok nagy versenyéhez vezetett nagy totalitással stb. (s ez igaz is), azonban ezen csak az egész világot magában foglaló kommunista vagy világszocialista állam segíthet. Abban bíznak, hogy efelé fordulhat a világ. Pista ma ezt mondja: „A leglogikusabb, legigazságosabb rendszer a george-izmus. De mit ér egy tökéletesen boldog george-ista állam, ha szomszédjai megirigyelve a gazdaságot, rájuk taposhatnak, bekebelezhetik.” S ezért hagyta ott a george-izmust, s kívánja egy egységes határ nélküli világ létrejöttét, megteremtését. Pista azért george-ista, legalábbis még az lesz jó ideig, de most nem lát semmiféle módot arra, hogy a george-izmus valahol is megvalósuljon. Ezért fordul a több sikerrel kecsegtető, jobban megszervezett világszocializmushoz.

Sajnos a george-izmus külpolitikáját nem ismerem, a *Vámvédelem avagy a szabadkereskedelem* című munkát Major Róbert: *A két világháború közt* című művét és a többit még nem olvastam. Így csak a george-izmus rendszerét tudom, nem is rosszul megvédeni. No meg abban sem vagyok biztos, hogy a mostani világháború győztese az egész világot a maga képére tudja formálni. Sándor dogmatikus marxista, Laci humanista lélek, s a george-izmus tetszik neki is, csak utópiának tartja. De még van időm arra, hogy jól megismertessem vele a mi világnézetünket. Lacinál lakom, s tegnap éjjel is három óra hosszat tárgyaltuk ezt.

Ma délelőtt Laci lakásán gyűltünk össze. Értelmetlen vita alakult ki. Mivel nem nagyon engedték azt, hogy részleteiben tárgyaljuk akár az ő, akár a mi rendszerünket. Bárhogyan is igyekeztem, de nem tudtam az ő gépfegyvereiknél hatásosabbnak és gyorsabbnak ígérni az igazságtevést.

Pista kevésbé, de a többiek szinte csak azt vágták a fejemhez, hogy ki fogja ezt megcsinálni, és mikor. „Ez a ló nem indul a versenyen” – mondta Laci. Egyebet erre nem mondhattam, minthogy ez szerencse, mivel a háború minden résztvevő rendszere megmutatja a maga brutalitását: ergo – nem tud az egész világ előtt kívánatosnak feltűnni.

De inkább csak szóval lehet pontosabban s részletesebben beszámolni. Sietek is befejezni a levelem. Jucikám, tőlem telhető legjobb módon igyekszem tartani magam. Tartom is – de Lacit, még mielőtt elmegyek, meg akarom nyerni az ügyünknek.

Hogy Pistával mi lesz? Nem veszett el. Érzem azt.

Szeretettel ölel

Béla

Budapest, 1943. III. 15.

Kedves Juci!

(…) Egyik megkezdett levelemben azt írtam: kisebbségi érzés csak ideigóráig küzdhető le azoktól az emberektől, akik fizikailag-szellemileg hajlamosak rá. Sok érvet tudnék amellett írni, de csak fenntartással közlöm. Egyszer majd megvitatjuk.

Mit írjak egyebet? Sorra adom föl ideáimat, amibe ágyazva éldegéltem eddig. Naponta temetek egyet-egyet. Talán ez a valósághoz érés útja. Vagy öregedés? De üres frázisnak és meddő sóvárgásnak látom a humanista kultúrán nevelkedettek „szabadság” nimbuszát, amióta rádöbbentem: nem kell az emberek 90-95%-ának a szabadság, mert félnek a vele járó felelősségtől s ez utóbbi kényelmetlenségétől. Gyenge kis kultúrréteg fogalomvilágában él csupán az „emberi méltóság” fikciója, s a „természetjogok” oly kevéssé vannak belénk oltva, kár piszmogni velük. Folytathatnám ezt a sorolást, de nagyon elkeserítene talán Téged is.

Így maradtam passzív george-ista, avagy csendes köldöknéző, ki nem mer szabadon agitálni semmi mellett sem. Legszebb, legigazságosabb rendszer a földértékadóé – de még nagyon éretlenek és érdemtelenek vagyunk rá. Láttál már hit nélküli apostolt, víz nélküli halat? Valahogy így festek én most. Ez bánt is, s oly csendesen fáj, ami mellett verseket olvasni és zenét hallgatni jó csupán. Élek is velük. Tovább nem fárasztalak.

Egy távoli és békés találkozás reményében köszönt régi szeretettel

Béla

Budapest, 1943. augusztus 12.

Kedves Juci!

Közlöm, hogy bizonytalan ideig nem megyek el Pikler bácsihoz. Jelen pillanatban a napi politikai események mindennél jobban izgatnak, s nem kívánkozom különösen hozzá.

Azt hiszem, Téged is elveszítelek rövidebb-hosszabb időre, mert elméleti közgazdasági problémák megvitatásának nem most látom az idejét. Sajnos irodalmi problémáidat sem tudom átérezni – így hát nem hiszem, hogy örömöd lenne időnkénti találkozásunkban.

A „lóverseny" már folyik. Indult lóra teszek tétet. Tudod úgyis, hogy erősebb a játékszenvedélyem, semhogy kívülről ölbe tett kézzel nézném a játszmát. Érted talán, hogy már nem bírom tovább ezt a könnyű félrevezettetésünket. Undorodom, ha erre a korrupt, gyáva szemétdombra gondolok, mely eltakar bennünket.

Remélem, számíthatok barátságodra.

Szeretettel üdvözöl

Béla

KIBÉDI GYÖRGY LEVELEI

Genf, 1943. aug. 13.

Kicsi Juci!

Amit úgy igazán szeretnék neked elmesélni – az személyes beszélgetés tárgya lesz. Zuhog rám a sok hatás – és mindent elkövetek, hogy ez minél tervszerűbben és minél bővebben történjék. Jelenleg az egyetemen kívül a Népszövetség és a Bureau International du Travail könyvtárában dolgozom. Az egyetemen a Beveridge-tervtől kezdve minden fontos reformjavaslatot megvitatunk a professzorokkal – szabadon.

Az újságokat olvasom visszamenőleg is – természetszerűleg az itt gondosan raktározott anyag nem egy, de tízezer ember munkabírását is meghaladja. Általános tájékozódásról lehet csak szó – s nincs óra, mely ne tenné világosabbá és megdönthetetlenebbé, hogy egyetlen út a Pikler professzor által is kifejtett életforma. Teljes és szabad emberség uralkodik – s ez a hibátlan rendben, ízléses épületekben s szobrokban, remek hangversenyekben és filmekben – a csak néha látható rendőrökben és a polgárság, munkásság, ifjúság okos

kulturáltságában mind rendben visszatükröződik. Remélem mindez meggyőződésesebben elszánttá tesz.

Meleg barátsággal

Gyurka

Genf, 1943. szept. 17.

Kicsi Jutka!

Ha a háború, gazdasági és szellemi nyomorúságok nem löknék ki az embert az elefántcsonttoronyból – akkor a Hozzád hasonló emberekkel elégedetten és boldogan élhetne. Jó Rád gondolni – és ezt itt meglehetősen gyakran teszem is. „Ó" (idézőjelben ó!), ha mesterséges úton lehetne gyártani olyan világosfejű, tisztaszívű lányokat, mint Te (meg néhány férfit is) – bizonyára füttyösebb kedvvel és kevesebb gonddal várhatnánk az elkövetkezendőket. Továbbra is a Bureau International du Travail-ban dolgozom, az egyetem mellett pedig, amit csak lehet, megtekintek. Öregek menhelye, női divatbemutató, inka kiállítás és pártgyűlés – angol filmek és elektromoscentrálé. Pápai Bélának üzenem: George-ot csak néhányan és csak hírből ismerik. Illyést egyáltalán, de természetesen Somogyváryt sem. Jólesett lapja – s a továbbiakban, amennyiben nincs kifogásotok ellene – közös, viszont hosszabb és részletesebb beszámolókat írok majd kilencőtök részére. Nevezetesen Szabó Gabira gondolok, Akit ezúton megint szeretettel köszöntök. Oroszul tovább tanulok – ma ismerkedtem meg egy itteni pályaválasztási intézet vezetőjével, sorra látogatom majd a munkavizsgálati, gyermeklélektani teszt kísérleti állomásokat. Meglehetősen sokat olvasok. Olyan könyvek vannak itt, amit az ember nem is remélt, hogy valaha is a kezébe veheti őket. Mikor a szemem már nem bírja, elmegyek vitorlázni vagy koncertre vagy sétálni. Néha pár napra beveszem magam a hegyekbe. Néhány megrázó nagy filmet láttam, és a Népszövetség a legnagyobb élményem.

Kis Juci, ha lehet feltétlen minél többet és sűrűbben írjatok!

Ölel

Gyurka

SZPÁITS MIHÁLY LEVELE

Csíkszereda, 1943. nov. 23.

Kedves Juci!

Nagyon örülök, hogy írt, igazán jólesik itt magáról hallani, hiszen amúgy is sokat gondolok a „régi jó időkre". Béla is írt levelet. Zura György, Béla rokona itt van az én parancsnokságom alatt. Kissé megviselte a katonaság, még nemigen vonult ki, mert már az első napokban feltört a lába, és azóta gyengélkedő. Helyes kis fiú, de igen gyenge, és az idegei sem az itteni életre valók. De mire leszerel (1-2 év) garantálom, hogy jó katona lesz belőle! Írnék Bélának, de a címe a borítékon volt, s az elveszett. Így magát kérem, nyugtassa meg Bélát. Egyébként, ha érdekli, milyen lehetek én „mint katona", akkor majd az a fiú diszkréten megírja Bélának.

Remélem, a könyvek egy részét megkapta, az Anatole France-t most fogom elolvasni, bár igen kevés időm van megint. A kesergés megszűnt, itt tavaszi időjárás van, a kedvem is jobb lett kissé, bár a híres festő szép unokahúga elment Marosvásárhelyre, vagy nem tudom hová. Az udvarlásnak fuccs, a lovam is lesántult, és gyalog járok a sáros utcákon. A hó hipp-hopp eltűnt, és itt a tavasz. Ma pl. 22°C meleg volt. Ilyen időjárásra itt nem emlékszik senki. Olyan gyönyörű volt künn, hogy szerettem volna a sapkám a levegőbe hajigálni örömömben, de az az átkozott tekintély feszélyezett. Erre megint rosszkedvem lett, és a szabadság jutott eszembe, a szabadság, amiért három évig itt kell lenni. Az egész világ egy nagy ellentmondás…

Kezét csókolja

Miska

SÓS JÚLIA LEVELEI JÁRDÁNYI PÁLHOZ

1942. jan. 17.

Kedves Pali!

Írtam Panninak, s aztán beszéltem is vele. Gondolom, ő is megírta már magának, hogy a júliusi dátum nem megfelelő nekik, mert Ágnes akkor már Bácskában lesz, Panni meg Nyéken van a céduláival. Így ők az augusztusi dátumot szeretnék. Remélem, a Maga székelyföldi útja nagyon jól sikerült.

Ezenkívül igen nagy újság van, Zsuzska meg én itt vagyunk Nyárszón. Váratlanul elengedtek minket, és mi itt igen jól érezzük magunkat, olyan nagyon kedves ez a falu! Nagy kirándulásokat tervezünk – hétfőn Zilahra megyünk stb. –, minél nagyobb vidéket szeretnénk bejárni, július 28-án pedig indulunk Székelyföldre, de előbb még bemegyünk Kolozsvárra is.

Annak persze nagyon örülnénk, ha Maga most kijönne Nyárszóra!!! De ez sajnos, félünk, hogy a Maga tudományos céljainak nem felel meg. Pali, írjon legyen szíves, és írjon valamit Székelyföldről, hogy nem tud-e valami falvat vagy várost, ahol mi megélhetnénk, mert ott valószínűleg az ellátás tekintetében még az itteninél is nagyobb nehézségek vannak. Ismerőseimtől eddig rossz híreket kaptam onnét.

Sokszor üdvözli:

Juci

Hogy tetszik a könyv?

1943. május. 3.

Kedves Pali!

Gyula bácsinak most lesz 15-én a 80. születésnapja. Ő maga mondta, hogy szeretne egy-egy fényképet rólunk. Így Pali, legyen olyan szíves, postafordultával küldjön nekem egy fényképet magáról – ha lehet, levelezőlap nagyságút, de ha nincs más, kis kép is jó lesz. Vasárnap délelőtt virágokkal együtt a fényképeket is fel fogom vinni hozzá, s majd átadom a Maga üdvözletét és jókívánságait is a magaméval együtt.

Mi hála istennek jól vagyunk, tanulok, franciául tanítok, varrogatok, mint eddig.

Most nincs időm többet írni, majd ha magától kapok levelet, írok újra. Tehát addig is Magát sokszor üdvözlöm, várom a fényképet – s aztán azt is, hogy majd újra találkozzunk.

Sok barátsággal:

Juci

Kedves Pali!

Olyan nagyon örültem a levelének, de le is tettem arról, hogy méltó választ írjak Magának. Ha majd megint találkozunk, sok mondanivalóm lesz a Maga számára.

Persze nagyon csacska beszéd lenne, ha azt mondanám: – Én már régen sejtettem, hogy Magának el kell jutnia ezekhez a filozófiai igazságokhoz,

amelyek az emberi méltóságot védik és igazolják. Maga nem élhet úgy, hogy az eseményekben csak vakvéletlent lásson, ne keressen magyarázatot az egyes jelenségekre, ne keresse meg az ok és okozati összefüggést. Az emberi agyat nem lehet felparcellázni, akiben él szánalom és tisztelet a többi ember iránt, kénytelen kutatni a közös emberi kérdések felelete után. Én nem hiszem, hogyha egy művészember, pl. Maga – filozófiával, tudománnyal foglalkozik – az hűtlenséget, a régi kerékvágásból való kibillenést jelent! Hiszen nem lehet a gondolat elé határt szabni: eddig, és ne tovább! Maradj a saját szakmádnál! – ha már kimélyítette és megoldotta az élet különböző területein fölmerülő problémákat – mennyivel gazdagabb és tisztább lélekkel fog visszatérni a saját kifejezési formájához. Én legalább így gondolom.

Szeretném hallani a Maga vitáit. Én is ismerem, hogy milyen az, amikor az ember beszélgetés közben nagyképűséggel, álérdeklődéssel, gondolkodás helyett érzelmekkel és indulatokkal, értelmes kíváncsiság helyett – jaj, tudom is én mi minden ostobasággal találja szembe magát.

Jaj, Pali, annyi mindent szeretnék írni, megmondani – de nem bírom, nem bírom kifejezni magam. Talán ha majd valóban találkozunk.

Szabó Árpád érdekes ember lehet. Aljosa, Miskin herceg – hát igen, őket nagyon lehet szeretni. Még én is nagyon vágyom az ő szeretetük, megértésük után, amivel minden szembejövő ember felé fordultak. Náluk a sajnálat, a részvét erősebb volt a szerelemnél is. Ezt a misztikus jóságot szeretné ő általánossá tenni? Érdekes. Nekem jobban tetszik az a Henry George-mondás: „Egy gyereket először az igazságra kell ránevelni, csak aztán lehet tőle elvárni, hogy esetleg nagylelkű és önzetlen is legyen.”

Gyula bácsi születésnapja szép volt. Én korán reggel fölmentem hozzá, aztán később jött [Hidy] Ferenc és [Márkus] Pista virággal. Orvosi éveiről, fiatalkori szépirodalmi novelláiról beszélgettünk. Ő változatlanul jól van, ötkor kel és ír, olvas délig. A három unokája ott zsivalyog körülötte, nem zavarja. S amihez csak nyúl, minden tárgy érdekes, mély lesz, ha… beszél róla. Jaj, csak megőrizné az Isten egészségben! (Pali, én nem akarom magát semmire rábeszélni, de ha akar, írhatna neki is képeslapot.) Maga talán még nem is tudja, hogy milyen jólesik néha a legkisebb figyelem is.

Én igyekszem sokat olvasni. Nincs nagyon sok időm, de a könyv, a betű megint olyan hihetetlenül erősen vonz, mint kamaszkoromban. Huxley, Flaubert, jaj, olyan jó, hogy olyan sok különböző jó könyv van. – Ezenkívül talán még fogok én is írni. – Mostanáig nem írtam egy sort sem – de közben érzem, hogy már mondanivalóim nem végeláthatatlan regényekben – hanem

egyre rövidebb formákban próbálnak összegyűlni. – Majd elválik, hogy mi lesz ezzel éppen – írok-e majd vagy nem? – Egyáltalán nem izgatom magam.

Most éntőlem Pali két könyv van magánál. A (Pikler) „vastag”-ra vigyázzon nagyon – az nekem kedvenc darabom. A Rochel-gazdaságtörténet nem tudom, hogy került Magához. Apám mondta, hogy azzal ugyan nem érdemes törni a fejét, régen túlhaladott munka. Akit a közgazdaság érdekel, George-ból sokkal jobban megismerheti.

Különben megvagyunk békében – Apám sokat aggódik –, de hát azt nem is lehet csodálni. Nyugtalanság, aggodalom az van elég. Én elég jól vagyok – azért, mert Maguk a barátaim olyan igen jók és kedvesek. Amíg az embernek virágban, cukorban és baráti szeretetben van része, csak éjjel 12 és 1 óra között szabad keseregnie az élet egyéb bajai miatt – s ha a cukor kevés is, a virág idegen és a beszélgetés szomorú is – hát majdcsak lesz valahogy. Hogy Karcsi, Pista, Ferenc milyen jók, azt elmondani sem lehet. – [Kováts] Zsuzskával levelezünk, úgy volt, hogy feljön egy-két napra, de aztán a szülei nem engedték föl.

A múltkor szerdán váratlanul beállított Szervánszky Bandi. Most végleg Pestre helyezték. Akkor délután meg szombat este találkoztunk. Sokszor üdvözli Magát, és fog majd írni is. – Én igen örülök, hogy együtt voltam Bandival – igen sok dolog új színt kap, ha vele beszél az ember róla – az ugyan persze így van minden erős, határozott egyéniségű embernél. Csak olyan nehéz megmondani, hogy a különböző emberekben mi a nagy, a vonzó, a tiszteletre méltó.

Hát így vagyunk Pali. Az állásomat is szeretem, a nap is süt. Csak minden reggel úgy ébredek, hogy egy nagy kő van a mellemen, és nem kapok levegőt. És ha este félek, nem mondhatom magamnak: Jézus Isten, hogy lehet valaki ilyen marha, mint te vagy? De tudja, hogy nyugodtabb meg higgadtabb vagyok, mint azelőtt voltam? Erre nagyon büszke vagyok.

Kérem Magát Pali, hogy írjon hamar – olyan nagyon örülök minden hírnek.

S a Bibliát, amit együtt kaptunk, olvassa sokat – az nagy örömet ad. Kíváncsi vagyok, hogy tölti az idejét, a tavasz szép lehet Debrecenben is.

Pali, sietnem kell. Más levelem majd okosabb lesz, értelmesebb, logikusabb, őszintébb. A viszontlátásig nagy szeretettel gondol Magára:

Juci

És ugye egyikünk se hal meg a légitámadásoknál?

1944. 05. 21.

Pali kedves – jól teszi, ha nem vár tőlem érdekes és értelmes levelet. Ha dolgozom, olvasok, tanulok – csak megvagyok, és jól érzem magam, de ha szabadjára engedem a gondolataimat, akkor aztán beleszédülök a különböző érzések és elképzelések zűrzavarába.

Most volt itt Győrffy Dóra búcsúzni, holnap utazik Lejcére (Vác fölött egy település), s ott szeretne maradni a háború végéig. Szegény igen rosszul bírja a riadókat – a búcsúzásnál Dóra nagyon sírt, és én is igen meghatódtam. Nekem kipróbált és még gyerekkori barátom – aztán ki tudja, hogy találkozunk-e még.

Különben pedig igyekszem lehetőleg hasznosan tölteni az időt, tanonclány vagyok a házban levő varrodában. Nagy buzgalommal igyekszem helyreütni az ügyetlenségem, és egész jól megy a munka, az egyetem úgyis zárva – nekem csak hasznomra válik, ha jól megtanulok varrni.

Ha Isten adja, amire magával találkozom, már szakképzett iparos lesz belőlem, 9-től fél 3-ig vagyok a varrodában, délután olvasok, tanulok – beszélgetek, eleinte tanítottam is, de egyetlenegy tanítványomat hivatalával együtt vidékre helyezték.

Barátainkról – hála isten –, csak jót írhatok. Sólyom Karcsi minden héten kétszer bejön Vácról, s akkor kijön hozzám, beszélgetünk vagy olvasunk franciául. Nagyon szép tőle, hogy ilyen sűrűn jön, mert hiszen nincs sok dolga Pesten – de én igen örülök neki.

Béla bizony sokat dolgozik, lót-fut most is, de azért most már jobb színben van. Ő meg Pista gyakrabban – Ferenc és más ismerősök ritkábban, de azért el-eljönnek hozzám, hogy addig ne érezzem magam egyedül. Én most azzal idegesítek mindenkit, hogy nagyképű női méltósággal kötök, miközben beszélgetünk, és ez halálosan rosszul illik hozzám. Ferenc is, Pista is jól vannak.

Hogy George és Spencer műveit nagyra tartja – azt nem csodálom. Ha én költő volnék, ódát írnék a logikához, az igazságot kereső emberi észhez. Ha aztán az óda jól sikerülne, írnék egy tragédiát a jó szándékú, zavaros gondolkodókról, aztán megírnám, hogy a világos gondolkodás mennyivel jobban tud lelkesíteni valakit, mint az indulatok és a szenvedélyek.

Aztán még írnék egy szatírát a nőkről, akik a logikát nem követni, csak imádni tudják. Többet aztán nem írnék. No, most eltréfáltam a komoly mondanivalómat, de hát mit csináljak? Szeretném hallgatni, hogy Maga mint vitázik Szabó Árpáddal, vajon az én véleményem a Magáéval egyezik-e?

Én, hogy gyöngélkedtem áprilisban, még nem is voltam az utcán. Ez nem okozott volna nehézséget, csak azt sajnálom, hogy Gyula bácsiékat nem tudom meglátogatni. Többször üzent meg telefonált is értem. Csak egyszer voltam fent nála, még a hónap elején – s most szomorít –, hogy nem láthatom őket. Miskolc mellől felhozták a kis tízéves unokáját: Gyula-Pált. Legértelmesebb, legkedvesebb kisfiú, akit valaha láttam – értelmes anélkül, hogy koravén lenne –, nem is tudom, mikor szerettem gyereket ennyire. De Gyula bácsit persze senki sem pótolja.

Édesapám, hála isten, most jobban van, de van most is elég nyugtalanság. Ők értem aggódnak, én meg őértük. Ahogy ez már lenni szokott. Én olvasgatok, amennyit lehet. Turgot, George-ot – közben Maupassant ízes históriáit –, de sokkal kevesebbet olvasok, mint amennyit kívánok és szeretnék. – Jaj, Pali, csak mindannyian épségben túlélnénk ezt a háborút – csak ez meglegyen – ez az egyetlen fontos. – Anyám meg értem nyugtalankodik, én pedig itt olvasok, mint egy török basa, de hát jobb nyugodtnak lenni.

Kedves Pali, remélem, hogy jól mennek a viták Szabó Árpáddal, remélem, hogy az az okos lány most kivételesen szép is – és így Maga nem tölti rosszul az idejét.

Kívánom, hogy a tavasz felfrissítse Magát, ha majd újra találkozunk, Maga sugározzék a nagy életkedvtől. Lehetett volna szebb… (tán őszintébb) levelet is írni, de többre nem tellett, a lényeget mindenből megírtam.

Kérem, írjon Maga is – mindenféle önkritika vagy magas igények nélkül, amikkel engem is zavarba hoz. Ma minden egyes baráti szó még a réginél is nagyobb érték, és minden levél nagy biztatás. Pali, fogunk mi még együtt ülni koncert után a Mátyás-pincében? Leszek én még ott együtt Magukkal? (Pfuj – érzékenykedés.) – Hát szóval: írjon. Ha…!

Ragaszkodással, meg szeretettel, meg barátsággal:

Juci

A lányok, akikkel együtt dolgozom, mind Bandi kollégái voltak. Szeretik, és nagyra becsülik. Értelmes, szívós, emberséges lányok. Nagyon jóban vagyok velük.

Pali kedves, voltam Anyáméknál, örülök nagyon, hogy már itt tartunk. Ők félnek, hogy az a lakás nem végleges és nem biztonságos – de én remélem, hogy most már nyugodtan maradhatnának – ha az összes aggodalmak csak az elnyúzott idegek miatt volnának. Tegnap másfél órát beszélgettünk, és én olyan boldog voltam, mint még talán soha.

Jobbulást kívánok Magának, nagyon sokszor üdvözlöm.

Azt mondták, hogy az oroszokat komolyan visszaverték, már Kecskemétnél folynak a harcok. Igaz ez?

JÁRDÁNYI PÁL LEVELEI

Debrecen, 1944. ápr. 18.

Kedves Juci!

Ha valami okos írást vár tőlem, hát csalódik. Olyan fáradtan és álmosan tengek-lengek, hogy szellemi erőim még egy jó levél megírásához sem elegendők. Ez a fáradtság egyébként nem új Maga előtt, s valljuk be, semmi vagy nagyon kevés kapcsolatban áll a háború eseményeivel. Mindez elsősorban azért bosszantó, mert nem tudok rendesen dolgozni.

Lám bemutattam hűen szociális arculatomat. Legfőbb gondom saját vacak kis fáradtságom. Pedig hát más gondom is van. Ne higgye, hogy csak keveset gondolok a pestiekre, Magukra. Megfutamodottnak érzem magam, mintha együtt várnánk a bombát. Az ellenőrizhetetlen hírek szerint a Maguk tájéka még nyugalmas, s hihetőleg az is marad. Persze nagyon szeretnék többet tudni, hogyan viselik az izgalmakat és az új helyzetet? Édesapja egészsége javult-e, Maga hogy osztja be az idejét? S barátainkkal mi van? Béla nyugodtan dolgozik-e, s egészségét nem teszi-e tönkre folytonos lótás-futással? Sólyom Karcsi kimozdul-e váci odújából? Francit látják-e? stb. stb.

Én többnyire itthon és a Nagyerdőn vagyok. Olvasni, dolgozni igyekszem, sajnos, mint már írtam – nem nagy eredménnyel. Egyetlen érdekes és értékes: az emberekkel való együttlétem, Szabó Árpád klasszika-filológia professzor délutáni magánszemináriumai. Igen élvezetes egyéniség, mindig izzik, lelkesedik, akárcsak Szervánszky Bandi. Csakhogy ő nem a hindu életideálban, hanem a fausti emberben hisz. Persze igen sajnálom, hogy nem voltam szorgalmasabb György barátunk (Henry George – *a szerk.*) dolgainak megtanulásában. Nem ártana ugyanis, ha ez az intelligens, de lényeges dolgokban természetesen tájékozatlan társaság néhány értelmes gondolatot kapna a világ ügyeit helyesen intéző gondolatrendszerből. Erre azonban én nem merek vállalkozni, mert felkészületlennek érezném magam.

Pedig belülről minden kérdés felmerülésénél megvilágosodik, hogy milyen nagy kincs a logikus gondolkodás és annak a legfontosabb tudományokban való érvényessége.

Mivel Debrecen szellemi életét nagyjából kimerítettem, zárom soraimat, abban a reményben, hogy Magától sokkal értelmesebb, érdekesebb és bővebb beszámolót fogok kapni.

Sok szeretettel gondol Magára

Kézcsókkal Pál

Debrecen, 1944. máj. 31.

Kedves Juci!

Tudom, hogy Maga nem szereti, ha vigasztalják. Minden szerénysége és alázata dacára, tiltja ezt a büszkesége. Tudom azt is, hogy nincs is miért vigasztalni Magát, mert hiszem, hogy a Maga és hozzátartozói sorsát már nemcsak én, hanem Maga is biztosítottnak látja. Tudom továbbá azt is, ha netán mégis szüksége van vigasztalásra és bátorításra, elvégzik ezt a feladatot nálam hivatottabbak. De mindennél nagyobb biztonságot nyújthat az, amit Édesapja egyszer olyan szépen mondott: az erkölcsi igazság ismeretének tudata. Akinek a világ dolgai is fontosak, az valahogy a saját életét is magasabb perspektívából nézi. Az a szenvedést is jobban tudja viselni, a bajt eltörpülőnek érzi a bajok végtelen láncolata mellett, mellyel tele volt és tele van a világ.

S vigyáznunk kell magunkra, ne agyongyötörten kerüljünk ki a nagy kavargásból. A végső győzelem kivívása után szükség van minden becsületes és gondolkodó főre, hogy jól és szépen építsük fel az új Európát. S talán, ha nem is sikerül felépítenünk, építenünk akkor is kell. Nem maradhat eredmény nélkül. Lehet, hogy az épület csak sokkal a mi halálunk után lesz kész, de a mi munkánk is részes lesz a sikerben.

Mindezen mély elmefuttatásból csak az a lényeg, hogy szeretném, ha megnyugodna, és nem adna hitelt a mindenütt kavargó, de sokszor saját szememmel megcáfolt alaptalan rémhíreknek.

Az nagyon jó volna, ha írna. Ne haragudjon, de Magára is áll Kodálynak az a mondása, hogy mindenki 16 éves korában a legtehetségesebb: egy kis igazítással, mert Maga 15 éves korában volt az. Én még mindig a *Szomorú jóság*ot tartom a legjobb művének. (Saját kompozícióim közül is a leginvenciózusabbak e korból származnak.) – Gyöngülő, öregedő, a naivtól a tudatos felé hanyatló tehetségünket csak úgy menthetjük meg, ha a csökkenő ösztönös erőt a nagyobb tudással és a technikai eszközök fejlesztésével igyekszünk pótolni. (…)

Kezeit csókolja Pál

KICSI SÁNDOR LEVELE

1944. máj. 25.

Kedves Juci!

Megkaptam mindkét levelét. Jó volt olvasni s valamit hallani Magáról meg az ottani életéről. Kicsit irigylem az életét. Olvashat jó könyveket. Ebben nekem nem sok részem van. Szégyen ide vagy oda, ponyvaregényeket olvasok. Régi jófajta *Pesti Hírlap*ot és *Világvárosi Regények*et, amiket nem oltott be annak az újpápista írónak, Ijjas Antalnak a szelleme, mert ha tartalom, ha szellem nincs is ezekben a régi jó ponyvákban, de van bódító izgalom. (…)

A faluból kikerült vagy azt most elhagyni szándékozó cselédlányok, gyári munkások, iparosok – az én tapasztalatom szerint – sok ponyvát olvasnak, mert van bennük olvasási vágy, s ehhez könnyen hozzájutnak. (…)

„Milyen jó és emberi lehet könyvek és emberek, munka és utazás között függetlenül, méltósággal élni!" Ez magának a vágya. Talán ez a vágya az egész emberiségnek.

Nem is gondolja (de gondolja, hiszen tavaly utazása közben is mondta nekem), hogy mennyi értelmes ember van, csak el vannak tompulva, fásulva. Előbb fel kell rázni őket, aztán beszéltetni, s mindjárt megcsappan még az én emberi utálatom is. Annyi jó ember van, csak a rosszaktól nem lehet látni őket. A jók nem akaratosak, én legalábbis ilyet még nem láttam. A rosszak viszont annál inkább. Vajon ez mindig így marad?

Az én kálvinistaságom nem hagy békén. Szinte látom, hogy szélmalomharcot folytatok magammal. Lelkemben történelmi materialista vagyok, de erős érzelmi szálak (szellemiek is!) fűznek a reformációhoz. Én ma már nem látok hitet sehol, sem egymás iránt áldozatos szeretetet, amit pedig a XVI., XVII., sőt a XVIII. századbeli „hithőseink" is gyakoroltak. Valahogy teljesen elpolgáriasodott, helyesebben elkispolgáriasodott a református életforma. Én is! (…)

Azt hiszem, ha valami baj fog történni Magával, arról Béla engem értesít. De nem hiszem, hogy történne valami. Én hiszem, hogy tudásával, tapasztalatával, jó szándékával még tud használni a közösségnek.

Nyaranként az én gyülekezetem, a dálnoki gyülekezet történetével foglalkozom. Most is nézegetem a falunkból kikerült, más gyülekezetekben szolgált papok életét. Természetesen Kiszely János: *Bevezetés a közgazdaságtanba* c. könyvecskéje állandóan a kezemben van. Jó lenne egyszer dialektikus módszerekkel megírni egy gyülekezet történetét. Lehet, hogy magának ez egy kicsit vadul hangzik, de ha utánanézünk, akkor tűnik ki, hogy Svájcban Barth Károly s társai megteremtették az ún. dialektikus teológiát. Persze ez messze jár a Marx- vagy akár a Hegel-féle dialektikától.

No mármost, ha egy teológus a dialektika segítségével nézi tudománya dolgait, akkor én, aki nem vagyok még hívő sem (nem vagyok a Krisztusban elválasztott láthatatlan egyház tagja), akkor én is egy gyülekezet múlt és jelen életét vizsgálhatom dialektikus módszerekkel.

Mert az már sok embernek feltűnt, hogy Háromszék Kézdivásárhelyig református lett, s azonfelül római katolikus maradt. S ne mondja nekem senki, hogy azért, mert azok hívei pápisták voltak. Nézetem szerint ennek valami társadalmi és gazdasági oka kell legyen. Persze még nem tudom, hogy mi. De azt hiszem, traktáltam eddig már eleget ilyen áltudományos, s ha tudatosan nem is, de tudat alatt nagyképű dolgokkal. Úgysem lesz tudományos terveimből semmi. Csak kotnyeleskedem mindenben. (…)

Az *Egyedül Vagyunk* május 19-i számában egy névtelen új szellemet követel a balra csúszott Eötvös-kollégiumban. Igaza van: könyvet érdemesebb olvasni, mint újságot.

No de most már csakugyan elég.

Kezét csókolom Kicsi Sándor

RÁCZ LAJOS LEVELE

Szatmár, 1944. VI. 8.

Kedves Juci!

Tulajdonképpen nagyon sokat szeretnék írni. Ettől technikai okok tartanak vissza: nem szeretek kézzel írni, a levélírás nem kenyerem és – last but least – úgysem írhatnám ki kedvemre jól magamat. Most élvezem a szabadságot, amíg hagynak, és időm egy részét napozással, úszással, más részét olvasással töltöm. Olvasmányaimra vonatkozólag írtam Pistának, ha érdekli, majd ő elmondja.

Nem szeretném, ha azt hinné, hogy én most Magát érdektelen dolgokkal akarnám foglalkoztatni. Olvasok újságot, s tudok arról, ami Pesten történik. Ez az első pillanatban – talán megmondhatom, elsősorban Maguk s Gyula bátyánk miatt – megdöbbentett, s hirtelenjében nem is tudtam, mit írhattam volna, de utóbb olyan híreket hallottam, amelyek Magukra és Gyula bátyánkra éppen más (vallási) státusuk miatt kedvező. Maga bizonyára szintén és

jobban tudja ott, mint én itt, hogy miről van szó. Remélem, nemsokára zavartalanul engedhetjük át magunkat a beszélgetéseknek okos, értelmes dolgokról.

Egy kérdés foglalkoztat mostanában, amire magamtól nem tudok teljes és kimerítő választ adni: vajon a tőkekoncentrációból származó monopólium önmagától megszűnik-e a TÉÁ-rendszer (telekértékadó) általános érvénye esetén? Ezt a kérdést a múltkorában érintettük ugyan, de inkább a nem termelésre alakult társaságokat érintette a vita, amikre nézve viszont a fejlődés magától megadja a választ. Fontosnak éppen az elv automatikussága miatt tartom a dolgot, véleményem szerint, ha a dolgok nem alakulnak minden területen maguktól megfelelően, akkor nemcsak gyakorlati nehézség, de magában az alapban rejlő hiba, miután a beavatkozás szükségességét involválja – akkor pedig ott vagyunk, ahol a mádi polgártárs.

Erről majd beszélgetünk, de addig is készüljön elő.

Üdvözlet

Lajostól

SIPOS GYULÁNÉ KOVÁTS ZSUZSA ERDEI SÁNDORNÉ DEZSŐ GINDA SÓS JÚLIA BÚJTATÁSA

1944. október 15.–1945. március
Budapest XIV., Szent Domokos utca

A Horthy-proklamációt követő Szálasi-puccs utáni napokban érkezett Járdányi Pál üzenete: jöjjek azonnal Pestre, Sós Juci bajban van, segíteni kell.

Nagykőrös teljes kiürítését rendelte el a német katonai parancsnokság, mondván, hogy kipróbálják a „csodafegyvert” a Dél-Alföld felől közelítő szovjet csapatokkal szemben.

Hirtelen összecsomagoltam, a Városházán még kiváltottam néhány példányban a családi okmányokat, és Édesapámékkal a kispesti rokonokhoz indultunk szekéren. Élelmet vittünk bőven. Másnap indultam Paliékhoz a Szent Domokos utca 16.-ba. Sejtettem, hogy Jucit el kell bújtatni, mert a mentesítések érvényüket vesztették. Írtam Gindának Nagykőrösre, aki hamarosan meg is érkezett mindenféle családi iratokkal felszerelve.

Eszembe jutott, hogy a Szent Domokos utca szemben levő oldalán a 15. szám alatt lakik egy volt Baár-Madas-i osztálytársam, barátnőm: Boda Roxane, Gellért György felesége. Tanácsért fordultam hozzá: megbízható albérleti szoba címéért. Volt a házukban egy elhagyott lakás, ahol még akadt egy üres szoba, a szalon: zongora, néhány szék, asztal volt benne. Ide költöztettük Jucit még aznap. Fekvőhelyet, ágyneműt Mária néni, Járdányi Pál édesanyja adott.

Ettől fogva Juci, Kovács Ágnes egyetemi hallgató néven szerepelt. Kovács Ágnes népzenekutató adta át iratait. Ági, Ági! Szólogattuk, ha kiléptünk a szobánkból. A lakás minden helyiségébe a hallon keresztül lehetett csak eljutni. Nem volt hát kívánatos, hogy Juci-Ági gyakran mutatkozzon. Manyi néni, az „erdélyi menekült” többször megjegyezte: „Ágika soha nem jön főzni a konyhába?”

Boca néni, Aladár bácsi a közelben búvt meg Hidy Ferenc (Franci) családjának a hentesüzletében, illetve annak is a raktárában. Pali ismerte a vasrácson keresztüli bejutás módozatait. Élelmet vittünk, Juciról beszélgettünk, a külvilágról adtunk híreket. (Ők rövidesen átmentek másik lakásba, de szerencsére a közelben maradtak.)

Mikor szükségessé vált, Pali október végén hozott anyakönyvi kivonatokat, hogy azokat veszélyeztetett emberek számára használhatóvá tegyük.

Akkor már lecsillapodott a mozgás a házban, esténként láttunk hozzá a munkához zárt ajtók mögött. A nedves iratok szárítgatása az éjszakába is belenyúlt. A papirosok szinte az egész szobát beborították. Volt olyan eset is, hogy katonai szabadságolási igazolványt kértek, amit Kispestről szereztünk be. Szőnyi Zoltán és Járdányi Pál részére öcsémtől kaptam névre szóló mentesítő igazolást novemberben. A személyi okmányaimat már a nyár folyamán elküldtem Pápai Bélának – menyasszonya részére.

Ginda és az én nagyanyám keresztleveleit Kodályné Emma néni nővéreinek adta át Járdányi Pál.

Barátok is jöttek. Meglátogatott bennünket többször Kresz Panni. Nagy volt az örömünk, amikor „Lili néni”, zongoratanárnőm állított be: Szín Györgyné, a festő felesége. Az urát sokkal korábban munkaszolgálatra vitték a szovjet frontra. Ebben az időben már nem tudott róla. Falusi menyecskének öltözve – szép nagy kosárral a karján – ajándékot hozott, Székely Mihályt, unokabátyját nagy aggodalommal emlegette. Egyik tanítványa kísérte el, aki bújtatta.

Szűcs Ferkó üzenettel küldte Bohus Mártát. Azzal indította útnak: „Két george-ista lány lakik ott. Sós Juci és Kováts Zsuzsa, akik ugyanúgy benne vannak, mint te…” Szűcs valódi angoluras külsővel, kalapban, bottal, sánti-

kálva járt nálunk. Hegedűs András a szökése után megkeresett bennünket. Gyenes Tónit egy alkalommal mákos tésztával kínálta Juci.

Járdányi Pál naponta többször is átjött, beszámolt a külvilágról, Juci szüleiről, Kodályékról. Kapcsolatban voltunk Török Erzsivel. Ő a közeli Abonyi utcában (5. sz.) levő XIV/2 KISKÁ-nál bújtatott üldözötteket, közöttük Major Tamást, Székely Endrét, Deák Istvánt.

Jucinak nem volt könnyű egy csapásra átváltani a külvilág előtt. Ő, aki megszokta, hogy családjában, baráti körében mindig mindenben őszinte, szókimondó, másokat is bátorító lehet, most a fizikai megmaradásért tudomásul kellett vennie a veszélyeztetett helyzetet. Az aktivitáshoz szokott fiatal lánynak nagy erőfeszítésbe került, hogy passzívan viselkedjék, rejtőzködve, nehogy egyetlen szavával, mondatával felhívja az ismeretlen lakók figyelmét kilétére. Természetesen a szobánkban, a zárt ajtók mögött a régi Juci volt. Ha nekünk Gindával együtt kellett elmenni hazulról, akkor Pali mindig átjött.

Nagyon aggódott Juci Pápai Béláért. Ismerte mindenre elszánt magatartását, levelet küldött neki. A címet megírta, kérte, adjon mielőbb életjelt magáról. Pár napra rá vészjósló „életjel" érkezett: Pápai Bélát lefogták. Bár nagy volt már ezekben az időkben a fejetlenség, de ugyanakkor fokozódott a terror is, ezért azt határoztuk el, hogy elmegyünk hazulról, nehogy ránk akadjanak.

December 24-én reggel elindultunk. Előbb szüleimet kerestük meg Pesthidegkúton, majd tőlük – élelemmel felpakolva érkeztünk meg estére Ginda unokatestvéréhez: Szervánszky Juciékhoz a Pálya utcába. (Mivel útközben mindenütt nagy csönd volt, nem is sejtettük, hogy alig pár kilométerre tőlünk a szovjet front!) A család: Magdi néni, Juci és a gyerekek szeretettel befogadtak. Karácsonyestére készülődtek. Összedobtuk az elemózsiát, és valódi békebeli karácsonyt varázsoltunk. Közben szólt a rádió. A hírek között – elsőnek – bemondták, hogy Debrecenben megalakult az Ideiglenes Magyar Demokratikus Kormány, belügyminisztere: Erdei Ferenc.

Az éjszakát a Pálya utcában töltöttük. Karácsony másnapján az Erzsébet hídon igyekeztünk vissza. A látvány félelmetes volt. Német katonák a híd előtt, a híd alatt, robbantásra készülődve. Egyszerre a felszabadult és az aggasztó érzések lettek úrrá rajtunk. Amikor a hídon nagy nehezen átértünk – mindnyájan remegtünk. Ahogy a szállásunkra értünk, Deák Éva – Stollár Béla újságíró menyasszonya – jött a hírrel: Béla karácsony estéjén a fasisztákkal szembeni harcban életét vesztette. Öccsét: Pityut kereste, aki már ott bujkált.

December utolsó napjaiban megkezdődött Budapest ostroma. A légiriadók, a bombázások a pincébe kényszerítettek bennünket, bár az első időben többször

is fent maradtunk, hiszen kerültük a találkozásokat. Legfőképpen a körzeti légóparancsnokkal, aki végül is mindenkit határozottan a pincébe utasított.

A pincében többször találkoztunk Gellért Oszkárékkal. Oszkár bácsi behúzott kalappal, feltűrt kabátgallérral szinte mozdulatlanul ült naphosszat az átjáró ajtajánál. Gyuri fia „vakbélműtéttel" menekült meg a katonaság elől.

Megszűnt a kijárás, a nők néhány nap alatt rájöttek arra, hogy egyszerűbb közösen főzni. Az élelmünk január közepe felé elfogyott, akkor már ráfanyalodtunk a félretett száraz kenyérre, amit egy zsákban gyűjtögettünk. Ezekre az időkre emlékezik vissza Gellért Oszkár egyik írásában.

A szomszédban lévő 13-as számú ház volt a M. Kir. Posta-altisztek Egyesületének Székháza (1945-ig). Volt itt tekepálya, söröző, színházterem, nagy fák az udvaron. Gergely bácsi állt a söntésben, aki feleségével együtt gondnoka volt a háznak. Velük korán összebarátkoztunk. Gondoskodtak még arról is, hogy szilveszterkor a szobánkban bizakodó hangulatban koccinthassunk az új esztendőre.

Január 14-én érkeztek hozzánk Zugló felől a szovjet katonák, a mi házunkban ütötték fel szállásukat, ezért onnan tüstént ki kellett hurcolkodnunk. Paulovics Istvánéknál (Pali szülei) kaptunk szállást mindhárman. Itt húzta meg magát Flachbart Ernő, a debreceni jogászprofesszor is.

Január 15-én Oravecz Béla főorvos a postás székházban állított fel vöröskeresztes elsősegélynyújtó helyet.

Juci már saját nevén szintén ápolónő lett. Ezen a helyen működött egy közkonyha is, ahol főztünk, és a pincékből, a gettóból odaáramló embereknek meleg levest, olykor-olykor főtt tésztát osztottunk.

Boca néni, Aladár bácsi is eljárt ide egy-egy tál ételre.

Nem szakadtunk el egymástól, ott dolgoztunk, amíg a vöröskeresztes kórház szakmailag meg nem erősödött.

Budán még állt az ostrom, még át-átlőttek a pesti partra, amikor mi, Juci, Ginda, Pali és én többször elmentünk együtt a Thököly útra, a Rákóczi útra. Az Urániában szovjet filmet is láttunk. Bámultuk, hogy az emberek, nők, férfiak bebugyolálva, fázósan járnak az utcán, míg mi a fagyos, hideg télben hajadonfővel.

1988

GELLÉRT OSZKÁR
A SZENT DOMOKOS UTCAI HÁZRÓL

(…) A felszabadulásig a Szent Domokos utcai ház pincéjében húzódtunk meg, ahonnan mindaddig, amíg a moszkvai rádiót fogni lehetett, fellopóztam az első emeleti lakásba. S amíg a telefonhuzal meg nem szakadt, közvetítettem a földszinti lakásban élő két fiatal lánynak a földalatti mozgalom üzeneteit. „X. Y. olajra lépett", vagy „N. N. üldözöttnek gyártsanak új keresztlevelet". A két lány egyike később Erdei Sándornak, az Írószövetség mostani első titkárának lett a felesége, a másik Sipos Gyula fiatal költőtársammal kötött házasságot. A pince gyakori látogatója volt a zeneszerző: ő hozta naponként a jó híreket. „A szovjet csapatok már az Abonyi utcában vannak." (…)

(Részlet: *Levelezés kortársaimmal,* Művelt Nép, Bp., 1955)

DOKUMENTUM

Budapest XIV., Szent Domokos utca 16. I. 8. sz. lakásban jelenleg alulírottak laknak:

Dr. Járdányi Pál	Zenetanár, zeneszerző. A Magyar Zeneművészek Szabad Szervezetének ügyvezető titkára. 25 éves. A Szék. Főv. Zenekar tagja.
Dr. Szőnyi Zoltán	Író. A Magyar Szociáldemokrata Párt sajtó és propagandaosztályának helyettes vezetője. 35 éves.
Dr. Axmann Jánosné	Eperjessy Etelka. Háztartásbeli. 59 éves.
Dr. Paulovics István	Egyetemi nyilv. r. tanár. Tisza István Tud. Egyetem és Budapesten a Műemlék Orsz. Bizottsága. 52 éves.
Dr. Paulovics Istvánné	Háztartásbeli. 50 éves.
Kováts Zsuzsanna	Egyetemi hallgatónő. A ház vöröskeresztes segélyhelyén alkalmazott ápolónő. 22 éves.
Dezső Ginda	Egyetemi hallgatónő. A ház vöröskeresztes segélyhelyén alkalmazott ápolónő. 22 éves.
Sós Julianna	Egyetemi hallgatónő. A ház vöröskeresztes segélyhelyén alkalmazott ápolónő. 21 éves.
Dr. Flachbart Ernő	Egyetemi nyilv. r. tanár. Tisza István Tud. Egyetem. 49 éves.

A JÖVŐT SZÉPNEK HINNI...
1945–1949

Társadalom és egyén, közügy és magánügy, közjó és egyéni boldogság ebben az iskolában számomra tökéletes, szétszakíthatatlan egység. Mindaddig, amíg csak egy kicsit is fontos Neked, amit én csinálok.

Lám Leó (Lázár György), 1947

A háború véget ért. A Györffy-kollégisták megalakították a Népi Kollégiumok Országos Szövetségét. Sós Júlia 1947-től a NÉKOSZ Apáczai Csere János Gimnázium és Iskolakollégium közösségébe került. Itt kezdett tanítani, és itt ismerkedett meg első férjével, Lám Leóval (Lázár Györggyel). Az erdélyi származású, szuggesztív egyéniségű, nagy műveltségű férfi Kolozsvárról protestáns szellemet hozott magával, amely kommunista elhivatottsággal párosult. A kollégium igazgatója Orosz Lajos, hajdani Eötvös-kollégista lett, a tanári kar tagjai: Sós Júlia, Kemény István, Kemény Istvánné, Pajor Katalin.

A NÉKOSZ-t 1948-tól már támadások érték, így az intézményhez kapcsolódó Csokonai Vitéz Mihály Általános Iskoláskollégium csak egy évig, a NÉKOSZ feloszlatásáig működött.

Bővül a baráti kör: Asztalos Bálint, Erdész Erzsébet, Fazekas László, Kardos László, Köpeczi Béla, Simó Jenő. Elmélyülő barátság kezdődik az erdélyi rokonsággal is, elsősorban apósával, Lám Bélával, aki Kolozsvár megbecsült polgára, író, költő, mérnök; Áprily Lajos, Reményik Sándor jó barátja.

Sós Júlia
Gondolatok, 1945. március 13.

Láttam embereket, akik felszisszentek a máson ért ütésre, akik nyugalmukat, békéjüket odahagyták, hogy idegen emberek ügyét védelmezzék.

Láttam, hogy ezeket az embereket nem a szeretet időnként fel-fellobbanó melege hajtja, a szeretetnél keményebb, állandóbb és ridegebb erő az, amit igazságérzetnek vagy az emberi jogok tiszteletének szoktak nevezni.

Minden embernek egyenlő joga van az élethez, a Földön való tartózkodáshoz. Minden ember öncél, egyik sem arra való, hogy a másiknak a vak eszköze legyen. – Vannak, akik ezeket az elveket megdönthetetlen igazságoknak érzik, és ha látnak tömegeket vagy egyetlen szerencsétlent kizsákmányolva, kifosztva, eszközül használva, mindenről megfeledkezve a pártjára állnak – akár szeretik őt, akár nem, akár rokonszenves nekik, akár nem –, valami más, belső parancsnak a szavára.

Ma a polgár, akit a jó sorból lendített ki a háború, riadtan áll a romok között, és elkeseredve sírja vissza a háború előtti világot.

Régi világ – ha ezt kimondja, a meleg lakás jut eszébe, az ízes étel, a vendéglői esték gazdag gondatlansága. De vajon eszébe jut-e a cselédházak hosszú

sora a birtokon, a barakkok és nyomortanyák a fővárosban? A krízisek és túltermelések, amikor a termelőnek nyakán maradt az áru, mert a nagy tömegek olyan szegények voltak, hogy még a lesüllyedt árat sem tudták megfizetni? Birtokok és nyersanyagforrások voltak félig megművelve, gyárak és üzemek leálltak, és közben a munkanélküliek tömege csoportosult az utakon és a városokban. Ki hitte el abban a világban, hogy mindnyájunknak egyenlő joga van a Földön való tartózkodáshoz? Az élethez való egyenlő jog is azt jelenti, hogy ki-ki ura saját magának, saját munkájának, munkája csorbítatlan eredményének. Hát aki munkás vagy zsellér volt, saját maga élvezte a munkája eredményét?

Igaz, az emberi méltóság és jogok tisztelete csak kevéssé tudatosan és homályosan él a legtöbb lélekben, de valami nyugtalanságot és elégedetlenséget csak érezhetett minden jó sorban lévő ember. Hiszen a napszámosok békeidőben gazdag boltok között nélkülöztek annyit, mint ma a rommá lőtt városban a polgár. Igaz, volt jótékonykodás, mindenki karácsonyfája, és lefényképezték a miniszter feleségét a hálás szegények között. A lelkiismerete már megnyugodott ennyivel.

A falvakban tüdőbaj pusztított, és a kisgyerekek nem tudtak megnőni, mert nem tellett sem húsra, sem cukorra. Hogy lehetett jóságról, becsületről, kultúráról beszélni, amikor csak ki kellett menni az utcára, és látta és érezte az ember, hogy az egész társadalom erkölcstelenségre és erőszakra épült?

A jó polgárok között sokan vallották helyesnek Voltaire *Candide*-jának filozófiáját. „Ki-ki művelje a saját kertjét, és ne törődjék a többivel.” Azok kergetik a szennybe a világot, akik azt ígérik, hogy meg fogják váltani. A világ rendjét, a begyökeredzett igazságtalanságokat megváltoztatni úgyis lehetetlen. Találja meg mindenki az örömét családja és könyvei között, békés szelíd munkálkodásban.

Csak ekkor már az állami hatalom, vagyis világosan, a hatalom birtokosai, akik a társadalom szerkezetében lévő összes igazságtalanságot fenntartották és megőrizték, újat, vagy talán valami nagyon régit gondoltak. Ezt mondták: mért élvezze a mi egyik alattvalónk munkaeredményét a másik, mért szolgálja egyik a másikat, amikor nekünk mindegyik jó eszközünk lehet?

Ekkor az állam hatalmas adókat szedett, fegyverkezni kezdett, szigorította a cenzúrát, prédikált egy kis hazafiságot, és kiküldte az embereit a lövészárokba. Szegény Candide ott ébredt csak észre, hogy a kertjét összetiporták, ő maga megsebesült, s az egész világot rosszul rendezték be, előbb csak mások, de most már az ő számára is.

A régi világ összedőlt, és most mi, fiatalok vajon mihez kezdünk? Lótunkfutunk, hogy megszerezzük a mindennapi tál borsót vagy babot? De vajon miben reménykedhetünk? A mi életünket már majdnem tönkretették, csoda, hogy nem pusztultunk el a romok alatt, nekünk már csak úgy érdemes élni, ha olyan világot tudunk építeni, amelyben otthonunkra találunk.

Most itt állunk, és kérdezzük, mi mit akarunk? – Gazdag munkás, művelt polgár, megértő politikus – utálatosak és elcsépeltek előttünk ezek a jelszavak. Műveltségük megértése vagy közömbössége mindenkinek a saját ügye, semmi közünk hozzá. Egyetlen idea jelentős a számunkra: a most alakuló világ szabad emberek társadalma legyen. Ezt elérni nehéz munka lesz.

Egyik ember a másiknak ura ne lehessen, meg nem szolgált gazdagság ne legyen, de se gazdasági, se hatalmi kényszer az egyént igazságtalan nyomorúságba vagy alárendelt szolgai helyzetbe ne szoríthassa. Még mindig sokkal könnyebb a jogtalanság láttára elkeseredni vagy fellázadni, mint az emberi jogokra egy új társadalmat felépíteni, pedig most azt kellene.

Egy mesterséget sem űznek az emberek olyan szívesen, mint a politikai jelszavakkal való bűvészkedést, és egy tudománytól sem húzódnak annyira, mint a társadalmi és gazdasági élet alapos megismerésétől. Gondolkodó ember, miután már egy világ a fejére omlott, a saját büszkeségének tartozik annyival, hogy ne álljon bekötött szemmel, menjen tétován, amerre hívják vagy amerre lökik, hanem nézzen a dolgok mélyére, és vizsgálja meg, miért és miben volt rossz a régi világ, és milyen legyen ez az új? Akármi mesterséget is folytasson valaki, legyen botanikus vagy művésznövendék, a saját értelmének tartozik vele, hogy tiszta fogalmakat alkosson magának arról a társadalomról, ahol ő jogokat és szabadságot akar.

Itt állunk az épület tervrajzánál, amelyet a mi munkánk fog elkészíteni. Most dől el, hogy mi a későbbi életünk során, az utánunk következő néhány generációval együtt, mennyi levegőhöz, szabad mozgáshoz és napfényhez jutunk majd. Ha kubikusmunkát végez is valaki az új épületen, az első lépés az emberi méltóság megszerzéséhez, hogy jól ismerje az épület tervrajzát, ne csak ujjongani és siránkozni tudjon, hanem józan véleményt formáljon a készülő munkáról, azt közölhesse, kritizálhasson vagy helyeselhessen, ellenkezhessen vagy tanácsot adhasson.

PIKLER J. GYULA LEVELEI

Szeged, 1945. máj. 2.

Édes fiam!

Úgy látszik aggsági butaságban vagyok. A Szekerke lány elhozta a leveledet. El is olvastam kétszer is, azután feleltem több levélre, és a Tiedről elfeledkeztem… Ma éjjel felriadtam álmomból azzal, hogy a Te leveledre nem is válaszoltam. Feledékenységem egyik oka az is lehet, hogy tele van a fejem azzal, amit írok. A george-izmus ismertetése. A régi dolgok elmondása új, esetleg eddig nem tárgyalt szempontból kiindulva. Talán elkészülök vele, mielőtt visszamegyünk Pestre. Hogy ez mikor lesz, nem tudom. Túlságosan jó dolgunk van itt. Gyuszi fiam főispáni titkár, Emmi, a felesége a Nemzeti Segély gyerekosztályának vezető főorvosa, fizetésük felét élelmiszerekben kapják, úgyhogy élelmiszerre nincs gondjuk. Ilus néninek bár amellett sok dolgot feketén kell vennie elég drágán, de mégsem horribilis árakon, mint Pesten. Párizsi elektromérnök fiam (Feri) meglepetésszerűen itt termett. Most Pesten van, úgy hallom megbízták a bánhidai villamos-centrum rendbehozásával. Csak Jani fiamról nem tudunk semmit. Nyugat-Magyarországról írt utoljára. Valószínűleg elcipelték a németek. Aggódva várunk hírt róla. Felesége a három gyerekkel gyalog elindult Pestről Sajószentpéterre. Róluk sincsen hír, megérkeztek-e vagy sem. Leveleinkre pedig nem felelt. Megkapta-e vagy sem, nem tudjuk.

Levelet kaptam három nap előtt dr. Bánóczy László földbizottsági tagtól. Azt kérdi, hogy időszerű-e a mostani időkben a telekértékadó kérdésének felvetése. És ha igen, a probléma a múlthoz képest módosításra kerül-e? Azt feleltem rá, hogy addig, amíg a lakbérek rögzítve vannak és még annyi ház lakatlan, addig nem lehet szó a TÉÁ-ról [telekértékadóról]. Ellenben, minthogy az új városrendezési törvény előírja a városoknak egy telekérték-kataszter vezetését – a telekérték-katasztert meg lehetne és meg kellene csinálni. Mire elkészül (8-9 hónap), addigra már valamennyire konszolidálódnak a viszonyok, és akkor lehet TÉÁ-t szedni. Kérdeztem, hogy ő hajlandó-e magát exponálni a telekérték-kataszter bevezetéséért, amely számtalan más szempontból is nagyon kívánatos.

Köszönöm szépen a képeket a szeminárium tagjairól. Talán Pápai is megkerül még. Nagyon-nagyon nagy kár volna érte! A szüleidről nem írtál semmit. Apád mit csinál? Valószínűleg annyi dolga van, hogy nem ér rá a tudományos

írásra. No, én megírtam, csak tudjad elolvasni. Írógépem, papírom nincs, borítékot délutánig szerzek. Kezdem nagyon érezni a koromat. (82-dikbe léptem), pedig semmi kedvem még meghalni.

Üdvözlet szüleidnek és a szemináriumtagjainak

Pikler

Szeged, 1945. június 14.

Kedves Aladár!

Ijesztően jól mennek a dolgok. Nekem két aggodalmam van. Az egyik, hogy megakadnak, a másik, hogy nem akadnak meg. Őrületes dolog most becsülni meg egy Váci utcai vagy Kecskeméti utcai telek forgalmi értékét, amikor ezek az utcák nincsenek is. Imádkozzunk: segíts, Uram, de ne olyan nagyon! Levelet kaptam Bács-Ganz államtitkártól. Azt írta, hogy beszélt magával, és „irodalmat” kér. Juci szerezze be a vastag különlenyomatot és az *Oxfordi beszéd*et, és adják azt oda az államtitkárnak kölcsön. Egyéb „irodalom” nincsen. De még a Veres füzet egy példányát is kölcsön lehet adni neki. Az maga elég tájékoztató. Az *Oxfordi beszéd*et talán nem kell odaadni… Tegnap feladtam a *Demokrácia* című napilapnak egy választ Balla Antal *Haladás és szegénység* című cikkére, amely véletlenül a kezembe jutott. Figyeljék kérem, lehozták-e? Erdei és Veres Péter szívesen felcserélik a kataszteri földadót a telekértékadóval. De ez még a kétes jövő zenéje.

Üdvözlet Bocának, Jucinak, Keménynek és a két Farkass fiúnak, akik levelét megkaptam és köszönöm. Pikler

MÁRKUS ISTVÁN LEVELE

1945. október 12.

Jucikám!

Látod ahelyett, hogy irodalmi témáról értekeznék a magyar ifjúság számára, Neked írok levelet. Azért, mert most az kell, hogy lerögzítsem azt az állapotot egyszer s mindenkorra a magam számára és a Te számodra – hogy ha kell számon kérhesd tőlem azt, amit most leírok.

Régen voltam olyan tisztán és maradék nélkül boldog, mint most. E boldogságnak nemcsak Te vagy az oka, nem is csak Lea, nem is ti ketten együtt. Hanem talán leginkább az, hogy Leán és Rajtad keresztül tudok most újra hinni a tisztaságban, jóságban, a becsületes és egyenes élet lehetőségeiben,

értelmében és az egész világban. Ti, nők sok mindenre tanítotok engem, s most arra, hogy embernek lehet és érdemes lenni. Fel-felkapom a fejem, s felfelujjonganék, ha számat nem fogná be a nevelt fegyelem – oly tisztán látom most azt, hogy mit kell csinálni. Na, mielőtt hozzátok mentem, Szabó Árpáddal beszéltem. Igen, a „george-izmusról vagy az anarchizmusról", ha úgy tetszik. Noha Árpád egyelőre reménytelen eset – elég volt, hogy érezzem: nincs jobb, tisztább, bátrabb dolog, mint erről beszélni. Ezt képviselni. S nem azért, mert ez logikusabb, mint más rendszer, hanem mert ezzel képviseli az ember igazán megalkuvás nélkül az emberek érdekeit. Azokét is, akik maguktól nem állnak ide, azokét is, akik zsebüket védik a kommunisták ellen, a nincstelenekét, parasztokét, jókét, rosszakét, magyarokét, németekét, zsidókét, rokonszenvezőkét és ellenszenvezőkét egyformán vagy majdnem egyformán. Ez az objektív jóság – s ez az egyedüli igazán nem-hiú és nem-önző elfogultságoktól és eltitkolásoktól mentes okos jóság.

Tudod, mikor hazajöttem, beléptem ebbe a jó kis zugba, s azt mondogattam magamban, szinte érzéketlenül: „ez a mi gyönyörű harcunk". Aztán leültem, és kívántam, hogy mindig ilyen tisztán lássam az utat, mint most. S bár olyan tisztán belássam az út majdani konkrét állomásait, találkozásait, mint most látom általánosságban. S bár maradhassak mindig olyan hívően tiszta, olyan hiúság-nélküli ember, mint most vagyok.

S még valami Terólad. Én Téged most nagyon szeretlek, de talán még a szeretetnél is jobban tisztellek. Szépnek, jónak, tisztának tartalak, s nekem úgy esik, hogy tisztelhetlek. Mint tikkadt vándornak a pohár friss víz, mint rabnak a szabad mezőn nyíló virág a kiszabadulás utáni percben. És végtelen öröm, hogy vagy, nyugodt és szép öröm. És az is, hogy nő vagy. Én Téged mélységesen kívánlak, nem pillanatokra, nem türelmetlenül, hanem úgy, mint a tisztaságot, valamiképpen mindenen túl, talán még a halálon is. Ha meghalnék, s volna két delírium között két világos percem, abban az utolsó eszméletben nyugodtan és boldogan Rád gondolnék (mint Andrej herceg az Istenre), és tudom, hogy Lea elmúlik, de Te megmaradsz. Akkor is, ha hatszor férjhez mész, s én nyolcszor megnősülök. Akkor is, ha Te Párizsba mész, s én Pekingbe. Eddig úgy volt, hogy minden nő Hozzád vitt közelebb, a Te ünnepi valódhoz. Nem beszélek félre, s nem engedem át felelőtlenül magam a pillanat érzésének. Jól tudom, fogok én megnősülni is, s teljesebben együtt élni egy barna és őszszemű, s nálam jóval fiatalabb nővel – akit még nem ismerek –, akkor Te elhomályosodsz. De csak egy időre, hogy aztán teljesebb fényben jelenj meg. Mint ahogy Andrej herceg nem élt együtt az Istennel, élte rendes napjait, úgy nem tudnék én Veled

hosszasan együtt élni. Te az ünnepnap vagy. Megírtam ezt, mert meg kellett írnom, és megírtam azért, hogy Neked örömet okozzak. Mert öröm nekem, ha Te örülsz, boldogság, ha sírsz örömödben. Ilyen bolond vagyok én titokban.

Nem, semmit sem adok fel abból, amit most tudok, hiszek, akarok, vágyok. Maradj olyan, amilyen vagy. – Sohasem megtörni a világváros taposómalmában, sohasem elveszni a gondok és bánatok között! Hidd el, ez a mi eszménk lesz a legjobbak új zászlaja. Kívánom és akarom, hogy hű legyek, amilyen hű Te vagy az elejétől kezdve.

A te nagyon tisztelő híved Pista

ASZTALOS BÁLINT LEVELEIBŐL

Nagyecsed, 1945. nov. 30.

Kedves Juci!

Köszönöm azt a jóindulatot, melyet irántam érzel, hogy örülsz, ha akár magad vagy akár a MADISZ-on keresztül a jövőben a segítségemre lehetsz valamiben. Igen, ez a jóság, ez a legbensőbb baráti érzés Rád vall. Leveledben azt írod, hogy e lépésemet, mintha Te is vártad volna, és nem is annyira a hazajövetelem szomorított el, hanem az, hogy ott a Központban nem éreztem jól magam.

Kedves Juci, ebben a kérdésben az igazság az, hogy lakószobámtól eltekintve, igenis jól éreztem magam a Központban, és alkalmaztatásommal is meg voltam elégedve. Hiszen szerintem is nekem való volt a sajtóosztályon való alkalmaztatásom. Sajtóosztálybeli tagtársaimon kívül senkit sem érdekeltem, senki sem kérdezte tőlem, mik a céljaim, hová való vagyok. Láthatták azt, hogy vidéki vagyok, és a vidékiek sokkal tartózkodóbbak, nem hordják magukban azokat a tulajdonságokat, amelyek a barátság kezdeményezéséhez szükségesek. Szobatársaim állandóan velem gúnyolódtak, ami nekem nagyon fájt. Hazajövetelemben az is nagy szerepet játszott, hogy a koszttal elégedetlen voltam. Tudom, hogy ez senkinek sem felelt meg, hiszen ezer és ezer ember éhezik a háború után, a készletek pedig elfogytak.

Kedves Juci, hogy hazajöttem, annak igazi oka az, amit különben Te is szinte panaszosan írsz: „…igen nehéz télnek nézünk elébe, sem ennivaló, sem tüzelő, akárhova nézek csak gond és baj…" Amikor tudomásomra jutott, hogy járási székhelyünkön indul gimnázium, már kész volt az elhatározás hazajövetelemre. Itt nálunk különösebb újság nincs. A választással kapcsolatban az a hír járja, hogy félrevezették a földmíveseket. A magam részéről a választásokról annyit

akarok megjegyezni, hogy a Nemzeti Parasztpártnak ez volt az első választása. Mint pártnak nem voltak tapasztalatai, így nem is lehetett elég elővigyázatos. Persze sok hibát is elkövetett. Talán ez volt az oka a nem várt vereségnek. Az utóbbi hetekben a mezőre jártam dolgozni, és sem a MADISZ-ban, sem a pártban nem tevékenykedtem, eltekintve attól, amikor az egyik választókörzetben voltam megbízott.

Az élet bizony itt vidéken is nehéz, de azért még mindig elviselhetőbb, mint a fővárosban. Ha rongyosak is az emberek – persze vannak jól öltözöttek is –, de legalább van mit enniök, és a meleg tűzhely mellett nem fáznak.

Várom válaszodat Bálint

Nagyecsed, 1946. márc. 10.

Kedves Juci!

A *Valóság*ot, amely egyik cikkemet leközölte, megkaptam, amit valószínűleg te küldhettél, mert kézről kézre jár. Igaz, hogy az emberek itt ezt nem tudják irodalmilag értékelni, és még nevetnek is rajta: „Hej, be sok van abban a fejben…" jegyezték meg többen is. (…)

Pártéletemről itt csak annyit írok, hogy teljesen újraszerveztem a Nemzeti Parasztpárt helyi szervezetét. Az új vezetőségben engem jegyzőnek választottak meg. Megszerveztem községünkben a Parasztiskolát, és megalakítottam a Népi Ifjúság Veres Péter-körét. Ennek a körnek a taglétszáma tíz nap alatt hatvanhét fő lett, ami az ilyen vidéki községben, mint Nagyecsed, igen szép eredmény. Az ifjúság vezetőségében elnöknek választottak. Hogy mi van a MADISZ-szal itt Nagyecseden? Őszintén vázolom az itteni helyzetet. Hazajövetelem után én vitákat rendeztem arról, hogy az egyesületbe ne vigyenek politikát! Mert ha politikamentesnek kell lenni a MADISZ-nak, legyen is az. Tagjai pedig, akik tetszés szerint lehetnek bármely pártnak a tagjai – jelvényeiket vegyék le addig, amíg a helyiségben tartózkodnak. De sajnos nem ez történik. Sokan kérkednek. Így ezáltal politikai megnyilatkozásokat és vitákat rendeznek. Vannak olyan személyek köztük, akik részvételüket választási pártpropaganda-plakátok ragasztására használják fel, szakszervezeti és pártfüzeteket osztogatnak. Miután láttam, hogy helyi szervezetünk utat tévesztett, inkább én léptem vissza. (…)

A mi munkánkat főleg az időjárás szabja meg. Most már hál' istennek jön a tavasz, mely ébresztgeti bennünk a munka vágyát, és a téli tétlenségből a mezőre csalogat.

Igaz barátsággal köszöntelek a személyes viszontlátásig Bálint

MÁRKUS ISTVÁN LEVELE

1946

Jucikám!

De kár, hogy nem vagy itthon. Összehasonlíthatatlanul jobb beszélni Veled, mint írni Neked. S én nagyon szeretlek. Most egypár dolog kezd párhuzamosan sikerülni. A hetilapból nyilván komoly dolog lesz, ami azonkívül, hogy lesz egy politikai hetilapunk, politikai súlynövekedést is jelent mindnyájunk számára Parasztpárton belül és kívül. A *Valóság*ban most újra van örömem, lényegileg úgy csinálom, ahogy akarom (igazad volt, hogy nem szabad otthagyni). Ma Bibó értesített, hogy a Kultuszban rájöttek, hogy az én állásomat tévedésből szüntették meg, tehát újra dolgozhatok, illetve elkezdhetek dolgozni a Telekiben, s ezért pénzt is kapok. S még más ügyek is kilátásban vannak. Ez persze igen jó, mert már kezdett idegesíteni saját pénztelen állapotom.

Juci! Hétfőn hosszasan és komolyan beszéltem Kolossa Tiborral. Nagyon kérlek, ne légy hozzá olyan gorombán ideges, mert Nálad sokkal szerencsétlenebb, s ugyanakkor rendkívül értékes és fontos ember. Modorát el kell viselni, ennyi az egész (s persze nem szabad mindenkivel összeereszteni). Mi van a Malraux-cikkel?

Ennyi az aktuális közölnivalóm. Egyszer azt írtam Neked: ünnepnapi valódat szerettesd velem. Most már hétköznap és ünnepnap közt kezd elmosódni a különbség Veled kapcsolatban. S csodálatos, hogy ettől még szabad maradok, és Te is az maradsz az én szememben és tőlem.

Most pedig megyek vissza írni

Ölel Pista

KICSI SÁNDOR LEVELE

Kisújszállás, 1946. VI. 4.

Összejöveteleinket csak ősszel tudjuk folytatni – az eddigi tapasztalatok tanulságaképpen tökéletesebb formában. Addig is szeretném, ha ébren tartanánk azt a néhány gondolatot, melyet néhány befejezetlen beszélgetésünk folytatásaképpen közlök írásban. Levelemet persze az is indokolja, hogy – mint mondtad – örömed telik abban, ha levelet kapsz. De indokolja önzésmentes szempont is, azt akarom, hogy közölt gondolataim ne homályosítsák el előtted

személyes indulataid, melyek legutóbbi találkozásunk alkalmával nyakát szegték beszélgetésünknek. Félre ne érts, értelmedben tökéletesen megbízom – ez a bizalom különben barátságunk egyik fő alapja –, azért is kételkedem abban, hogy írásban közölt szavaimat, amelyeket nem fojt vissza személyes indulataid hatása, tökéletesen meg is érted.

Kezdjük, ahol abbahagytuk:

Azzal vádoltál, hogy önző szempontok mérlegeltették velem legutolsó összejövetelünket, míg te ellenkezőleg – adni akartál. Az igazság éppen a fordítottja. Te személyes élményeket kívántál, én pedig egyetemleges szempontok érdekében, adni kész magatartással marasztaltam el azt az éjszakát. Hogy tisztán álljon előtted is a kérdés, mérlegeld a következő meggyőződésemet: Adni a számunkra annyit jelent, mint mindenkinek adni. Ezt úgy tehetjük meg, ha minél gazdagabbak, tökéletesebbek és tevékenyebbek vagyunk. Ezért körünk belső összejöveteleit szükségesnek találom szétválasztani körünk bővítésétől. A tagtoborzás önző szempont (pártérdekféle). Körünkbe bárkit csak alkat, felismerés és ragaszkodás vezessen és tartson. Körünk ilyen értelmű bővítésére csakis egyéni érintkezésből fakadó bizalmas kettes célravezető. A bizalmas kettes kell hogy megmutassa: az illető közénk való-e vagy sem. S ha igen, akkor körünkben már nem új tag, hanem már eleve közénk és közülünk való, akivel együtt gazdagítjuk magunkat mindenki számára. (Mondanom se kell, hogy a körünkbe való bevonást nem határozhatja meg sem szerelmi rajongás, sem rokoni kapcsolat, sem önző szempontú hódolat valakinek ilyen vagy olyan egyénisége előtt.) Ne gondold, hogy megvetem az önző szempontú személyes kapcsolatokat, csak nem kívánom összevonni a mi körünkkel, amely arra hivatott, hogy adjon, amit csak tud, önzetlenül és mindenki számára. Hogy minél inkább lehetővé válhasson, összejöveteleinket tökéletesíteni kell. E célból a következő gondolataimat bízom rád.

Adni tettek által ad az ember, ezért összejöveteleink központja maga a tett kell hogy legyen. Ezt úgy képzelem el, hogy a jövőben összejöveteleinket a tetteinkről való beszámolással kezdjük (ki-ki elmondja, hogy az elmúlt héten mit tett a mi szempontjaink érdekében, ha tette be is mutatható – tudományos, irodalmi, politikai jellegű –, be is mutatná azt felolvasás útján). A beszámolókból önként adódna olyan ideológiai vita is, amely lehetővé tenné, hogy tisztábban körvonalazódjék a következő hét tennivalója mindannyiunk számára. Ezeknek a tennivalóknak a fölismerése és megvitatása volna az összejöveteleink következő lényeges szakasza. Természetesen nem határoznánk meg

parancsuralmi módszerekkel a tennivalókat senki számára, sem nem kérnénk azokat számon senkitől. Nem fegyelmeznénk egymást, hiszen a mi fegyelmünk önfegyelem, a saját magunkban hordott világrend természeti törvényeinek következő célja egymás nevelése, ideológiánk tökéletesítése útján. Persze úgy képzelem el, hogy ideológiánk máshol is elsajátítható részével nem fecsérelnénk az időt. Akinek még szüksége van alapismeretekre, az továbbra is eljár Édesapád és Pikler bácsi iskolájába. Ennek nem kötelezés, hanem javaslat legyen az alapja, nem fegyelmezés, hanem önfegyelem az ellenőrzője. (…)

Igaz szeretettel Sándor

FAZEKAS LÁSZLÓ LEVELEI

1946. aug. 18.

Jutkám!

Azt hiszem, egy kevés haragot tartottál magadban számomra, amikor elindultál, de én tudatosan kerültem telefonjaidat, mert úgy éreztem, elbúcsúztunk már egymástól, s jobban annál, hogy újra megkíséreljük a búcsúzást. Most úgy érzem, ahogy ezeket a sorokat leírom, hogy milyen jó volna, ha üres lappal indulhatnék most feléd, még semmi emlék, semmi elmúlt tartalom nem terhelné lelkiismeretemet. (…) Azt mondtad akkor este, hogy sohasem tudtad, hogy bármiről hogyan vélekedem, mit jelent az illető dolog vagy személy nekem. Ezen a mondatodon gondolkodtam kissé azóta, s úgy találtam, hogy talán nem is volt s nincs is igazán közöm a dolgokhoz s az emberekhez. Ez azelőtt is többször foglalkoztatott már, s talán mondtam is Neked. (…) Sohasem tudtam Neked megmutatni magamat, nem tudtalak „bevonni a magam szellemi körébe”. De talán nem engedted, talán elvágtál minden szellemi miértet. Az egész világnézetesdi, politizálási és világgal szembeni „állásfoglalás” pedig teljesen új területe volt számomra az életnek. Ebből a szempontból csecsemő voltam, s melletted egyszerre ezen a síkon kellett volna a magam „szellemi körét” bemutatni, ha figyelemre tartottam számot. Te ebbe a síkba építettél bele minden egyebet. És biztos, hogy sokat jelentettél nekem ezzel a tartalmaddal, ezt is többször mondtam már, úgy hiszem, de gyenge és lusta voltam, hogy Téged belevonjalak abba körbe, aminek én álltam a közepén. Mert sok erőlködésre lett volna szükség, Te ugyanis ellenálltál. Mindezekhez aztán hozzájárult az is, hogy elég hamar érezni is kezdtem

irántad, úgy mondják, szerelmes kezdtem lenni beléd, s az e téren termelődött kettőnk közti disszonancia is állandóan interferált intellektuális kapcsolatunkkal. Talán meguntad már ezt a bőbeszédűséget, bár nekem fontos dolog az egész. Tegnap este kocsmáros nagybátyámék vendége voltam, s elég romantikus állapotban léptem ki az ajtajukon. Nagyon beszédes voltam, unokaöcsém velem ivott, s rövidesen széles mozdulatokkal magyarázta terveit, milyen internacionális üzleteket fog lebonyolítani, hány szállodája lesz, s nagylelkűen kijelentette, hogyha minden jól megy, nekem megvásárol egy jól fejlett hírnevet, mert úgy látja, ezt várom én az élettől. Persze józan állapotban mosolyogtam volna az egészen, így azonban elkezdtem magyarázni az alkotás folyamatáról, rámutattam, hogy ő sem a pénzt élvezi tulajdonképpen, hanem azt, „hogyan alkot" 10 forintból 10 000 forintot. Aztán rátértem magamra, hogy én is az alkotás folyamatában élem ki magamat, próbáltam magyarázni – mivel gátlástalan voltam, meg is értette –, hogyan lesz az élményekből s a szándékból vers, elbeszélés, a világ hogyan hatol belém, milyen visszhangokat ébreszt belül, s milyen bonyolult folyamatok után kerül papírra, ha egyáltalán eljut odáig. Egy darabig sikerült ügyelnem mondataimra, de hamarosan teljesen elszabadultak tőlem, s magam sem emlékszem, miket mondtam. (…)

A leveledet minél előbb meg akarom kapni, remélem te is azonnal válaszolni akarsz.

Üdv

Laci

Budapest XI., Nagyboldogasszony útja 11/13. Eötvös Kollégium

1946

Jucikám!

A múlt vasárnapi és a tegnapi találkozásunk eredménye ez a levél. Múlt héten írtam egyet, de nem küldtem el, magam se tudom miért. Aztán talán azért, mert sokszor úgy érzem, áthághatatlan fal van köztünk, a vallás választófala.

Csodálkozva kérded, miért és honnan ez az idegenkedés a vallástól? Most sem tudok mást válaszolni, mint hogy nincs rá szükségem. Ha csak ennyiből állna a dolog, nem írnék most, de tovább is van – egész az ateizmusig. Múlt vasárnap jöttem rá, hogy ez változtathatatlanul így van. Akkor akartam beszélni róla, délelőtt említettem is, hogy sok mindent mesélek majd. Aztán

rájöttem, hogy ostobaság, hiszen csak bántana a meggyőződéses hitetlenségem. Aztán nem tudnád megérteni az én „hitemet". Igen: bármilyen furcsán hangzik is, van egy másfajta hit; s az eredeti eszmények egy része egyezik is, de más, tisztább, becsületesebb, szilárdabb a talaja. Nem lehet kiforgatni, elferdíteni, misztikummal elfátyolozni és átgyúrni – azon gondolkoztam, ki rosszabb – a Végrehajtó Ember vagy az Irányító Isten? Én – ha csak egy mód van rá – mindenkin segítek. Ez emberi kötelesség. (…) Te hiszel a vallási lélekben, amin őszintén csodálkozom, mert némelyike annyira kirívóan hazug és tendenciózus, hogy nem értem, hogy nem látod. A vallások is csak politikai pártok vagy a pártok is vallásosak?, csupán a megjelenési formáik és módszereik mások. Végül is egyik sem tartja be az ígéretét sem ezen, sem a másik Világon. (…) Én nem támadom Istent, csak nem tudom elhinni, hogy olyan hatalommal és szeretettel ilyen keveset tett volna gyártmányáért: az emberért. Tévedés! Mi gyártottuk Őt, és nem Ő minket. Íme ismét ott vagyok, ahonnan elindultam.

Ha tudnám, hogy valamivel, csak egy icurka-picurkával is hitványabb vagyok a vallásos embernél, talán megszeppennék. Ha vissza tudnám vezetni ateizmusomat valamiféle emberi aljasságra – nem írtam volna meg ezt a levelet. Így azonban nyugodtan válaszoltam arra, hogy miért idegenkedem a vallástól.

Hangsúlyozom, nem meggyőzni akarlak Téged, de vasárnap végképp eldöntöttem, hogy megírom ezt a dolgot, mert ilyen alapokon nem tudom elképzelni a folytatást.

Laci

KICSI SÁNDOR LEVELE

Sepsiszentgyörgy, 1946. szept. 3.

Kedves Juci!

Egész nyáron a kollégium könyvtárát rendeztem. Nagyon sokszor jutottál eszembe a könyvekről. Ablakaim nyitva vannak. A román katonazenekar román népdalokat játszik. Körülöttem egy teljesen idegen világ, s én Veled beszélgetek, s rajtad keresztül Pesttel… s azzal a szép hat esztendővel, amit ott töltöttem. Megkaptam leveledet. Nem hiába, ismersz, mert megérezted a hangulatot, amiben élek.

Poros, pletykás, vidéki város, unalmas vidék, nívón aluli tanári kar, zsibongó gyermeksereg. Ez a környezetem. A belső környezet pedig a könyvtár. Kollégiumunk könyvtárát 1860 körül gróf Mikó Imre és gróf Teleki Domokos alapították. Van benne vagy 40 ezer kötet. Ezeket én őrzöm, ti. én vagyok a könyvtáros. Nincs senki, kivel vaj' egy szót válthatnék, kivel elbeszélgethetnék, s így jó barátaim csak – a szó szoros értelmében – a könyvek. Levelet ritkán kapok. Egy év alatt Pestről három levelet kaptam. De hiszen ott megmaradtak a régi kialakult baráti körök. Csak én szakadtam ki. Szívesen visszamennék Pestre, de most már nem olyan könnyű.

Nem tudom, tudod-e, hogy Szentgyörgyön a Református Kollégiumban tanítok tavaly november közepe óta. Nagy szükség van itt reám, nincsen román szakos magyar anyanyelvű tanár, s egyáltalán Erdélyben kevés a tanár és a tanító. Ideköt a vérem, a románságom, székelyfajtám. Ha én elmegyek, akkor ki marad itt? Pedig hidd el, lelkileg betege vagyok annak, hogy nem lehetek ott. (…)

Maradok jó barátsággal, s tisztelem minden jó emberemet és barátomat

Kicsi Sándor

MÁRKUS ISTVÁN LEVELE

1946. nov. 2.

Jucikám!

Nagyon kerestelek, de nem találtalak. Tulajdonképpen nem is tudom, hogy miért nem találkoztunk két hete – s mintha két hónap lenne. Igaz, csakugyan úgy el vagyok foglalva, mint tán soha. Ma este is cikket kell írnom. Ez még nyilván holnap délelőtt is tart, bár ma volt a határidő. Holnap délután pedig a József Attila Kollégiumban adok elő, s még arra is készülnöm kell. Holnapután délután kellene találkoznunk, hogy hosszabban beszélhessünk. Valami megváltozott körülötted, nem? Tegnap csodálatos volt a koncert első fele – csak akkor voltam ott –, s közben kerestelek a szememmel, de nem láttalak. Elolvastam – ne haragudj – Fazekas verseit. Nagyon szépek. Én most ismét abban a kamaszkorban vagyok, amikor az embernek szíve, tüdeje, esze és vágyai nőnek. Úgy értsd ezt, hogy mindenféle vágyai: a jövőt és jelent, másokat és saját magát, pályát és szerelmet illetően is. Most magamnak és másoknak nagy és szép életet kívánok és várok – s persze a mások között főképp Neked, akit változatlanul szeretek. De nagyon.

(Úgy, hogy még Fazekas verseiben is külön tetszett az, hogy Hozzád szólnak, s örültem, ha valamit eltalált belőled.)

No, de elég. Ölellek Jucikám, és várom telefonhívásodat.

Ha nem telefonálsz, eljövök csütörtök délután.

Pista

KIBÉDI GYÖRGY LEVELE

Madrid, 1947. jan. 1.

Kedves Juci, Pista, Béla és mindannyian!

Mindjárt „in medias res" kérek választ, tájékoztatást és állásfoglalást alább részletezett ügyeimben: 1943 őszén, amikor elváltunk – az első svájci hónapokban, mint ahogy ezt annak idején pontosan megírtam, Walther professzor mellett dolgoztam munkaszervezést és technopszichológiát tanulva. Később Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, szervezés Surkyval Genfben, érdekes szemináriumok különböző egyetemeken, Hautes Etudes Internationale, kis nevelésügy a C. I. E.-ban, mindezzel párhuzamosan sok politikai munka, röpcédula a R. A. P.-nak, Függetlenségi Front kiadványaiban való szorgos közreműködés, cikkek, tanulmányok, helyzetjelentés berni angol és amerikai követségnek a hazai gazdasági, politikai, társadalmi állapotokról, nemzetközi konferenciák főiskolái, munkaügyi-nevelési jelleggel felszólalások, viták, parázs párbajok cseh delegáltakkal, előadások ifjúsági-szociális és politikai kérdésekről a legkülönbözőbb svájci nagyvárosokban, george-ista cikkek és konferenciák. Elvégeztem balkézről közben a kanderstegi nemzetközi cserkészvezető Gilwell-kurzust legjobb eredménnyel. Megírtam egy bankszervezési kézikönyvet, pár kiadós tanulmányt a nemzetközi szellemi együttműködés két háború közötti eredményéről, az új, jobb módszerekről, kiiskolázódtam kegyetlenül dialektikából. Politikai harcok, magyar ügyek Svájcban, és sokszor forgattam örömmel a Bölöni Farkas-könyvet Pista keze írásával: „ne felejtsd el, hogy ő is hazajött a csúnyácska hazába dolgozni és segíteni"… 1944 decemberében, amikor a debreceni kormány megalakult, még aznap jelentkeztem hazatérésre. A repülővel olyan emigránsok mentek haza, akiknek nem voltak élő kapcsolataik sem a magyar társadalommal, sem a kultúrával, sem a mozgalommal, de engedelmesen tudták szajkózni, hogy NEP-korszakot miért kellett csinálni, és a kulákság című képlet miként küldhető legegyszerűbben a pokol fenekére. Nem mehettem! Aztán írtam, üzentem sokszor haza. Veletek,

bátyámmal, Erdeivel, Kovács Imrével, Sipos Gyuszival akartam felvenni a kapcsolatot. Néhány levelem talán meg is érkezett a címzettekhez, de 1945 tavaszán azt az üzenetet kaptam, hogy egyelőre mindnyájan dolgozzunk kint a segély érdekében, gyűjtsük és használjuk fel összeköttetéseinket a maximális anyagi támogatás érdekében. Ez időben keményen dolgoztam a genfi rádióban a magyar deportáltaknak családtagjaikkal való összetalálkoztatása céljából. Gyűjtöttünk nem kis eredménnyel. Több nemzetközi kongresszuson magyar képviselőként ismét részt vettem, ahol a háború befejeztével először találkoztam közvetlenül hazájukból vagy a frontról jött kanadaiakkal, angolokkal, dél-afrikaiakkal stb. S ahogy a németeket leverték, olyan mértékben erősödött meg egy baloldali türelmetlen taktikai vonalvezetés, machiavellisztikus eljárásokkal találkoztam – hazugsággal, rágalommal, melyet kénytelen voltam megtámadni bent a frontban. Mind több alkalommal láttam, hogy messziről jött utasításoknak engedelmeskedve erkölcsi elveken keresztülgázoltak, s különféle fontos posztokon nem személyi tulajdonságok, szakképzettség és becsületesség, hanem pártpolitikai meggondolások következtében nevezték ki és küldték el az embereket. Engem egy szociális konferencián tartott éles hangú agrárelőadásom miatt hívtak meg egy hónapi szabad körültekintésre Spanyolországba. A montbarry-i kongresszuson jelen volt néhány professzor s a katolikus külügyminiszter. Azt mondták, szeretnék, ha tárgyalnék – teljesen szabad kezet kapva – az asztúriai bányászokkal, katalán munkásokkal, s utazzak a kasztíliai nagybirtokok vidékére. Megtettem nekik, majd a Carnegie Intézet meghívott néhány tanulmányom alapján, s hozzáláttam egy külvárosi szociográfia felvételéhez. Talán az előző huszonhat év pofozott, nevelt annyit, mint az itt átélt egy. Rengeteg keserűség és meghurcolás ért. Mindenkor csak azt mondtam, amit helyesnek és jónak láttam, azt viszont itt nem látták helyesnek. Összerúgtam a port sok emberrel, s jelenleg tarthatatlan a helyzetem.

Mint biztosan tudjátok, a tudományos munkákkal párhuzamosan nem vontam ki magam a magyar segítőakciók szervezéséből. Egész Katalóniát végigházaltam. Textilgyárak, konzervüzemek – kiállítás, hangverseny, előadás, tánc, tombola, bridzsverseny –, kinek mi kellett. S talán azt is tudjátok, hogy miközben verekedtem, hogy ezek a holmik meg is érkezzenek a nagy hidegek idején, mikor takarók ezreit akartam küldeni és az égetően fontos gyógyszereket vagonszám, s a többiek itt kockáztak Krisztus köpenyére, karrierért, kinevezésért – személyi gánccsal, hazugsággal saját meggazdagodásuk reményében. Azt hiszem, a magyar kisgyerekek a végén semmit sem kaptak a komoly vagyont kitevő gyűjtés eredményéből. A dolog kapcsán kénytelen

voltam egész közelről, a maga teljes esztelenségében megismerni a jelenlegi hivatalos fórumaink korruptságát és készületlenségét. Magam is készültem haza a segélyszállítmánnyal, de ez a tervem meghiúsult. Nekem az az érzésem, hogy a kialakuló politikai és társadalmi élet nemcsak durva, de a fejlődési irány sem helyes. Módszerei, üteme, demagógiája legjobb hitem szerint ellenhatást fog kiváltani. Úgy látom, hogy a szélsőbal befolyása valamennyi ügyben indokolatlanul nagy, az ország vitális érdekeit a vezető politikusok nem veszik figyelembe. Sok és elég megbízható hírt kapunk. Nemcsak a pesti napilapokat – melyek elég riasztóak – olvasom, hanem ismerem angol, francia, cseh, amerikai megfigyelők véleményét is, és beszéltem otthonról eltávozott emberek százaival. Ezek közül, ha három volt jobboldali, a többiek mind haladó gondolkodású ember benyomását keltették. Ezek otthonról szomorú benyomásokkal távoztak, és nem a nélkülözéstől féltek. A vagyonból vagyonba érkezők sopánkodása vagy elégedettsége e szempontból csökkent figyelmet érdemel.

Innét valószínűleg továbbutazom. Talán Kanadába vagy Észak-Amerikába a Carnegie Intézethez. Ezenkívül viszonylag könnyen mehetnék el Chilébe, Mexikóba vagy akármelyik dél-amerikai államba dolgozni, tanulni.

Mielőtt azonban elhagynám Európát, szeretném megkérdezni tőletek, hogyan látjátok ti a helyzetet, a jövő lehetőségeit? Ti mit csináltok, a véleményetek szerint mit tegyek? Éveken keresztül minden napomat az a jóleső érzés színezte, hogy megint valamit megértettem, megszerettem, amit otthon is meg lehetne csinálni, amivel hasznot lehetne hajtani Magyarországnak! Ez a külföldi tartózkodás hosszú távon kicsit őrli a lelket. Nem szeretnék gyökértelenné válni, s csupán magamért élni. „Pénzt keresni" önmagában nem túlságosan foglal el, s ami a lényeg, nem tesz boldoggá. Szükségem volna arra, hogy szervesen tartozzak egy baráti körhöz, olyasmit tehessek, ami szemmel láthatólag jó célt szolgál, valamit előrevisz. Erre vonatkozólag kérem tehát, írjatok egészen részletesen és őszintén, hogy minél előbb a híreitek birtokában dönthessek.

Kérlek benneteket, írjátok meg közös ismerőseink közül, ki mit csinál? Kivel mi történt? Pikler professzor, Kun Zsiga megvannak-e? Ha Zsiga bácsi a PTOE-ban lenne újra, és volna szaklapja, küldjétek el nekem. Kapcsolatban vagyok valamennyi dél-amerikai banktisztviselői szervezettel. Néhány szaklapnak (pénzügyi és kereskedelmi jellegűek) munkatársa is volnék. Azonkívül most éppen egy személyzetpolitikai kézikönyvön dolgozom. Talán néhány részlete otthon is érdekes lehetne. Hasonlóképpen szívesen elvállalom magyar gazdasági és pénzügyi szaklapok külföldi hírekkel való ellátását. A világ minden számottevő és érdekes pénzügyi, gazdasági és munkaszervezési lap-

ját, bulletinját, körlevelét megkapjuk, feldolgozzuk. Ezeknek talán otthon is használt tudnák venni.

Pista bátyám, írtad, hogy lapot szerkesztesz, bátrat és nívósat! Vajon volna akadálya, hogy néhány számát elküldd hozzám? Küldeményeiteket legyetek szívesek Andreas Hajnal, Zürich, Tödsisterstrassen 23. címre küldeni – azzal a kéréssel, hogy ő továbbítsa azokat Francisco Kleernek Moreto 16. Madrid. Az én nevem ne említsétek sehol, lévén a szívességtevő Kleer, ismerősöm barátja. Ezeket én olvasatlanul megkapom, viszont ellenkező esetben a zürichi úr vonakodnék az én leveleimet is fizetni, s azokkal foglalkozni.

Írjatok mindnyájan mielőbb, részletesen – pártokról, földreformról, ifjúsági szervezetekről, magyar újságírásról, a színházról, a gazdasági életről, erkölcsről, a népi törvényszékről, csehekről, Erdélyről, egyházról stb. cikkeitek kivágatát tegyétek bele egy borítékba és postázzátok!

Nagy szeretettel és barátsággal ölellek mindannyiótokat.

Gyurka

(Juci, nem mentél férjhez a tudtom nélkül?)

KÖPECZI BÉLA LEVELEI

Párizs, 1947. jan. 31.

Kedves Jutka!

Nagyon bánom, hogy nem tudtam elbúcsúzni. Az utolsó pillanatokban érkeztem vissza Pestre, és Pista a megmondhatója, hogy mennyire az anyagi ügyek kötötték le az utolsó néhány órát. És nagyon bánt, hogy Leroux-tól sem köszöntem el: nagyon kérlek, ments ki nála.

A sírások után – talán jobban fog érdekelni, néhány párizsi élmény. Akarom, hogy irigyelj, s ugyanakkor mindent megtégy, hogy megláthasd Párizst. Az emberek talán ma fáradtabbnak látszanak, mint a háború előtt, a fény nem olyan erős a IV. Köztársaságban, de a klíma ma is olyan, hogy talán itt lehet a legemberibb életet élni az egész világon. Minek elsorolni a sok megmásíthatatlan szépet – amit majd te is láthatsz. Ma még tél van: tegnap és tegnapelőtt hó esett. A diákok tömegei hógolyóznak a Quartier Latinben, és bombazáporral fogadják az erre tévedő autókat. Vincent Auriol, a köztársasági elnök meglátogatta Párizs külvárosait, s a gyerekek nem átallották megdobni az előkelő kíséret autóit!

Ez Párizs – persze csak egy darab Párizsból. Többet kell járni-kelni, embereket megismerni, hogy véleményt mondhassunk Párizsról.

Fáj más témára térni! Kell, mert nem vagyok lettre-fleure-író. Ez a másik téma: az izolált magyar kérdése. Amióta kijöttem, magyar újságokat nem láttam (a külföldiek csak a botrányokat kürtölik), rádióm nincs, a hivatalos szervek tájékozatlansága meglepő – nem szokásos.

Félve gondolok arra, hogy minden nap távolabb visz az otthoni gondoktól.

Persze ellene lehetne vetni: örülj neki! Nem úgy van: nem akarok légüres térben mozogni, nem akarok csámcsogó maradni Párizsban. Igazán úgy lehet, ha az ember összemér, összehasonlít. Ez az összehasonlítási alap kezd lassanként hiányozni.

Másrészt az is igaz, hogy az idegenek szeretnek gyakran felvilágosítást kapni a legutóbbi dolgokról…

Arra kérlek tehát Téged is, piszkáld Pistáékat, küldjenek valamit (folyóiratot, könyvet)!

Irigykedő választ várva

köszönt

Köpeczi Béla

Párizs, 1947. márc. 22.

Kedves Juci!

Egy spleenes vasárnap délután, hosszú barangolásból hazatérve, elhatároztam, hogy válaszolok. Leveled kellemes meglepetés volt: végre valaki a „túlvilágiak” közül üzen. Valóban az az érzésem, hogy sokan ismerőseim, barátaim közül a túlvilágon üdülnek, leveleimre alig-alig kapok választ. Ezért aztán meguntam a levélírást. (…) Néha valóban úgy érzem, hogy nem tudok otthonról semmit sem, máskor az a benyomásom, hogy a lényeget itt is meg lehet tudni. Írj tehát arról, amiről akarsz és ahogy jön – sokkal frissebb, sokkal érdekesebb lesz a leveled.

Feleletek: Beiratkoztam a Sorbonne-ra, doktorálni szeretnék. Ófranciával, romantikával foglalkozom, az École Normale Supérieure-be az idén künnlakóként, jövőre bentlakóként vettek fel. Tehát jövőre is kint maradok. Az egyetemen van néhány érdekes ember, de természetesen csalódni fogsz, ha rendkívüli jelenséget keresel. Van egypár „homme à fiche”, van jó néhány „conféncier” – ez minden. Majdnem mindegyik jelentősebb – és engem érdeklő – professzort személyesen ismerem. Sokat dolgozom a Bibliotheque

Nationale-ban és a Sorbonne Könyvtárban. Hogyan élek, ez már sokkal fogasabb kérdés. A francia állami ösztöndíj végtelenül csekély (5000 frank havonta). Szállodában lakom, diákétteremben étkezem. Világos, hogy az étkezéssel bajok vannak. Az ember, ha Párizsban van, ilyen dolgokkal nem sokat törődik: inkább éhezem, de színházba, moziba, koncertre eljárok. Nehéz volna elmesélni azt a sok élményt, amit egy-egy élővé vált klasszikus tragédia, egy-egy egészen modernnek tűnő Molière-vígjáték vagy az új darabok jelentenek. Az opera nálunk jobb, koncerteket inkább idegenek adnak. És itt vannak a múzeumok, melyek látogatásával alig tudok felhagyni. Ma délelőtt pl. a Petit Palais-ban a francia festészeti kiállítást néztem meg, ahol az avignoni iskolától kezdve Corot-ig, Courbet-ig majdnem minden jelentős mű látható. És mindezek kerete ez a gyönyörű, érintetlen város, amely – mint Carzo mondja – elsősorban arányaival ragadja meg az embert.

Barátaim vannak bőven, a magyarok közül Somlyó Gyurka, Gergely Pali (Nemzeti Színház karnagya), a festő Bartha László. A franciák közül elsősorban a volt hadifogoly, Lemaire. A fent vázolt anyagi helyzet nehezen ad lehetőséget mulatozásokra, de néha egy-egy magyar muri mégis akad. Vita akad bőven: az orosz kérdés nagyon izgatja a franciákat. Kommunizmus, marxizmus és egzisztencializmus állandó témák, s a meglepő az, hogy sokkal értelmesebben vitatkoznak, mint ahogy azt nálunk teszik. (…)

Otthoni dolgok (kénytelen vagyok vezérszavakat használni, hogy rendet teremtsek abban a rendetlenségben, amely „leveled nyomán” fejemben van). A Lakatos-cikket s a kollégisták válaszát nem küldte el a „piszok” Márkus – pedig nagyon érdekelne, hiszen én is szeretnék valamilyen formában felelni. A *Valóság* „válsága”, úgy látszik, állandósult, mint az európai kormányválságok. Erről sem írt (sőt semmiről sem) a „piszok” jelzővel dédelgetett Márkus.

Sartre Franciaországban botrányt jelent az irodalomban, filozófiában. A racionalista franciák zavarosnak, németnek tartják filozófiáját, regényeit pedig gyenge pszichológiai regényeknek. Hatása van (hódolói hosszú hajat viselnek), ellenfelei itt azonban nemcsak a kommunisták, hanem amint említettem, a racionalisták is. Jelentőség: egész Sartre-irodalom keletkezett a pró és kontrákból.

Leveled valóban egy „harmonikus” egyéniség bélyegét hordja magán. Ezek után vajon mi a diszharmónia, a nyugtalanság? Ami pedig azt a megállapítást illeti: „Én meg ilyen vagyok, és ez is körülbelül megváltoztathatatlan.” – Erre csak azt mondom: gyere Párizsba, és sokat fogsz változni. Párizs megérlel sok gondolatot, élővé teszi a francia irodalmat, amelyik az ember igazi táplálójává vált. Az ellentétek itt élesek, a szellemi háttér világosabb, s a választás könnyebb.

Márkust, a kollégistákat üdvözlöm (rövidesen írok nekik).

Leveled várom.

A párizsi viszontlátás reményében

Béla

Párizs, 1947. ápr. 29.

Kedves Juci!

Egyik barátom viszi ezt a levelet Pestre: lelkiismeretes levélíróként, jó hírben akarok maradni. És gyorsan szeretném megköszönni kedvességedet, mind a hosszú és izgalmas leveled, mind pedig a *Valóság* elküldése arra mutatnak, hogy irracionális lényedben sokkal több „Valóság”-érzet van, mint irracionális barátainkban. Ami a „nyamvadt” Malraux-t illeti, remélem tudod, hogy egy reakciós gaulle-istát tüntettél ki ismertetéseddel. Valóban Malraux egészen belehabarodott az osztályok feletti nemzeti összefogás gondolatába, és De Gaulle egyik leghevesebb híve. Éppen ezért jó, hogy „konstruktív” epilógussal zártad cikkedet. Nagyon-nagyon hálás lennék, ha a Lakatos cikkét is el tudnád küldeni.

A „pletykákat”, melyek saját magadra vonatkoznak, a „keresés” rokonszenves megnyilvánulásának fogom fel, de hiperkritikádat saját magad se veheted komolyan. Én ma igazán nagyon „csendes” hangulatban vagyok, sok rosszat írhatnék magamról, sokkal jobban is tudok rezonálni leveled önkritikai részére, s mégis úgy érzem, hogy igazságtalan vagy önmagaddal szemben. A végső ítélet megformulázása, azt hiszem, lehetetlen követelés és szükségtelen is: nem szeretem az olyan embereket, akiknek „végső” ítéletük van. Vannak érzéseink, determinálva vagyunk sok minden által ítéleteink megfogalmazásában, tehát be vagyunk állítva valamilyen irányba – de hát éppen az egyoldalúság ellen harcolunk, egyéniségünk újabb, illetőleg kevésbé ismert vonásainak a kifejlesztésén fáradozunk. Minden percben forradalomban élünk – lehet-e végső ítéletünk?

És nagyon köszönöm kollégista pletykáidat is: a kollégium harca igen nagy jelentőségű, s minden epizódja egy bizonyos szellemiség –, lét vagy nemlét problémáit veti fel. A kollégisták külföldi vándorlásainak csak örülni tudok, sajnálom, hogy nem inkább Franciaország felé tendálnak. Kijöveteled erősen várom: remélem, nem lesz akadálya.

Magamról sokat nem írhatok: elfoglal a munka, gyötörnek az otthoni problémák, sokkal súlyosabban, mint otthon, s kétségbeesetten látom a nemzetközi ég borulását. A francia helyzet sok érdekes problémája: gyarmatok, Franciaország nemzetközi helyezkedése, gazdasági problémák a polarizáció jelenségeiként mutatkoznak.

Szívélyesen köszöntelek.

A kollégistáknak, Márkusnak add át üdvözletemet!

Béla

ASZTALOS BÁLINT LEVELE

Nagyecsed, 1947. febr. 3.

Kedves Juci!

Kérlek, ne haragudj rám, hogy levelemmel megvárakoztattalak, de hát mostanában nagyon elfoglalt voltam. Tanulásomat természetesen tovább folytatom, és tevékenyen részt veszek a Nemzeti Parasztpárt szervezésében. A párt új vezetőségi választását harcosabb szellemű és gerincesebb társaság vette a kezébe. Újra megválasztottak jegyzőnek, de erről a tisztségemről lemondtam a tanulás kedvéért. A Népi Ifjúsági Szervezet helyi elnöki tisztét megtartom, mert a Nemzeti Parasztpárt – és ezen keresztül az egész magyar parasztság s a magyarság jövőjét illetően igen fontosnak tartom a parasztifjúság szervezeti életét, amely nagymértékben hozzájárult öntudatosodásához.

Az elmúlt hónapokban egyhetes NISZ vezető ifjúsági tanfolyam volt Nagyecseden, melyre 29 parasztfiatal érkezett Szatmár és Bereg megyék különböző községeiből, tanyáiból – volt olyan község, ahonnan ketten, sőt hárman is képviselték szűkebb közösségüket. A helybeli parasztifjakkal 34-re emelkedett a létszám. A tanfolyam első napján már tartottam előadást, melyben Nyugat-Európa és Amerika parasztságának gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai életét feszegettem. Az előadás végén tizenkét kérdést tettem fel a hallgatóknak. Ezeket a kérdéseket munkacsoportokban beszélték meg, aztán megvitattuk. A tanfolyam befejeztével népi táncokat, dalokat és balladajátékokat adtak elő nagyszámú közönség előtt óriási sikerrel. A tanfolyam községünkben való megrendezése Szállási László megyei titkárunk lelkes közreműködésének köszönhető.

Kedves Juci! A beígért *Válasz* című folyóiratot még nem kaptam meg. Az első és második számot megszereztem pesti tartózkodásom idején. Elolvastam Márkus István *Földosztás Gebén* című cikkét és Derzsi Sándor verseit is. Mindkettő nagyon tetszett. Erdei Ferenc *Parasztok* című könyvéről akarok írni neked. Ehhez a könyvhöz hasonlót mind ez ideig nem volt módomban olvasni, amely ilyen részletesen foglalta volna össze a paraszti életformát, rámutatva arra is, hogy mik voltak fő okai a magyar parasztság felemelkedésének, amit nem kis részben gátolt – elnyomottságánál fogva – maga a parasztság vallásossága és az igen sok helyen élő babonák világa. (…) Írva van a könyvben a falakról, amelyek elzárták a parasztot a külvilágtól, s ami arra kényszerítette parasztságunkat, hogy saját maga is falakat emeljen maga köré. Ez egyrészről káros volt, mert elzárta magát a külvilágtól – másrészről hasznos, mert megőrizte szokásait, dalait, táncait, s nem kis mértékben a tiszta magyar érzést. (…) Erdei könyve sok tanítást nyújtott számomra, és hasonló témájú könyv még nem akadt a kezembe. Szerintem legalább minden negyedik-ötödik parasztembernek el kellene olvasnia! (…)

A mellékelt könyvek, amint tudod, Márkus Pistáé. Kérlek, add át neki őket, és köszönetemet fejezd ki értük a nevemben.

Hű baráti szeretettel

Bálint

KICSI SÁNDOR LEVELEI

Bukarest, 1947. máj. 23.

Kedves Juci!

Megkaptam a leveledet. Nemigen voltam még olyan nyugodt helyzetben, hogy részletesebben beszámolhattam volna arról, hogyan élek, mit csinálok, mik a terveim.

Levélben nehéz is írni. Mindig arra számítottam, hogy májusban felmegyek, s akkor elmondok mindent. Sajnos megint le kell tennem erről is. Az őszig aligha lesz valami abból, hogy Pestre mehessek. Íme tehát a beszámoló.

1945. november 15-től tanítottam a kollégiumban. Az 1946/47 tanévben beiratkoztam a kolozsvári egyetemre, mert doktorálni akarok. Közben megkaptam a romániai ösztöndíjat, sőt Keresztury miniszter úr február 27-én kinevezett a Teleki Intézethez. Így most készülök a doktorátusra, s az őszön szeretném elfoglalni állásomat a Teleki Intézetben, ti. most onnan hat hónapos fizetéses szabadságon vagyok. (…)

Volt és van ezer problémám, de eltörpül minden amellett: kimenjek-e Pestre vagy Erdélyben maradjak. Nehéz innen elmenni: itt születtem, itt él a famíliám, szebb vidéket nem ismerek Háromszéknél, Sepsiszentgyörgyön megszerettem, tanítani szeretek, a diákság szeret, s talán idefűz Romániának a nem erdélyi része is…! De nem feledhetem a Pesten töltött hat évet, az ottani jó embereimet, a hosszú sétákat, a sok értelmes beszélgetést, a német uralom alatti akkor izgalmas, most már érdekes dolgokat. Hiszen hazaköltöztetek, s szeretném látni a szobát, ahol annyit diskuráltunk. Szeretnék a pesti életben benne élni. De… Félek, hogy én is megváltoztam, s megváltoztak az emberek is.

Maradok jó emberséggel

Kicsi Sándor

Bukarest, 1947. jún. 20.

Kedves Juci!

Leveledet megkaptam. Kissé megkésve, mert összevissza küldözgették utánam. Végleges döntést most nem tudok írni. Ehhez szükséges okvetlen a személyes találkozás. Csak így tudok továbbmenni vagy pedig egymás emlékével véglegesen leszámolni.

Talán még legjobb volna, ha Te lejönnél Romániába. Meglátnád, hogy itt milyen az élet. Természetesen ott, azért ne dobold ki, hogy miért is jössz tulajdonképpen. Én szeretnék kijutni, de útlevelet nem tudok szerezni, s másképpen nem érdemes.

Ha még nem idéztem, idézem a következőt Potappidan skandináv írótól:

Fiatalságunk idején végtelenül szerénytelen kívánságokkal zaklatjuk a létet kormányzó hatalmakat. Megnyilatkozásra kényszerítenénk őket. A titok fátyla, amely alatt működnek, sért bennünket; mindenáron korrigálni akarjuk a világ gépezetét. Kissé később átsiklik türelmetlen pillantásunk az emberek és az emberiség történetére, hátha mégis lelnénk valami összefüggést, törvényszerűséget, fejlődést, más szóval: hátha itt akadnánk rá életünk céljára, harcaink és szenvedéseink eredőjére. Amíg egyszer föltör lelkünk mélyéről egy hang, egy mondat: Ki is vagy voltaképp? Ezután már ez az egyetlen kérdés zúg felénk. Ezután már igazi énünk válik a nagy titokzatos szfinxszé. (…) *Amit léleknek hívunk, kész hangulat csupán, alvásunk és újságolvasásunk eredménye, valami, ami éppúgy függ a barométer állásától, mint a piaci áraktól.*

Ez a jól megjegyzett idézet mutatja, hogy milyen közlésekkel küszködöm. Küzdőtársra szükségem van, de a végső szót még nem merem kimondani, pedig leveledből látom, hogy Te is ezeken rágódsz. Még egy kicsit érjék a dolog. Írd meg, hogy le tudsz-e jönni, s mikor? Üdvözlöm Pistát s összes jó embereimet.

Maradok jó emberséggel

Kicsi Sándor

Sepsiszentgyörgy, 1947. júl. 9.

Kedves Juci!

Gyere le ide Sepsiszentgyörgyre. Jöhetnél Kolozsvárra is; de ott nehezebben tudnám elintézni a rendőrségre való jelentkezésedet. Itt a lánygimnázium internátusában volna szállásod, s aztán innen elmehetnénk mindenfelé. Augusztus 1-jéig gyere le. Írd meg, mikor jössz, esetleg táviratozz, hogy Brassóban várjalak. Kimennék a határig, de a gyorsvonatra egy-két nappal előre kell jegyet váltani, s nekem nincs senkim, akivel Aradon vagy Váradon visszafelé a jegyet megvetethetném.

Szeretném, ha le tudnál jönni. Egy kicsit csavarognánk Erdélyben, s beszélgetnénk. Azért írok aránylag ilyen megkésve, mert érettségiztettem. Itt az érettségi jóval nagyobb cirkusz, mint Magyarországon. Több gimnázium vizsgázik egy helyen. Összehívnak egy tíz tanárból álló bizottságot. Az elnök egyetemi tanár. Én a helybeli református leánygimnáziumot, a nagyenyedi kollégium főgimnáziumának tanulóit s az én tanítványaimat vizsgáztattam románul.

Tehát gyere Sepsiszentgyörgyre. Az útlevélbe beírják, hogy az illető melyik városba megy és kihez. Mondd azt, hogy rokonokhoz jössz.

Maradok jó emberséggel

Kicsi Sándor

LÁM LEÓ (LÁZÁR GYÖRGY) LEVELE

Budapest, 1947. júl. 19.

Azt, hogy nagyon hiányzol, azt, hogy csordultig vagyok veled, léted egész gazdagságával és szépségével, igyekeztem szorgalmas emberek módjára tevékenységre váltani, amióta nem vagy itthon. Kívánod, hogy írjak, s ez jogot ad nekem, hogy még hazatérted előtt beszámoljak.

Nem egészen könnyű a beszámoló. Magam kívánkozom mondanivalónak, kikívánkozik belőlem ez a gyönyörű teltség, amelyet te idéztél fel, mint tenger dagályát a hold. Nem akartam írni neked, Jucikám, s ezt külsődleges szempontok mellett főképp az indokolta, hogy azt akartam: szakadj egy kissé el tőlem, legyen nyugtod tőlem, tudjál távolról és mintegy az események sodrásából partra jutottan nézni engem. Nehéz arról beszélnem, ami történt, anélkül hogy arról is beszélnék, amit a történés jelentett. S a jelentés most veszedelmes számomra, tele van azzal, hogy szeretlek parttalan és gyönyörűséges szerelemmel, komolyan és teljes felelősséggel, egész életet áthatóan, annak minden nagy és kicsiny dolgával.

Igyekszem hát visszatérni a kicsiny dolgokhoz, rád bízva a jelentés kihámozását. Az utazásod ügyével kell kezdenem, de itt persze mindjárt olyasmivel állok szemben, amiről nem tudom megmondani, kicsiny, avagy nagy dolog-e, annyira kapcsolódik mindkettőnk életéhez, s annyira meghatározó jelentőségű mindkettőnk sorsában. Mindenesetre mindjárt szerdán hozzáláttam a dolgokhoz. Felkerestem Bolgár Eleket, aki azonban tapintatosan elhárította kérésemet. Ez a gesztus félig tanács volt, félig pedig a számára mégiscsak ismeretlen ember előli elzárkózás. Nem mondotta ki, sőt még távolról sem célzott rá, de mégis tisztán megértettem, mire gondol: arra, hogy ha a pártnak én fontos vagyok, akkor a pártnak megvan a maga bizalmas vonala, amelyen egy ilyen kérés elintézhető, sőt ez a vonal jobb és biztonságosabb, mint az övé. Így a párthoz fordultam. Kissé szorongó szívvel, mert az a bizonyos bizalmi vonal kizárólag csak döntő jelentőségű, sürgős politikai ügyeknél használható fel. Nagy öröm volt, hogy teljes sikert hozott közbenjárásom. A párt maga vállalta az ügy elintézését. Szereztem egy írást a NÉKOSZ-tól, hogy szerinte a romániai pedagógusi eljárások felől tájékoztatást szerezni utazol le Romániába, s ezenkívül még azért, hogy a Magyar Népi Szövetségen keresztül előkészítsed kapcsolatok megteremtését román haladó szellemű pedagógus szakkörökkel. Ezt a két feladatot majd teljesítened kell, úgyhogy két napot majd Kolozsvárott is kell tartózkodnod. A sürgősséget azzal okoltuk meg, hogy amennyiben mód van rá, még Jugoszláviába is le akarunk küldeni ugyanezzel a céllal, s mindkét utazásodat augusztus végéig kell lebonyolítanod, mert szeptemberben megindul a tanítás. A NÉKOSZ-igazoláson kívül, amelyet Szabó Gergely írt alá, megírtam a te kérvényedet is, beadtam a párthoz. Sajnos az illetékes tegnap nem volt Pesten, és így egy napig érintetlenül feküdt az ügy. Ma aztán kora reggel értesítettek, hogy a kérvényt ilyen esetben is rendes úton, a Külügyminisztériumon keresztül kell beadnom, s ők

csak akkor lépnek közbe. Személyesen szaladtam el a pártba s onnan az útlevélosztályra a külügybe. Persze soron kívül jutottam be Halász Tamáshoz, a külügy útlevélosztályának vezető elvtársához, de a különböző ívek kitöltése után kiderült, hogy két fényképedre is szükség van. Azonnal telefonáltam Boca néninek, de ő nem volt otthon. Harminc perc volt hátra ahhoz, hogy a SZEB-hez [Szövetséges Engedélyező Bizottság] induló aznapi útlevelek közé a tiedet is becsúsztassák. Tizenöt perc múlva megismételtem a telefont, megint csak eredménytelenül. Feladtam a harcot, de készenlétben tartottam az ügyet a külügynél is, a pártnál is. Hétfőn tehát mozgásba jön minden, szerdán délután meglesz a SZEB-engedélyed. Csütörtök reggel elindítjuk a román vízumot, és nagyon remélem, hogy péntekre megkapom. Ha tehát semmi további váratlan komplikáció közbe nem jön, szombaton, 26-án utazhatsz.

Ami egyébként még történt, abból első helyen áll az iskolánk [Apáczai] ügye. Elutazásod óta nagy erővel feküdtem neki. Hétfőn indul az iroda munkája, s ez az iroda végzi a szervezés és mindenféle előkészítés még hátralevő bizonyos tetemes feladatait. Hosszú és kimerítő tárgyalások eredménye ez. Letárgyaltuk az összes tennivalót, megállapítottuk a teendők menetrendjét is. Kicsim, olyan szép és mély öröm volt éreznem, hogy ezt is neked csinálom. Persze nem csak Neked. De társadalom és egyén, közügy és magánügy, közjó és egyéni boldogság ebben az iskolában számomra tökéletes, szétszakíthatatlan egység. Mindaddig, amíg csak egy kicsit is fontos neked, amit én csinálok.

Bandiéktól kaptál egy szép kis könyvet az erdélyi városokról, s azt Bandi így dedikálta: „Köszönettel a legszebb templomért!”, a Fónagy házaspár pedig, nekem nagyon kedves barátaim, meghívtak magukhoz egy kis beszélgetésre, amelynek majd Erdélyből való visszajöttöd után eleget is teszünk. Nagyon-nagyon kedves volt, hogy veled együtt hívtak meg. Soha egyetlen célzást nem tettem előttük rád, a könyvtárban láthattak téged.

És ne félj, édes, nem írok Erdélybe. Semmi sem áll távolabb tőlem, mint elébe vágni a dolgoknak, szabad elhatározásodat befolyásolni, mozgásodat megkötni. Ha egészen szabadon döntesz mellettem, az nekem drágább és értékesebb, s ha így döntesz ellenem, az nekem megnyugtatóbb. De ennek az aggodalmadnak mégis nagyon örültem. Félni a dolgoknak elébe vágni, annyi, mint akarni a dolgok kifejlését. Ez a tendencia engem akkor is boldoggá tesz, ha majd a végső kifejlésben nem érvényesül, ha végső fokon megváltozik, ellenem fordul. Akkor is jó lesz tudni, hogy legalább egy ideig törekvéseidben és gondolataidban az oldalamra rendelted magad.

Jofka

MÁRKUS ISTVÁN LEVELE

Debrecen, 1947. aug. 14.

Jucikám!

Sajnálom, hogy nem lehettem Pesten, amikor megjöttél. De éppen hétfőn kellett kezdenem az előadásaimat, itt Debrecenben, a tanítók továbbképző tanfolyamán. S ezek még elhúzódnak a jövő hét közepéig. Így csak akkor mehetek Pestre. Én jól vagyok, mióta elmentél összejártam a fél országot, valóságos körutat tartottam Sárospataktól Kécskéig, s Bócsán tanyákat kutattam, szóval eltöltöttem az időt némi bajommal. De ez most nem érdekes. Veled mi van? – őszintén szólva furdal a jó szándékú kíváncsiság. Írj már legalább egypár sort, ha volt lelked Erdélyből nem írni, s kétségek közt hagyni hű barátodat.

Közlöm egyébként, hogy távolléted alatt fogtam magam, s beléptem a Kommunista Pártba, már csak azért is, hogy nehogy Te előbb lépj be, mint én. Komolyabb okaimat most meg sem kísérlem papírra vetni, ez hosszú, s – gondolhatod – nem is könnyű. Mindenesetre: jobban érzem most magam politikailag, mint azelőtt – ami még nem jelent sokat, mert az ember mindig jobban érzi magát, ha határozottan cselekedett, mint amíg kínosan vajúdik, s határozatlanul tengődik. A belépést komolyan cselekedtem, s dolgozni is akarok a pártnak.

Itt most nincs semmi dolgom, csak olvasok és időnként előadást tartok, mint valami öreg professzor, bizalmatlan és eléggé tudatlan hallgatóságnak az egyetemen (már tudniillik az egyetem egyik tantermében vidéki tanítóknak).

Írjál Juci, igen hamar, most azonnal. Szeretnélek látni már élő valóságodban. Nincs kedved lejönni pár napra ide? Kutrucz Gizinél ellakhatnál. Ő melegen érdeklődött utánad tegnap, biztos szívesen látna. Pál is itt van, s üdvözletét küldi, sőt „kézcsókot" is szokás szerint. Én pedig ölellek

Pista

KICSI SÁNDOR LEVELE

Sepsiszentgyörgy, 1947. szept. 8.

Kedves Juci!

Megkaptam leveledet s a könyvet is. Nagyon szépen köszönöm. Eddig még nem tudtam írni, mert nemigen volt pénzem. Ahogy elmentél, jött a stabilizáció. Szerencse, hogy akkor átmentél, mert ha nem, haza sem tudtál volna menni jó darabig. Írt Márkus Pista is. Így aztán mégis úgy látom jónak,

hogy kimenjek Pestre. Szeptember 6-án meg is kaptam a hazatérő útlevelet a bukaresti Magyar Missziónál. Ehhez még meg kell szereznem a Brassói Kerületi Politikai Rendőrség hozzájárulását. Természetesen a román állampolgárságról le kell mondanom. Ha minden jól megy, október elseje felé fent szeretnék lenni. Írtam Balázs Bélának, hogy a Mocsáry-kollégiumban csináljon helyet nekem. Ilyenformán megoldódik a Teleki Intézet-i állásom ügye is; a hat hónap szabadság lejárt, s állásom elfoglalom.

Itt lezajlott a stabilizáció. Pénz nagyon kevés van. Áru pedig rengeteg, csak az élelem kevés. De nem részletezem, Ti már ezen átestetek, s minden részletét jól ismeritek. Majd még beszélgetünk.

Maradok jó emberséggel

Kicsi Sándor

ÉDESANYJA LEVELE

1947. IX. 8.

Édes kicsi szívem. Most dobtam be a levelem, s pillanat múlva jött meg a tied, így újra írok. Édes Jucikám, mit is mondjak neked? Az élet nem könnyű, még légüres térben sem az. Hiszen mondtam neked itthon is: „Kié az élet? Én csupán kerülöm, s te hasztalan kerested." Valahogy tényleg így van. Nem döbbenek meg kételyeiden, mert nyitott szemmel néztem az életet, s tudtam, mily nehéz rátalálni arra, hogy az ember az igazi boldogságot érezze. Nem becsülöm én ezt le, s ha ezt nevezed romantikának, én nem tagadom a romantikát. Én tudom, hogy az van legfelől a csúcson, ez mindennél fontosabb. Nem tagadom egy percig sem. Jucikám, én nem vagyok nyegle, s mindezt tudva, csak azt mondhatom, hogyha az ember mégis, ennek dacára tud nevetni, azt a diadalmas életösztönnek köszönheti, ez viszi tovább az életet. S az élet egy folyamat. Bizonytalanságodban, képességedben, zaklatottságodban, hogy magadat el ne veszítsd, s újból visszaszerezd önbecsülésedet, azt hiszem Jofka határtalan szerelme, szeretete és megérteni kívánása lehet legnagyobb segítségedre. Ez egy fix pont, s neked ez kellett, mert már nem fogództál semmibe. Jucikám, én nem idealizállak, de mondtam, kár lett volna érted, neked nem szabad kétségbeesetten alámerülnöd, s az ideáloktól megválnod. Neked egész emberré kell válnod, s az élet nem marad adósod. Nem vigasztallak semmi kompromisszumos örömökkel, és nem is vigasztalhatlak. Még tudnék sok mindent mondani, de az túlságosan anyai volna, s arra neked most nincs szükséged.

Drága kicsi szívem, az, hogy nekem bizalmasan írsz, már nem a gyermeki állapot folytatása. Felnőtt vagy, a felnőtt állapot összes nehézségeivel, de az élet tulajdonképpen csak most kezdődik, hisz nem vagy még 24 éves. Az érzelmeket nem lehet lemérni. Biztos, hogy te most mindent felfokozottan érzel, de ne hidd, hogy nem leszel még boldog. Hogy mi módon? Ki tudja. Én csak attól rettegtem, hogy már magadat sem veszed komolyan. Mert akkor vége.

Szerető Anyád

SIMÓ JENŐ LEVELE

Mátraháza, 1947. okt. 10.

Kedves Jutka!

A *Varázshegy*ből annyit lehet itt érezni, hogy egy bizonyos idő után időfogalmaink megváltoznak. Lassan egészen elveszti az ember a külvilággal való kapcsolatát, vagyis átértékelődnek. Ugyanolyan állandóak lesznek, mint az idő, természetesen idegességünk elmúlik. Szóval az egyébként egészséges emberek, mint jómagam is, szanatóriumi betegséget kapnak. Lelkiismeretlenek, lusták, fásultak lesznek. Nem csupán azért írok bevezetést, mert Veled szemben ilyen rossznak érzem magamat, hanem azért, hogy némileg megértsd viselkedésemet. Rossz most elképzelnem, hogy haragszol rám. Rejtőzködtem előled, ameddig lehetett, nem írtam, de nem lehet örökké elrejtőzni, s jobb hibáinkkal szembenézni bátran. Segíts hát most kínomon! Szóval én is olyan vagyok, hogy a jóért, szeretetért cserébe olyan goromba és neveletlen vagyok, mint mindenki, kevés kivétellel. De egy bizonyos: míg csomagodból tartott, addig híztam, azóta pedig fogytam vagy éppen súlyban maradtam.

Az ember ilyenkor úgy segít magán, hogy mások helyett saját maga mondja el a díszesebbnél díszesebb jelzőket. Jutkám, szerdán elmegyek innen. Először egy körutat teszek itt északkeleten, hogy hozzászokjam újra a valódi élethez, amiből most már nemigen lehet tüdőbaj ürügyével kibújnom. Némileg lámpalázam is van ezért. Sírom-e a munkát? Talán valamivel jobban állok testileg, lelkileg, mint azelőtt, de már most ijedten veszem észre, hogy mennyire átüt ez alatt a friss máz alatt a régi énem. Hiába, nem lehet megváltozni. Érzem, hogy ugyanazokat a hibákat fogom elkövetni, mint azelőtt, amíg újra meg nem rokkanok. Jobb erre nem gondolni. S jobb volna sok minden másra nem gondolni, de nem lehet kitérni a dolgok elől.

Körülbelül a hét végén vagy a jövő hét elején érkezem Pestre. Találkoznom kell Márkus Pistával, elintézni a részleteket a Teleki Intézet körül. De még pár hétre haza szeretnék menni, hogy fokozatosan menjek bele a munkába.

Veled is bizonyára találkozni fogok (ha ugyan még szóba állsz velem).

Sajnos, amire kértél, itt képtelen voltam megcsinálni. Ez a valóság, bármi is róla a vélemény. Ennek ellenére nagy szeretettel gondolok gyakran Rád, s üdvözöllek, Jofkát, szüleidet és barátainkat őszinte barátsággal

Jenő

LEVELEK LÁM BÉLÁNAK

1947. november

Kedves Apa!

Megint csak a régi mentegetőzés, azért nem írtam ilyen sokáig, mert az, ami a mi életünkben a lényeg, szép és érdekes, azt csak egy kötegre való levélben lehetne elmondani. (…)

Jofka munkahelye megváltozott, a pártból átkerült a Pedagógusok Szakszervezetébe, ahol a „Nevelj jobban!” mozgalom irányítója. Ezenkívül bevezették a tudományos státust, s Jofka bekerült azok közé a tudósok közé, akiket a demokrácia támogat. (…) Mind a ketten sokat dolgozunk, Jofka lényegesen többet, mint én. Jofka írja a készülő V. gimnáziumi tankönyv jelentős részét, ezenkívül vezetője is ennek a munkaközösségnek. Idén már nekem is megjelent ebben a sorozatban második önálló füzetem, az utóbbi Arany Jánosról. Arról már írtam, hogy mekkora örömem telik a tanításban, s arról is, hogy Jofkát az iskolában a gyerekek, de a tanárok is mekkora tisztelettel és szeretettel veszik körül. De arról talán még nem írtam – hogy a mi egész iskolánk milyen kitűnően összeforrott közösség. Jó látni, hogy a közösségi érzés hogy ébreszti fel a gyerekekben az igazságérzetet, s csökkenti a hiúságot, féltékenykedést, irigységet. Érdemes küszködni a gyerekekért, érdemes dolgozni azért, hogy jó tankönyvük legyen – megértsenek egy Shakespeare-tragédiát, s megszeressék a szép verseket. Jofka is szereti a munkáját a szakszervezetben, de azért jövő évben át szeretne menni az egyetemre, hogy tudományos munkára fordíthassa az idejét és energiáját. (…) Mindenkit nagy szeretettel csókolunk a viszontlátásig

Juci

1948. augusztus 10.

Kedves Apa!

Már olyan régen készülök írni, és nagyon szégyellem magam, hogy mostanáig nem írtam. Megpróbálom az elmúlt időszak eseményeit racionálisan összefoglalni. Apa már azt tudja, hogy Jofka májusban két hónapos fizetéses szabadságot kapott a titkárságtól, hogy a gimnáziummal és a könyvével foglalkozhasson. Júliusban pedig kinevezték az Apáczai Csere János Gimnázium igazgatójának. Ahogy a Kultuszminisztériumban mondták, ő a legfiatalabb gimnáziumi igazgatója a magyar történelemnek. Nagyon sajnálom, hogy Apa nem látta a gimnáziumot, mert nagyon tetszett volna. Arra talán még emlékszik, amiket a fölvételikről meséltem. Ez az év valóban nagyon szép volt! Bejöttek a gyerekek az iskolába, csupa paraszt és proletár gyermek – műveletlenül, esetlenül, és év végére megtanultak gondolkodni, igényükké vált, hogy saját álláspontjuk legyen, amely mellett érvelhetnek. Fontossá vált számukra, hogy pontosan kifejezzék magukat, és rendkívül fogékonyakká váltak a művészetek és az irodalom iránt. Jofka a világirodalom tantárgyat tanította nekik. Magyarországon mi vagyunk az első iskola, ahol világirodalmat is tanítanak. Már szó esett arról a tervről, hogy a többi iskola is átveszi ezt a tantervet tőlünk. Az idén gyerekeink kínai, hindu, görög és római irodalmat tanultak, s szabadidejükben Szophoklészt olvastak, s Platónról írtak dolgozatot. Kiformálódott ítélőképességük, már meg tudják különböztetni a remekművet a hitványtól. Az év nagy ünnepséggel fejeződött be, ünnepi vacsorával, közös énekléssel, tánccal. (…) Jofkának a nyáron sok szerveznivalója volt az Apáczai körül. Mert a régi iskola szűknek bizonyult. (…) Készül doktorátusára is, készülő könyvének első fejezete lesz a disszertációja. Ez a könyv a freudizmus kritikáját adja, amelyben bizonyítani akarja, hogy a freudizmus valamennyi tévedésének és hamis koncepciójának oka az volt, hogy mindazt az eltorzulást, amely az emberek egymás közti viszonyaiban létrejött, csakis egyéni elferdülésekkel volt hajlandó megmagyarázni. El akarta feledtetni, hogy a betegen fejlődő társadalom is oka az emberek, az emberi életek zökkenőinek, zuhanásainak. Ezenkívül készül még könyvet írni a görög filozófia és a görög irodalom fejlődéséről. (…)

Magamról annyit, hogy karácsony után nagy izgalmak közepette letettem a tanári vizsgámat az egyetemen – aztán tettem még egy franciatanári vizsgát is. Ezek után elmentem nevelőtanárnak az Apáczaiba. Sok örömem és sok nyugtalanságom is volt. Délutánonként segítettem tanulni a gyerekeknek, vasárnap gyakran mentünk színházba – délelőttönként pedig képkiállításokra

vittem őket. Ez volt a legnagyobb örömöm. Nem tudom, hogy Derkovits Gyula képeit ismerik-e Erdélyben? Ő talán a legnagyobb magyar festő, és az idén hatalmas emlékkiállítást rendeztek a műveiből. Jó volt látni, ahogy a gyerekek megtanulták érteni és értelmezni a képeket. Az egész társaság nagyon derék népség. (…) Májusban kimaradtam a kollégiumból, mert júniusban ledoktoráltam jeles eredménnyel. Szaktárgyaim magyar irodalom és esztétika voltak. (…) Ezt a levelet is azért írom egyedül, mert az Apáczaiban most folynak a felvételi vizsgák. Körülbelül 200 jelentkezőből kell 80-at kiválasztani az általános iskolába és a gimnáziumba. Én is ott vagyok egész nap, s most csak azért szaladtam haza, hogy ezt a levelet megírjam. Jofka különben jobb színben van, mint tavaly. A világgal jó barátságban van, az emberek szeretik, megbecsülik, és sokat várnak tőle – számítanak rá. S az ő kommunistasága nemcsak valamiféle párthoz való tartozás, affajta politizálás, amely kiöli az érzelmeket, hanem olyan eltökéltség, elszántság és munka, amelyet megtölt érzelemmel, segíteni akarással, tudással. Ez az év nagyon sokat hozott neki. Munkája eredményeit mindenki becsüli – hogy az ember már azt remélheti, olyan ember lesz – aki eléri, amit akar. Megvalósíthatja, amire vágyódik, amire törekszik. Pedig ezt félve írom le, mert tudom, hogy ez ritka kincs az életben.

Szeretettel ölel mindenkit

Juci

1948. dec. 20.

Kedves Apa és Kisanya!

Sajnos karácsonyi utazásunk nem sikerült. (…) Jofka újra igen sokat dolgozik bent a pártban. Ezenkívül az igazi munkát az adja, hogy reá hárul iskolánk legfelsőbb vezetése is, s azt sem lehet mellékesen intézni. Doktorátusa most áll küszöb előtt. Tavasszal jelenik meg egy könyve, s közben részt vett egy gimnáziumi irodalomkönyv megírásában is. Én az Apáczai Csere János Gimnáziumban tanítok – s azokat az órákat adom le, amelyeket azelőtt Jofka tartott. Ezenkívül írok is, amennyit bírok, s amennyi a tudástartalékomból újra meg újra telik. (…) Jofka is nagyon vágyódik Kolozsvárra. Sokat mesél nekem az otthoni emlékeiről. Vasárnap is éppen Dsida-verseket olvastunk.

Várjuk a minél közelebbi találkozást, és boldog karácsonyt.

Juci

Drága Apám, Anyám, Testvéreim!

December utolsó napjaiban doktorálok, és rettenetesen nagy munkában vagyok. Utána majd hosszú levelet írok. Most csak röviden azt kérem Tőletek, hogy szeressétek ezt a nagyon sok áldozattal felépített nagyon szép világot, és szeressetek engem is. A kettő egymástól elválaszthatatlan.

Sok szeretettel üdvözöl Benneteket fiatok és testvéretek

Jofka

ÉDESANYJA LEVELE

Galyatető, 1948. III. 11.

Drága Jucikám!

Most jött meg expressz leveled, nem mondom, hogy nem volt kedves a tartalma számomra, de azért egypár szóval értesíthettél volna, hogy szeretnek-e a lányok. Egyébként már rájöttem, hogyan kell viselkedned, hogy minden jól menjen. Tudod hogy? A legelfogulatlanabbul. Ne gondolj rá, hogy szeretnek-e vagy nem, intrikálnak-e ellened, mit mondanak mások. Természetesen szólj hozzájuk, evvel tudod csak lefegyverezni őket. Tudod, én már hányszor mondtam neked más vonatkozásban, hogy ne add ki magad! Nem kell magad mindenkinek magyarázni, és nem kell mutatnod, hogy neked mennyire fontos, hogy ők mit gondolnak rólad. Ebben az esetben felettük kell maradnod, ez már pedagógia, és ezt úgy nem hagyhatod számításon kívül, mint ahogy nem hanyagolhatod el a helyesírást. Ne csapd oda a levelem, inkább írom azt, hogy az élet egy folyamat. Az is valóban. (…)

Csókollak drága szívem

Anyu

KARDOS LÁSZLÓ LEVELE

1948. szept. 21.

Kedves Barátaim!

Sajnos múltkori ígéretemnek nem tudtam eleget tenni, mert azonnal kellett – kellemetlen okok miatt – utaznom, és így csak telefonüzenetet hagyhattam hátra. Mindennek közlése végett írom a sorokat, meg avégett, hogy közöljem: Őrségben süt a nap, és én aránylag nyugodt embernek érzem magamat. Van

időm elgondolkodni a társadalmi szimpátiák, antipátiák természetéről – két komolyabb könyv olvasása közbeni szünetben. Gyakran igyekszem elhitetni magammal, hogy azért piros a paroli! Persze nehezen megy, mert akarva-akaratlanul észre kell venni: leszereltem, untauglich! Talán egy új mozgósítás – vigasztalom magam, s talán nem csalom meg magamat! Közben lelkiismeretesen készülök az őszi bevonulásra – lélekben! Minden egyéb mondanivalómról ékesebben beszél a napi sajtó. Olvasd a *Milliók kenyerét*! Remélem, munkátok a nehézségek ellenére is jól halad, és neveltjeitek jól fejlődnek. Minden jobb gondolatommal is támogatom munkátokat: enyhe vigasz – de ez is nevelés, önnevelés.

Remélem, hamarosan találkozunk, baráti üdvözlettel

Laci

LÁM BÉLA LEVELE

Kolozsvár, 1948. okt. 13.

Kedves Jucim!

Beszámolód nyomán újból és élénken éltem bele magamat a kedves napokba, melyeket most egy éve veletek és nálatok töltöttem. „Új élet kapujában” címet adhatnám annak az emléksorozatnak, melyet e napokról őrzök. A lázas igyekezet, mellyel a feltörekvő ifjú nemzedék a múlt hagyatékait felszámolni sietett, néha elbűvölt, néha elszomorított. Szemlélődésre, tehát semmittevésre hajlamos természetem gyakran tiltakozott a tempó ellen, melyet a nagy romeltakarítási lendület diktált. Úgy láttam, sok helyen nem eltakarítani, hanem kövenként összeállítani kellene a romokat, melyek alatt a ma tömegeinek tegnapi lelki javai rejlenek. Máskor beláttam, hogy nincs idő az öregedő „régiek” számára, nincs más hátra, mint őrizni emlékeit, amelyeket nem a vissza nem téríthető politikai rendszer tett széppé és kívánatossá, hanem a soha vissza nem térő fiatalság. Mindazt, ami ma életetek lényegét és célját alkotja, ilyen szemszögből nézve úgy láttam, mindaz megvan benne, ami az új élet kapujához szükséges kellék: a bizakodás, lendület és képzelőerő. De ugyanakkor képzelt erő is. Sajnos a világ nem fog kimozdulni eddigi pályájáról, s az új ember nem lesz jobb a réginél. Esetleg jobban idomított. De az idomítás nem változtat a lényegen, s ha meg is tanult bal kézzel szalutálni a két lábon járó fenevad, holnap jobb kézzel fog arcába vágni idomítójának, ha teheti. Új munkatársatoknak örülök. Egyedüli hálás foglalkozás a világon: a nevelés. Ha az emberiség fel-

emelkedésében még hiszek, úgy csak azért, mert éltem, és működtem mint tanító, s tapasztaltam milyen őszinte vágy él a fiatal és ösztönei által még nem uralt emberben az emelkedettebb és tisztább erkölcsi élet után. Megértem, hogy egy új eszme hirdetői csak a fiatalságban tudnak bízni, és általuk válik felépíteni az új társadalmat. Kár, hogy a tiszta szemű fiatalokból válnak sötét nézetű felnőttek. Az egész tanügy átszervezése gyönyörű feladat és régen esedékes. Én már negyven évvel ezelőtt propagáltam ezt a gondolatot, amikor rájöttem, mennyi felesleges teherrel indítanak útra a középiskolából. Világirodalmat tanítani korszerű, okos dolog. Ha van rá mód, hogy emberállatból emelkedettebb szellemi kultúrlény váljék, úgy ezt csak a művészi esség hatása alatt lehet megtenni. Középiskoláink eddig egyetlen utat mutattak ennek elérésére, azt, melyet nagytiszteletű irodalmi őseink csontjai szegélyeztek. Csehov, Kuprin, Gogol, Rilke és a többi nagyok írásait csak hallásból ismerte a művelt középiskolás diák, az igénytelenebbje hallásból sem. (…) Kényes kérdés csak a mit és mennyit megválasztása. Örülök, hogy ezt Jofka vállalta magára, szeretném tudni, mit és hogyan tanít a különböző osztályokban. (…)

Köszönöm, édes lányom, hogy segítesz Jofkának ápolni a családi kapcsolatokat, s kérlek, tedd ezt mindig – a jövőben is.

Tarts meg továbbra is szeretetedben!

Csókol

Apa

ERDÉSZ ERZSÉBET LEVELEI

Pécs, 1948. okt. 12.

Jucikám!

El nem tudom képzelni, hogy mi van veled? Pedig vártam nagyon, hogy bejelented magad egy hétvégére, mert terveztük. Már ki is gondoltam, miféle pécsi specialitásokat mutatok be Néked! Még valódi, hamisítatlan szektával is szolgálhatok. Családlátogatásaim során fedeztem fel őket, és szívesen látják az érdeklődőket, föltéve ha komoly, méltóságteljes a magaviseletük! Kicsi Sándort biztosan elbűvölték volna, meg is írom neki alkalmilag. A múltkorban írtam nekik, felelve Jónás Palival közösen írt levelükre. Jónás Pali sorai igen megleptek, bevallom némileg el is érzékenyültem, látva az ismerős betűket. Bár bizonyosra veszem, hogy csak azért írt, mert Sándor rábeszélhette. Így hát én is ennek megfelelően válaszoltam.

A héten sokat beszéltem Gyenes Antallal. Itt járt a pécsi NÉKOSZ-nyitón. Ott ugyan nem találkoztam vele, mert fáradt és kedvemszegett lévén, műsor után hazamentem, és Gyenes csak később érkezett. Másnap viszont itt voltak a kollégiumban. Nem is volt kedvem a pesti NÉKOSZ-központból viszontlátni bárkit is. A NÉKOSZ leváltásakor Pesten járt pécsi kollégisták meséltek sokat a történtekről, azóta a NÉKOSZ-ról hallva (már a mostaniról) csak hányingert érzek. (…) Így csalódik az ember lassacskán többekben. Ilyenkor látom, hogy én valóban a jobbik részt választottam, élek majd valahol a homályban egy elhagyott faluban, és nem leszek olyan érdekes személy, hogy érdemes legyen „megfúrni”. (…) Most igyekszem valahogy elhelyezkedni a szalmazsákon, hogy ne csússzak le róla, és hallgatni fogom a szomszéd házból átszűrődő igézetes dallamot, „Szép kislány az Anikó” vagy mi a fene szól, míg „porral sóhajt a zizegő szalma” alattam!

A régi barátsággal ölel

Erzsébet

1949. április 11.

Jucikám!

Átkozottul jól érzem magam, és ezt közölnöm is kell valakivel. Még szombat este megérkeztünk Miskolcra kilenc elvtárssal. Ott a párt autói vártak minket, s szállítottak Szikszóra. Ott is aludtam, mert rögtön érkeztünkkor megbeszélés volt, éjfélbe nyúló. A pártiskolán szállásoltak el minket, és nagyon mulatságos volt az elvtársak megrökönyödött orcája, mikor szállás-keresés közben ráeszméltek, hogy egyedül csak én vagyok nő, és hát hova is tesznek? Igen kedvesek voltak különben, valósággal kényeztettek, ami ellen erélyesen tiltakoztam. Nem is eredménytelenül, mert ma már nyugodtan káromkodtak előttem, és már nem is kapkodtak folyton a táskám után kímélés céljából.

Ma reggel Szobek András elvtárs és Andrásfy, az Abaúj vármegyei főispán áthoztak autóval Abaújszántóra. Andrásfy régi kecskeméti ismerősöm, és nem tudtam, hogy főispán lett, mióta nem láttam. Mindenesetre jó, hogy így történt, mert neki köszönhetem, hogy gyorsan és jól elintézhetek itt mindent.

Szobek elvtársat csak most ismertem meg. Remek előadó, sokat tanultam tőle. Olyan volt a megyebizottsági gyűlés ma délelőtt, amit csak az orosz filmekben láttam. A párttagok szinte kivétel nélkül szegényparasztok, odaadó

hittel énekelték az Internacionálét, és úgy beszéltek, de úgy, hogy átmelegedik az ember szíve, még ha úgy be is fagyott különben.

A községi bíró földhöz juttatott 14 holdas mintagazda. Rosszak itt a földek, 14 holddal még nem mehetsz középparasztszámba, kulák kevés, inkább nagybirtok volt errefelé. (…)

1949. ápr. 12.

Jucikám!

Egyre boldogabb vagyok! Ma volt az első előadásom, utána konzultáció, délután szeminárium. Hát öregem! Még hogy a parasztságban nincs forradalmi erő? Hát eleinte kissé nehezen fogtak szóba, de végül olyan viták voltak, hogy alig akarták abbahagyni! Nagyon lelkes, értelmes asszonyok ezek, pedig nagymamák is akadnak köztük. (…)

Szeretettel ölel Erzsébet

1949. június 21.

Jucikám!

Sietve írok néhány sort, ha már beszélnünk nem sikerült. Történt velem valami az utóbbi időben, hogy mi? Majd talán egyszer még el tudom mondani. Két nappal házasságkötésünk előtt közöltem a férjemmel, hogy mégsem megyek hozzá. Újabb két nap meggyőzött arról, hogy mégiscsak a férjem a legrendesebb ember. Írtam neki, visszarohant Pestre, beültetett egy autóba, és egy nap leforgása alatt megszerezte hiányzó irataimat – és még aznap házasságot kötöttünk.

Azt mondta ugyanis, hogy míg alá nem írom a házasságlevelünket, addig nem mer elengedni, mert fél, hogy ismét valami hülyeséget csinálok.

Két nappal ezután bevonultam ide a gödöllői pártiskolára. (Közben felmentünk két napra a Szabadság-hegyre.)

Valahogy hagyom most magam sodródni, a férjem úgyis mindent elintéz alapon. Igen jólesik elengedni magam, eddig mindig önállónak kellett lennem és függetlennek.

Ha olyan nagy B betűvel nem is vagyok boldog, de rendezettnek érzem az életem, és felmelegszem abban, hogy szeretnek. Úgy látszik, öregszem, mert már nem elégít ki az, hogy én adok magamból. Hanem kapni is szeretnék.

Most, hogy magánéletem rendeztem, nyugodtan tudok tanulni. A férjem egyetlen óhaja úgyis csak az, hogy tanuljak, olvassak és a háztartással ne foglalkozzam. Kellemesebbet nem is kérhetne! Jegyzeteimet együtt olvassuk át, és minden pénzünket könyvre költjük. Nem is igen tudnám másra, mert távollétem első óráiban az ÁVI-sták „betörtek” régi szobámba, mindent kirámoltak – beköltöztettek egy sokkal nagyobba, és gyönyörűen berendezték. Egyelőre a férjem lakik bent, én csak szombatonként este tudok hazajárni az iskolából.

Te hogy vagy, Jucikám? Kemény Pistával beszéltem ma, itt volt látogatóban az egész pesti pártiskola meghallgatni Farkas Mihály előadását. Mondta Kemény, hogy rossz színben vagy, vigyázhatnál most magadra jobban, ha már magad miatt nem is, de legalább – értesz ugye, komám?

Kardos Lacival mi van? Galyatetőről írt egy igen letargikus lapot. Vigyázzatok rá kicsit, ha hazajön, mert én már igazán nem tehetem ezt. Kicsi Sándor hogy van? Hát Jofka? Apáczaiban mi újság?

Kicsit kuszán írok, de igen fáradt vagyok, és még a tankörömet is elő kell kerítenem. (Megválasztottak még káderezéskor tankörvezetőnek.)

Jó munkát, elviselhető órákat kíván sok szeretettel

Erzsébet

ASZTALOS BÁLINT LEVELE

Nagyecsed, 1949. aug. 5.

Kedves Juci!

Magamról megírhatom, hogy a legjobb egészségnek örvendek. Semmi különösebb bajom nincs. A helybeli földműves-szövetkezetben dolgozom a szerződéses termelési osztályon. Fizetésem nem sok, de azért meg vagyok vele elégedve. Én nem annyira a fizetést nézem ebben a tekintetben, hanem azt, hogy munkámmal hozzájárulhatok a dolgozó parasztság szövetkezeti úton való megerősödéséhez.

Nagyon sokat dolgozom, így olvasni, tanulni nem sok idő marad. Általában csak éjjel szoktam írni, olvasni. Most a *Diplomácia története* c. könyvet olvasom, legutóbb pedig Szabó Pál: *Lakodalom, keresztelő, bölcső* c. könyvét olvastam ki.

Nagyon szerettem volna felmenni a VIT-re, de sajnos erre nincs időm. Azonban úgy érzem, hogy gondolatban ott leszek a világ haladó ifjúságának ezen a nagyszerű találkozóján, amikor a béke és haladás mellett fognak hitet tenni…

Itt a községben nem sok újság van. Túl sok az eső, ami úgy a kalászosoknak, mint egyéb növényféléknek ártalmára van. Na, meg a fokozódó vidéki

osztályharc nálunk is tapasztalható. Habár ez itt még nem annyira éleződött ki, de minden jel arra mutat, hogy ez is be fog következni. A szegényebb dolgozó parasztság láthatóan kezd öntudatosodni, és szervezetein keresztül fellépni a zsíros kulák parasztok ellen. S ehhez a folyamathoz nagyban hozzájárul a népnevelőcsoportok aktív tevékenysége.

Juci, nagyon kérlek, hogy ha teheted, küldjél néhány (már általatok kiolvasott) folyóiratot és néhány időszerű könyvet. Kedves szüleidet, férjedet, barátokat (különösen Majorról és Derzsiről szeretnék bővebben hallani) tisztelve, és tőled mint régi baráttól a részletes választ és olvasnivalókat várva,

hű baráti üdvözlettel

Bálint

LEVÉL LÁM BÉLÁNAK

1949. nov. 10.

Drága Apám!

(…) Jofka továbbra is a Tudományos Tanácsban dolgozik, ezenkívül az egyetem esti tagozatán megbízott előadó. Heti egy órában ad elő pedagógiaelméletet. Az órái igen látogatottak, ő is alaposan készül az előadásaira. (…) Szeptember óta magam is meglehetősen sokat dolgozom. A Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalatnál vagyok társadalomtudományi előadó, a szerkesztőségi főosztályon. Ez igen felelősségteljes munkakör, s emellett, miután nagyon szeretek tanítani – különösen irodalmat – még a szakérettségizők tanfolyamán is elvállaltam irodalomtanítást heti nyolc órában. Ez már kezd egy kicsit sok lenni. A nyolcadik hónapban vagyok, s decemberben már nem akarok állásba menni – kiveszem a szabadságomat. (…) Jofka minden héten két szabadnapot kap, hogy maradjon ideje tudományos munkájával foglalkozni. Időnk nagy részét elveszi, hogy a volt Apáczai-kollégisták naponta és tömegesen keresik fel Jofkát különböző problémákkal. Ez ugyan időveszteség, de ugyanakkor nagy öröm is. Jofka olyan jó pedagógusnak bizonyult, hogy Apa nem is gondolná onnét a távolból. Tudja, hogy mit akar, ugyanakkor érzékenységgel van a különböző problémák iránt. (…) Még egy kicsit bizonytalanul gondolok rá, de nagyon örülök, és készülök arra, hogy gyerekünk lesz. Már önmagába véve nagy öröm, hogy az ember újra találkozhat a gyermekkor számtalan színes meséjével, játékával, újra átélheti őket. Jofkának is, nekem is szép gyermekkorunk volt. Csak a mi életünkben

ijesztő szakadék tátongott a mackók színes világa és a valóság – az itthoni viszonylagos védettség és a társadalom között. Ez a szakadék belőlem például félénkséget és riadtságot váltott ki, melynek bizonyos nyomai most is érződnek. A mi gyerekünk békés szocialista társadalomban fog felnőni, s így remélem, hogy sokkal kevesebb válságon kell majd keresztülmennie, mint nekünk, s noha ugyanannyi szép lesz az életében, ez az élet kezdettől fogva kiegyensúlyozottabb lesz. (…)

Írjanak hamar, ezután én is rendes levelező leszek,

mindenkit csókolunk

Juci

Juci ezekben a napokban szinte együtt élt velünk. Innen intézte egyéb dolgait, visszaszaladt hozzánk, pumpálta a családot, feszesen tartotta a zsinórt, rendet csinált.

Márai Júlia, 1986

Nehéz esztendők
1950–1956

Így élünk mi itt, tudathasadásban. Több arcunk van. Most itt, Sós Juci lakásában egy-két régi barát előtt beszélhetünk már őszintén, de mások előtt még megváltozik a hangunk és stílusunk.

Jónás Pál, 1990

A negyvenes évek végén remények és csalódások váltakoztak. Betiltották a NÉKOSZ-t, megszüntették az Országos Neveléstudományi Intézetet. Vezetőjét, Mérei Ferencet Lázár György tanulmánya évekre tönkretette. Sós Júlia, akit igazságérzete, tisztessége mindig az üldözöttek mellé állított, a „Mérei-vitában" szembefordult férjével. És bár 1950-ben megszületett kisfiuk, a házasságot már nem lehetett megmenteni. 1954-ben elváltak. A válás után Sós Júlia minden energiáját a tanításra, kisfia nevelésére és a bajba jutott barátok, ismerősök támogatására fordította.

Sikerül megakadályoznia a Márai család kitelepítését. Csomagot küld és levelezik a száműzött Mansberg Árvéddal (Lám Béla és Áprily Lajos barátjával). Közösséget vállal Recskre internált barátaival (Jónás Pál, Nyeste Zoltán, Sztárai Zoltán). 1956. szeptember 28-án a Petőfi-kör „pedagógus vitájában" bátran bírálja a központilag irányított pedagógiai elveket. Az 56-os forradalomtól várja, hogy valóra váljanak a NÉKOSZ-mozgalommal elindult reformok.

Kassai Ferenc üdvözlőkártyája

Bp., 1950. márc. 21.

Kedves Gyurka és Juci!

Ma értesültem róla, hogy kissrácotok született. Ha elkésve is, de fogadjátok szívből jövő jókívánságaimat. A kis jövevény már valóban élvezni fogja a szocializmus és kommunizmus áldásait. Sokat gondolok rátok, dolgozom, iskolába járok. Ki fogok menni hozzátok.

Kassai Feri

Lám Béla levelei

Kolozsvár, 1950. jan. 18.

Édes Gyermekeim!

Ma egy hete, mint misztikus beállítottságú nőktől elvárható, Irocska és Anyuka is Jofkával álmodott. Biztosan kapnak sürgönyt, állapította meg a női többség, én pedig elnéző mosollyal, de előszedtem leveleiteket, és múltba néző szemmel végiggondoltam azt az utat és azt a sorsot, amely Jofkát Vlagyivosztokból a Keleti Károly utcába vezette. Volt rajta mit elmélkedni. Valamikor önhittebb és fiatalabb koromban meg voltam győződve arról, hogy

az én sorsom s az én életem csak praemissája az övének, csak praelidium. Ma tárgyilagosabb szemmel úgy látom, hogy nemcsak az enyém, hanem többékevésbé minden szülő élete az. Nagy és különleges feladat továbbadni az életet s mindazokat az emberi értékeket, melyeket kapott örökség gyanánt, s melyeket saját maga szerzett. Elmélkedések közben az idő hamar elszaladt, s estére konstatáltam, hogy a misztikusok ezúttal családtagokkal kapcsolatos megérzései nem nyertek bizonyosságot. Az utána következő napokban influenzásan feküdtem, és így volt időm a nyugtalanító gondolatoknak átadni magamat. Már azon gondolkoztam, hogy sürgönyzök Nektek, amikor Anyuka tegnap Salamonéktól azzal a hírrel jött haza, hogy unokánk szerencsésen megérkezett. Irocska és Koszinka megilletődve vették tudomásul, hogy immáron valódi nagynénik, én pedig a tükörbe nézve megállapítottam, hogy sovány és ráncos képű nagyapa vagyok. Ez nem volna nagy baj, mert hisz az ősz szakállas nagyapók úgyis kimentek a divatból. Nagyobb hiba az, hogy csak affajta elméleti nagyapa vagyok, aki unokáját csak képen és írásban tudja szeretni, és egyébként kiváló nagyapai tehetségemet nem fogom kellőképpen érvényesíteni. Pedig nagyon jól el tudom képzelni magamat abban a szerepben, hogy reggeli után, ahelyett hogy tízre az Akadémiára szaladnék, szépen elsétálnék az unokámhoz, ott menyem-lányommal előbb kissé megtárgyalnánk a napi eseményeket, aztán elsétálnánk valamerre kocsistul-gyerekestől.

Kedves Gyermekeim, ez az időszak, amelyik most előttetek áll, sok örömet és szépséget ígér. (…) Unokámnak testi és szellemi javakban való rohamos gyarapodást, Jucinak mielőbbi felépülést és gyermekében sok örömet kívánunk, és immáron mindhármótokat szeretettel csókolunk.

Apa

Kolozsvár, 1950. jún. 18.

Fiam!

Június végi vasárnap délután, csöndesen, kitartóan esik az eső, a szokásos vendégek elmaradtak, ülök a verandán, s rátok gondolok. Még benne vagyunk a vizsgák sűrű sodrában, még csak cca 200 hallgatót kell átsegíteni ezen az időszakon, mely ma sokkalta könnyebb és szelídebb, mint régen volt (bukni nem szabad), a lelkiismeretesebbek számára azonban mai gond és megerőltetés. Koszinka hajnaltól éjszakáig tanul, és eszembe jut, hogy eddig összes gyermekeimnél abban merült ki atyai nevelő befolyásom, hogy meggyőzni igyekeztem őket a tanulás kétes voltáról. Emlékszem, mennyi

gondot okozott az a túlfűtött ambíció, mellyel te, édes fiam, az egészségedet és az idegzetedet tönkretenni igyekeztél. Ha unokánk megnő, és örökli ezt a hajlamot, te sem leszel más. Amiben az ún. jótanulók többet érnek, az csak a kötelességérzet, mely a reájuk bízottak rendes elvégzésére hajtja őket. Az ismeretek mennyisége nem fontos. (…)

Társadalmi Szemle-i cikkedet elolvastam, pedagógiai szakképzettség híján a benne levőket alig értettem. A heves hang, mellyel Méreit támadod, tudományos vitákban szokatlan, s így azt a látszatot kelti, hogy egyéni ellenségeskedés van a háttérben, ami rontja a hitelét. A hűvös tárgyilagosság nagyobb meggyőző erővel bír. Lehet azonban, hogy ez ósdi felfogás, s az új generációnak szenvedélyességre, harci dobra van szüksége. (…)

Ölel, csókol benneteket

Apa

LEVÉL A LÁM CSALÁDHOZ

1950. november 5.

Kedves Apa, Kisanya, Koszinka, Irocska!

(…) nem tudom, írtam-e már, hogy már én is rendszeresen dolgozom. A szovjet ösztöndíjas iskolában tanítok. Ebben az iskolában csak negyedikesek vannak, s ezek a gyerekek jövőre a Szovjetunióba mennek egyetemre. Érdekes itt tanítani. Nincs az ember fölösleges adminisztrációval túlterhelve, így többet lehet a szakmával foglalkozni. Ami a legfontosabb, hogy időben sem jelent olyan túl nagy lekötöttséget. Egyszer egy héten ugyan bent vagyok reggel nyolctól este fél tízig, mert ekkor délután is vannak óráim, de más napokon egy órakor hazamehetek, és a gyerekkel foglalkozhatom. Remélem, ez így lesz egész évben, nem jön közbe valami váratlan nehézség. (…) Apa írta, hogy mi most szerencsések és boldogok vagyunk, s ezt becsüljük meg. Nincs is más vágyam, hogy ez a szeretet eltartson egy életen át – s hogy valami váratlan, szörnyű szerencsétlenség meg ne zavarja, szét ne robbantsa. Legnagyobb szomorúságom az a félelem, hogy ezt a boldogságot elveszíthetjük. (…)

Mindenkit csókolok

Juci

LEVELEK LÁM BÉLÁHOZ

1951. júl. 7.

Drága Apám!

Nálunk szép meleg nyár van, ezt sajnos csak messziről élvezem, mert közvetlenül vizsgák előtt állunk, és igen sok munkám van. Jofka nem lakik itthon. Esztergomban van egy egy hónapos tanfolyamon. Előadásokat tart pedagógia szakos tanárok részére. (…) Az a munka, amit Esztergomban végez szintén fontos és szép feladat. Saját magammal szemben való kifogásaimról már többször írtam. Ebben az évben keveset olvastam, alig tanultam valamit, oroszul nem tudok, tudományos munkát semmit sem végeztem. Ez bántó és rossz érzés, ha az ember úgy érzi, hogy képes volna valamire, s aztán mégsem teszi tehetetlenségből. Én magam úgy érzem, hogy nem vagyok jó idegállapotban. A munkámban ez nem érződik, nem vagyok olyan türelmetlen, de nekem magamnak gyakori félelemérzeteim, szorongásaim vannak. Fizikailag gyönge vagyok. Más emberek baját túlságosan mélyre szívom – akkor is, ha nem tudok rajta segíteni –, nem tudok takarékoskodni az erőmmel. (…) Nagy támaszt nyújt az, hogy a munkámat nagyon szeretem, tanítási munkám eredményeiről, tanítványaimnak és kollégáimnak hozzám való viszonyáról csak jót írhatok – s ez hallatlan sokat jelent. Már gimnazista koromban úgy éreztem, hogy az élet értelmét és tartalmát az adja meg, hogy az ember megszerezze és érezze az emberek szeretetét, megbecsülését, bizalmát. (…)

Mindenkit sokszor csókolok

Juci

1951. október 28.

Drága Apám!

(…) Szerettük volna, ha Apát újításáért meghívnák két hétre Magyarországra, ez egyelőre nem sikerül, de azért újra megpróbáljuk. Árvéd bácsinak is írtam, meg is kapta, és válaszolt is. Ezentúl sokkal rendesebben és rendszeresebben fogok írni, s Apa megbízásainak gyorsabban teszek eleget. Az Árvéd bácsinak továbbított levél is késett néhány napot nálam, de amikor megkaptam, éppen kórházban feküdtem. (…)

Jofkának ez évben is nagyon sok volt a munkája. Tanszékvezető az egyetemen, sajtó alá rendezi Apáczai Csere János összes műveit, bevezetőt kell írnia hozzá, s a filozófiai szövegeket kommentálni stb., úgyhogy szórakozásra

ez évben nagyon kevés idő jutott, de ha Jofkának van egy kis ideje, leül zongorázni nagy szenvedélyességgel, igen szépen. Áthelyezésem fájdalmas seb számomra, amit nehezen viselek. Először is igazságtalannak érzem, s az igazságtalanság mindig fáj. Másodszor itt az új munkahelyemen [Varga Katalin Gimnázium] nem érzem jól magam. Jóindulatú, de kissé fásult, szürke tanári kar, rideg és szeszélyes igazgató. Igaz, hogy az irodalomtanításban mindig lehet örömet találni, a gyerekek közt is sok a rokonszenves, de a munkám mégis lényegesen szürkébb és primitívebb, mint tavaly volt. (…)

Arról már írtam Apáéknak, hogy [Jékely] Mártával nagyon jóba lettünk. Itt lakott nálunk majdnem négy hétig. Csodálatosan erős és egészséges természete van, bízom benne, hogy még boldog lesz az életben. Sokat beszélgettünk, nevettünk együtt.

Ezekben a napokban már nem megyünk Visegrádra, de novemberben Lajos bácsiék feljönnek, s akkor felkeressük őket.

Anyu, Apu hála istennek, jól vannak. Ők szerencsére nagyon kiegyensúlyozott emberek, s ez nekem nagy támasz. Fáj nekem, hogy Árvéd bácsin nem tudunk segíteni – ezentúl rendszeresen küldök számára csomagot.

Az egész családot öleljük

Juci

SARKADI LÁSZLÓ LEVELE

1951

Jucikám!

Lehetetlen, hogy ne tudnád, mi történt velem a legutóbbi hetekben. Nekem nagyon fáj, hogy ilyen színben kell feltűnnöm előtted, de nem tehetek semmit. Pestre egyelőre nem mehetek, mert Debrecent nem hagyhatom el. (Rendőrségen kell jelentkeznem, míg a kivizsgálás tart.) Kizártak a pártból és az egyetemről is. Bátyámat szintén lefokozták, leváltották. Jucikám, nagyon kérlek, ne haragudj, mihelyt pénzhez jutok, a legelső lesz a te 300 forintod. Most a család valósággal nyomorog, de biztatnak azzal, hogy felvesznek munkára a debreceni repülőtérre kubikusnak. Még egyszer kérlek, ne haragudj (de talán nem is lett volna politikai szempontból helyes, ha én felkereslek benneteket).

Ha részletesebben akarsz megtudni mindent, mondd meg Herceg Erzsinek, hogy mondja el. (Őt ugyanis megkértem, hogy lehetőleg ne beszélje el senkinek, mi történt velem.)

Hidd el nekem, nagyon fáj, hogy meg kellett válnom eddigi életemtől, és újból kezdeni mindent.

Ha írsz, nagyon vigyázz, mert figyelik a leveleimet.

Sarkadi László

MANSBERG ÁRVÉD LEVELEI A KITELEPÍTÉSBŐL

Dévaványa, Tanya 290/a 1951. okt. 15.

Kedves Judit!

Hálásan köszönöm meleg, szeretetteljes sorait és Béla barátom fenyves illatú, erdélyi havas emlékeket reveláló levelének elküldését. Lelkem, kedves apósa tudja a címemet, de úgy látszik, hegyvidéki vakációzásakor nem emlékezett rá.

Június 22-e óta tehát itt vagyok a síkban (mely, most amikor már minden termény lekerült róla, még síkabb); elszórtan, nem éppen közel egymáshoz, a gémeskutas, szalmakazlas tanyák, itt-ott egy-egy facsoport. Azzal a barátommal és annak feleségével lakom együtt mintegy 26 m² területű, kétablakos szobában, akivel társbérleti lakásban Budapesten is együtt laktam. Hetipiacra a községbe járunk. Mint afféle javíthatatlan, természetkedvelő ember, aki előtt régebben nem volt ismeretlen a falusi életforma, tulajdonképpen nem is érzem magam rosszul. Persze nagyon sok mindenről le kell mondanom: civilizatórikus, kulturális előnyökről, szellemi életről, könyvtáramról, magamnál képzettebb lelki rokonok társaságáról. De próbálom túltenni magam ezen, nem akarok arra gondolni, hogy szabad mozgásom csupán a község határára szorítkozik. Sok mindenért kárpótol az a tény, hogy a házból kilépve künt vagyok az égaljtól égaljig akadálytalanul feszülő égbolt alatt, mely felhőjárásának változatosságával, légköri jelenségeinek szépségével elfelejteti a hegyvidéki emberrel az Alföld egyhangúságát. Nem ülök tétlenül, elfoglaltságom bőven van: mezőgazdasági segítő munka tanyagazdánk földjén, a házi teendők sokféle fajtája, madártani megfigyelések, írogatás. A Madártani Intézettel kapcsolatban vagyok most is, és rendszeresen beszámolok ottani barátaimnak észleleteimről. Bár madárban szegény a vidék, de ezúttal huzamosabban figyelhetem a madarak vonulását itt, a ludak és darvak országútjához közel.

A tanyán végzett munkánk eredményeképpen egy hízott liba és a téli tüzelő nagy része prezentálódik: ezt főleg a mintegy 4 kat. hold napraforgó betakarításánál kerestük meg. Eléggé babramunka ez a „napraforgózás”; most majd állandó jellegű elfoglaltság után kell néznem. Minap kaptam egy egyes szám első személyben írott lakonikus rövidségű közlést az Országos Nyugdíjintézet vezetőjétől, hogy nyugdíjamat folyó hó 1-jével megszüntették. Méltánytalan, mert annak idején a Ganz-gyár vállalati nyugdíjpénztárának önként, saját elhatározásomból lettem tagja, és húsz éven át rendszeresen, havonta fizettem a nem csekély összegű hozzájárulást, ezt meg is írtam tiltakozó levelemben az intézetnek.

Félóra járásra innen van a Talajjavító Kutató Intézet telepe, ahol hajlandók mezőgazdasági napszámosnak felvenni.

Most már csak a járási rendőrkapitányság határátlépési engedélyét várom, mert a Talajjavító túl van a dévaványai községhatáron.

Megkeresek majd heti 65-80 Ft-ot. Nem sok a 150 forintos szalonkaárak mellett!

Kedves jó szüleinek kézcsókom és tiszteletteljes üdvözletem.

Kezeit csókolja Árvéd

Dévaványa, 1951. nov. 24.

Kedves Juci!

(…) A munka, amit az Öntözési és Talajjavítási Kutató Intézet telepén végzek, elég változatos, még ha csak napszámosmunka is. Hét nap alatt gyapotcserjét vágtam, dudvát irtottam szántáshoz előkészítendő talajon, búzát zsákoltam, takarmányrépát vermeltem, trágyát hordtam, és fúrás útján talajpróbát vettem kísérleti célokra. (…) A házi teendők sok fajtája között az egerek elleni harc fontos pozíciót tölt be, és sok időt vesz el. Milyen abszolút más életforma ez!

Napközben mezőgazdasági napszámosmunka 1,80 Ft órabérért (sporttal edzett fizikumom egyelőre jól bírja a nehéz testi munkát), délután a ház körüli teendők, pár sor napló, esetleg egy-egy levél megírása, és vége a napnak, anélkül, hogy egy sort olvastam, egy húrt megvibráltattam, egy akkordot leütöttem volna, anélkül, hogy csak egy percig is olyan munkaterületen működtem volna, ahol több hasznot hajthatnék, mint így. Beletörődtem, de arra a kérdésre, hogy helyes-e ez így, csak azt felelhetem, hogy nem.

Minden jót kívánok, és sokszor csókolja kezét

Árvéd

Dévaványa, 1952. febr. 27.

Kedves Juci!

Lajos barátom egy zsák mézeskalácsot, a posta pedig egy rendkívül kedves levelet hozott Magától, s mindezen felül kilátás van egy Lám-tortára is – hát tudok én ennyi gondoskodó jóságért megfelelő módon kellő köszönetet mondani? Legfeljebb meghatottan és elfogódottan tudom hálaérzetem kifejezését eldadogni, hogy íme Maga, kedves Juci, aki közvetlen érintkezésből még kevéssé ismer, ennyi szeretetreméltósággal ápolja a barátságot, amely engem a Lám családhoz fűz. Ez végtelenül jólesik, mint ahogyan jólesik kedves levelének megértő és közvetlen hangja. Magának, kedves Juci, része van abban, hogy az embertársaim jóságába vetett hitem újból megerősödjék.

Talán mondanom sem kell, hogy barátom ittlétét társaimmal együtt nagyon élveztük. Magam különösen hálás voltam látogatásáért, hiszen kettőnket régi, erdélyi alapokon nyugvó barátság köt össze. Beszédes eszmecseréink és visszaemlékezéseink során olyan szűkebb-hazai légkör fogott körül, hogy elsüllyedt körülöttem ez a mostani, barnaságában valóban sivár Alföld. Bár tartozom az igazságnak annyival, hogy éppen Lajos ittlétekor, ha szerényen is, megcsillogtatta a közeledő tavasz a szépségeit: az első mezei pacsirta dalolva szállt fel a napsugaras égbe, és megnyitotta a perspektívát zöldülő rétek, rügyező bokrok és virágba boruló fák felé. S azon a hajnalon, amikor Lajos visszautazott Budapestre, a kelő nap fényétől mályvaszínűre festett keleti égaljon víziószerűen, haloványan, de mégis élesen az égre rajzolódó élvonalakkal feltűntek az ide mintegy 120 km-re emelkedő Bihar-Belényesi hegyek. (…)

Sok hálával csókolja kezét

Árvéd

LEVELEK A LÁM CSALÁDHOZ

1952. február 21.

Drága Apám! Kisanya! Koszinka! Irocska!

Nagyon röstellem, hogy ilyen roppant sokáig nem írtunk levelet. No, most írok egyről-másról. Árvéd bácsinak szintén én tartozom levéllel, amit sürgősen pótolok. Szombaton megy le hozzá Lajos bácsi, és vele fogok csomagot küldeni, süteményt és Lám-tortát. Árvéd bácsi igazán olyan kedves levelet írt nekünk, hogy nagyon fájt nekem, hogy ilyen mulasztást követtem el. Rékainét,

Alice nénit, ahogy Apa írja, Árvéd bácsi őrangyalát ismerem. A Baár-Madasban tanított akkor is, amikor én odajártam. Úgy beszéltek róla mindig, mint a tanári kar legműveltebb tagjáról. Engem nem tanított, de tanította az én legjobb barátnőmet, aki igen szoros barátságban volt vele. Én keveset voltam vele együtt, de azok után, amit hallottam róla, csak a legnagyobb lelkesedés hangján tudok róla beszélni.

[Április] Lajos bácsiékkal a nyár óta szoros kapcsolatban vagyunk. Karácsonykor kaptunk Iduska nénitől egy fényképet, amelyen Apa, Reményik, Járosi és Jofka vannak rajta. Nagyon-nagyon örültünk neki. Én Lajos bácsit igen-igen tisztelem, nagy költőnek tartom, hogy az ismeretség vele sokat jelent számomra, mert mégsem tudok vele teljesen elfogulatlanul beszélgetni, mint némely más emberrel, akiket szintén igen nagyra tartok. Egyszer mondta is, hogy legközelebb ne a versformákról, hanem az életformákról beszélgessünk, de aztán megint nem tudtunk arról beszélgetni. Nagyon zárkózott ember, de azért fel-felszaladok a kis Jofkával hozzájuk, s ők is meg-meglátogatnak minket. Mártáékkal sokat összejárunk. Most nincs is más barátnőm, akivel közvetlenebb, őszintébb viszonyban volnék, mint Mártával. Jofka is nagyon szereti őket. Nagyon tehetséges és derék embernek tartja Mészáros Dezsőt, Márta férjét. Innét jut eszembe, alighanem karácsony tájban elveszett egy levelem. Abban részletesen leírtam Márta esküvőjét. A bátyja [Jékely Zoltán] meg én voltunk a tanúik.

A mi családunk is jól van. Anyu, Apu egészségesek, sokat dolgoznak, játszanak az unokájukkal. Jofka most az egyetemen saját kérésére megkapta a tanszékvezetés alóli felmentését. Most egyetemi intézeti tanár státusban van. Ez „rangban” és fizetésben kevesebb, de ha Jofkának most valóban marad ideje írni, akkor nekünk busásan megéri. Azt már írtam, hogy az ének a legnagyobb szórakozása, Bachot, Mozartot, Schubertet énekel vasárnaponként.

Én február 18-án tanítottam utoljára, délután csinálták a fogamat. Elbúcsúztam a növendékeimtől, azok sírtak, én is sírtam. Egy egész gyászszertartás kísért végig a folyosón (Sándor bácsi búcsúverse jutott eszembe). Milyen kétségbeesve jöttem ebbe az iskolába, s lám, már itt is sírok, amikor elmegyek. Én a gyerekeknek mindig a legnagyobb örömmel adom át a kultúrából azt, amit magamnak megszereztem. Örültem, hogy Tolsztojról, Csehovról, Goethéről és József Attiláról beszélhetek. Nagy élvezet felébreszteni a gyerekekben a szép iránti lelkesedést. Ugyanakkor mindig hangoztatom, hogy csak az tud jól tanítani, aki jól formálta meg a saját életét is, akitől a többiek kedvet kapnak az élethez. Az én életemnek nem tett jót ez az év, a

munkámat ugyan jól végeztem, de fáradt voltam és kimerült. Kínzott a tudat, hogy saját fejlődésem megállt, s most egyelőre a gyerekem minden gyereknél fontosabb számomra. Ennek ellenére tudományos terveimről nem mondtam le. (…)

Mindenkit nagy szeretettel ölelünk

Juci és a kicsi Jofka

1952. okt. 10.

Drága Apa, Kisanya, Koszinka, Irocska!

Úgy vettem észre, jó egynéhány levelünk elveszett, olyan is, amit Apáék írtak, olyan is, amit mi írtunk. (…) Sajnos a lejövetelünk nem Jofkán múlik, hiszen ha rajta múlnék, már régen lent volnánk. Jofka nem politikai, hanem tudományos területen dolgozik, s hogy e területről valaki leutazhasson, ahhoz e célra különleges megbízatás kell, s ezen kívül csodálatos szerencse. Mi most már csak abban reménykedhetünk, hogy az Apáczai-kiadással, -kommentálással és -tanulmánnyal Jofka komoly tudományos érdemeket szerez, s ezt majd méltányolják is, mivel Apáczai Csere János munkájának felderítése és értékelése megkívánná egy romániai út szükségességét.

Különben mi jól vagyunk. Kezdődik az új tanév. Apám sokat dolgozik, Anyám kicsit gyönge, de jól megvagyunk. Jofka egész nyáron dolgozott. Így nem is nyaraltunk együtt. Mivel Apáczai olyan sokoldalú ember volt, Jofka is hónapokon keresztül foglalkozott a logikával, matematikával, mértannal, csillagászattal, növénytannal stb., hogy az ő működését kellőképpen értékelhesse. Természetesen nem ő végezte az egész munkát, voltak matematikusok, csillagászok, néprajzosok, akik az egyes fejezeteket kommentálták, de Jofka az egész munkaközösség vezetője, s túlzott lelkiismeretességgel elmélyed minden problémában. Hatalmas forrásmunkát végzett ehhez az anyaghoz (a munkájánál nagyon jót tett neki, hogy az Egyetemi Könyvtárban dolgozott). (…)

Anyu, Jóka meg én lent voltunk Szentgyörgypusztán. Lajos bácsiék szereztek nekünk egy szomszédos családnál szobát, ahol teljes ellátást kaptunk, s nagyon szép napokat töltöttünk velük.

Márta is erre az időszakra vette ki a szabadságát. Ő most akármelyik napra várja a kisbabáját, ahogy ezt a levelet befejezem, megyek át hozzájuk, s viszem át Jóka kisbabaholmiját. (…)

Iduska néni gyönge, de a nyáron nem volt beteg. Ő egészen rendkívülien jó, kedves, nagyon művelt s megértő. Vele is sokat beszélgettünk. Lajos bácsi

nagyon kedves volt, kétszer is voltunk vele kirándulni. Őt kihasználtam arra, hogy Apát helyettesítse, s elmondtam neki Jofka és az én életemnek néhány olyan problémáját és nyugtalanságát, amit különben Apának szerettem volna élőszóban elmondani – így levélben nehéz és bonyodalmas. Ez alatt a két hét alatt a legboldogabb mégis Jóka volt. Fürdött a Dunában, szedett virágot, kiskosárba szedret, kergette a vízparton a libákat, két és fél éves szívének egész lelkesedésével viseltetett Zsoli gyerekei, Ádika és Zsolci iránt, akik nagyon kedvesen pártfogolták, és bevonták játékaikba. Ennyit a nyárról. Ha mindez az erdélyi út előtt vagy után lett volna, még sokkal szebb lett volna, még sokkal szebb lenne – talán csak megérjük azt is. (…)

Idén egy fiúgimnáziumban tanítok. Két érettségiző és két harmadik osztályt. Magam kértem, hogy ebbe az iskolába helyezzenek át, mert a régi igazgatómat nem tudtam elviselni. A végén kiderült, hogy fölösleges volt a csere, mert azt az igazgatónőt leváltották. Három év alatt én voltam a tizenkettedik tanár, aki elkérte magát onnét. Új munkahelyemet [Eötvös József Gimnázium] is szeretem. Jofkával egy utcában vagyunk. Így reggel együtt megyünk el. A tanításban sok örömem van. Nyaranként nem győzök levelekre válaszolni, régi tanítványaim is állandóan felkeresnek.

Mindenkit szeretettel ölelünk

Jóka, Juci és Jofka

TANÍTVÁNYOK LEVELEIBŐL

Dunapentele, 1951. júl. 21.

Kedves Gyurka és Juci!

Ne haragudjatok, hogy csak most írok, de nem volt pénzem, s most kaptunk előleget. Nagyon jól érzem magam Pentelén. Sokat kell dolgozni, de megéri, az ember csak erősödik. A táborélet nagyon jó és megszervezett. Szeptemberig, az egyetem megkezdéséig maradok lent. Sok ismerős elvtárssal találkoztam idelent. Az otthoni helyzet rendbe jött, mégpedig úgy, hogy függetlenítettem magam otthonról. Most Pentelén vagyok, ősszel pedig a diákszállásra megyek. Ha nem kapok ösztöndíjat, akkor az MTI-hez megyek újságírónak. Más megoldást nem találok.

Legközelebb többet írok. Szabadság!

Dóczé Kálmán

Odessza, 1952. febr. 10.

Kedves Elvtársak!

Ne haragudjatok, hogy ilyen későn írok, hisz már majd fél éve itt vagyok Odesszában. Most megpróbálom ezt a hibámat kijavítani, és leírom szép sorjában, hogyan élünk itt.

Talán már tudjátok azt elvtársak, hogy én nem mehettem orvosi szakra, amelyre eredetileg akartam. Ehelyett az állattenyésztési szakon tanulok. Kezdetben kicsit bántott a dolog, de minden területen jól lehet dolgozni, s azt gondolom, hogyha a párt erre a fakultásra tett, akkor erre pillanatnyilag nagyobb szükség van, s hogy őszinte legyek ennek a szaknak is megvannak a maga szépségei, érdekességei. Az év elején az orosz nyelv bizony elég rosszul ment. Mikor az első leckéket hallgattuk, alig értettünk belőle pár szót. Ezt tudják az orosz elvtársak is, és számunkra létesítettek egy külön gruppát. Ebben a gruppában tizenegyen foglalkoztunk, hat magyar, négy román és egy grúz elvtárs. (…) Elvtársak, nagyon nehéz leírni azt a sok élményt, amiben részem volt ez alatt a pár hónap alatt a Szovjetunióban. Például a sok közül egyik, amely rám s egész életemre a legnagyobb hatással volt, az, hogy voltam a Lenin-mauzóleumban. Nem lehet leírni azt az érzést, amelyet akkor éreztem, amikor Lenin elvtársat láttam.

Itt Odesszában pedig körös-körül mindenütt gyönyörű építkezések folynak. November 7. nagyon szép volt. Megnéztük a katonai sortüzet, amelyet csak a köztársaságok fővárosaiban és a hős városokban lehet hallani. A Szovjetunióban összesen négy hős város van, és ezek közül egyik Odessza.

Az otthoni eseményekkel nagyjából tisztában vagyunk, mert minden este hallgatjuk a budapesti rádiót, és megkapjuk pár hetes késéssel a *Szabad Nép*et és a *Szabad Ifjúság*ot is.

Írjátok meg, mi van azokkal az elvtársakkal, akik otthon tanulnak a volt Apáczaisok közül. Őket is üdvözlöm, és kérem őket, hogy írjanak.

Elvtársi üdvözlettel

Tobok István

Moszkva, 1952. szept. 11.

Kedves Gyurka és Juci!

Bocsássatok meg, hogy hamarabb nem írtam, de nem értem rá, pont ma van egy hete, hogy megérkeztünk Moszkvába. Én Moszkvában tanulok, a szakmám a régi, én nemzetközi jogon vagyok. Nagyon kérlek benneteket, hogy

mindenkinek azt mondjátok csak, hogy jogász vagyok, s hogy diplomata-e vagy sem, az megint más kérdés.

Az vagyok, de az a helyzet, hogy jobb, ha kevesen tudják. (…) Hétfő óta járok előadásokra. Nagyjából megértem, és tudok jegyzetelni is. Ami itt megkapó, hogy az ember látja, egész Moszkva építkezik, amerre csak nézek, toronydarukat látok.

Az új Moszkva, amelyik itt most pár év alatt keletkezik, a világ legszebb városa lesz. (…) Jucikám, egy kérésem lenne, mégpedig az, hogy írjál nekem a humanizmusról, annak ismertetőjegyeiről. Erre most nagy szükségem lenne egy előadáshoz.

Elvtársi üdvözlettel Moszkvából Kálmán

ASZTALOS BÁLINT LEVELE

Nagyecsed, 1952. szept. 10.

Kedves Juci!

Kérlek, engedd meg, hogy így szólítsalak. Ugyanis férjed vezetéknevét nem ismerem.

Különösebb újság községünkben nincsen. Hiszen nem lehet új dolognak nevezni, hogy egy-egy község szinte napról napra szép eredményeket ér el a beszolgáltatás terén, avagy „érik” a szocializálódás felé. Községünk még nem szocialista község, habár nagy és szép eredményeket felmutató termelőszövetkezete van. A párt és a tömegszervezetek pedig minden előkészületet megtettek már a „nagy nap” valóra váltásáért! Új házunkat már majdnem teljesen rendbe tettük. Nemigen ismernéd meg ahhoz a régihez képest, amelyikben még te vendég voltál nálunk.

Most már irodalmi tevékenységemről is írhatok valamit. Munkám miatt csak keveset tudok azzal foglalkozni, ami igazán érdekel. Még februárban voltam két hét szabadságon. Ezt az időt ki is használtam. Írtam két novellát. Mindkettőt beküldtem Debrecenbe Koczogh Ákosnak. Ő a debreceni *Építünk* folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. Egyébként egyetemi tanár. Fiatal ember még.

A múlt hónapban voltam személyesen Debrecenben, és megismerkedtem vele. Különösen az egyik novellámat dicsérte meg, és ígéretet tett őszi közlésre. A napokban levelet kaptam Koczoghtól, melyben tudatja, hogy már szedik a novellámat. Különben levelezünk egymással irodalmi problémákról. Készségesen válaszol a kérdéseimre, melyek irodalomtörténetre és mester-

ségbeli fortélyokra vonatkoznak. A közeljövőben szeretném feldolgozni a községemben a még élő babonás hiedelmeket.

Rövid megszakításokkal kétszer olvastam ki Móricz Zsigmond *Boldog ember*ét. Nem tudok eltelni vele. Móriczhoz hasonló írót a maiak között nem tudok felfedezni. Veres Péter is valóban jó író, csak hibáztatom azért, hogy kissé bőbeszédű és körültekert mondatai vannak. S csodálkozom azon, hogy paraszti élete, parasztszármazása ellenére olyan hosszú mondatokat ír le, hogy nem is egy, hanem öt-hat, sőt több sorból is állnak!

Még februárban előfizettem a *Csillag*ra és az *Irodalmi Újság*ra. Nélkülözhetetlennek érzem ezeket. Nem is győzöm várni ezeknek a megjelenését. Újabban pedig az *Építünk* is jön Koczoghtól. Sőt, ha Mátészalkára utam van, megveszem az *Új Hang*ot is. Annyira kezdem magam az irodalomban érezni, hogy néha fáj, amikor nem kapcsolódhatom bele egy-egy irodalmi vitába. (Mint például a legutóbbi Veres Péter–Déry Tibor-vita.) Nincs időm ilyesmire, pedig érzem, hogy nem egy vitához hozzá tudnék szólni, avagy egy-egy cikket írni az *Irodalmi Újság* számára. De amíg a jelenlegi munkahelyemen fogok dolgozni, aligha tudok ilyen munkával foglalkozni. Nem is tudok én ebbe sehogy se belenyugodni! Nem is akarok! Jelenleg a földmíves-szövetkezetben vagyok alkalmazásban, mint pénztáros, havi 654 forintért. Szeretném, ha tudnátok nekem Pesten valami alkalmazást találni. Különben, hogy vagytok? Hogy vannak a régi barátok? – Ha tart még a barátság! Márkus Pista, Major Jenő, Derzsi Sanyi, a kis doktor [Józsa Tivadar], Batár Attila meg a népdalgyűjtő [Járdányi Pál]? Mivel foglalkoznak?

Részletes válaszodat várva őszinte szeretettel

Asztalos Bálint

TANÍTVÁNYOK LEVELEIBŐL

Moszkva, 1953. jan. 21.

Kedves Lázár elvtárs és elvtársnő!

Kezdem azzal, hogy amikor kiérkeztem, s megláttam az előttem tornyosuló nehézségeket, bizony éppen hogy csak el nem hagyott a magam erejébe vetett hitem, hogy le fogom gyűrni ezeket a tanulmányi nehézségeket, és meg tudok felelni pártunk bizalmának, amely ideállított tanulni. De azután erőt adott a tudat, hogy itt a Szovjetunióban, s annak szívében, Moszkvában tanulok, s minden erőmmel a tanulásra vetettem magamat.

Lépésről lépésre tudtam csak előrehaladni. (…) Most van egy hét szünetem, melyet pihenésre és a szakdolgozatom megírására fordítok. Idáig a sok tanulás miatt a kulturális vonalon még pótolnivalóim vannak. Voltam már a Csajkovszkij-teremben és a Bolsojban. Voltam a Forradalom Múzeumában, majd megnéztem Sztálin elvtárs 70. születésnapjára küldött ajándékok kiállítását. Csodálatos volt, és büszke voltam, amikor a világ népeinek ajándékai között megláttam a mi kis magyar népünknek is az ajándékát. Közben történt velem egy kis baleset is. A cipő feltörte a lábamat, majd ettől vérmérgezést kaptam, így november 7-én nem tudtam kivonulni, hanem az ágyban feküdtem. Az elvtársak, akikkel együtt vagyok, látták a felvonulás alkalmából Sztálin elvtársat. Én, amikor ezt meghallottam, szerencsétlennek éreztem magam, de remélem, hogy május 1-jén sikerül majd meglátnom. A helyemet még idekint nem tudtam százszázalékosan megtalálni, bár a szovjet elvtársak között nagyon sok jó barátom van már. Az itteni tanulás előnye az is, amiről általában elfelejtenek beszélni, hogy az együtt tanulás a szovjet és más nemzetek elvtársaival kifejleszti az emberben a mélységes internacionalizmust. (…)

Kérlek, Kemény Pistáéknak adjátok át üdvözletemet, bár most nekik is írok levelet. A kis Jofkának kívánom, hogy nagyra nőjön, és legyen jó kisfiú.

Szeretettel üdvözöl benneteket

Kálmán

Bpest, 1953. aug. 18.

Kedves Tanárnő!

Ígéretemhez híven közlöm, hogy felvettek a szegedi egyetemre. Részemről teljes az öröm, és a szüleim is megnyugodtak. Tudom, milyen nagy szó ez, hogy felvettek. Hallottam, hogy az átirányításoknál milyen vad dolgok történtek, azonkívül számos osztálytársamat sehová sem vették fel. Én meg örülök, hogy a gépészmérnöki kar helyett fizika–kémia szakos lettem.

A múlt héten kerestem Vásárhelyi professzor urat, de ő kétheti vakáción van, s így nem tudtam vele beszélni. Elutazásom előtt még felkeresem a tanárnőt, hogy egy pár értékes instrukciót kérjek egyetemi éveimre.

Tanítványa és kartársjelöltje

Mády György

Miskolc, 1953. nov. 23.

Kedves Tanárnő!

Mivel is kezdjem? Talán írok az itteni körülményekről. Csúnya, kopár vidék – sehol egy fa, egy bokor – néhány vakolatlan, vörös téglaépület – ez az Egyetemváros. Hat diákszálló van, olyanok, mint a bérkaszárnyák. Az egyetemnek még csak egy szárnyépülete készült el, csak ebben folyik a munka – a tanulás. A szállóban négyszemélyes szobákban nyolcan lakunk. Az ellátás a lehető legrosszabb. Eddigi eredményeim elég jók, bár nem vagyok magammal megelégedve. Az itt összegyűlt társaság igen vegyes. A mi osztályunk színvonala – most látom csak – ehhez képest nagyszerű volt. (…) Ha az eddigiekből talán az tűnne ki, hogy el vagyok keseredve – ez nem így van. A nehézségek nekem nem okoznak sok főfájást. Belátom, hogy az is nagy előny, hogy tanulhatok. Mindenesetre jó lenne végleg Pestre kerülnöm – de eddig nem tudtam semmi okosat kisütni.

Közép-Európa legmodernebb egyeteméről sok üdvözlettel

Szekeres Gyuszi

HIDY FERENC LEVELE

1953. aug. 9.

Édes Jucikám!

Ági már válaszolt arra a kedves leveledre, melyben felajánlottad, hogy helyet adtok stb., igazán nagyon jó vagy, és őszintén meg voltunk hatva. Hiába, te olyan vagy, aki mindenkin segíteni akar, és akire mindig lehet számítani, ha bajban van az ember. A segítőkészségedet és a jóságodat nagyon köszönjük. Egyelőre nem tudjuk, hogy alakul a sorsunk, nincs kizárva, hogy megkapjuk az engedélyt, hogy visszamehessünk Pestre, és halvány remény arra is van, hogy a lakásunkat visszakapjuk. Édesapád jóvoltából ebben az esetben Ágit is visszavennék a hivatalába. Biztosat egyelőre semmit se tudunk, nem akarunk elébe vágni a hivatalos rendelkezéseknek, és várunk türelemmel, egyébként nem is vagyunk olyan kétségbeejtő helyzetben. Egész rendes lakásunk van, igaz, hogy csak egy szoba meg egy konyha. Fürödni Egerbe járunk, és állásban vagyok. Az egri földműves-szövetkezetnek vagyok a főkönyvelője. Ez az állás egészen véletlenül adódott.

Megláttak Egerben régi ismerősök, és minden fegyelmi és egyéb eljárás ellenére erősködtek, hogy vállaljam el ezt az állást. A legnagyobb gondunkbajunk megoldódott, mert [Herbai] Ági édesapja amnesztia következtében hazajött [internálótáborból]. Vasárnap délután egyszer csak beállított, előbb érkezve, mint a sürgöny.

El nem tudod képzelni azt az örömet, amit okozott. Mindenki sírt, és olyan boldog volt, mint talán sohasem. Így tehát mi aránylag rendben vagyunk, remélem, hogy Te is. Sok szeretettel ölel benneteket

Hidy Ferenc

LEVÉL A LÁM CSALÁDNAK

1953. augusztus

Drága Apa és Kisanya!

Hetek teltek el, és én egyik napról a másikra halogatom ennek a levélnek a megírását. „Nehéz ítélni köztetek” – írta Apa Jofkának. Nem is kell ítélni, azt tudjuk – a tragédia bekövetkezett. Sokat kínlódom, s vádolom hol magamat, hol Jofkát. Én legnagyobb bűnömnek érzem, hogy hat évvel ezelőtt nem fogadtam olyan meghatottsággal Jofka szerelmét, mint ahogy ő megérdemelte volna. Nem szedtem össze erőimet, s hagytam, hogy úrrá legyen rajtam a félelem. Ezzel, ahogy ma látom, megöltem az ő szerelmét. S ő, ha igaz – engem többé már nem szeretett. Jofka azt mondta, hogy ő engem magabiztosnak, derűsnek, az emberekkel szemben szinte fölényesen bátornak ismert meg, s házasságunk után látta, hogy félek az élettől, az emberektől – nem bízom magamban. Közös életünk első heteiben én valóban átadtam magam fegyelmezetlen, elkényeztetett gyermek módjára minden rossz emlékemnek és érzésemnek. Ez az én bűnöm, amiért lakolnom kell. Szerettem Jofkát, otthont építettem neki, részt vettem a küzdelmeiben, mélységesen boldog vagyok a gyerekünkkel, s akartam még gyerekeket. Jofka most gyűlölni akar engem, s mégsem tud rólam megbecsülés, tisztelet nélkül beszélni. Jofka, ki tudja mi okból, de bepiszkította ezt a házasságot, s aztán ezt a tisztátalanságot maga sem tudta elviselni. (…) Én fel voltam háborodva azok ellen, akik Jofka lángoló természetét őrültségekbe hajtották. Én őt visszatartani igyekeztem, az emberek reálisabb, józanabb, közvetlenebb szemléletére akartam rábírni. Ez sokszor sikerült, de többször nem. Valóban nehezen tudtam azon az úton járni, amelyiken ő járt. Sokszor úgy tartottam, hogy őt fantomok vezetik. Ma sem bánom, hogy vitába szálltam vele, hogy nem hagytam rá azt, amit vészesnek tartottam. Pedig mindez sokat rombolt a

viszonyunkon – s mégis úgy érzem, jól tettem, hogy ebbe az irányba hatottam Jofkára – még ha ez a hatás nem is volt teljes. Jofka most szinte keresi azoknak a társaságát, akik engem nem szeretnek, akik engem „polgárinak" tartanak. Maga is érzi, hogy ezek a „barátok" nem méltóak hozzá, s azért beszél arról, hogy egyedül maradt. Én nem akartam elhagyni, ha ő kért volna, hogy menjek vele – vele mentem volna. Úgy érzem, Jofkának szörnyű hibái vannak, de ennek ellenére ritka nagy érték, nemes jellem nemes érzésekkel, nagyszerű tehetséggel – ő az apja a fiamnak, minden emlékem hozzá köt. (…)

Néhány szép hetet töltöttünk Lajos bácsiéknál. Jofka is kétszer meglátogatott minket. Lajos bácsiék szép, napsütéses verandáján kezdtem el írni Apáéknak az első levelet, amiben a történtekről beszámoltam. De akkor annyira fájt az írás, hogy azt nem fejeztem be. (…)

Augusztus 24-én fél hatkor és augusztus 30-án fél nyolckor lesz a rádióban egy előadásom és egy irodalmi összeállításom. Ha lehet, tessék meghallgatni. (…)

Írjatok hamar, nagy-nagy szeretettel

Juci

SZPÁITS MIHÁLY LEVELE

Záhony, 1954. febr. 14.

Drága Jucikám!

Ma kaptam meg Anyámtól a leveled, és igazat kell adjak Néked: felháborodásod jogos. Azonban vannak enyhítő körülményeim, melyeket részleteiben nem sorolok fel, csupán annyit, hogy decemberben „Új medrében folyik a Tisza" jelszó jegyében az összes apparátussal be kellett vonuljak a Vízmű területére azért, hogy 3 hét alatt 75 000 m³ földet emeljünk ki, mely tömeg az „új meder" egy hányadát képviselte, és lehetővé tette, hogy a Tisza valamiben folyjék. A régi mederelzárás már megtörtént, mielőtt az új meder készen lett volna, így a mederelzárásba beépített kőanyag ki volt téve a veszélynek, hogy magas vízállás esetén a Tisza elviszi, továbbá a földmunkákkal párhuzamosan 16 km hosszan Tokajból kisvasutat kellett építeni 20-25 fokos hidegben, melyen a gát megépítéséhez szükséges kőanyagot szállítottuk. Ma sem tudom megmagyarázni az emberek viselkedését, munkabírását ebben a hidegben, és meg kell vallanom, hogy ezt a munkát, melyet öt éve körülbelül sportszerűen űzök, most cinikus alaptermészetemet legyőzve, valamilyen meleg, szenvedélyes láz fűtötte át. Ha azt mondom, hogy a munkások, akiknek a keze odafagyott a sínanyaghoz, és 12 órát ültek a dömpereken, melyeken hideg és szél ellen semmi sem védi őket, a duzzasztóműben és a Keleti-főcsatornában gazdag termő vidéket látnak a szikesek helyén, és ez tette őket képessé – azt hiszem, nem tévedek. Január 25-én a tokaji vasutat átadtuk, 27-én utasítást kaptam, hogy azonnal Záhonyba menjek, ahol cca.1000 db 60 tonnás szovjet vagon áll vasérccel megrakva, melyet nem tudnak kirakni, mert az érc teljesen összefagyott. Azóta itt vagyok, a kocsikban éjjel-nappal robbantjuk az ércet, már csak 600 kocsi van, naponta 80 ürül, 40 érkezik, így talán két hét alatt végzünk vele. Ezekből ennyi, azt hiszem, sok is volt.

Ez az utolsó két és fél hónap erős volt talán azért is, mert egy kicsit vártam a téli hónapok lassúbb tempóját, hogy kissé kikapcsolódjak. Nagyon jó volt az a hét Pesten, rossz volt utána visszarázódni. Azóta ötször voltam Pesten, és ki sem mozdultam a házból. A múlt héten a közlekedésügyi miniszter, aki személyesen irányítja az itteni munkákat, felvitt a különvonatán. Ezt csak azért említem, mert a jelenlegi vasúti közlekedésre jellemző, hogy este 7.20-kor indultunk Záhonyból, és éjjel fél kettőre érkeztünk Pestre. Képzelheted, hogy a gyorsvonatok hogy közlekednek!

A záhonyi kép nagyon tanulságos.

A hétvégén talán fel tudok menni, és akkor felhívlak, de örülnék, ha írnál addig, és tájékoztatnál dolgaid állásáról. Az *Oidipus* dráma nagyon érdekelt volna. A fiatalságban nagyjából minden felhalmozódik, amiből később rakjuk össze életünket. A fiatalság öröme már nem öröm, a megszerzés és a birtoklás érzete egyre közelebb áll a hiány és a lemondás érzetéhez. A varázslatok és a varázsolás elmaradoznak, a színészek hazamennek sült krumplit enni libazsírral.

Mostanában este főzök magamnak. Szalonnát sütök tojással és téli szalámival. De a vacsora koronája mégiscsak a tea. Debrecenből van egy vasutas intéző szobatársam, aki tanárnak és írónak készült. Gárdonyit, Jókait, Eötvöst és Zolát hozott magának szellemi, továbbá komoly disznótoros dolgokat testi táplálékul. Ezeken osztozunk. Adyt nem szereti, pártbizottsági tag és mérnök úrnak szólít. Egy másikon derültem, amikor elmesélte, hogy káderezéskor érdeklődtek klerikális vonatkozásai felől. Bejelentette, hogy öccse református pap a Szovjetunióban (Ungváron). A káderes megnyugodott, és azt mondta, ha a Szovjetunióban van, akkor egész biztosan jó pap!

Jucikám, a locsogást befejezem, délutáni őrjárat következik, recsegő légkalapácsok, „Vigyázz! Robbantás!" és megint robbanás, az ércportól nem lehet látni, és vörösek leszünk tőle, mint az ördögök a kirakatban.

Ne neheztelj, írj, és csókolom a kezedet.

Miska

ÁPRILY LAJOS LEVELEZŐLAPJA

Kisoroszi, 1954. febr. 3.

Kedves Júlia!

Ma Árvédnak is írtam. Közöltem vele, hogy február 13-án szombaton, ha ez a nap Maguknak is megfelel, Sóséknál leszek. Arról a görög tárgyú darabocskáról egyszer beszélgettem vele, ismerte a témát, ismeri az egész „Ödipusz-komplexumot". Szeretném, ha ő is hallaná az egyfelvonásost, amikor felolvasom. Értesítsen, mehetek-e 13-án?

Szeretettel köszönti

Lajos bácsi

LÁM BÉLA LEVELE

Kolozsvár, 1954. márc. 10.

Édes Jucikám!

Régen nem kaptam tőled semmi hírt. Tudom, életednek talán legnehezebb periódusán küzdöd magad át – nemes tartással. Jofka időközben két levelet írt, amelyekben analizálja és megállapítja mindazokat a hibákat és hitványságokat, amelyek őt terhelik, amelyeknek azonban egyik szerinte is fő oka a közöttetek fennálló világnézeti különbség, s amelyek az együttéléseteket megrontották, sőt most már lehetetlenné tették. Írja, beleegyeztél a válásba, s tudod, új életet akar kezdeni. Jellemedről, lelki és észbeli kiválóságaidról tisztelet és elismerés hangján emlékezik meg, reméli, hogy később fogtok közösen együtt dolgozni.

Édes lányom, válás-operáció után legtöbb esetben gyógyulás következik, de a beteg testrészt el kell távolítani, ki kell vetni magadból, azt nem lehet mégis magunkban hordani azzal a reménnyel, hátha meggyógyul és visszanő. Ez romantika!

Jofka fiam hozzám tartozik erényeivel és hibáival. Fáj ítélkeznem fölötte, de meg kell tennem. Kétségtelenül okos ember, kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy zseniális, de ugyanakkor könnyen befolyásolható. Realitásokban nincs meg a józan ítélőképessége, szexuális téren megbízhatatlan. Józan ítélőképességű, konzervatív lénynek, akinek megvan a maga többé-kevésbé kialakult világnézete, a hozzátartozás, tőle függés – súlyos probléma.

Erre kissé együgyű, benne felsőbbrendű lényt látó nők talán alkalmasabbak. Ezeket viszont ő fogja rövidebb idő múlva megunni.

Ha a válásba beleegyeztél, jól tetted. Lelki emelkedettségről tanúskodik. A nők kilencven százaléka hasonló esetben megtagadta volna, bosszúból. Utána viták, kínos jelenetek következtek volna, melyekben porrá törik az a kevés jó és szép, ami még megmenthető lett volna egyébként. De azt, hogy továbbra is baráti kapcsolatot alakítsatok ki, meggondolnám. Talán ha újból férjhez mentél, boldog és nyugodt vagy, és fölénnyel tekintesz vissza az elmúltakra. Meg vagyok győződve arról, és kérem Istent, hogy úgy legyen, megtalálod nemsokára a hozzád illő partnert, akit nagyon boldoggá fogsz tenni. A gyermek okozzon a legkevesebb gondot. Jofka anya nélkül nevelkedett, s nem érezte anyja hiányát sohasem. A férfit, akire szüksége van, egyelőre megtalálja Édesapádban, akinek derűs, kiegyensúlyozottsága jobb hatással lesz reá, mint Jofka túlzottsága. (…) Édes Juckóm, leánykám, tarts meg minket továbbra is szeretetben, és írjál magadról, fiadról, hozzátartozóidról mielőbb és minél részletesebben.

Téged Juckóm igen szeretettel csókol Jóka unokámmal egyetemben

Apa

VÁLASZ LÁM BÉLÁNAK

1954. március

Édes drága Apám!

Apa azt írta, hogy írjak meg mindent őszintén, hátha tud segíteni nekem. Nem írtam hamarabb, mert ha őszinteség zsilipjét egyszer megnyitjuk, akkor az áradatnak nem lehet többé gátat vetni. Most, amikor a válás legszélén állunk, amitől csak váratlan, nagyszerű csoda menthetne meg minket – el kell mondanom, hogy hogyan jutottunk idáig.

Apa tudja, hogy 1946 augusztusában ismerkedtünk meg Jofkával. Ő nekem azonnal teljes szenvedélyességgel kezdett udvarolni, én pedig ellentmondásos érzelmekkel viseltettem iránta. Tetszett is, riasztott is. Savanarola-szerű magatartása, merevsége, egyszempontúsága, végtelen indulatossága volt az, amit nem szerettem benne. Kulturáltsága, mély érzelmei, tehetsége, lelki gazdagsága volt az, ami vonzott. S bár az előbb felsorolt tulajdonságai miatt én többször kijelentettem, hogy nem vagyok belé szerelmes, mégis a baráti kapcsolatot fenntartottuk. Közel 23 éves voltam, amikor Jofkát megismertem. Abban az időben nekem sokan udvaroltak, de nagyrészt velem éppen egyidős, egyetemi éveiket éppen befejező emberek, akiknél én magamat érettebbnek

éreztem. De akármennyi szép emlékem is volt, ami Jofkához fűzött – közösen olvastuk a *Faust*ot, hangversenyre, kirándulni jártunk –, mégis féltem hozzámenni feleségül merevsége miatt, mert szembenállott az én régi barátaimmal. (…) Gondolkodási időt kértem, s végül mégis igent mondtam neki. Életem legnagyobb bűnének tartom, hogy akkor, amikor féltem tőle – ragaszkodása miatt mégis hozzámentem feleségül. Nem tudott megváltoztatni gyöngédsége – nem tudtam az érzelmeit megfelelően viszonozni. Hat hét elteltével Jofka hazajött, és azt mondta egy este, hogy ő keservesen csalódott bennem, váljunk el. Másnap érkezett meg Apa Pestre. Úgy látszott, szükségem volt erre a megrázkódtatásra, és nagyon jót tett nekem, hogy Apa megérkezett, mert rádöbbentem, hogy a házasság felelősséggel jár, s hogy nekem úgy kell elfogadnom Jofkát, mint amilyen. Nagyon sokat jelentett nekem az Apával való megismerkedés, mert bizalmat merítettem belőle a mi további életünkhöz. Nem engedtem el Jofkát, együtt maradtunk, de azért nem éltünk jól az első évben. Nagy idegenség volt bennünk egymás iránt. Jofka még biztosan haragudott rám azért a csalódásért és sérelemért, amelyet sok sírásom okozott neki, én pedig visszavágyódtam régi barátaim közé, akiktől Jofka idegen volt.

Döntő változást hozott házasságunk második éve, az 1948–1949-es tanév, ekkor abban az iskolában tanítottam irodalmat, ahol Jofka igazgató volt. Az ő irodalomtörténeti kutatásainak eredményei alapján tanítottam. Harcostársak voltunk, szövetségesek. Én abban az évben nagyon sokat dolgoztam, tanulmányaim, cikkeim jelentek meg, előadásokat tartottam. Jofka vitt bele a munkába, s ízleltette meg velem a munka örömét és szenvedélyét. Ekkor kezdett kialakulni közös baráti körünk. Ekkor már mint szép emlékekre gondoltam, és talán gondoltunk vissza házasságunk viharos első heteire. 1949 tavaszán kezdtük el várni Jókát. Ebben az időben nagyon sok izgalmunk volt, ekkor oszlatták fel Jofka iskoláját, s őt is sok nyílt és alattomos támadás érte. Én teljes aktivitással részt vettem harcaiban, sok közös munkánk volt. A lelkiismeretemet végül is azért érzem tisztának, mert őszintébb és mélyebb szerelemmel, mint amilyennel én akkor Jofkát szerettem (immár kétévi házasság után) – nem lehet senkit szeretni. A mi közöttünk lévő ellentétek majdnem teljesen elmúltak. Úgy éreztem, hogy nincs szebb feladat, mint amit Jofka magára vállalt, s amire a népi demokrácia alkalmat nyújt. Magas kultúrát adni a proletártömegeknek! Ebben az időben én is nagyon sok politikai munkát végeztem. E szép korszak 1948 végétől 1951 tavaszáig tartott. Közben Jofka erősen túlhajszolt volt, agyondolgozott, agyonizgatott. Rengeteg kellemetlensége volt. A kultúrpolitika terén egyesek hajszát indítottak ellene. Sokan éppen ezért gyűlölték, mert művelt, önálló gondolkodású, mélyre látó ember. Jofka teljes erejével belevette magát a kultúrpolitikai harcokba. Lelkesedett, gyűlölt, támadott. Én hiába idézgettem a szép József Attila-sort: *A haramiák emberek, a boszorkák-kofák, kasok, / csahos kutyák, nem farkasok.* Hiába próbáltam meggyőzni arról, hogy az emberek nagy része csak ostoba, önző karrierista, és nem fizetett, beépített ellensége a népi demokráciának. Mindaz, ami Jofkában jó és mindaz, ami rossz, hozzájárult ahhoz, hogy rengeteg ellensége legyen. Azt hiszem, alig van ember, akinek olyan sok ellensége volna, mint neki. Ki azért gyűlölte, mert művelt, lelkes és tehetséges – ki pedig azért, mert túlzottan szenvedélyes, merev és erőszakos. S a kultúra frontján aztán sok szeméttel lehet találkozni, s szegény Jofkának volt is benne része bőven. Az egyetemen valóban marxista, magas színvonalú előadásait megtámadták – Jofka valóban a legeltökéltebb híve a kommunizmusnak –, ugyanakkor politikailag rosszindulatúan közömbös embereknek az egyetemen jó dolguk volt, Jofkát meg kínozták. Ő már most többet tud, mint az egyetem összes professzorai és tanárai együttvéve – de ez csak neki okozott kellemetlenséget. Az egyetemen Jofka valóban a gonosz, rosszindulatú, ostoba és műveletlenségükre gőgös embereknek volt az áldozata. Képesek voltak saját tanítványai között ellene propagandát kifejteni, őt saját tanítványai előtt a leghazugabbul rágalmazni. Persze én Jofka magatartását sem tudtam helyeselni. Hogy csak egy példát mondjak: a Mérei-cikket Apa elolvasta. Ami abban elmélet – elvi megállapítás, azt mélyen helyeslem, de ugyanakkor a gőgös, személyeskedő kijelentéseket utáltam. S ehhez még nekem keserűséget okozott az is, hogy noha Jofka és Mérei ellentéte jelentékeny és reális volt s régi keletű, de őt Jofka személy szerint nem tartotta sem ártalmas, sem hitvány embernek. Azon fáradozott, hogy saját elvei helytelenségéről meggyőzze – sőt még baráti viszonyban is volt vele. Csak hosszas rábeszélés után jött Jofka arra a gondolatra, hogy Mérei valóban tudatosan ártalmas, s ekkor írta meg a cikket. Ez a probléma volt közöttünk 1950-ben is – de akkor még szinte nyomtalanul elmúlt. 1951-ben azonban már kezdtem Jofka magatartását bírálni, ami számtalan vitára és veszekedésre adott okot. Például, hogy a családi életből mondjak egy példát: Árvéd bácsi helyzetét és sorsát is ellentétes módon ítéltük meg. Szerettem volna elérni, hogy Jofkának az emberekhez való viszonyában kevesebb elvakultság legyen s több megértés. Jofka ezért opportunizmussal vádolt. Közben az izgalmak folytatódtak. Engem – nagyrészt azért, mert Jofka felesége voltam, eltávolítottak a munkahelyemről, ahol hallatlan örömmel dolgoztam. Ez 1951 augusztusában volt. Az igazságtalanság szörnyen fájt és égetett. Újból

letörtté, szomorúvá váltam. Közben az élet egyetlen célja, édes, okos kisfiunk is nőtt, fejlődött – szépen, egészségesen. Jofka megdöbbentően kevés kapcsolatot igyekezett vele kiépíteni. Pedig én ezen kezdetektől fogva fáradoztam. Jofka nagy lekötöttségét és hajszoltságát vettem indokul arra, hogy ez nem sikerült neki. Már vagy másfél éve kijelentette, hogy ő a gyerekért nem vállal felelősséget, mert ez a gyerek nem az ő elvei szerint nevelődik. Mindezek ellenére gyönyörű estéink voltak, amikor Jofka Bachot zongorázott vagy Schubertet énekelt, verseket olvastunk, karácsonyfát díszítettünk, közös születésnapot tartottunk. Jofka gondolkodásmódja miatt sokat szenvedtem, de nem gondolkodtam váláson. Közben tudomásomra jutott, hogy házasságunk kezdete óta többször megcsalt, többek között egy olyan tanítványunkkal is tartott fenn kapcsolatot, akiben én a legteljesebb mértékben megbíztam. Mindezeket megbocsátottam, de ez a lány, miután nem sikerült elcsábítania tőlem Jofkát – és arra az alaptalan hírre, hogy Jofka egy másik leánynak udvarol –, elhatározta, hogy bosszút áll. Ezt meg is tette. Feljelentette Jofkát a pártnál, hogy erkölcstelen életet él. Jofka teljesen kiborult. Én kétségbeestem ettől a piszokságtól, s beláttam, hogy Jofka hibáiért én is felelősséggel tartozom. Úgy éreztem, hogy mind a ketten vétkeztünk egymás iránt, most már nem vethetünk egymás szemére semmit. Ez a leányzó meglehetősen nagy pletykafergeteget kevert Jofka körül, sokan beszéltek az „ő romlott természetéről", s persze még nagyították és túlozták is a dolgokat. Engem a pletyka nem is bántott, tudtam, hogy Jofka nagy érték, vigyázni kell rá. S az én önérzetem biztosabb alapon áll, mintsem elzüllött lelkű lányok azt megingathassák. De amikor Szentgyörgypuszt áról hazajöttem, Jofka mégis azzal állt elő, hogy váljunk el. Indoklásképpen azt hozta fel, hogy közöttünk mély gondolkodási, világnézeti ellentétek vannak, ez sodorta őt válságba, emiatt került ő erkölcsi fertőbe. Én most emiatt állandó fölényben leszek, tele gyanakvással, bizalmatlansággal. Ekkor megígértem Jofkának, hogy ami elmúlt, azt én elfelejtettem, soha még célzást sem teszek rá. S újra együtt maradtunk. Eltelt ez az év is.

Anyu 1954 februárjában lett beteg. Harmadnapja volt benn a kórházban, amikor egy vasárnap reggel Jofka azt mondta, hogy lemegy, és megiszik egy feketét, de nem jött vissza ebédre sem. Délután, amikor megjött, közölte velem, hogy ő nem akar engem többet becsapni, ő szeret valakit, és most már mindenképpen el akar válni. Én akkor nagyon rossz idegállapotban voltam Anyu betegsége miatt. Jofkának ez az új meglepetése annyira letört, hogy csak szomorúan annyit mondtam: – Na jó, váljunk el! De május első feléig konszolidálódott a helyzet. Ekkor valami kis semmiségen összeszólalkoztunk, s ekkor Jofka a

reggelinél fölszólított engem, hogy „eresszem őt el", váljunk el. Én azt mondtam, hogy természetesen erőszakkal nem tarthatom vissza, csak arra vigyázzunk, hogy se a gyerek, se én ne kerüljünk a hirtelen változása miatt válságos, idegtépő helyzetbe. Így tehát már közel két hónapja úgy élünk, hogy a válás áll előttünk. (…)

Tudja, Apa, gyermekkoromban olvastam a Gólyakalifa meséjét. A Gólyakalifa különleges gyermekkel ajándékozza meg a szegény asszonyt. Gyermeke éjjel iszonyú csúnya, de jó, szelíd, nemes lelkű – nappal csodálatosan szép, de durva, vad és kegyetlen. Ez a mese tragikusan megismétlődött az életemben. Az egyik Jofka csak zavart, keserűséget, fájdalmat hozott az életembe, a másik pedig annyi szépet és jót, hogy nem tudok tőle elszakadni. Mindent elkövettem, hogy visszatartsam Jofkát, megmentsem őt magamnak, a fiának, egy bizonyosfajta életnek. Mindez nem használt. Irtózom a megbomlott családoktól. Hogy tudok én majd magányos lenni? Hogy tudom fiamnak az apját pótolni? (…)

Most tartom magamban az erőt, és igyekszem nem félni, hanem bízni. Szomorú szeretettel öleli az egész családot

Juci

KARDOS LÁSZLÓ LEVELEZŐLAPJA

Szentgyörgypuszta, 1954. dec. 22.

Drága Jucikám!

El nem mulaszthatom, hogy ne keresselek meg puszta magányomból. A temetés után azonnal elutaztam, és még mindig lenn tartózkodom, s csak az ünnepekre térek haza. Sajnálom, hogy így nem kereshettelek meg, és nem beszélhettem veled. Hazatértem után pótolom. Itt lenn: megnyugtató munka és viszonylag egyszerűbb társas és társadalmi kapcsolatok! Megnyugtató környezet egynémely keserű pesti tapasztalat után, otthon majd bőven szólok róluk. – Hinni szeretném, hogy az eljövendő idők sokunk számára hoznak viszonylagos megbékélést.

Mindnyájatokat barátsággal és meleg együttérzéssel üdvözlöm

Kardos Laci

Burgasz, 1955. május 6.

Jucikám!

Ezúton igyekszem pótolni „utolsó” nem teljesített ígéretem: a késő tavaszi sorokkal kereslek meg – tengerparti üdvözlettel és egy virágzó gyümölcsfaággal. (Itt elaludtam, sokféle ok miatt, most folytatom!) Terhelve vagyok egy csomó emberi élménnyel is, amelyek naponta gyűlnek bennem, talán lesz idő és körülmény elmesélni neked, addig is elégedj meg annyival – innen másmilyennek tűnik ugyanez a világ, és ezért némiképp jobb is. Egyébként dolgom: utazás, szemlélődés, csavargás hegynek fel, völgynek le!

Meleg barátsággal

Laci

HERBAI SÁNDOR LEVELE

1955. december 9.

Kedves Jucika!

Betegségem talán menti a késedelmet, mellyel kifejezem köszönetemet azért, hogy betegségemben egy szerényen kifejezett kívánságomat azonnal teljesítette. Végtelen örömöt okozott, hogy a hosszú unalmas órákat elviselhetővé tette a kis rádió hangja, melyhez a Maga jósága és kedvességre hozzájuttatott. Meglepetésem és örömöm igen nagy volt. A kis rádió hangja mindig emlékeztetni fog arra, hogy vannak jó emberek, vannak barátok, akik a nehéz órákban mutatják meg jó szívüket. Nagyon köszönöm az örömöt, amit nekem és az egész családnak szerzett!

Tisztelettel csókolja kezeit Herbai Sándor

MÁRAI JÚLIA
MENEKÜLÉSÜNK A KITELEPÍTÉSTŐL

(…)

Apám 1909-ben született a Felvidéken, Kassán. Apja dr. Grosschmid Géza jogász volt. Szenátor fiai és mindenki, aki ismerte, a becsület és a humánus gondolkodás mintaképének tekintette. Akkor ilyen emberre ott, a kisebbségi sorsban élő magyarok között nagy szükség volt. Apám 17 éves koráig nem tudta, mi az iskolaközösség, mi az osztály. Mivel magyar nyelvű oktatás hivatalosan

nem volt, magántanárok tanították a gyerekeket magyar irodalomra, fizikára, matematikára. Apám, Grosschmid Gábor negyedik gimnazista korában került először osztályközösségbe itt Pesten. Időskorában is eleven élményként mesélte, mit jelentett neki, mikor 18 évesen először hallotta a magyar himnuszt. Később jogász lett. A második világháború alatt zsidókat mentett, papírokat szerzett számukra, miközben maga is üldözött volt. Gyűlölte a háborút, inkább választotta a statáriumot, mint az SS-ek oldalán való katonaságot. Magatartása egyértelmű volt.

Apámék hárman voltak testvérek, és mind különböző nevet viseltek. Apám: Grosschmid volt, idősebb bátyja már évekkel korábban felvette a Márai nevet, ő Márai Sándorként író lett, kisebbik bátyja Radványi Géza filmrendezőként vált ismertté. E háromféle név sokszor okozott derültséget, mikor kiderült róluk, hogy édestestvérek. Később már nem csak derültséget.

1945 után apám – ahogy fedelet talált a családja feje fölé – magyarosította a nevét Grosschmidról Máraira, mert a Grosschmid rosszul hangzott – németesen. Dr. Márai Gáborként az Országos Földhivatali Intézet megbecsült vezető jogásza lett, később az üzemi bizottság elnöke is. A földosztás idején nagy szükség volt tisztességes, higgadt, emberséges gondolkodásra. Apám becsületes, baloldali, értelmiségi magatartást tanúsított, ezért is éreztek iránta maximális bizalmat, szeretetet, megbecsülést munkatársai.

Később a racionalizálások idején, apámat is „racizták”, vagyis elbocsátották. Az OFI feloszlott, sikerült az akkor alakuló ügyvédi munkaközösségek egyikében nagy nehezen elhelyezkednie. Anyám pedig, Bartók Béla növendéke, az ötvenes évek elején alakuló állami zeneiskolák egyikében kapott állást zongoratanárként. Nagyon szerette, és kitűnően végezte munkáját.

Következtek az 1952–53-as évek. Szegények voltunk, mint a templom egere. Kibombáztak minket, mint annyi más családot. Volt egy vaskályhánk, néhány székünk, asztalunk, fekhelyeink (?), egy rozoga zongoránk – hogy honnan, azt ma sem tudom –, de mindezektől függetlenül hihetetlenül jókedvűek voltunk.

Gyerekek, túléltük! – rikkantott Apám sűrűn, és fütyörészett tele életkedvvel, energiával és segítőkészséggel mindenki felé. Lakásunk átjáróház volt. Apám intézte az ügyeket ingyen, baráti alapon. Kitűnően érezte magát, mert az adott helyzetben úgy dolgozhatott, ahogy a meggyőződése diktálta.

Erre az időszakra estek a kitelepítések. A „gyanús elemeket” (ez elsősorban az értelmiségiekre vonatkozott) kezdték kitelepíteni a fővárosból az ország távol eső megyéibe. El-eltűntek Apám kollégái családostul, s csak

nagy sokára kaptunk életjelt, egy-egy lapot, levelet Hajdú megyéből, Békésből vagy máshonnan.

Újra beborulni látszott az ég. Ránk a legutolsó hullám csapott le, amikor már lezajlott minden, 1955 nyarán.

Én második gimnáziumi évem után voltam. Bizonyítványosztás, öröm, nyár – minden felhőtlennek tűnt.

Egyik reggel csöngettek. Postai értesítést kaptunk, amelyben utasítottak, hogy unokatestvéremék öten, nagyanyám és mi hárman, tehát összesen kilencen két napon belül hagyjuk el a fővárost. Lakóhelyünket Biharugrán jelölték ki, kilencünknek egy 2 x 3 méteres földes kis szobában. (Lavór van.)

Indoklás: 1. apám „nem teljesen megbízható elem”
2. a neve: Márai

Márai Sándor ugyanis 1946-ban külföldön telepedett le (disszidált?). A tragikomikus és abszolút igazságtalan a dologban az volt, hogy Apám és Sándor bátyja között ténylegesen nem volt semmiféle kontaktus akkor, sőt csak rá majd tíz év múlva indult kettejük közt a levelezés.

De amíg a kisnyúl ezt megmagyarázza… – egy közismert viccre utalva –, sóhajtotta apám, és elcsüggedt. Akkor láttam életemben először letörtnek. Rezignáltan tudomásul vette, hogy Biharugrán ilyen körülmények között fog „egzisztálni”, mint haletető, mely „állást” Makk Károly filmrendező barátunk protekciója folytán kapta meg.

(…) A postai fölszólítás megérkezése után elrohantam Juci „nénihez”, bár nem tudtam pontosan, hogy az értesítés tulajdonképpen mit is jelent. Csak azt érzékeltem, hogy mindig jókedvű szüleim egyszerre letörtekké váltak. Juci azonnal füzetekkel a hóna alatt szaladt hozzánk. Kettesével vette a lépcsőket, nagyon dühös volt. Szívből utált minden kollektív büntetést. Felháborította.

A káderpolitikát gyalázatnak tartotta, mert igazságtalan helyzeteket hoznak létre. A 31 éves fiatal, energikus és bátor Sós Juci álláspontja az volt, hogy ezek ellen minden erővel küzdeni kell. Ezt akkor nem mondta nekem, de éreztem, miközben mellette futottam. Mire megérkeztünk otthonunkba, Juci egyszerre nyugodt és derűs lett. Pontosan érezte, hogy most nagy lélekjelenlétre van szükség.

– Mi baj, Gábor?

Apám rövid és csüggedt referálásából kiderültek a történtek. 1948-ban rosszul hangzott a Grosschmid, s most, 1955-ben még rosszabbul a Márai név.

Anyám, akinek ilyen szituációkban mindig kitűnően működött a humorérzéke, fölnevetett, és lakonikusan közölte:

– Nézd, Jucikám, Gábor hülye és sznob. Nem tetszik neki, hogy haletető lesz Biharugrán. Pedig milyen nehezen szerezte ezt az állást neki Makk Karcsi! Na, hozok egy kávét – penderült volna ki Anyám a konyhába, de Juci roppant határozottan és komolyan így szólt: – Nincs kávé! Most nincs. – Apámhoz fordult, akkor már indulatosan. – Mondja, maga ezt hagyja? Maguk hagyják magukat? Micsoda piszokság ez! – mondta, és azonnal kezébe vette az ügyünk intézését, hangjával, magatartásával fölrázva az egész szétesett társaságot. – Gábor, maga azonnal ül az írógéphez, és írja hogy… – Látván, hogy Apám holtfáradt, és nem mozdul, közölte: – Jó akkor írom én! – És már kopogott a gép a keze alatt. Mialatt fogalmazott, a felnőtteknek szimultán adta utasításait: – Tuci (Anyám), te szaladsz Fischer Annie-hoz és Kadosa Pálhoz és mindenkihez, akit ismernek zenei körökben. Aláíratod velük ezt a példányt! Gábor! Maga összeszedi magát! Használja az agyát! Cselekednie kell, érti? Most! Ennek van értelme! Érti?

Apám kapcsolt. Juci hatására újra föltámadt. – Igaza van, Juci – mondta csendesen –, az embernek nemcsak a másokkal történő piszokságot nem szabad tűrnie, önmagát is meg kell tudni védenie.

S már együtt dolgoztak roppant intenzitással, átgondoltan, villámgyorsan.

– Juli, indulj Kodály Zoltánhoz, fölkutatod a Kútvölgyi Kórházban, és elmondasz neki mindent. Ő is írja alá ezt a példányt!

Így háromfelé szaladtunk. Juci kiadott utasításai alapján még aznap, amikor az értesítést megkaptuk. Délelőtt még beletörődés, szomorú csomagolás volt. Könyveket kötöztünk össze. Délután már Juci hatására „felvettük a kesztyűt”.

Másnap délben Juci újra eljött hozzánk. Apám hálás volt és egyre derűsebb, energikusabb.

Két nap alatt összeszedtünk vagy tizenöt jelentős aláírást. Kodály Zoltán kezdte határozott, nagy betűivel. Utána a többiek. Második nap délelőtt már Apám be is vitte az egészet személyesen a megfelelő hivatalos szervhez. És délután egyenruhás, jó modorú fiatalember hozta az értesítést: „A kitelepítés visszavonva.”

Juci ezekben a napokban szinte együtt élt velünk. Innen intézte egyéb dolgait, visszaszaladt hozzánk, pumpálta a családot, feszesen tartotta a zsinórt, rendet csinált.

Emlékszem arra az estébe hajló délutánra, amikor már fellélegezve együtt kávéztunk: Apám, Anyám, Juci, én és az egyenruhás.

Csöndben voltunk. A srác nézte az összecsomagolt könyveket, soká tűnődve nézte, és halkan, kicsit bűntudatos hangon megszólalt: – Ki lehet a könyveket kötözni.

Juci a srácot nézte, aztán Apámat, Anyámat, és erőteljesen, őszinte ujjongással a hangjában, nagyon egészséges vidámsággal megszólalt: – Nna hát ez így nagyon helyes! Nincs még egy kis kávé?

Nevettünk. A dolog hirtelen egyszerűnek tűnt. Negyvennyolc óra alatt megfordult a kerék – és így a mi sorsunk is. A lendületet a fordulathoz tényleg Sós Juci adta. (…)

1986

LEVÉL LÁM BÉLÁÉKNAK

1956. január 2.

Drága Apa és Kisanya!

Nagyon sokáig nem írtam, nagyon kérem ne haragudjanak rám érte. Megint csak azt ismétlem, hogy nem a szeretet hiánya okozta. Olyan elfoglalt vagyok, hogy színházba, moziba csak ritkán jutok el, még olvasni is alig-alig van időm. Jóka, a tanítás, a külön vállalt munka, háztartás, szaladgálás pénzkereseti lehetőség után felemésztik az időmet, de azért sikerül egy kis időt szakítanom barátaimra és Apámmal folytatott beszélgetésekre. Újra kaptam prémiumot az Akadémiától, de utána következik az utálatos „létért való küzdelem”, amit a kinyomtatásért, a megjelenésért, egy-egy rádió-előadásért kell folytatni. Ez lehangol és elkeserít, s jobban kifáraszt, mint a munka maga. Lektorálok könyvkiadó vállalatnak, és el akarok vállalni egy angol regényfordítást, mert azzal nagyobb összeget lehet keresni. Ha elvégzem a munkát, még mindig fennmarad az izgalom, hogy elégedettek lesznek-e a megrendelők? Közben pedig nem vagyok elég munkabíró, hamar kifáradok, s tudom, nem szabad túlhajtanom magam, vigyáznom kell Apám és fiam nyugalmára és derűjére. Én nem is annyira anyagi okok miatt igyekszem sokat dolgozni, hanem inkább azért, hogy Apám lássa, nem vagyok gyámoltalan asszony. Közben meg akarom őrizni a mi otthonunk vendégszerető, meghitt jellegét is. Ha valaki befut, kap egy csésze teát, megosztjuk az ebédünket, vacsoránkat. Nem akarunk bezárkózni. Együtt akarunk lenni azokkal az emberekkel, akiket szeretünk. (…)

Nagyon szépen köszönöm Apa karácsonyi levelét. Karácsonyeste is, az adventi vasárnapokon is gondoltam Kolozsvárra – egy gyertya, két gyertya ég

már az asztalon. Valóban jó így felkészülni a karácsonyra, a szeretet és a szeretetvágy ünnepére. Még áll a karácsonyfa Jóka szobájában, az ő és az én gyermekkoromnak kedves kicsi díszeivel. Szeretném vízkeresztkor még egyszer meggyújtani a gyertyákat és a csillagszórókat.

Nekünk már a második karácsonyunk telt el Anyám nélkül. Szinte hihetetlen. S akarok benne hinni, hogy Anyám mégsem hagy el, vigyáz rám, segít engem, hogy ne fásuljak el, ne kopjak el, megálljam a helyem, s talán abban is, hogy lehessek még boldog is. Újra és újra álmodom róla, különösen a halálának az évfordulója volt nagyon nehéz. S mégis – ilyen nagy gyász el nem múló súlya alatt is – én is azt mondom, hogy nem szabad a halálra gondolni, a halálra készülni.

Jofkával két hónapja beszéltem utoljára, de sokat hallok felőle. Én nem akarom most az ő dolgait ismertetni, gondolom, ő megteszi úgyis. Mégis – a mai Jofka több rokonszenvet vált ki, és könnyebb vele szót érteni – mint a nyolc évvel előttivel. S jó az is, hogy jelleme tisztaságát nem vonhatja kétségbe senki.

Írjanak nekem újra, s őrizzenek meg valahogy a szeretetükben, még ha ilyen szűkszavú lettem, akkor is.

Nagy szeretettel öleli Apát, Kisanyát

Juci és Jóka

SÓS JÚLIA
ÉRETTSÉGI BANKETT, 1956*

A fiúk sötét ruhában, megkötött nyakkendővel, gondosan fésült hajjal ülték körül az asztalt, csinosak voltak és ünnepélyesek. Az asztalon minden teríték előtt üveg bor, a közepén rózsacsokor. Tanárok csak ketten voltak, a tornatanár és a magyartanárnő. A fiúk, az iskola hírhedt „vagány-osztálya” nemigen voltak jó barátságban a többivel. A matematikatanár komoly, lelkiismeretes, a szabályok és az iskola tekintélyét védő rideg ember, nem szerette őket, és az érettségin is többet buktatott. Az orosztanár szintén szigorú és a tantárgy meg nagyon nehéz volt, részben lustaságból, részben politikai dacból a fiúk fütyültek kitűnő tanítási módszerére. Ő haragudott rájuk, és személyes ellenségként kezelte őket. A biológiatanár, együgyű és hiú vénkisasszony, szinte félt tőlük.

Bajuszos, magas homlokú, feltűnően okos, műveltarcú pincér foglala-

toskodott az asztal körül.

– Olyan, mint egy egyetemi professzor – súgta az egyik fiú –, nagyszerű pályánk elindítója.

A vacsora fejedelmi volt. Előétel, rántott disznóhús, kétfajta torta, sok bor. A fiúk nagy része egész éven át zsíros kenyeret vagy az iskola menzáján krumplis tésztát evett. Szinte rejtély volt, hogyan is tudtak ennyi pénzt összeszedni.

A terem benyílójában ültek a Valentini és a Pákozdi szülők, az osztály régi és most a bankett mecénásai. Pákozdi édesapja szabó, Valentinié órás, küszködve az adókkal, zaklatásokkal és ellenőrzésekkel, évek során át megmaradtak önálló iparos és kereskedő embereknek, s még mindig jóval több pénzük volt, mint a munkás- vagy kishivatalnok szülőknek. Ha sok mindenre nem is tellett, de néhány százas csak futotta a fiúk érettségijének megünneplésére. A diákok többször hívták őket, hogy üljenek közéjük, de ők csak elvonulva, csendesen poharazgatva messziről akarták szemlélni a fiúk mulatságát. Egyiküknek sem volt iskolai végzettsége, gimnáziumi sem, s mind a kettő diplomához akarta juttatni a fiát.

Valentinit különben szerették a fiúk, az osztály nem ismert diákarisztokráciát, sem a jó tanulás, sem a jólöltözöttség nem adott rangot – összetartottak.

Néhány fiú mégis hiányzott a bankettről. Hiányzott Mók, egy fodrász fia, aki már a harmadik osztályt is kétszer járta, és most újra elbukott. Hiányzott Domokos, egy beteges, sovány munkásfiú, akit matematikából és fizikából elbuktattak, s aki eredményhirdetés után dühében betörte azt az üveglapot, amely mögött az iskola dicsérő oklevelét és kitüntetését őrizték. Őket visszatartotta a sértődöttség, a kudarc okozta szégyenérzet. – Szegény Döme, szegény Mók, nem vétettek ők a légynek sem – sajnálkoztak felettük a társaik. De nem jött el Ligeti György sem, az osztály példaképpen sokat idézett legjobb tanulója. Ligeti egyik nagybátyja Pesten, a másik Párizsban volt egyetemi professzor, a két nagybácsi támogatásával végezte a gimnáziumot, s egy nagynénjénél lakott.

Zsidók voltak, a nyilasok megölték a szüleit, a fiú véletlen folytán maradt életben. E kulturált, de szétzilált életű családban nevelődött a kitűnő eszű, pontos, fegyelmezett fiú. Iskolatársaival azonban nem volt jó viszonyban. Nem vett részt semmiféle diákmegmozdulásban. Az érettségire minden tételt pontosan kidolgozott, és írógépen lemásolta. E kész tételekből fele munkával ment a tanulás, s ő azokat egy forint ötven fillérért árulta osztálytársainak. Ő meg volt

győződve a kereskedés tisztességes voltáról, s arról, hogy osztálytársait még így is segíti. A fiúk szép számban vették is a tételeket, de miután ők maguk is ismerték a szegénységet, az osztályon belül a kalmárkodást nem tudták megbocsátani.

Kolumbán – az osztály titkára, magas szőke fiú – felállt pohárral a kezében. A fiúk elhallgattak, s az okos arcú öreg pincér, aki már sok frissen érettségizett diák pohárköszöntőjét hallotta – ebben az évben is hármat – újra meghatódott. Kolumbán azonban rövid volt, és láthatólag nem akart meghatódni.

– Emelem poharam először is az osztálykönyvre, amely az osztályfőnökén kívül ott őrzi a mi kezünk nyomát is, mert igazolatlan hiányzásainkat mi is igazoltuk, áthúztuk vagy újabban elszakítottuk.

– Éltessük azt az áldásos intézményt, hogy újabban délelőtt is játszanak a mozik, s az iskolafalak és padok s a riasztgató felelések fojtó levegőjéből szegény diáknak van hová menekülnie.

– Emelem poharam végül azokra a tanárainkra, akik éveken keresztül velünk tartottak, s akik bankettünkre, utolsó közös összejövetelünkre is eljöttek.

Mindnyájan felállnak, koccintanak, az egyik fiú kimegy a cigányért. Elsőnek eléneklik a latin diáknótát: *Gaudeamus igitur*… a dal néhány sora egymás mellé állítja az ifjúság, az öregség és a halál képét. Még az a szerencse, hogy az élet különböző szakaszaiból, ha mégoly közel is vannak egymáshoz, sohasem lehet átlátni a következőbe. Nem az egész öregség alatt, csak az élet utolsó szakaszában érzi meg a legtöbb ember a halál súlyát, ezeknek a fiataloknak pedig a halál is, az öregség is elképzelhetetlen.

Bejött a cigányprímás és a bőgős. A fiúk hátravetették magukat a széken, s teli tüdőből énekeltek. Közismert, többnyire elcsépelt századeleji nép- és műdalokat, operettslágereket.

Kis kút, kerekes kút van az udvaromban…

Erdő, erdő, erdő, marosszéki kerek erdő…

Majd gyors, vidám ütemben: *Ki a fene látott szűrdolmányon apró ezüst gombot…*

Az üvegek egymás után kiürültek, új teli borosüvegek kerülnek az asztalra, sőt Sándorffy Laci pálinkát tölt. László-nap van, barátai az érettségivel egyidőben az ő névnapját is megünneplik.

A népdalok után a cigány rázendít az operettslágerre: *Hej, cica, eszem azt a csöpp kis szád, nélküled még a mennyország is fád…* Majd olyan dalok következnek, amelyek már az ő szüleik fiatalsága idején mentek ki a divatból:

Legyen a Horváth-kertben Budán…

Éjjel az omnibusz tetején…

Majd a régi otromba keringő:

Lári-fári nem kell várni, frissen jó a csók…

A következő dal szellemes igyekszik lenni:

Hajmási Péter, Hajmási Pál, a barométer esőre áll…

Kipirult arccal, odaadással fújják valamennyit, amit az egyik elkezd, azt a többi folytatja, szomorú után bohóckodót, sláger után érzelgős nótát vagy akár népdalt énekelnek.

De akármit is énekelnek – így együtt az egységes, derűs hangulatban, a közös jókedvben –, rokonszenvet ébresztenek az idegenekben is. Órákon át énekelnek együtt, nagyrészt szerelemről és lányokról, de nem hangzik most el egyetlen durva szó, egyetlen kétértelmű tréfa sem. Magatartásukon, tekintetükön érződik az összeszokottság, nem csak a véletlen sodorta össze őket, igénylik a közös éneket, a közös jókedvben való feloldódást. Mindezt pedig saját magukkal és az élettel szemben való igényességet jelzik, holott ezeket az igényeket nem tudnák megfogalmazni.

Kifordítom, befordítom, mégis bunda a bunda…

Majd valami szörnyű, úgynevezett diákdal következik: *Gumi arábikum, gumi arábikum…*

– Ezt nagyon szeretem – mondja Korniss Péter meghatottan –, ezt még nyolc évvel ezelőtt énekeltük a cserkésztáborban.

Nohát a cserkészeknél jobbakat tanultunk – igazítja helyre Avedik –, s ő belekezd egy népdalba: *Széles a Duna, keskeny a partja…* én még őrsvezető-táborban is voltam – mondja büszkén.

A tornatanár Avedikkel külön beszélgetésbe kezd, egy híres sportember címét írja fel neki, Avedik kitűnő sportoló, s ilyen eredményei révén igyekszik bekerülni az egyetemre. Avedik nagyapja híres ember volt, emberbarát intézmények, a süketnémák és a vakok intézetének egyik alapítója és szervezője. Apja a háború befejezése előtt magas politikai tisztséget töltött be, a háború után letartóztatták, és több évig ült börtönben. Avedik magas, fekete hajú, jó modorú, csinos fiú, kitűnő sportoló és közepes tanuló. A megfélemlítettség és a büszkeség érzése állandóan keveredik benne. Fél, hogy az apja régi pozíciója miatt őt teszik ki az iskolából, vagy ami még valószínűbb, érettségi után bányába viszik munkaszolgálatra. Ugyanakkor büszke is a családja hírnevére, nagyúri összeköttetéseire, elveszett vagyonára, amelyből ő már alig látott valamit. A „jó családhoz való tartozás” ha sok bajt is szerzett neki eddig, mégis nimbuszt is jelentett, s ő ragaszkodik hozzá.

Korniss Péter nem érettségizett együtt a fiúkkal, még a múlt évben büntésből áthelyezték egy másik iskolába – de a fiúk szeretik, és meghívták a bankettjükre.

– Miért is csapták ki magát? – kérdezte meg tőle a tornatanár.

– Egyszer kiesett a zsebéből egy ötforintos, s az osztályfőnök ebből arra a következtetésre jutott, hogy megszokta a lumpolást – adja meg a magyarázatot Kolumbán. – De mi Kornisst méltóképpen elbúcsúztattuk. Díszkíséret vitte át az új iskolájába. Elöl ment Vértes, a kitűnő tanuló egy gyertyával a kezében, mi többiek libasorban utána, egyik Korniss könyveit vitte, a második a füzeteit, a harmadik a kabátját – és így tovább. Új osztálytársainak megmondtuk, hogy mi állunk bosszút érte, ha rossz dolga lesz. A mi osztályunkban pedig Korniss padján három napig égett a mécses, egy tanár sem merte azt mondani, hogy oltsuk el, úgy látszik akkor már nem akartak több fiút eltávolítani.

Kolumbán kultúrájáról híres, megbecsült erdélyi családból származik, a szülei azonban szürke és szomorú kishivatalnokok, minden reményük és vigaszuk ez az egyetlen fiuk, aki rosszul tanul, sokat beszél, és sok verset ír. Sápadt, sovány arcával a múlt évben még nem aratott elég sikert a lányoknál, ez meg az otthoni szegénység szokatlanul melankolikussá tette. Villon- és Ady-verseket szavalt, s írogatta a sajátjait. Most újra feláll a borospoharával.

– Búcsúzik az iskola utolsó összetartó osztálya, amelyben nem akadt spicli. Búcsúzik az utolsó bohém osztály, amelynek egy jó tréfa többet ért, mint öt dicséret és tíz protekció – mi búcsúzunk, akik már két évvel ezelőtt is úgy tudtunk inni, hogy Csokonai Vitéz Mihály is jól érezte volna magát közöttünk.

Felhajtják a poharakat, a jókedv egyre fokozódik, mindenki felolvad a közös nevetésben. Vértes Péter az iskola legjobb matematikusa különösen nagy koponyájú, fekete fiú két borosüveggel üti az asztalon a taktust, nagy fejét jobbra-balra ingatja, nem beszél, de vidáman mosolyog.

A cigány már nemcsak hegedül, de énekel is, rázendít a jól ismert orosz dalra: *Valahol a Volga mentén…*

A teremben csend lesz, senki sem énekel. Sándorffy odalép a cigányhoz. – Mondja, hol vagyunk most mi? Budapesten vagy Moszkvában? – A cigány némán ránéz. – Hát akkor aszerint muzsikáljon – fejezi be a mondatot, s azzal visszamegy a helyére.

A cigány szót fogad:

– *Megismerni a kanászt…*

Mészáros dunántúli parasztfiú, aki az előbb szintén felemelkedett a terem

közepén egyenes derékkal, ügyesen táncolni kezd. De ő egyedül táncol, sokan nézik, a tekintetektől zavarba jön, és leül a helyére.

Mecséri előrenyújtja a nyakát, és hosszabb előadásba kezd.

– Hát igen, oroszból engem is megbuktattak. Érettségi után megyek, kiváltom a munkakönyvemet, kérdezik: iskolai végzettsége? Eléjük tartom az érettségi bizonyítványt. Dehogy nézik végig. Beírják: érettségizett. Így hát nekem nincs okom búsulni. De hát én a bukást egy tárgyból meg is érdemeltem, mert amihez nem volt kedvem, azt egyszerűen nem tanultam. Megmondom itt a tanárnőnek is, én magyarból egyetlen politikai verset sem tanultam meg. Sem a *Dózsa György unokáját*, sem a *Szocialistákat*, talán még a *Talpra magyar*t sem tudom. Miért kell megírni versben azt, ami újságcikkbe való?

Mecséri Pista anyja gyári munkás, ő volt az „osztályfőnök szégyene", aki állandóan rontotta a munkásstatisztikát. Nem tanult semmit, közel állt a bukáshoz, holott tudták róla, hogy eleven eszű és jó képességű.

Egymás mellett ülnek Gombás, Hajdú, Sándorffy. Sándorffy villogó szemű fekete hajú fiú, apja tanító, anyja tanítónő, de sokan vannak testvérek, és nagyon nyomorognak. Hogy a szülein segíthessen, zenekarban dobol, nyáron mezőgazdasági munkát végez, az iskoláztatását a sportegyesület fizeti, mert versenyúszó. Gombás ül mellette, egy vasúti mérnök fia, kitűnő tanuló, ugyanakkor jó cimbora, az osztály egyik vezetője, mellette Hajdú, kerek képű, mosolygós fiú, apja gyári asztalos, 1947-ben jöttek át Erdélyből Magyarországra.

Az osztály szociális összetétele elég jó – írta azelőtt évente kétszer jelentéseiben az osztályfőnök. Harminc fiúból tizenhat volt munkás- és parasztszármazású, a többiek iparosok, kishivatalnokok, tanárok gyerekei. Néhány mérnökgyerek járt velük, ők éltek a legjobb körülmények között. Olyan fiú, akinek az apja akár ebben a rendszerben, akár a múltban magas hivatalt viselt volna, Avediket kivéve, nem volt közöttük.

Énekszó közben is folytatják az iskolai életről szóló emlékezéseiket. – Az érettségin az volt a legnagyobb öröm, hogy amikor *Az ember tragédiájá*ról kellett felelnem, az elnök azt mondta: – A magad véleményét mondd, fiam – s így nem kellett azt a gyalázatos cikket ismertetnem, ami az újságban megjelent – mondja Gombás.

Egy idő óta komoly, szomorú dalokat énekelnek, néhányan elkezdik az *Elindultam szép hazámbul…* kezdetű dalt. Csak néhányan tudják, Hajdú, Gombás, Kolumbán, a többiek hallgatják, az ének után pár pillanatnyi csend. Ekkor feláll Hajdú, és azt mondja: Fiúk, igyunk arra, hogy nem mi, de mások induljanak el ebből a szép hazából! – Nagy nevetés, Sándorffy mulatságos

történetet ad elő: Lajos bácsi, a IV/B osztályfőnöke beszédet mondott az ő bankettjükön. Sándorffy elkezdi utánozni az öreg tanárt. – Látjátok fiúk, nekem soha nem volt érettségi találkozóm, a mi osztályunk soha nem jött össze még megközelítőleg sem teljes létszámban. Vagy a prolikat vagy a polgárokat vagy a zsidókat kizárták belőle, vagy a baloldal jött össze vagy a jobboldal. Én azt kívánom nektek, hogy bármilyen emberi, világnézeti, politikai ellentét is van köztetek, kössön össze titeket a közös ifjúság emléke! – Az osztály titkára erre így válaszolt: – Lajos bácsi, a mi osztályunk összetart, s mi még azt is elmondhatjuk magunkról, hogy politikai ellentétek miközöttünk nincsenek.

Megint nagy nevetés.

– A mi osztályunk még jobb, mint a bé – mondja Gombás. – Én már szinte sajnálom, hogy vége az iskolának.

Bodnár a tanárok felé fordul. – Most jókedvűnek látszom, mert ittam, de tessék elhinni, ha nem volna bennem bor és mögöttem a cigány, még akkor sírni is tudnék, hogy el kell válnunk egymástól, szétszóródunk.

Kolumbán Adyt idézi: – *De elcsitult a jókedv-förgeteg / S helyére ült a döbbent némaság: / Köröttünk már az Élet csörtetett.*

– Mi, akik együtt vagyunk – folytatja a szomorú búcsúzkodást Bodnár –, már összetartunk.

Hajdú nem szereti ezt a szentimentális hangot, újabb tréfát enged útnak. – Ligeti – kiáltja tragikus hangon –, hát senkinek sem hiányzik Ligeti?

Nagy nevetés, Bodnár szomorúsága is elmúlik, és felsikolt. – Én nem vagyok antiszemita, de a zsidókat utálom!

Vértes a nagy fejű matematikus, aki mindmostanáig széles mosollyal ült a helyén, abbahagyja az asztalon való dobolást. Az ő apját zsidó munkaszolgálatos táborban végezték ki a Dunántúlon. Zavartan és komoran bámul a fiúkra. Mecséri megérzi a mellette ülő fiú szomorúságát, mert rászól Bodnárra. – Te marha, a Horthy-rendszerben ez volt az egyetlenegy rossz, az a szörnyű zsidóüldözés. – Vértes hálásan néz Mecsérire, különben az is félárva, akárcsak ő. Mecséri apja orosz hadifogolytáborban pusztult el.

Az asztal túlsó végén feláll Frekány, rosszul tanuló, „nagy vagány" munkásfiú. Sorba odalép a fiúkhoz. – Kolumbán, van Isten?

– Van – Kolumbán feláll, és kezet fognak. Frekány így megy végig sorba az asztalnál. – Van?

– Van! – üvöltik. Felállnak, kezet ráznak. Frekány odaér Vérteshez.

– Nincs! – mondja Vértes, de ő is feláll, és nyújtja a kezét.

– Hát nem tartasz velünk? – kérdezi Frekány komoran, és visszahúzza a kezét.

– Veletek tartok, különben nem lennék itt, de Isten az nincs. – Frekány vállat von, de kezet ráz Vértessel is, és megy tovább.

– Van?

– Van!

Vértes a mellette ülő fiúnak filozófiai előadásba kezd. Isten létének elgondolhatatlanságát bizonyítja. Mecséri nemigen figyel rá, de azért felveszi a vitát. – Ha valami baj éri az embert, akkor mégiscsak az Istenhez menekül.

– Igyunk a lelkiismereti szabadságra – indítványozza Gombás.

– Ezt már én is elfogadom – mondja Vértes. – Amikor idekerültem ebbe az iskolába, behívattak a DISZ-be, azt mondták, hogy lám az én apámat a fasiszták ölték meg, nekem kétszeresen kell harcolnom a reakció ellen, adjak jelentést arról, hogy a fiúk közül ki jár templomba, ki szidja a nagy politikusokat és így tovább. Mondtam: én matematikus akarok lenni, és nem detektív, s azzal eljöttem.

Az asztal többi részein is politizálnak. Gombás és néhány fiú körülötte énekelnek. – *Felszántom a császár udvarát… Most jöttem Erdélyből…*

A cigányok abbahagyják a muzsikát, az egyik asztal mellett iszogatnak.

Az egyik fiú hirtelen felkiált. – Maradhat így Magyarország? – Mint a farkasok üvöltik. – Nem! Nem! Nem! Soha! – S olyan örömük van benne, hogy még egyszer megismétlik, ha lehet még harsogóbb kiáltással. Az öreg profeszszorarcú pincér mellett hirtelen megjelenik az üzletvezető élmunkásjelvénnyel a mellén. A fiúk ekkor már a *Csinom Palkó*t énekelik, az üzletvezető bent marad a teremben, a fiúk nem veszik észre, de a pincér és a cigányok zavarba jönnek a jelenlététől. A cigány rázendít a *Schneider Fáni*ra, a fiúk közül, akik becsíptek, azt is nagy örömmel éneklik. Az üzletvezető megnyugodva kimegy a teremből.

Ezután halk, fojtott hangon irredenta dalokat énekelnek zene nélkül. A cigányok kimennek a teremből. Zavaros forrásból eredő hamis dalok ezek, a szülők életében a hivatalos irányzat felé való hajbókolás eszközei voltak, a fiúk bátor, igaz, hősi tettnek érzik az eléneklésüket.

– Kolozsvár, Marosvásárhely! – kiált fel Hajdú.

– Kassa, Komárom, Szabadka! – kiáltoznak a fiúk, és kezet ráznak. De a hangjuk furcsa érzéseket fejez ki, szeretnének bízni, lelkesedni, a jövőt szépnek hinni, de nem tudják hogyan lehet, s a magyar városneveket úgy ejtik ki, mintha mesebeli, elérhetetlen tájak nevei volnának.

Mészáros, a barna parasztfiú feláll. – A mi kezünkbe azt a hatalmat, ami a Horthyéban volt – és beleköp a tenyerébe.

Sokan nevetnek, de Gombás dühösen leinti. – Te barom! Már az első öt percben nem tudnál vele mihez kezdeni.

De Kolumbán is tovább tüzel. – Fiúk, mi vagy börtönbe kerülünk, vagy miniszterek is lesznek közülünk.

– Te bivaly – ismétli újra a maga lesújtó véleményét Gombás. Mecséri is neki ad igazat. – Én utálom a minisztereket is, a rablókat is, de azok aztán hasonlítanak is egymásra.

Bodnár is igyekszik összefoglalni a maga véleményét. – A régiek azt mondták: Isten, király, haza. Király már nincs, az talán nem is baj, de tartsuk meg a kettőt: Isten és haza.

Gombás ezt is frázisnak tartja, hosszabb beszédbe kezd, Németh Lászlót idézi, de belezavarodik – „tegyük magunkévá a legnagyobb magyarok, költők és gondolkodók közös vallását” – fejezi be végül kerek mondattal.

– Ne veszekedjetek fiúk, hiszen mind összetartunk! – Izgalmukban mind felálltak.

Az öreg pincér bejött, és figyelmeztette őket. – Záróra!

– A *Himnusz*t! Énekeljük el a *Himnusz*t!

Már éneklik is, egyenesen állnak, minden katonás merevség nélkül, komolyak, meghatottak.

– Sohase felejtsük el, hogy magyarok vagyunk! Maradjunk mindig magyarok! – kiáltoznak az asztal körül többfelől is. Az ünnepélyes fogadkozásokba Mecséri rikkant belé éles hangon. – No, vajon hány van közülünk, aki egy jó állásért, egy motorkerékpárért, egy nejlonfehérneműbe öltözött nőért sem hagyná itt ezt az országot, az első legkisebb alkalomkor?

Egy percnyi zavart, kellemetlen csend lesz, bosszúság, gúny, meghatottság keveredik az arcokon. Ekkor valaki elkezdi a *Szózat*ot énekelni, a keserű fanyarság eloszlik, egyenesen állva, meghatódva énekelnek. Komolyan, csendben mennek ki a vendéglőből, az utcán még egyszer kört alkotnak, kézrázások, megölelik egymást, aztán kisebb-nagyobb csoportokban indulnak haza.

JÓNÁS PÁL
FORDULÓPONTOK SÓS JÚLIA ÉLETÉBEN

Szakikám – mondotta a mesterem –, menjen és vigye a kazánház kulcsát a jobb oldali földszinti lakásba. Holnap nyolckor folytatjuk a melót, és estére a kazán javítását befejezzük. Sietnem kell haza, na viszlát!

A Ke1eti Károly utca 29-i ház kazánját javítottuk. 1954 márciusa volt, és én akkor a II. kerületi Vegyesipari Javító Vállalatnak voltam segédmunkása. A javítóvállalathoz házmesterünk, Korbuly bácsi ajánlására vettek fel, aki ott mint megbecsült munkás évek óta dolgozott. Számomra értelmiségi munkakörről szó sem lehetett, annak ellenére, hogy ötévi rabság után Olti tanácselnök felmentett az ellenem emelt vádak alól. 1954 elején, már egypár hónapja a különböző központi fűtéssel kapcsolatos munkákhoz osztottak be. Nagy öröm volt számomra segédmunkásként dolgozni. Jó dolgom volt a szakképzett mesterek mellett. Mindig rám szóltak: – Lassabban a testtel szakikám, ne dolgozza halálra magát, már nincs Recsken. Ahogy a meló befejeződik, betérünk egy kupica rumra. – A rumot mindig a szakmunkások fizették.

A Keleti Károly utcai házat ismernem kellett volna, de a kazán javítása közben nem jutott eszembe körülnézni. A mesterem elbúcsúzott, s én utána gondolkodás nélkül felmentem az utcára nyíló lépcsőn a ház földszintjére. Becsöngettem a megadott lakásba. Kis várakozás után harminc év körüli asszony nyitott ajtót. – A vegyesipari vállalattól vagyunk itt, javítjuk a kazánt. Itt a kazánház kulcsa, holnap reggel nyolckor jövünk majd érte. – Az asszony nyúl a kulcs felé, mozdulata lelassul, közelebb jön és rám néz. Én csak homályosan látom az arcát, a szemüvegem piszkos a koromtól. – Pali! – mondja az asszony, s csak kis meglepetés érződik a hangján –, amióta meghirdették az amnesztiát, állandóan nézem a szemüveges segédmunkásokat, mindig arra vártam, hogy egyszer csak felismerlek. Gyere be! Itt van nálam egy kis társaság, azt hiszem, mindenkit ismersz közülük.

– Sós Júlia! – kiáltottam fel –, hát persze, ti laktok itt, erre emlékeznem kellett volna! – Befordulok Juci után a polgári ízléssel és bútorokkal berendezett lakás nappalijába. A bal oldali szobába tekintve látszik egy Bösendorfer koncertzongora klasszikus alakja. A falakon jó és szép képek, s a nappali hátsó részében ott van a kis stúdió bejárata. De ez a lakásnak csak egy része. A család barátai jól tudják, hogy vannak még elbújásra vagy összekuporodásra is alkalmas helyek. Ez a légkör tükrözte Juci apjának, Sós Aladár építésznek és george-ista

közgazdásznak, zongoraművésznő anyjának és magának Jucinak, a tanárnőnek a kultúrához, művészetekhez és társadalomhoz való viszonyát. Ez a lakás ellentéte volt annak a sok városi hajléknak, ahol behallatszik az ablak alatt ácsorgók nyüzsgése, porolás, a bérházak állandó zaja, a szomszédok veszekedése. Ugyanakkor ebben a miliőben nyoma sem volt a rongyrázásnak, ízléstelenségnek.

Nem lehetett könnyű átmenteni a Sós családnak ezt a berendezést az 1918–19-es forradalmak és a Párizs környéki békeszerződések után megrontott Duna-medencei légkörben, az állástalan értelmiségiek korában, a jobboldali radikalizmus éledésében, a deportálások és az 1945-ös változással együtt járó események rombolásában, az 1948 óta tartó sztálinizmus szakaszaiban, amelynek nyomása csak 1953-ban, Nagy Imre miniszterelnökségével kezdett enyhülni.

Számomra ez a hely akkor múzeumi hangulatot idézett fel. A Keleti Károly utca 29.-ben a meghitt barátot be lehetett tessékelni kézen fogva a stúdióba, ahol a nagy beszélgetések elkezdődhettek. Emlegethettünk elhaltakat, távoli ismerősöket, családi dolgokat, emberi kapcsolatokat, a jelen ferdeségeit, a nemzet fájdalmát, embereket ért jogtalanságokat, és elmondhattunk indulatos kommentárokat politikai döntésekről. Sokan ezeket a beszélgetéseket „lelkizések”-nek nevezték, de ezekre generációnknak igen nagy szüksége volt. Jucival együtt beléptünk a nappaliba. Ott ült egy csoport. Élénk beszélgetésben voltak, és a szót Kardos László etnográfus vitte, aki a „hőskorban”, 1942 és 1948 között, a Györffy István Kollégium igazgatója volt. A körülötte ülő embereket szintén ismertem az ifjúsági mozgalmakból. – Pali – mondotta Juci –, mielőtt leülsz, keresnünk kell egy újságpapírt. Ezt le kell hogy tegyük a székedre, mert olajos és kormos vagy. – Leterítették a széket, én pedig leültem. A jelenlévők néztek rám, és hallgattak. Én sem tudtam megkezdeni a beszélgetést. Hogy magyarázzam? Ismertem őket, tudtam, hogy kik voltak és mit csináltak fél évtizeddel ezelőtt, de ki tudja, hogy mivé váltak? Vajon ugyanazok-e? Azonkívül volt egy nagy nehézségem. Még nem tanultam meg újra folyékonyan beszélni értelmiségiek előtt. A könnyed, szellemes beszélgetés technikáját, a mondatok fordulatait, amelyek normális körülmények között természetesen jönnek, el lehet felejteni. Éreztem, hogy a recski kőbánya fejtési munkálataival, az andezitsziklák törésével, valamint a kazánszereléssel kialakult szókincsem itt nemigen használhatom.

A kellemetlen csöndet Kardos Laci törte meg. Elmondotta, hogy minden tisztességes ember örül annak, hogy a politikai foglyok nagy része Nagy Imre amnesztiarendelete értelmében szabadult vagy szabadul. Ennek már jóval előbb

meg kellett volna történnie, ha már ezeket az embereket bezárták. Különösen nagy örömmel veszi tudomásul, hogy barátaimmal együtt én is szabadlábra kerültem. Csoportunknak, mondotta, nagy szerepe volt 1944-ben az antifasiszta Magyar Diákok Szabadságfrontjának megalakításában, akcióiban, és jól tudja, hogy a nyilas Nemzeti Számonkérő Különítmény börtöneiben és kínzásai között is tisztességesen viselkedtünk. Vezetőnk, Kiss Sándor a Parasztszövetség későbbi igazgatója ezekben az időkben az ellenállási mozgalom egyik hősévé vált. Fontos szerepünk volt az 1945 utáni demokratikus ifjúsági egyesületek létrehozásában. Tudja jól, hogy Recsken az 1945–47-ig működő Magyar Ifjúság Országos Tanácsát össze lehetett volna hívni, hisz a Független Ifjúság, a Népi Ifjúsági Szövetség, a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom és nem utolsósorban az egyetemi hallgatóság szervezetének, a MEFESZ-nek a vezetői mind ott voltak a kőbányában embertelen körülmények között.

Bevezetője után Kardos szomorúan kifejtette meglepő elméletét. Álláspontja szerint azok a politikai foglyok, akiket 1948-ban letartóztattak, és az utolsó öt évet Recsken vagy más internálótáborokban töltötték, talán szerencsésebbnek mondhatják magukat azoknál, akik az 50-es évek elején Magyarországon éltek. Elkezdte részletezni gondolatait. Megemlítette, hogy amikor 1948. március 15-én megkapta a Kossuth-díjat, a népi kollégista mozgalom büszkesége lett. Pár hónap múlva Rákosi és Farkas Mihály javaslata alapján a NÉKOSZ tevékenységét megbélyegezték, vezetőit leváltották. 1948 szeptemberében Révai József beszéde után őt eltávolították a népi kollégiumi mozgalom éléről. – Tudod, mi történt ezután? – kérdezte Kardos. – Ha egy kollégista jött velem szemben az utcán, átment az utca másik oldalára, mert nem akart találkozni a Kossuth-díjas volt igazgatójával. – De ez csak a kezdete volt mindennek – folytatta tovább Laci. – Hidd el, mi mindent tudunk egymásról. Tudjuk, ki hogyan vett részt ezekben a szörnyű időkben. Ki kit jelentett fel, és ki hívta fel a Magyar Dolgozók Pártja vezetőinek és az ÁVH-nak a figyelmét a „súlyos politikai hibákra”, amelyeket testi-lelki jó barátai követtek el. Tudjuk, kik törték fel szobatársaik fiókját, hogy adatokat keressenek lebuktatásukra. Tisztában vagyunk azzal, hogy kik a felelősek azért, hogy a NÉKOSZ-t is belekeverték Rajk László „kártevő trockista kémcsoportjának” munkájába, és kik tanúskodtak volt kollégistatársuk, Tőkés Ottó ellen, aki Rajk titkára volt. Tudjuk, hogy kinek állt érdekében, hogy a NÉKOSZ az „ellenséges kártevés gócaként” szerepeljen. – Folytatta monológját: – És ez a magatartás nemcsak a politizáló és politikából élő népi kollégisták között fordult elő, hanem majd minden értelmiségi körben, beleértve a kulturált,

filoszokkal telített Eötvös-kollégiumot is. Abban a közösségben is mocskos dolgok történtek, amelyet az École Normale Supérieure után mintáztak, és amelynek tagjai korábban az értelmiségi elitet adták az országnak. Az utolsó években nem tudományos tanulmányokat írtak kitűnő magyarsággal, hanem politikai feljelentéseket. Ők sem voltak különbek, mint mi. Talán én, Kardos László vagyok a legjobban hibás ebben, mert a népi kollégistákat alapvetően karrieristának neveltük, s ez az elv elburjánzott. A cél a siker volt, a hatalomban való részvétel. S ezt, sajnos, a sztálinista időkben legkönnyebben besúgással és olcsó frázisok ismételgetésével lehet elérni. Ott voltunk a hatalom központjaiban.

Emlékszel? A koalíciós időkben majd minden kommunista és parasztpárti miniszternek Györffy-kollégista titkára volt, és ezek a Királyi Pál utcában, majd később az Apponyi téren jöttek össze egy „kis minisztertanácsra”, amelynek keretében intézték közös dolgaikat. Elvünk az volt, hogy a kollégisták sikerét és érvényesülését segítsük. Nyomtuk egymást előre, de az erkölcsről szó sem esett. Ha Rákosiról életrajzot kellett írni a Munkásmozgalmi Intézetben, erre már megvolt az emberünk. Ha egy nagygyűlésen szónokra volt szükség, azt mi választottuk ki. Sokan azzal vádolnak bennünket, hogy janicsárokat neveltünk, s talán ebben a vádban van is valami igazság.

Így élünk mi itt, tudathasadásban. Több arcunk van. Most itt, Sós Juci lakásában egy-két régi barát előtt beszélhetünk már őszintén, de mások előtt még megváltozik a hangunk és stílusunk.

– Na menjünk! – mondotta a csoportnak. A vendégek felálltak és hazaindultak.

– Te maradj, adok egy kávét – tartott ott Juci. Jött a kávé, és Juci mellém húzott egy széket.

Sós Júliát, 20 éves bölcsészhallgató korától, 1943 óta ismertem. Egy évvel volt fiatalabb nálam, így egy generációba tartoztunk. Egy jó barátom, Kicsi Sándor Eötvös-kollégistán keresztül ismertem meg egy másik bölcsészhallgató lánnyal, Csécsy Magdával együtt. Magda valamivel érettebb volt Jucinál, de mindketten érdekesek, mulatságosak, izgalmasak voltak, és híres apáik liberális, polgári radikális gondolatait képviselték.

Abban az időben minden lány szerelmes volt Kicsi Sándorba.

Ez teljesen érthető volt, hiszen Sándornál szebben senki sem beszélt magyarul. Ízes székely kiejtéssel elmondott történeteit hipnotizálva hallgattuk, különösen akkor, amikor szülőfalujáról, Dálnokról és a Székelyföldről beszélt. Valamennyien csüngtünk rajta, és amikor vége lett egy történetének, az erdélyi

népballadák utánozásával kérleltük őt: – Sándor, Sándor, Kicsi Sándor, mesélj még, mesélj még!

S előjöttek a történetek faragott székelykapukról, amelyeken keresztül történelmi múltú falvakba lehetett bejutni; hímzésekről, amelyek pár kilométer után változtak, és szép templomok szárnyas oltárairól. Elénk varázsolódtak az erdélyi mesemondók és a történészek, mint a Gelenről származott Jancsó Benedek. Kicsi Sándor, aki mindig elbűvölte történeteivel hallgatóit, nem írt könnyen – így Eötvös-kollégista társai, akik lába előtt ültek, jegyzetelték, amit tőle hallottak –, és sokan az ő gondolatai alapján írták meg maradandó tanulmányaikat.

Barátságom vele volt a legszorosabb. Nem kétséges, politikai és mozgalmi elvtársaimmal drámaibb élményeken mentünk keresztül, a hallgatások, kínzások egy életre összekovácsoltak bennünket, de Sándor kulturáltsága, humánuma, a magyarságban lévő mély gyökerei nagy hatást tettek rám. Mikor börtönökben voltam, látogatta családom egy másik, régi apolitikus barátommal, Berci Bélával együtt. Kiszabadulásomkor is ők kerestek fel elsőnek.

***

Jucit a letartóztatásom előtt utoljára akkor láttam, amikor a NÉKOSZ Apáczai Csere János Gimnázium és Iskolakollégiumban tanároskodott férjével, Lázár Györggyel együtt, aki akkor a gimnázium igazgatója volt. Férjét alig ismertem, egyszer-kétszer váltottam vele egy-két szót, de sok történetet hallottam róla. A nevét először Cserépfalvi Imre, a könyvkiadó említette a Szervita tér 4. számú ház pincéjében, egy elkerített zugban.

Ezt a helyet egy történelmi nevű lengyel orvos, dr. Czartoriczk Jenő bocsátotta rendelkezésünkre, amikor sikerült egy barátommal megszöknünk a Gestapo fogságából.

Cserépfalvi elmondotta, hogy Kovács Imre is itt bujkált, de pár héttel ezelőtt a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága nevében átment Malinovszkij marsallhoz, és erre az útjára magával vitt két Eötvös-kollégistát, Lám Leót és Szigeti Józsefet. Lámot azért vitte magával, mert anyja orosz volt és tökéletesen beszélte anyanyelvét. Később megtudtam, miután Imrével összefutottam Pesten, hogy az akció különböző okok miatt nem sikerült. A küldöttség nagy kerülővel, kellemetlen zavarok után, leborotvált fejjel visszaérkezett Budapestre anélkül, hogy a marsall közelébe kerülhettek volna.

***

Most itt ülök Juci mellett piszkos, olajos overallomban, és nézem. Szabályos arc, gyengéd, de fegyelmezett tekintet, hajának nincsenek elszabadult fürtjei. Ez a személy nem Kosztolányi Ilonája, az illanó képzet. Juci ott van, ahol ül, és pontosan úgy néz ki, mint ahogy egy külsőleg és belsőleg rendezett harmincéves tanárnőnek kell kinéznie.

– Ne haragudj Lacira! – mondja a befejezett beszélgetésre célozva. – Kétségtelenül túllőtt a célon, amikor azt mondta, hogy mindenkinek szégyenkeznie kell az 1948–1953-as évekért, aki nem ült börtönben. Hidd el, sokan maradtak olyanok is, akik tisztességesek maradtak. De azért sok igazság is van abban, amit kifejtett. Én most elvált asszony lettem, egyszerűen azért, mert nem tudtam lépést tartani férjem politikai látásmódjával. Elszakadtunk egymástól, és most ő is keserű önvizsgálaton ment keresztül.

Azután előjöttek történetek régi barátokról, többek között Erdész Erzsiről, aki Jucinak jó barátja volt, Józsa Tivadarról, aki elment körzeti orvosnak egy bakonyi faluba. Emlegettük hajdani jó barátunkat Hegedűs Andrist, aki akkor földművelésügyi miniszter lett, majd Szalai Béla került sorra, aki puccsal vette át a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségének elnökségét. Beszélgetésünk idején a Tervhivatal elnökeként működött, és egyidejűleg tagja volt a párt politikai bizottságának is. Juci elismeréssel beszélt Gyenes Antalról, kit még a Bolyai-kollégium idejéből ismertünk. S így tovább! Sikerek, bukások, talán két óra is eltelt, mióta beléptem ajtajukon, és zúgó fejjel tértem haza.

Juci révén kerültem újra „forgalomba”. A főváros és az ország politikai élete a megszokott kávéházak helyett lakásokban zajlott. Nagy tervek fogalmazódtak meg Sós Jucinál és Sárközi Mártánál.

Mindkét asszony csodálatos teremtés volt. Barátaikért, családjukért mindent vállaltak. Azonos célokért küzdöttek, de módszereikben, temperamentumukban olyannyira különböztek egymástól, hogy közös barátaik ellenére fenntartással vettek egymásról tudomást. Márta harsányan, mindent elsöprően intézkedett barátai érdekében – Juci szerényebben. Márta nehezen viselte az úgynevezett kompromisszumokat, ami szerinte Jucit jellemezte. Valószínű nem tudta megbocsátani Lázár Györggyel kötött házasságát, ami miatt Juci éppen eleget szenvedett.

Juci hívott meg először a Keleti Károly utcai beszélgetésekre. Miután bemutattam neki recski barátaimat, többek között Nyeste Zoltánt, Sztárai Zoltánt, B. Rácz Istvánt, olyan barátainak tekintette őket, mintha ősidők óta hozzátartoztak volna társaságához. Nyeste Zoliéknál többször találkoztunk a recski bandával, a „három Gyurival”. Faludyval, Egrivel és Gáborival.

Jucin keresztül megismertem kiváló zeneszerzőket, mint Járdányi Pált és Sárosi Bálintot.

1955-ben barátom, Berci Béla elhelyezett a Vas- és Edénybolt Vállalat tervosztályára, s ekkor már nem fáradtam ki annyira a munkától.

Jucival elmentünk egyszer, a XX. kongresszus után a Petőfi-kör egyik vitájára, s utána egy-két baráttal a Kossuth Klubba. Itt vált még szorosabbá barátságunk, amely tartott egészen 1956 végéig, amikor is el kellett hagynom az országot, de barátságunk folytatódott leveleinken keresztül Juci 1968-ban bekövetkezett haláláig.

***

1956 októberében, mi recskiek is belekeveredtünk a körülöttünk sodródó eseményekbe. Én, a magam részéről az Értelmiségi Forradalmi Tanácsnak lettem tagja, és november 3-án Kardos Laci javaslatára elnököltem a Petőfi-kör utolsó ülésén. Októberben, novemberben sokat beszélgettünk Jucival lázasan, forró fejjel az eseményekről és a reményekről. De később teljesen világossá vált számomra, hogy el kell hagynom az országot politikai barátaimmal együtt. Ott búcsúztunk el a Keleti Károly utcában. Juci utolsó mondata most is fülemben cseng: – Aztán gyertek haza mielőbb!

Mindvégig leveleztünk. New Havenben tudtam meg, hogy Juci megtalálta társát egy volt Györffy-kollégistában, Kéri Józsefben. Azt írta: – Jóska már nem táncolja a csűrdöngölőt olyan hévvel, mint ifjúkorában, olyan állása van, mint neked volt a Vas- és Edényboltban, és már erősen őszül. De nagyon jól vagyunk együtt, és ami a legfontosabb, gyerekeink pompásan megértik egymást.

Most, hogy közel negyven év elteltével Magyarországra látogathattam, láttam, hogy Jucinak mennyire igaza volt. Nagy élmény volt számomra, hogy meglátogathattam Juci és Jóska gyerekeit, és láthattam, hogy szüleik és nagyszüleik emléke nemcsak a gondolatokban, hanem sejtjeikben is él.

Egy szemüveges kislány elvonult előttem, és Jóka rámutatott. – Ugye, lehetetlen nem emlékezni Anyámra? – S igaza volt. Hazajöttünk. De valóban hazajöttünk-e közel negyven év után? Számomra vajon hol a külföld és hol az otthonom? Innen megyek-e haza New Mexicóba vagy onnan „idegenből" jövök-e ide haza? Ezt a fogas kérdést már nemigen tudom megválaszolni.

Nem kétséges, Magyarországon emlékezünk. Itt élnek jó barátaink, de kínzóink is. Ám Juci családját meglátogatni nem jelent semmi komplikációt. Ehhez a családhoz hazajöttem.

Albuquerque, 1990. március

HEGEDŰS B. ANDRÁS
SÓS JÚLIA A PETŐFI-KÖRBEN
1956. SZEPTEMBER 28.

A DISZ Petőfi-körének *A XX. Kongresszus és nevelésügyünk néhány kérdése* című ankétjára 1956. szeptember 28-án, délután 6 órakor került sor, az óriási érdeklődésre való tekintettel a Közgazdaságtudományi Egyetem nagy előadótermében. A vita bevezető előadását Jóború Magda az oktatásügyi miniszter első helyettese tartotta: a fő feladat nem az eredmények folytonos deklarálása, hanem a hibák kijavítása és a helyes gondolkozást fékező erők leküzdése. A vitában elsőnek György Lajosné tanár az általános iskolák helyzetéről, a pedagógusok anyagi problémáiról, a rossz tankönyvekről, az úttörő mozgalomról szólt. Utána olvasták fel Mérei Ferenc üzenetét, aki a nevelés munkásait arra szólította fel, hogy sorakozzanak a történészek és a kommunista írók mellé a kiskirálykodó skolasztikusok ellen.

Ezután lépett Sós Júlia a katedrára. Az alábbiakban hozzászólásának rövidített változata olvasható.

„Középiskolában tanítok tíz éve. Jól érzem magam az iskolában, az osztályban, ahol 42 leányt és fiút taníthatok, jól érzem magam kartársaim között is, és még felsőbb szerveimmel sem voltak az utóbbi hat évben bajaim. (Derültség.) Nyilván azonban én is arról akarok beszélni, hogy miért rossz mégis a középiskola levegője, miért poros, miért unott, miért vagyunk vele elégedetlenek, miért vagyunk elégedetlenek azokkal a diákokkal, akik egyenként nagyon kedvesek, de ha együtt vannak, és arra gondolunk, hogy ez a jövő értelmisége, akkor meg kell ijedjnünk tőlük. Miért nem tudunk mi gerinces embereket nevelni az iskolában? A DISZ-szervezet nagyon sokat árt azzal, hogy az iskolákban a házi rendőrség szerepét tölti be, a DISZ megbízottja mondja meg valakiről, hogy menjen egyetemre vagy ne menjen. De ártunk mi pedagógusok is azzal a gyakorlattal, ami hihetetlenül elharapózott, eleinte csak politikailag, de azután éveken keresztül megmaradt szakmailag, hogy az igazgató a gyermekektől kér véleményt a tanárairól. (Közbeszólás: Hol?) Általános gyakorlat. A példák özönével tudnám bizonyítani. Mi az, hogy hol? Az ember nem vádaskodni akar, az ember elvi dolgokat akar tisztázni. (Közbeszólások: Konkrétumokat!) Egy növendékem elvégzi az egyetemet, és elkezd tanítani, a második vagy harmadik héten odamegy hozzá egy kislány, és azt mondja neki: – Az igazgató úr kérdezte, hogyan tetszik

tanítani, de én csupa jót mondtam. – Ez általános gyakorlat. (Felkiáltások: Nem igaz! – Zaj, mozgás.)

Azért tartottam a fentieket sérelmesnek, mert gyermekeink jellemét teszszük tönkre vele, mert a gyermekek jellemének árt, ha külsőleg tiszteletet kívánunk tőlük, de bizonyos esetekben alamuszi vagy nem alamuszi, de nem nyílt magatartásra kényszerítik őket. (Élénk taps.)

Beszélünk arról, hogy a tanároknak a diákokat szocialista erkölcsre kell nevelni. A szocialista erkölcsnek egyik alapja az lenne, hogy az emberek megtanuljanak nyíltan, őszintén, megalázkodás nélkül beszélni egymással. (Taps.) Ezt azonban csak akkor tudjuk tanítani, ha mi, pedagógusok is nyílt, egyenes és megalázkodás nélküli beszédhez szokunk hozzá. Megint lehet, hogy nagyon népszerűtlen lesz, amit mondok. Egy iskolába kiszáll egy bizottság megvizsgálni az iskola világnézeti munkáját, órákat látogatnak, és utána van egy értekezlet, ahol az elvtársnő értékeli a tanárok munkáját. Az egyikről elmondja, hogy mi jót tapasztalt nála, a másikat megszidja. Aztán tart egy ideológiai összefoglalót, és leül. Az elvtársnő huszon-egynéhány éves, most került ki a Lenin Intézetből. Feláll az igazgató, egy idősebb ember, kitüntetett pedagógus, megköszöni a bizottság munkáját, és elmondja, hogy most a tanárok is úgy izgultak itt, mint a diákok, várva, hogy a bizottság mit mond munkájukról. Én sérelmesnek érzem, hogy valaki így viselkedjen a felsőbb hatósággal szemben. Az ilyen öntudat nélküli ember nem nevelhet. (Taps.) Az a baj, hogy a felsőbb hatóságok ezt a megalázkodó hangnemet elvárják. (Taps.) Akik ezt nem ismerik, azok nem ültek még végig tantestületi értekezletet, ahol a felsőbb hatóság képviselője is jelen van. Nem hallgatták végig a hozzászólásokat, az évről évre megismétlődő kínos színjátékot.

Még valamit a pedagógusokról. A gyakorló pedagógusok csak igen kis számban vesznek részt a tudományos munkában, pedig rendkívül fontos lenne. Aki 15-20-szor ugyanazt mondja, és alkotó munkát nem végez, elszürkül. Javaslom, írják fel a tanári szobák falára Shaw mondását: *Aki tud, az alkot, aki nem tud, az tanít.*

A diákokról röviden. Hogyan folyik nálunk a világnézeti nevelés az iskolában? Mondok egy példát. Egy jó hírű gimnáziumban elhatározza az igazgató, hogy egyénileg foglalkozik a gyerekek világnézetével. Behív magához egy érettségiző leányt, és az osztályfőnök jelenlétében kérdezgeti. – Vallásos vagy? – Erre a leány büszkén egy mártír glóriájával a feje fölött azt mondja – Igen. – Erre az igazgató: – Egy jeles tanuló hogy lehet vallásos? (Élénk derültség, lelkes taps.) A gyereknek eszébe jut, hogy őt most káderezik, és mivel

egyetemre akar menni, azt mondja: – Sajnos még nem jutottam el a marxista–leninista fejlődés elég magas fokára. (Derültség.) – Teszel-e valamit ennek érdekében? – Igen, most olvasom a *Család, állam és magántulajdon* című munkát! (Derültség.) Így fest nálunk az ideológiai nevelés. A múltkor Gyenes Antal azt mondta, hogy csak azok terjesztik a szocializmus eszméit erőszakos eszközökkel, akik maguk nem bíznak benne.

Akik ma tanítanak, tudhatják, milyen kevés azoknak a diákoknak a száma, akiknek nem az az életcéljuk, hogy autójuk legyen, és karriert csináljanak. Az a diák, aki arra vágyódik, hogy közösségben éljen és egy eszmét szolgáljon, hihetetlenül társtalannak érzi magát. A DISZ munkája nem elégíti ki őket. Ha lennének kollégiumok, ahol közösségben érezhetnék magukat, akkor a köztük élő pedagógusoknak nem azt kellene látni, hogy éppen a legjobbak elvesznek, elkallódnak. (Élénk, hosszan tartó taps.)..."

KÉRI PIROSKA
ÉDESAPÁM EMLÉKÉRE*

Édesapám, Kéri József 1924-ben Lajosmizsén született szegényparaszti családban. Tehetséges ifjú lévén a kecskeméti piaristáknál tanulhatott, s közben mások tanításából tartotta el magát.

A falusiak általában nem politizáltak, ezért nem volt tipikus, hogy Lajosmizsén kommunista sejt működött, amelynek Dudás János, az egykori vöröskatona volt a vezetője. Személyisége nagy hatással volt apámra és barátaira (Dudás Gyula, Baranyi Gyula, Gosztonyi János, Sápi Vilmos). Ezek a fiúk, megfeleltek a szigorú követelményeknek, és mindannyiukat felvették a Györffy István Kollégiumba. A háború után részt vettek a földosztásban, vasútépítésben, a NÉKOSZ szervezői munkájában.

1952 őszén Kiss Károly, a Minisztertanács elnökhelyettese személyi titkári állást ajánlott fel neki. Gondolkodási időt kért, és ahogy csak tudta, halogatta döntését. Szeretett volna a tudományos pályán maradni, de mégis belekerült a politikába.

1952 karácsonya előtt két nappal kaptam egy telefont, hogy menjek be a Belügyminisztérium személyzeti osztályára – ez a Balassi Bálint utcában a Pártközpont melletti vöröstéglás épületben volt. Már nem emlékszem, ki

fogadott, de magas rangú tiszt volt. Azt mondja nekem: – Kéri elvtárs, mi egy vizsgálat kapcsán megismertük magát, nagyon jó véleményünk van magáról. Azért hívtam be, mert szeretnénk, ha hozzánk jönne dolgozni. Tudjuk, hogy társbérletben lakik, adunk szép lakást és autót is. Két funkciót ajánlunk. Az egyik vagy legyen Péter Gábor személyi titkára – ilyen az emberi sors, látod – vagy pedig van nálunk egy önálló osztály, ahová vezetőnek szeretnénk kinevezni. Ennek feladatkörébe tartozik a belső fegyelmi és bűnügyek kézbentartása. – Fogalmam sem volt róla, hogy ez mit jelenthet, hiszen úgy tudtam, hogy a belső fegyelmi ügyek kivizsgálására már működött valami szerv. Nem is kérdeztem, mert úgy megijedtem, hogy azt el sem tudom mondani. Péter Gáborral nem találkoztam, csak ezzel a személyzetissel – de igen fontos és sürgős lehetett számukra – mert képesek voltak karácsonykor behívatni. Erre én azt feleltem, hogy én sajnos kívánságuknak nem tudok eleget tenni, mert már elköteleztem magam a pártnak. Másnap berohantam Kiss Károlyhoz, s közöltem vele, hogy azonnal vállalom a felajánlott állást. Elmondtam neki, hogy mi történt velem. Tudomásul vette, és napokon belül kezemben volt Rákosi kinevezése, amely 1953. január 1-jétől lépett érvénybe...

Hamarosan meghalt Sztálin, és megkezdődött a marakodás a hatalomért. Egy májusi *Szabad Nép*-vezércikk apámat fellelkesítette, s amikor elhangzott Nagy Imre júniusi beszéde – az már reményekre is jogosította. Úgy érezte, elérkezett az idő olyan szocializmus építésére, amilyet az értelmes emberek szeretnének. Ugyanakkor azt is érzékelte, hogy Gerő Ernő első helyettesi kinevezésével szorítás is történt. Ez annyit jelentett, hogy Gerőhöz nemcsak a gazdasági ügyek tartoztak ettől kezdve, hanem az erőszakszervezetek is. Gerőnek óriási tekintélye volt, mindenki tartott tőle.

1953 nyarán – Kiss Károly javaslatára – apámat Nagy Imre kinevezte az adminisztratív osztály vezetőjének. Megbízatása sok tekintetben formai maradt. Ezekben a hónapokban a legkényesebb kérdés az amnesztia végrehajtása, az internálótáborok felszámolása, az ártatlanul elítéltek rehabilitálása volt. Csak lépésről lépésre lehetett előrehaladni. Nagy Imre hiába folytatott késhegyig menő harcot a szociáldemokraták kiszabadításának érdekében, a Politikai Bizottság tagjai magára hagyták ebben a harcában. Még akkor is vonakodtak, amikor Kádár Jánosék kiszabadítása eldöntött tény volt. Hónapokig vitatkoztak sorsok felett. Egyes vezetők félelemmel nézték ezeket a folyamatokat. Gerő Ernő legtöbbször annak az embernek adta át tanulmányozásra a dossziékat, aki ellen fel kellett volna lépni. Hallatlan rideg, uralkodó magatartásával még Nagy Imrét is sakkban tudta tartani.

A rehabilitáció kapcsán apám egyik legmegrázóbb élménye Szebenyi Endre kivégzése volt. A Rajk-per egykori tanúját apám nagyszerű embernek ismerte még kollégistaéveiből. Szebenyi felesége naponta járt be érdeklődni, és nem mondták meg neki, hogy férje már évekkel korábban meghalt.

Apám rájött arra, hogy egy titkos és egyben hamis törvénycikkely alapján ítélkeztek. Olyan számot kaptak az ítéletek, amely a Nemzeti Bank megalkotásával kapcsolatos törvényé volt. Így a titkosítás érvénye miatt nem kerülhetett nyilvánosságra a kivégzettek száma sem. Javasolta egy új büntető törvénykönyv és polgári törvénykönyv létrehozását. Hónapokig harcolt ennek megvalósításáért, de erre csak Erdei Ferenc igazságügy-minisztersége alatt kerülhetett sor. A Minisztertanács végül is elfogadta tervüket egy bizottság létrehozására. Elkezdődhetett az érdemi munka. 1954 tavaszán szovjet minta alapján olyan paragrafust fogalmaztak meg, amely kimondja, hogy abban az esetben is, ha államtitok miatt kell zárt tárgyalást tartani, az ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni. A javaslat a Minisztertanács elé került. Egyedül Gerő Ernő reagált rá, mégpedig magából kikelve: – Úgy látszik, Kéri elvtárs az imperialistákat akarja értesíteni arról, hogy mi történt az ügynökeikkel!

Ha voltak is a Minisztertanács ülésein viták, ellenvélemények: azokat adott alkalommal letagadták, hiába készült jegyzőkönyv. Apám a vitás kérdések felvetésekor javasolta a hangfelvétel készítését, amit természetesen leszavaztak. Fellépett az ellen is, hogy a tanácsi testületbe a káderekat mindig fentről nevezzék ki. Az volt a véleménye, hogy magyar viszonyok közt jól bevált formát kellene megint alkalmazni, mely szerint a jegyző államilag kinevezett, szakmájához értő ember volt, míg a bírót mindig a falu lakossága választotta. Javaslatot tett tanácstitkári főiskola létrehozására és arra, hogy az elnököt a falu emberei választhassák meg.

Gerő Ernő ellenségesen fogadta apám törekvéseit, és nyomást gyakorolt Hegedűs Andrásra, az új miniszterelnökre, hogy apámat távolítsa el az apparátusból. Apámnak követségi állást ajánlottak, de ő ragaszkodott ahhoz, hogy tudását itthon kamatoztassa. Győrbe nevezték ki főügyésznek.

Édesanyám, Dobó Etelka a TIT Győr megyei titkára lett, de közben ideje nagyobb részét Budapesten töltötte, mert nem adta fel állását, továbbra is tanított a Lenin Intézetben. Mi apámmal kettesben éltünk Győrben. Itt a szakma hamarosan elfogadta őt. A megyei pártbizottság tagjai viszont nem nézték jó szemmel, hogy az igazságot elébe helyezi a pártkapcsolatoknak, az sem tetszett nekik, hogy nem jár el a vadászatokra, ivászatokra. 1956 nyarán a legfőbb ügyészek értekezletén felszólalt a begyűjtési rendszer feszítése ellen. Beszélt

a funkcionáriusok korrupt ügyeiről, a visszaélésekről. A Pártközpont szerint apám pesszimista, és amit állít, rágalom. Ekkor felkereste Hegedűs András miniszterelnököt, hogy beszéljen vele az ország helyzetéről és a lehetséges megoldásokról. Hegedűs értetlenül hallgatta, és azt javasolta, hogy észrevételeit írja meg a Politikai Bizottságnak. Apám ezt a levelet 1956. szeptember 23-án meg is írta, és el is küldte: *Levél az MDP Politikai Bizottságához.* Nyomtatásban 1988. október 23-án jelent meg az *Új Tükör* című hetilapban Fekete Sándor jóvoltából.

Az októberi események híre nagyon megrázta. Nem várt semmi jót, ismerve Gerő Ernőt, aki első titkár maradt továbbra is. Nem értette, hogy lehetett Nagy Imrére bízni ilyen kritikus időben a miniszterelnökséget. Ő tudta, hogy Gerő mindenre képes, hogy Nagy Imrét lehetetlen helyzetbe hozza.

Győrött október 25-én kezdődtek a forradalmi események. A többnyire munkásokból álló tömeg a gyárakból elindult, és Kossuth-nótákat énekelve, zászlókat lengetve a börtön elé vonult, hogy a rabokat kiszabadítsa. A rendőrséggel való összetűzés során három-négy ember meghalt. A rendőrök elmenekültek, a foglyok kiszabadultak. A pártbizottság Csehszlovákiába szökött. A következő napokban már nem voltak utcai összetűzések. 26-án meghirdették a munkástanács küldöttgyűlését. Hangszórón többször bejelentették az ügyészség csatlakozását. Apámat és Szigethy Attila országgyűlési képviselőt kérték fel küldöttnek. A megbeszéléseket egy, a terembe berohanó asszony szakította félbe: – Maguk itt jártatják a szájukat, amikor Mosonmagyaróváron ölik a tesvéreinket! – A szerencsétlen sorsú Földes Gábor vállalkozott arra, hogy elmegy, és megnézi, mi is történt. Több mint száz ember halt ott meg. Ma sem tudjuk pontosan, hogy kik lőttek a tüntetők közé. Földes megpróbálta a megvadult tömeget megfékezni, de nem sikerült neki. Őt is ütlegelték, szemüvegét összetörték. Apám az események ismeretében egyáltalán nem értette, miért kellett Földes Gábort halálra ítélni 1957-ben.

Felháborította a mosonmagyaróvári öldöklés, de nem léphetett fel a fegyvert használó katonák ellen, mert ez nem az ő, hanem a katonai ügyészség hatáskörébe tartozott.

Győrben mindent megtettek azért, hogy a civilek ne jussanak fegyverhez. Járőröket szerveztek – egy katona, egy civil és egy rendőr részvételével.

Apám a következő napok eseményeiből kimaradt, mert Budapestre utazott anyámért. November 3-án tértek vissza Győrbe. Másnap bevonultak az orosz csapatok, ez kétségbe ejtette. Meg volt győződve arról, hogy saját erőből is meg lehetett volna teremteni a rendet.

Továbbra is kapcsolatot tartott a munkástanáccsal, ellene szegült a megtorlásnak, a letartóztatásokat csakis közönséges bűncselekmények esetén engedélyezte. A karhatalom által letartóztatott politikaiakat, így Földes Gábor színházi főrendezőt, szabadlábra helyeztette. December 15-én felszólalt a Győri Vagongyár nagygyűlésén, s határozottan elutasította az események ellenforradalomként történt megbélyegzését, hiszen, mint mondta, „az egész munkásosztály került szembe a saját hatalmát képviselő vezetőkkel”. Ezt a kijelentését tetézte azzal, hogy lelkiismereti okból megtagadta a belépést az MSZMP-be.

1957 januárjában pártértekezletet hívtak össze, ahová Marosán Györgyöt hívták meg előadónak. Ő a maga módján próbált leckéztetni, és szenvedélyesen kikelt magából: – Vannak egyes bíró és ügyész urak, akik nem hajlandók eljárni az ellenforradalmárokkal szemben! – Akkor többen bekiabáltak: – Ilyen a Kéri is! – Az értekezleten olyan régi pártfunkcionáriusok is részt vettek, akiket apám még 1955–56-ban sikkasztási ügyek miatt tartóztatott le. Ezek az új szervezetbe nagyon gyorsan beléptek, többnyire karhatalmistaként. Apámat rettenetesen gyűlölték.

Február 5-én országos ügyészi értekezletet hívtak össze, az elsőt 1956 ősze óta. Itt megjelent Münnich, Nezvál és Marosán is. Elkezdődött a vita az ügyészi gyakorlatról. Egyszer csak Marosán felkiáltott: – Na, hol van az a híres Kéri? Szeretném hallani! – Apám felszólalásában kifejtette, hogy mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy ne ismétlődhessenek a törvénytelenségek, és csak a gyilkosokkal szemben kell eljárni. Nem értett egyet azzal a módszerrel, hogy ártatlan embereket vernek félholtra, és az önbíráskodás vált uralkodóvá. Annyira beleélte magát előadásába, hogy már elvesztette minden óvatosságát, és Marosánra sértő megjegyzéseket tett. Azt mondta: – „Meggyőződésemet ne vonják kétségbe olyan emberek, akik akkor, amikor én húszéves koromban lyukas cipőben földet osztottam, ők a kommunisták ellen agitáltak.” – Ekkor Marosán felállt, lerákosizta édesapámat, s megkérdőjelezte egész addigi tevékenységét. Annyira kiborult, hogy már az ebédszünet alatt a többiektől követelte apám letartóztatását. Szénási nem merte ezt megtenni, de mire véget ért a szünet, apám kezében volt a felmondásáról szóló végzés. Elkeseredve utazott vissza Győrbe, és fogalma sem volt arról, hogy most mihez kezd. Azon töprengett, hogy elmegy ügyvédnek, de hosszú időt nem hagytak a gondolkodásra. Pár nap elteltével három karhatalmista elhurcolta az éjszaka közepén, letartóztatták, és ezzel véget ért egy sokat ígérő jogászkarrier.

Egy hónapot ült a győri börtönben, anélkül hogy valaki is felkereste volna.

A börtönőrök emberségesen bántak vele, mert ismerték. Nem tudták felfogni azt a tényt, hogy egy volt főügyésszel is el lehet törvénytelen módon járni.

Az V. kerületi Pártbizottság nyomására engedték szabadon. De a helyiek közölték vele, ha még egyszer a kezük közé kaparintják, akkor nem ússza meg ennyivel. Ő tudta, hogy komolyan is gondolják, ismerte Bertalan Lajos újságíró esetét, akit éppen azért vertek meg, mert nem vallott ellene.

Ezek után felutazott Budapestre, és fiatalkori jogász barátainál (Kovács István, Mohácsi László) keresett menedéket. Hetekig lakott náluk, de aztán leutazott Lajosmizsére. Ott a rokonság a tanyákon bújtatta. Külföldre nem akart menekülni, pedig lett volna rá lehetősége. Hosszú bujkálás után, 1957 augusztusában sógora, aki veszélyeztetve látta saját karrierjét, kérte meg, hogy adja fel magát. Apám úgy gondolta, nem kell félnie, mert a viszonyok már normalizálódtak. Egy volt beosztottja ment érte, aki szintén úgy látta, nem eshet bántódása. Felmentek egy nyomozóhoz, akiről rögtön a bemutatkozásnál kiderült, hogy éppen apám kezdeményezett ellene korábban eljárást, különleges módon elkövetett kínzásai miatt. Ez a találkozás elgondolkodtatta. Azonnal előzetes letartóztatásba helyezték, és magánzárkában várta, hogy mi lesz a sorsa. Kilenc hónap telt el, amíg az első tárgyalásra sor került.

A nyomozás során rendszeresen felemlegették Marosánnal lefolytatott vitáját. Zárt tárgyalása során folyamatosan hivatkozott az emberi jogok megsértésére. Saját védőbeszédét úgy tudta elmondani, hogy odaképzelte a terembe a hallgatóságot.

RÉSZLETEK A BÍRÓSÁGI ÍTÉLETBŐL

MB. I. 8041/1958/4. szám

A NÉPKÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!

A Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa, Budapesten, 1958. május hó 29-én, 30-án és június 6. napján megtartott zárt tárgyalásán meghozta a következő

í t é l e t e t:

az 1957. február hó 27. napjától március 27-ig, majd augusztus hó 9. napjától előzetes letartóztatásban lévő

dr. Kéri József vádlott, aki 1924. augusztus 20-án Lajosmizsén született, apja: Kéri József, anyja n.: Velkei Etelka, nős, Dobó Etelkával, egy kiskorú (6 éves) gyermeke van, a Győr Megyei Ügyészség volt vezetője, havi fizetése 2900,– Ft. Jogi egyetemet végzett, magyar állampolgár és magyar anyanyelvű, magyaron kívül oroszul és angolul beszél, vagyontalan, büntetlen előéletű, Győr,

Corvin u. 44. sz. alatti lakos,

b ű n ö s

a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel bűntettében.

A bíróság ezért:

D r . K é r i J ó z s e f vádlottat 7 (hét) évi börtönre mint főbüntetésre, teljes vagyonelkobzásra, valamint 10 évre a törvényben meghatározott egyes jogoktól való eltiltásra mint mellékbüntetésre í t é l i.

A bíróság a vádlott által előzetes letartóztatásban eltöltött 10 hónap és 28 napot az ítéletébe beszámítja.

A bíróság dr. Kéri József vádlottat az ellene emelt tiltott határátlépés elősegítése bűntettének vádja és következményei alól bebizonyítottság hiányában f e l m e n t i.

Vádlott köteles az eddig felmerült, valamint az esetleg ezután felmerülő bűnügyi költséget az államnak megtéríteni.

I n d o k o l á s:

A bíróság a tárgyalás alapján, nevezetesen vádlott nyilatkozata, a kihallgatott tanúk vallomásai, valamint az ismertetett okiratok alapján az alábbi tényállást állapította meg:

Vádlott személyi viszonyai:

Vádlott paraszti családból származik, apja 8 hold juttatott földön gazdálkodik, anyja háztartásbeli volt, 1938-ban meghalt.

Vádlott tanulmányait 1945 őszén 20 éves korában Budapesten a Jogi Egyetemen végezte, majd a NÉKOSZ szervező instruktora lett. Ebben az időben a Nemzeti Parasztpártnak volt a tagja, ahol a baloldalt képviselte, majd 1948-ban az egyesüléskor az MDP-nek lett a tagja az 1956-os ellenforradalomig.

1948-ban a Györffy Jogász Kollégium igazgatója lett, majd 1949-ben egyetemi tanulmányai elvégzése után a büntetőjogi tanszékre nyert tanársegédi kinevezést. 1950-ben a Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa lett. 1953 januárjától a Minisztertanácsnál működött mint Kiss Károly személyi titkára, majd Nagy Imre első miniszterségének idején a Minisztertanács párttitkára lett, és az adminisztrációs csoport vezetésével bízták meg. Ez alatt az idő alatt teljesen Nagy Imre személyi és politikai hatása alá került, magáévá tette politikai irányvonalát, és annak egyik szószólója lett. Ennek lett aztán a következménye, hogy Nagy Imre leváltása után, 1955 májusában, mint Nagy Imre egyik leglelkesebb hívét leváltották a Minisztertanácsban

betöltött funkcióiról, és a Győr Megyei Ügyészség vezetésével bízták meg.

T é n y á l l á s:

Vádlott – akinek a politikai szereplés és érvényesülés volt minden vágya – a Miniszertanácstól történő leváltásában politikai karrierjének kettétörését látta. Ezután még lelkesebb híve lett a Nagy Imre által képviselt revizionista irányzatnak, mert politikai érvényesülését összekapcsolta Nagy Imre politikai hatalmával. Egyike volt azoknak, akik – természetesen egyéni érdekből – Nagy Imre politikai rehabilitációjáért szálltak síkra.

Győr megyében hamarosan ismertté vált vádlott politikai felfogása, és az 1956-os politikai zűrzavarban a Győr megyei revizionisták egyik vezérüknek tekintették vádlottat, aki, miután Nagy Imrét rehabilitálták, újra felvette vele a kapcsolatot, és a maga területén lelkes híve lett annak, hogy ismét Nagy Imre legyen a politikai vezető Magyarországon.

Ezek után érthető, hogy mikor Budapest példája nyomán Győrben is létre akarták hozni a Petőfi-kört, ennek szervezésével, vezetésével vádlottat bízták meg. Ennek tényleges megalakulását az ellenforradalom kitörése már nem tette szükségessé.

Az ellenforradalom politikailag Győr megyében igen jól elő volt készítve, melyet bizonyít az a körülmény, hogy Győr megye volt a legerősebb bázisa a budapesti ellenforradalmároknak. A győri ún. „Szabad Rádió" a legvadabb hangon uszított, és a Nyugatról beözönlő ellenforradalmároknak Győr volt a központja.

1956. október 20-án a Győr Megyei Pártbizottság tagjai Csehszlovákiába menekültek, és gyakorlatilag a tanácsi szervek sem működtek, a győri ellenforradalmárok – élükön vezérükkel, Szigethy Attilával, könnyűszerrel magukhoz ragadták a hatalmat.

Október 25-én a délutáni órákban az ellenforradalom a csőcseléket az utcára vitte, és Földes Gábor vezetésével – akit azóta ellenforradalom alatti vérengzései miatt halálra ítéltek és kivégeztek – megkezdődött Győrben is a szovjet emlékművek lerombolása, a vörös zászlók, az ötágú csillagok letépése, összezúzása. Vádlott mindezt az utcán nézte végig, és amikor a tömeg a börtön felé vette útját, hogy a rabokat kiszabadítsa, még próbált a tömeggel beszélni, ennek megakadályozása érdekében, azonban a tömeg őt elsodorta, és a rabokat kiszabadította. Eközben – ma már meg nem állapítható, hogy ki részéről – lövések is eldördültek, aminek következtében két civil meghalt.

Másnap, október 26-án Szigethy Attila gyűlést hirdetett a Tanácsházára az

ún. „Forradalmi Nemzeti Bizottság" megválasztására. Vádlott – aki Szigethy Attilával igen jó viszonyban volt – elérkezettnek látta az időt, hogy bekapcsolódjon a politikai eseményekbe, hiszen ekkor már újra Nagy Imre volt a miniszterelnök. Azonnal a gyűlés színhelyére sietett, és ahogyan Szigethy a vádlottat meglátta, rögtön az elnökségre ültette fel, a hangosbeszélő pedig azonnal közölte Győr lakosaival, hogy „dr. Kéri József, az ügyészség vezetője is csatlakozott a nép ügyéhez". Ugyanezen a napon az ügyészségen is megválasztották a forradalmi bizottságot, amelynek vádlott szintén tagja lett. E tények szerint tehát vádlott igen nagy ambícióval kapcsolódott be Győrben az ellenforradalmi események irányításába.

A nemzeti bizottság alakuló gyűlése a legvadabb ellenforradalmi hangulatban és légkörben zajlott le. A jelenlevők követelték Szigethytől és Kéritől, hogy vonja felelősségre azokat a rendőröket, akik szerintük a rabok kiszabadításánál a két civilt agyonlőtték. Kéri ígéretet tett, hogy az ügyet kivizsgálja, és a bűnösöket felelősségre vonja. Követelések hangoztak el új kormány létrehozására, új pénz kibocsátására. A gyűlésnek egy ismeretlen nő bejelentése vetett véget, aki közölte a jelenlevőkkel, hogy: „Amíg ti itt gyűléseztek, addig az ÁVH-sok Mosonmagyaróváron gyilkolják a népet." A bejelentésre még nagyobb lett a zűrzavar, követelték Szigethyéktől, hogy tegyenek erélyes intézkedéseket a mosonmagyaróvári ÁVH-sok ellen. Szigethy ekkor Földes Gábort bízta meg, hogy menjen ki a helyszínre, és a nemzeti bizottság nevében csináljon rendet. Földes ezen „rendcsinálása" olyan atrocitássá fajult, hogy halálra ítélése e bűncselekménye miatt történt. A gyűlés ezzel félbeszakadt. Még aznap közölte a *Győri Hírlap,* hogy megalakult a Győri Forradalmi Nemzeti Bizottság, melynek dr. Kéri József az ügyészség vezetője is tagja lett.

1956. október 27-én a megyei pártbizottság itthon maradt tagjai elhatározták, hogy megpróbálják helyes irányba terelni az eseményeket, és e célból egy nyilatkozat megszerkesztésére, megbeszélésére gyűltek össze. A megbeszélésen Dóczi Róbert és még öt volt vezetőségi tag a párthelyiségben jelentek meg, ahová meghívták Kéri Józsefet is. Ezen a megbeszélésen azonban részt vettek Lendvai Mihály és Turi Imre újságírók is, akik az ellenforradalom szócsövei voltak Győr megyében. Ezen a megbeszélésen ez a két újságíró szerkesztette meg a nyilatkozatot az MDP nevében, amelyet azután a jelenlévők aláírtak. (II. kötet 39-es lapszám). A nyilatkozat követelte az ÁVH feloszlatását, a szovjet csapatok kivonását, elismerte a győri nemzeti bizottság hatalmát, és a fegyveres ellenforradalmat a „nép jogos nemzeti harcának"

tekintette. A nyilatkozat tehát a közismert ellenforradalmi követeléseket tartalmazta, amelyet Kéri József is aláírt, azzal egyetértett. Mint a nemzeti bizottság elnökségének tagja figyelmeztette a jelenlévőket, hogy a nyilatkozatot a rádióba csak akkor lehet beolvasni, ha azt Szigethy Attila előbb elolvassa és engedélyezi. Ezért Kéri Dóczival együtt vitte el a nyilatkozatot Szigethyhez, melyet az láttamozott, és ezután Dóczi Róbert felolvasta azt a rádióban.

1956. október 27-én a győri nemzeti bizottság egy sokszorosított kiáltványt bocsájtott ki, amelyben a következőket követelték a kormánytól:

1. a szovjet csapatok kivonása,
2. az ÁVH feloszlatása,
3. többpártrendszer,
4. az általános emberi jog biztosítása,
5. a kereskedelem, ipar, mezőgazdaság újjászervezése.

1956. október 28-án a nemzeti bizottság igen lassúnak tekintette Nagy Imre intézkedéseit, amellyel a szovjet csapatok kivonását, az ÁVH feloszlatását eszközölte, ezért egy felhívást intéztek Nagy Imréhez, amelyben követelték, hogy a kormány azonnal és hatásosan intézkedjen a szovjet csapatok részéről a harcok beszüntetése iránt a „szabadságharcosokkal szemben, mert ha nem intézkedik, akkor a Dunántúl lakossága a budapesti szabadságharcosok segítségére siet".

A Győri Nemzeti Tanács, mint a hatalom tényleges birtokosa, hatáskörébe vonta a győri rádióadót, valamint az MDP megyei lapját, a *Hazánk* című újságot, amely ezt követően Szigethyék sajtóorgánuma lett. A győri adó a legvadabb hangon uszított a népi demokrácia ellen, és adásaival az ellenforradalom célkitűzéseit szolgálta. (...)

Egyébként vádlott ténykedése a jelek szerint igen megfelelt az ellenforradalmároknak, amelyet bizonyít a *Győr-Sopron megyei Hírlap* 1956. október 30-i száma, amelyben a „Különös véletlen-e?" című cikkben az újságíró Molnár Erik helyébe dr. Kéri Józsefet javasolja az igazságügy-miniszteri székbe.

Ezekben a napokban azonban a Nyugatról bejövő fasisztáknak, valamint az itthon lévő elvbarátaiknak már Szigethyék és Kériék sem voltak eléggé „forradalmárok". Az ellenforradalmi légkör egyre vadabb lett, ezért Kéri József jobbnak látta, ha egy időre befejezi nyilvános szereplését, mert már az ő élete is veszélyeztetve volt. Aggodalmai eloszlatása végett 1956. november 1-jén felutazott Budapestre eszményképéhez, Nagy Imréhez, hogy tőle személyesen kérjen tanácsot a további teendőket illetően. Nagy Imrével azonban

már nem tudott beszélni, így dolgavégezetlenül tért vissza november 3-án Győrbe.

Jóllehet budapesti tartózkodása alatt az ellenforradalom vad tombolását alkalma volt látni, mégis mélységesen felháborította a szovjet csapatok novemberi fegyveres beavatkozása, amikor az ellenforradalmárok fegyveres megsemmisítését kezdték meg. Nem ismerte el a Kádár-kormány törvényességét, elítélte Kádár János elvtársat, amiért a szovjet csapatok beavatkozását kérte, mert azt a Magyarország belügyeibe való beavatkozásnak tekintette. Nagy Imre ismételt bukását – érthető okokból – mélyen fájlalta. Mindez azonban nem tartotta vissza attól, hogy – habár nem értett egyet a Kádár-kormánnyal – mégis megmaradjon vezető ügyészi beosztásában.

Sőt a beosztását arra használta fel, hogy Győr megye területén az ellenforradalmi bűncselekmények elkövetőit kivonja a felelősségre vonás alól.

Szoros kapcsolatot tartott az ellenforradalmat szolgáló vagongyári munkástanáccsal, melynek 1956. november 10-i ülésén (II. kötet 66. lapszám) kijelentette, hogy a „maga részéről a munkástanácsban látja a legjobb támaszát, és letartóztatásra csak akkor ad ki parancsot, ha azt előbb a vagongyári munkástanáccsal megbeszélte".

A Győr Megyei Rendőrkapitányság Márfy alezredes vezetésével határozottan és erős kézzel kezdte meg a győri ellenforradalmárok felgöngyölítését, és egymás után tartóztatta le azokat az ellenforradalmárokat, akik fegyveresen vagy egyéb módon támadtak népi demokráciánk ellen. Vádlott azonban törvényadta jogával visszaélve, mint az ügyészség vezetője, nem hagyta jóvá ezeket a letartóztatásokat, hanem vagy maga helyezte őket szabadlábra, vagy eljárt szabadlábra helyezésük érdekében.

Vádlott, azt az embert, aki a „szabadságharc érdekében" tevékenykedett, tehát aki politikai bűncselekményt követett el, nem tartotta bűnösnek, és csak a közönséges köztörvényi bűncselekmények elkövetőivel szemben – mint betörés, sikkasztás stb. – volt hajlandó eljárni.

A Győr Megyei Tanács november 11-i és 12-i VH.-ülésén felszólalásában kifogásolta, hogy a Kossuth rádió és a kormány ellenforradalomról beszél, és kijelentette, hogy „Győr megye területén nem tud olyan egyénről, aki ellen politikai magatartása miatt eljárást kellene indítani".

Ilyen felfogás mellett személyesen járt el Földes Gábor szabadlábra helyezése érdekében, aki a mosonmagyaróvári vérengzés értelmi szerzője volt. Székely Sándor csomai ellenforradalmár előzetes letartóztatási határozatát nem volt

hajlandó aláírni, követelte a szabadlábra helyezését, melyet a rendőrség csak úgy tudott elkerülni, hogy Székelyt a Belügyminisztériumhoz küldték fel, és így kivették vádlott hatásköréből. Székely Sándort azóta ellenforradalmi ténykedéseiért életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték.

Fekete József ellenforradalmár ügyében sem volt hajlandó hozzájárulását adni az előzetes letartóztatáshoz, ezért a Legfőbb Ügyészség Feketét felhozatta Pestre, majd mikor három hét múlva visszavitték, utasították vádlottat az előzetes letartóztatás meghosszabbítására.

A tanácsi jegyzőkönyv szerint, amely rögzíti vádlott nyilatkozatát, szabadlábra helyezte még Csölle, Nagy és Vörös nevű ellenforradalmárokat is, akiket azóta ellenforradalmi magatartásuk miatt kisebb-nagyobb börtönbüntetésre ítéltek.

1956. november 5-ével a Győr Megyei Pártbizottság ideiglenesen ismét megalakult, amelybe beválasztották vádlottat is, mint a megyei ügyészség vezetőjét, tehát mint megyei funkcionáriust, függetlenül attól, hogy vádlott nem lépett be az MSZMP-be, és nem is mutatott erre hajlandóságot. Kéri a pártbizottság ülésein mindig részt vett.

Körülbelül november közepe táján a vagongyár munkástanácsának vezetői, Vadas főmérnök és Sebők technikus, akik vádlottal igen jó viszonyban voltak, felkeresték őt az MSZMP pártszervezet létrehozásával kapcsolatban, hogy tanácsot kérjenek tőle. A munkástanács meg akarta előzni a megyei pártbizottság szervezési munkáját a gyárban, és egy olyan pártszervezetet akart létrehozni, amelynek személyi összetételét ők határozzák meg, és amely pártszervezet adott esetben egységesen fel tud lépni a Budapesti Pártközpont egyes intézkedéseivel szemben. A pártszervezetet tehát a munkástanács alá akarták rendelni. További céljuk az volt, hogy Győr megye területén mindenütt ilyen mintára szervezzék meg a pártszervezeteket. Vádlott a küldöttség tagjaival egyetértett, maga is helyeselte a pártszervezet ilyen formában való felállítását, és nem tett jelentést a megyei pártbizottság felé a vagongyári munkástanács céljairól.

1956. november végén vagy december elején, mivel a győri ellenforradalmi vezérkar nem tudott napirendre térni az ellenforradalom és Nagy Imre bukása felett – Szigethy Attila kezdeményezésére a *Hazánk* című lap szerkesztőségében ismét összegyűltek, hogy a további teendőket megbeszéljék. A megbeszélésen részt vett többek között Szigethy Attila, Földes Gábor, több ismeretlen személy és Kéri József is. Megállapították, hogy a Kádár-kormány nem életképes, nincs tömegbázisa, csak a szovjet szuronyok tartják fenn. Elhatározták, hogy a Munkás-Paraszt Kormány működésének ellensúlyozása

céljából egy értelmiségi vezetés alatt álló szervezetet hoznak létre, melynek vezetőjeként Nagy Imrét jelölték meg. Bíztak abban, hogy nemzetközi nyomásra 1957 tavaszán általános választás lesz Magyarországon, és ez a szervezet, amely az „októberi eszméket” képviseli, a felszínen tud maradni. A szervezetnek a „Nemzeti Egység Szövetség” nevet adták.

1956 decemberében Szigethy, Földes és Kéri felutaztak Budapestre, és itt ugyancsak megbeszélték elgondolásukat Mód Aladár, Háy Gyula, Szántó és Kiss nevű személyekkel, akiknek kikérték a véleményüket, tanácsaikat.

A fent nevezettek az elképzeléssel egyetértettek, ezen túlmenően azonban több összejövetel nem történt, és a szövetség gyakorlati létrehozására nem került sor.

1956. december 14-én a megyei pártbizottság a vagongyári pártszervezet létrehozása céljából gyűlést tartott a vagongyárban. A gyűlést megelőző napokban vádlottat, mint a megyei pártbizottság egyik tagját, felkereste Rácz Sándor, a vagongyári munkástanács elnöke, Sebők, a Nagy-Budapesti Munkástanács összekötője és még néhány munkástanácstag. Tanácsot kértek Kéritől, hogy a másnapi gyűlésen mi légyen az, amiben a pártbizottsággal szemben engedniük kell, és milyen engedményeket követelhetnek ők a pártbizottságtól. Kéri közölte velük a pártbizottsági előkészítő ülésen elhangzottakat, hogy konkrétan miket, azt a tárgyaláson megállapítani nem lehetett. Mindenesetre a pártbizottsági ülés anyagát közölte a munkástanács tagjaival, amelyhez nem volt joga vádlottnak, és amely azokban a nehéz időkben, igen komoly mértékben megnehezítette a megyei pártbizottság munkáját.

A másnapi gyűlésen vádlott is felszólalt, ahol felszólalásával nem a pártbizottságot támogatta, hanem ellenkezőleg, megnehezítette a kibontakozást, a munka normális megindulását, az MSZMP szervezését. Felszólalásában – melyet a győri *Rába* című lap is közölt – lényegében arról beszélt, hogy a bukott rendszer vezetői a magyarság árulói voltak, a tömeg elsöpörte a bűnös vezetést: beszélt arról, hogy a marxizmus tanítása az ellenforradalomról nem alkalmazható a magyarországi eseményekre, tehát itt nem ellenforradalom volt, mert itt „az egész munkásosztály került szembe a saját hatalmát képviselő vezetőkkel”. Vádlott egyébként nem lépett be az MSZMP-be, mert mint mondotta „nem tudja lelkiismeretével összeegyeztetni, hogy egyéni véleménye és felfogása dacára belépjen a Pártba”.

1956 decemberében Kardos László nevű pesti ismerőse egy Lengyel Alfonz nevű személyt küldött vádlotthoz, aki közölte vele, hogy Kardos küldte, és mint múzeumi ember Sopronba akar menni kutatásokat végezni, ezért Szi-

gethytől határsáv-igazolványt akart kérni. Vádlott Szigethyhez irányította Lengyel Alfonzot, aki ezután Szigethy segítségével disszidált.

Vádlott védekezései, jogi indokolás:

Az ügyészség vádlottat a BHÖ. l. pont (2) bekezdésében felvett, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel és a BHÖ. 48. pont (2) bekezdésében foglalt tiltott határátlépés elősegítésének bűntettével vádolta meg.

Vádlott nem érezte magát bűnösnek. Védekezésében előadta, hogy bár cselekménye formálisan bűncselekményt látszik megvalósítani, mégsem követett el bűncselekményt, mert nem volt szándéka a népi demokrácia megdöntése. A BHÖ. 1. pontban foglalt bűncselekményt csak szándékosan lehet elkövetni azzal a céllal, hogy az a népi demokrácia megdöntését eredményezze. Politikai felelősséget érez csak, hogy nem látott tisztán. Sokszor nem a helyes álláspontot foglalta el, és ezzel kétségkívül ártott a Pártnak és a népi demokráciának.

A bíróság vádlott védekezését nem fogadta el. (...)

Még 1956. november 4-e után is az ellenforradalmat képviselő munkástanácsokat tartotta a hatalom jogos képviselőjének szemben a Párttal és népi demokrácia törvényes állami szervével.

Mint megyei ügyészségi vezető tekintélyét nem arra használta fel, hogy elősegítse a Munkás-Paraszt Kormány erőfeszítéseit, támogassa annak munkáját, hanem ellenkezőleg, felszólalásaiban, cselekedeteiben még mindig az ellenforradalom célkitűzéseit szolgálta. Beosztásával visszaélve a véres kezű ellenforradalmárok felelősségre vonását gátolta. (...)

Vádlott a magatartásával igenis tevékeny résztvevőjévé vált az ellenforradalom által létrehozott és irányított, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomnak. Ezért a bíróság magáévá tette az ügyészség minősítését, és vádlott cselekményét BHÖ. 1. pont (2) bekezdése szerint minősítette, és bűnösségét a törvényben foglalt bűncselekményben állapította meg.

A büntetés kiszabásánál a bíróság mindenekelőtt a vádlott személyében rejlő nagyfokú társadalmi veszélyességből indult ki. Vádlott cselekményét mint a Párt és a kormány által megbízott jelentős vezető funkciót betöltő személy követte el, akinek tekintélye volt a megyében, és akinek magatartása igen sok jóhiszemű embert tévesztett meg és állított az ellenforradalom oldalára. Hogy ez mennyire így volt, azt bizonyítja az a körülmény, hogy amikor Kéri csatlakozott a nemzeti bizottsághoz, a győri sajtó, valamint a rádió rögtön közölte ezt

a tényt a lakossággal. Vádlott nyilatkozatait, cselekedeteit a tömegek mindig úgy bírálták el, mint a megyei ügyészség vezetőjének, tehát hivatalos személynek az álláspontját. Éppen ezért volt rendkívül romboló vádlottnak többek között a vagongyári gyűlésen tett nyilatkozata, amelyben az ellenforradalmat forradalomnak igyekezett beállítani, majd később a Nagy Imre érdekében létrehozni kívánt szervezetben mint a megyei ügyészség vezetője vett ismét részt.

A büntetés kiszabásánál tehát a bíróság súlyosbító körülményként értékelte, hogy a cselekményt mint magas állami funkcióban lévő közhivatalnok követte el, enyhítő körülményként értékelte viszont gyermekes, családos állapotát.

Éppen ezért a bíróság Btá. 50. paragrafusa rendelkezése értelmében a vádlott személyében és cselekményében rejlő társadalomveszélyesség figyelembevételével, az enyhítő és súlyosbító körülmények mérlegelésével a rendelkező részben meghatározott börtönbüntetést látta arányban állónak vádlott cselekményével.

A bíróság tekintettel a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítására a BHÖ. 11. pont (5) bek. 3. tétele szerint vádlottal szemben teljes vagyonelkobzást szabott ki, s mivel súlyos politikai bűncselekményt követett el, a BHÖ. 39. paragrafusa alapján a BHÖ. 40. paragrafusában foglalt egyes jogai gyakorlásától a rendelkező részben meghatározott időre eltiltotta.

A bíróság a vádlott által előzetes letartóztatásban eltöltött időt a BHÖ 54. paragrafusa alapján a börtönbüntetésbe teljes egészében beszámította.

Budapest, 1958. június 6. napján

Dr. Bimbó István s. k. a tanács elnöke, Kovács Ernő s. k. népbíró,
Horváth István s. k. népbíró
A kiadmány hiteléül: Slán Antal irodavezető
Az ítélet a fellebbezés visszavonása folytán a Legfelsőbb Bíróság Nbf. I. 5215/1958/7. sz. végzése szerint jogerős és végrehajtható.*
Budapest, 1958. szeptember 19.

Guidi Béla s. k. a tanács elnöke

Az ítélet kihirdetése után a Gyorskocsi utcából átszállították a Kozma utcai gyűjtőbe. Először Zelk Zoltánnal osztotta meg celláját, aki gyakran idegesítően viselkedett, de rengeteg szórakoztató történetet mesélt írókról, művészekről. Apám semmiképpen nem akart legyengülni, mindent megevett, amit kapott, Haraszti Sándor szerint ő volt a börtön reklámja – mindössze két kilót fogyott a rabság idején. Zelk szabadulása után apám új cellatársa Háy

Gyula lett. Ez a mélyen kommunista meggyőződésű ember keményen és sokat dolgozott a börtönben. Két színdarabot írt az együtt töltött év alatt – az *Októberi tragédiá*t és a *Mohács*ot. Emellett Lessinget és Osztrovszkijt fordított. Sokat mesélt Németországban és a Szovjetunióban töltött fiatalságáról, amikor jó barátságban volt többek közt Leon Feuchtwangerrel és Hans Habéval is. Letartóztatását egy nagy vihart kavaró újságcikkének köszönhette.

A börtönben történtek derűs dolgok is, például: Palotai Boris beküldte a *Keserű mandula* című regényét, amelynek főhőse egy törvénytelenül letartóztatott mérnök, akiről kiderül, hogy ártatlan, és élete jóra fordul. A könyvet odaadták az egyik jobb érzésű őrnek, kérve, hogy vigye körül a zárkákba. Végül az őr maga is elolvasta a regényt, és azt mondta: – Kéri, hát milyen könyveket olvastatott maga itt végig? Ez nem maguknak való írás!

Ugyanez az őr szerepel a következő vidám történetben.

Háy Gyulának külföldi barátai golyó formájú vitaminokat küldözgettek. Az őrnek feltűnt a dolog. – Mondja Háy, látom, hogy magának is meg Dérynek is fiatal a felesége. Mondja, ezt annak köszönhetik, hogy ezeket a bogyókat eszik? – Hamarosan kiderült, hogy az őr el-elcsen a bogyókból.

A váci börtönben, ahová ezután került, sokkal keményebb volt az élet, bár cellatársaival, Vásárhelyi Miklóssal és Fazekas György festővel igen jó kapcsolatot alakított ki. Nagy bánatára nem vették be a fordítók közé, így a mosodában közbűntényesek között kellett dolgoznia.

Három és fél év elteltével sor került az újabb tárgyalásra. Remélhette, hogy szabadon engedik. Továbbra sem ismerte el magát bűnösnek. Az egyik jelenlevő a következő kérdést szegezte neki: – Most melyik Kéri áll előttünk? Az, aki rossz cipőben és rossz ruhában földet osztott, vagy az, aki elárulta a népét? – Erre ő így felelt: – Az a Kéri áll maga előtt, aki soha nem árulta el a népét.

Ez 1961 januárjában történt. A tárgyalás után Sátoraljaújhelyre szállították. Lemondott már minden reményről, hisz április 4. is elmúlt. Egy napon aztán teljesen váratlanul szólították, mégpedig azzal, hogy vigye magával minden holmiját. Az Elnöki Tanács április végén valamilyen, apám számára ismeretlen megfontolásból néhány embert, köztük őt is szabadon engedett.

Boldogan szállt fel a vonatra. Később elbeszélte, hogy az állomáson derült ki, hogy hiányzik húsz-egynéhány forintja a Budapestre szóló vonatjegy árához. A pénztárosnő, amikor megtudta, hogy frissen szabadult politikai fogoly, sajátjából kisegítette. Az úton hazafelé aggodalmak gyötörték. Házassága már

a börtönévek előtt megromlott. Míg ő ült, anyám tüdőbeteg lett, szanatóriumban kezelték. Én Kaposvárra kerültem a „Zója" Leánynevelő Otthonba. Apám, ahogy megtehette, hazavitt az intézetből. Számomra csodálatos időszak következett, állandóan együtt voltunk. Néhány hónap múlva anyám is meggyógyult, hazajött.* Sajnos kiderült, hogy szüleim nem tudnak együtt élni. Anyám beadta a válópert. Én, annak ellenére, hogy a bíróság édesanyámnál akart elhelyezni, apámat választottam.

Édesapám felkereste Sós Júliát, akinek a börtönben maradt barátoktól hozott üzenetet. Aztán többször is találkoztak. Kapcsolatuk elmélyült. Megtalálták egymásban a régóta hiányzó társat. 1962-ben összeházasodtak. Én tízévesen végre otthonra leltem a Keleti Károly utcában.

KÉRI JÓZSEFRE EMLÉKEZEM

2000 novemberében a Lajosmizsei Önkormányzat a Györffy-kollégisták kezdeményezésére emlékülést rendezett Kéri József tiszteletére. Az alábbi írások erre az alkalomra készültek.

***

Fiatal egyetemista, népi kollégista korában ismertem meg a negyvenes években jó fél évszázaddal ezelőtt a Györffy-kollégiumban. Egyike volt a leglelkesebb, legodaadóbb és leghatékonyabb fiataloknak. A munkában tűnt ki, a cselekvésben. Kereste a tennivalót, nem várta, hogy megbízzák vele. A felejthetetlen Kardos László legszűkebb stábjához tartozott.

Rokonszenvünk és kölcsönös becsülésünk akkor született.

1954-ben találkoztunk újra, amikor Nagy Imre miniszterelnök munkatársakat keresett kormányprogramja megvalósításához. Kéri Jóska a Nagy Imre-stáb egyik legharcosabb és legeredményesebb tagja lett. Szembekerült a régi apparátussal, és igyekezett kezelni az ellenséges intrikát, manőverezést. Hű maradt Nagy Imre eszméihez, annak bukása után is.

Harmadszor 1958-ban, Vácott találkoztunk, mint a forradalom elítéltjei. Egy ideig közös zárkában voltunk. Sohasem veszítette el derűjét, optimizmusát, higgadtságát. Ideális rabtárs volt, jókedélyű, szilárd, nagyszívű. Mindenki szerette és tisztelte.

Kiszabadulása után is tartott a barátságunk. Sohasem csalódtam benne, mennél jobban megismertem, annál jobban becsültem.

Vásárhelyi Miklós

***

A korán elhunyt és méltatlanul elfeledett Kéri József (1924–1985) a népi kollégisták nagy nemzedékéhez tartozott, amelyből vele együtt oly sokan küzdöttek a háború utáni rendszer emberibbé és nemzetibbé alakításáért, s lettek végül az 1956-os forradalom vezető alakjai, majd a Kádár-rendszer börtöneinek rabjai.

Életútinterjúját olvasva, életútján elgondolkodva arra is gondolnom kell, hogy ennyi párhuzamosság és erős személyes rokonszenv ellenére bizony

többször kellett volna találkoznunk. Erre csak élete végén, második házassága után került sor. Az ötéves korkülönbség ellenére lényegében egy korosztályhoz tartoztunk, magam is voltam népi kollégista, majd a Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzék tagja. Mégis 1956 a nagy közös élmény volt az, ami végül összehozott bennünket is, mint annyi más embert. Együtt szállítottak rabomobilon a váci börtönbe, ahol több mint egy évet töltöttünk együtt, bár más-más munkahelyen, de tudtunk egymásról. Róla mindannyian tudtuk, hogy nem kényszerűen, egyedül tisztessége miatt került börtönbe, mert nem állt a megtorlás szolgálatába. Olyan példát adott ezzel, amire a későbbi nemzedékeknek is illik emlékezni.

Litván György

***

Fiatalkori pályafutását, ami a népi kollégiumból a győri – ha jól emlékszem – főügyészi tisztség betöltéséig terjedt, csak hallomásból ismerem. Igaz, ez a hallomás abszolút hiteles, hiszen Sós Júliát azok között tartom számon, akik életemben a legközelebb álltak hozzám, s akik mindenekelőtt a börtönből kijővén a legtöbbet tették annak érdekében, hogy ismét megtaláljam a helyemet a társadalomban. Jóskát – ne haragudj, hogy így emlegetem – kiváló embernek, kikezdhetetlenül becsületes és nagy tudású jogásznak ismertem, aki mindig biztos ösztönnel találta meg a helyét, ott ahol segíteni lehetett elesetteknek, önhibájukon kívül vagy meggyőződésük miatt üldözött személyeknek. Belső harmóniája, integritása közmondásos volt mind a börtönben, mind a „szabad életben”.

Göncz Árpád

Te vagy az egyetlen, aki képes egy baráti kört összetartani Magyarországról, azzal hívjuk fel egymást: „Kaptál levelet Jucitól?”

Jónás Pál, 1964

A magyar szellemi élet és az emigráció

1957–1968

Sós Júlia, Nyeste Zoltán, Nyeste Magdi és Jónás Pál levelezése

Furcsa játékot játszik a sors velünk, csak ezek a játékok néha már kicsit vidámabbak is lehetnének.

Sós Júlia, 1960

Melankolikus természetem miatt eszembe jut ilyenkor, hogy érdekes ez az érett kor az öregség küszöbe előtt.
Tíz év múlva – húsz év múlva, hogy fogunk együtt énekelni és táncolni? Vagy akkor már azt sem fogjuk kívánni, hogy így együtt legyünk? S a gyerekeink – ők mit fognak folytatni a mi életünkből?

Sós Júlia, 1964

Sós Júlia Recsket megjárt barátai: Jónás Pál, Nyeste Zoltán, Sztárai Zoltán a forradalom leverése után emigrálni kényszerültek, de érzelmileg továbbra is szorosan kötődtek szülőhazájukhoz. Sós Júlia minden veszélyt felvállalva részletes beszámolókat küldött az itthon zajló politikai és kulturális eseményekről. Virágnyelven megírta, kit hogyan börtönöztek be vagy üldöztek el. Leveleivel pótolta a Keleti Károly utcai összejöveteleket, beszélgetéseket. A barátok válaszaiból megismerhetjük az emigráció gondjait, beilleszkedési nehézségeit, majd boldogulásukat is. A levélváltás sajnos hiányos, de az időrendhez ragaszkodva jól áttekinthetők az egymást követő események.

Nyeste Zoltán levele Sós Júlia gyerekeihez

1986. szeptember 12.

Kedves Piri, Jóka!

Három hónapja, hogy Magdi nénétek otthagyott egy levélcsomagot számotokra. Azt hiszem, hogy azok a levelek nagymértékben hozzájárulhatnak Sós Juci igazi egyéniségének megrajzolásához, és ilyen értelemben valóban értékesek. Annál is inkább, mert valószínűleg kevés olyan barátja volt Anyátoknak, aki régi leveleit az enyémhez hasonló gondossággal megőrizte. Hányan hurcolták a leveleit egyik lakásból a másikba? Mi a menekülésünk óta tizenötször költöztünk, s Juci leveleiből egy se maradt ott egyetlen csomagoláskor sem. Akkor sem, amikor Európát otthagytuk, s igazán csak a legfontosabb dolgokat hozhattuk magunkkal két kofferben.

Mindezzel Jucit dicsérem, hisz ő írta a leveleket, nekünk Magdi nénétekkel legfeljebb annyi az érdemünk, hogy tudtuk, mit szabad kidobni és mit nem.

Most elküldök még tízet, amelyek a múltkor tévedésből kimaradtak. Ezek is érdekes „kortörténeti" adatokat tartalmaznak. Azt például, hogy Anyátok – sokakat megelőzve – már a hatvanas évek legelején mennyire értékelte Nagy Lászlót. Nemcsak értékelte, hanem a segítségére is sietett. Én is az ő kérésére küldözgettem gyógyszereket Nagy Lászlónak, még hazugságra is vetemedtem, mert a Német Vöröskeresztnél azt mondtam egy derék német tisztviselőnek, hogy „er kommt eigentlich aus einer Ungarndeutscher Familie". Remélem, Nagy László sohasem tudta meg, hogy „lenémeteztem".

Összefoglalva: Anyátok nagyszerű ember volt, s én boldog és büszke vagyok, hogy barátja lehettem. Akkor én ezt így mondtam: Jucikám, te vagy az

egyetlen nőnemű barátom! Arra is büszke vagyok, hogy barátságunk írásbeli bizonyítékait eddig megőriztem, a többi a Ti dolgotok.

Hugit, Gyurit, a gyerekeket csókolom,
a fiúkat ölelem szeretettel

Zoli bátyátok

1957. február 9.

Magdikám, Zolikám édes!

Már két levelet írtam nektek, ez a lap a harmadik. Írjátok meg pontosan a címeteket. A szűk család együtt van. Apám filozofikus nyugalma, Jóka derűs komiszsága összetartja a kis családot. A távolabbi családtagok is megvannak. Több barátom is ugyanannál a „vállalatnál" dolgozik, ahol Zoliék voltak öt évvel ezelőtt. Ott kapott munkát a kis [Kovács] Nándi, aki [Márai] Julikámnak udvarolt, meg az a kisújszállási fiú, akiről Zolival többször beszélgettem, aki Emil barátotok mellett feküdt a kórházban. [Zimányi] Tibor barátotokkal gyakran találkozom, nagyon megszerettem, most ő helyettesít nálunk Titeket, jól van, egészséges. Ha magyar újsághoz juttok, akkor láthatjátok belőle, hogy a rend, az élet újra helyreállt. Kaptok magyar újságot? Én is tanítok, mint azelőtt. Növendékeim helyesek, a régi jó családi viszony van közöttünk. Jóban-rosszban rátok gondolunk, s a közöttünk lévő barátságot nem rombolta, hanem erősítette az idő.

Sok-sok szeretettel ölellek Titeket Juci

1957. febr. 20.

Édes barátaim, kedves két Zoli!

Magdikám édes! Köszönöm, hogy Zoli morcos lapjára írtál egy pár kedves, asszonyosan meleg, családias sort. Lesz-e még mód rá, hogy beszélgessünk a most következő évek élményeiről? Napozunk-e, főzőcskézünk-e, színházba megyünk-e mi még együtt valaha? No de hagyjuk a talányos kérdéseket, rátérek a beszámolóra. Mindenkiről akarok írni, és mindenről, amiről lehet.

Önzőn kezdem: mi megvagyunk. Apám aránylag nyugodt, jelszava: mindent, amit csak lehet, el kell viselni, és mindig, amikor csak lehet, klasszikus műveket kell olvasni. Ő ezt a maga részéről meg is teszi…

Nagyon sok a letartóztatás. Az a népi kollégistám, aki itt lakott nálunk [Cserbakői Endre], s aki október harmincadikán szabadult a börtönből, most

újra börtönben van. Gyilkossággal vádolták, ez alól a vád alól felmentették, de fegyverrejtegetésért elítélték. Kovács Nándi, aki az én kis Julikámnak udvarolt, szintén börtönben, de negyedik hete még a vádat sem tudjuk. [Márai] Gábor az izgalmak következtében trombózist kapott. Az a Sándor, akit Zoli még Kisújszállásról ismert, újra börtönben, most már a rabkórházban. Vajon kibírja-e a fél tüdejével? Az én iskolámból két tizenöt éves fiú van letartóztatva röpcédula terjesztéséért. Az osztályfőnökük bement hozzájuk beszélőre. Az egyik közülük munkásfiú. Az osztályfőnök lehordta: „Nem szégyelled magad, hogy Te azt írtad, ki az oroszokkal! Ha nem jönnek be az oroszok, te sohasem kerülsz iskolába." A tanár agitációja teljesen összetörte a gyereket, és elkezdett sírni. Nándinak még nem volt beszélője. Az én gyilkossággal vádolt fiam kitűnően viselkedett. Elmondta, hogy lett ő népi kollégista, hogy lett kommunista, bízott benne, hogy „most adják meg a szegény nép igazát, de aztán látta, hogy újra urak ülnek a nép nyakára". S harcolni is azért harcolt, hogy megmutassa azt, hogy a nép fiai, akik népi Magyarországot akarnak, és akartak, meg merik támadni azokat az urakat, akik visszaéltek a szocializmus szent nevével. Az is vigasz, hogy még ilyesmit el lehetett mondani egy nyilvános tárgyaláson, még ha az ügyész közbe is üvöltött. De a közönség már nem mert tapsolni vagy helyeselni, hiszen rengeteg karhatalmista (új ávós) volt a sorokban. A foglyokkal különben úgy bánnak, mint veletek azelőtt!!!!! Nagyon sok népi kollégista volt lecsukva. Az én két barátom különben még megvan. Az egyik sokáig itt lakott nálunk, de most nálunk sem elég jó a levegő, adja isten, hogy megjavuljon.

Különben nekünk az örömünk az, hogy szeretjük egymást. Ha nektek, a mienknél sokkal súlyosabb helyzetben az erőt egy kis társaság összetartása, a magatartás és a stílus egysége adta, nekünk az ad erőt, hogy mindenki felfedezi, hogy mennyi, de mennyi nagyszerű ember van ebben az országban. Én magam is hányat ismerek. Például tőletek örököltem [Zimányi] Tibort. Tegnap is itt volt. Ma vele és Jóska [Antall József] nevű kollégámmal randiztam, akit Egyik Zoli ismer, s aki szintén egész kitűnő embernek bizonyult. Én különben ezek közül a legjobban egy [Göncz] Árpád nevű fiút szeretek, akit még [Jónás] Palin keresztül ismertem meg. Éppen olyan, mint Ti, csak ritkábban barátságtalan. (Ugye milyen gonosz vagyok, bántom azt, aki nincs itt. Azért felétek is örök hűség és szeretet.) Ez az Árpád különben a Ti [Kiss] Sándor barátotok barátja. Jóska is itt volt a falujából. A tanácstitkárságról leváltották.

Nagy szeretettel csókol benneteket

Juci

1957. szept.

Egyik [Nyeste] Zoli!

Morc hangú lapodnak nagyon örültem. Mondtam, hogy mi abból élünk, hogy szeretjük egymást, hogy nem eresztjük el egymás kezét. És szörnyű volna, ha ebből kimaradnátok. Ez most felétek a harmadik levelem, és ezenkívül írtam egy lapot is. Képeslapot, levelezőlapot nyugodtan küldjetek, minden üzenetnek végtelenül örülünk. Amikor a Markóban állunk az udvaron, annyit gondolunk Rátok. És sokkal jobb, hogy ott kint vagytok, minthogy ott legyetek újra. S talán-talán még egyszer találkozunk is.

S most még egyet, Másik [Sztárai] Zoli! Ezt csak Neked mondom, mert Egyik Zolival kapcsolatban nincsenek ilyen aggályaim. S lehet, hogy Veled szemben is csak azért vannak, mert én vagyok „hisztis" és túl érzékeny. S lehet, hogy sokszor csak engem akartál ugratni, hiszen [Lay] Béla és Anikó felé sokkal hajlékonyabbnak és megértőbbnek mutatkoztál. Azért vagyok talán ilyen érzékeny, mert nekem a barátaim, a családom. Nincs olyan szervezet vagy csoport, amelyhez piszok ne tapadna, de az emberek között nagyon sok a tiszta, a jó.

Adj hálát a sorsnak, hogy a Te bizalmaddal nem élt vissza senki. Arany János azt mondja, hogy vannak, akik a sárkány szemétől megszédültek. Nem a félelem miatt, a reménytől szédültek meg. S Te, aki fontosnak tartottad, hogy az ember honnan jön, lásd be azt is, hogy a szegénység és a megalázás sokszor alkalmasabbá tette az embereket erre a jogosulatlannak bizonyult reményre. De meg a Ti pokolbeli öt évetek [Recsk] sem szabad hogy felhatalmazzon Titeket, hogy elhatároljátok magatokat emberektől, akik jóhiszeműen tévedtek. S akik – mellesleg szólva – most nagyon súlyos helyzetben vannak, s igen derekasan viselkednek. Nem az számít, hogy az ember hova csatlakozott, tévedett-e vagy sem, hanem hogy mit alkotott, emberséges levegőt teremtett-e maga körül. S ha ezekkel a barátaimmal, kollégistáimmal, szakérettségiseimmel szemben fölényt éreztek, azért, mert tévedtek – akkor Ti is vétkezni fogtok. S nem kaptok jobb szövetségeseket helyettük. Mindezt csak azért mondom el, mert szeretlek Titeket, mert úgy akarok rátok gondolni, mint a testvéreimre. Vakon akarok bízni bennetek, nemcsak az emberi jóságotokban, de gondolataitokban is. S amikor barátaim vívódását és küzdelmét látom, nem tudom elviselni, hogy azok ne legyenek a ti barátaitok is. Hát csak nézzünk meg közelről minden emberi sorsot és életet – s még gondolatban is csak akkor ítéljetek!

Hát Zolikám, kibékülünk? Különben a program itt minden becsületes embernek nagyon tetszett. Hát csak mondjátok el, amikor csak lehet, hogy

amit Ti akartok, az a népi Magyarország… [Jónás] Pali ha elolvassa a levelem, azt fogja mondani, hogy megint „túlpolitizáltam". De mindent meg akartam írni, ami a barátaimra vonatkozik, és Titeket érdekelhet. Most már csak azt ismétlem el, hogy nagyon szeretlek Titeket. Az Apu szobájában már majdnem a fejünkre szakad a csillár, de bizonyúristen nem javíttatom meg. Azt akarom, hogy az Egyik Zoli leszerelje, Másik Zoli a fafaragást megjavítsa. Meg főzni és sütni akarok Rátok otthon és Szentgyörgypusztán, és vendég akarok lenni Nálatok Telkiben. Szeretném, ha már Egyik Zoli vágná fel a húst a nagy közös ebéden, és Másik Zoli hozná a borókapálinkát. Addig pedig írjatok, ne eresszétek el a kezünket, az enyémet sem. Szigorúan személyes hangú lapot írjatok csak személyes dolgaitokról.

Egyik Zoli ne írjon a saját nevén, mert a magyar újságok említették a nevét. Úgyhogy Zolikám, más nevet írj feladónak, s én is más névre akarok írni Neked. Vigyázzatok, hogy csak elvi síkon maradjatok, ne dicsérjetek, ne is szidjatok csoportokat vagy személyeket, mert az is nagyon veszélyes. Ti, miután a „betegségetek" [recski internálás] véget ért, három könnyű évet töltöttetek velünk, de a rend most sokkal szigorúbb, mint amilyen öt évvel ezelőtt volt, vagy akár hét évvel ezelőtt.

Másik Zoli, a nővéreddel néha találkozom, Juci unokanővéreddel is.

Írjatok, mert az végtelenül jólesik. Magatokról írjatok…

Most már nem írok többet – Katicát, Magdit, Palit és Ti kettőtöket milliószor csókollak, nagy-nagy szeretettel

Juci

NYESTE ZOLTÁN ÉVEKKEL KÉSŐBBI MEGJEGYZÉSE A LEVÉLHEZ*

Az itt leírottakban Jucinak ma talán még inkább igazat adok, mint otthon. Beigazolódott, hogy a sztálinizmussal szembefordult marxisták közül sokan (persze nem mind) becsülettel kitartottak és kitartanak ma is. Ezeket múltbeli tévedéseik ellenére barátaimnak és szövetségeseimnek érzem. Annál is inkább, mert ezúttal ők vállalták a börtönt, és én menekültem.

Zoli

* Sajnos vannak időszakok, amikor a levelezés hiányos. Nagy a valószínűsége annak, hogy e levelek nem véletlenül vesztek el. Csoda, hogy a közöltek megérkeztek a feladótól a címzetthez. (K. P.)

1957. okt. 28.

Magdikám édes! Kedves Egyik! Kedves Másik!

Szétszakadtunk teljesen, hogy egyetlen levelemre sem válaszoltok? Mi hárman, a szűk család, egészségesek vagyunk – itthon vagyunk. A kis szobámban minden verseskönyv titeket emleget, és az összes lámpák utánatok sírnak. Miután néhány barátom, aki a „szellemi világ" kiválóságaihoz tartoznak, lejárták a lábukat, hírnevük egész súlyát latba vetették – nekem újra állásom van, a régi munkakörben csaknem azon a munkahelyen, s a lakásomtól normális távolságban… Az életembe derűt, elevenséget a volt gyerekeim hoznak. A tizenegyedik évemet kezdtem most ebben a szakmában, s mostanra értek meg igazán a kapcsolatok. Az emberségesség, a nemesség, a szeretet gyűrűi hullámzanak, mindennap más és más szép példa kerül elém. Az ember még ha akarna sem tudna fásulttá, hitetlenné válni. Nem volna semmi baj, ha nem hiányoznátok olyan nagyon, akik különböző módon, de egyformán eltűntetek.

Miről pletykáljak még? Kodolányinak megjelent két bibliai tárgyú regénye, melyek a legszigorúbb kritikusai szerint is a század klasszikus alkotásai közé tartoznak. A pesti színházakban most is csodaszép előadások vannak, García Lorca darabjait adják, Németh László nagyon szép tanulmányt írt róla. De ezek csak töredékek vagy csak a felszín, ki tudna beszámolni a mélyről? Én elküldtem Nektek Sánta Ferinek, a Ti szűkebb pátriátokból származó tehetséges fiatal írónak a regényét, megkaptátok?

Milliószor csókollak mind a hármatokat

Juci

Ebenhausen, 1958. febr. 2.

Kedves Jucikám!

Ne haragudj, hogy megint én jelentkezem Egyik és Másik helyett is, de talán még mindig jobb egy „pótszer" a semminél. Mindketten év vége óta állás nélkül vannak, ráadásul a Másik minden kereseti lehetőség nélkül, Egyiknek legalább annyi pénzkereseti lehetősége van, hogy nem halunk éhen; természettudományi cikkeket ír (bárcsak Te is, Ti is olvashatnátok – olyan szép, okos tanulmányok), de állása minden próbálkozása ellenére még mindig nincs, Másik Zoli esete még nehezebb. Fogalmam sincs – de azt hiszem, neki sincs –, hogy mihez fog kezdeni.

Időnként olyanokat mond, hogy elmegy Kanadába őserdőt irtani, máskor meg kertészkedni akar helyben. Tény az, hogy előttünk is rejtély, hogy miből él.

Palival is baj van: megvonták az ösztöndíját, eltanácsolták fél évre, pedig szegény igazán jót akart. Elvtársi segítségként vizsgázni ment egy barátja helyett. Soroljam-e még tovább? Tulajdonítható-e véletlennek az egész társaságot sújtó balszerencse? Szerintem nem! Egyszerűen csak az történt, hogy ezek az emberek még mindig nem gyógyultak ki az idealizmusukból. Míg mások semmi egyébbel nem törődtek, mint saját jövőjük megalapozásával, addig ők hittek, bíztak, legjobb hitük szerinti igazukért harcoltak, s amint az általában s történelmi tapasztalat szerint lenni szokott: nem ők győztek! Igaz viszont, hogy tiszták maradtak, amivel harcba keveredő ritkán dicsekedhet. Hidd el, Jucikám, én ezeket az embereket szenteknek tartom. De talán magam sem vagyok gyarlóbb a többi embernél, mert szeretnék segíteni a rászorulókon. S ki nem szorul valamilyen formában embertársa segítségére?

Sokszor csókolnak Magdiék

New York, 1958. május 2.

Édes Jucikám!

Itt vagyok most már hosszabb ideje New Yorkban, és őszintén megmondva, talán New Havenben jobban éreztem magam. De az állandó rángatások miatt átiratkoztam a Columbiára. Itt lakom két percre az egyetem mellett, a Riverside Drive-nél, a hetedik emeleten, és az ablakom a folyóra néz. Sokszor kinézek, és valahogy mindig a Dunát látom.

Jucikám, nagyon sokszor emlegetünk, és nagyon várjuk soraidat. Reméljük, hogy jól vagy mind egészségileg, mind állás szempontjából.

Jucikám, hidd el, mi nehéz helyzetben vagyunk az írással, mert a körülöttünk lévő apróságok lehet, hogy nem érdekelnek és semmitmondóak. De számunkra minden szavad az otthoni emlékeinket elevenítik fel. (…)

Csókol, ölel Pali

1959. május 30.

Édes Magdikám és Zolikám!

Tegnap kaptam meg Zoli levelét, és egész délután Veletek sírtam. Tudom, hogy a legsúlyosabb csapás ért Titeket, ami embert érhet, s én is elszörnyedve kérdezem, hogy oly súlyos megpróbáltatásokkal teli éveitek után miért kell ezen a lehető legnagyobb szenvedésen is keresztülmennetek. Magdikám, nem tudom, hogy kétségbeesésedben el tudod-e fogadni a baráti szót, s jelent-e az

Neked most valamit. Mint régen, barátságunk hajnalán, a jókedvben, tervezgetésekben, örömökben, most a köztünk lévő szörnyű távolság ellenére, minden érzésemmel részt veszek a veszteségedben és a gyászotokban. S közben mégis erősnek kell majd lenned Zoliért, Katicáért. Zoli levelében egy mondat különösen megdöbbentett. Zoli arról írt, hogy Isten megbünteti az apák vétkeit, s ő tudja, hogy őt miért bünteti. Nem akarok kérdezni semmit, és nem akarok egy ilyen végső kétségbeesésben megírt levelet elemezni, de mégis hadd mondjam meg Neked, hogy noha én sok jó embert ismerek, de Terád mindig úgy gondoltam, mint talán a legjobbra és legnemesebbre. Vigyázzatok Magatokra Zolikám, hogy életben maradjatok, hogy élni tudjatok. Arra a kérdésre, hogy hiszek-e az Istenben vagy sem, nem tudnék habozás nélkül megfelelni, de most mégis csak azt tudom mondani, hogy Isten adjon Nektek erőt. Lehet, hogy ezekben a szörnyű napokban szinte torz és önző amit mondok, de mégsem tudok mást mondani: nagyon sok szeretettel, hűséggel, tisztelettel gondolunk Rátok, vigyázzatok Magatokra, hogy legalább Ti megmaradjatok. – Katicát sok szeretettel ölelem, szegényke, ő is biztosan nagyon megszenvedi ezt a veszteséget. Már nagyon régen akartam Nektek írni, de nem tudtam a címeteket, hiába kértem azt több ízben is különböző barátainktól. Most, hogy már tudom a címeteket, ha akarjátok, s lesz már türelmetek hozzá, írok majd hosszabban is, s majd beszámolok a mi életünkről. Most legyen elég annyi, hogy minden baráti szeretetemmel Rátok gondolok. Veletek vagyok

Juci

1959. június

Édes Jucikám, valóban nagyon régen nem írtam. Hidd el, nem mentegetőzni akarok, de eredendő lustaságom mellett az utóbbi időben nagyon sok dolog megakadályozott, hogy leüljek az írógép mellé és írjak. Egyrészt az, hogy nem volt írógépünk. Két hónappal ezelőtt New York-i gengsztermódra kiraboltak bennünket. Az egész nappal történt, mikor nem voltunk otthon. Szakértői munka volt. A betörők kis elektromos gépekkel voltak felszerelve, és az ajtót kinyitották úgy, mintha vajból lett volna. Elvittek minden elvihetőt kis tehergépkocsival. Edie először könnyen vette. A teljes felfordulás közepén érkezett meg Pista vacsorára, úgyhogy ezen sokat nevettünk. Majd a következő nap kedves ékszerei elvesztése miatt Edie sírt, engem pedig a düh nem hagyott nyugton. Más ember számára ez tiszta anyagi nyereség, mert mindenkinek van betörés ellen biztosítása. Mondanom sem kell, nekünk nem volt.

Csak betörés után akartunk kötni, de akkor azt egy biztosítótársaság sem vállalta. Ezt nehezen tudom megérteni, mert egy következő betörés esélye kétségtelenül csökkent. De hiába, nem lehetett érvelni.

Mikor a detektív kijött és felvette a tényállást, igen barátságosan csak a vállát vonogatta. Közölte, hogy az érték egynegyedét levonhatjuk az adóból. Azután megkért, hogy használhassa a telefont. Jelentkezett a központnál. Bejelentette, hogy öt betörése és két erőszakos nemi közösülése volt. Ez az átlagos napi adagja.

Jucikám, tudom, disznóság, hogy itt kesergek, és nem is ízléses dolog, de sajnos vagy hál istennek az ember nem tud kellőképpen objektív lenni.

Örülök, hogy a könyvek tetszettek. Sokat beszéltünk rólad Buxbaum Bélával, akinek a története egy 10 filléres *Világvárosi Regény*be illik. Buxi annak rendje és módja szerint karriert csinált. Megérkezett egy szó angol tudás nélkül Kanadába, az isten háta mögé feleséggel, két kisgyerekkel és anyóssal. Most a Mobiloil Co. adóügyi osztályának a vezetője, mintegy 200 ember dolgozik neki. Ha New Yorkba érkezik, csak jeten repül és a Waldorf Astoriában száll meg. Azóta Margitka szült egy újabb gyereket, és Buxi kihozatta Magyarországról idős apját és anyját. Az egészet csak azért említem, mert kezdek hinni abban, hogy egyes emberek mindenütt a társadalom megbecsültjei közé számítanak, mások pedig mindenütt csak morgó és ellenzékieskedő csoportokban örvendhetnek egy darabig kétes népszerűségnek.

Nagyon örülök, hogy Zimivel [Zimányi Tibor] összejöttél, nagyon jólesett, amit írtál róla. Rengeteg élmény fűz össze vele, és sokat gondoltam rá az utóbbi években. Most van talán először, hogy életünk nem azonosan alakult. Levelet kapni Tőled azért is jó, mert ez alkalom, hogy újra összejöjjünk régi barátainkkal, és hogy leveled egy-egy részletét, amely általános érdeklődésre tarthat számot, felolvassam. [Kiss] Sándor már úgy köszönt: írt Juci levelet?

Hadd írjak valamit magamról. Kineveztek a New York Universityre és statisztikát tanítok. Jucikám, ez vérizzadás. Mondd, neked is ilyen nehezen mentek az első óráid? Ebbe bele lehet szakadni. Mikor hazaérek, egyszerűen lerogyok a díványra (vagy hogy a csodába hívjam ezt az alkalmatosságot; ezt legalább nem tudták elvinni a betörők, túl nehéz volt), de még ezt sem tudom jó szívvel csinálni, mert már a könyvbe pislogok, és készülnöm kell a következő órára. Sohasem voltam erős matematikában, és ez most bosszulja meg magát.

Családi híreidnek és édesapád új állásának nagyon örültem. Erdélyi látogatásod nagy élmény lehetett. A Dürrenmatt-lázról tudok, meg arról is tudtam, hogy [Járdányi] Pali nem tanít a Zeneakadémián. Sándor olvas magyar

újságokat, és ő időnként elmondja mi újság otthon. Én nem olvasok. (Pearson: *Statistical Method*st kivéve...), és irodalomról csak Edie révén tudok valamit. Érdekes, hogy az elmúlt hetekben ő is Dürrenmattot olvasott. Itt a bestsellerlista első helyén már hónapok óta egy nagyon érdekes esszé jellegű regény van *Avics and Consent.* A washingtoni politikát tárgyalja. Arról szól, hogy valakit ki akarnak nevezni külügyminiszternek, de ezzel kapcsolatban hirtelen mindenki hallatni akarja a véleményét, és ami ilyenkor szokás, különböző kandidátusok nevei röpködnek, és embereket mérnek és hasonlítanak össze múltjuk, jelenük és képességeik szerint. A könyv ezt az esetet felhasználva mélyreható jellemzését adja az egész amerikai politikának. Talán azért olyan népszerű ez most, mert az elnökválasztások közelednek. Itt mellettünk a Broadwayen a demokrata és republikánus helyi pártvezetők és képviselők kis ládára állva szónokolnak esténként a járókelőknek, akik ha tetszik, megállnak, ha nem, valamit közbekiáltanak és továbbmennek. Nagy udvarlás folyik és a támogatást kérik mindenkitől. Fantasztikus érdekes nézni ezeket az utcai jeleneteket, annyira mások, mint amilyenekhez szoktunk. Környékünk erősen demokrata, és a szegény republikánusoknak nagyon nehéz sorsuk van. Idegen pályán kell játszaniuk. A politikai kérdések utáni érdeklődés most fantasztikus méreteket ölt. Kennedy és Nixon televíziós vitáját praktikusan minden ember figyelte az országban, és a következő napokon csak ezt vitatták. Itt mindenki liberális (New Yorkban) olyan balközép beállítottságú, és említést tenni valakinek nemzetiségére, vallására, vagy színére, fajára halálos véteknek számít, az ilyen a politikában elveszett ember. Itt pontosan ellenkezője igaz mindannak, ami országos viszonylatban történik. Itt polgármester csak kisebbségi katolikus vagy zsidó lehet. Vagy néger.

Jucikám, nézd el, hogy sokáig nem írtam! Hidd meg, rengeteget jelentenek soraid. Most szombaton Baranyi Ferivel leszünk együtt, akit otthon csak hírből ismertem, de itt őszintén megszerettem.

Minden barátunk üdvözletét és ölelését küldi, én pedig sokszor csókollak

Pali

1959, november 27.

Magdikám, Zolikám!

A magam generációjáról sokkal kevesebb jót írhatok. Visszavonultan élünk, s egymásra is csak morgunk, mint a medve. Én ezért is menekültem a fiatalok közé. [Járdányi] Pali és [Sárosi] Bálint zenét szerez, Pali hallgatagon, Bálint káromkodva.

Gyermekeiket dajkálják, Paliéknál megszületett a második kisbaba, Zsófia. Ők még a megmaradt barátaim, csak a hangulat nem az, amit Ti is ismertetek. Van egy Illyés-vers: *Csak a hang romlott meg a fülben, csak a szájban az íz,* hát ez jut az eszembe... Még nem írtátok meg, hogy [Sánta] Feri novellái hogy tetszettek, pedig ez nagyon érdekelne. Nyomaszt a magam sorsa, saját magánéletem reménytelen összeomlottsága. Mindig több gyereket akartam, nem akartam, hogy Jóka egyetlen gyerek legyen… Hát ez a vágy is, terv is szépen kútba esett. Súlyos felelősséggel megterhelve és keserves emlékekkel magam mögött vonszolom a napokat. Hiszen nyílt volna vagy nyílna mód az élet „rendezésére" – ha társulni tudnék kulturált, határozatlan és passzív emberhez, akit még nekem kell toszogatnom. Ezt meg én nem tudom vállalni, hiszen van nekem amúgy is elég toszogatnivalóm az életben. Nem szeretek más helyett határozni. Úgy látszik, a legjobb, ami velem történhet, ha hamarosan önzetlen, igénytelen, kemény és sokat dolgozó öregasszonnyá válok.

Magdikám Zolikám, ez olyan hasfájós, sietve írt levél. Majd ha Ti is írtok, – írok újra. Különben még annyit, hogy itthon minden olyan, mint amikor elmentetek. Szinte várom, hogy becsöngettek. Évről évre tanítom a gyerekeknek az *Intés a szegény legényeknek*et, énekeljük a *Felszállott a páv*át, egyfolytában gondolok Rátok. Szép ez a baráti hűség, csak reménytelenül szomorú. Ha csak egyszer beszélgethetnénk nyugodtan, elmesélhetnénk az összegyűlt emlékeket. De nem hiszem, hogy erre adna még módot az élet. Marad a levél és a gondolat. Nem baj, hogy túlságosan szubjektív levél ez, meg unalmas?!

Még egyszer gondolatban Veletek vagyunk, azt hiszem, nem is tudjátok, hogy mekkora szeretettel

Juci

Még egy utolsó pletyi: Zoli biztos emlékszik Petri Lajos műtermére, a szép Szabó Dezső-fejre (a szobrász és az ember dicsősége, már akiről mintázták), hogy egy ilyen csúnya fej ilyen szép lehet. Már megírtam, hogy Petrinek nagy sikerei voltak Belgiumban. Az anyakirálynő azt mondta neki: Ön egy összehasonlíthatatlanul nagy mester! Most januárban lesz itthon is kiállítása, majd küldök katalógust, s küldök fényképet is a Szabó Dezső-szoborról. Sajnos karácsonyi ajándéknak nem megy el, a januárt meg kell várnom.

Írjatok hamar!

Juci

1960. április 15.

Édes Jucikám!

Remélem, jobban vagy már, kérlek, vigyázz magadra. Tudom, hogy talán misztikus és irracionális az, amit mondok, de szeretnék még egyszer leülni és elbeszélgetni veled. A híreket nagyon köszönöm, és nem tudom elmondani, mi mindent jelentenek számomra ezek az ismerős nevek. Velem az égvilágon semmi újdonság nem történt utolsó levelem óta, legfeljebb talán az, hogy most elérkeztem abba az állapotba, amelyet talán legjobban úgy tudnék megjelölni, hogy az „ámuldozás vége". Ez a folyamat, azt hiszem, Velencében kezdődött el velem, mikor rájöttem, hogy a Szent Márk tér kövezete is kő, a kávé ott is kávé, és Tintoretto képein látszik a görcsös igyekezet, hogy a megrendelő igényét ki akarja elégíteni. Azután Párizsban alkalmam volt beszélgetni Sartre-ral, és rögtön kiderült (amit különben régóta gyanítottam), hogy egy zseniális szószátyár. A Nyugat feltétlen tisztelete és a rajongás lehűlt, és most már a hókuszpókuszt itt is messziről felismerem. Ugyanakkor ezzel a folyamattal egyidőben megnőtt számomra egy-két magyar író alakja, Krúdy és Füst Milán helyét értéksorrendben ki kellett igazítanom, és őket messze előbbre rukkoltatnom. Szóval azt hiszem, mindent összefoglalva, elérkeztem abba a korszakba, amibe Lope de Vega csak a halálos ágyán jutott, amikor az összegyűlteknek kijelentette, hogy *unom Dantét* – és meghalt.

Változatlanul tanítok a New York-i Universityn, és az órákra való felkészülés minden időmet igénybe veszi. Most a második félévben tanítok a Brooklyn College-ban is közgazdaságtant, amit itt Economic Analysis-nak hívnak. Ez itt teljesen más, mint az a kedves, színes, érdekes és vitatható tantárgy, ahogy ezt otthon megismertem. Amikor beültem az első órámra a Yale-n, azt hittem, hogy rossz tanteremben vagyok. Egyedül csak a *Közgazdasági elméletek története* hasonlatos valamennyire ahhoz, amit otthon megismertem. Azt hiszem, hogy sikerült betörnöm az amerikai egyetemi életbe, azonban pontosan tíz évvel vagyok idősebb, mint azok az amerikaiak, akik velem egy színvonalon vannak.

Egyedüli szórakozásom a kirándulás és a színház. New York állam északi részén és Connecticutban lélegzetelállítóan szép helyek vannak. Most a nyári szünet várásában élünk, mert újra elmegyünk Edie-vel Maine-be. Tavaly beleszerettem a csodálatosan tiszta tengervízbe, a zöld fenyőerdőkbe és a legszebb temetőkbe, amelyeket valaha is láttam. (Minden harmadik ember a „tengeren veszett" és szinte mindenki „kapitány".) Az itt élő emberek kevés beszédűek,

egyszerűek, kemény életet élnek. Furcsa módon először éreztem magam teljesen otthonosnak hosszú idő óta. (...)

Írj Jucikám, mert nagyon jó olvasni leveled.

Csókol és ölel Pali

1961. május 15.

Magdikám, Zolikám!

Januárban kaptam az utolsó lapot Tőletek. Azután én sem írtam. Februárban megbetegedtem. Egészségemet illető különböző kellemetlen jelekkel szívósan nem törődtem. [Sánta] Feriékkel elmentem egy hangulatos, havas, borozós – téli kirándulásra. Ott sem szóltam egy szót sem, hogy nem vagyok jól, mert örültem, hogy együtt vagyunk. Kedves, mosolygós órákat töltöttünk együtt. Másnap még saját lábamon mentem be a kórházba, de ott már elájultam, életemben először. Napokig infúziókkal és transzfúziókkal tartották bennem a lelket. (…)

Nagyon megrázott Sarkadi Imre öngyilkossága. A Szervita téren kilépett a negyedik emeleti nyitott ablakból. Fiatalkorunkban nagyon jó barátok voltunk. Jártam náluk Debrecenben is, s az utóbbi időkben is találkozgattunk. Tehetséges volt, komoly ígéret. (…)

Nem ismerve középutat, hullámzom boldogság és boldogtalanság között, s ez sok energiámat elszívja, de azért talán mégsem élek haszontalan életet.

Zimivel és családjával sokat vagyok együtt, Zolikám. Ti őt nagyon szerettétek? Én nagyon okos, nemes embernek tartom – kár, hogy régen a derűs kirándulásokban, mulatságokban ők nem vettek részt. Ez most egy kissé szomorúbb barátság. Nagyon nehéz a sorsa most is, munkakörülményei nehezek.

Ha tudnátok, hogy mennyire igaz, hogy minden pohár bornál, minden elolvasott versnél az eszemben vagytok.

Igaz szeretettel ölellek mindnyájatokat Juci

1961. június 18.

Magdikám, Zolikám! Sürgősen írok, nehogy azt higgyétek, hogy valami halálos nyavalyát szedtem fel. Már mikor utolsó levelemet írtam Nektek, panaszkodtam, hogy nem érzem jól magam. Egy reggel aztán nem bírtam felkelni, kijött az orvos, fertőző májgyulladással bevittek a Pesthidegkúti Járványkórházba. Két hét eltelt infúziókkal és injekciókkal, vagy aludtam,

vagy bőgtem, mert engem a betegség mindig szomorúvá tesz. (...) Rengeteg látogatóm volt, de nem volt benne sok örömem, mert csak egy kis üvegablakon át üvöltözgettünk egymásnak, s az ablak olyan magasan volt, hogy nekem például sámlira kellett állnom, hogy lássam őket. (...) A kórházban ért a hír, hogy újra állászűröm van. A régi iskolám [Radnóti gimnázium] egyetemi gyakorló lett, és engem nem voltak hajlandók átvenni. Ígéret van rá, hogy a régi beosztásomban maradok, de a hely még bizonytalan. Az egészből megint csak a gyerekektől való búcsú fáj. Nagyon szerettem az osztályomat, tündéri kislányok voltak – másodikosok –, én akartam végigvinni őket. (...) Most egy kicsit józanul az életemről. Apám nyugdíjas és a várostervek felső zsűrijének és az Akadémiának is a tagja. Anyagiakban rajta is erőt vett az öregeknél gyakran ismétlődő aggályoskodás, pénzt gyűjt Jóka iskoláztatására és az én későbbi életemre. Ehhez a pénzhez nem szabad nyúlni. Fizetésem felét én is hazaadom. Idén vállaltam tanítást este is egy egyetem előkészítő tanfolyamán, hogy legyen egy kis saját pénzem. Tudjátok, hogy a tanárok nem tartoznak a nagy keresők közé. Ebből akartam elmenni nyaralni, de a betegség ezt felemésztette. Így aztán egy szép otthonban egy komoly összeggel rendelkező apával – szegényen élünk. Ez körülbelül így volt akkor is, mikor Ti itthon voltatok, de a helyzet azóta sokat romlott. A normális öltözködés komoly gond számomra. Az étkezésünk igen szerény. Az elvált férjem éveken át állás nélkül volt, most benzinkútkezelő. (…)

Ha hónap végén nincs pénzem, inkább kérek a háztartási alkalmazottól kölcsönt. Mert itt van az érem másik oldala. Itthon vagyok ebben a szép lakásban, amit egyre jobban szeretek, mert a barátaim is az otthonuknak tekintik. A háztartási munkától olyannyira megkímélt vagyok, mint kevés asszony a világon, s ez most a betegség után nem csak kényelem kérdése. Aztán nagyon sok a vendégem, s egy csésze kávé, egy kis vajas kenyér mindig jut, ünnepre azért van bor is. Ennek és ne a figyelmetlenségemnek tulajdonítsátok, hogy olyan kevés könyvet küldtem eddig, pedig sokszor gondoltam rá – ezt is, azt is el kellene küldeni!

A magyar könyvkiadás különben most nagyon jó, nemcsak a klasszikusok kiadása szép és megfizethető, de például a jelenlegi nyugat-európai irodalom is közkézen forog. Az én értékrendszeremet kicsit vázolom Nektek – már írtam, hogy szerintem a kor legnagyobb írója Hemingway. Pali írta, hogy találkozott Sartre-ral, és szélhámosnak tartja. Sartre-nál nagyobb hatása van most nálunk feleségének Simone de Beauvoirnak, akinek két könyve is megjelent az elmúlt években. Franciául olvastam *A mandarinok* című kötetét,

feltétlenül olvassátok el. Ha egzaltált modorban is, de a mi problémáinkról ír. Hemingway után a legnagyobb élményem. Camus könyveit is nagyon olvassák. Én *A pestis*nél jobban szeretem a novelláit. Tudjátok, ez nem csak az egyéni véleményem, mondhatom, az egész társaságomé. Camus végtelen nagy tiszteletnek örvend, a halála mindenkit megrázott. Ionescu *Orrszarvú* drámáját is sokan olvasták és nagy sikere volt, de a *Székek*ről az volt a vélemény, hogy csak a sznobok lehetnek elragadtatva tőle. Az angolok közül Dylan Thomast szeretik sokan, főleg az írókra hatott, többek között Hernádi Gyulára. (…) Ha egyszer kijutnék Franciaországba, felkeresném Simone de Beauvoirt, de nem jutok ki soha! Különben nem panaszkodom. Olyan szép és színvonalas baráti körben élek, hogy a legkeserűbb pillanataimban is tudom, hogy kevés embernek van ennyire színes és gazdag élete. Most lesz Apám születésnapja, és olyan nehéz eldönteni, hogy kit ne hívjak, mert nem akarom, hogy nagyon sokan legyünk. Járdányi Paliék, Sárosi Bálinték, Sántáék, Csomáék, Hernádi – végül csak ezek leszünk. Sánta Feri különben szerintem Zolira hasonlít, csak alacsonyabb, fekete hajú és állandóan robban, vagy robbanás előtti csendben van. Nekem legalábbis ez a véleményem az ő vérmérsékletéről. Ezzel a társasággal szeretnék lemenni a Balaton mellé. Ha ez sikerül, akkor nagyon jó kedvem lesz. Sajnos én még nagyon gyenge vagyok, nem szabad napra mennem. Pedig tudjátok, hogy imádom a napot. Feriről még annyit, hogy megkereste a Rákoskeresztúri temetőben Szabó Dezső sírját, lefényképezte, aztán a gondjába vette – ez nem most volt, még évekkel ezelőtt. Én mosolyogtam, amikor ezt megtudtam, mert Ti jutottatok eszembe.

Nagyon fáradt vagyok, befejezem, legközelebb többet.

Nagy szeretettel ölellek Titeket Juci

1961. június 30.

Magdikám, Zolikám!

Ugye jellemző rám, hogy hónapokig nem írok, akkor aztán egymás után két levelet. Éjjel olyan rossz volt a lelkiismeretem, hogy panaszkodtam Apámra, de ugye nem értettétek félre. Hiszen a legmélyebb emberi érzésekben is vannak zökkenők, súrlódások, félreértések – azt hiszem, ez kikerülhetetlen. Nem kell, hogy bizonygassam Nektek, hogy szeretem Apámat. Nemcsak szeretem, hanem végtelenül tisztelem, az ő gondolkodásának és hihetetlen műveltségének morzsáiból élek. A vele való beszélgetés még ma is olyan eleven élmény számomra, mint kamaszkoromban. Aggályoskodása abból fakad, hogy támaszt kíván nyújtani a későbbiekben anyagilag is. S ez nekem furcsa

és irreális. Én a jövő évre sem tudok gondolni, nemhogy a jövő évtizedre. Jelenleg rettenetesen nyomaszt, hogy nem tudom még, hogy hol fogok tanítani – s nem szabad kifáradnom. Már türelmetlenül akarok erős és egészséges lenni, különben most úgy élek, mint egy grófnő a XVIII. században, természetesen francia grófnő. Reggel felkelek, Erzsi néni kitakarít, délelőtt levelet írok, délután fogadom a gyerekeimet, este a barátaimat. Tegnap például tündéri esténk volt. Apám, Mészáros Dezső és egy költő barátom éjfélig beszélgettünk a „loggián", Megyessyről és Ferenczy Béniről, művészanekdotákról, arról, hogy Arany János Lisznyay Kálmánról írott gúnyverse tekinthető-e a dadaizmus első szatírájának, hogy értették meg egymást a különböző művésznemzedékek stb. Aztán Picassóról vitatkoztak. Háromnegyed tizenkettőkor Apám kiabálva magyarázta Dezsőnek, hogy mi az érték Picassóban és mi a mindenáron való újítási vágy és művészi divat. Apám, mondom, csendesebben beszélj, mindenki felébred. (Meleg van, nyitva vannak a szomszéd lakások ablakai.) – Ugyan – mondta apám –, beszélgessenek ők is. Mindannyian nevettünk, és Dezső megjegyezte, hogy apám milyen fiatal. Apám nagyon szereti Dezsőt, órákon át vitatkoznak szobrászatról, művészetről. Éjfél után feküdtünk le, Apám reggel elment dolgozni, én pedig mint egy grófnő leültem levelet írni. Erzsi nénitől kölcsönkértem annyi pénzt, amennyi a mai vendégséghez feketekávéban és mézeskalácsban nélkülözhetetlen. Ha már Erzsi néninél való tartozásom tetemesre fog rúgni, egy nagy lelki beszélgetés után pénzt fogok kérni Apámtól, amit ő egy sóhaj és az én könnyelműségemre tett néhány szellemes megjegyzés után ide fog adni. (…)

Mészáros Dezső – emlékeztek még rá, szobrász, [Áprily] Lajos bácsi veje, [Jékely] Márta férje. Szóval a tegnapi beszélgetés négyesben folyt. Lajos bácsi jól van. Mint költő is sok elismerést kap, sokkal többet, mint amíg itthon voltatok. *Ábel füstje* című kötetét szétkapkodták. A *Peer Gynt*et az ő fordításában bemutatták. A házra Szentgyörgypusztán építtetett magának egy kis toronyszobát, ahová nem hat el az unokák lármája. Bevezettette a vízvezetéket, így a kényelmük sokkal biztosítottabb, mint a régi időkben. Mint egy pátriárka, úgy él ott öt unokájával. Én szeptemberben voltam nála néhány lányommal, azok teljesen beleszerettek. Lajos bácsi költőnek is igen jelentős, s hogy embernek, tudósnak milyen értékes, ezt senki sem vitathatja. Erdély történetéről és az európai művészetről – mindig újat hall tőle az ember. Ismeri a legmodernebb művészi alkotásokat és irányokat is. (...)

Idén bemutatták Németh László *A két Bolyai* című drámáját. Egyik változata megjelent kötetben, s egy másik változatot mutatott be a színház. Nem

mehettem el az előadásra a betegségem miatt, a megjelent darabot viszont elolvastam. Persze hogy szép és értékes, de véleményem szerint nem tartozik a nagy művei, a *Galilei* és *Széchenyi* rangsorába. A jellemábrázolás elragadó, a konfliktus nem világos. A mi generációnk legjelentősebb megnyilatkozása Fodor András kötete, a *Tengerek, dombok* verseskötet volt. Kíváncsi vagyok, mi lesz a véleményetek róla, szerintem nagyon tiszta, nemes és csiszolt költészet. Nem az erős szenvedélyek költészete – de ez nem jelent értékítéletet, Bandi nálam öt évvel fiatalabb, és kevés ilyen művelt és nagy tudású ember van.

Különben meg kell hogy mondjam, hogy amióta elmentetek, a sok betegség ellenére ez az év volt számomra a legjobb. Újra kialakult egy kis baráti köröm a saját generációmból – értékes emberekből, főleg művészekből, s így a viták „örök dolgokról" szólnak, s erre rettenetesen nagy szükség van! Most megint több életkedv van bennem. Nem tudom elmondani nektek, és talán nem is ildomos – hogy mennyire tönkrementem abba, hogy Ti közülünk eltűntetek. Nemcsak Laci miatt, Ti miattatok is kínlódtam. Úgy éreztem, hogy nem lehet élni, ha nem vagytok köztünk, nem lehet elviselni a tudatot, hogy gyerekeitek, a Ti gyerekeitek ne itthon nőjenek fel. Szinte görcsbe merevedtem. Sokat jutott eszembe Sztarek, aki nem ment el egy Bartók-hangversenyre, mert ő „nem megy át a napos oldalra". Ezt nem helyeseltem, és igazán nem akartam őt utánozni, de elteltek az évek és én sem mentem el vendéglőbe, de még eszpresszóba is csak hónaponként egyszer – színházba csak akkor, ha a tanítás miatt kellett. De ezt az állapotot nem is lehet külsőségekkel jellemezni. Inkább azt kell mondanom, akartam élni, de nem tudtam elképzelni, hogy örüljek az életnek. Most ez a görcs csökkent bennem. Már megint vannak barátaim, és van szavam is hozzájuk. Már nemcsak hallgatni tudunk együtt.

Egy ideig nagyon sok könyvet kaptam külföldről – franciát, németet. Ki küldte? Pali? Sztarek? [Sztárai Zoltán] Vagy Ti? Nagyon köszönöm!!! Talán már írtam, hogyha németül olvasok, Ti juttok eszembe, ha franciául, Sztarek, ha angolul, Pali. A kórházban Wilhelm Meistertől a *Lehrjahré*-t olvastam. Megszépítette a betegségemet. A regény meséje romantikus és szentimentális, de a versek felejthetetlenek, az esszék csodálatosak. Ha már a német irodalomnál tartunk, sok Brechtet játszanak nálunk. Nagy sikerük van. (…)

Olyan fáradt vagyok, hogy egy sort se írok többet. S ha jobb kedvem is van, ugyanannyit és ugyanúgy gondolok Rátok, mindnyájatokat ölellek

Juci

1961. november 4.

Magdikám! Zolikám!

A nyári lapotok óta nem kaptam hírt Tőletek, s ez megakadályozza, hogy én írni tudjak.

Szűk családomról csak jót írhatok. Mind a hárman egészségesek vagyunk. Jóka a hatodik osztályt tapossa, Apám pedig az Akadémia bizottságában, a városépítő irodában dolgozik, utána pedig saját kedvére Jókával sakkozik. Amióta elmentetek, de talán amióta élek, most vagyok a leghatározottabb és a legharmonikusabb. Szembenézek az életemmel, mindent elfogadok, vállalok, értek – ezt az életet akarom folytatni, amíg élek. S most tudom becsülni, ami jó és szép volt, és hálát is érzek. Óbudán [Árpád Gimnázium] tanítok, és talán azért, mert jobb lelkiállapotban vagyok, ezt az iskolát sokkal jobban szeretem. A tanári ablaka az amfiteátrumra nyílik, a diákjaim odajárnak focizni lyukasórák alatt és tanítás után. Diákjaimmal nagy barátságban vagyunk, bár én csodálatos optimizmussal mindig azt hiszem, hogy ez az utolsó év, de a szeretet eddig nem fogyott el, s talán már el sem fogy. Barátaim megvannak, s bár nyár óta közös baráti beszélgetés és „ivászat" nem volt, én különben mindenkivel jóban vagyok, felugranak hozzám, megiszunk együtt egy feketét. A Keleti Károly utca Mártírok útja sarkán a két lebombázott épület helyébe két szép nagy ház épült, modern vendéglővel és eszpresszóval, Európa eszpresszó. Az egyik kedves angyali, szomorú barátommal sokat járunk ide. S a jövő? Majd meglátjuk. Nem felejtelek el se Titeket, se Lacit, a fellegek felettem vannak, de most tudok élni alattuk – el sem hiszitek, hogy éveken át alig éltem. Pali nagyon-nagyon régen nem írt, most kaptam Tőle egy lapot, abban ígér hosszú levelet. Látjátok, ha ilyen ritkán írunk egymásnak, az apróságok kimaradnak, pedig azok teszik az életet. Miket írjak még? A vár alatt felállították a Dózsa-szobrot, a kompozíció szörnyű, de az egyes fejek gyönyörűek. Az egyik mellékalak, Zolikám, Rád hasonlít. Amikor a tárlaton voltunk, ha emlékszel rá, már észrevettük ezt a hasonlóságot. (Kiss István a szobrász.) [Sánta] Ferkónak volt egy szerzői estje, olyan sokan voltak, hogy nem lehetett rá jegyet kapni (hát én azért ott voltam), és az egészet megismétlik decemberben. Jancsó Adrienne könyv nélkül adta elő a *Bíró Juli balladáját*. Iduska néni, Áprily Lajos felesége meghalt – talán jó volna, ha írnátok neki. [Herbai] Ágnes az Egyetemi Színpadon kulturális titkár, értelmes, szép, fegyelmezetten boldogtalan. A barátság megvan, de nem tudok neki egyelőre segíteni. Bálint könyvét meg még egynéhány más könyvet legkésőbb januárban küldöm. Kérek én is könyveket. A külföldi irodalomból itthon most a

legnagyobb érdeklődés Franz Kafka felé irányul, a közfelfogás szerint nélküle nem lehet megérteni a modern irodalmat. *Der Prozess* című könyvét olvassátok el. Sokat lehetne még beszélni Németh Lászlóról és Kodolányiról, tudjátok, hogy én az utóbbit sohasem szerettem, s ez a NEM szeretés nem gyöngült, sőt. Ha egyszer Ferkót hallanátok beszélni irodalomról! Most Apu kapott egy szép könyvet Párizsból, a családi ház építéséről. Kinek köszönjem meg, Nektek, Sztareknek? Aput nagyon érdekelte!

Írjatok, a fene a dolgotokat. Millió csók

Juci

Sztareknek és a feleségének ugyancsak baráti ölelés!

Augsburg, 1961. november 27.

Jucikám drága!

Ne haragudj, hogy nem jelentkeztünk előbb. A receptet elvittem a Vöröskereszthez, mert a kért gyógyszer elég drága (valamivel több húsz márkánál), s mi még mindig kölcsönökkel toldozgatjuk az elégnél kurtább bevételt, hitelekkel tömve be a lyukakat.

Ha a Vöröskereszt nem tudna intézkedni, akkor megvesszük mi, de lehet, hogy ők már el is küldték. A Te címedet adtuk meg, mert nem tudjuk, ki a beteg.

Zoli ezen a héten megint mindennap éjfélig dolgozik, ezért én köszönöm meg a küldött folyóiratokat, s ígérem hamarosan írunk mindenről. Éppen tegnap fejeztem be lakásunk kifestését. Képzeld el, hogy teljesen egyedül, csak Katica segített néha, ha tudott. Utána volt mit takarítani, s még nem mondhatom, hogy teljesen kész. Csak így, hogy magam csináltam mindent, volt lehetséges, hogy rendbe tegyük kissé a lakást. Most legalább a falak szépek, s Zoli igen büszke rám, én meg arra, hogy legalább azzal járulok az ő keresetéhez, hogy mindent magam csinálok.

Régi szeretettel csókolunk

Magdiék

Írd meg, milyen könyvet küldjünk!

1961. december 25.

Kedveseim!

Megjött a gyógyszer! Nagyon örültem neki, igen kedves barátom, akinek kértem, s nagyon nagy szüksége van rá. A Vöröskereszt küldte-e, vagy a költségek Titeket terheltek? Magdikám, föltétlenül viszonozni vagyis egyenlíteni akarom, hiszen tudom, hogy milyen nehézségekkel jár egy családi élet új kereteinek a megteremtése. Szívesen hozunk egymásért áldozatot, de ha lehet viszonozzuk. (Ezzel természetesen most magamat biztatom.) Postafordultával írjátok meg, hogy Németh László *Sajkódi esték* című kötete és az *Égető Eszter* kint megszerezhető-e, és megvan-e nektek – mert ha nem, akkor megpróbálom elküldeni. Most utólag karácsonyi ajándékként elküldöm a Tornyai-kiállítás katalógusát, s ezt a rövid levelet írom.

Magunkról azt tudom írni, hogy jól vagyunk. Jóka okos, kedves, jó gyerek. Apám nyugodt, életerős, sokat dolgozik. Amióta elmentetek, ez volt a legjobb évem a két nagy betegség ellenére. Tudom, hogy szükség van rám, úgy ébredek, hogy szeretek élni. Megint kiépült körülöttem a család, és én nem érzem magam elveszettnek. Panaszaimat és örömeimet újra és újra ismétlem – de ha Nektek írok, a lényeget akarom elmondani, s nem az apróságokat, hogy franciából fordítok, a szöveg értelmetlen, már elmulasztottam a határidőt stb. Legfeljebb ez is indokolja, hogy most röviden írok – de a lényeg a fenti sorokban van.

Látható barátaim jól vannak, kivéve szegény Derzsi Sándort, akit második éve ápolnak idegszanatóriumban. Talán már erről is írtam. Megalakította a humanista világinternacionálét, ő az elnöke, a legnagyobb művészeknek, tudósoknak és államfőknek ad tanácsot – paranoia, megalománia. A megrázó, hogy még ebben az állapotban is gyönyörű verseket ír. *Emlékeink mind visszajönnek egyszer, / Biztatóan ülik körül a szívünk…* Így kezdődik egy verse, amit ágyban fekve diktált le nekem. [Kapicz] Margót megbecsülik, most is van egy képe az Ernst múzeumi kiállításon. Bálinték és a többiek jól vannak. A tanításban most is sok az örömöm. Színházban keveset voltam, sokat dolgoztam, talán még a legnagyobb újság – e téren –, hogy egyetemisták műkedvelő színészcsoportja bemutatta Euripidész *Alkesztisz*ét. A klasszikus kultúra újra való átélésének mindig külön örülünk, vajon van ilyesmi arrafelé is? Járdányi Pali hárfahangversenyét a múlt héten mutatták be a Zeneakadémián, és a rádió is közvetítette, a felesége játszott – nagy sikere volt. Írjatok, hogy miről írjak. A gyógyszert jobban köszönöm, mint gondoljátok, nagyon sokat segítettetek vele.

Gondoljunk egymásra szilveszterkor.

A régi szeretettel csókollak Titeket Juci

1962. február 15.

Magdikám, Zolikám édes!

Nagyon-nagyon örültem Zoli levelének. Jaj, írjatok máskor is – olyan sokat jelent egy levél. Most feladok a levéllel egy időben egy februári *Új Írás*t. Van benne egy érdekes képzőművészeti vita, Sánta Ferinek egy érdekes kis írása, amit előadott az Egyetemi Színpadon és egy Szécsi Margit nevű költőnőnek két szép kis verse. Szóval nézzétek meg! (…) Most egy kicsit Rólatok – napjaitok hogy telnek, barátaitok vannak-e? Sztarek, gondolom, nagyon hiányzik. De én örülnék, ha nem mennétek utána. Így mégis közelebb vagytok, a viszontlátás nem annyira reménytelen. Mélyen meghatott, hogy Sztarek kislányát Zsuzsikának nevezték el. Ebben megint a Ti olyan ritka szép barátságotoknak egy jelképét láttam. (…) Különben Zolikám, hogy tetszett a *Sajkódi esték*? Én a tapasztalatot és álomátadást, az apjáról írt cikket tartom jónak meg a *Bolyai-tanulmány*t. Ezek igen jelentősek, de a többit nem szeretem. De jó volna beszélni erről! Irodalmi újságok? Az Irodalmi Színpadon bemutatták Lajos bácsi *Ida-hegyi pásztorok* című egyfelvonásosát. A legnagyobb könyvsiker Lampedusa *Párduc* című regénye. Ez áttört a szívekig. Feltétlenül olvassátok el! Nálunk most mindenki meleg rokonérzéssel gondol Szicíliára. Szombaton két fiatal költőnek és egy prózaírónak volt estje, Juhász Ferencnek, Nagy Lászlónak és Kamondy Tóth Lászlónak. Kamondy tehetséges novellista. Juhász és Nagy zseniális. Harminckét-harminchárom évesek, mindhárman kollégisták voltak, ismerem őket még az ősidőkből. Sántának tavasszal jelenik meg új kötete, ő hasonló tehetség súlyában ehhez a két költőhöz. Fodor versei hogy tetszettek? Kulturált, szép írások, nem ez a véleményetek? Mi most jól vagyunk. Apám nagyszerűen és erőt adóan éli az életét. Én sokat szaladgálok egy beteg barátom meg különböző kölykeim bajai miatt – de most elmegyek fodrászhoz, mert a Juhász–Nagy-esten azt mondták nekem, olyan vagyok, mint a „moszat-hajú asszony”, de nagyon kedvesen mondták, hogy ez nem okozott mélyebb sebeket. Akarok élni, az Isten segítsen meg továbbra is mindnyájunkat, engem is.

Hamar írjatok, millió csók

Juci

1962. május 18.

Magdikám, Zolikám!

Utoljára én írtam Nektek, viszont még nem köszöntem meg a szép merklin játékot, ami Zoli szép levelével – a dobozra megírva – megérkezett.

Több okból nem írtam hamarabb, és voltam olyan udvariatlan, hogy a játékot nem köszöntem meg. Csak egyik ok az, hogy zsúfoltak a napjaim. A másik ok az, hogy volt valami fontos, amiről nehezen írtam, nem is akartam idő előtt megírni, mert nyugodtan, hosszan akartam elmondani. De mégsem várok tovább a levéllel.

Ha addig meg nem halunk, júniusban férjhez megyek egyik ifjúkori barátomhoz. Kéri Jóskának hívják. Györffy-kollégista volt. Negyvenöt előtt csak látásból ismertük egymást. Negyvenöt után kollégistabálokon engem táncolni tanított – igen kevés – mondhatnám semmi sikerrel, de jó pajtások voltunk. Tizennégy évig nem is beszéltünk egymással. Az elmúlt nyáron, amikor „hosszú távollét" [börtön] után hazatért, felkeresett engem. Most pedig júniusban megesküszünk. Zolikám, látásból biztos ismeritek egymást. Próbálom elmondani az életéből azt, ami a legfontosabb.

Lajosmizsei parasztgyerek volt, nálam néhány hónappal fiatalabb. Hatodik elemi után ment gimnáziumba, mert otthon nem akarták taníttatni – Zoli tudja, hogy ez mit jelent. Aztán Kecskeméten leérettségizett, felkerült 43-ban a Györffy-kollégiumba, 44-ben ő is katonaszökevény volt, s tette azt, amit Zoli is tett. Negyvenötben földet osztott, aztán befejezte az egyetemet, ugyanabban az évben doktoráltunk. Sajnos a Györffy hatására jogász lett, aztán volt magas állásban, és volt állás nélkül. Megnősült, született egy kislánya. Házassága a távollét miatt romlott el. Most normális állása van, így életünk anyagi szempontból sem ígérkezik megoldhatatlanul nehéznek, egy nagy gyárban dolgozik közgazdász munkakörben. Amikor én megismertem, fekete haja volt és bajusza. Bajusz helyett most szemüveget hord és színtiszta ősz. Kevés beszédű, nyugodt, kiegyensúlyozott, jó kedélyű. Olyan ember, akiről Zoli azt mondaná, hogy „csak jót mondhatok róla", s aki mellett én biztonságban érzem magam.

Nem írok arról, hogy én mennyire sajnálom, hogy már nem vagyunk fiatalok, s főképp az én tavalyi súlyos betegségem után csak életem kockáztatásával vállalhatnám azt, hogy még gyerekünk legyen. Ezt ha én vállalni is merném, Jókával szemben lelkiismeretlenség volna. Ha lehet, az ő kislányát magunkhoz vesszük, de nem biztos, hogy az anyja engedi, bár a kislány évekig intézetben volt. Jóka nagyon örül a családi helyzet ilyen alakulásának, ő

is támaszt érez benne. Apám is szereti Jóskát. Vasárnap voltunk lent Lajosmizsén és a tanyán a testvéreinél – sokat gondoltam a mezőtelki két napra. Azóta nem voltam falun. Az esküvővel most csak azért várunk, mert a stúdió kettőnknek szűk volna, s Layék azt ígérték, hogy június 14-én visszaadják a gyerekszobát, s akkor ott berendezkedünk.

Mit írjak még magunkról? Életemnek ez a fordulata szinte váratlanul ért. Amióta Ti elmentetek, amióta Laci sorsa olyan tragikussá vált, nemcsak hogy arra nem gondoltam, hogy én még valakihez kapcsolódjam, de nem is tudtam önmagamért élni. Teljesen feloldódtam Jóka, Apu és számtalan fiam és lányom között, akik közben nagyra nőttek. Büszke vagyok, hogy sok ember számára vagyok támasz (akarok lenni), de azért ez mégis kissé az öngyilkossághoz hasonló életforma volt. Ez oldódott már akkor, amikor művészekből álló társaság otthonává vált a mi stúdiónk. De az életnek ez az új fordulata több ennél. Jóska vállalta, hogy igazi kétbalkezes asszonyt visz haza Lajosmizsére.

Hogy van az a híres Shakespeare-idézet: *Légy hű magadhoz, ez mindenek felett* – azt hiszem, nekünk nem lesz nehéz egymás mellett önmagunkhoz hűnek maradnunk. Tiszta és nemes életút az övé, szívesen csatlakozom hozzá.

Nem írok most többet, mert még harminc érettségi dolgozatot kell kijavítanom. De ez talán elég nagy újság volt egy levélre. Zimiék szombaton voltak nálunk, már többször voltunk együtt velük. Sokat emlegettünk Titeket. (…)

Még csak annyit, hogy az én férjhez menésemet ne írjátok meg Palinak, Sztareknek. Palinak én akarom megírni, mi komoly levelezőkapcsolatot tartunk fenn, és nem volna szép, ha nem tőlem tudná meg. Magdikám, még Hozzád van egy nagy kérésem. Újból küldök majd egy Vasculat receptet, és próbáld megint elintézni a Vöröskeresztnél, hogy küldjenek újra. De most csak injekciót, tabletta nem kell, mert az illetőnek [Nagy László] nem bírja a gyomra. Bizonyos okok miatt a legjobb volna, ha megint az én címemre küldenék. Járj utána édes Magdikám, nagyon beteg az, akinek kérem, s értékes ember, vigyázni kell rá.

Nem írok most többet, mert ebben az évben nem fog senki érettségizni az én diákjaim közül, nem jutok hozzá, hogy a füzeteket javítsam.

Írjatok magatokról – Katicáról, Attiláról – a régi, soha el nem múló szeretettel ölellek Titeket!

Írjatok

Juci

Augsburg, 1962. jún. 18.

Akár hiszed, akár nem, Jucikám, naponta többször is eszembe jut, hogy most már igazán írnom kellene Neked! Így van ez hetek óta, a levélírásra mégsem került sor, mert mindig halogatom, mindig reménykedvén – teljesen indokolatlanul! – abban, hogy „holnap majd több időm s nyugalmam lesz". Pedig nem lesz több, sőt: egyelőre sűrűsödnek a gondjaim. De erről majd később.

Előbb a legfontosabb mondanivalón kell túl lennem: azt hiszem, igen okosan cselekszel, ha közelebb húzódsz valakihez, „aki mellett biztonságban érzed magad". Ne ütközz meg a kifejezésen, valóban „közelebb kell húzódnunk egymáshoz", mert egyikünk sem elég erős ahhoz, hogy egymaga állja a sarat. Ez nem csak Rád vonatkozik, az „erős férfiú" éppúgy rászorul arra, hogy visszahúzódhassék valami bűvös körbe. S erre – én is rájövök lassan – mégis csak a család a legalkalmasabb. Kéri Jóskának sajnos csak a nevére emlékszem, az arca nem jelenik meg előttem, de azért szorítsd meg a kezét helyettem! Én, ha leányzó volnék, csak is egy sokat próbált embert választanék; gyanítom, hogy neked is hasonló érzéseid vannak. A szenvedés vagy elaljasítja az embert – s akkor az meglátszik rajta rögtön –, vagy megérleli benne az emberséget, amellyel azért mindannyian „alá vagyunk aknázva". Véletlen-e, hogy sohasem kötöttünk még tartós barátságot olyanokkal, akik mindig gondtalanul éltek, mindig a napos oldalon jártak? A legfontosabb persze mégis az, hogy „biztonságban" vagy mellette, vagy inkább: biztonságban érzitek magatokat egymás mellett. Ha valamit kívánhatok, csak annyit kívánok őszinte barátsággal, hogy ez az érzés mindvégig megmaradjon Bennetek.

A nagy újságot természetesen nem írtam meg senkinek, ahogy kívántad – de remélem, pár hónap múlva már nem lesz „titok", s beszélhetünk rólatok Palival, Zolival, ha mi is áthajózunk az Óceánon. Mert áthajózunk. Ez most már emberi számítás szerint biztos. Ne mondd azt, amit mondani szokás ilyenkor: Miért megyünk olyan messzire! Nincs messzebb Amerika se Magyarországtól, mint ez az ország, ahova szülők és rokonok a legnehezebben kapnak útlevelet. A földrajzi távolság teljesen mellékes manapság, kilométerekben úgysem fejezhető ki, milyen messze van New York Budapesttől. Számomra körülbelül ugyanannyira, mint Bécs. Sohasem felejtem el, egyszer – Bécsben jártunkban kimentünk a magyar határra. Ott álltunk autónkkal a határt jelző tábla előtt, három-négy óra járásnyira Budapesttől. Akkor értettem meg, hogy a magamfajta ember mindenütt a világon egyforma távol – s ugyanakkor egyforma közel – van hazájához. Teljesen mindegy, hogy Bécsben, Párizsban vagy New Yorkban koptatom az aszfaltot…

Azaz mégsem egészen mindegy. Valami okunk mégis van arra, hogy ismét rászánjuk magunkat a semmiből való újrakezdésre. Nem is próbálom elhallgatni, hogy indokaink elsősorban anyagi természetűek. Noha nem „meggazdagodni" akarunk, erre Amerikában sincs remény, tehetségünk sincs hozzá, meg kedvünk se sok (ezt nagyon őszintén mondom!). Ellenben szeretnénk egyszer végre nyomasztó anyagi gondok nélkül élni, amire még soha nem volt példa az életünkben. A probléma lényege az, hogy itt még azt is nehéz elérni, amire mi vágyunk, szerény bútorokkal berendezett lakás, valamilyen jármű (nem l'art pour l'art, hanem az utazás, a mozgási szabadság kedvéért), havonta egy-két jó könyv s hanglemez, elsejéig elegendő kosztpénz, s olyan cipő a gyerekeknek, amibe nem megy bele a víz. Itt mindezt csak azért értük el (úgy-ahogy!), mert rászántam magam arra, hogy este és éjjel is dolgozzam. Valóban ideges vagyok. Helyesebben: van egy krónikus idegkimerültségem, amelyen még valószínűleg lehet segíteni, s a gyógyszert Amerikának hívják. Két éve tanulmányozom a távolból Amerikát a tőlem megszokott alapossággal, és nem hiszem, hogy csalódni fogok. A mi szerény emberi igényeink kielégítése ott nem probléma, s egy cseppet sem érdekel, hogy „nagy üzletet csinálni" ott még nehezebb, mint Európában, én úgyse csinálok se kicsit, se nagyot, egyszerűen arról van szó, hogy a mindenki által elérhető „polgári" életszínvonal ott lényegesen magasabb. Lehet, hogy csodálkozol egy kicsit: miért vagyok elégedetlen a „Wirtschaftswunder" országában? Nos, az igazság az, hogy a bérből élőknek vékonyan mérik itt is a csodát. S ha hozzászámítom azt, hogy mi négy évvel ezelőtt (a müncheni átmeneti korszak anyagi szempontból nem számít) a semmiből kezdtük, s hogy „spórolni" se tudunk úgy, mint az e tekintetben csakugyan bámulatra méltó németek, akkor talán megértesz. Ha négy éven keresztül sohasem ittam volna meg a reggeli pohár pálinkát, ha nem csavarogtuk volna be fél Európát, ha nem vennék könyveket s hanglemezeket, ha jobban szeretném a főtt krumplit savanyú káposztával a paprikás csirkénél, s főleg ha lenne itt papa, mama, aki juttat valamit a gyermekeinek, vagy ha német lennék, akinek joga van némi kártérítésre a „Lastenausgleich" alapból, akkor bizonyára jobban állnánk. De így bizony csak élünk egyik hónapról a másikra. Nem mondom, hogy rosszul, de a bankszámlámon csak hónap elején vagy egy-egy kis pénz.

De hagyjuk az anyagiakat. Van más okunk is a nagy vállalkozásra. Minden barátunk azt írja kintről: egyetlen ország van a világon, ahol nem érzed magad hazátlannak, s az Amerika. Itt húsz év múlva is „Ausländer" lennék, a „foreigner" szónak más volna a csengése, még ha használnák is. De nem használják.

Mit fecsegjek annyit? Itt nem sikerült gyökeret vernünk, bármelyik értelmét nézzük is a szónak. S ha ott sem sikerül? Egészen, bizonyosan nem. De valamivel biztosabban fogunk állni a lábunkon, s ez is megér egy ötnapos hajóutat...

A csomagküldést majd Amerikából tudom jobban megszervezni, de a címeket már most kérném. Én különben mindent megkaptam, amit Te küldtél, hálás köszönet érte! Megjött a Tornyai-katalógus, az *Új Írás* (még régebben), s persze [Rudas] Klári is átadta a kincseket. Nekem jobb véleményem van a *Sajkódi estéke*ről, mint neked, vajon elfogult vagyok? Bálint könyve is sok-sok örömet szerez. Nem csak én olvasgatom, barátaim is folyton kölcsönkérik. Még „felvágni" is volt alkalmam vele: egy müncheni magyar könyvkereskedő [Lovas György] – aki pontosan tudja, mi kell nekem – abban a biztos tudatban tett elém egy példányt, hogy most nagy örömet szerez s még kereshet is rajta. Én persze büszkén és „fölényesen" közöltem, hogy „ebből már dedikált példányom van!" Láttad volna, hogy csodálkozott! Köszönd meg még egyszer a nevemben Bálintnak, hátha Klári elfeledte!

Lajos bácsira is sokat gondolok mostanában. Nagyon szeretnék írni neki (hatodfél év alatt eddig csak egy képeslapot küldtem valahonnan, talán Párizsból), vajon örülne-e neki? S nem volna-e neki kellemetlen? Néhány nappal ezelőtt Magdival olvasgattuk a könyvét, azóta is itt gomolyog körülöttünk az Ábel jó illatú füstje. Megint „felfedeztem" őt, azt hiszem, nagyon nagy költő, sokkal nagyobb, mint amilyennek régen tartottam. Hallottuk különben, hogy [Jékely] Zsoli itt járt Németországban. Igaz-e? Kár, hogy nem ugrott be hozzánk, de szívesen viszonoztam volna azt a pohár bort, amit egyszer ő varázsolt valahonnan szomjúhozó feleségemnek. Az még a völgyben történt – emlékszel? –, abban a völgyben, ahová „a jó emberek mindig visszatérnek". Többek között ezért sem lehetek már jó ember.

Megint kapkodva írok, Jucikám, mindenről összevissza, mintha a stúdióban beszélgetnénk. Szívesebben írnék valami „szép" levelet, amit megmutathatnál a barátaidnak, s nem vallanál vele szégyent, de nem lehet. *Másra kell ideg s velő, józan dologra, friss tülekedésre,* pedig talán tudnék írni, ha mást nem is, néha egy-egy igazi levelet. Talán majd abból a másik világból, ahol különben az értelmesebbje korántsem rohan annyira, mint gondolnók. Legalábbis nem jobban, mint itt. Most én is „rohanok", nem a szép ruháért, nem is a televízióért (amit különben rettenetes találmánynak tartok, s még ha pénzem volna rá, se venném meg), hanem a mindennapi kenyérért meg a rögeszméimért. „Te is bolond vagy kicsit", mondta nekem egyszer Sztarek, s kezdek igazat adni neki. Rendszerint mellényúlok a szerencsémnek, például nem

azokkal keresem a kapcsolatot, akiknek a barátsága „hasznos" volna, hanem magamfajta szegény ördögökkel. A gyárban csak egy barátra tettem szert négy év alatt, az is bolond egy kicsit. Mérnök létére szívesebben beszél velem Bartókról, mint a legújabb acélfajták szilárdsági tulajdonságairól, pedig az utóbbi a „szakmája", s ért is hozzá.

De most már elég lesz. Biztosan sok mindent elfelejtettem, nem baj. Egy okkal több, hogy Te is írj, remélhetőleg hamarabb mint én. Leveledet – a következőket már Lajosmizséről! – várva. Őszinte szeretettel ölellek-csókollak mindnyájatokat

Zoltán

New York, 1962. július 17.

Édes Jucikám!

Amint látod azonnal válaszolok, mert most valóban a hír, amit közöltél – hogy régi rejtjeles kifejezésünket használjam – nagy A! Már mindenkit összetelefonáltam, [Kiss] Sándort, [Jónás] Pistát, Sztareket, és lelkemre kötötték, hogy írjam meg azonnal, hogy valamennyien nagyon örülünk és őszintén minden jót kívánunk, Senki sem született „magános" nőnek, de Jucikám legkevésbé Te. Kell a család és az otthon (ezekre én majdnem mindig mint banális fogalmakra gondoltam), és persze ezeket nem lehet semmi műanyaggal helyettesíteni. Persze hogy emlékszem Jóskára. Amit írtál, képe, alakja hirtelen előtűnt és vele együtt nagyon sok minden. Györffy-bulizások, murik, konspirálások, örömök és szomorúságok, futó szerelmeim, szóval mindaz, ami ezt a kort jelentette számomra. Csupán azt nehéz elképzelni, hogy Jóska ősz. Én saját magam őszülése természetes, mert lassanként hozzászoktam, de barátaim képét fiatalon őrzöm.

Írod, hogy „a nyugalom előfeltétele az írásnak" és pontosan ez volt az oka, hogy ilyen sokáig nem írtam. S bizony, ha nem kapom ezt a nagy örvendetes hírt (amit talán régebben közös jelbeszédünkkel nagy A-nak jelöltem volna), bizony őszintén be kell vallanom, hogy talán most sem írtam volna. Egész múlt évben rengeteget dolgoztam, most ugyan szabadságon vagyok, de ez csak látszólagos, rengeteg sok csinálnivalóm lenne (amit ugyan nem csinálok), de a lelkiismeret furdal dezorganizáltságom miatt, és dolgaim mindig tologatom egyik napról a másikra. Most a jövő félévben egy ideális órabeosztást kaptam.

Csupán 9 órát kell tanítanom egy héten. Nagyon elegánsan 10 órára megyek be, és délre, egy órára már mindennap készen vagyok, és szerdán be sem kell

mennem. Az ára azonban ennek az, hogy készen kell legyek egy könyvemmel februárig. Ezt írom már egy fél éve. Rohanok, egész nap könyvtárból könyvtárba, este írok úgy tíz oldalt, és utána kizsákmányolom Edie-t, hogy angolom irodalmibb formába javítsa, és gépelje le szüleményem elfogadható formába. Lassan az az érzésem, hogy az ő kötélidegei is felmondják a szolgálatot, és unni fogja ezt a kapcsolatot, ami inkább egy második munkahely számára és nem család. Ezt csak súlyosbítja egy második kérdés, és ez pedig a gyerek. Házasságunk első évében nem akartunk még gyereket (nem látszott teljesen biztosnak, hogy hol fogunk letelepedni), tele voltam tervekkel, körülnézni a nagyvilágban, mindenáron Afrikába akartam menni, ahol úgy éreztem tudnék segíteni, a sors iróniája, hogy akkor nem tárgyalt velem komolyan senki, most pedig már a második ajánlatot utasítom vissza Nigériába. Sándor most talán a legjobb barátom. Csendes, nem hőbörgő, mint régen és 100 százalékban megbízható (ez alatt persze azt értem, hogy ha megbeszélünk egy találkozót, ő ott van az adott helyen és időben), egyéb magyar barátainkról ezt nem lehet teljesen elmondani. (Persze Sztarek maga a megtestesült pontosság, s vele is, most hogy ritkábban látom, sokkal jobban vagyok, mint azelőtt.) Sándor sokat és jól dolgozik. Egy igen elismert folyóiratnak a társszerkesztője. Sztarek alapos és rendszerető. De nemigen tud elszakadni a különböző emigráns szervezetektől. Sokat ír, de publikációi megint inkább külföldi magyar folyóiratokban jelennek meg. Az alapvető hibát én abban látom, hogy megérkezvén ide nem ment keresztül az amerikai egyetemi rendszeren, és nem tudja, hogy a szociológia, közgazdaságtan ma már teljesen más, mint ami valamikor volt. Ma már ezek a tudományok nem „véleménykérdések", hanem törvényeik alapos, matematikai analízisek után fogalmaztatnak meg. [Deák] Pista valahogy realizálta ezt. Egy kicsit későn. Feladta állását, és elment tanulni a Columbiára. Most ott lakik az egyetem közelében egy hónapos szobában. Isten tudja, mit és mikor eszik, de bemenve a könyvtárba mindig ott látom, amint fejét makacsul, kimondhatatlan című könyvek fölé görnyeszti. Arra sem ér rá, hogy megigyon velem egy kávét valahol.

A napokban beszéltem Zilahy Lajossal. Bolond, mint minden emigráns. Márai [Sándor] változott talán legkevésbé az írók közül. Utolérhetetlen házigazda, a szó legjobb értelmében vett „úr". Kis lakásban élnek Manhattan szélén. Regényei, írásai angolra lefordíthatatlanok, nemrégiben jelent meg egy könyve Németországban, de rendkívül vegyes kritikával fogadták. Magyarul is megjelent egy könyve *Napló,* és persze ezt itt emigráns lapok felhasználták, hogy rúgjanak egyet rajta. Azok, akik minden hülyét dicsőítenek, most alkalmasnak találták, hogy „megkritizálják" Márait.

Olvastam különben egy könyvet, Sinkó Ervin *Egy regény regényé*t (Novi Sad, Fórum), és az az érzésem, hogy a kor kiemelkedő alkotásai közé tartozik. Sinkó magyar irodalmat tanít az újvidéki egyetemen és ez tulajdonképpen az életrajza. Én egyik amerikai írótól kaptam meg magyarul, most akarják lefordítani angolra és a német fordítás is készül.

Jucikám, kérlek mondd meg Apádnak, hogy számítson engem is azok közé, akik felkeresték születésnapi jókívánságaikkal. Rózsát küldeni innen meglehetősen inpraktikusnak látszik, de ennek ellenére nemcsak 75. születésnapján, de sokszor tisztelettel és szeretettel gondolok rá. Hogy Sándor kifejezését használjam, ő az utolsó ritka bölények közül való. A Mesternek [Pikler J. Gyula] volt valami hasonlósága Apádhoz, ha a műveltséget és tudást nézzük, de Apád bölcsebb volt mindig.

Járdányi Palit (ha még emlékszik rám), [Major] Jenőt és Bálintot – feleségeikkel együtt sokszor üdvözlöm és persze Zimit nagy füleivel, feleségével és gyerekeivel. Megdöbbentő, hogy sorsunk, amely olyan hosszú ideig közös volt, mennyire különbözően alakult. Küldd el *A kegyenc*et. Jó lesz olvasni, Ha megemberelem magam, küldök Józsának [Józsa Tivadar] is egy képeslapot. Író tollára való az ő alakja is. Előttem nem annyira mint Illyés barátja szerepel, hanem mint az egy kicsit félszeg fiú, aki örült, amikor Kropotkin kegyesen odaszólt neki: „Na mutasd, milyen sületlenséget írtál megint." Annak nagyon örülök, hogy [Kicsi] Sándor ír. Biztos vagyok benne, hogy kitűnő. Az ő esete persze, amint tudod, nagyon közelről érint, és mindig elgondolkoztat. Vajon nem kell-e levonni azt a tanulságot belőle, hogy fel kell adni bizonyos helyzetben és időben azt, amit „jellemnek" nevezünk, csak azért, hogy később visszatérve eredeti elgondolásainkhoz azt valóban érvényesíteni tudjuk. Sándor, amíg csellengett a körutakon, a nyilvános WC-k lejáratai körül, a különböző szekták helyiségeibe (és én ezt a Sándort ismertem igazán), csodálatos volt, ahogy beszélt emberekről, ahogy vesézte őket, Eötvös-beli barátait, akik „karriert" csináltak, mulatságos és igaz volt. Sándor vitriol volt és szeretet ugyanabban az időben. De sugárzása és esze nagyon kis rádiuszban hatott. Ki ismerte őt egy meghitt baráti körön kívül? Talán most hogy kezdik megismerni lassan, egyre jobban saját maga lehet újra. Zavaros amit mondok? Lehet, de nálam jó és rossz valahogy már összekeveredik egy szörnyű összevisszaságban, ha másokat kell ítélnem. Szeretnék újra ifjú lenni, amikor halálos biztonsággal ítéltem embereket, irányzatokat: ez jó, ez áruló, ez rodhadt, ez barátom stb., most a kontúrvonalak egyre bizonytalanabbakká válnak.

Jucikám, befejezem levelem (megyek a könyvtárba írni az *Economic Applications of the Theory of Graphs*t). Még egyszer minden jót Neked és Jóskának. Az életnek pedig ki kell licitálni számotokra a nyugodt, kiegyensúlyozott együttélést és egymás elviselését. Azt hiszem, ezt mind sablonosan boldogságnak nevezik. S ezt mindketten megszolgáltátok.

A régi barátsággal ölel, csókol

Pali

1962. szeptember 20.

Magdikám, Zolikám!

Tegnap megjött [Nagy] Laci gyógyszere, nagyon szépen köszönjük. Postára teszi – vagy én elküldöm az ő kötetét – a *Deres Majális*t.

De nem akartuk, hogy Ti verjétek magatokat költségekbe! Arra kérlek Titeket, próbáljátok elintézni, hogy a Vöröskereszt küldjön neki gyógyszert, ez most az első szükségletre elég, de sajnos továbbra is szükség lesz rá. Azért is indokolt volna, hogy a Vöröskereszt küldjön neki, mert ez a gyógyszer nálunk teljességgel megszerezhetetlen, ugyanakkor nagyon hatásos. Gyerekek – nagyon köszönöm –, olyan jólesik, hogy amikor csak kértük, mindig segítettetek! De nem akarunk ezzel visszaélni!

Nagyon várunk már újabb levelet Tőletek. Nagyon szeretném tudni, hogy mi van Veletek – mikor mentek? Hogy vagytok? A fényképek tündériek! Hogy telt a nyár? Hol kezditek majd 1963-at? (S látlak-e én még Titeket valaha?) Szóval írjatok.

Itthon meglepően hideg ősz van. Derült, de hideg. Most is fázom, amíg a levelet írom. Jó lesz, ha már a fűtés megkezdődik. Mi jól vagyunk, hála istennek új bajok és problémák nélkül telnek a napok. Apám sokat dolgozik, Jóskának nagyon sok a munkája, reggel fél hattól este tízig megállás nélkül dolgozik, akarja valamire vinni. Jóka nagyon helyes lett, olyan udvarias, kedves, barátságos, hogy csak jót írhatok róla. S Zolikám, a Te tanácsod és ajándékod is használt – asztalosmunkájára az iskolában jelest kapott. Pirike, Jóska kislánya állandóan velünk van. Sokat javult és oldódott, de a viszonyunk még nem tökéletes. Sok jó barátom van, szeretet dolgában olyan biztonságban vagyok, hogy nyugodtan és bizakodva várom, hogy ő is megváltozzék irányomban.

Attilát viszont irigylem tőletek. A nagy mellett a kicsi gyereket. Semmit a világon nem érdemes kétszer végigélni – csak azt az idillt, hogy az embernek kicsi a gyermeke. Boldog, aki azt többször teheti. S ha szörnyű szenvedés és

veszteség után is – örülök, hogy Ti boldogok lehettek ezzel a nagyszerű kicsi fiúval. Én sokszor megdöbbenek, hogy Jóka már milyen nagy fiú. Sajnos nálunk nincs közös kisgyerek! S ez miattam nincs így, mert én olyan nagyvonalúan nem törődtem a saját egészségemmel – történjen, aminek történnie kell, magamról valahogy mindig így gondolkoztam. Nehéz éveim voltak – s elmulasztottam, amire mindig vágyódtam – a sok gyereket, a nagy családot. A vigasz az, hogy Jóskával mind a két gyerek igen jóban van. Jóka teljesen apjának érzi, feloldódott vele szemben – úgy látszik szüksége volt rá.

Úgy sajnálom, hogy az én bandámat – a gyerekeimet nem ismeritek. S a barátainkat! Olyan jól éreznétek magatokat velünk!!!

S most egy-két irodalmi hírt! Megint jók a magyar folyóiratok. Minden számban van néhány szép, színvonalas novella, vers és tanulmány. Múlt vasárnap a Nemzeti Színházban a *Kortárs* folyóirat tartott irodalmi műsort. A színház zsúfolásig tele volt. Illyés Gyulát a tömeg úgy ünnepelte, ahogy Kodályt ünnepelték, mikor együtt voltunk. Ahogy megjelent a függöny előtt, tapsvihar köszöntötte. Megállt, és azt mondta: Köszönöm. (Egyik nagy örömöm volt az elmúlt hetekben, hogy Jóskával együtt fent voltunk nála.) Ő Jóskát mint fiatal gyereket ismerte az ősidőkből, több közös barátunk van, futólag néhányszor találkoztunk. Józsa nevű barátunktól hallott rólunk, ennek köszönhettük a meghívást. Apámról nagy elismeréssel beszélt, eljön ő is hozzánk. Kevés embert ismertem, aki ilyen kedves, ilyen megnyerő. Azt hiszem, Zolikám, ő korunk legnagyobb embere. Az elmúlt években két drámát írt. *A kegyenc*et olvastam – nagyszerű –, *A különc* még csak októberben fog megjelenni. Október elején küldök Nektek könyveket, akkor küldöm feltétlenül mind a kettőt. De küldök mást is! Mit szeretnétek? A *Kortárs* délelőttjén még ünnepelték Veres Pétert – ő lassan szimbólummá vált –, a fiatalok közül Váci Mihályt és Garai Gábort. A fiatalok közül nem ők a jelentősek, hanem Juhász [Ferenc] és Nagy [László] – de ők nem szerepeltek. Meghatottan vettük tudomásul, hogy milyen jó a magyar közönség ízlése – Szabó Magdát hidegen fogadták. Pedig könyvei Nyugaton sikeresek. Hűvösen fogadták Vas Istvánt, Mesterházit, Földesit.

Szombaton lemegyünk Jóskával Kunbaracsra, a tanyára, egy nap késéssel Mihály-napot ünnepelni. Kunbaracs, Lajosmizse és Budapest – állandó körforgalomban élünk – ők jönnek hozzánk, mi megyünk hozzájuk. Elég költséges ez – autóbusz, vonat. Mi négyen vagyunk! Mondtam is, hogy még az a szerencse, hogy nem tiszántúli emberhez mentem feleségül. Apám is lent volt egyszer Lajosmizsén, nagyon jól érezte magát. Szüretre [Sánta] Feriéket is

levisszük magunkkal. A költségek ellenére is szívesen megyek. Érdekes világ ez – egy darab a múltból. Nagy ebéd, borivás, éneklés. Amikor először lent voltam, még álmomban is ezt a dalt hallottam heteken keresztül: *Három fehér szőlőtőke meg egy fekete – dicsértessék az Úr Jézus drága szent neve. – Sógor bácsi iszik most – ennek örvendezzünk most…* Zolikám, ismered? Nagyon kiterjedt és összetartó parasztcsalád. Két tanult tagja van. Jóska és a húga [Kéri Erzsi], akit már ő taníttatott. Egy-egy névnapon az egész család összegyűlik. Illyés-regénybe illő szép nevek: Szilaj, Jászgulyás, Turipuli sógor – ez az utolsó név tetszik a legjobban – ez vezetéknév, nem gúnynév. Jóska soha nem szakadt ki közülük. (Valaki, aki őt nem nagyon szereti, mondta róla: köti őt a mizsei homok.) Búskomor lenne, ha nem mennénk le Mihály-napra. Hát lemegyünk. Lesz nagy tánc és éneklés megint. Valóban az utolsó fejezetét látnám egy régi világnak – mert a jövő egészen más lesz? Lajosmizsén van mosógép és Szilajéknál a tanyán motorbicikli – ha nem is autó. De még nekem subát adtak takarózni, mikor ebéd után lefeküdtem, és még betyárdalokat is énekeltek. Ez még a régi világ, de milyen lesz az új? A két Jászgulyás kislány [Mária és Etelka] már Kecskeméten jár gimnáziumba – s ez már nem a népi kollégium ők vajon merre mennek? Ez már az utánunk következő generáció. – Jóska húgának [Kéri Eta] kislányai.

No, de én a magam életformáját akarom kialakítani. Az is megy valahogy, több-kevesebb nyugtalansággal, magammal való elégedetlenséggel. Holnap megyünk Járdányi Palihoz. (Pedig a hétköznapi vendégeskedést ritkítani akarjuk, de őt nagyon szeretjük.) Én is szeretnék vén fejemmel még tanulni – nem akarok haszontalan életet élni. *Eltékozoltam mindenem, amiről számot kéne adnom,* már írtam erről a problémáról is.

Még két barátomról akarok írni, akik nagyon tetszenének nektek. Az egyik Varga Domokos (Varga Gyula költő-püspök unokája), akinek hat gyereke van, és írt egy könyvet a hat gyerekéről *Kutyafülűek* címen. A legszebb könyvek egyike, amit gyerekekről írtak, s nemcsak gyerekekről, hanem a szülői szeretet nagy önző-önzetlen örömeiről és szomorúságairól. A másik Józsa Tivadar. Talán már írtam róla. Zárkózott, szomorú diák volt, verseket írt. Most kilenc falu körorvosa a Dunántúlon, Illyés Gyula fiatal barátja és orvosa. A félszeg diákból hasznos és magabiztos ember lett, aki tudja, hogy szükség van rá.

Legközelebb lemásolok egyet a versei közül, mert verseket is ír. S jókat. De most Jóska kéri a gépet – s a vers miatt nem késleltetem az amúgy is késői levelet. Kérek azonnal egy lapot, ha megkaptátok. De azért levelet is. Ne tűnjetek el váratlanul!

S még egyszer nagyon köszönöm a gyógyszert, nemcsak a magam nevében, hanem Nagy Laci nevében is.

Én úgy érzem. Mintha nem volnának közöttünk évek és kilométerek. Ti is tartsátok meg ezt a barátságot. Sok szeretettel ölellek Titeket mind a magam nevében, mind a családoméban.

Juci

1962. november 24.

Kedveseim!

Azóta – gondolom – megkaptátok a Nagy László-kötetet Apám dedikációjával. Hirtelen volt rá mód, hogy elküldjük, én nem voltam itthon – Apám saját maga, saját kezdeményezéséből intézte az egészet, most kérek a Nemzeti Banktól engedélyt, hogy több könyvet küldhessek Nektek. Fogtok tőle még egy másik kötetet kapni dedikációval – de még arra egy kicsit várni kell –, karácsonyig biztos megérkezik.

Nagyon szeretném már tudni, hogy vagytok. Ha még a nyáron ott volnátok, megpróbálnálak meglátogatni Titeket. Talán kapnék útlevelet. Írjatok Katicáról, Attiláról, Magatokról. – Mi jól vagyunk. Sorra beszámolok mindenkiről. Apám jól van, dolgozik, változatlanul friss, alkotókedve és ereje semmit sem hanyatlott, nyugodt, harmonikus – a baráti kör szeretete veszi körül. Mi Jóskával jól vagyunk. Házasságunk első fél éve eltelt, és igen jól sikerült. Egyformán érzünk és egyformán gondolkodunk – s ez a harmónia alapja. Talán csodálkoztatok, hogy a múltkor annyit írtam a családjáról, de hát nekem újság és élmény volt egy ilyen kiterjedt és összetartó parasztcsalád. De már elég öregek vagyunk ahhoz, hogy a házasságunkban nem az a fontos, ami a másikban új vagy szokatlan, hanem ami érzésben és gondolatban közös. A múlt levelemben írtam a kislányról, Pirikéről. Ezen a téren is minden jobban alakult, mint ahogy vártam. A kislány nagyon sokat változott – feloldódott, derűs, barátságos lett, feloldódik lassan az a görcs, amit a sok hányódás okozott. Már velem is barátságos. Talán még szeretni is fog engem. Jókáról változatlanul csak jót írhatok. Most még azt is, hogy nemcsak a sakkban az első, de az idén jól is tanul. Csak jelest hoz haza. Jó matematikus – de ez az Apám érdeme, ki sokat foglalkozik vele. Sakkoznak, és matematikai példákat oldanak meg együtt. Ha nem írna verseket – nyugodtabban néznék a jövő elé –, de így is bizakodom. Nem tudom megírtam-e már, hogy egyik este, mint élete legkedvesebb emlékét emlegette, hogy amikor Katicával egyedül ma-

radtak (öt- és hétéves korukban) – mi átmentünk Farkass Imréékhez, ők a kisszobában aludtak Nálatok. Éjszaka felkeltek, süteményt ettek, Katica kakaót főzött – mulattak, mint a nagyok. Katica emlékszik még rá? És ti?

Nagyon hülye ez a levél, de reggel ötkor keltem, s nagyon álmos vagyok. Még egy-két újságot. Anikóék [Lay Béláné] kaptak lakást, december elsején elköltöznek – s egy másik barátunk jön lakni hozzánk.

Most még csak annyit, hogy karácsonyra küldök új könyvet: Fekete Gyulától *A falu szépé*t. Olyan barátunk, akit Jóskától örököltem, ő is Györffy-kollégista volt távoli ifjúságunkban, de én nem voltam vele barátságban. Kitűnő ember és kitűnő író. Ez a regénye – véleményem szerint abszolút mértékkel is igen jelentős, s így egyike a legjobbaknak, amit az elmúlt időkben írtak. Kíváncsi vagyok a véleményetekre. Kíváncsi vagyok arra is, hogy Nagy László versei hogy tetszenek nektek. Érdekes életút és költői alkat. Írjatok róla!!! Nagyon nagy öröm, hogy újra ennyi érték van a magyar irodalomban. (Azonban sajnos Derzsi Sándor gyógyíthatatlan elmebeteg lett – pedig én tudom, milyen nagy kár érte, s hogy mint torzó is értékes lesz az ő életműve.)

Kedveseim, nem írok többet – millió dolgom van még este. Írjatok, s én is írok még karácsony előtt.

Nagy szeretettel ölellek Titeket!

Juci

New York, 1962. december 10.

Jucikám édes!

Persze megint későn válaszolok a leveledre. Ezt lassan természetesnek kell venni, hacsak valami nagy és fontos esemény nem történik újra életedben. A barátságot pedig persze, hogy fenn fogjuk tartani. Sajnos igen kis valószínűsége van annak, hogy újra találkozzunk, és én betoppanjak a Keleti Károly utcába, és benézzek Hozzátok, ahol a régi csehovi hangulatot biztosan felváltotta a házasélettel együtt járó sürgés és forgás, a gyerekekkel való törődés meg a gyereknevelléssel együtt járó problémák. Azért írom, hogy igen kis valószínűsége van ennek és nem zéró valószínűsége, mert ahogy ezt jó tudósok mondják, semminek nincs azért teljesen zéró valószínűsége.

Jó volt olvasni a leveled, a pletyiket és az irodalmi eseményeket. Én sajnos semmit sem olvasok. Legalábbis nagyon keveset. Azokat a címeket és írókat, akiket említesz, hallottam [Kiss] Sándortól, ő mindent lelkiismeretesen elolvas, és tőle tudok meg egy-két dolgot, mikor találkozunk. De az is csak néhanapján, lányai zongoravizsgáján vagy valami hasonló esemény alkalmával. Írtad, hogy elküldted *A kegyenc*et – sajnos eddig még nem kaptam meg. (Különben erről jut eszembe, megkaptad-e a két csomagot, amit Edie-vel küldtünk? Az egyikben férfiruhák, a másikban női ruhák voltak.) Én most már csak statisztikát és matematikát olvasok. Először teljesen kétségbe voltam esve, hogy beszorítottak ebbe a tárgykörbe, de most már valóban szeretem, és igen izgalmasnak, érdekesnek találom. A napi adag abból úgy kell, mint a morfinistának a méreg. A szervezet mindenhez kondicionálódik. Mit írjak még magamról? Talán azt, hogy nagyon szeretek tanítani. Sokáig gondolkodtam, hogy vajon miért van ez. Szinte fizikai boldogságot érzek, mikor belépek a tanterembe, és az arcok felém fordulnak. Azt hiszem, hogy a ki nem élt és eltemetett politikai ambícióm élem ki a rab hallgatósággal. A hallgatóság azért kiszolgáltatott, mert szegényeknek jelen kell lenniök, vigyázni kell a félév végén kapandó jegyre, szóval könnyű figyelmet kapni és népszerűnek lenni. Sajnos azonban itt nem törődnek azzal, hogy az ember hogy tanít. Egy fontos csupán: a publikáció. Publikálni kell, vagy véged van. Én pedig látom, hogy nem vagyok alkalmas önálló és eredeti módszerekre, gondolatokra. A legjobb, amit tehetek az, hogy értelmes formában közölni tudom mások gondolatait.

Zimire sokat gondolok, és Margitka férjével sokat beszélünk róla. Az ember egész sorsa néha tényleg egy hajszálon dől el, hogy milyen irányba fordul.

Farkass Imrével is összefutottam a napokban, kövérebb, mint valaha, csúnyább a szája, mint valaha és jóindulatúbb, mint valaha. Sokat érdeklődött Felőled. Meséltem neki házasságodról, és kért, hogy adjam át jókívánságait. Hát itt átadom. – Buxbaum is meglátogat időnként, utoljára a kubai krízis idején volt itt, és hihetetlenül meg volt ijedve. Másnap repülőre ült, és visszament Kanadába, a U.S. nem volt biztonságos számára. – De Buxbaum nagyon kedves, és most magával hozta Margitkát is, aki csiszolt, nagyvilági dámává változott. Valamennyien külvárosinak éreztük magunkat mellette.

Jucikám, közeledik a karácsony, és egyszerűen nem lehet segíteni rajta, de ez mindig egy sereg emocionális problémát vet fel. Nem hiszem, hogy a magyar-fajtájú karácsonynál bensőségesebb ünnep lenne a világon. Itt félek tőle, s hogy elkerüljem, rávettem Edie-t, hogy elutazzunk a karácsonyi szünetre valahova délre. Ha a nap süt, és lehet fürödni, egyszerűen nem lehet komolyan venni, hogy karácsony van, viccnek tűnik az egész, keresztül lehet vészelni.

Jucikám, minden jót, üdvözletek Jóskának, Apádnak és a gyerekeknek.

Sokszor csókol

Pali

1962. december 18.

Magdikám, Zolikám!

Ez már a karácsonyi levelem. Gondolunk Rátok, gondoljatok ránk.

Mi jól vagyunk, hála istennek, átmeneti és kikerülhetetlen izgalmak ellenére is. Jóska naponta utazik Kőbányára, de ezt nyugodtan, jókedvűen teszi. Jóka olyan magas, mint én vagyok, szépen szaval, és kitűnően sakkozik. Kedves gyerek, általában társaságban igen népszerű. Nagyon boldog vagyok vele – és sajnálom, hogy olyan gyorsan elmúlt az idill – a kisgyermekkor. Szóval most jó anyának kell lenni a kamaszkor idején – s ez talán még nehezebb, de itt nem szabad megbuknom. Miközben írtam a levelet, hazajött Jóska, meghozta a karácsonyfát, és már le is szaladt a könyvtárba. Jóska egész biztosan nagy segítség lesz Jóka életében – nagyon jó viszonyban vannak. Pirike már egészen a családhoz szokott, de néhány napja megkezdődött nála egy új barátságtalan és komor periódus – s ez engem mindig letör. Apám, hála istennek a régi, én ebben az évben művészettörténelmet is tanítok, óráim előtt vele beszélünk meg egy-egy korszakot, különben is mindig olvastunk együtt, de ez ezt a munkát még rendszeresebbé teszi. Úgyhogy az ősz szépen alakult. Most az ünnepek előtt leutazunk még Jóska családjához, de a karácsonyestét már itthon töltjük.

No, most egy-két apróságot. Layék kaptak lakást, úgyhogy elköltöztek tőlünk, s egy Molnár Imre nevű fiatal költő és műfordító jött ide a helyükre. Vagyis pontosabban Layék volt szobája lett a stúdió, a stúdió fekete könyvespolcait és könyveit hoztuk be ide, s az új stúdió szebb, mint a régi. S a volt stúdiót adtuk oda Molnár Imrének, amíg a lakása felépül.

Különben eddig Lajos bácsiék albérlője volt. Lajos bácsival most megint szorosabb a barátság, az ősszel kétszer meglátogatott minket. Vasárnap volt költői estje az Egyetemi Színpadon, a színészek szereplése után mondott rövid beszédet, és aztán felolvasta verseit. Nagy sikere volt. Kodály a héten múlt nyolcvanéves, s egy hónapja tart az ünneplése. Palitól hallottam, hogy nem tud úgy felébredni , hogy reggel nyolckor már ne várná egy iskola énekkara lenn az utcán, a küldöttség felmegy a lakására énekelni, a lelkes szülők kicsit távolabb bőgnek. Azt mondják Kossuth Lajos óta nem ünnepeltek így embert Magyarországon. A zenei műsor is nagyon szép volt, csak azt sajnáltam, hogy a *Zrínyi szózat*át nem játszották. – Fekete Gyula regényét elküldtük Nektek, nagyon kíváncsi vagyok a véleményetekre. Nagyon jó barátságban vagyunk velük, három nagy gyerekük van, a kislányuk Katicával egyidős. Emberséges, nemes, kiegyensúlyozott emberek! S ez teljességgel igen ritka. Én *A falu szépe*

című kisregényét igen szépnek tartom, nemcsak a társadalom-, hanem a lélekábrázolás miatt. A szerelem nélkül élő lány kapkodását, bizonytalanságát nagy íróhoz méltóan ábrázolja. Ahogy megjelent Varga Domokos regénye, abból is küldök példányt. De most nem írok többet. Valamennyiőtöket csókollak Berta nénivel együtt. Nagy-nagy szeretettel

Juci

Augsburg, 1962. december 29.

Édes Jucikám!

A november végén érkezett leveledre is csak egy lapon válaszoltam röviden, s íme már itt a következő leveled! S ha csak levél volna! De itt vannak a kedves könyvek is, amelyeket a Mamival küldtél (vagy küldtetek?, azt sem tudom, kinek köszönjem meg!). Túlzásba viszitek Jucikám az ajándékozást, már szinte bánt, hogy ilyen költségbe veritek Magatokat, s főleg, hogy én olyan soványan tudtam viszonozni!

Ne felejtsem a legfontosabbat: ne nyáron gyere, hanem azonnal!!! Legkésőbb a húsvéti vakációban! Később már nem találsz itt bennünket! Nehéz volna így levélben megmagyarázni, hogy miért megyünk el, hidd el, Jucikám, ismerem összes ellenérveidet! Bizony súlyosak azok, én is fontolgatom őket, hiszen mi „vigyázó szemeinket Budapestre vetjük”, s nagyon pontosan tudjuk, mit sajtolt ki magából a mi népünk csak az utolsó hat év alatt is! Kár, hogy a mi versenyfutásunk az idővel balul ütött ki. Torkig vagyunk már itt mindennel, hadd ne panaszkodjam, de nehéz itt élni. „Hideg” van itt nagyon, s nagyon-nagyon ritkán akadunk össze egy-egy európaival. Nem mintha „rosszak” volnának az emberek, egyszerűen mások. S bizony kísért a múlt is, bár bizonyára csak engem kísért, aki ennyire érzékeny vagyok. Nem tudunk már tovább várni, pedig lehet, hogy érdemes volna. Egy-két évvel ezelőtt kezdtünk készülődni, akkor még más szelek fújtak. Ma már talán nem kezdenők el a készülődést, de lefújni már nem lehet, ahhoz túl sok hidat égettünk már fel itt.

Mi mindenütt „idegenek” leszünk, de azért van különbség. Például abban, milyen intenzíven érzed az idegenséget, jobban-e vagy kevésbé? Ne gondold, hogy „rajongok” az amerikaiakért! Egyáltalán nem. De tudja Isten, némelyik népnek a hibái is emberibbek, mint a másiknak az erényei. Közelebb áll hozzám az az amerikai, aki egy élelmes olasz idegenvezetőtől megveszi 500 dollár lefizetése ellenében valamelyik római császár lovas szobrát egy római

piazzán, s csodálkozik, amikor a rendőrség nem engedi elszállíttatni, mint az a feddhetetlen jellemű – s bizonyos mértékig kulturált – tisztviselő, aki a törvény írott betűje mögött nem látja meg az emberi szívet, a mások búját-baját. Aki nem tudja, hogy „a hegyen túl is emberek élnek", s hogy azokat is szeretni kell; vagy legalábbis meg kell próbálni a közelebb férkőzést hozzájuk! Mi persze megpróbáltuk. Ritkán, nagyon ritkán sikerült.

De erről könyvet kellene írnom, hogy megértsd, mi fáj nekünk. (Talán egyszer meg is írom!) Szóval elmegyünk, s ha mód volna rá, kihozatnánk majd a Mamiékat is. Katica pedig onnan is mehetne Pestre iskolába, ha nem gimnáziumba, hát egyetemre! Ez csak pénzkérdés, s ha a terveink sikerülnek, nem lesznek anyagi gondjaink. (Minden okunk megvan arra, hogy biztosra vegyük terveink sikerét. Alaposan meghánytuk-vetettük a helyzetet!)

Kár, hogy nem külditek a gyógyszerkérő levelet vagy lapot. A Vöröskereszt csak akkor segít, ha a kérelem mellé csatolom a hazulról jött kérést vagy legalább egy levélborítékot. (Sajnos megint eldobtam a borítékodat, nem tudom megszokni ezt a badarságot!) Az eddigi küldeményeket én fizettem, ami rendjén van, szándékosan csináltam, hogy hamarább menjen a dolog. A VK ugyanis lassan dolgozik, viszont onnan egyszerre nagyobb mennyiséget kapnátok. Ezért kellene a kérőlap, hogy elindíthassam az ügyet. Miután már kaptatok tőlem némi gyorssegélyt, talán van idő várni, amíg a nagyobb küldemény megérkezik. Kérem tehát azonnal a lapot! (Akkor is, ha az ígért könyv még nem jöhet, magyarázd meg Lászlónak, hogy a két dolognak semmi köze egymáshoz! Mi a könyvtől függetlenül segítünk, noha a könyvnek is nagyon örülünk!!!)

A könyvekből egyébként még keveset olvastam, a Mami is megrakodva jött, azt sem tudom, melyikhez nyúljak! Ez itt az egyetlen igazi öröm, na meg a zene! A nyolcvanéves Mestert [Kodály Zoltán] mi is ünnepeljük a magunk módján, mint ahogy ünnepeljük a hatvanéves költőt [Illyés Gyula] is, az utóbbi esetben szeretetünknek látható jelét is adhattuk. Tudsz-e róla? Kerül-e a kezedbe néha egy-egy itteni folyóirat?

Lajos bácsinak is szeretnék írni, nem helytelen, ha írok neki? Ha egyszer még nekem könyvet küldesz, elküldhetnéd az *Ábel füstjé*t, különösen, ha Lajos bácsi megtenné, s írna bele egy sort! Milyen öröm volna!

Nagy Lászlót különben én rég ismerem. Azt hiszem, személyesen is, a verseiből néhányat minden bizonnyal. Még 56 nyarán Pesten vettem meg a *Mai magyar költők*et, gondolom, ő az a Nagy László, aki ebben szerepelt néhány verssel. A kötetét néhány este olvasgattam már. Furcsa dolog az, hogy

minket itt – Ti ezt talán nem értitek – kevésbé érdekel Nyugat mai kultúrája. Otthon nyugati könyveket és a zene nyugati klasszikusainak lemezeit gyűjtögettem. Itt Bartók- és Kodály-lemezek után kutatok, s jobban izgat egy-egy új magyar verseskötet megjelenése, mint a francia irodalmi díjak kiosztása. Helyes-e, azzal nem sokat törődöm; ez esetben is igaz, hogy *én nem tudok örülni, csak a magam törvénye szerint.*

Mellékelek Neked most egy úgynevezett meghívólevelet, nincs ugyan hitelesítve az aláírásom, de most már talán így is megteszi. Azonnal kérd az útlevelet, s gyere minél előbb. Örömmel megyünk el Veled Franciaországba, azt hiszem, nagy-nagy élmény lenne! Én hasonlíthatatlanul kevesebbet tudok Nálad franciául, de Párizst bizonyára jobban ismerem, s tudom, kik azok a barátok, akiket meg kellene keresni!!! Bár már ott tartanánk.

Addig is ezer szeretettel ölellek-csókollak mindnyájatokat

Zoltán

1963. december 20.

Magdikám, Zolikám!

Pár nap múlva karácsony, muszáj levelet írnom Nektek. Ha nem is kapjátok meg időben, számomra mégis megnyugvás, hogy elküldöm, s még ebben az évben elolvassátok. Nagyon régen nem írtatok, nem válaszoltatok levelemre, meg is sértődtem egy kicsit… de most hamar írok, megbékülök. Még meg sem érkeztetek Amerikába, amikor én közös levelet írtam Nektek és Palinak, gondolom Pali időben megmutatta, az volt a célom, hogy új otthonotokban azonnal üdvözöljelek Titeket. Írjatok Zolikám! *Barátok nélkül vadon a föld*. A nagy szavak helyett inkább beszámolok Nektek eltelt hónapjainkról. Ott hagytuk abba, hogy nem tudtam Hozzátok elutazni. Ez azután folytatódott, hogy Lengyelországba se tudtunk elutazni. (Elutasították az útlevélkérelmemet!) Aztán ezzel szemben nagy öröm volt, hogyha Jóska nélkül ugyan, de a két gyerekkel Erdélybe elmehettem. Tíz napra és csak Kolozs megyébe szólt az engedélyem, de az emlékek még decemberben is melegítenek. A Lám család vendége voltam – az Apósom nagyszerű, bölcs öregember. Kolozsváron, de Bálint mondja, hogy Székelyföldön is sok új ház épül – „blokkház" – ahogy ők mondják. Apám szokta fejcsóválva mondani, hogy ugyanaz az építészeti stílus uralkodik végig a világon Kamcsatkától San Franciscóig, minden jellegtelenné válik… de hát azt is elmondjuk, hogy sok ember jut otthonhoz, aki eddig nem jutott… Aztán szerencsére Kolozsvárott sok mű-

emléket restauráltak, és Kós Károly volt a művészeti tanácsadó. Egyik legnagyobb élményem az volt, hogy milyen szenvedéllyé, lelki tartalmat adó „központi szenvedéllyé" vált értékes emberek életében a turisztika. Ez régen, azt hiszem, nem volt ennyire általános. – Szörnyű teherautón, szörnyű utakon rázódtunk, éjszaka fészerben, fapriccsen aludtunk – csak hogy egy napig fenn lehessünk a Bihari-havasokban. Pontosabban Pádison, az egyik legszebb fennsíkon. S ők erre hetenként, kéthetenként újra vállalkoznak. Kolozsvárott még kivételesen nagy hőség volt, de Pádison a nagy réten deres fűben raktunk tüzet, hogy ne fázzunk. Szétszórva 8-10 tűz égett, s sorba látogattuk egymást beszélgetni vagy ismerkedni. Másnap nehéz túrát tettünk a Csodavárba, olyan hatalmas sziklabarlang, hogy a két szikla csúcsívébe beleférne a Mátyás- vagy a Szent Mihály-templom tornyostul. Én fiatalkorom ügyetlenségét talán még megnövelve bukdácsolok, csúszom le minden lejtőn – de legalább a lelkesedésem nem csökkent. Boldog voltam, hogy Jóka élete első komoly túráját velem teszi. Azért tettünk újra nagy túrákat a Dregán völgyében, ahol ha pisztrángot nem is fogtunk, de fürödtünk a hegyi patakban, s idéztük Lajos bácsi szép versét, amit karácsonyi ajándékképpen el is küldök Nektek – mert mást nem küldhetek. Ez a vers ott igen népszerű, ha Sztarek túlságosan szentimentálisnak találná, Zolikám védd meg, teljes súlyoddal. Bolyongtunk azokban a kalotaszegi falvakban is, ahol gimnazista koromban és az első egyetemi éveim idején jelentős hónapokat töltöttem. Nyárszóról, az elmúlt években, amióta könnyebben lehet utazni, több látogatóm is volt. De az utazás sok izgalmat és szomorúságot is jelentett. Meghatottsággal, szorongással búcsúzunk ettől az évtől, amely nagyon sokat adott nekünk, s most már elég öregek vagyunk ahhoz, hogy hálásak legyünk. Először is mindnyájan egészségesek vagyunk. Apám sokat dolgozik, változatlan frissességgel és szellemmel vitatkozik, beszélget és segít a család tagjainak hol egyetemi, hol általános iskolai tanulmányaikban. A család tagjai közé egyetemi hallgató növendékeimet is bele kell számítanotok. Jóka, Piri egészségesek, Jóska jobb állást kapott. Barátaink, akik itthon vannak, velünk vannak. Tegnap [Kardos] Laci mozgatta itt éjfélig a szemüvegét. Az érett kor betegsége, a csalódás keserűsége elkerült minket, s tudjuk, hogy ez micsoda ajándék. Ha nagyon követelőző akarnék lenni, elpanaszolhatnám, hogy nekem változatlanul kudarcba fulladt minden olyan kísérletem, hogy valami más alkotási területet kiverekedjek magamnak, új munkát nem kapok, régi tanulmányaimat pedig nem közlik. Hiúság is van a világon, régi diákjaim már mind lehagynak, alkotási lehetőségben és így alkotásban is – de hát a hiúságot is le lehet inteni

– és azt legalább most is érzem, hogy a diákok örülnek, ha bemegyek hozzájuk. – Barátainkról is csupa megnyugtatót írhatok. Zimi állása ugyan egyelőre pocsék, de talán majd az Új Év… keményen, jókedvűen viseli. Nagy Mária-nap volt nálunk az ősszel, és Abód Laci tvisztelt a feleségével. Mind a ketten hordóra híztak, de nagyon kecsesen táncoltak. Jó volt látni őket. Egy régi Györffy-kollégistának, Csanádi Imrének most jelent meg a verskötete *Ördögök szekerén* – majd küldök belőle. Juhász Ferenc, Nagy Laci és ő a három legjelentősebb költő a negyvenévesek nemzedékében. Még emlékszem, Sztareknak mutattam a verseit annak idején, talán Ti is láttátok. Sánta Ferinek, Fekete Gyulának, régi barátaink – Feri az enyém, Gyula Jóskáé – új kötetei jelentek meg. Persze barátainkat már régen egyesítettük, csak azért írom, mert Gyulát nem ismertétek – bár már küldtem tőle könyvet. Kapicz Margó két hónapig volt Olaszországban, ahol szép sikerei voltak, sok képet vettek tőle, csak szegény [Derzsi] Sándor hiszi még elborult elmével, hogy ő fogja rendbe hozni a világ sorsát… Készülünk a karácsonyra, szilveszterre, megint nálunk leszünk. Palinak már megírtam, hogy Bálint mint zeneszerző eddig nem is ért el sikereket (nem az ő hibája véleményem szerint) – csak két filmzenét írt összesen, az Ady-kantátát nem mutatták be – de sikert ért el mint népzenekutató. Jeruzsálemben volt egy népzenei kongresszus, *East and West in the Music* – a West csak tanulmányokat olvasott fel, az East csak táncolt és énekelt, Bálint volt egyedül, aki tanulmányt is felolvasott, de furulyázott és táncolt is. Kodály és ő képviselték Magyarországot.

Kedveseim, muszáj sütni is, de még ma írok még egy levelet.

Gondolok Rátok karácsonykor. Csókollak:

Juci

1964. február 5.

Magdikám, Zolikám!

Karácsonyi üdvözlőlapotokat megkaptam. Én is írtam nektek karácsonyra levelet, de mivel nem tudtam a címeteket (az egyetlen lapot, amit odaátról írtatok, a karácsonyi felfordulásban nem találtam) – a levelet Palinak címeztem. Amikor meglátta a Magdi–Zoli megszólítást – biztos rájött, hogy ez nektek szól. S gondolom, már régen odaadta nektek. Csak az idegesít, hogy utolsó levelében erről egy szó említést sem tesz.

Viszont, ha a délután kivételesen nyugodt lesz, még ma írok Palinak egy levelet tele életünk apró eseményeivel – az nektek is szól, olvassátok majd el.

Ugye régi barátaitokkal jóban vagytok? – hiszen olyan szépen összekerültetek. Ha így van, ez rengeteget jelenthet. A mi életünk legnagyobb pozitívuma gyerekeink mellett az, hogy gyerekkorunk, ifjúságunk óta megszokott arcok vesznek körül minket.

Különben divat-e Amerikában is a turistáskodás, vagy azt már csak nagy méretekben űzik? Eszetekbe jut-e a pilismaróti kirándulás a római síroknál, s a pisztrángfogás a patakban – minden pisztráng nélkül. (A Dregánban bezzeg volt – csak nem akartuk kifogni őket.) A televízióban meghallgattuk a *Psalmus Hungaricus*t. Mostanában többször játszották. Járdányi Pali felesége hárfázott, jó felvételeken mutatták az arcokat. (Amikor összeházasodtunk, vettünk egy televíziókészüléket. Legalább egyszer egy héten érdemes műsor van, mint például ma is.) Különben jól vagyunk. Apám most építésztörténeti munkán dolgozik. Jóska is szereti a munkáját – jelenleg a menedzserképzés érdekli, maga a képzés – Palit kértem, s kérlek Titeket is, hogy amit ebből a tárgykörből megtudtok, azt küldjétek el. Prospektus is jó vagy tankönyvek címei. És Ti hogy vagytok? Magdikám, mit csinálsz, Zoli, hol van állásod? És Katica? Rajtatok kívül kivel beszél magyarul? Jóka januárban múlt 14 éves. 18 gyerek volt itt, mind iskolatársai, táncoltak, nagyon édesek voltak. Szombaton ugyanez ismétlődik, Pirikének lesz a tizenkettedik születésnapja, most jön az ő bandája. Mi sokat vagyunk együtt régi barátainkkal, egymás után voltunk egy dunántúli, egy tiszántúli és egy alföldi disznótoron. Nagy az összehasonlítási alapunk. Nagy éneklések voltak, s gondoltam rá, hogy Zoli milyen szépen tudna itt verset mondani. Melankolikus természetem miatt eszembe jut ilyenkor, hogy érdekes ez az érett kor az öregség küszöbe előtt. Tíz év múlva – húsz év múlva, hogy fogunk együtt énekelni és táncolni? Vagy akkor már azt sem fogjuk kívánni, hogy így együtt legyünk? S a gyerekeink – ők mit fognak folytatni a mi életünkből? Én ugyan ezt nem látom szomorúnak – s vígan néztem, amíg Jóka tvisztelt az osztálytársaival. Csak legyünk boldogok, mert tragédia nélkül eltöltött, egészségben eltöltött hónapok vannak mögöttünk. – Két Németh László-darabot is játszanak. A *II. József* című régi drámáját és a *Nagy család*ot – amit nem régen fejezett be. Érdekes, de én azért csak Illyést szeretem jobban. De jó volna minderről beszélgetni. A *Nagy család*ot én nagyon szeretem. Az alapgondolat az valóban az, amit nagyon fontosnak érzek. Gyerekek – befejezem – Jóka hangosan tanulja a szobában a fül részeit – a papír is kifogyott. Pali levelében folytatom.

Sok szeretettel csókollak Titeket.

Kapicz Margó kint volt Olaszországban, ahol több képét kiállították, a képeiből remekül megélt, az egész országot Szicíliáig végigbarangolta, meghívták gyűjteményes kiállításra. Mindig büszke vagyok a barátaimra és az emberismeretemre. Én különben őszülök. Ez nem volna baj – remélem becsületben és remélem örömben. Magdikám, csak nem haragszol rám, hogy nem írsz egy sort sem? Hogy vagy, írjatok – sok-sok csók Juci

1964. március 10.

Palikám édes!

Nyugodt délután, senki sincs itthon, Apám az „asztaltársaságnál” – Pirike zongoraórán, Jóka sakkozik, szegény Jóska orvosnál, valószínűleg reumatikus fájdalmak miatt. De különben nagyon jókedvű levél lesz, olyan jókedvű, mintha nem is én írtam volna. Az elmúlt tél nagyon hideg volt – de mindnyájunknak hozott valami jót. A sok kis apróságot már mind meg akartam írni, s most összeszedek mindent, ami az eszembe jut. Ezt a levelet már hetekkel ezelőtt meg akartam írni, egy napra rá, hogy megünnepeltük Zimi állásba lépését. [Göncz] Árpiéknál voltunk, egy egész tál süteményt megettem egyedül. Ziminek rendes, komoly, igazi állása van, doktorátusának megfelelő, előkelő tudományos intézetben. Ifjú és szép feleségével, ősz hajjal, fekete ruhában igen tekintélyes benyomást tesz. Te a nagy füleit emlegetted, igen még a fülei is tekintélyesek. Józsa Tivadarnak a verskötete már a nyomdában van, Illyéssel és Borsos Miklóssal tölti az estéit. Ennél jobb társaság nincs a világon – szokta mondani. Sem *A kegyenc*et, sem *A különc*öt nem mutatták be. (A színházról még írok.) Most még csak azt – közben már mindenki megjött, és pokoli a lárma –, hogy Illyést egyre jobban szeretem. Az ifjúkori lelkesedések ideje elmúlt (?), s érte most ősz fejjel lelkesedem. De nem én vagyok az egyetlen, aki úgy érzi, hogy az eltelt harminc évnek ő a legnagyobb alakja. Tegnap a Nemzetiben láttuk Németh László *II. József*et. Az utolsó felvonást, a hosszú haldoklási jelenetet elhagyhatták volna, de az első három rész szép, érdekes, okos. Különben nincs közönségsikere. A főszerepet Major alakította, a száraz, beteg, okos ember – ez a leginkább neki való szerep. Németh Lászlót most újra jobban szeretem, mint néhány évvel ezelőtt, de azt hiszem, hogy alkotásainak művészi értéke és súlya s az egész pálya gondolati tisztasága nem mérhető össze Illyésével. Azt beszélik, hogy most már magyar író is fog Nobel-díjat kapni – vagy Illyés vagy Németh –, teljes lélekkel Illyésnek „drukkolunk”. Különben most II. József renaissance van Budapesten.

A József Attila Színházban játsszák Szomory Dezső *II. József*et is. Azt mondják, okos, szellemes, jó darab – élete legjobb műve. Még nem láttuk, de meg fogjuk nézni. Még egy színházélményünk volt a télen. A Madách Színház *A kegyenc* helyett bemutatta George Büchner *Danton halálá*t. Szép előadás volt, de a fontos maga a darab. Palikám, feltétlenül olvasd el. (Á.) Még ősszel megírtam (vagy csak meg akartam írni), hogy a Szépművészeti Múzeumban volt a Csontváry-kiállítás, s olyan tömeg volt, hogy sorba álltak a múzeum lépcsőjén az emberek, még a téren is – várták, hogy bejussanak. (Ugye alig akarod elhinni?) Sokat dicsértem Neked Bernáth Aurél önéletrajzi regényét – olvastad már? Bernáth Aurél sokat ártott magának azzal, hogy a művészeti cikkeiben támadta Csontváryt. (*A betegesen eltorzult a művészetben* – címszó alatt.) Most a vendégkönyvben küldtek különböző szellemes és kevésbé szellemes megjegyzéseket Bernáth Aurél címére. A Nemzeti Galériában két hónapig volt nyitva Szőnyi István emlékkiállítása. Én nagyon szeretem a képeit – talán a legjobban. Ő a szomorú festő – a mosolygó Csók [István], az arisztokratikus Bernáthhoz képest – és nem könnyít rajta az eksztázis – mint Csontváryn. Ha nem süt rájuk a nap – a képei nagyon szomorúak. Ahogy lesz rá módom, a következő hetekben el akarom Nektek küldeni azokat a könyveket, amelyek a legjobban tetszettek. Köztük Sánta Ferencét, elsősorban *Az ötödik pecsét* című regénye nagy port vert fel. A választás gondolata azonos Sartre és Camus gondolatvilágával, de új eredeti hang, nem mások visszhangja. Megérdemelné, hogy világsiker legyen. Aztán küldöm majd Csanádi Imre *Ördögök szekerén* című verskötetét. Csanádi Imrére nem tudom, emlékszel-e a régi Györffy-kollégiumból. Hallgatag, fekete fiú volt; hallgatag, őszülő férfi lett belőle. Sokáig volt hadifogságban, így a 45 utáni években nem találkozhattál vele. A könyvet nem dicsérem, majd elküldöm, az majd beszél maga helyett. Érdekes, hogy ugyanabból a dunántúli faluból (Zámoly) – még egy költő jött – Csoóri Sándor, de ő már az új generáció, nálunk tíz évvel fiatalabb – ismered még a nevét? – költő és az új írói szociográfia legjobb képviselője. Mindtől küldök majd könyvet.

Elküldöm Németh László *Mai témák* című kötetét is, benne van a *Nagy család* című dráma. A veszprémi társulat mutatta be a Bartók-teremben a két estét kitöltő darab első felét – nagy sikerrel. Protekcióval lehetett csak jegyekhez jutni. Érdekes volt, szép volt – igaz jellemek, de lehetetlen helyzetek – én így foglalnám össze iskolásan a rám tett hatást, a furcsállással kevert elragadtatást. Palikám, minderről amúgy is értesülhettek a magyar lapok révén – vagy mindez már nem is érdekel?…

Zeng a csatorna – Március nagy havazással kezdődött, és most olvad ez a töméntelen hó. Húsvétra küldjetek nekem színes „greetinget” – legyenek rajta szelíd állatok – noha a gyerekek már nagyok, az ilyesmi még nagy szenzáció.

Farkass Imrével írt közös leveleteket megkaptuk. Húsvétra írok neki is. A tél különben nagyon hideg volt, de jól telt el, mindnyájan egészségesek voltunk. (Egy hete kezdtem el a levelet, azóta Jóska ízületi fájdalmai is elmúltak, nem az öregségtől volt.) Apám nagyszerűen van, hol műegyetemi hallgatóknak, hol Jókának, hol Pirikének, hol Jóskának segít a munkájában. A változatosság kedvéért ma nekem fog segíteni. Ezenkívül egy építészettörténeti munkára kapott megbízást. Jóka nagy fiú, a válláig érek, tánciskolába jár. A tél néhány vidám baráti disznótort hozott. Szilveszterkor Bálint beállított hozzánk négy olyan temperamentumos lengyellel, hogy mindnyájunkat túlüvöltöttek. A héten voltunk a másik Palinál, keveset játszanak tőle, de dolgozik a Zeneakadémián, boldog a gyerekeivel. Palikám – befejezem. Edie-t, Risette-et csókolom – Risette-nek nem írok most külön – talán mutasd meg neki a levelemet, ha érdeklik még az itthoni hírek, egy icipici színt kap hazulról. Nagyszerű, hogy milyen jól feltalálta magát az új világban. S írd meg, hogy nálatok mi újság!!! Magdit, Zolit, Másikat, Pistát ölelem – ha ugyan ők is gondolnak rám. Egy lapon kérek sürgős választ.

Juci

Bloomfield, 1964. ápr. 8.

Drága Jucikám!

Ebben a pillanatban olvastam Palitól kapott leveledet, s még mielőtt eszembe engedném jutni, mennyi munka vár rám, kaptam a gépet, papírt, hogy megírjam, dehogy haragszunk, csak Te ne haragudjál, hogy aranyos és mindig nagy élvezettel olvasott leveleidre csak készülök írni, de annyi minden jön mindig közbe, halaszthatatlan levelek, prózai tennivalók, hogy arra, amire kedvünk lenne: a veled való beszélgetésre már nem jut idő és velő…

Nálunk tulajdonképpen semmi különös újság nincs, Zoli, mint tudod, már a szakmájában dolgozik, fél hatra ér haza, megnézi a postáját, megvacsorázunk, utána szivarozva olvasgat, amíg a fia engedi. Rendszerint nem sokáig tart a nyugalma, mert rengeteg mesélnivalója és kérdeznivalója van mindig a fiúnak. Nekünk már nem újság, de neked, azt hiszem, nem újságoltuk még el, hogy Attila 4 év 2 hónapos korában felfedezte a betűket, azóta pedig megtanulta az egész magyar ábécét, minden nagybetűvel írt szöveget elolvas, és

önállóan ír szavakat, leveleket nagymamáinak és a müncheni pótnagymamának. Rendkívül tanulékony, bár természetesen rendszeresen sohasem tanítottuk, de a kérdéseire kapott feleletekből tanul, és amit egyszer hallott, nem felejti el. Most már rendszeresen jár óvodába de. 9-től fél 12-ig. Legtöbbször érte jönnek autóval, és haza is hozza valaki, mert elég messze van az óvoda. Ha nekem kéne vinni-hozni, az egy-egy fél napot venne el tőlem. Ráadásul alakítják a ház alsó szintjét, egész nap kopognak, fúrnak, fűrészelnek, most is be van dugva a fülem, mert már a fejem fájdult meg a sok zajtól. A munkások állandóan jönnek-mennek, mert nálunk is cserélik a fűtőtesteket, új konnektort tesznek a falba (mondtam nekik, hogy ilyen ronda munkát én még nem láttam, hol tanulták?). Mellesleg a házigazda ukrán, és természetesen földiekkel dolgoztat. Azért mondom, hogy természetes, mert a magyarok is magyarokkal dolgoztatnak, a németek németekkel stb., feltűnő a faji összetartás. Nemrég találkoztunk olyan magyarokkal, akik a századforduló körül jöttek ki, s nemcsak kifogástalanul beszélnek magyarul, hanem a közel 60 esztendős gyerekek, akik itt születtek, beszélnek, írnak, olvasnak magyarul. Pedig nem értelmiségi emberek, a nyolcvan felé járó néni angyali palóc tájszólással beszél, és csak hallottad volna, milyen büszkén mesélte, hogy a lányoknak a magyar helyesírást is meg kell tanulniok. A mi kisvárosunkban több magyar család él, de a legtöbb a szomszéd városban, ahol az utcán szinte csak magyar szót lehet hallani. A hentesünk erdélyi, és olyan szalonnát készít, amilyet még Zoli sem igen evett életében, pedig feléjük értik ezt a mesterséget.

Éppen az utolsó hétvégén meglátogatott bennünket Zoli két falubelije, a volt presbiter fiai, akik nemcsak rendkívül intelligensek, de tanultak, tájékozottak is. Két napig voltak itt, szinte szünet nélkül folyt a beszélgetés. Az élmények, visszaemlékezések mindnyájunkat felvillanyoztak. Egyik Kanadából, másik Buffalóból jött. Saját készítésű bort és körtepálinkát hoztak, ami nagy élmény a furcsa ízű kaliforniai bor és viszki-ginek után.

Jucikám, ne haragudj, hogy ilyen összevissza, rapszodikusan írok, de lárma is van, sietek is. Bizonyítani akarom, hogy nem csak a szándék van meg az írásra. Zoli is folyton készül, de neki is örökké hivatalos leveleket kell írni, amint a fiától nyugalma van. Nincs nap, hogy az estéből pár órát munkával ne töltene, mégsem jut a legkedvesebb barátai levelének megválaszolásához. Sztarekéknek is már régen tartozunk levéllel. Nagyon sajnáljuk, hogy olyan borzasztó messze élünk egymástól. Ő ugyan folyton hívogat bennünket, de nem tudom, kerül-e rá sor valaha, hogy végleg a másik partra telepedjünk át. Nekünk is elegünk van már a költözködésből, újrakezdésből. Sztarek nagyon

jól érzi magát, semmi pénzért nem jönne vissza. Sokat mi sem tudunk róla, valamire készül, és taníttatja lovagolni a lányát. A kis Zsuzsika szakasztott Sztarek. Mintha az anyjának semmi köze sem lenne hozzá. Anyja nyelvszakos tanár, amit bizonyára Te is tudsz.

Az angol nyelv mindnyájunk közül Katicának megy a legjobban, a félévi bizonyítványával is nagyon meg voltunk elégedve. Egyébként ne hidd, hogy valaha is elfelejt magyarul, közöttünk ő a „legnacionalistább", és alig várja, hogy hazamenjen.

Képzeld, ki hívott fel ma telefonon? B. Rácz [István]. És kinek adta át a kagylót? Margitkának. Éppen ma érkeztek, kicsit fáradtak, de bizakodóan néznek a jövő elé. Bizony nem lesz nekik könnyű, Pista eddig albérletben lakott, és ösztöndíjból élt, doktorálni készül. Amíg nem végez, nem lesz nekik könnyű, persze minden barát igyekezni fog nekik segíteni. Vasárnap reggel kijönnek hozzánk, alig várom, hogy kibeszéljük magunkat. A két kislányt Katica alig várja, biztos jó barátnők lesznek.

De befejezem, mert már semmi nyugalmam sincs, közben Attila is írt Jókának egy levelet, amit idemellékelek.

Szeretettel

Magdi

Ui.: Édesapádat, Jókát, férjedet, kislányotokat és a közös barátokat is szeretettel köszöntjük!

New York, 1964. ápr. 25.

Jucikám édes!

Úgy kezdem a levelet, mint ahogy te az utolsót – nyugodt délután, senki sincs itthon. Edie elment bevásárolni, az azt jelenti, hogy úgy három óra múlva jön vissza, nagyon alapos vásárló, az árnak, minőségnek, színnek, stílusnak legalább háromszor utánanéz. Nagyon örültem korábbi levelednek, barátaink közül mindenkinek elküldtem a másolatát. Meg lehet tudni belőle azt, ami a magyar újságokból kimarad – a hangulatot. Úgy tudom, Zoli és Magdi írt, és egy pár lappal én is válaszoltam Floridából. – Nagyon várom Csanádi verseskötetét, azt hiszem, emlékszem rá, Csoóri Sándorra pedig nagyon is jól emlékszem, ott lakott albérletben (te jóisten, milyen nehezen jutnak eszembe a nevek) Sándoréknál a Múzeum körúton. Csoórinak olvastam egy-két írását, talán azt, amit egy londoni repülőtérről írt, és az ottani benyomásait mesélte

el, igen érdekesen. Kubában is volt, ha nem keverem össze valaki mással. Sánta Ferenc könyvét is várom. Jön a nyár, és azt hiszem, lesz időm egy kicsit olvasni. – Nem tudom, mit mondjak el hirtelenjében. Tegnap voltam színházban, és megnéztük a Dylan Thomasról szóló darabot Alec Guiness-szel a főszerepben. Nagyon jó előadás volt, sőt talán az volt az érzésem, mintha nem is előadás lett volna, hanem mint avatatlan szemlélő végignézném illetéktelenül emberek magánügyeit, szenvedéseit, vergődéseit. Guiness olyan természetesen részeges a walesi költő alakításában, hogy szinte nem lehet elhinni, hogy van talán egy másik alakja is. Egy pár hete láttam a *Who is Afraid of Virginia Wolf?*-ot, amely nemcsak hogy nagy siker, de ugyanakkor szintén jó darab. Írója Albee egy fiatal, talán 27 éves ember (Steinbeck őt választotta ki társául, amikor nemrég a Szovjetunióba ment). A történet egy kis egyetemi városkában játszódik négy szereplővel. Három felvonáson keresztül ugyanabban a szobában. Floridát már lassan elfelejtettem, pedig most nagyon jól éreztük magunkat. Meleg volt, nagyon meleg a New York-i hideg esőhöz képest – pálmák és a kéknél is kékebb tenger; nagy halak, kedves emberek, várromok, amelyekben egykor kormánycsapatok és kalózok váltogatták egymást, élő korallszigetek; üvegfenekű hajók (hogy lehessen látni a tenger életét); törpe őzek, színes kígyók, szalamandrák és kaméleonok. Igazán nem csoda, hogy Hemingway Key Westet választotta (egyik) lakóhelyéül. Majd küldök fényképet Hemingway házával (most múzeum). Berendezéseit megtartották eredeti formájában. – Edie átmegy ezen a nyáron Görögországba – egy vagy két hónapra a testvérét meglátogatni. Én sajnos nem tudok vele menni, mert valami konferencián kell részt vennem Chicagóban. – Barátaink, azt hiszem, a lehetőségekhez képest jól vannak. Zolinak jó állása van (angolul nehezen tanul, mert a tervezőintézetben, ahol dolgozik, mindenki németül beszél), Magdi csinos, mint mindig, és nyugtalan, mint mindig. Talán egy kicsit elzárkózva élnek, de ez annak a következménye, hogy kinn laknak New Jerseyben. Nincsenek messze New Yorktól, de mégis! Nem lehet egy földalattira felülni, hogy meglátogassuk őket. Ki akarják hozatni Magdi szüleit, és Magdi el akar menni dolgozni. B. Rácz családja megérkezett. Még nem láttuk őket, de úgy tudom, nagynéném már szerzett állást Margitnak és a két lánynak. Egy kórházban dolgoznak, és így Pista nyugodtan készülhet vizsgáira. A másik Zoliról nagyon kevés hírem van. Nyestéék Attilája csodálatos teremtés. Erős, jóképű, okos. Zoli időnként ránéz, megtörli bajuszát, elmosolyodik, és azt mondja: Ebből a kölyökből talán még lehet valaki. Katalin szép lány lett, jövőre megy egyetemre, de azt hiszem egy kicsit túl hallgatag. Hogy

tovább pletyizzek, Farkass Imre a régi. Nagyon jó körülmények között élnek Bostonban. A múltkor bejelentés nélkül mentem el hozzájuk; egy kis mulatság volt, a lakás lesötétítve, ital, zene, tánc. Amint Imre mondja, ez nem ritka eset. Imre hihetetlenül élvezi ezt. A zenebona közepén ül egy karosszékben, keveri a különböző drinkeket, megjegyzéseket tesz a táncolókra, és röhög. Pestről meghozatta laponként Löwy Árpád verseskötetét, és ezt most becsben őrzi. Meghitt barátainak felolvas belőle. Felesége Bambi, kitűnően van trenírozva, elnézően mosolyog Imrén, és mindig eltűnik, amikor úgy érzi, el kell tűnnie. De Imre ezenkívül, hallom, nagyon rendes. Segít magyarokon, és az intézetben, ahol igazgató, van egy részleg magyar mérnökökből. – Egy elmúlt leveledben említetted, hogy Jóska érdeklődik a menedzserképzés után itt Amerikában. Úgy emlékszem, írtam egy pár könyvcímet, amelyek az Operation Research tárgykörrel foglalkoznak, ami manageri ún. „decision making". Kérdezted azt is, hogy hogyan képezik a managereket. Itt a közgazdaság-tudományi karokon kívül ún. Business Schoolok vannak, és a managerek egy része innen kerül ki. Különben nagy részük egy ún. általános egyetemi oktatás után (történelem, political science, nyelvek, irodalom, latin–görög) kerül be valami businessbe, és a vezetők ezek közül választják ki azokat, akik később fontos döntéseket hajtanak végre. Valahogy úgy találták, hogy az általános műveltség a legjobb előfeltétele a manager-képzésnek. Persze ennek jó egyetemeken kell történnie (Harvard, Yale, Princeton, Columbia, Pennsylvania, Stanford, Brown, Darthmouth). Ezeknek kell rendelkezniök bizonyos társadalmi kapcsolatokkal is, vagy pedig az egyetemen meg kell teremteniök. (Bent kell hogy legyenek különböző ifjúsági egyesületekben, fraternitykben, szerkesztői kell hogy legyenek ifjúsági újságoknak, vagy valami hasonlóval kell hogy elárulják, hogy elhivatottak a „leadership"-re.) Itt egy manager feladata az, hogy különböző alternatívák között válasszon, egyszóval döntsön.

Jucikám, édes, most érkezett meg Edie (korábban, mint gondoltam), a kezében élő virágok és virágföld. Most mondja, hogy megtudta, hogy kell jó virágtáplálékot adni a növénynek; tojáshéjat kell vízben áztatni, és az pompásan megteszi. Úgyhogy visszamegyek a nap eseményei közé.

Csókol, ölel mindnyájatokat:

Pali

Írj, ha ráérsz!

1964. június 10.

Magdikám, Zolikám!

De régen készülök Nektek írni, kivételesen nagyon rendesek voltatok, most én voltam lusta. De ez a tavasz új izgalmakat hozott. Hogy elölről kezdjem. Jóska még nehéz évei alatt töltött néhány hónapot kórházban úgynevezett lympho-nyakmirigy tbc-vel. Tavasszal ezek a kis dudorok kiújultak, s beutalták egy tüdőszanatóriumba, Budakeszire. Most kevésbé örült a kórháznak, mint annak idején, ifjabb éveiben. Annak meg még kevésbé örült, hogy közölték, meg kell operálni, kilátásba helyezték, hogy az operációnak olyan következményei lehetnek, hogy az arca megmerevedik, de az is lehet, hogy rángani fog. El volt szánva az operációra, mert az ember nem hordozhat ismeretlen eredetű kórokat magában. Már közvetlen az operáció előtt állt, mikor egy orvos kijelentette, hogy ez nem tbc, nem tumor, csak eltokosodott gyulladás, tetránra meg fog gyógyulni. Tíz nap után meg is gyógyult. Teljes diadallal hazajött, nagy lidércnyomástól szabadultunk meg. A nehéz hetekben sokat bosszantottam, hogy azokban az években rossz jelmondatot választott, hogy a „paraszt-káder nem ideges" – inkább mondta volna azt, hogy a „paraszt-káder nem kap tbc-t". Hát most teljes diadalt ült, hogy nemcsak hogy nem ideges, de még tbc-t sem kapott. Hát ez zajlott az elmúlt hetekben.

Na, most Zolikám kérdezed, hogy mit küldjél Apunak. Hát Apámat kifejezetten a várostervezés, városrendezés érdekli, úgyhogy legjobb, ha ilyen természetű könyveket küldesz. Július 4-én lesz a 77. születésnapja, jó volna ha addig megérkezne.

Ebben a levelemben az életmódunkról írok, mert engem is érdekelne, hogy Ti mivel töltitek a szombat estéket és a vasárnap délutánokat.

A régi stúdió berendezését bevittük Layék szobájába, ahol az még hangulatosabb. A régi stúdióban most egy Molnár Imre nevű műfordító, költő lakik, akit Lajos bácsiék ajánlottak ide hozzánk, akivel már második éve élünk, igen kellemesen. Éjszaka dolgozik, nappal vagy nincs itthon, vagy délelőtt alszik. Néha együtt kávézunk, meghívjuk, ha vendégeink vannak. A többi szobában semmi sem változott, kivéve, hogy Jóka kinőtte a kis rácsos ágyát, amit még ti ismertetetek, elnyűtt egy ún. kamaszrekamiét, s most a felnőttdíványon alszik Apámmal egy szobában, a nagyszobában, ahol a zongora van. Én az Árpád Gimnáziumban tanítok, 22 órát egy héten, ez volt a régi normám is. Kellemes, nyugodt iskola az amfiteátrum mellett Óbudán, nem akar az „élre" törni, az iskola vezetői hagyják, hogy nyugodt emberi légkörben éljenek a tanárok és a diákok egyaránt. Az igazgatóhelyettesemet [Udvarhelyi

Ágoston] nagyon szeretem, érdekes figyelni őt, kiváló pedagógus, aki mindent tud, amit könyvből nem lehet megtanulni. A természetes reagálás a legnagyobb erő. A gyerekek között változatlanul jól érzem magam. Amikor az iskolából hazajövök, rendszerint már nagyon álmos vagyok. Ebéd után Apuval kettesben kávézunk, s ha nincs valami külön munkám, akkor rögtön ebéd után kettesben olvasunk. Ha külön munkám van, akkor a közös olvasás estére marad.

Délután a ház nem nyugodt, Jóka és Pirike barátaikkal fel-le vonulnak. Jókának a válláig érek. Most szegődött el nyárra segédmunkásnak Csepelre egy hónapra. Nem én küldtem, de örültem, hogy magától megy, nem árt egy kis életismeret. Irodalom, matematika, sakk érdekli, de jól is sportol. Pirike most van a 13. évében, érdeklődése még kialakulatlan, Apu figyelt fel rá, hogy az átlagon felül jól rajzol. – Szóval a délutánok elrepülnek, Jókát, Pirikét, Göncz Kingát tanítom kétszer egy héten angolul. S hogy mit dolgozom? Ha nagyon nincs pénz, akkor fordítok. Jóska nagy szívóssággal dolgozik. Ha hazajön az intézetből gyakran szinte megszakítás nélkül folytatja a munkát éjfélig. A szervezés, iparszervezés kérdései érdeklik. Elve szerint hétköznap nem fogadunk vendéget, de ezt nem tartjuk meg olyan szigorúan. Szombatonként Jóskával elmegyünk valamelyik barátunkhoz, rendszerint náluk vacsorázunk, akkor Apám van a gyerekekkel. Vasárnap délután pedig mihozzánk jönnek. Változatlanul sok jó barátunk van, s hozzájuk a régi szeretettel ragaszkodunk. Úgyhogy ez a 63/64-es tanév nagyon szép volt. Ha valakire panaszkodnék, azt csak magamra tenném, én lettem gyönge, aggodalmaskodó, szorongó – folyton rettegek az életéért azoknak, akiket szeretek. Sokat beszélgetünk hármasban Apámmal, Jóskával. Este kedélyes, jó hangulatban vagyunk, hajnalban jönnek az aggodalmak, hogy aztán napközben újra eloszoljanak – a munka, a tréfa, a beszélgetés közben.

De ilyen nagy általánosságokban nem jó írni. Beszélni akarok Nektek a következőkről: 1. – utazásaim. 2. – a könyvek, amelyeket el kell olvasnotok. 3. – pletykák, amelyek belefférnek a repülőposta levelébe. Ezt a levelet befejezem – s holnap érettségi dolgozat javítás után folytatom.

Most sokan utaznak. Az utazás sok ember számára már csak pénz kérdése. Többen voltak Angliában, Olaszországban, Franciaországban. Hogy részünk lesz-e ilyen utakban nekünk is? Nem tudom. Apám is mennyit mondta, hogy szeretne még elmenni Olaszországba. Én ilyenkor egy költő barátom két sorát szoktam idézni: *Harmadosztályú váróterem én Párizsom, én Rómám, Alpesem.* (A költővel különben összevesztem, a vers azonban szép maradt.) Hát ezt a verset úgy kellene átírnom, hogy nekem a beszélgetések a stúdióban

jelentik Rómát és Párizst. De azért legalább itthon kóboroltam. Egy barátnőmmel elutaztunk egy napra Székesfehérvárra – s külön tanulmányoztam minden barokk házat, templomot. Granasztói Pál építésztörténész franciáknak Székesfehérváron mutatta be a magyar történelem fejlődését. Székesfehérváron volt akkor a *Mátyás király és a magyar renaissance* kiállítás – ahol szintén sorba álltak az emberek, csak hogy bejuthassanak. Májusban tettem egy háromnapos kirándulást: Pannonhalma, Győr, Sopron, Cenk, Kőszeg, Szombathely, Ják. Negyven gyereket vittem, és rendkívül élveztem. Itthon Apámmal jól „felkészültem", az idő szép volt, gyerekeim igen lelkesek. A városok közül különben a legjobban Kőszeg tetszett, csodálatos fekvése van, a Jurisichvár igen érdekes, s a város, eddig még sehol nem látott erőfeszítést tett: minden műemlék ízlésesen restaurálva, az utcáknak egységes a hangulatuk, tiszták – a kisvárosnak a várban saját színháza van. Itt vigyáznak az élőkre – ez az ember érzése. S az Írott-kő benéz a főtérre. Ide jó volna többször elmenni.

Magdikám, Zolikám, még negyven érettségi dolgozat vár rám. Holnap folytatom. De talán ez a levél is mutatja, hogy a régi nagy szeretettel gondolok Rátok, s várok hamar olyan igazi „Magdis-Zolis" levelet – holnap írok újra a többi „pontokról".

Millió csók:

Juci

1964. június 20.

Magdikám, Zolikám!

Megkaptam a macskás lapot, a gyerekek el voltak ragadtatva tőle, most már az én giccs-szükségletem is telítve – úgyhogy jöhetnek újra a városi képek. De inkább újra egy hosszú szép levél, amiből egy kicsit megismerem az új életformátokat. – Nálunk hideg, szeles április volt, gyönyörű május és olyan forró június, amilyen egész ritkaságszámba megy. Én ezt a néhány hetet szeretem a legjobban az évből, júliusban már szomorkodom, hogy rövidülnek a napok. Most közben abbahagytam a levelet, mert diákügyben végtelen hosszú beszélgetést kellett lebonyolítani (diákügy = egyetemi felvételi izgalmai). Hát ott tartunk, hogy gyönyörű, meleg júniusi vasárnap van – vajon ti mivel töltitek az időt? Tegnap voltak itt Zimiék és Abód Laciék. Együtt utaznak a Tátrába, turistacsoporttal. Zimiék a héten vettek egy televíziókészüléket – részletre, mi is úgy vettük annak idején. Olyan jó, hogy annyi küszködés után végre élvezni tudják az élet örömeit, gyereket, természetet, barátokat, az otthonban néhány új bútordarabot – s a gondok már nem nyomják agyon őket. Zimi nagyon elégedett az állásával. Mi még a héten egyszer elmentünk színházba. A Madách Kamara Színházban adják Krleža *Agónia* című darabját. Jókát is magunkkal vittük, aki nagyon felháborodott, hogy olyan darabot nézünk, ahol az első felvonásban a férfi lesz öngyilkos, a második felvonásban az asszony, hogy a régi viccet idéztük: szerencse, hogy nincs több felvonás, mert akkor már a nézőkre is sor kerülne. A darab társadalmi képe a magyar olvasónak vagy nézőnek nem hoz sok újat: a Habsburg- monarchia tisztjeinek üres, hazug, úri, aljas, gonosz élete. Hát ezt mi már Mikszáthtól ismerjük, csak Mikszáth rezignált humora, gúnyos bölcsessége helyett Krleža szenvedélyes, és beépítette a modern lélekábrázolást is. Eleven, kitűnő darab. Boján Stupica nevű szerb rendező rendezte, a díszleteket is maga tervezte – kitűnő rendezés, a főszerepeket Ajtay Andor, Tolnay Klári, Bessenyei Ferenc játszották. (Bessenyei az érett, romlott ügyvédet játszotta – így megöregedtünk.) Az egész előadás példaadóan jónak, értelmesnek, modernnek számít, pedig nálunk erős kritika éri a színház- és filmrendezést – cikk, tanulmány, film, novella szól arról, hogy miért rosszak a magyar filmek, miért elmaradott, poros a magyar színház. Ez az utolsó színházi évad valóban gyönge volt. – A tanévnek vége, már nekem is volt néhány nap vakációm, bár holnaptól kezdve érettségiztetem a lakatosipari osztályt [Árpád Gimnázium]. A gyerekek elég jó bizonyítvánnyal jöttek haza, Jóka nyert az irodalom-, a sakk-, a matematika- és a szavalóversenyen. Jelenleg mint lakatosinas dolgozik, s az az öröm érte, hogy a mestere azelőtt mint csillárkészítő műlakatos sokat dolgozott Apám épületein. Nagy tisztelettel beszélt Apuról, és Jóka büszkén jött haza, hogy Aput a műhelyben is ismerik. Hát ennyit mirólunk. S most folytatom a könyvek felsorolását, amit Palinak írt levelemben kezdtem. Gondolom, megmutatta Nektek. Erre most kérlek Titeket is, mert folytatásos levelet írok.

Az elmúlt években sokkal izgalmasabb irodalmi élet volt, mint amikor itthon voltatok, s azt akarom, hogy mindent ismerjetek. Ha van ott magyar könyvesbolt, tudjátok, hogy mit érdemes megvenni. S ha igaz, akkor szeptemberben megy ki egy barátnőm, és akkor ti tudtok nálam „rendelni" – küldtök egy listát, hogy mit szeretnétek a legjobban, s én abból küldöm, amit csak tudok.

Hát az ismertetést Kassáknál hagytam abba. Hozzátartozik az is a képhez, hogy most már az „öregek", a klasszikusok minden megbecsülést vagy leg-

alábbis sok megbecsülést kapnak, nemcsak a holtak, kevés kivétellel az élők is. Tersánszky műveit kiadják drága és olcsó kiadásban, de őróla azt mondják, hogy a felesége halála óta teljesen alkoholista lett, most már semmi újat nem ír. Füst Milán nagybetegen, de még mindig dolgozik. *Boldogtalanok* című ifjúkori színdarabját felújították, esztétikáját újból kiadták. Pali nagy szeretettel ír verseiről – én bevallom, hogy nem nagyon szeretem. Az elmúlt években nagyon sok Németh László-mű jelent meg: történelmi drámák, társadalmi drámák. *Mai témák* (ebben volt az *Utazás* és a *Nagy család*), *Sajkódi esték* és a *Kísérletező ember* című tanulmánykötete. Az ifjúság körében igen népszerű, hivatalos részről több, jóval nagyobb megbecsülést kap, mint Illyés Gyula. Nem olyan régen nagyon beteg lett, trombózisa volt, már mindenki az életéért aggódott, de túlélte, újra dolgozik. Kardos Laci meglátogatta, azt mondja, hogy most egy új verses drámán dolgozik.

A *Nem volt elég…* című verskötet óta új Illyés-mű nem jelent meg, csak elszórva néhány költemény. Az elmúlt években sokat foglalkoztam az életművével, egész irodalomszemléletem a hatása alá került. Ha még olyan fiatal volnék, hogy tiszteletemnek külsőleges formát adjak, ide a szobába a Petőfi-kép mellé az ő képét akasztanám, hogy valaki legyen itt a XX. századból is. De a róla őrzött kis amatőr kép – fiatalosan, öregesen fehér ingben áll a kertben – bent van az albumban. No, de róla nem írok most többet.

S most már a mi generációnkról folytatom. Sarkadi Imre tragikus haláláról és nagy irodalmi sikeréről, gondolom, szintén hallottatok. Azt mondják, hogy *A gyáva* című kisregénye Franciaországban is nagy sikerű. Összegyűjtött művei, novellák, drámák, kisregények – *Szökevények* címmel – két kötetben jelent meg. Egy B. Nagy László, aki nem azonos a költővel, írta hozzá az előszót, s nekem olyan furcsa, szomorú öröm volt, hogy ebben az előszóban, ha felületes módon is, de mégis nyoma maradt az én baráti körömmel való kapcsolatának. De hogy az élőkről írjak – mindnyájunk igen nagy öröme, hogy Sánta Feri „középgenerációnk" elismert írója, kivívta a művészek, az olvasóközönség, a folyóiratok és napilapok osztatlan elismerését. Móricz Zsigmond óta őt tartják a legnagyobb prózaírónak. Megjelent kötetei: *Téli virágzás, Farkasok a küszöbön, Az ötödik pecsét, Húsz óra.* S ez azért is olyan nagy öröm, mert Feriékkel jó barátságban töltöttük azokat az éveket, amikor nagyon nehéz körülmények között voltak – s most megértük a sikert, az elismerést s a remélhetőleg anyagilag jó éveket. Hiszen négy nagy fia van, felesége nincs állásban. Nagy családnak kell a pénz. Talán nem haragszik meg érte, hogy pletykázok az ő nehéz éveiről. Két éven át, barátságunk

kezdetén fizikai munkás volt. Egyszer egy növendékemnek az esküvőjén ő volt a házassági tanú, s amikor a személyi igazolványát nyújtotta az anyakönyvvezetőnek, kihullik belőle néhány kis papírlap. Feri megfeledkezik az ünnepélyes alkalomról: a zálogcédulák – kiáltott fel hangosan, mielőtt összeszedte volna őket. Még egy nagyon kedves, szomorú emlék: teljesen elfogyott a pénzük, nekem sem volt. Apámtól nem mertem kérni. Nem tudtam mit csinálni, elvittük az én bundámat a zálogházba, ahol azonban olyan vacaknak találták, hogy nem adtak érte egy fillért sem. – Híres építész kopott leánya – mondta rám Feri. Aztán néztük a szürke bundát belül. Feri azt mondja: Te, ezen látszik, hogy tanárnő vagy, alul kék-tintás, felül piros-tintás. (Talán mert annyira ismertem a gondjaikat, fogom fel a velük történteket olyan kicsinyes-kispolgári módon életszínvonal szempontjából. Nem mintha akár az átélt szenvedés, gond, akár az utolsó év sikere Feri jellemén, tehetségének egyetlen mondatán nyomot hagyott volna.) Könyve a könyvnap legnagyobb sikere volt, teljesen elfogyott, de Nektek már itt őrzök egy félretett, dedikált példányt. Most vasárnap együtt megyünk Jóska szüleihez és nővéréhez, hogy Feri Erdély és Dunántúl után az ország „középpontját" is megismerje. Feri könyveiről most nem írok hosszabban, azokat úgyis elküldöm. A 20 órás riport egy dunántúli kis falu életének a képe – lelkiismeretesen, nehezen írta. Alakjai éppen olyan szenvedélyes emberek, mint Ő maga. (Csoóri alakjai szelíd, Sántáé szenvedélyes parasztok.) *Az ötödik pecsét* című műve nem aratott ilyen osztatlan sikert, támadták, hogy „egzisztencialista". Hát az igaz, hogy a tudatos sorsvállalás problémájáról ír. Választani kell: elnyomónak vagy elnyomottnak lenni. Félmegoldás, erkölcsi középút nem lehetséges. Hosszú lelki vívódás után az emberek mégis úgy döntenek, inkább az elnyomó mellé kell állni, s nem végigélni az emberiség minden szenvedését. A szereplők így döntenek, de végső pillanatban, a cselekvés idején a kegyetlenséget mégsem tudják végrehajtani. Tetteik különbek, hősiesebbek, mint öntudatuk. Igen érdekes! Ha Feri francia író, a könyv ma világsiker. De így sem szabad panaszkodni, jövőre az ő darabjával nyit a Nemzeti Színház. A témát már évekkel ezelőtt mesélte nekünk: a huszita felkelés idején játszódik. Egy huszita temérdek szenvedése, kínlódása, amit vállal Isten tanai emberi alkalmazásáért. Ez a regény nem jelent meg, nekünk is csak mesélt róla. És most elfogadott dráma lett belőle. Feriről még csak annyit, hogy vékony, fekete – most egy kicsit megerősödött. Icát, a feleségét is nagyon szeretjük, kitűnő írófeleség – okos is, művelt is. Feri rendkívül indulatos természet. Hirtelen dühében falfehér lesz és hallgatag. Már reggelire megetted a mai

adag nitroglicerint? – szoktam kérdezni tőle. Mint róla szóló érdekességet már megírtam, hogy hosszú évekkel ezelőtt ő volt az, aki felkutatta, rendbe hozta, lefényképezte Szabó Dezső sírját. S ő volt ugyancsak az, aki egyszer hirtelen dühében nem köszönt Németh Lászlónak. Sárosi Bálinttal a nagyobb székely egyetértés kedvéért szintén összevesztek (mondván, hogy Bálint nem beszélt elég tisztelettel az apjával), pedig úgy volt, hogy Feri gyerekkort ábrázoló erdélyi témájú filmjéhez Bálint szerzi a zenét – csak sajnos, akkor még a filmből nem lett semmi –, most a siker után, talán-talán majd arra is sor kerül.

Magdikám, Zolikám, mára befejezem, de holnap Palinak írt levelemben folytatom. Most, hogy jó kedvem van, szívesen írok. De kérek azonnal egy levelezőlapot, mert szeretnék városképet, ugye nem baj, hogy rendelek?

S várok szép levelet!

A régi barátság, sok csók: Juci

1964. július 4.

Édes Magdikám, Zolikám!

Nagyon szégyellem magam, hogy éppen akkor kések majdnem két hetet a levéllel, amikor Zoli felszólított, hogy azonnal írjak. De késve kaptam meg a leveleteket, és az év, már tanév vége nagyon fárasztó volt. Amikor a leveletek megjött, éppen Lajosmizsén voltunk Sánta Feriékkel együtt. Utána Kunbaracsra mentünk, Jóska unokaöccsének [Szilaj Péter] a lakodalmára. Ilyen lakodalmon én még nem voltam, de még olvasni se olvastam ilyenről. Az emberi sorsok különlegességéről, a jellegzetesen mai és nagyon régi jelenségek kavarodásáról nem írok – sajnos semmiképpen sem fér ebbe a légipostalevélbe, de érzékeltetésül annyit, hogy 110 ember ülte körül az asztalt, egy nagy sátor volt a tanya udvarán. Ott vacsoráztunk, vacsora előtt a cigányok a *Himnusz*t játszották, töméntelen fogásból álló vacsorát ettünk végig, aztán táncoltunk reggelig. Előtte lezajlott Apu születésnapja, de most nem volt nagy társaság nálunk, hárman a legbensőbb barátaink közül: Paliék, Bálinték és egy Csoma Gyula nevű igen rokonszenves fiatal tanár, aki vőm, mert egy növendékemet vette feleségül – eggyel járt [Herbai] Ágnes alatt – és Gergő nevű kisfiuknak keresztanyja vagyok. Aztán érettségizett növendékeimmel meglátogattuk Lajos bácsit, akit igen jó erőben találtunk, ír, fordít. Márta újra elkezdett szobrászkodni, elkészítette Lajos bácsi portréját, kiöntötték bronzba. Szóval ennyi öröm volt a nyár elején. Csak én mindehhez olyan fáradt voltam, hogy úgy toltam magam egyik feketétől a másikig. Több

évi vagy évtizednyi fáradtság, ideg-izgalom most ütött ki rajtam. Egy hete azonban csodálatosan pihenünk, ahogy még nem pihentem talán egész életemben. Jóska kapott beutalót, családosat, két szobára. Itt vagyunk hatan a Balaton mellett, Széplakon, ahol egyszer Veletek is töltöttem néhány napot. Az egyik szobában van Apu, Jóka, Jóka barátja, a másikban Jóska, Pirike meg én. Nem kell bevásárolni, a pénzt beosztani reggelire, ebédre, vacsorára terített asztal vár. Annyira jól érzem magam, hogy szinte félek a megszokott élettől. Nagyon jó, hogy Apám is velünk van, különben az érte való aggodalom a legjobb nyaralást is nyugtalanná tenné. Apu nyolc éve nem volt nyaralni. A Balatonra néző erkélyünkön olvasunk, a hallban kellemes emberekkel beszélgetünk. Nagy gondtalanságom egyik legnagyobb gondja, hogy Ti ne haragudjatok meg a levelem késéséért. Zolikám, barátodat sok szeretettel várom. Ti is írjatok a barátainkról, kikkel vagytok együtt, kikkel töltitek a vasárnapokat. Sztarek hogy van, mit csinál? Milyen gyakran látjátok? Én nagyon szomorúnak tartom, hogy messze van helyileg Tőletek, olyan szép barátság volt a Tiétek! Sándorral, Pistával összejártok-e? Találtatok-e hangot Pali feleségével? És új barátaitok milyenek? Mit jelent az, hogy New Jersey falu? Kibújik belőlem a tanárnő, és elpletykázom, hogyha véletlenül nem tudnátok, hogy New Jerseyben élt Teleki Sándor, Petőfi barátja és Bem szárnysegédje. Csak nem az amerikai, hanem az angol New Jerseyben. Magyarországról 1849-ben ment Párizsba, s amikor ott III. Napóleon került a trónra, Victor Hugóval együtt, akivel igen szerették egymást, New Jerseybe menekült. Az emlékiratait ott kezdte el írni.

Ennyi mindent mondtam el egy szuszra. Most már fél öt van, sietnem kell a levéllel a postára, aztán jövünk haza, Apám is bemegy a Balatonba, mi meg még egy kicsit csónakázni akarunk. Várok újra egy igazi „Magdis” és egy igazi „Zolis” levelet. Ne mondjátok, hogy már ilyet nem írtok többet.

Én elkezdtem Nektek irodalmi beszámolómat, hogy tudjam, mit küldjek el a megjelent könyvekből. De aztán írjátok is meg! Ha akarjátok, ezen a megmaradt kis helyen még folytatom. Utoljára Sánta Feri dicshimnuszát zengtem, „barátainkkal szemben nem esünk az objektivitás hibájába”. De tudjátok, hogy objektív mércével is nagyra tartjuk és nagyra tartják. A következő, akit fontosnak tartok, Fekete Gyula. *A falu szépe* című könyvét elküldtem nektek. Azóta két olyan kisregénye jelent meg, amit komoly értéknek tartok. *Az orvos halála* az egyik. A regény a magányról szól, amikor elveszett a család, a közösség, a küzdőtársak – de a teljes magányt mégis nemessé és széppé teszi a helytállás öröme. *A hű asszony meg a rossz nő* című regénye a gyermekről

szól, a gyermektelen családok vagy házasságok életéről. – Fekete Gyula különben Györffy-kollégista volt, Jóskának egyik legjobb barátja és élete valamennyi fordulójának sorstársa. Három nagy gyerekük van, a legidősebb most érettségizik. Gyula igen nyugodt, meggondolt ember. Amikor Feri éppen felrobban, akkor Gyula azt mondja: „Én pipázom Ferikém, s ezért ezt egy kicsit másképpen látom." De Feri is nagyra tartja őt. Ha már a baráti kör tagjainál tartok, hadd beszéljek Varga Domokosról, akinek az első regénye ugyancsak az ősszel fog megjelenni, de egymás után kettő. Már mind a kettő nyomdában van. Varga Domokosra Sándor biztosan emlékszik. Erdőmérnök, újságíró, most került át, reméljük végleg, a szépirodalom területére. Hat gyermeke van! Most a feleségével együtt kinn voltak Lengyelországban, de volt idő, hogy az asszony egyedül volt a hat gyerekkel. Ezt a három családot azért is könnyű szeretni, mert az asszonyok is igen rokonszenvesek, Feri és Gyula felesége igen komoly áldozatokat vállaló, nyugodt, kiegyensúlyozott asszony. Dombi felesége [Magdi] – színházrendezést tanult – melegszívű, szenvedélyesen szubjektív, de okos nő, majdnem olyan vacak idegrendszerrel, mint az enyém – s ezzel nevel hat gyereket. – De én viszont elkésem a postát. Ugye nem haragudtok a késésért?

Millió csók

Juci

1964. augusztus 1.

Magdikám, Zolikám!

Megkaptuk a New Yorkról szóló könyvet. Ahogy megérkeztünk Széplakról, az volt az első, amit a kezünkbe vettünk. Tegnap postára tettem Nektek egy folyóiratot, a címe: *Magyar Pedagógia.* Egy régi tanulmányom jelent meg benne, amit tíz évvel ezelőtt írtam. Még Sztarek másoltatta le nekem Tokodon. Örültem neki, hogy kiadásra került, csak az csökkentette az örömömet, hogy az Akadémia minden kiadványáról szoktak különlenyomatot készíteni – sokkal kisebb lélegzetű munkákról is –, de erről lecsúsztam. Az enyémet azonnal „szétdobták". De nem baj, örülök, hogy egyáltalán megjelent. Ilyen jellegű munkát többet is szívesen végeznék. Bizonytalan és logikátlan névaláírásomról a következőket szeretném elmondani: az én családom, nagyapám, apám, rokonaim a nevüket két ó-val írták. Apám a Horthy-korszakban kezdte el egy ó-val írni a nemesi allűrökre és a kurzusmagyarkodásra válaszul. Az én hivatalos irataimban a nevem hol így, hol úgy

szerepel. Ebben a kérdésben magam is bizonytalan voltam. Most, hogy olyan hosszú idő után először kiadták egy komolyabb munkámat, úgy döntöttem, hogy úgy akarom a nevemet használni, ahogy Apám a maga életműve nagyobbik felét jelölte és jelöli ma is. Olvassátok figyelmesen, úgysem írok sok ilyet, s van néhány olyan mozzanata, ami nekem különösen fontos.

Pestre érkező barátotok még nem keresett fel minket, vagy csak ezután érkezik? Jóka már igen nagy fiú. Visszavágyom arra, amikor még kicsi volt, és egymás kezét fogva aludtunk a díványon, és jött velem, akárhová mentem, – most már kirepül a fészekből! (…)

Levelet várok!

Sokszor csókollak Titeket

Juci

1964. október 18.

Magdikám, Zolikám!

Nagyon örültem, hogy találkoztam Magdi édesapjával, csak azt sajnálom, hogy nem vettük fel hamarabb a kapcsolatot, remélem, tetszettek az ajándékaim. Most a könyvekről, amiket küldtem, a következőket akarom mondani: hirtelen kellett döntenem, s hiába küldtem Nektek a nyár elején az értesítést, hogy mik a megjelent könyvek, Ti nem írtátok meg, hogy mit szeretnétek. Így elsősorban Németh László-drámákat választottam. Katicának Váci Mihály kötetét azért küldtem, mert Jóka is azt nyerte a szavalóversenyen, s különben is rokonszenves jelenség. A mi generációnk, pontosabban Magdinál idősebb, Zolinál és nálam fiatalabb. Tiszántúli parasztfiú, tanítóképzőt végzett, igen súlyos tbc-ben szenved, több ízben operálták, akárcsak Csoóri Sándort. Lelkes tiszántúli, és Zoli pontosan meg fogja magyarázni Katicának, hogy mi ennek az érzelmi tartalma. Attilának a Zelk-kötetet küldtem. Weöres Sándor és Csanádi Imre mellett ő írja a legjobb gyerekverseket, az első két költő verseit sajnos nem tudtam megszerezni. Zelket is feltétlenül jó költőnek tartom. Arra kérlek Titeket, hogyha mód volna rá, intézzétek el, hogy újra rákerüljek arra a listára., akiknek a számára a könyvkiadók néha könyveket küldenek. Talán van erre valamilyen alapítvány? Sokan vannak – hozzám hasonló kis emberek –, akik még most is kapnak. A francia könyvek, amiket éveken át kaptam, felbecsülhetetlen értéket jelentettek nekem. Nézzetek utána, lobogtassátok meg két tanulmányomat, hátha inkább elhiszik, hogy nem vagyok teljesen érdemtelen. De ez irányban se fáradjatok túl sokat, csak ha

könnyen megy. A leveleteket azonban, „igazi Magdis-Zolis levelet” – azt nagyon várom.

No, most megint kezd fájni a fejem, a papír is fogy, befejezem. Ugye mindannyian jól vagytok? Írjatok!

Magdi szüleit, Titeket és a két gyereket – nagyon sokszor csókolom, csókoljuk

Juci

New York, 1964. október 30.

Édes Jucikám!

Én vagyok a bűnös hosszú hallgatásomért. Bizony így van. Pedig írni kellett volna. Azért is, mert rengeteg nagy A!, sok fontos dolog van az életemben, amiről be kellene számolnom, és persze válaszolnom kellett volna arra a sok érdekes, mulatságos és komoly anyagra, ami a leveledben volt.

Jucikám, megkaptam tanulmányod Kerekes professzorról, és azt el is olvastam. Nagyon örülök, hogy írsz. Azért, mert ez azt jelenti, hogy lehet írni. (Kis meglepetés volt számomra, hogy Jóború Magda még életben van, és hallatja a szavát.) Nyestével beszéltem egy pár napja telefonon. Mondta, hogy kapott Tőled levelet, és újra írsz valamilyen más folyóiratba. *(Valóság?)* Küldd el a cikkedet!

Jucikám, nagy A! Várjuk a gyermekünket. És úgy érzem, és remélem, hogy ez most sikerülni fog. (Nem szeretném ugyan elkiabálni.) December közepére esedékes, és az orvosok azt mondták, hogy Edie túl van minden nehézségen. Mikor megtudtuk, hogy állapotos lett, felmondta állását, és az egész nyarat Maine-ben töltötte. Most pedig a szüleinél van. Múlt weekenden voltam nála. Nagyon szép ott most az ősz! A világon talán New Englandben a legszebb. Hihetetlen színek és csend. Béreltünk egy kis csónakot, és végigmentünk egy folyón, amelyik az erdőn keresztül kanyarog. Rengeteg állatot láttunk, amint készültek a télre. Először volt, hogy visszaérve New Yorkba, éreztem ennek a városnak a parlagiságát, zaját, zsírosságát. De aztán beleszoktam. – Különben jól vagyok. Heti 8 órát kell tanítanom, és két napom teljesen szabad. Sokat olvasok, járok múzeumba, hangversenyre és színházba. (Istenem most 11 éve javítottam a kazánt a házatokban.) Nyeste Zoli jól van, új lakást béreltek, de rengeteget dolgozik. Valami „projectet” kell befejeznie novemberig. Mindennap túlórázik, és fáradt. Az az érzésem, Zolit kizsákmányolják, és itt az ideje, hogy otthagyja a céget. – Buxbaum viszont Buxbaum. Újra itt volt. Lefogyott 175 fontra. Karcsú és kipihent. Biztos sokat dolgozik, de nagyon ügyesen leplezi. Mindenre van ideje. Risette-et elvitte a világvásárra. Örülök Zimi sikerének. Elálló fülei előttem vannak, de ősz hajának a „szépségét” (ahogy írod) nem tudom teljesen elképzelni. Magam is őszülök, de korántsem szépen. Olyan piszkosbarnás színe lett a hajamnak.

Ölelem családod, írj Jucikám. Te vagy az egyetlen, aki képes egy baráti kört összetartani Magyarországról. Megdöbbentő, de így van. Azzal hívjuk fel egymást: „Kaptál levelet Jucitól?”

Csókol és ölel

Pali

1964. december 20.

Palikám édes!

Remélem, amire a levelem megkapod, már teljesen komoly és igazi apa vagy. Túl a szülés – állítólag a férfi számára többszörösen súlyos izgalmain – túl az első napok gondján és azon a szintén sorsdöntő vitán, hogy hogy fogják a Gyermeket nevezni. A felnőtt élet voltaképpen csak most kezdődik számotokra. Edie-nek is írnék ékes angolságommal, de megvárom, amíg tudom, hogy fiúhoz vagy lányhoz kell gratulálnom. Risette-et is sokszor csókolom, gondolom, ezek a gyerekváró napok neki is milyen izgalmasak. De különösen Edie-nek kívánok lehetőleg kevés szenvedést – és sok-sok örömet. Az igazi gratulációt majd akkor kezdem, amikor már az új jövevény nevét, hosszát, súlyát és világra való első reagálását megírtátok. Most pedig boldog karácsonyt mindnyájatoknak!

Néhány „pletyit” rólunk. Meghatva készülünk a karácsonyra, és búcsúzunk az óévtől, amely szelíd és jó volt hozzánk. Jókából nagy fiú lett, a válláig érek, a matematika, a sakk, a versek érdeklik, ami jó van benne, az mind az Apám érdeme. A hozzám való viszonya rám nézve nem a legmegtisztelőbb, mert az a helyzet, hogy szinte én számítok egyedül gyereknek a családban. Ha elmegyek, Jóka kiabál utánam: Vigyázz, ha átmégy a kocsiúton, inkább késs el anyukám, de ne fuss a villamos után. – Ha Jóska nincs itthon Jóka és Pirike felváltva felelősek, hogy ne késsek el az iskolából, idejében induljak. Pirikével való viszonyom sokat változott, összeszoktunk, belenőtt a családba. Jóska változatlanul jó idegekkel, ősz hajjal és mosolyogva szervezi a család ügyeit, sokat dolgozik, töri magát, hogy nyelvet tanuljon (a nyelvtant precízebben tudja, mint én, de én sokkal bátrabban beszélek), s általában véve annyi mindent kibírt már az életben, hogy kibírja az én hol boldog, hol bol-

dogtalan hangulatváltozásaimat is. Apám nagyszerűen van, ma egész nap festett, például nekem egy tulipános ládát – a leveleimnek. Teljesen részt vesz az életünkben, ha társaság van, ő a központ. Megható, hogy legfrissebb növendékeim, a mai 18 évesek is mennyire ragaszkodnak hozzá. Én jól vagyok, csak sokat „nyavalygok".

A távolabbi baráti körből a következő újságok vannak: Megjelent Józsa Tivadar kötete, Bodosi György álnéven. Az első oldalon enyhén idealizált fénykép, Illyés Gyula előszava, ahol Tibort „buzdító versenytárs"-nak nevezi, ezután jönnek a versek. Ahogy mód lesz rá, küldök egy, a szerző által dedikált kötetet. Tegnap ugyancsak szerzői esten voltunk, Fodor Bandinak volt estje. Igen szép este volt. Számomra többek között azért is, mert módom volt Illyés Gyulával való ismeretségemmel „flancolni". Illyés feleségével és Sárközi Mártával jelent meg. Márta jó barátságban van Fodorékkel, Dávid nevű kisfiukat ő fürösztötte meg először, s ezzel az ő általa először fürdetett gyermekek száma, ha jól tudom, elérte az ötvenet. Márta a régi életmentő maradt (Eszter nevű lányának már hét gyermeke van) – mi azonban megint csak hűvösen üdvözöltük egymást. Ezt a viszonyt talán még Kicsi tanár úr rontotta el? Vagy valami más? Az én lelkiismeretem tiszta – hogy őszinte legyek, ezt a hűvösséget sajnálom, mert tudom, milyen jelentős, valóban nagy érték ő. – Németh László sikerrel átélt egy életveszélyes betegséget, s most újra dolgozik. *Irgalom* című regénye folytatásokban jelenik meg a *Kortárs*ban, s ettől a regénytől most én is el vagyok ragadtatva. A regény nagyon szép. A téma: az apa hét évig volt hadifogságban, közben elidegenedett tőle a felesége (bár mindig is idegen volt tőle) – de meghatva, lelkesen, szeretettel várja vissza és fogadja orvostanhallgató leánya. – Mi lesz a folytatás, még nem tudom.

Ha már az irodalmi pletykáknál tartunk, akkor elmesélem a következőket: a héten voltam Csécsynénél, Csécsy Magda anyjánál. Hát az aztán szomorú női öregség! Meghalt a férje, meghalt a bátyja, tizenöt éve külföldön él az egyetlen lánya, s ő itt él egyedül 87 éves édesanyjával. (Arra gondoltam, hogy de jó, hogy Risette [Jónás Pál nagynénje] elment utánad.) Lesznai Anna kint él New Yorkban, tudod, egy ideig Jászi Oszkár felesége volt, Ady írt hozzá verseket, festőnő és iparművész – bocsánatot kérek a tanáros magyarázatért, de senki sem bújhat ki a bőréből. Most lesz 80 éves, és hazulról mindenki felköszöntötte. Csécsyné fűzte albumba a felköszöntéseket: Illyés Gyula, Bernáth Aurél, Füst Milán, Kicsi tanár úr. Apám is írt neki, így kerültem Csécsynéhez. Apám a levelében azt az időt idézte, amikor Czigány Dezső műtermében együtt festettek, akkor már Apám is egyetemi hallgató volt, és az architektúránál a festészet jobban érdekelte. Apám tündéri, szellemes levelét nem idézem, csak annyit mondok, megható volt a gyűjtemény, s lehet, hogy Lesznai Anna önéletrajza most nálunk megjelenik. Illés Endre a lektora, és ő is nagyon szép levelet írt Lesznai Annának. – Színházi újságot nem írhatok, ez a négy hónap úgy telt el, hogy nem is voltunk színházban. Ez részben azt mutatja, hogy nagyon sok a dolgunk, meg azt, hogy az idei darabok nem gyakoroltak különösebb vonzerőt. Füst Milánnak játsszák a *IV. Henrik*ét, régi darab felújítása, azt mondják, kitűnő darab, szép előadás, de mi még nem láttuk. Majd az új évben írok róla. Sánta Feri darabjának – már írtam róla, ami a huszitákról szól, a bemutatója még késik, ez Ferit bizony meg is viselte. De most már nem írok többet, befejezem.

Még az a jó hír, hogy Kapicz Margitot megint meghívták Olaszországba. Januárban indul, újra fél évre.

Kívánok nektek boldog, hangulatos karácsonyt!

Ölelünk valamennyiőtöket Juci

Chicago, 1964. dec. 27.

Jucikám!

Itt vagyok egy kongresszuson, és először számolok be egy kicsit részletesen újszülött fiamról. Még ordít éjjelente, evés előtt is ébren tart valamennyiünket, de különben erős, jól sikerült kölyöknek néz ki. Az anyja hihetetlenül boldog és rendkívül elfogult vele. Szerinte szép, és gyönyörűen lélegzik.

Leveled megkaptam, és annak rendje és módja szerint elküldtem Nyestéének. Nem tudod elképzelni, hogy örülök, hogy emberi és kulturált életet éltek, és időtök van megállni egy szép vers meghallgatására, és emlékezetben tartani az évfordulókat, mint Lesznai Annáét. Magam is tisztelője vagyok Lesznai Annának, és egy pár hónappal ezelőtt végigsétáltunk egy hosszabb útvonalon, meg-megállva és élénken beszélgetve. Ne haragudj, hogy előző levelemben undok megjegyzéseket tettem különböző cikkírókra – de a Te tanulmányod nagyon tetszett és ugyanúgy a *Valóság*ban megjelent értekezésed is. Rengeteget tanultam belőle a mostani középiskolásokról Magyarországon, de úgy érzem, hogy viselkedésük és problémáik lényegében ugyanazok, mint a világ többi részén. Felvetettelek a cikkek alapján a kiadók listájára, és remélem, hogy azóta már kaptál különböző könyveket. (…)

Itt reggel Chicagóban unalmas, szürke és egyedül érzem magam.

Sok csók és ölelés Pali

1965. február 27.

Jucikám!

Megkaptam korábbi és mostani leveled (Pápai Béláról írt cikkel), és nagyon várom a következőt. Persze hogy emlékszem Pápai Bélára, nagyon is jól. Mi, titokzatos, arab felírású jelvényeket cseréltünk középiskolás korunkban és nem ceruzát vagy radírt. Béla testvére (nővére) itt él New Yorkban, és a cikket elküldöm neki. Biztosan jól fog esni neki a megemlékezés. A könyveket kapod? Cikkeidet megmutattam a kiadóknak, és megígérték, hogy azonnal felvesznek a listára.

Csókol, ölel mindnyájatokat

Pali

1965. március 28.

Magdikám, Zolikám!

A tél óta nem írtam, pedig már akkor ígértem egy hosszú levelet. Ígéretemet – csak részben – most váltom be. Tavaszi szünetem első napján, ami húsvét végéig tart, ezen az első napsütötte reggelen írok Nektek. Kik a barátaitok? A régiek közül ki milyen fokban maradt meg, az árnyalatok is érdekelnek. Ha már egy évtizeden át kitartott a levelezésünk és a barátságunk – győzzük szusszal az újabb évtizedben.

Magdi édesapja itt volt nálunk januárban, éppen Jóka születésnapján, hozta a gyönyörű nadrágokat – nem is hiszitek, milyen öröm volt.

A télen viszonylag komolyan dolgoztam. Két tanulmányom most fog megjelenni – ha igaz. Feltétlenül szeretném tudni a véleményeteket. – A tél eltelt, s az az igazság, hogy szépen telt el, a gyerekek nőttek, mi dolgoztunk, barátainkkal együtt voltunk – sőt, lehet, hogy még a barátságban is túlhajtottam magam. Tegnap délutánra is két programunk volt, az egyik barátomtól rohantunk egy volt növendékem lakására, s még mindig volt, ahova elfelejtettem elmenni. Ezután levelemben majd részletes beszámolót írok életünk folyásáról (nem akartam a babitsi melankolikus szót, hogy „múlásáról"). De most előbb néhány „pletyit", mégis érdekesebbeket annál, hogy én hol és milyen hangulatban szoktam meginni a napi feketeadagomat.

Színházba ezen a télen igen keveset mentünk, mert sokat dolgoztunk, s az idei színházi év is kevésbé érdekelt. A Füst Milán-színdarabot láttuk, Palinak írtam róla, nekem nem jelentett túl sokat. Németh Lászlónak két drámáját játsszák. A *Villámfénynél*t láttuk. Állítólag nagy hiba volt ezt a gyönge, tán

leggyöngébb darabját bemutatni, még ha az előadás kitűnő is volt. Az első két felvonásnál nagyon élveztem a negyvenes évek elejének és a vidéki életnek hűséges rajzát – de az utolsó két felvonás idegesített. A világmegváltás kudarca, a női természet csepülése és az ifjúság iránti titkolt szerelem – ez már együtt sok nekem. A *Mathias panzió* bemutatása, azt mondják sokkal jobb, de azt még nem láttuk. A télen két szerzői esten voltunk. Illyésén és Veres Péterén. Ez volt a legnagyobb eseménye életünknek. Mindkét szerzői est elég zártkörű volt – kamarazene muzsikához hasonló – és a legjobb művészek – Jancsó Adrienne és Török Erzsi adtak elő – s mind a két szerző rendkívül értékes, komoly, megrázó beszédet mondott. Sajnálom, hogy jelzőkön kívül egyebet nem nyújthatok, de sajnos lehetetlen a két estet leírnom. Az Illyés-est nagyobb élményt jelentett, de szép volt a Veres Péter-beszéd is. „Jó formában" van, a *Kortárs*ban megjelenik a *Számadás* második kötete, nagy érdeklődéssel olvassuk. Illyés Gyulának megjelent egy kétkötetes tanulmánygyűjteménye, *Ingyen lakoma* címen. Csodálatosan szép!

Ahogy lesz rá módom, elküldöm. Arany János óta ilyen szépen még nem beszéltek művészetről, de nem tudom, hogy bárhol a világon beszélnek-e? Csak már küldhetném, csak már olvashatnátok! A *Húsz órá*t bemutatták filmen is. Ott voltunk a bemutatón, sütkérezve Feri hírnevében. (Csak két barátját hívhatta meg, s azok mi voltunk Jóskával, hogy folytassam örök hencegésemet.) Magdi utolsó levelében írta, hogy Hernádi regényét olvasta újra. Neki is megjelent a *Kortárs*ban egy újabb regénye, *Folyosók* a címe. Ez a regény még jó is lehetne, de szerintem rossz. A szabad gondolattársítások már úgy elburjánzottak, hogy terhessé váltak. Ezenkívül most felcsapott a szabad szerelem apostolának, ami enyhén szólva komikus. A legjobb témáit pedig meg sem írja. Az *Így jöttem* film forgatókönyve azonban valóban művészi volt. Ő írta, Jancsó rendezte – az érték volt. Kár, hogy nagyon rövid ideig játszották. – Két hete volt itt [Herbai] Ágnes. Akar Nektek írni, főként Zolinak, hogy az igazat megmondjam, azt akarja Zolitól megkérdezni, hogy nem neveltük-e őt rosszul, túlságosan lelkesnek, ideákért lobogónak, naivnak, célt keresőnek. (…)

Holnap majd folytatom.

Sokszor csókol benneteket

Juci

1965. július 12.

Palikám édes!

Nyári szünet van, és most rengeteg levelet fogok Nektek írni, mert igen sok mondanivalóm van. De kezdjük el előbb néhány híren és üzeneten. Kaptam egy levelet a Lexikon szerkesztőségétől, hogy írjam meg Pápai Béla életét. Ebből az alkalomból a főosztályvezetővel, Kicsi Sándorral kellett beszélnem. Tíz év óta először, még ha telefonon is. Veletek lényegesen elevenebb a barátság, mint vele. De ez a beszélgetés érdekes volt. Mind a ketten sejtettük, hogy újabb évig nem fogunk beszélni, s elképzelhető, hogy úgy halunk meg, hogy többet már nem is beszélünk egymással szemtől szembe. Most a telefonban iránt érdeklődött, s elkérte a címedet is, mondván, hogy írni fog neked. (…) Józsa verseskötetét elküldtem, megkaptad? Valamint küldtem egy júniusi *Valóság*ot, amelyben benne volt egy szociográfiám a gimnáziumból kimaradt diákokról. Várom róla a véleményedet, de csak akkor ha pozitív, mert tudod, hogy a kritikát igen rosszul viselem. A cikket különben a felére rövidítették, de így is örültem, hogy megjelenhetett. Azóta megjelent a júliusi *Új Írás*ban egy írásom – azt meg úgy lerövidítették, hogy elkezdtem sírni, amikor elolvastam. Mindezek ellenére örülök, mert ebben az évben öt publikációm jelenhetett meg. Jó visszhangja volt ezeknek az írásoknak, ez azért önbizalmat adott. Mindez teljesen Jóska érdeme, mert én egyáltalán be nem mentem, senkivel egy szót nem tárgyaltam. Minden tekintetes, magabiztos embertől szívgörcsöt kapok. Annak idején Zoli kérdezte, hogy milyen könyvet küldjenek nekem, vagyis inkább küldessenek valamelyik kiadóval. Most azt mondanám: Mary McCarthy összes műveit.

A *The Group* nagyon tetszett, nem lettem „feminista”, de a női írók most valahogy jobban érdekelnek. McCarthyn kívül Simone de Beauvoir, akinek műveit már régóta ismerem. S hogy a témánál maradjunk, nálunk nemrégiben megjelent Benedek Marcell fordításában és előszavával Magdalen von Meysenburg önéletrajza és levelei *Nagy emberekre emlékezem* címmel. Az eredeti címe más. Zoliéknak feltétlenül el kell olvasniuk, hiszen sok németországi emléket elevenítene fel ez a rokonszenves írás. Benedek Marcell különben majdnem vak, olvasni nem tud már. Tanítványai olvasnak föl neki, régi műveit újra kiadják, és rendszeresen ír rádiókritikát. A Neked küldött *Valóság*ot is mutasd meg Zoliéknak. Nem tudok több példányt küldeni, mert most minden folyóirat azonnal elfogy, ahogy megjelenik. A *Valóság*ban különben Kemény Pistának is van egy cikke Horváth Ádámnéval közösen. Az asszony Sárközi Márta fiának az elvált felesége, különben Bárdos Lajos leánya.

Én nem ismerem, de ezt a családi vonatkozást meg akartam írni. Egészen fiatal asszony, két kisgyermekkel. Azt mondják, nagyon rokonszenves. Pistával együtt dolgozik a könyvtárban. Horváth Ádám különben a legnagyobb zenei események közvetítését vezeti a televízióban. Ezekről azért pletykálok, mert Márta köréhez tartoznak, s úgy gondoltam ez érdekel Téged. Kemény Pistáról még azt akarom megírni, hogy meghalt az édesanyja, Szonja néni 82 éves korában. Nagyon aranyos ősz néni volt, okos, szellemes, kedvesen horvátos beszédével és emlékeivel. Szép temetése volt, három fiának minden barátja megjelent.

Ugyanebben az *Új Írás*ban, amelyikben megjelent az írásom, olvasható Kunszabó Ferenc novellája is. Ez a fiú növendékem volt annak idején a szakérettségizők tanfolyamán. Itt ő volt a legtehetségesebb tanítványom. Élete legnehezebb éveiben is írt nekem. Kiszabadulása után egy ideig lakott is nálam. Aztán udvarolt egy tanítványomnak, akivel nagyon csúnyán szakított, és akkor én is megharagudtam rá. Tehetséges fiú, csak kötözködő természetű. (…)

Most pedig mirólunk. Hála istennek jól vagyunk. Két nagy eseménye volt az életünknek. Az egyik, hogy két hétig erdélyi vendégeink voltak. Örültünk, hogy itt lehettek, és vittük őket mindenhová, ahová magunktól nem mentünk volna. Megnéztük Németh László darabját a *Mathias panzió*t. Ez igen szép darab, sokkal jobb, mint a *Villámfénynél*. Tolnay Klári játszotta a főszerepet. Ahogy alkalmam lesz, elküldöm Németh László új regényét, a címe: *Irgalom*. Én az egyik legszebb művének tartom. Aztán voltunk együtt a Kis Színpadon, mert a politikai kabaré nagy újságnak számít. S az ő kívánságukra megnéztük Molnár Ferenc *Olympiá*ját. Szerintem ez a legjobb Molnár Ferenc-vígjáték. Nem elviselhetetlenül léha és nem is szentimentális. A jó gúnyolódás még ötven év elteltével is eleven. Az Amerikából hazaérkezett Darvas Lili játszotta a főszerepet, s nagyon mulatságos volt. Annyi minden elveszett, de ez a típus ma is elevenen hat. Persze ezt már egy kicsit melankolikusan mondom az elveszettek miatt. Aztán elmentünk az Irodalmi Színpadra, ahol Szabó Lőrinc-est volt. Jégeső esett, mégis megtelt a színház. Az idegeneknek mindig is hencegünk azzal, hogy a magyar közönségnek milyen nagyfokú a kulturális érdeklődése. Persze főként diákok és idősebb emberek ültek a nézőtéren. A középkorúak kevésbé kiéhezettek a versmondás hallgatására. Ennek ellenére szép élmény volt.

Ahogy az erdélyiek elutaztak, elindultunk mi négyen: Jóska, én és a két gyerek, felnőttkorom első külföldi útjára, Lengyelországba. Több lengyel

barátunk van, akik úgy fogadtak bennünket, mintha hercegek lennénk. Nagy élmény volt Krakkó és a Zakopane környéki csodálatos tájak. (…)

Mindnyájatokat ölel

Juci

1965. november 8.

Drága Magdikám, Zolikám!

Régen nem írtam. Ködös őszi nap van, de a kedélyemet ez nem rontja. Ilyenkor örül az ember igazán az otthonának. Az itthoni helyzet a következő: Jóska a stúdióban dolgozik, Pirike tanul, az influenzás Jóka az ágyban fekszik és a *Nyomorultak*at olvassa. Apám a Rózsadomb cukrászdában van a barátaival. Én az ebédlőasztalon írok, amíg meg nem jön a tanítványom. (…)

Egyetlen ajándékom ősszel az *Ábel füstje* című kötet volt, Áprily versei. Nem tudom, megkaptátok-e? Valamint azt sem tudom, hogy júliusban Pali megkapta-e az *Új Írás*-számot, amiben benne volt egy visszaemlékezésem. *Szüleim világa* – címen jelent meg, életem „fő művének" egyetlen részlete. Némileg megrövidítették, de így is örültem, hogy megjelent. Szívvel és őszintén írtam, mai napig húzódó érzelmi és gondolati láncokkal, számomra igen fontos gondolatkapcsolatokkal. Rosszulesik, hogy nem reagáltatok rá, én persze meleg baráti szót reméltem, de még egy morgás is több ennél a hallgatásnál.

Aztán magatokról írjatok valamit. Az utolsó hír az volt, hogy együtt ünnepeltétek a húszéves házassági évfordulótokat. Ígértetek levelet, de nem jött. Most már a magnetofonszalagra is válaszolok: küldhetsz Zolikám, nagyon jó lesz hallani a hangodat, de csak ha rendes postán át tudod küldeni, s ha a családról szól és rólad, szigorúan a belvilágról. Látod, ilyen az élet és az emberi természet, még ha ajándékot kérek, és elfogadok, akkor is feltételeket szabok. De küldjetek hamar levelet és szalagot, mert nagyon szeretném tudni, hogy vagytok. S ahogy ez a levelem megjött, azonnal kérek egy lapot. Paliékkal tart a barátság? Ha írok, megmutatjátok neki, s ő megmutatja-e, amit én küldök, cikkeket, tanulmányokat, amit írtam? Közérzetem szempontjából fontos, hogy amit elmondtam, elmondhattam, lesz-e folytatása, nem? Persze reménykedem. – Mi hála istennek jól vagyunk. Nagyon itthon élünk, a család kisebb és a baráti társaság nagyobb körében. A kisebb körben várjuk, hogy Jóskával temperamentum kérdésében mikor kerülünk egymás hatása alá: mikor lesz Jóska ideges, hajszolt, önkínzó, gyötrődő, én pedig mikor leszek nyugodt, tempós, derűs, határozott. A házaspárok állítólag egy idő után átalakítják

egymást – hát most várom ezt a folyamatot. A gyerekek jól vannak egymással is velünk is. Apám a külvilágtól több ízben kapott elismerést, ez vitathatatlan. Nem érdemelne-e még többet, az vitatható – de hogy saját otthonában ő a „nagy ember" – az megint bizonyos. Jóka most matematikai egyetemi tankönyveket hozott haza, és megdöbbenve látta, hogy „apu mindent egyből tud, ami benne van". Pirike viszont művészettörténésznek készül, egyelőre mindig mindent jegyzetel. Nagyon jól összeszoktunk. Még egy eseményről kell titeket értesítenem. Jókát Jóska adoptálta. Így a neve hivatalosan is Kéri György lett. Hogy erre miért volt szükség? Részben, mert ez a forma felel meg a valóságnak. Ahányszor bemutatkozott és Jofka nevét, a „Lázár Györgyöt" kimondta – nekem mindig a hideg futott végig a hátamon. Többek közt azt sem tudtam megszokni, hogy az én fiam Jofkával és annak feleségével és ne énvelem legyen egy néven. A Lám család – akik Jofkára a névváltoztatáskor nagyon haragudtak, most Jóka örökbefogadását helyeselték, és nagyon szép levelet írtak Jóskának. Apám is így tartotta rendjén valónak. Jofkát a kérésem talán megsértette, de olyan nemes volt, hogy azonnal beleegyezett. Azt mondta, hogy ha ez nekem így jobb érzés, akkor azonnal beleegyezik. S ettől én úgy meghatódtam, hogy megbékültem Jofkával. Elrendeztem a róla való emlékeimet, kiegyeztem a múlttal, életemnek azzal a szakaszával, ami hozzá fűződött. Most ha rá gondolok, tudom azt is látni az életében, ami vitathatatlanul érték és nemes vonás. Mert van ilyen sok. Most, hogy formailag is megteremtette a fiam és a köztem való kapcsolatot, megnyugodtam – mert persze azért ezt a lépésemet hosszú vívódások előzték meg.

Különben az ősz azzal telt, hogy a szállóvendégeimről gondoskodtam. Először is itt volt szeptemberben az a lengyel család, akiknél mi voltunk júliusban. Itt volt a barátnőm, a bátyja, 70 éves mamája. Ők itt laktak nálunk, a férj nem nálunk lakott, de ő is meglátogatott. Kitűnő mérnök. Lengyel barátnőm velem egykorú, életerős és életvidám asszony, tele praktikus józan ésszel, életbölcsességgel, rám igen jó hatást tett. Mutogattam Budapest műemlékeit, a Mátyás-templomot és sorba az összes török fürdőket, felmentünk a Hármashatár-hegyre. Élveztem lelkesedésüket és érzékenységüket. Sok embert kalauzoltam én már a Nemzeti Galériában, de ők voltak az elsők, akik a XIX. század festészeténél szó szerint zokogtak a Madarász-képnél, a *Hunyadi László siratásá*nál előszedték a zsebkendőiket. A következő vendégünk Lám Béla volt, az exapósom, akit Pirike is nagypapának hív. A két gyerek augusztusban lent volt náluk Kolozsvárott. Most ő adta vissza a látogatást. Feleidőben Jofkánál, feleidőben nálunk lakott. Ekkor „zsúrt rendeztünk". Apám,

Lajos bácsi, Apósom s még egy tündérien okos, ugyancsak velük egykorú ornitológus, Mansberg Árvéd, muzsikus, nagy turista – (nem ismeritek) – tiszteletére. Együtt voltak a „nagy öregek" – jó egészségben, tele életszeretettel. Csak Lajos bácsinak gyöngül a szeme – „első tavasz, hogy nem láttam meg az erdőben az ibolyát" – (én olyan aggódva sajnáltam, hogy egész éjszaka nem aludtam) – de ő is jól van, készül Erdélybe az unokáival. Az Isten tartsa Apámat, őket, hiszen olyan csodaemberek. A volt Apósom különben megírta az élettörténetét (most is mérnöki munkát végez), eljegyzését Csinszkával, Ady megjelenését, a régi Kolozsvár képét – majd az első világháborút, Szibériát a cárizmus idején. Nagyon reméljük, hogy egy éven belül megjelenik. Igen érdekes életút az övé. A régi úri világ védett gyermeke – akinek azonban nem felelt meg a gőg, és nem igényelte a védelmet. Magabiztos műszaki ember – egyetemi tanár – akit azonban hiúságmentes és beteljesült szerelem vitt az irodalom felé. – Most időskorában különösen. De sok boldogtalan író dilettánst ismerek, akinek az üdvösségét a megjelenés adja. Ő az elmúlt években magabiztosan írt – a magányra is elkészülve –, úgy remélem, hogy megéri a sikert. Most még hozzáteszem, hogy az elmúlt két hétben két lakodalomban is voltunk, akkor majd látjátok, hogy nem volt esemény nélkül az életünk. Jóska öccse [Kéri Imre] tartotta lakodalmát Lajosmizsén és az unokahúga [Jászgulyás Etelka] kint a tanyán. Nagy, százszemélyes lakodalom volt mind a kettő – a házban nem fértünk, kint voltunk az udvaron sátorban. A második lakodalomra [Járdányi] Paliék vittek minket le autón, őket is meghívták. Jóska unokahúga különben szintén érettségizett, s ha igaz, még majd az egyetemet is elvégzi – de ezek a nagy családi összejövetelek még természetesek neki. Színházba nemigen járunk, a televízióban mindig akad egy-egy színielőadás vagy értékesebb film, hangverseny. Azt aztán nézzük együtt, legkevesebbet Jóska, mert ő nagyon vigyáz az idejére. Én többet nézem, csak rossz lelkiismerettel. A héten játszották a Zeneakadémián Pali egyik zenekari művét, amit az édesanyja halálára írt, *Vivente et moriente* – ekkor ott voltunk. Ezenkívül még egy irodalmi esten voltunk, Tamási Áronén. Nagyon szép volt, a legszebb novelláit adták elő kitűnően. Ő elmondta az élettörténetét, persze sok játékba ágyazva. Az ugyancsak öreg Palló Imre énekelt igen szép székely népballadákat. Szép este volt. Most nem írok többet, ma még fordítanom kell és húst sütnöm. Gondoljatok ránk, és írjatok hamar.

Apámmal, Jóskával, Gyerekekkel együtt sokszor csókolunk mindnyájatokat, Katicát, Attilát még külön is.

Juci

1967. szeptember 10.

Magdikám, Zolikám!

Hosszú szünet után jelentkezem sok-sok mondanivalóval. Szomorúsággal, örömmel – mindennel lesz tele ez a levél. Küldjétek el Palinak is – mert nem tudok mindent kétszer megírni, mintha csak itt lennétek a „studiban". Egyszer azt álmodtam, hogy én vagyok Nálatok, s Magdi hoz nekem habos feketét. – Először a szomorúságon kezdem, Lajos bácsi halálával. Most két éve, hogy itt volt nálunk. Arról panaszkodott, hogy egyre rosszabbul lát. Zöld hályog volt a szemén, attól félt, hogy a szeme menthetetlen. Bár akkor még csak apró tünetek voltak – most is emlékszem a szép, patetikus hangjára: „első tavasz volt, hogy nem láttam az ibolyát, a fejem fölött a madarat", de az utcán még büszkén egyedül közlekedett. Amikor elment, egész éjszaka sírtam, három altatóval sem tudtam elaludni, másnap rosszul lettem az iskolában, le kellett hogy fektessenek. Néhány hónap múlva újra itt volt nálunk, én azóta meglátogattam – de a gyászt akkor éltem át azon az éjszakán. Éreztem, hogy a sötétséget nem fogja kibírni. A telet letargikus hangulatban töltötte. Márciusban még meglátogattam, nagyon érdekesen, meghatóan beszélt a gyerekkoráról. Márciusban következett be egy teljes idegösszeomlás – amit esetleg véredényelmeszesedés okozott – (ez körülbelül két héttel az én látogatásom után történt) – s ebbe az apátiába halt bele. Nem tudom, Zolikám, hogy lehet-e meghalni „betelvén az élettel" – ahogy Kodállyal kapcsolatban írtad. Talán lehet nyugodtan, szépen elmenni, de az elmenőt elbúcsúztatni? Szépen, nyugodtan? Tudod, van az a szép Eötvös József-hasonlat, hogy az ember tűz, fényt és meleget áraszt. A fény az megmarad (?) – de aki amellett a meleg mellett töltötte az életét? Mártának nagyon nehéz, azt hiszem Lajos bácsi inkább volt támasza, mint Dezső, s talán lelkileg is több kötötte hozzá. Márta fiát, [Mészáros] Gyurit különben tanítom, nagyon kedves, okos, érzékeny kis kamasz fiú. Lajos bácsi különben nagy családot hagy itt, Zsoli lánya, akit Ti még mint kislányt láttatok, Ádika (Adrienne) – férjhez ment egy erdélyi fiúhoz, képzőművészhez. Itt élnek Pesten, a fiú apja Erdélyben pap – ott volt az esküvőjük. Lajos bácsi még a télen ott volt [Péterfy] Gergő nevű dédunokája keresztelőjén. Három gyerekét, öt unokáját nevelte fel, Mészáros Gyurit is ő tanította franciául. De ne is beszéljünk többet a halálról! Nem tudjuk lemérni, hogy kinek a hiánya a legkétségbeejtőbb! Mert Kodály feleségéről, akiről a barátai azt mondják, hogy nagyszerű, nemes, tiszta lélek, s aki megszépítette Kodály utolsó éveit, s boldog volt, hogy egy ilyen nagyszerű embernek nemcsak a fényét, de a melegét is kapja – igen, róla is csak szomorúan lehet beszélni,

mint mindenkiről, aki a legtöbbet elveszíti. Elküldöm különben, amit Kodály írt Járdányi Paliról – akinek a halála valóban olyan borzasztó, olyan igazságtalan volt. Csak azért írom le, mert olyan kedves történet. Pali felesége, Pintyő ott volt Kodálynál a gyerekekkel, s Kodály próbálgatta, hogy milyen a hallásuk. Zsófika azt mondta: „Könnyű a Kodály bácsinak, leolvassa a zongoráról." – Kodály halála után valami furcsa fényt kapott ez a kis gyerektörténet. Kassák és Füst Milán haláláról bizonyára olvastatok. Kassáknak a regényeit szeretem jobban, mint verseit. *Az út vége* című regényét a magyar lélektani regény egyik remekének tartom, és nem hiszem, hogy világviszonylatban sokan felveszik vele a versenyt. De őket nem ismertem személyesen. Nagyon megrázott egy ugyancsak 80 felé járó kollégám halála, aki 16 nyelvet tudott, s én évek óta nagyon sokat tanultam tőle – írtam is róla egyszer – Kováts Gyulának hívták. Jaj, régen abba akartam hagyni a gyászkrónikát – de ez a betegségem. Mindenkit állandóan a haláltól féltek, akit szeretek. Apám derűje, Jóska nyugalma a támaszom – s éjszakánként felébredek, és sírok, s altatóval alszom, ha alszom. Olyan derűs történeteket szeretek hallani, amit Kolozsvárott hallottam, hogy egy nyolcvanéves bácsi özvegyen maradt, és megnősült. A menye meg lebeszélte: Hát édesapám nincs meg nálunk mindene? Nem viseljük gondját? Mire a bácsi azt felelte, de hát édes gyerekeim, csak nem kívánhatjátok, hogy nyolcvanéves koromban az ablakon ugorjak ki, ha a férj hazajön? (…)

Jóskával lementünk öt napra a Balatonra, az én Józsa Tivadar nevű gyermekkori barátomhoz, aki ott körorvos. Bodosi György néven verseket ír. – *Az öröm szavai* című kötetét már elküldtem Nektek, különben is már biztos írtam róla, mert nagyon szeretem. A kötet Illyés bevezetőjével jelent meg. Hát az ő révén egyszer Illyésnél, egyszer Németh Lászlónál töltöttünk egy-egy délutánt. Mind ott laknak azon a csodálatos Tihanyi-félszigeten. Illyés sok szeretettel beszélt Rólad, mondta, hegy kevés színész tud olyan szépen, értelmesen, tiszta hangsúllyal verset előadni, mint Te, s hogy milyen csodálatos memóriád van. Nem akarta elhinni, hogy valaki így tudja a *Reformáció genfi emlékműve előtt* című verset. Talán egész útjának legszebb emléke a Veletek való találkozás volt – mert voltak, akik őt összetévesztették Illés Bélával és Weöres Sándort Veres Péterrel… Szóval azért ott sem éri el mindenki a Ti színvonalatokat az élet semmilyen területén.

No, most a két „nagy embernél" töltött egy-egy délutánról, egy Thomas Mann-novella jutott eszembe, *Nehéz órán* a címe. Goethét, a nyugodtat, vagyis szenvedélyeiben is kiegyensúlyozottat, harmonikusat, mindenhez értőt hasonlítja az örök kínban, kételyben, félelemben élő Schillerhez. (Ha már ez a levelem csak nagy emberekről és művekről szól, igazi sznob levél lesz, hadd tegyem hozzá egy szegény irodalomtanár megjegyzését – hogy amikor ezt a novellát a gyermekeimnek évek óta felolvasom, mindig elmagyarázom, amit Schiller a „naiv és szentimentális" költészetről írt. Itt valami nagy, érdekes alkati különbségről van szó. Oda lyukadok ki, hogy nekem Illyés Gyula Goethe, Németh László Schiller, – bár ezt nekik sohasem merném megmondani –, de nektek mindent leírok, ami eszembe jut. Illyés nem szereti a német irodalmat, talán még Goethét sem – a hírek szerint.) Szóval Illyés megragadóan életerős és fiatal. Mindennap maga vágja fel a fát s egész télre való tüzelőjét. Eleven, sziporkázó, szenvedélyes, mindenről tud, csodálatos előadó. Én bevallom, hogy az egész magyar irodalomban Arany János óta őt szeretem a legjobban. Jobban, mint Adyt, mint József Attilát, mint Szabó Lőrincet, mert nemes, szerény, egészséges, szenvedélyes, felbecsülhetetlen gazdag az életműve, ragyogó szellem. Ővele már voltam együtt néhányszor, Németh Lászlóval viszont most találkoztam először. A váratlan élmény az volt, hogy ez a találkozás olyan jól sikerült. Télen nagyon beteg volt, de már úgy látszik, túl van a veszélyen. Eleven volt, jókedvű, fiatal. Ezt a „fiatalt" úgy értem, hogy meghatóan érdeklődő és reagáló a mi életünkre. (Persze mind a két vendégséget annak köszönhettük, hogy Józsa-Bodosinak vagyunk a barátai, de itt még az is segített, hogy írtam egy könyvéről – az *Irgalom*ról – ismertetést, és tetszett neki.) Tehát önzésem folytán az örömöm az volt, hogy mi érdekeltük, kapcsolatot találtunk. Apámról, Jóskával való közös ifjúságunkról és Rólatok beszélgettünk. S ha gyámoltalanságom és betegségem miatt édesanyádat most nem is tudtam meglátogatni, a barátságomat abban lássátok, hogy boldogan beszéltem Rólatok. Mezőtelkiről és arról, hogy „jókedvűen kezdjük a napot". Eszembe jutott az a szép derűs nap, amit Telkiben töltöttem nálatok! Szóval a sok-sok emlékezéssel együtt küldök négy dedikált Németh László-könyvet. Az elsőt Zolinak dedikálta, aztán kértem egyet Magdinak is, név szerint. Név nélkül, de nem személyes jelleg nélkül dedikált könyvet küldök a címetekre. Egyet Palinak, egyet a Másiknak. Nem hagyhattam ki őket sem ebből a szellemidéző délutánból. Persze azt sem tudom, hogy a tavasszal küldött könyveimet megkaptátok-e? Már nem emlékszem, hogy mi mindent küldtem, csak azt tudom, hogy köztük volt *Toldi* – Attilának, s *A költő felel* – Katicának.

Millió csók

Juci

1967. december 4.

Jucikám édes!

Itt csámcsogom két leveled már jó ideje. Te nem is tudod, hogy itt most ez mennyit jelent számomra. Azt is köszönöm, hogy Józsával (meg másokkal) melegen tartottad emlékem. Tibor (ahogy nevezed) hihetetlenül érdekes ember. *Az öröm szavai*t naponta olvasom, és új verseskönyvét türelmetlenül várom. Ugyancsak türelmetlenül várom a Te megjelenő könyved. Küldd azonnal. Nyeste megkapta a könyveket, s írta, hogy az enyém odaadja, amint a Keleti-partra érkezem. Ez most lesz rövidesen, karácsony után, amikor egy hetet New Yorkban fogok tölteni. Jucikám édes, itt New Mexicóban kell rájönnöm arra, hogy Te valójában bölcs vagy. Az idő szinte mindenben Téged igazolt. Ez nem tömjénezés. Abban is Téged igazolt, amikor lefeküdtél Jókával egy kis délutáni szunyókálásra. A jelenetre, amit említesz, jól emlékszem. Benyitottam, s a szemem még nem szokott hozzá az elsötétített szobához, mikor láttam, hogy a díványon szenderegsz Jókával együtt. Az egész olyan védettnek látszott számomra, olyan távolinak a valóságos élettől, hogy olcsón gúnyolódtam a jeleneten. Jucikám, most kérek ezért elnézést. Te tudtad, hogy a pillanatot meg kell ragadni, és nagyon kevés lehetősége lesz az embernek arra, hogy négyéves kisfiával együtt délután leheveredjen. Híreid barátainkról érdekesek. Jó érzés tudni, hogy produkálnak, és jobbak, mint közepesek. De talán még jobb az, hogy most újra szükségét érzik a fiatalkorban létesített barátságok felelevenítésének. Kicsi Sándor írt (ezt Józsának köszönhetem) hosszú, szép, meleg levelet, s ő is arról beszél, hogy milyen kevesen vagyunk generációnkban. Ismerünk mindenkit (különösen ő), és számon tartunk mindenkit. Érdekes, hogy Vitányi Iván is ír egy ideje rendszeresen. Kérte, hogy írjak egy cikket a *Valóság*ba, sőt egy barátja Simai Miska, aki az Egyesült Nemzetek egyik gazdasági bizottságában dolgozik New Yorkban, ezt megismételte. Azt mondja, érdekes lenne, ha leírnám élményeimet itt New Mexicóban, miképpen költöttünk el 60 millió dollárt az indiánokra. Azonban azt hiszem, ez talán még korai. Deák Évával találkoztam New Yorkban (a gazember biztosan nem említette), s [Deák] Pityu jó barátom, két évig laktam együtt vele. Jucikám én is ábrándozom, hogy talán sikerül kijönnöd egy látogatásra ide. Csodálatos lenne.

Képzeld, felfedeztem két magyart itt Albuquerque-ben. Az egyikre úgy akadtam, hogy a telefonkönyvben láttam egy nevet: Szilvássy. Rögtön felhívtam. Találkoztunk, s kiderült, hogy itt az állatkórházban állatorvos. Azonban inkább Krúdy Gyula lapjairól előlépett nyíregyházi takarékpénztári igazgatóhoz hasonlít. Patetikus ünnepélyességgel beszél, borongós homloka fölött magasra fésült a haja. Gyengéje az ital. Nem bír az itallal, de az ital sem bír vele. Sohasem részeg vagy hangoskodó. Van egy bölcs pesszimizmusa: úgy fogadja az életet, ahogy jön, s tudja, hogy amit nagyon szeretünk, azért fizetni kell. Ő az italért fizet. Felettesei kérlelhetetlenül mellőzik. Mikor leülünk együtt, elkezdi visszasírni az elmúlt időket, a szívem meghasad érte. Olyan, mint egy figura egy rossz színdarabban. A másik magyar egészen más típusú. Itt tanul a doktorátusért, és talán 16 esztendős lehetett 10 évvel ezelőtt, mikor ideérkezett. Teljesen beilleszkedett az itteni környezetbe, de ugyanakkor Illyést és József Attilát olvas. Egy évig élt a San Juan indián pueblóban. Kitűnő vadász és halász. A környező hegyeket nálánál jobban senki sem ismeri. Kint lakik fiatal amerikai feleségével a városon kívül, és telkén fácánok és őzek járnak keresztül. Csütörtökön megyünk hozzájuk egy fácánvacsorára. Náluk mindig van bőven jó magyar bor is.

Jucikám, mit mondjak magamról? Itt az élet kényelmes, érdekes és színes. Edie-vel időnként lóra ülünk, és megyünk fel kis spanyol falvakba régi templomokat nézni. A patakparton néha megállunk, és ásunk indián nyílhegyek után. Házasságunk itt határozottan megjavult. Több tart össze most bennünket, mint Benjámin. A kölyök különben jóképű, erős és mulatságos. Nevetésével tele van a ház. Egy ún. „Montessori" óvodába jár, ahol a gyerekeknek „dolgozni" kell, s hazajön kivágott képekkel és mázolmányokkal. Az anyja felteszi őket a falra. Karácsonyra felmegyünk a hegyekbe, Taos környékére egy kis viskóba. Risette New Yorkban van, és őt hiányolom a legjobban. De minden héten beszélek vele telefonon. Úgy érzem, jól van, de ezt sosem tudom biztosan. Risette sohasem panaszkodna. Nagyon érdekes, amit a nagybátyámról, Paliról írtál. A világ egyik legfurcsább képlete, sohasem voltam vele jó viszonyban, s most persze ezt is sajnálom. Nekem kellett volna őt felfedeznem, s közelebb kerülnöm hozzá.

Sajnos fantáziahiányban szenvedek, s ezért csak egy IKKA-csomagot küldök karácsonyra.

A régi barátsággal ölel, csókol

Pali

1968. május 20.

Jucikám édes!

Ez csak egy hirtelenjében, írt levél. Hosszabb válaszra lenne szükség, jól tudom, de most van az év vége, és rohanunk jobbra-balra. Hál'istennek, hogy Aladár bácsi jobban van! Tóni [Gyenes Antal] is mesélt betegségéről és Aladár bácsiról nagy tisztelettel és szeretettel. Ő is említette, hogy a nehezén már túl van, és idézte humoros megjegyzéseit, amelyek bizonyították, hogy a régi énje újra visszatért. Jucikám, persze azonnal meg akartam venni a gyógyszert. Azonban ez a cég nem szállít Amerikába, s a megrendelés hosszú időt vesz igénybe. Azért elküldtem a receptet egy barátomnak Németországba, aki egy teljesen megbízható, lelkiismeretes ember, és megkértem, hogy vegye meg a gyógyszert, és küldje el azonnal a címetekre. Biztos vagyok benne, hogy rövidesen megérkezik. A farmerruhák is majd jönnek, az előkészületeket már megtettem.

Érdekes és jó volt Tónival együtt lenni. Nehezen kerültünk össze, de mikor végre találkoztunk, a régi hangot egy rövid idő múlva meg tudtuk találni. Annyi, de annyi közös ismerősünk van. Az első nap csak pletykálkodással telt. Tóni kitűnő előadást tartott a magyar mezőgazdaság szociológiai kérdéseiről, és igen jó benyomást tett mindenkire. Sajnálatos, hogy East Lansingben volt elzárva. Ez a hely Amerika legunalmasabb helye.

Rövidesen New Yorkban leszek – augusztusig –, a címet majd megírom egy levlapon.

Minden jót Jucikám, gyors gyógyulást kívánok Aladár bácsinak, Jóskának ölelésem, és a gyereket csókolom.

Pali

TANÍTVÁNYOK BESZÁMOLÓI AZ EMIGRÁCIÓBÓL 1957–1968

A bélyegről látszik – elképzelem megdöbbentő hatását, hogy Amerikában vagyok. Úgy látszik, a sors akarta így. Hogy örüljek-e vagy sem, magam sem tudom.

Hámori András, 1959

Sós Júlia
Jegyzetek disszidált diákokról
(részlet)

Néhány emlékem felidézésével szeretném kezdeni. Tízéves érettségi találkozóra mentem volt diákjaim közé. Ahogy beléptem a fiatal férfiak és hozzájuk tartozó feleségek és menyasszonyok társaságába, megpillantottam egy ősz hajú, ősz bajuszú idősebb urat. Csak amikor kezet fogtunk, ismertem fel egyik volt diákunk édesapját. A fia elhagyta az országot, ő pedig eljött fia volt diáktársai közé, hogy levélben beszámoljon neki életükről, s ő is mutogassa fia leveleit, fényképeit, angol nyelven megjelent írásait. Az egész jelenetben volt valami nyomasztó és szívfájdító.

Idén karácsonykor egyik vendégünk szétteregette az asztalon az idegen országokból érkező üdvözlőkártyákat. „Mennyi szép lap" – mondta. „Mennyi bélyeg!" – mondta a kisfia. De én nem tudtam zavartalanul örülni. A nagyvilágból érkező magyar sorok láttára óhatatlanul is élő és halott klasszikus költőink sorai jutnak az ember eszébe. Személyes tapasztalataim is megegyeznek a versekével: a közös remény, küzdelem, emlék és élmény a legerősebb kötőanyaga életünknek. Akár boldogtalanok, akár boldogok, van valami fájdalmas abban, ha azok, akikkel életünk egy részét töltöttük, tőlünk messzire kerülnek.

Minden tanárnak, aki már 15-20 éve dolgozik, vannak ilyen emlékei. Hatásukra elgondolkozunk távolban élő volt diákjaink sorsán.

Mit írnak volt diákjaink, mi az, amit a hazai életben a legtöbbre becsülnek, aminek emlékét a legtovább őrzik? Ami írásra készteti őket, holott elmentek, ami után vágyat éreznek, holott máshol az új élet elevensége a vonzerő – erre nem tudunk pontos feleletet adni. Többről van szó, mint színházról, folyóiratokról, előadóestekről. Pontosabban kifejezzük a hazai élet távolba is ható vonzerejét, ha azt mondjuk: a magyar társas élet általában színesebb, érdekesebb, kulturális tartalomban is gazdagabb, mint azok a társas formák, amelyeket más országokban találtak. Illusztrálásul néhány levélből idézek. Egyetemi hallgató írja Ausztráliából: „A különböző társaságok könnyen befogadtak, de én mindenütt rosszul éreztem magam. A partik abból álltak, hogy leitták magukat." Tudományos kutató Amerikából: „Sohasem lesznek olyan barátaim, mint odahaza." Mérnök Nyugat-Németországból: „Gazdaságilag sokat emel-

kedtem, szellemileg deklasszálódtam." Elsőéves egyetemi hallgató Kanadából: „Annyira csak az angolszász kultúrát ismerik, hogy mivel tudtam valamit Dantéről is, Dosztojevszkijről is, zseninek számítottam." Irodalomtörténész Angliából: „Egyre inkább úgy látom, hogy baráti körökben él Magyarország. E kettő összeolvadt számomra, együtt hiányoznak."

Miközben megteremtették új életüket, beilleszkedtek az új színtér keretei és formái közé, a hazai társas és baráti körök életét sokan továbbra is nagy becsben tartják. Ha azt vizsgáljuk, hogy a távolra szakadt fiatalok közül ki az, aki nem futotta ki a formáját, úgy a legtöbb lemaradást, a legtöbb „holtvágányra futást" éppen a szellemiek területén találjuk. Az elmúlt nyáron hazalátogatott egy volt diákunk Dél-Amerikából. Kitűnő képességű és ráadásul annak idején kitűnő tanuló diák volt. Itthon igazságtalannak érezte volna, ha nem végezhet egyetemet. Kint tíz éve titkárnősködik, de iskolai végzettsége az a két gimnáziumi osztály, amellyel 1956-ban elhagyta az országot…

A disszidálások politikai okairól szokás a legtöbbet beszélni. Én is ismerek ilyen eseteket, ahol a politikai okok döntőek voltak. Volt olyan növendékem, aki családja és környezete révén a német civilizáció és rend, sőt a Harmadik Birodalom iránti tiszteletben nevelkedett. Tavasszal kijárt a Pilis-hegységbe, s ott német katonasisakok után kutatott. Ahogy módja volt rá, ment a katonasisakok jegyében. Egy másik diákomnak az apja arisztokrata volt, anyja – egy bankár lánya – polgárasszony. Nem is annyira az apa, mint inkább az anya nevelte a fiút öntudatos arisztokratának. Az anya a kitelepítés nehézségeit fegyelmezetten viselte el, de – ahogyan én láttam – mindenekelőtt azért, hogy eljátszhassa az üldözött, nemes Bourbonok szerepét. A művelt, értelmes fiú 56 őszén nem politizált. Én is csak irodalmi nézeteit ismertem, amelyek szerint Veres Péter jobban tette volna, ha megmarad a kapa mellett, s Mikszáth regényeit nem kell komolyan venni, hiszen ő is vörös volt. Az anya befolyására, mihelyt módjuk volt rá, elhagyták az országot. Egy harmadik diákom apja – egyébként antifasiszta múltú mérnök, kitűnő szakember – fiát a polgári szabadságjogok tiszteletére nevelte, átplántálta belé azt a szemléletet is, hogy éles kritikával vizsgálja a szocializmus útkeresése során elkövetett hibákat, tévedéseket, de ugyanakkor naiv gyanútlansággal és kritikátlanul tekintsen a polgári társadalom ellentmondásaira, igazságtalanságaira, amelyek a szocializmusért folyó küzdelmet kiváltották, kiváltják. Egy másik diákom – vallásos munkáscsaládban nevelődött – egyik tanára saját elvhűségét azzal igyekezett bizonyítani, hogy a fiút vallási érzéseiben sértegette, s a vallás eszméihez való

hűsége miatt üldözte. A fiút ez a sérelem indította távozásra. Szakérettségit végzett volt diákjaim között is volt olyan, aki huszon-egynéhány éves korában elhagyta az országot. Amíg ő szakérettségi tanfolyamon volt, bátyja valamilyen politikai vita miatt börtönbe került, földjükhöz ragaszkodó szülei pedig a legnagyobb ellenállást fejtették ki a termelőszövetkezettel szemben. A fiú Sánta Ferenc *Húsz óra* című regényének konfliktusait élte végig, nem tudta elviselni, hogy ő emelkedik, a családja pedig gyötrődik, s ez elől a helyzet elől menekült el…

Ha szóba kerül, hogy miért hagyták el fiatalok az országot, a következő okokat szokás felsorolni: politikai szembenállás, másfajta vagy magasabb életszínvonal, nagyobb személyes siker reménye, kalandvágy, vágy az ismeretlen után. De még mindig nem tudjuk, hogy ezek az okok miért hatottak egyesekre, és miért nem hatottak másokra. Az előzmények és a döntések bonyolult szövedékében keresnünk kell valami rejtettebb magyarázatot.

Az, hogy valaki elhagyta az országot, ahol nevelkedett, ahol életének első, tehát élményekben és érzelmekben gazdag fejezetei lejátszódtak – a döntés mindig konfliktusok eredménye. A konfliktusok közege, színtere és okai persze igen különbözőek lehetnek.

Lehet, hogy a társadalom adott lehetőségeivel volt elégedetlen, vagy szemben állt annak alapelveivel. A konfliktus tehát személy szerint közte és a nagy társadalom között zajlott le. Ide sorolom azokat a döntéseket, amelyeket főként politikai vagy anyagi okok vagy az érvényesülés szempontjai motiváltak.

Megfigyelésem szerint gyakoribb eset az, hogy az elhatározást kettős konfliktus okozta. Család, szerelem, barátok, pajtások, közvetlen munkatársak – tehát az élet szűkebb területén történteket kell számba vennünk, ha az elhatározás okait meg akarjuk érteni. Ha ebben a kis körben összhang volt, a nagy társadalommal szemben való kisebb vagy nagyobb elégedetlenség végletes döntésekre nem vezetett. Ha a kis körben uralkodó feszültség a nagy társadalomban elviselt összeütközést felerősítette, akkor határozták el magukat a fiatalok arra, hogy máshol kezdjenek új életet.

E feltevések igazolására néhány jellegzetes diáksorsot idézek.

1953-ban érettségiztettem egy fiúosztályt. Az osztályban volt egy öt tagból álló kis csoport. Csupa kitűnő tanuló. Mind az öt értelmiségi családból való volt, s mind az öt meglehetős bizonytalanságban élte végig gimnáziumi éveit. Nem minősítik-e őket egy szép napon „polgári" vagy „osztályidegen" származásúnak, nem kapják-e meg a „klerikális" vagy „reakciós" jelzőt? Ennek az öt fiúnak a példája is kitűnően igazolta azt az igazságot, hogy noha

a bizonytalanság, a szorongás nem tesz jót sem a fiataloknak, sem a felnőtteknek, de azért koránt sincs olyan romboló hatása, mint a kivételezettség és kiváltságosság által felkeltett gőgnek és elbizakodottságnak. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt a hozzájuk hasonló „jó házból való" és jó képességű „úri fiúk" túlzottan magabiztosak voltak, úgy érezték, hogy nekik áll a világ, könnyen váltak önteltté, saját gondtalanságukban az emberi szenvedés iránt közönyösebbé. Ez az öt fiú nem érezte magát sem kivételezettnek, sem reménytelenül elnyomottnak. Felelősségteljesek voltak és céltudatosak, szerények és komolyak. Természettudományos pályára készültek, ugyanakkor érdekelte őket a zene, az irodalom, a képzőművészet. Objektivitásra törekedtek, meg akarták érteni a változó világot, egyben azonban minden idegszálukkal azon voltak, hogy „legyen valaki" belőlük. Hasznosak akartak lenni és megbecsültek.

Mind az ötöt felvették az egyetemre. 1956-ban az öt közül három itthon maradt, kettő elhagyta az országot. Az a három fiú, aki itthon maradt, nyugodt, zavartalan családi otthonban töltötte a gimnáziumi és egyetemi éveit. Ebben a három otthonban is lehettek gondok, súrlódások, de a gondok nem voltak túlságosan nyomasztóak, a szülők a hétköznapok és ünnepnapok során biztonságot és vidámságot adtak. A két fiú közül, aki elment, az egyiket özvegy édesanyja nevelte harmadmagával, igen súlyos gondok közepette.A másik család 45-ben az ostrom alatt elvesztette otthonát, az ágytól és az asztaltól kezdve mindent a semmiből kellett újra előteremteni a három gyermek számára. Közben az apa súlyosan megbetegedett, az anya csak fizikai munkával tudott a család számára kenyeret keresni. Ahol a családi környezet a további élet számára alap lehetett, ahol az bizonyos támaszt és vonzerőt jelentett, ott a fiúk az országhoz is jobban ragaszkodtak, ahol a család életét olyan terhek nehezítették (akár szociális, akár pszichológiai), amelyek a mindennapok hangulatát is megkeserítették, ott a fiatalok az országtól is könnyebben elszakadtak.

Az eddigi esetekkel a családi környezet szerepét akartam aláhúzni, amikor azt kerestem, ki az, aki ragaszkodik egy ország társadalmi rendjéhez, hazájához, s ki az, aki elhagyja azt. De természetesen eddig sem csupán a családról volt szó – s tudom, az esetek nagy többségét nem lehet kizárólag a családi környezet hatásával magyarázni. Szerepet játszik ebben a baráti kapcsolatok alakulása, egy-egy ember érzelmi életének valamennyi fontos érzelmi kapcsolata. Mindezek belejátszanak abba, hogyan éltek át tanítványaim társadalmi konfliktusokat, sikereket és kudarcokat, hogyan reagáltak ezekre. Ugyanannak a diákközösségnek a tagjai nemcsak különbözőképpen, hanem

szinte ellentétes módon éltek át nagyon is hasonló társadalmi konfliktusokat, s az átélések módja végletes döntések okaivá vált.

1957 januárjában megtudtam, hogy az egyik negyedik gimnazista lány elhagyta az országot. A szüleitől nem búcsúzott el, csak a határról küldött levelet nekik. Nem beszéltünk róla sokat, de a lányok is, én is ismerni véltük az okokat, amelyek ezt a lányt erre a lépésre bírták.

Apja vasesztergályos volt, többszörös élmunkás. Egy nagy bérház tetején laktak kétszobás lakásban, két gyerek volt. Az apa a feleséget nem engedte dolgozni, várja a gyerekeket otthon mindig meleg étel, őt tiszta lakás. A kislány csinos volt, jókedvű, eleven. Harmadik gimnazista korában „együtt járt" egy orvos fiával, egy iskolatársával, aki egy osztállyal felette járt. Ez egyike volt az osztály ismert, nagy, boldog diákszerelmeinek. De a hullámhegyet nagy esés követte, amikor a fiú leérettségizett s egyetemre került – szakítottak. A vetélytárs – aki miatt a fiú otthagyta – még szintén gimnazista, egy főmérnök lánya volt. Negyedik gimnáziumban ősszel azonban láttuk, hogy a lány elvesztette biztonságát. Hiába idéztük neki Goethe mondását: „Mihelyst bízol magadban, élni tudsz!" – ő nem bízott magában. Első nagy szerelmi csalódását nem mint az élet egyik nehéz korszakát fogta fel, hanem élete tragédiájának érezte, sőt sorstragédiának, amely születése óta fenyegette, és most beteljesedett rajta. Megdöbbentő volt ez az élmény számomra. Azokban az években, amikor sokan letagadták polgári származásukat, sokan igyekeztek legalább néhány népi őst keresni – nap mint nap szemben ült velem ez a fiatal lány, aki a régi polgársággal való kisebbrendűségi érzés miatt őrlődött. A jól berendezett kis otthont ő szörnyű végzetesnek érezte, mert nem volt fürdőszoba, csak mosdófülke, s nem volt előszoba, hanem a konyhából kellett a szobába bemenni. Az orvos- és mérnökcsaládok perzsaszőnyegeire és képeire gondolt, s úgy érezte, ő kihull, nem bírja a versenyt, emiatt ment tönkre első szerelme, ő csak boldogtalan lehet. Emiatt szökött Nyugatra is, hogy legalább egy nagy romantikus kalandban része legyen, s hogy a fiúnak megmutassa: sértettségében, elkeseredettségében mindenre képes. Angliába ment, aztán Kanadába. Egy ideig még írt nekünk. Megírta, hogy ott az őt körülvevő fiataloknak is elmondja, hogy ő az ő „boyfriendje" miatti csalódásában jött ilyen messzire.

Ha a lányra gondoltam, mindig eszembe jutott az anya is. Az anyja, aki a lakásában néhány héttel a lány indulása előtt olyan büszkén mutogatta a belső világítású kis vitrint, kínált likőrrel és süteménnyel – s érezve a lány gyötrődését, tőlem várt elismerő szavakat a gyermekének nyújtott otthon dicséretére. „Ugye meglehetős, tanárnő kérem, ugye meglehetős?" – ismételgette…

1948-ban népi kollégiumban tanítottam, majd 51-ben érettségiztettem egy diáklányt. Még ma is őrzöm irodalomfüzetét. Első oldalon mottóként a következő Lenin-idézet állt: „Kommunistának lenni csak úgy lehet, ha emlékezeted gazdagítod az emberiség által kidolgozott minden gazdagság ismeretével." Gyermekkora nyomasztó emlékei – apja korán meghalt, édesanyja idegileg tönkrement, nehéz fizikai munkát végzett – s a maga mohó tudásvágya együtt táplálta politikai lelkesedését. Hálás volt a szocialista rendnek azért, hogy tanulhatott. De politikai lelkesedésében több volt a személyes hála. Azért volt hálás, hogy loboghatott, hogy bízhatott a jövőben, eszmékben és elvekben, amelyek kielégítették igazságérzetét. Diákkori füzetében a Lenin-idézet után egy Kölcsey-idézet következett: „Az emberi tudomány legfőbb célja maga az ember." Aztán egy Kon Fu-ce-idézet: „Aki tegnap tanult, tudásért tette, aki ma tanul, az emberért teszi." Kíváncsian és szívesen tanult irodalmat, nyelveket, filozófiát, sokat olvasott, és örült minden új gondolatnak, amit elfogadhatott vagy amit ő maga megfogalmazott. Minden feladatot olyan lelkesen végzett, hogy lány létére megnyerte a céllövő versenyt. Szép lány is volt, a kollégiumban rendezett házi szépségversenyen ő kapta a legtöbb szavazatot.

Egészen fiatalon férjhez ment, még gimnazista kori első szerelméhez – a korai házasságot korai csalódások követték. Személyes életének ez a megrendülése egy időben ment végbe azzal a folyamattal, hogy az emberekbe vetett naiv bizalma is megkeseredett, találkozott a klikkharcokkal, személyes érdekektől vagy sértett hiúságtól fűtött torzsalkodásokkal. Ugyanebben az időben szerzett tudomást a koncepciós perekről, visszaélésekről. Lelkes ifjúságát egy kis baráti körben töltötte, de mire az egyetemet elvégezte, az a baráti kör is széthullott. Akik a legszebb szavakkal hirdettek szigorú erkölcsi elveket, romlott farizeusoknak bizonyultak, amit korábban életre szóló szövetségnek hitt, arról látta, hogy nincs mögötte más, mint érdekből leplezett rivalizálás és abból fakadó gyűlölet. A csalódások túl érzékennyé tették, és növelték a szkepticizmusát. Könnyebbnek látszott az életet máshol újra kezdeni, mint ugyanott folytatni. Így ment el 1956 őszén.

1952-ben tanítottam egy fiatal lányt, akinek az életútja hasonlított az övéhez. Angyalföldön nevelkedett az azóta regényben, filmen megörökített nagy bérházak, tömegszállások egyikében. Ő is a mozgalomban ébredt rá saját képességeire és talált életcélra. Szintén kitűnő tanuló volt, neki is az irodalom, az ember ismerete állt érdeklődése középpontjában. A szellemi igényesség nála is fizikai önfegyelemmel párosult, csak ő nem céllövőbajnok volt, hanem ejtőernyős gyakorlaton vett részt. Egyetemi éveit – ha nem is egy

rosszul sikerült házasság, de egy rosszul sikerült szerelem ugyancsak megkeserítette. Amikor családjában, az otthonában, Angyalföldön vagy egyetemisták társaságában először hallott olyan tényekről és eseményekről, amelyek az ő humánus lelkesedésével összeegyeztethetetlenek voltak, előbb nem akarta elhinni azokat. Majd minden rosszat, amit tapasztalt, valamilyen fatális tévedésből igyekezett levezetni. Vívódott, hogy mindarra, ami a szocializmus jegyében történt, nem tudott „igent", de az elmúlt évtizedekre mégsem tudott „nemet" mondani. Amire kétségei a mélypontra értek, fölment egy volt tanárához, aki annak idején politikai lelkesedésének is tápot adott, és felelősségre vonó hangon azt mondta neki: „Ön minket félrevezetett." 1956 tele tehát az ő számára is zűrzavart jelentett, mind az érzelmek, mind az eszmék területén.

Mégis, az a gondolat, hogy elhagyja az országot, benne fel sem merült. Kötötte az a társaság, amelynek tagjai elsőként kerültek gimnáziumba, majd egyetemre arról a környékről. De a régi pajtásokon kívül is tagja volt egy kis baráti körnek, úgy érezte, hogy a barátaival egy nyelvet beszélnek, fél szavakból is értik egymást – eszméi és érzései egyensúlyát e kis baráti körön belül és itthon akarta újra megtalálni. Az elszakadás okait vizsgálva azt láttuk, hogy voltak olyan esetek, ahol az főként a nagy társadalommal való összeütközéssel, s olyan esetek, ahol azt kettős, a nagy társadalomban és a kis körben párhuzamosan zajló konfliktusokkal tudtuk megmagyarázni…

1956 tavaszán az egyetemi jelentkezések idején az egyik fiú bejelentette, hogy ő vidéki egyetemen szeretne tanulni. A terv indokolatlan volt, és keresztülvihetetlennek látszott. Miért akarja elvenni a helyet valaki elől egy vidéki város diákotthonában, amikor Budapesten is van ugyanolyan egyetem, s neki jól berendezett, látszólag harmonikus otthona van? Próbáltam kérdezgetni, van-e valamilyen ellentét közte és a szülei között? „Nem jövök ki a húgommal" – mondta. Nem arra panaszkodott, hogy a szülei nem szeretik, arra sem, hogy a húgát jobban szeretik. Csak annyit mondott, hogy a húga mindent kikövetel magának, s ő ezt utálja. A húga már a harmadik órát hordja – egyet elrontott, egyet elveszített – ő még mindig azt, amit első gimnazista korában kapott. Ő két évig hord egy cipőt, a húga három hónap alatt szétrúgja. Ő négy évig hord egy kabátot, a húgáé minden évben olyan „vacakra" sikerül, hogy a következő évben új kell neki. Ő színházban a karzatra ül, a húga a földszintre. Ő sajnálja a szüleit, hogy fáradtak, sokat dolgoznak, takarékoskodik. A húga természetesnek veszi, hogy érte dolgozzanak, neki mindez „jár".

A rövid mondatok hatására már láttam magam előtt a családi asztalt, ahol a kislány a vasárnapi ebédnél kiveszi a legnagyobb húst vagy tortaszeletet, a

fiú úgyis előre tudta, hogy ezt fogja tenni, de nem szól egy szót sem, csak nézi fagyos arccal, és nyel egyet. A fiú finomabb és érzékenyebb volt annál, hogy ebben a nyílt és önző küzdelemben részt vegyen, de azért nem volt olyan nagylelkű, hogy a húgának megbocsásson. Mondhatom azt is, hogy két önzés küzdött egymással, egy aktív, gátlástalan és magabiztos; egy passzív, önvádakkal és gátlásokkal teli. De akárhogy is magyarázzuk, bizonyos, hogy a fiúnak akarva, nem akarva a szüleivel is megromlott a viszonya. A lelke mélyén eltávolodott tőlük, őket tette felelőssé a kialakult helyzetért. A fiú kitűnő tanuló volt. Felvették az egyetemre, de néhány hónap múlva elhagyta a családot és az országot is.

Egy másik fiú, aki 56 őszén elment, arról volt nevezetes, hogy kétszer járta az első és kétszer a második osztályt. A kamaszévekben dekoncentrált volt, akaratgyenge, érdeklődés nélküli. Első gimnáziumban három tantárgyból megbukott, osztályt kellett ismételnie. A szülőket az iskolai kudarcok elkedvetlenítették, a hangulat otthon nyomottá és ingerültté vált. A fiú az új első osztályban talált egy jó barátot, aki az iskola egy másik osztályából „bukott oda". A törekvő, jó tanuló, kicsit sznob osztályban ők ketten voltak a „szellemi páriák". Ez egyike volt e megindító, de egyben szomorú kamaszbarátságoknak, amit tiltanak a szülők, mert mindegyik a másik fiút teszi felelőssé a saját fia hibáiért, amelyért haragszanak a tanárok, mert „mit lógnak mindig együtt". Az ilyen barátságnak nincs előkelő rangja az osztályban sem, de ők annál jobban ragaszkodnak egymáshoz. Nem fűzte őket össze semmiféle beteg ösztön, nem voltak antiszociális hajlamúak, de a családi élet és az iskolai élet kudarcai között ebben a barátságban találták meg azt a fix pontot, ahonnét el lehet indulni az életben. Talán együtt könnyebben lettek volna megnyerhetők, irányíthatók, de szétválasztották őket. „Legjobb barátomat erőszakkal más iskolába vitték" – panaszolta még évek múlva is. A második gimnáziumot tehát barátja nélkül, most már az osztályban teljesen magányosan kezdte, apátiába esett, sztrájkot folytatott, a második gimnáziumban újra négy tantárgyból megbukott. A szülők kétségbeestek, de megismételtették vele a második gimnáziumot is. Ekkor már 18 éves volt, egy fejjel kimagaslott a társai közül. Túl volt már a kamaszkoron, könnyebben koncentrált, érdekelte az irodalom, szerette elmondani a véleményét, majd érdeklődött a történelem után is. Egyszer csak észrevette, hogyha odafigyel, megérti a matematikát, megjegyzi a nyelvtani szabályokat – tud tanulni. Másodszor már jó eredménnyel végezte a második osztályt. De az osztályban való helyzete nem sokat javult, magányos maradt, nem tudta elfelejteni, hogy „a gimnázium örökös tagja" a csúfneve.

A harmadik gimnázium őszén, 1956-ban elhagyta az országot. Angliába ment, ahol egy nagynénje élt. Ott elvégezte a gimnáziumot, egyetemre ment, azóta is könyvtárosként dolgozik. Még nem tudatos pályaválasztási szándék vitte ki az országból, inkább attól az emléktől akart szabadulni, hogy őt „rossz felfogásúnak, ostobának, nehéz esetnek" tartják. Annak ellenére, hogy a középiskolában nyilván rosszul érezte magát, éveken át küldött lapokat és leveleket azoknak a tanárainak, akik „megbecsülték benne az embert!"…

LATZKÓ-TÓTH PÉTER LEVELEZŐLAPJA

1957. április 12.

Drága Jucikám!

A legnagyobb bűntudattal kérem bocsánatodat hosszú hallgatásomért, ám hidd el, nagyon-nagyon sokat gondolok reátok, legjobb barátaimra – és lélekben veletek vagyok úgyszólván mindig. Viszont a sok lótás-futás felemészti az időt, és ezért nem jutott időm írni, no meg persze a Pató-féle pszichológia – „majd holnap". Így tolódott a levélírás hétről hétre. Ezt a lapot már Strasbourgból küldöm neked anyámon keresztül, aki még Wienben van (kivándorlásra vár) – mert időközben megkaptam a frankhoni ösztöndíjat, és tegnapelőtt meg is érkeztem a tett színhelyére. Tehát végre-valahára rendeződnek a dolgaim, fokozatosan egyenesbe jövök, és ezért ígérem, legközelebb már hosszabb levelet küldök. Radványi Gézával felvettem a kapcsolatot, és egy nagyon meleg hangú, barátságos és reményekre jogosító levelet kaptam tőle. Erről mesélek majd. Terveim óriásiak, a kulcskérdés azonban most a nyelv. És erre nagyon ráfeküdtem. Azt hiszem, nemsokára küldöm a francia nyelvű levelemet, előrehaladásom elbírálandó!

Nagyon hálás köszönettel üdvözöllek Aladár bácsival együtt

Péter

BELOHORSZKY FERENC LEVELEI

Göteborg, 1957. december 14.

Drága Juci néni!

Kicsit pirulva írom a sorokat – közel fél évig halasztgattam a levélírást. Ennek oka az volt, hogy Bécsben még minden kialakulatlan, bizonytalan volt – s szerettem volna a biztosat, a véglegeset megírni.

Még januárban – az utolsó pesti napokon – beszéltem egy pesti ismerősömmel, aki szerint Juci néniék jól, egészségesen voltak – ez némileg megnyugtatott! Most igyekszem pótolni mulasztásom, azzal a reménnyel, hogy számomra van még bocsánat a Keleti Károly utca 29.-ben.

Látom magam előtt Juci nénit, amikor utoljára találkoztunk és hosszan elbeszélgettünk. Ez már késő ősszel volt – az utána következőkre azt hiszem, egyikünk sem gondolt…

1957. január 9-én szedtem fel a „sátorfám" egy kedves, régi hazai barátommal – négynapos vonat-gyalogút után érkeztem meg (barátommal együtt) az ausztriai Nikicsbe. Január 12-én reggel hat óra felé léptem át a határt – s pár napos lágerélet után 18-án már sikerült Bécsbe jutnom, ahol egy diákszállóban laktam. Kanadába regisztráltattam magam – s most örülök, hogy nem mentem el oda. Már a kanadai követségre kellett volna mennem orvosi vizsgálatra, amikor megkaptam azt a hírt, hogy barátommal együtt két évre szóló ösztöndíjat kaptunk az Egyesült Államokba. Röviden: hét hónapos mászkálás, kuncsorgás, levelezés stb. útján sem sikerült elintézni, hogy kiutazhassunk. Az 1956. december 31-ig kijöttek közül szállítottak az USA-ba – mivel mi januárban jöttünk ki – már nem tartoztunk a „keretbe". Várnom kellett volna egy vagy két évet. Az ösztöndíjról szóló papír most is a kezemben van – de semmit sem értem vele. Nem akartam olyan sokáig várni, s így sikerült Svédországba ugyancsak két évre szóló ösztöndíjat szerezni. Etnográfia szakra fogok járni. Egy évig svédül és angolul kell tanulni – a németet is folytatom, elég jól megy, Bécsben eleget gyakorolhattam, illetve tanulhattam.

Október 23-án érkeztem meg, s már egész otthon érzem magam, ha egyedül vagyok… Mert a svédek között otthon lenni nyelvtudás nélkül – művészet; így ez számomra késik. Egy év alatt jól meg szeretném tanulni eléggé elszomorítóan lehetetlen nyelvüket. Végtelenül kedvesek és jószívűek. Mindenben az ésszerű szerint járnak el – s ez még a szerelemre is vonatkozik.

A városban egy diákszállóban lakom. Szép modern épület. Külön szobát kaptam teljesen berendezve, külön mosdóhelyiséggel és kis előrésszel. Kaptam egy remek hegedűt, úgyhogy gyakorolhatok is – egy évig nem tudtam játszani. Szabad időmben sokat olvasok. Még Bécsbe utánam küldtek néhány fontosabb népzenei könyvet, most várom a *Magyar Népzene Tára* két kötetét s más könyveket is. Néha jólesik Petőfit, Tóth Árpádot és Adyt olvasni… – ezeket is elkértem hazulról, s még Bécsben megkaptam.

Bécsben sokat voltam koncerten – nagy örömömre sokat játszottak Bartókot. A göteborgi embereknek nagyon szép hangversenyházuk van. A városról külön levelet írhatnék – a kikötőről pedig kisregényt.

A tanulás mellett külön tanulmányt képez az itteni viszonyok megismerése, átgondolása és értékelése. Két hónap nem elég ahhoz, hogy átfogó kép alapján végkövetkeztetésre juthasson az ember – de annyit már látok, hogy nagyon szép, szociális berendezésű állam. Itt valóban szocializmus van, és nagyon okosan, finoman, de határozottan építik azt, ami kétségtelenül egyetlen út a jövőbe.

A lányok szőkék, szépek – a szemük színe a kék –, talán azért van az, hogy a svéd zászló kék alapon sárga kereszt…

Az éghajlat nem hideg, de erős – és sötét, sötét és újra sötét. S ez sokszor lehangolja az embert – hisz mitől is ugrálhatna az, akinek nagyon jó dolga van. Van jó lakása, élelme, ruhája – de „csak" az a baj, hogy az élet nem tisztán matéria… Persze számomra jelenleg itt a lehető legjobb – és a legokosabb is itt lenni! Sok magyar nyelvű újságot és könyvet járatok. Remélem, nem felejtek el magyarul, ellenkezőleg: most már jobban tudja az ember, hogy mi is igazából a kötelessége! (Különösen nyelvi téren.) Attól nem félek, hogy hasonulni fogok a svédekhez – ez igazán nehéz lenne, még ha akarnám is.

Erről jut eszembe. Deák Ferencnek egyszer azt mondta egy osztrák tiszt: Puhára főzzük majd a magyart! – mire Deák így válaszolt: – Tudja meg az úr, a magyar ember természete olyan, mint a tojásé… mennél tovább főzik, annál keményebb lesz!

Kezeit csókolja B. Feri

Uppsala, 1961. dec. 15.

Kedves Juci néném!

(…) Nagy örömmel olvastam, hogy mindnyájan jól vagytok. Betegséged elszomorított. Hála a sorsnak, hogy teljesen felépültél. Juci néném, hat hétig kórházban lenni nem lehetett kellemes. Nemegyszer gondoltam aggódva Rád, miután még valamikor 59-ben írt leveledben említetted, hogy nem taníthatsz

az Eötvösben, s én még arra is gondoltam, hogy talán egyáltalán nem taníthatsz. Éppen ezért most különösen nagy örömmel olvasom, hogy régi munkakörödben dolgozol.

Acsády Pisti tévesen számolt be rólam, Juci néném, ugyanis még nem végeztem. Az etnográfiát Göteborgban befejeztem, egy szak azonban nem elég a legalacsonyabb, úgynevezett akadémiai fokozat megszerzéséhez, a filozófiai kandidátusi vizsgához. Ezenkívül a zenetudományt választottam. Már Bécsből úgy jöttem ide, hogy az etnográfia után zenetudományt tanulok – bár akkor még nem tudtam, milyen itt az egyetemi rendszer. Zenetudományt csak Uppsalában lehet tanulni, ezért kellett idejönnöm. Feleségem Göteborgban ismertem meg 1958 decemberében. Ekkor kórházban voltam, s ő ott volt ápolónő-növendék. 1960. júliusában nősültem, s ősszel Uppsalába költöztünk. Mi mindennek az értelme? A könyvtár az egyetlen biztos elhelyezkedési lehetőség, esetleg a rádiónál lehetne elhelyezkedni, de ott kevés emberre van szükség. (…) Sajnos négy évet elvesztettem. 1954-ben iratkoztam be Pesten az egyetemre, s 1958-ban kezdtem el svéd pályafutásom. Az otthoni évek egyáltalán nem számítanak. Persze mindezek ellenére nem bánom, hogy eljöttem hazulról, mert bár nehéz továbbra is távol lenni szeretteimtől, hazámtól – mégis jobb ez így, mert otthon sem lehetnék otthon, kénytelen lennék idegennek érezni magam a saját hazámban…

Valószínűleg kénytelen leszek a filozófiai líceumra menni, a jobb könyvtári beosztás miatt. Egyszóval, eltart egy ideig, amíg teljesen készen leszek. Hogy a filozófiai líceumra melyik tárgyat viszem tovább (etnológia vagy zenetudomány), azt még nem tudom. A kettőt össze is lehet kapcsolni: zeneetnológia – bár attól félek, hogy így elvész komolyabb kapcsolatom a nyugati zenével. Koncertekre járhatok ugyan, de munkám a primitív népek zenéjéhez köt. Esetleges utazások biztató színben tüntetik fel ezt a választást, de az említett elszakadás az európai zenétől visszatart a zeneetnológussá válás gondolatától. Még nem tudom eldönteni, hogy mit tegyek.

Az etnográfia – az előbb etnológiát írtam – mindegy, mert tulajdonképpen mindkettőt tanultam, általános és összehasonlító etnográfia néven. Választhattam volna svéd néprajzot, de különösebben nem érdekel – a magyar néprajz mégis a sajátom volt, és az is a végső tervem. (Ortutay népmesekutatót szeretett volna belőlem csinálni.) A svéd néprajz nem vonz. A népzenéjük érdekes, s mivel nincs még kellőképpen feltárva, szívesen vesznek új kutatójelölteket, de a magyar népzene mellett messze elmarad. (…)

Kezeit csókolja Feri

HÁMORI ANDRÁS LEVELEI

Bécs, 1958. ápr. 23.

(…) Jelenleg Bécsben üldögélek, illetve egyetemre járok – ami azt jelenti, hogy nyertem egy fél évet az „iskolai fogság” letöltésében. A középiskolán januárban úgyszólván egy „potyaérettségivel” túljutottam – s most már a dolog sokkal érdekesebb. Heti 18 órám van, mégpedig 2 arab nyelv, 5 perzsa nyelv, 1 iszlám dogmatika és 1 bevezetés a zsidó misztika és genezis történetébe. Ez a szakmai rész. Ezenkívül van még négy pszichológia, egy ismeretelmélet és négy orosz nyelv, amiből a kezdő kurzust vettem fel, hogy semmit se kelljen tanulnom. Csodálatosképpen most nem lustálkodom; arabból behoztam már egy szemeszternyi elmaradást, és a többi nyelveket is tanulom. Perzsául már-már dadogok valahogy, és magánszorgalomból tanulok törökül. Ezek érdekes dolgok, és nagyon szívesen tanulom őket. Elsősorban talán a filozófiai, illetve a vallástörténeti részt. Ami az irodalmat illeti? Kevesebb az időm ugyan – de távolról sincs szándékomban hűtlennek lenni hozzá. Még a múlt év végén írtam – életemben először – egy normális színdarabot – persze csak egy felvonást, többre sem tartalomból, sem formai, szerkezeti erőmből nem telik. Alapgondolata, azt hiszem, éppen legutolsó beszélgetésünknek volt tárgya: a fiatal emberek lelkesedését és idealizmusát akkor sem szabad el- és megvetni, ha ez történetesen sikertelen lesz vagy nincs alapja. Általános hadjáratot kéne indítani az igen-igen divatos cinizmus ellen. (…) Írtam persze ezenkívül jobbnál-rosszabb verseket is (ez egy újonnan kitalált összevont kifejezés volt), ezek között vannak szépek is. (…) Fordításban megpróbáltam megbirkózni régi ellenségemmel (Homérosz), akit a sírjában forgatok, amikor időről időre lefordítom ugyanazt a himnuszt. Ez már osztályzatban a hármas körül jár. (…)

Kulturális szempontból a Nyugat színvonala olyan „igen is, nem is”. Persze sok jó színdarab van, de a filmek közül például itt igazán csak a franciák értékesek. Ahogy én az itteni fiatalság legnagyobb részét látom; hát a miénk sokkal többet ér, és ez nem beképzeltség. Mindenesetre (egybe? külön? ó, Akadémia, már nem értesülök reformjaidról!) sokat lehet tanulni, utazgatni, és ez fontos! Ha szerencsém van, kapok valami ösztöndíjat, és elutazhatom a Közel-Keletre (Isztambul és Bejrút most is ad ösztöndíjat). Ez fontos lenne a nyelvek jó megtanulása végett is. Egyébként most is kapok ösztöndíjat, 1200 schillinget havonta, meg lehet élni belőle.

A szüleimnek a bátyám küld pénzt, úgyhogy „megvagyunk”. Ők változatlanul az USA-ba szeretnének menni, de hát ez egyelőre nem megy. Őszintén mondom, hogy a hosszú hallgatásomhoz nem illően nagyon fogom várni Juci néni levelét. Még az „irodalmi fejezetben” akartam elmesélni, hogy mióta egy ritka pocsék novellát írtam, azzal foglalkozom csak, hogy pontokba foglalt filozófiai gondolatokat jegyzek fel, amelyekből egyszer talán valami épkézláb dolog lesz.

Juci nénit és Jókát is, ha még emlékszik, sok szeretettel üdvözlöm

Hámori András

North Andover, 1959. jan.

Drága Juci néni!

(…) A bélyegről látszik – elképzelem megdöbbentő hatását, hogy Amerikában vagyok. Ez szüleim kívánsága volt, hiszen bátyám már régebben itt van. Úgy látszik, a sors akarta így. Hogy örüljek-e vagy sem, magam sem tudom. Szerettem Bécsben lakni. Itt még nem ismerek senkit. A kisváros, ahol lakunk, Bostontól háromnegyed órányira van autóval, és gyalog sehova se lehet eljutni. Amerikát még nem ismerem. Küldtem felvételi kérelmet három egyetemre (a Harvardra, Chicagóba és Princetonba), de csak májusban fogok eredményt tudni. Márciusban és februárban vizsgáznom kell angolból, németből és matematikából. Félek egy kicsit, mert nem tudom, mit fogok kezdeni, ha nem vesznek fel. (…) Persze ha nem vesznek fel az egyetemre, akkor valószínűleg behívnak két évre. Ezalatt gyűjtenék mindenesetre valami pénzt, utána (már mint állampolgár) átmennék Európába, és ott iratkoznék be valahol. Kalandos egy elképzelés. Elmehetnék fél évre Bagdadba, amit nagyon szeretnék megtenni, mert nem a „mesés Orient” érdekel, hanem a valódi, mai Közel-Kelet. Meg kell ismerni őket. Nemcsak a gazdasági imperializmus szűnik meg, hanem a kulturális fölényünk is. (Ezt nem én találtam ki, hanem Russel – a fölény értelmetlenség, az egyeduralom jobb.) A család persze félt ettől az elképzelésemtől, persze még minden nagyon messze van. (…)

Utoljára maradt saját „munkásságom”, mondjuk csak inkább munkátlanságomról szóló beszámoló. Főleg itt néz ki siralmasan a nyelvprobléma, odaát néha lefordítottam németre, amit írtam, az angolt viszont egyáltalán nem szeretem. Hiányzik a német irodalom, amit szeretek, és nem fog meg az angol. Sem Keats, sem Shelley, főleg pedig nem a múlt század elbeszélő költemény írói. Lehet, hogy majd később. (…) El kellene választani a filozófiai tanulmány oldalt az irodalom oldaltól, mert úgy érzem, hogy ugyanaz a rendetlenség van az agyamban, mint az íróasztalomon – könyvekben; egy Rilke-kötet és a Saint-Exupéry: *Le petit prince*, aztán egy héber nyelvkönyv és *Indogermanisches Sprachwissenschaft,* Morgenstern-versek mellett az *Upanishadok,* egy *Talmud*-kivonat és *Biblia;* egy külön *Újszövetség*. Sztanyiszlavszkij és Thomas Mann és megint nyelvkönyvek, arab, görög, holland, minden, amit csak el lehet képzelni még a modern művészettől az antropológiáig. Büszke vagyok a könyvszerzeményeimre, de rendet kellene csinálni.

Sok szeretettel és levélvárási izgalommal

András

JÓNÁS ISTVÁN LEVELEI

1958. június

Kedves Juci!

Leveled megkaptam, köszönöm szépen. Örülök, hogy végre megtaláltam a pontos címedet. Tudom és megértem, hogy nagyon sok a dolgod, és így nincs módodban hosszabb és több témát érintő levelet írni. Remélem, a jövőben csökken a vállaidra nehezedő sok gond és munka.

Sajnos, értesültem róla, hogy az országszerte dúló „paralízisjárvány” a [Márkus] Pistát és a [Kardos] Lacit sem kímélte. Remélem minden utóhatás nélkül a leggyorsabban megszabadulnak ettől a legújabb magyar átoktól.

Írtad, hogy írjak az itteni irodalmi életről. Ez pillanatnyilag a kevés időm miatt nem lenne alapos és részletes, de remélem kárpótol érte néhány „családi” és ismerős pletyka. Azt tudod, remélem, hogy a rokonokból és ismerősökből elég sok került Nyugatra, részint Európába, részint a tengerentúlra. Őket sem kímélte az emigráció mindent feloldó hatása, és a családon belül számos képlet és csoportosulás támadt, amelynek mindegyike magának vindikálja az otthoniak képviseletét, akiktől azonban teljesen elszakadtak, csak hírből ismernek egy-két dolgot, de még azok „légkörét” sem értik meg. A baráti kör doyenjeit, Anna nénit (Kéthly A.) és Géza bácsit (Király G.) sem kímélik, a hátuk mögött intrikálnak, sőt egyenesen ellenük dolgoznak néha. Még odaát jobb a helyzet, Paliék jobban együtt vannak, de itt? Itt egy kis zűr van. A mostani helyzet nem kielégítő, ezt odaát is látják, és már eddig több sikertelen kísérlet történt a dolgok rendezésére. Tudod, pénz kérdése az egész (sajnos), illetőleg pozíció kérdése.

Így azután nem csoda, hogy a „hétköznapi” torzsalkodások közepette olyan apróságokkal, mint a mi – fiatal értelmesebb családtagok támogatásával (pedig csak erkölcsi alapon kívánjuk!) – nem törődnek. Pedig nélkülünk el fognak szigetelődni a jövőben a szokásos, ismert módon. Ez néha borzasztó, mert mindkét végletből lehet látni élelmes embereket, akik otthon enyhén szólva „fasiszták” vagy „sztálinisták” voltak, mégis szinte azonnal találtak támogatókat. (Ne haragudj, de akaratlanul is politikai hasonlattal él az ember ebben a politizáló világban.)

Persze hozzánk hasonló emberek aránylag ritkák, és ha vannak is, szétszóródva élnek, nem nagyon keresve kapcsolatokat sem a franciákkal, sem más ismeretlen magyarokkal. Ezért is köszönöm Pali meg Ninon [Neményi Anna] címét. Persze sokszor mondogattam magamban, hogy nem kell pesszimistának lenni, mert hiszen mi csak amolyan „szakadárok” vagyunk. A család, az apám, az anyám, a hazám otthon maradt, és a legdrágábbak mindig ők lesznek a számomra. A Pali is írta nekem Amerikából, hogy „a helyzet megoldása nem lehet más, mint nem törődni ezekkel a napi torzsalkodásokkal, ezzel szemben az álláspontunk félreérthetetlen leszögezésével azon kell dolgoznunk, hogy a … bajba jutott családtagok … helyzetét tőlünk telhetően megjavítsuk”. (Tudod, ő egy kicsit néha akadémikus, még a baráti levelezésben is.) Meg azt írta nekem, hogy „helyesen írtad, hogy pillanatnyi előnyökért még csak taktikai szempontból sem szabad senkit sem megtagadni”.

Tudod, jólesik néha, ha egy megértő baráttól bátorítást kap az ember. Akaratlanul is eszébe jutnak az embernek Ady szavai:

Dőltömre Tökmag Jankók lesnek,
Muszáj, muszáj megmaradnom Herkulesnek.

Na, de elég is lesz ebből, majd még néhányszor róluk alkalomadtán.

Magamról semmi különösebbet nem írhatok. Tanulgatok szorgalmasan, és vagy két hónapja pihenésképpen olaszt tanulok francia mellett. Augusztus 5-én kezdődik majdnem minden egyetemista (franciaországi) részére egy két hónapos nyelvtanfolyam, amely szelektáló jellegű lesz, mert bizony sok a lógós közöttünk. Kb. 600-700-an vagyunk egyetemisták Franciaországban, ebből „valódi” kb. 500, aki remélhetőleg egyetemista is marad. A tanfolyam Grenoble-ban lesz. Remélem mielőbb franciául tudok írni neked.

A [Latzkó-Tóth] Petitől már kaptam két levelet, és kölcsönösen nagyon megörültünk egymásnak, én a napokban át fogok ugrani hozzá autóstoppal.

Szokásához híven elárasztott egy csomó „komoly” tervvel, most megyek „lehűteni” egy kicsit. (Majd meglátom, mennyit komolyodott.)

Ninocskának is írtam, egyidejűleg ő is írt. A tréfa kedvéért elárulom, hogy összetévesztett a Palival. Pár napra rá jött egy kedves exkuzáló cambridge-i képeslap.

A [Sztárai] Zoli Párizsból Kanadába készül, már a behajózásra vár. Érdekes, hogy innen többen elmennek, holott állítom, hogy az első hónapok a nehezek. Utána el sem lehetne senkit zavarni. Hiába, a távoli egzotikumok igen csábosak az emberek szemében. (…)

Baráti öleléssel Pista

Montpellier, 1959. szeptember

Kedves Juci!

Ne haragudj, hogy ilyen soká nem írtam, de valójában nem is tudom, hogy melyikünk van soron a levélírásban.

Jelenleg Montpellierben tanulok, a Földközi-tenger partján, a ciprusok és magnóliák honában, ebben a híres, nagy múltú egyetemi városban. Az egyetemen szerencsém van. A második, harmadik évfolyamnak megfelelően tanulok jelenleg zoológiát. Remélem, sikerül ezt az évet áttanulnom hasznosan, és akkor talán a jövő évben be is fejezhetem a tanulmányaimat. Az igen nagyszerű lenne, mert egy-két évet még a „Lettres”-en is lehallgatnék pár fontos nyelv miatt. Az első előadásokból keveset értek, de ez nem keserít el, mert egyrészt a vizsgák még messze vannak, másrészt vannak pótvizsgák is, harmadszor ismerem magam, és úgyis megbirkózom az anyaggal. Igen nagy harci kedvvel láttam munkához. Ismered a természetemet, ide-oda csapongó fantáziámat, érdeklődésemet. A mostani kedvező talajon erősen fékezni kell magamat, lehetőleg le kell szűkíteni a tanulásra. Az ember legszívesebben 4-5 nyelvet tanulna ebben a bábeli nyelvzavarban. Persze mindent nem lehet egyszerre. Az egyetemre olasz nyelvtanfolyamra járok, jól kiegészíti a franciát. A másik érdekesség, ami neked, pszichológusnak nem okozhat nagy fejtörést, régi orosz tudásom módszeres munkával való felelevenítése. Persze francia–orosz alapon és tankönyvből. Hidd el, erre nagy szükség van, mert úgy érzem, misszióm lesz még az oroszoknál. Alapjában véve szeretem ezt a furcsa, erős, egészséges népet.

A többi nyelvből csak annyit tanulok, amennyi rám ragad. Itt annyi az önkéntes nyelvtanár, hogy Dunát lehetne rekeszteni velük. Hiába, szeretnek

minket. Minden náció a maga módján. A Nyugat azért, mert ez divatos és mert lelkiismeret-furdalást éreznek, és ez érthető is. Az arabok azért, mert sorsukat hasonlónak érzik, és mert egyesek szerint messziről lerí rólunk, hogy „Nasszer-pártiak" vagyunk. A távol-keletiek is kedvelnek bennünket a maguk módján, egyéni érzésekből fakadva. Még a francia baloldaliak is, akik kezdetben elzárkóztak – de most már disztingválnak, és rájöttek arra, hogy akik itt vagyunk – azok nem mind fasiszták és régi főúri és gyártulajdonos csemeték. Az itteni magyar egyetemista anyag meg egészen nagyszerű. Sok gyerek itt érett komoly gondolkodó emberré. Itt lett szocialistává, harcol szinte eszelősen azokért a valódi háború utáni pozitívumokért, amit otthon a helyzete miatt cinikus apátiával semmibe vett. Egy-egy vitaest magyar diákok között mit sem változott, illetve vesztett régi izgalmából, szenvedélyességéből, tárgyilagosságából. Franciaországban vagyunk körülbelül hétszázan. Minden egyetemi városra jut 20-30 fő. Sok kedves ismerősöm van a világ minden tájáról, különösen Ázsiából és Afrikából. Közös beszélgetéseink a nyelvtanulásokon kívül is maradandó értékűek számomra.

Ninonnal és Péterrel levelezek. Péternél már többször jártam. Reménytelenül a régi, csak a repertoárja egy csokornyakkendővel gazdagodott talán. Ninon az más! Levelei tele vannak bájjal, kedvességgel, erővel, szilárdsággal. Szeretném őt egyszer meglátogatni, ami nem is lenne nehéz.

Mindenkit üdvözlök, engem ne féltsetek. Tudjátok, gorkiji egyetemeket jártam, és különben sem vész el a rossz pénz.

Ölel

Pista

VADAS ÁGNES LEVELE

Párizs, 1959. július 7.

Jucikám édes!

Levelednek örültem is meg nem is. A ténynek igen, a tartalmának nem. Habár nem lepett meg, mert barátnőd mesélte, hogy rossz hangulatban vagy. Teljesen megértelek, és egyáltalán nincs szándékom „okos és biztató" szavakat írni. Csak arra szeretnélek figyelmeztetni, hogy minden csak periódus az ember életében, bármilyen hosszúnak is tűnik az. Ezt nekem elhiheted, mert nem hiszem, hogy valaki rosszabb, reménytelenebb helyzetben lett volna nálam az utóbbi időben. És mégis vége lett egyszer, amit már nem hittem. A kezem

közel hét évig nem volt rendben. Már otthon bajok voltak, de még ment valahogy a dolog, azonban amióta itt vagyok, a helyzet katasztrofálissá vált. Eleinte még csináltam egy-két koncertet borzalmas kínlódásokkal, a botránytól félve (természetesen olyan is volt), később erről is le kellett mondanom. Mindennap újrakezdtem a harcot egy fantom ellen, mert nem tudtam, mi bajom. Rosszul tartottam a hegedűt – érted ezt? És nem tudtam jól tartani, ha beledöglöttem sem. Végül is elkezdtem szaladgálni orvosokhoz, kuruzslókhoz, amit akarsz. Mindegyik több hónapos kezelést írt elő vagy csinált. Szurkáltak, rángattak, fürdettek, masszíroztak, és még mindig nem tudtam jól tartani a hegedűt. Ha valakinek panaszkodtam, azt mondták, hogy „lelkizek", menjek pszichológushoz, mindenki magyarázta, hogy mi a bajom – végül is kerültem a témát, nehogy idegrohamot kapjak. Próbáld elképzelni a helyzetemet: a látszatot fenn kell tartani, hegedűs vagyok, koncertező művész – aki nem akar játszani. Nincs olyan fantáziád, hogy a lehetetlen és megalázó helyzeteket elképzeld, amit végig kellett csinálnom. Egy csomó lehetőséget elejtettem, remek összeköttetéseket rontottam el – egyszóval kínos és lehetetlen helyzetben voltam. És élni is kellett. Mondhatom, csodálkozom, hogy még nem haltam éhen. És mindezt egyedül, kétségbeejtően egyedül. Soha ennyire nem lett volna szükségem valakire, aki mellettem áll. Ez így ment egészen mostanáig, mígnem néhány héttel ezelőtt megtört a jég. Végre orvosomra akadtam, most a gyógyulás útján vagyok. Még most sem könnyű, mert amíg szerződéshez jutok, addig élni is kell, de a legrosszabbon mégis túl vagyok. Most már én is tudok harcolni normálisan, ahogy kellett volna rögtön a kiérkezésemkor.

Nohát, én is kipanaszkodtam magam. Sokszor gondoltam rád, de nem volt energiám írni. Mindennek ellenére jól érzem magam itt, és nagyon örülök, hogy így történt. Párizs a világ legszebb városa, imádom.

Aladár bácsit és Jókát ezerszer csókolom veled együtt.

Ágnes

NEMÉNYI ANNA LEVELEI

Birmingham, 1959. febr. 21.

Drága, édes Jucikám!

Ha kis késéssel is, de hát itt vagyok Birminghamben, és nagyon jól érzem magam. Sokat beszélgetünk Rólad, és sok szeretettel gondolunk Aladár bácsira is. Tudod, kicsit nehéz volt úgy megérkezni, hogy a Te tanítványod vagyok, és

ebből kifolyóan tudni, hogy amolyan második kiadású Jucit várnak – amelynek a vége csak csalódás lehet, ugye?

Sokszor csókollak Apukáddal együtt

Ninon

Az nagyon jó, hogy Ninont is elküldte. Sok ilyen tanítványt nevelt az elmúlt év foyamán?

A régi barátsággal és szeretettel üdvözli

Valentin János

Cambridge, 1959. márc. 15.

Drága, édes Jucikám!

Ami engem illet, a disszertációm meglehetősen jól halad, már négy fejezet meg is íródott belőle. Kezd érdekelni ez a balladaprobléma, különösen a korabeli egyéb irodalomtól való különbözőségét találom izgalmasnak. Ami persze legjobban érdekel, az a modern szimbolista lírában játszott szerepe. Pár év múlva, mikor több nyelven tudok majd, legalábbis olvasni, ebből egy szép kis tanulmány születhet. Egyre jobban látom, mennyire lehetetlen az angol költészetet vizsgálni a korabeli francia irodalomdivat ismerete nélkül. Rendkívül meglepett, milyen erős hatása van itt a francia kultúrának. Annyira, hogy a *Times*ban francia című cikkek jelennek meg. Úgy örülök a húsvétnak! Jövő héten felmegyek Londonba, a British Museumban fogom böngészni Kodály *Magyar Népzene Tárá*t. Nagyon élvezem a munkát, ha otthon ennyit írtam volna, most biztosan sokkal okosabb lennék.

Ne felejts el egészen!

Csókollak

Ninon

Berkeley, 1959. aug. 17.

Drága Jucikám!

Már megint úgy tetszik, évezredek óta nem írtam, úgy látszik, csak egy-egy gyerek érkezése ad tollat a kezembe… Dorian nevű kisfiam most született, igen fárasztó és zűrös állapotosság után, csuda édes és nagy boldogság. Közben változatlanul tanítottam és tanítok (az utolsó percig úgyszólván előadásokat tartottam), és szenvedélyesen élvezem ezt a munkát. A *Magyar*

Kultúra előadás-sorozat után bevezettem a *Költészet* sorozatot is, és egy szemeszteren át Petőfitől kezdve Juhász Feriig beszéltünk versekről – ez volt a legszebb. És – magyarul! Ami itt igen nagy szó és igazán remek teljesítmény a tanítványaim részéről. Ezenkívül még összehasonlító irodalmi szemináriumot is szerveztem doktorálásra készülő hallgatóknak – a görög drámáktól Schilleren át a mai írókig elemeztünk darabokat. Rengeteget tanultam belőle, szerencsére csupa kiválóan értelmes ember jelentkezett, összevissza hatan voltunk. Közben befejeztem a könyvemet is, az *Indiana University, Ural Altaja Series, Folklora* sorozatban adják majd ki. Képzelheted, mennyi munkával és éjszakázással járt mindez, a háztartással egyetemben. Soha ilyen kiegyensúlyozott és boldog nem voltam még…

Nem tudtunk igazán megbarátkozni az amerikai életformával, a felszínességgel, a banditizmussal, no meg a külpolitikával, azért innen elmegyünk. Most lenne csak igazán érdekes beszélgetnünk az életről, irodalomról – „s más hasznos emberi lomról”. Milyen boldogan tanulnék én is filozófiát édesapádtól! – Cambridge-be megyünk vissza 2 évre, aztán meglátjuk. Elliot tanítani fog, én meg fordítani és írni. József Attiláról akarok könyvet írni – nem tudom, tudok-e majd olyat, amilyet szeretnék. Most lettem szerkesztője egy magyar könyvsorozatnak angolul. Amerikai és angol szerzőkről adnak ki analitikus, kritikai elemzéseket, és most indul a világirodalmi részleg, amelynek a magyar részlegéről van szó. Volna kedved könyvet írni ebben a sorozatban? 160-200 oldalas könyvekből készül a sorozat a „nagyközönség” s a tanárok és diákok számára blablamentesen. Ha igen, a következő szerzők közül választhatsz: Balassi, Csokonai (!), Zrínyi, Eötvös, Móricz, Ady, Babits, Kosztolányi, Karinthy, Szabó Dezső, Németh László, Illyés Gyula, Weöres és Juhász Feri. Ha érdekel, írj azonnal, hogy szerződést küldhessek. Neked írok először róla, hogy kedvedre válogathass, ha időd és lelkesedésed van hozzá. Nem tudom még, lenne-e kifogása a sorozat kiadójának magyarországi szerzők ellen, igen csodálkoznék, ha lenne. Én mindenesetre több könyvet akarok otthoniakkal íratni, ez kultúrpolitikai szempontból is jelentős lépés lenne, egyenesen úttörő itt, remélem sikerül.

Ezenkívül le akarom fordítani Ottlik *Iskola a határon* c. könyvét, ha futja az energiámból a két srác mellett. Persze tanítani is szeretnék, de nem hinném, hogy lesznek tanítványaim Cambridge-ben…

Ninon

KOVÁCS JÁNOSKA LEVELEI

Sydney, 1957. nov. 12.

Édes Jucikám!

Furcsa ez a tegezés, de majdcsak megszokom. A többiek már biztosan mind tegeznek Téged. Nagyon örültem a levelednek, és remélem majd Te segítesz, hogy ne zülljek le teljesen szellemileg. Örülök a híreknek a lányokról, valamennyien boldog házasok és kismamák. Azt hiszem ez rengeteget kárpótol a kisebb csalódásokért, az elutasító válaszokért az egyetemekről. Persze szerintem előbb-utóbb mindenki bejut a kívánt egyetemre, ha nagyon akarja. Én, ha otthon maradtam volna, már a TV állandó személyzetéhez tartoznék. Ott összebarátkoztam rendezőkkel, operatőrökkel, pár alkalommal be is hívtak, még azután is, hogy kijöttem, mentek lakásunkra a behívó levelek, megígérték, hogy mivel szükségük van lelkes, tanulni vágyó és arra képes fiatalokra, iskolába küldenek, és dolgozhatom közben. Amint hallom, meg is indult a szakemberképzés a főiskolán. Az itteni iskola nagyon könnyű lenne, ha magyarul kéne tanulni.

Ami a munkámat illeti, nagyon unalmas, szellemileg egyáltalán nem köt le. Nagy hivatal – a Betegbiztosítási Intézet – és én az iktatóban dolgozom. Gépies munka. Márciusban kapok három hét szabadságot, ezalatt utánanézek egy gépírói állásnak a rádiónál vagy a televíziónál. Itt ez a kezdet. Később az állásüresedéseket mindig meghirdetik a személyzeten belül, szóval leglényegesebb bekerülni, aztán a többi már könnyebben megy…

Milliószor csókollak valamennyiőtöket

Jani

Sydney, 1961. november 26.

Édes Jucikám!

Végre Tőled is kaptam levelet. Bizony sokszor vágyakozva gondolok vissza a „régi szép időkre”, az együtt eltöltött érdekes iskolaévekre, amikor még nekünk, gyerekeknek nem volt semmi gondunk, fogalmunk sem volt az igazi életről, munkáról, problémákról… Változatlanul a rádiónál dolgozom. Nagyon nehéz itt az előrehaladás. Már pár segédrendezői állást megpályáztam. Remélem előbb-utóbb rám is sor kerül. Nekem talán előnyt jelent majd a Televízió Technikum, amelyet tavaly végeztem el. Legnagyobb meglepetésemre második legjobb lettem az egész iskolában, és könyvjutalmat is kaptam. Ezért remélem, talán az egyetemet is érdemes lesz megpróbálnom, hátha meg tudom majd állni a helyem. Megpályáztam egy ösztöndíjas helyet itt, a rádiónál, ha megkapom, ők fedezik a költségeimet, könyveimet. Heti öt órát kivehetek, fizetik ezt is, és a vizsgák előtt is jár pár nap szabadság. Első évben pszichológiát és szociológiát szeretnék tanulni. Szintén fontos lenne a gyorsírás elsajátítása, mert itt előfeltétel egy segédrendezőnél. Nemrég vettem egy gitárt. Sajnos nincs időm gyakorolni. Esténként gyakran dolgozom Anyu presszójában éjjel 12-1 óráig. Azelőtt minden este, most már szerencsére ritkábban. Nővérem férjével és kislányával két hónapja érkezett meg Angliából. A férje az egyetemen tanít állattant. Általában angol könyveket olvasok, de idő híján hetekig is eltart elolvasásuk. Olvastál mostanában olyasmit, ami különösen tetszett, és ajánlod, hogy elolvassam?

Sokszor csókol

Jani

Sydney, 1963. április 13.

Imádott Jucim!

Nem szép Tőled, hogy ennyire elhanyagolod az embert. Azt is másoktól kell megtudnom, hogy lefőzted a lányaidat. Szívből gratulálok, és szeretném ha beszámolnál mindenről, férjuradról is, elvégre majdnem minden férjet személyesen ismerek az osztályból, a Tiedet még hírből sem. Hogy szalad az idő! A lányok már mind tartanak valahol, tanítanak, diplomákat szereztek, és ilyenkor bizony szomorúan nézek vissza az utóbbi évekre, amelyek olyan hamar elröpültek itt az emigrációban, és eddig sajnos nem sokat sikerült felmutatnom. A televíziós iskola, amelyet elvégeztem, tulajdonképpen csak technikum, és az egyetemet csak idén kezdtem el. A vizsgáim már lezajlottak. Nagy erőpróba volt, és most látom majd, hogy boldogulhatok-e idekinn ilyen nagy nyelvi hátránnyal. Sajnos év közben nemigen volt időm a tanulásra, mert nappal dolgozom, három este előadásra jártam, a megmaradó időben a beadni való dolgozataimat írtam, és a könyvtárban olvastam a hozzá szükséges könyveket. Most a vizsgák előtt vettem ki szabadságomat, és három hétig éjjel-nappal tanultam, de még ez az idő is túl rövid, mert ha meg is értem a tankönyveket, akkor is lassabban megy az olvasás, mint magyarul. Én minden tőlem telhetőt megtettem, a baj csak ott lehet, hogy kifejezésmódom, nyelvtanom nem 100 százalékos, legalábbis nem arra, hogy pszichológiáról vagy antropológiáról csevegjek vizsgadolgozatban. Nem könnyű dolog.

Képzeld, a legújabb felfedezésem, hogy itt Sydneyben van egy Magyar Egyetemista Kör. Nagyon rendes társaság, olyan emberek mind, akiket eddig nem ismertem. Véletlenül csöppentem közéjük. Ez a társaság minden hónap első vasárnapján találkozik. Körülbelül hatvan tagja van, nagyon kellemesen éreztem magam. Egy soproni katolikus pap-tanár tartott irodalomtörténeti előadást. Alkalmanként körülbelül kétszáz évet ismertet dióhéjban. Most a humanizmus, reformáció, restauráció, lovagi költészet témakört dolgozta fel. Szerencsére kitűnően, jó humorral adott elő. Utána egy lány énekelt magyar népdalokat és Schubert *Ave Mariá*ját igazán gyönyörűen – itt tanul a Zeneakadémián, végzős ösztöndíjas. Aki csak tud, énekel és szaval a többieknek önképzőkörszerűen. Utána megvitatjuk a „közügyeket". Múlt szombaton nagy koncertet rendeztek a megalapítandó Szent Erzsébet Aggok Háza javára. Sok ausztrál is eljött, a fellépők nagy része sem volt magyar. Így bekerültem ebbe a kicsit elzárkózott, régi magyar társaságba. Legtöbbjük már 10-12 éve itt él, és itt járt iskolába is…

Sokszor csókol Benneteket

Jani

Sydney, 1963. aug. 6.

Édes Jucikám!

Nagyon örültem, hogy végre megemberelted magad, és írtál nekem. Sok mindent kérdezel, van mire válaszolni. Sajnos, azóta a helyzet egy kissé borultabb. Azt tudod, hogy a televíziós iskolát már két éve kijártam, de mivel az itteni TV, ugyanúgy, mint a pesti csak gyerekcipőben tipeg, (két évvel régebben van csak itt TV-stúdió, mint Pesten), hát képzelheted, milyen volt az iskola. Vak vezet világtalant alapon ment, persze ezt akkor még nem tudtuk mi, tanítványok, de mióta a TV-nél dolgoztam mint segédrendező, láttam milyen alapvető és kezdetleges volt az oktatás. Itt három állomás van. Az állami, ami a rádióhoz tartozik – az a legnívósabb. Nincsenek hirdetések, mint a másik kettőn, és az állam invesztál bele, a TV filmeket gyárt, egyetemi előadásokat tartanak, egy remek politikai kommentár a legnépszerűbb filmbetétekkel. Egy magyar haverom, volt sárospataki és debreceni kollégista, itt operatőr, és nagy szerencsével kifogott egy két hónapos európai utat. Hárman mentek, a rendező, az operatőr és ő mint segédoperatőr. Meginterjúvolták Gomulkát. Jártak Írországban, Jugoszláviában, Rómában. Érdekes rövidfilmeket készítettek az életről, politikai problémákról stb.

Rám visszatérve. Tavaly az első évet befejeztem a bölcsészkaron estin. Itt egész más beosztásban működnek az iskolák, mint otthon. A diplomához kilenc tárgyat kell felvenni, hármat lehet venni évente – így három év alatt végezhet az ember a legjobb esetben, de ez csak nappali tagozaton működik így. Estin két tantárgyat lehet hallgatni évente, így 4-5 év a diploma megszerzése. Tavaly antropológiát és pszichológiát tanultam, és az utóbbiban a legjobb száz között végeztem. (Kb. 800-1000 hallgató van évente.) Ettől az eredménytől nekibátorodtam, és az idén a szakosított pszichológia szakra iratkoztam, ami kétszer annyi előadást és írásbeli munkát jelent, de kiváló diplomával jár, olyasmi, mint otthon a doktorátus. A másik tárgyam pedagógia. Egy negyedévet szerencsésen végig is küszködtem. Sajnos a TV-t ott kellett hagynom, mert sok műsornál este kellett volna dolgoznom, az pedig ütközött az előadásokkal. Pedig nagyon szerettem csinálni. Szerettem a stúdiót, az aránylag szabad életet, a munkának meg kellett lenni, de hogy mikor, az az én dolgom volt. Itt a segédrendező teljhatalmú asszisztens, mindent nekem kellett elkészítenem a produkcióhoz. Szereposztást rendelni, szerződéseket gépelni, kosztümöket, make up-t, díszletet, feliratokat megrendelni, időt mérni, háttérzenéről gondoskodni, forgatókönyvet, felvevőgép-utasításokat gépelni stb. sajnos két szék közül a pad alá estem. A jó munkámból visszamentem a rádióhoz, az egyetemen pedig az egyik tárgyat abba kellett hagynom Anyu betegsége miatt.

Egy éve járok egy ausztrál fiúval, aki úgy néz ki, nagyon szeret engem, és ugyanakkor megbízható is. Mindig értem jön az egyetemre, és kocsin hazaszállít. Idén vetettem vele egy házat befektetésre, foglalkozása tervezőmérnök.

...A Rajknéról írott színdarab nem volt közönségsiker. Nagyon tárgyilagos és jól értesült a forgatókönyv. Bemutatja Rajk, Kádár, Rákosi és Gerő fejlődését az 1944–45-ös földalatti mozgalomtól napjainkig. Egyedül Gerő piszokul ellenszenves és szószegő, a többieket megértéssel, de kritikusan tárgyalja. Nagyon szép Rajkné monológja a Petőfi-körben, a temetői rehabilitáció és Pest ostroma a drámai rádiókiáltvánnyal a háttérben és a magyar himnusszal (angolul persze). Nagyon megható volt. Kádárt mint a történelmi szükségszerűség áldozatát ábrázolja, tévéváltozatát is játszották a darabnak.

Írj hamar, sokszor csókol

Jani

Southport, 1964. május 31.

Édes Jucikám!

Jelenleg nyaralok, azaz inkább telelek. Itt ugyanis amikor tél van, az ember átmenekülhet a kontinens másik részére, ahol még nyár van. Hat éve nem voltam sehol, most azután két hétig Sinfers Paradise-on üdülök. A hotelben összebarátkoztam két lánnyal, és együtt csavargunk, szórakozunk. Végre valamit láttam Ausztráliából is. Láttam banánültetvényeket, szubtrópusi őserdőt, cukornádültetvényeket. Gyönyörű volt a kilátás, mert itt az utak nem a völgyekben, hanem a hegygerincen szaladnak. Az egyetemen most van negyedévi szünet. Ez a harmadik évem, ha sikerül az idén is, akkor több mint félúton leszek a diploma felé. Változatlanul a rádiónál dolgozom az ifjúsági, művelődési és iskolai programoknál. Érdekes munkakör, szeretem. Kérdezed, vannak-e magyar barátaim? Sajnos nincsenek pillanatnyilag, mert annyira be vagyok fogva…

Csókollak Jani

Sydney, 1967. május 15.

Édes Jucikám!

Rém jólesett, hogy gondolsz rám, és beszámoltál az otthoni hírekről. Hogy szalad az idő! Már egy éve férjhez mentem, a férjem ausztrál. Persze nem igazi „bennszülött”, a dédnagypapája angol, dédnagymamája új-zélandi. A különbségek az érdeklődési körök vonalán nagyon kiütköznek. Talán nem annyira kulturális hátterünk különbözősége miatt, hanem mert itt Ausztráliában őrült differenciák vannak a női és férfimentalitás között. A férfiak többsége szereti a sportot, de utálja az operát, és a világért sem alacsonyítaná le magát egy nőies balett megtekintésére. Ilyen Harald is. Szerencsére itt nem mulasztok semmit, mert egyelőre nincs se állandó opera, se balett, és ha az eddigi iramban folyik az építkezés, akkor ez még nem is lesz probléma tíz évig. Férjem tervezőmérnök. Vettünk egy háromszobás öröklakást szép tengeri kilátással. Pillanatnyilag csak a legszükségesebbekkel rendeztük be. Május 9-én lesz a bölcsészkari avatásom, talárban stb., a diplomámnak nem sok gyakorlati hasznát látom pillanatnyilag. A rádiónál vagyok változatlanul, a hírszolgálatnál. Otthon nem tudtam bejutni az egyetemre még kitűnő érettségivel sem – így nagy öröm számomra, hogy végigcsináltam ezeket az éveket.

Sok szeretettel gondolok mindannyiótokra

Jánoska

AKIK ITTHON MARADTAK...

1957–1990

LEVELEK, VISSZAEMLÉKEZÉSEK

S VELEM SZEMBEN PEDIG ŐRIZD MEG A RÉGI NAGY SZERETETET, BARÁTSÁGOT, NEKEM SZÜKSÉGEM VAN RÁ, HOZZÁTARTOZIK AZ ÉLETEM LÉNYEGÉHEZ.

SÓS JÚLIA, 1962.

TŐLE TANULTAM MEG, MIT JELENT A BARÁTSÁG AZ EMBER ÉLETÉBEN, S EZT A TANÍTÁST PÉLDÁJÁVAL SZEMLÉLTETTE IS: VASÁRNAPONKÉNT HAZÁNK BÖRTÖNEIT JÁRTA – SÁTORALJAÚJHELY, VÁC, MÁRIANOSZTRA –, RÉGI BARÁTAIT, TANÍTVÁNYAIT KERESTE FEL.

BOZÓKY ÉVA, 1986

Tanítványai közül sokan életre szóló barátaivá váltak. Az iskolai órákon és az érettségin túl is tartotta velük és házastársaikkal a kapcsolatot. A Keleti Károly utcai lakásban édesapjával, Sós Aladárral gyakran szervezett összejöveteleket, ahol barátai találkozhattak és beszélgethettek a fiatalabb nemzedékkel.

A forradalom leverése után járta Magyarország börtöneit. A beszélőkre könyveket, csomagokat vitt magával. Cserbakői Endrét – akit életfogytiglanra ítéltek – volt tanítványaival felváltva látogatták, és leveleztek vele.

ZELK ZOLTÁN LEVELEI 1961–62-BŐL*

Kedves! Vasárnap este, tíz perc múlva éjfél. Dorlotynnal és kudarccal lefekszem: öt-hat napig tartó gyötrődés után most jöttem rá, hogy a vers, amire ráment az elmúlt hét – rossz! Félek, hogy hosszú időre megbénít ez a balsiker, mert eleinte nagyon hittem benne, s van tíz-húsz olyan jó sorom, amilyet tán sohasem írtam, de nem tudom verssé összerakni. Így ünneplem ötvenötödik születésnapomat. Mit tehettem keserűségemben, végül is „verssel" búcsúztam költői pályámtól. Íme:

Ötvenöt év –
se part, se rév.

Hát így! Leveled a versekkel óriási késéssel megkaptam. Öt napig jött. Köszönöm a gépelést. Azt külön, hogy hibátlan! De... Nem „csikorgó *sötét* lesz a hó – kivert kutyák szívében", hanem „csikorgó *sörét...*" Benjámin, most nyilván azt hiszi, hogy meghülyültem.

Kedves! Ne küldj újságkivágást, se Korolovszkit! Jó? Igaz, hogy én mindent akarok tudni, de nem így!

Ha nem megy az írás, miért vagyok itt. 13 fok hideg, szélorkán odakint. Magány, szénfűtés, s 0 fok alatti folyosók idebenn. S mégis általtatom magam, és maradok, talán mert a „nyugodt munka" úgy elernyesztett, hogy mozdulni sem tudok.

Szervusz kedves, kezedet csókolom! Édesapádat szeretettel és tisztelettel üdvözlöm, Jókát csókolom

Zoltán

Kedves!

Levél helyett verseket küldök. Ha tényleg versek ezek, mert én már nem tudom. S mégis, jobban vagyok lelkileg – néha testileg is – mert papírra tudtam kaparintani néhány sort... s mert úgy érzem, lesz folytatása is.

Hogy vagy? Hogy vagytok? Magamról nincs mit írnom, egyik nap, mint a másik. Rájöttem, hogy az emberi hazugságok közé tartozik az is, hogy hétfő, meg péntek, meg szerda. Csak napszakok vannak, napok nincsenek.

Bár olyan tehetséges lennék, amilyen makacs és mániákus: nem és nem adom fel: írni és írni akarok! Ha megírnék még életemben 10-20 olyan verset, amik az eddig megírt 20-30-cal (a többit ássuk olyan mélyre, hogy soha senki filológus ne találja meg!) egy igazán méltó kötetté állnának össze, akkor nekigyürkőznék a prózának is, megírnám ama önéletrajzot. Félszáz igaz, jó vers egyik kötetként, egy – anyagában mindenesetre? – érdekes önéletrajz második kötetként: derűsen fognék kezet a halállal! Derűsen – írom, hogy a derű szóval „zárjam soraimat", s csak utóiratként ragasszam hozzá a nagy kérést: gépeld le a verseket, küldd vissza, s egy példányt küldj el – minden kísérő szöveg nélkül – Benjámin Lászlónak is, Kedves! Kezeidet csókolja

Zoltán

Nehogy sértődés legyen!!! De arra is megkérlek, hogy pontosan úgy gépeld a verseket, amint azok kézzel írva vagynak...

Szervusz és szervusz!

S még egy kérés: a *Fuldokló hegedű* s az *Absztrakt éjszaka* bár külön-külön vers, s külön-külön lapra kérem a gépelést, de közös címük is van, s ezt a közös címet a *Fuldokló hegedű* fölé írjad. Különben mégsem! Lesz egy harmadik is, s akkor áll össze ciklussá! Tehát csak így, ahogy küldöm, s ezért nem dátumozom egyiket sem.

Csókollak

*

Jucikám! E sorok vivője, azonos azzal a szakállas – most szakálltalan – piktorral, akiről írtam. Hatheti ismeretség után így látom őt: jó szándékú és mélyen tehetséges ember.

Azért vele küldöm ezt a levelet, hogy megkérdezzem, mi az oka a változásnak: miért ritkult meg – szinte megszűnt – a postád? Irántam való hangulatváltozás vagy fáradtság? Az én gyöngédtelen modorom reakciója? (Például ma szerdán nyoma sincs a kért gyógyszernek!) Ha valami megbántottságból vagy érzelmi változásból fakadó mondandód van – otthon megmondod?

Jucikám! Én nem vagyok alkalmas arra, hogy valakinek – s különösen ilyen tiszta, igaz embernek, mint Te! – gyöngéd, megértő társa legyek. De úgy gondoltam, barátságunk egy életre szólhat.

S most mást: Te azt mondtad, olyan csalán vagy, akibe nem üt a mennykő. Adja isten, hogy így legyen! De belém már belém ütött! Ne küldj hát *lapki-vágást,* budapesti pletykákat *könyvemről* s ama *versekről,* mert ha más nem, ez feltétlen és biztosan megöli a *könyvet*!!!! Értsd meg már az isten szerelmére! Ne tévesszen meg, hogy csupa biztos páncélba bújt ember él *most* körülötted: én nem bizonyultam olyan sérthetetlennek, mint akár Sánta, akár Járdányi... akire különben elég furcsa érzésekkel gondolok megint: írok neki egy kedves lapot, s ő gyáva-gyáva-gyáva felelni... Istenem be gyávák a honmentő férfiak! De csupán a „maguknak élő" emberek, a „l'art pour l'art" művészek tudnak bátrak lenni. A Krúdy Gyulák és nem a Szabó Dezsők s nem a Németh Lászlók! Bár 30-40 évvel előbb tudtam volna ezt!

Csókollak Jucikám, s igen igaz barátsággal érzek Irántad!

Holnap-holnapután postára adok egy verset. Eddig 43 sorát írtam meg: nagyon-nagyon szeretem! Csak tudjam befejezni...

Zoltán

*

Jucikám!

Sajnos csak néhány szót tudok írni: egész éjjel gyomor- (vagy epe-) görcs gyötört, teljesen elesett vagyok. S így megy most már két hete. Pénteken Szombathelyen voltam orvosnál, aki persze nem sokat mondhatott egyszeri vizsgálat után. Csodálatos nap volt. Két óra vonaton, egy óra lovaskocsin pokoli kínok között: aznap csillapítók ellenére hétórás görcsöm volt.

Hát így. Nagyon bevásároltam ezzel a Zsennyével. Összesen három tűrhető hetem volt, ami keveset írtam, azt ez alatt a három hét alatt.

S most mit csináljak? Rettegek az utazástól, és rettegek Budapesttől. Semmi biztosíték arra, hogy hamarosan kórházba juthatok... S megint a magányos éjszakák – most már a rohamoktól is rettegve... s ott is, hogy oldom meg ama diétás kosztolást? Mert most már alig van olyan étel, amitől ne lennék rosszul. Adok még az Istennek két-három napot, ha addig nem segít rajtam, mégis visszavánszorgok Budapestre. Pokolból a pokolba.

Minden mást elmond a nagyon kedves, nagyon jó [Rudas] Klára, s talán nemsokára én is. Azt hiszem, a könyv bedöglött... Tizenegy napja írtam levelet, küldtem verseket Kardosnak [Kardos László, irodalomtörténész – nem

azonos a néprajzkutatóval], s ő, aki eddig postafordultával válaszolt, most nem reagált. Sajnos elkövettem azt a hibát, hogy én beszéltem a könyvről, ezért aztán túl sokan beszéltek róla. Járdányi Pali is – aki nyilván a Te sugallatodra – levelet írt – érdeklődik a könyvről. Egye fene a könyvet is! Nem érdekel. Az se, hogy decemberben lejárt a szerződésem az *Autóbusz* című magazinnál, de ma, 7-én se kaptam a Hírlapkiadótól értesítést... Isten éltesse Aczél Gyurikát, aki biztosítja nekem a nyugodt munka lehetőségét, és isten éltesse a hős, bátor, önfeláldozó, csupa-szolidaritás magyar írókat. (...)

Jucikám, ha meglátlak, talán megszelídülök, és tudok mást is mondani.

Abba is hagyom, mert csak düh és indulat lenne a többi is.

Szervusz kedves, kezedet csókolom Zoltán

*

Juci kedves! Nem tudok levelet írni. Ne haragudj, értsd meg! Nagyon kusza, zilált az agyam, gyűrött a lelkem. Nem bírom a munkátlanságot, s megőrülök attól, hogy három hónapja szobatársaim vannak. Nagy magányomban is szomjazom és éhezem már azt a magányt, melyben végre vers terem. De nem néha**,** kivételesen, hanem úgy, ahogy igazi költőknél szokott...

Még egyszer kérlek, várd meg míg élőszóval szólhatok Hozzád.

Kezedet csókolja Zoltán

*

Jucikám! Köszönöm a csomagot, amely tegnap megérkezett, de a levél – sajnos – még most sem... (és még milliószor három pont!) Most csak szeretetem másolom erre a papírra, a másikon pedig új versemet. Csak nekem küldj gépelt példányt, mert Benjáminnak is lemásoltam. De nekem – hamar, jó?

Ha mégis csoda történik, s levelet is hoz nekem a posta, azonnal írok Neked.

Szervusz, kezedet csókolja Zoltán

*

Jucikám!

Megint „tömör” leszek. Olyan tömör, mint – sajnos – a költészetem: két verskezdést írtam három hét alatt. Ha ezeket hozzárakom az eddigi kezdősorokhoz, akkor megírtam új kötetem végét: a „kezdősorok mutatóját”... Hiába, nincs mondandóm: ez az igazi munkanélküliség! A többit élőszóval a

hónap végén. Azért makacsul tovább próbálkozom, hátha egyszer teljes vers is kiszalad a tollamból. Úgy képzeltem, hogy 17-ig maradok. Addig kérek jelzést, hol találom meg Magát, Téged, Téged, Téged?

Borzalmas idő van. A Balaton gőzfürdő, a part Szahara. Esőért, szélért, hidegért imádkozom.

Fáradt vagyok. Maga, Te írjad meg Ferinek, hogy 17-ig itt vagyok. Szeretem őt. A 80 forintért vegyél magadnak virágot.

S most tömören csókolom kezedet, igen igaz szeretettel

Zoltán

Jucikám!

Most is csak életjelt adok magamról. Két-három nap kell még ahhoz, hogy levelet írjak. A levegő és a környezetváltozás fáradtságát még érzem, s túl nagy társasélet van itt – de majd csak megszokom, s pihenek, és gyógyulok.

Versírásra alig van lehetőség. Reggel lázmérés, reggeli (tízpercnyire van az étterem), orvosi vizit, fürdő, kvarc, ebéd. Rámegy a délelőtt. Kettőtől négyig pihenő, két szobatárs – de nincs is hol dolgozni...

Jó itt? Erre még nem tudok felelni. Ismétlem: a levelet csak ezután két-három nap múlva írom meg. Kérlek értsd meg!

Szeretettel, s ha morogsz is érte, hálával gondolok Rád, s így küldöm kézcsókomat.

Édesapádat szeretettel és tisztelettel üdvözlöm. Közös barátaink közül azokat üdvözlöm, akik gondoltak velem, s ennek tanújelét is adták.

Szervusz és szervusz

Zoltán

Kedves Jucikám!

Beteg voltam. Jobban vagyok. Itthon maradok. Szeretettel várom hazajöttökkor a telefonhívást.

Téged és Jóskát igaz szeretettel ölel

Zoltán

A holland gyógyszert is megkaptam.

CSERBAKŐI ENDRE
SÓS JÚLIA

Több mint tíz év telt el azóta, hogy sajátos körülmények között élve megkaptam a megdöbbentő hírt: meghalt Sós Júlia. Mégis, még mindig nehezen szánom rá magam arra, hogy írjak róla. Szavamat szegi az a jól ismert érzés, hogy a legnagyobb és jóvátehetetlen veszteségekről nem szabad beszélni, mert ha hallgatunk róluk, akkor talán nem is igazak, talán nem is sújtottak le ránk ezek a csapások.

Sajnos, igaz a tény: Juci már nem él, legalábbis a szó köznapi, élettani értelmében halott. Én azonban hiteles tanúja, vallomástevője vagyok a biológiai halál csalását leleplező tényleges igazságnak: Juci él, nem halt meg.

Nem halt meg, hiszen a mai napig is hozzá, a belső fülünkkel hallott szavaihoz, a magunk előtt látott, félszeg kis mosolyaihoz, a „kisfiam, okosan szépen, emberségesen csináld" tanácsaihoz, az emberhez méltó élet érdekében mérhetetlenül sokat vállaló egyéniségének, magatartásának példájához fordulunk nagyon nehéz helyzeteink és problémáink megoldásának keresésekor.

Azt hiszem, legbelsőbb lénye él bennünk tovább: a többi emberrel és a tanítványaival való azonosulás képessége, a sorsuk, életük iránti érdeklődése és az emberi sorsokat, életeket javítani törekvő elkötelezettsége.

Talán az lenne a feladatom, hogy egy ilyen mementónak szánt kötetben szót ejtsek sokrétű elméleti és gyakorlati pedagógiai, tudományos kutatói, irodalomelméleti, művelődéstörténeti stb. munkásságáról. Mégsem teszem. Erről a munkásságáról szólnak maguk az eredmények, és nyilvánvalóan tükrözni fogja a kötet anyaga is a kivételes tehetséggel, szorgalommal és odaadással végzett munkát.

Én sokkal fontosabbnak érzem ezúttal, hogy Jucit próbáljam idevarázsolni úgy, ahogyan bennem él, és gyakran ma is irányítja cselekvéseim rendjét.

Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelyből sokak gyermek- és serdülőkorát, gyakran pedig egész további életét tette zilálttá a háború és a változások utána következő rohamos – sokszor félelmetes – jellege. Valószínű nem is kellene megemlítenem, hiszen anélkül is nyilvánvaló, hogy egy egész életre szóló elkallódás vagy a teljes pusztulás veszélyét teremtette meg számomra ez az időszak.

Hozzám hasonló sorsú sok társammal együtt azonban – nem véletlennek tekinthetően – számomra is adódott a segítség, az irányfény: a NÉKOSZ és azon belül is Sós Juci, aki abban az időben az Apáczai Csere János Népi Kollégiumban és Gimnáziumban tanított és élt.

Kedvenc tantárgyaim közé tartozott ugyan a magyar irodalom, amelyet Juci tanított, mégsem állíthatom azt, hogy az irántam, életem és sorsom iránt való érdeklődése ebből eredt. Egyszerűen a „problémás" gyermekeinek egyike voltam és maradtam élete végéig, akinek sorsa, sok gondja, baja, apró vagy nagyobb öröme magától értetődően az „ő" ügye volt. Hogy miért?

Azért, mert a pedagógus és az ember legjobb minőségét tanúsító érzékenységgel és egyben felelősségtudattal élte át és alakította a vele kapcsolatba kerülő és erre rászoruló emberek sorsát. Azért, mert nem tudott közömbösen továbbmenni, ha azt látta, hogy az ő közbenjárására, az ő segítségére van szüksége valakinek ahhoz, hogy hasznossá, széppé és kiteljesedetté formálja életét. Azért, mert utolsó percig élt benne az a töretlen hit, hogy tenni, cselekedni kell az emberekért és a jobb emberi életért.

Nehéz, személy szerint is súlyos áldozattal járó küzdelmet vívott meg életében ennek a hitvallásnak a jegyében. A harcot azonban mindig tisztességgel, emberi méltóságát megőrizve vívta.

Elkeseredett pillanataimban, amit az egyre szembetűnőbb közömbösség, elridegedés és az ember életével, sorsával szembeni felelőtlenség egy-egy kirívó példája vált ki bennem – s alighanem indokolatlanul –, újra és újra Jucit idézem magam elé, és azt a reményt használom fegyverül aggodalmaim, szorongásaim ellenében, hogy vannak és lesznek ezután is olyan emberek és pedagógusok, mint amilyen ő volt. Ilyenkor aztán világosabbaká válnak a sötét színek, és újra értelmet nyer az élet és az életért vívott harc.

1979

SÓS JÚLIA ÉS CSERBAKŐI ENDRE LEVELEIBŐL

Budapest, 1961. május 2.

Drága Jucókám!

Tárgyilagos, de egyébként kedves hangú leveledet megkaptam. Megörvendeztetett és megnyugtatott. Őszintén szólva aggódtam az egészségi állapotod miatt, most azonban már nyugodtabb vagyok. Nagyon örülök annak is, hogy Jóka és Aladár bácsi is egészségesek. Egyébként nagyon helyesnek tartom, hogy a gyerek kerékpározik. Egészséges testedző sport. Ráadásul a csendes budai részeken nem is fenyeget különösebb veszély. Különben is, azt

hiszem, hogy Jóka eléggé meggondolt gyerek. Véleményem szerint, ha a gyerek netán-tán nagyobb túrára szeretne indulni a szünidőben, nem szabad megakadályozni benne. Hiába Jucókám, a gyerekek megnőnek, és bizonyos mértékű önállóságot igényelnek. Ebben a korban már jelentkeznek az expanzív törekvések, s Te, aki pedagógus vagy, tudod, hogy ezeket elnyomni nem, csak bizonyos mértékig irányítani szabad. Arról nem is beszélve, hogy fizikailag is jót tesz a gyereknek egy ilyen túra. (...)

Kedves, hogy Julika, Nándi és a többi barátaim megemlékeznek rólam. Én is gondolok rájuk sokszor és szeretettel. Nem tudom, Jucókám, hogy reménytek valóra válik-e, mindenesetre az én sorsom így is sokat javult azzal, hogy visszahoztak Pestre. Egyébként persze nyelvet most tanulhatok. Könyveket nem küldhetsz egyelőre. Inkább azt szeretném, ha én küldhetném végre haza azokat a könyveimet, amelyek évek óta hevernek a letétemben. Talán a közeljövőben mód nyílik rá.

Azt írod, hogy reményed szerint, családom és barátaim között megfogom találni életem értelmét. Ez biztos. Végeredményben most sem tartom értelmetlennek az életemet. Azt akarom azonban még mondani, hogy én Téged is a családomba számítalak. Biztosan nem érted félre, de csak így tudom érzékeltetni azt, hogy mennyivel többnek érezlek, mint barátomnak. Ezzel azt hiszem, válaszoltam arra is, hogy véleményem szerint „különlegesen értékes és ritka barátságunk teljes gazdagságában megmarad-e életünk végéig". Egyébként, hiszen eléggé ismerjük egymást ahhoz, hogy ez csak szónoki kérdés lehessen. Aggodalomra pedig nincs ok. Jól vagyok testileg-lelkileg. Júliusban egyébként úgyis találkozunk, s akkor meglátod. Ha a beszélő netán kétszemélyes lenne, úgy kérlek, értesítsd Anyut, és gyertek együtt. Persze nagyon szeretnék már köztetek lenni, de hát az én számomra úgy látszik egyelőre csak a türelem gyakorlása marad. No, az is valami, és hát júniusban legalább láthatlak. Gondolni meg annyit gondolhatok Rátok, amennyit jólesik – és én bőven élek is ezzel a lehetőséggel. Búcsúzom!

Aladár bácsit tisztelettel üdvözlöm!

Csókolom Jókát, üdvözlöm a barátaimat.

Julikát, Nándit külön is üdvözlöm, szeretettel ölelem.

Téged, Jucókám hálával és szeretettel ölellek, és a kezeidet csókolom

Bandi

Budapest, 1962. márc. 27.

Drága Jucikám!

Ismét Pestről írok. Gondolom, velem együtt Te is örülsz ennek a ténynek. Nyilván annak is, hogy ismét dolgozom. A leveledet megkaptam. Teljesen egyetértek azzal, hogy ilyen körülmények között nem jöttél beszélőre. Annál is inkább, mert a Te egészséged és Jóka egészsége végtelenül fontosabb számomra, minthogy ne tudjak három hónapi türelmet parancsolni magamnak. Egyébként Apám és Öcsém voltak nálam igen kedves és hangulatos beszélőn. Gondolom, már írtak Neked. Az itteni rend szerint egyébként egy teljes gépelt vagy kézzel írt oldal választ kaphatok, s annyit is írhatok. Persze a gépelttel jobban jövünk ki. Ezért írok én is géppel. Egyébként a válasznál, kérlek, gondosan ügyelj a címzésre, a mostani levelem borítékján a feladónál található adatokat tüntesd fel pontosan. Fontos, mert ettől függ, hogy a választ megkapom-e vagy sem.

Jucókám! Most pedig azt kérem, hogy legyetek oly jók, a mellékelt csekken küldjetek be számomra 200 forintot. Egyben írj Apunak, és állítsd le a havi 50 forintos küldeményeket. Valószínű, hogy egyelőre nem lesz szükség rájuk. Ez a 200 forint is az áthelyezésem következtében beálló átmeneti korszak áthidalásához kell.

Ha már az Apuéknak megírandó levélnél tartunk, arra kérlek, számolj be nekik arról is, hogy milyen kedvező jellegű változás következett be a sorsomban. Egyúttal azt a kívánságomat is tolmácsold, miszerint szeretném, ha fényképet küldenének be. Azt kérem, hogy mindkét öcsémről küldjenek képet, ha van. A feltételeket ismered! Üres borítékban kísérőszöveg nélkül pontos címzéssel küldeni. Vártam egyébként az általad beígért képeket is, de ez ideig eredménytelenül. (...)

Most pedig Rólad, Jucókám! Tégy meg mindent az egészséged megőrzésére, mit a józan ész és a lelkiismeretes gondosság megkövetel. A Te egészséged nekem is az egyik legnagyobb kincsem – s nemcsak nekem, őrizd meg hát számunkra! Ez a legnagyobb dolog, amit megtehetsz értem. Bízom benne, hogy következmények nélküli, kisebb gyengélkedésről volt most is szó. Különösen tartózkodnod kellene a fertőző járványok okozta megbetegedésben szenvedőkkel való óvatlan közelségtől, hiszen tudod, hogy mennyire hajlamos vagy az ilyen jellegű betegségekre. (...)

Jucókám! Még egy dolog! Az Öcsém idén érettségizik, és klasszika-filológia szakra szeretne menni az egyetemen. Ha tudsz, légy segítségére ebben.

Most pedig búcsúzom! Sokszor csókolom Jókát, üdvözlök mindenkit, akit megillet – Nándiékat külön is.

Anyukámnak és Neked kezeteket csókolom a legnagyobb szeretettel és hálával

Bandi

1962. április

Bandikám édes!

Hazafelé menet ma délben Zsuzsa összeszidott, hogy rendetlenül írok Neked levelet. (Emlékszel Zsuzsára, Ciu mamája.) Én úgy tudom, hogy mindig pontosan írtam. Az igaz, hogy nagyon tömör stílusban, de ennek okát most megbeszéltük. Úgy éreztem, hogy frivolság volna arról írnom: kiültettem a muskátlikat a loggiára, szépen sikerült, de a föld rossz, jövőre kell feketeföldet szerezni. Gondoltam, nem írok a muskátlikról, ha még nem láthatod azokat. Nem írtam arról, hogy az utcánk és a Mártírok útja sarkán gyönyörű új, modern ház épült, világvárosi, szépen berendezett eszpresszóval. Gondoltam, nem írok róla, amíg nem mehetünk be együtt, s Te nem iszol meg egy duplát és én egy szimplát habbal. A mai beszélő különben nagyon felszabadítóan hatott rám. Jólesett, hogy mondtad, az apróságok is érdekelnek, mert én sokáig úgy voltam, hogy engem sem érdekeltek, s így nem tudtam Neked sem átadni őket. Úgy éreztem, hogy csak a lényegről szabad írnom: a szeretetről, hűségről, barátságról, s arról úgy sem lehet beszélni, hogy mindez hogy válik egyszerre fájdalommá és mégis életünk értékévé. Hát egy levél nem állhat másból, mint legfontosabb érzéseink jelölő szavaiból. De mondom, ez a mai beszélgetés olyan felszabadítóan hatott rám, hogy még tréfálkozni is tudok. Azt írtam, „Zsuzsa összeszidott" – ezen csak azt értettem, hogy lásd, mennyire törődnek Veled, s védik az érdekeidet még velem szemben is.

Én is a régi életemet élem. Sokat tanítok, változatlan energiával. A gyerekeknek a hozzám való viszonya a régi, s a régi az én energiám is. Ebben az évben is százhúsz gyereket érettségiztetek. De persze nincs okom rá, hogy elbízzam magam. A diákok tömege úgy megy el, hogy mindabból, amit én mondtam nekik, csak egy homályos emlékfolt marad. Kevés az, akinek valamit adhatok, akinek szüksége van arra a tudásra, amit én adni tudok. – A Te társaid közül is hány maradt meg? A Te régi osztálytársaid közül vajon hánynak jut még az együtt töltött idő eszébe? De azért mégis ez a legszebb munka a világon, s minden évben sok-sok örömet ad. De boldog volnék, ha Ciut taníthatnám!

Mindent elkövetek ennek érdekében, da vajon sikerül-e? Igen, feleségül megyek Jóskához. Nem szeretem elemezgetni az érzéseimet, de az valóban fontos, amit mondtam Neked. Támaszra van szükségem, nyugalomra, feltétel nélküli szeretetre, megbecsülésre. Nem akarok kiégett, megtört nő lenni, aki eltévesztett életutakat, lehetőségeket sirat haláláig, és illúziók álomvilágában éli le az életét. Nekem szükségem van támaszra, hogy önmagam maradhassak. Azzal a szilárd eltökéltséggel megyek ebbe a házasságba, hogy kölcsönösen megjavítjuk egymás életét. Az ő kislányát is idehozzuk, aki eddig intézetben nevelődött. Erőt, színt, nyugalmat, határozottságot, energiát – csak össze tudunk dobni annyit, hogy széppé tegyük a gyermekeink és a magunk életét.

Bandikám, még [Kunszabó] Feriről akarok írni. Jaj, ha filmet készíthettem volna róla! Itt először – robbanásig keserűen, nyugtalanul, kopaszon, soványan. S most albérleti szobájában a Rózsadombon, tűrhető állás, reménye, hogy írásai megjelennek. S egy nagy szerelme – aki természetesen az én egyik leányom, Juli osztálytársa, jól emlékszik Rád is. Bandikám, légy nyugodt és fegyelmezett, hogy elősegítsd a Te hazatérésedet. S velem szemben pedig őrizd meg a régi nagy szeretetet, barátságot, nekem szükségem van rá, hozzátartozik az életem lényegéhez. (...)

Sarkadi Imrének *A gyáva* című kisregénye franciául is megjelent, és igen nagy sikere volt. *Az elveszett paradicsom* című drámáját elő is adták, nagy sikerrel – egy nagy tehetségről szól, aki azonban eltékozolja az életét, s azt csak akkor becsülné meg, amikor már késő. Így az összefoglalás, persze elszürkítést jelent, de majd ha olvasod, látod, hogy valóban nagy tehetség volt. Talán még emlékszel is rá személy szerint, azt hiszem találkoztál vele nálunk.

Annak biztosan örülni fogsz, hogy a görög kultúra iránti érdeklődés milyen nagy országszerte. Tavaly Aiszkhülosz *Prometheusz*át játszották a Körszínházban a legnagyobb sikerrel, idén Szophoklészt és Euripidészt játszanak. *Antigoné, Oidipusz, Alkesztisz* – Euripidésztől *Médeia* – voltak az utóbbi két évben műsoron. A szovjet irodalomban Jevtusenko átütő sikert aratott, a nyugati irodalomból itthon most a legnépszerűbbek Faulkner, Arthur Miller, Tennessee Williams, Max Frisch és Dürrenmatt. Talán még az olasz Lampedusát kellene mondanom, aki egyetlen történelmi regényt írt életében, a *Párduc*ot, a kis Szicília a Garibaldi-szabadságharc idején. A Párduc művelt, okos főúr, aki tudja, hogy a reakciósoknak nincs igaza, s hogy veszni is fognak. Még igen népszerű Montanelli, az olasz nemzeti érzés szószólója az olasz antifasiszták táborában. Kiről írjak még? [Márai] Julika tanít, Gábor bácsiék egészségesek, [Kovács] Nándi igyekszik sokat tanulni. Ma délután Zsuzsával leszek együtt,

akit igen szeretek és tisztelek, valamennyi barátnőm közül őt tartom a legtöbbre, s az elmúlt évek érzelmileg is nagyon közel hoztak hozzá. Sajnos azonban, nem valószínű, hogy Ciut taníthatom, ami nekem nagy veszteség – de sokat tanít az ember, amíg egy-egy olyan gyereket talál, akire azt mondja, ezért aztán mindent érdemes. Most azonban már hagyok helyet Édesanyádnak. Nagyon sokat gondolok Rád, és szeretettel ölellek, amíg csak élünk:

Juci

***

Budapest, 1962. június 29.

Próbát tenne előbb, vélik az égiek,
hogy hálára-szokott légyen az ember: és
induljon szabadabban
útján, épp ahova akar.
(Hölderlin: *Lebenlauf*)

Erdővé növekedj! Légy egy egész
világ, lélekben viruló! Ó szeretők
szava, országunk szava, nyelve
légy, s népünk szava, lelke is!
(Hölderlin: *Die Liebe*) [Cserbakői fordítása]

Drága Jucókám!

Hálásan és meghatottan köszönöm a látogatásodat és a leveledet. Nem reagálhatok itt minden egyes elhangzott és leírt mondatra és szóra – bármilyen szívesen tenném is – hiszen nincs hely rá, de amit mondtál – köznapi jelentésükön túl is – bennem él. Megérted azt is egész biztosan, ha levelem még mindig inkább csak érzésekkel foglalkozik, de hát az én számomra egyedül csak ezek maradnak meg közölhetőként az összes kis és nagy dolgok, események közül. (...) Mindig fájdalmas dolog egy kicsit, ha koturnusban járó érzéseinket szandálba kell öltöztetni – hiszen az első annyira emeli szépségüket. Mégis, meg kell tennünk, mert így emberibbek, közelibbek, érzékelhetőbbek. Előadhatóbbak is így, hiszen nem kell kivárni közlésükhöz az ünnepélyes alkalmat. Saját fájdalmas tapasztalataimból tudom, hogy ez mennyire fontos. (...) Jucókám! Nincs sok helyem, hiszen Anyunak is akarok írni, így csak annyit: Kívánom, hogy nagyon boldog légy, és – amennyire ez

lehetséges – kárpótlást kapj mindazért, amivel az elmúlt idő megrabolt. (...) Most még annyit, nagyon örülök mindannak a szépnek, jónak amiről beszámoltál Aladár bácsival, Jókával, [Kunszaból] Ferivel, Nándiékkal kapcsolatban. Különösen örülök annak, hogy Feri rendbe jött és boldog. Nagyonnagyon megszerettem, s ha van valaki, aki örömet okoz neki, az nekem is örömet okoz. Jókának ne felejtsd el megmondani, hogyha az idő múlik is, én az Ő „nagy barátja" maradok!

Jóskát üdvözlöm, Neked pedig hálás, múlhatatlan szeretettel csókolom a kezeidet.

Bandi

1962. július

Bandikám!

Megpróbálom a könyvek küldését elintézni, ha kapnál rá engedélyt, szívesen küldenék irodalmi folyóiratokat. A *Kortárs*ban, *Új Írás*ban, *Nagyvilág*ban sok színvonalas novella, tanulmány, szép vers jelenik meg. A nyugati írók közül Dürrenmatt, Max Frisch, Arthur Miller és Tennessee Williams a legnépszerűbbek. A színházakban is az ő műveiket játsszák. Az egyén felelőssége érdekli őket. Nagyon érdekes, hogy mennyire morális problémák felé fordul az új irodalom. A szovjet irodalomban is sok új tehetség jelentkezett. Jevtusenko és Vozsnyeszenszkij költők, Akszjonov prózai művei nagy érdeklődést keltettek. De nemcsak divatos írók, mert komoly művészi érték is az, amit eddig alkottak. Színházban nem sokat voltam ebben az évben. Az év legszebb darabját nem láttam. Tennessee Williams: *A vágy villamosa.* A Lenin körúton felépült az új Madách Színház, ott adták elő – mondják – remekül. Én ebben az évben a következő darabokat láttam: A Vígszínházban a *Faust* előadását. Gyerekeimmel együtt láttam, szép volt, de ezt a drámát nem lehet színre vinni, sokkal kevésbé való színpadra, mint *Az ember tragédiája*. Apámmal olvastam végig németül az elmúlt években mind a két részt, úgy valóban életem egyik legnagyobb élménye volt. Aztán Bertolt Brecht Hitler-paródiáját, teljesen újszerű rendezésben, amely fel akarja eleveníteni a régi színpadi rögtönzés hagyományát és hatalmas szabadságot ad a színésznek – érdekes kísérlet volt. Az Irodalmi Színpadon előadták Áprily Lajos görög témájú egyfelvonásosát – *Az Ida hegyi pásztorok* – nem volt színpadra való. De Merle nevű francia igen jelentékeny író egyfelvonásosa: *Sziszifusz és a halál* – itt már nemcsak a darab volt nagyszerű, hanem az előadás is. Ennyit a színházról. Engem az

érdekelne, hogy Te mit olvasol!! Hangversenyre, Operába nem járok, zene csak a rádión keresztül jut hozzánk. Tárlatokra azonban járok, s van is néhány képzőművész barátunk. Azt talán tudod, hogy most a Szépművészeti Múzeumban csak a külföldi anyagot őrzik, s a Nemzeti Galériában van az egész hatalmas magyar anyag a XIX. századtól napjainkig, majd megnézzük együtt, oda sokat járok. Most abba kellett hagynom az elmélkedésemet a kulturális életről, mert Jóka a másik szobában sírva fakadt. A chilei futball-világbajnokságon a csehek megvertek minket, mi kiestünk, s Jóka vigasztalhatatlan.

Bandikám, azért késik most ez a levél, mert az elmúlt három hónapon belül már írtam egyszer, s nem tudtam, hogy szabad-e még egyet a beszélő előtt. Küldök egy fényképet is, de ki nem állhatom. Az iskolában csinálták rólam. Ifjúkori fényképeim mind elvesztek, ezeket meg utálom, inkább hallgass az emlékezetedre, mint ezekre a merev és kinyalt képekre. Azt a régi kis képet, ami nálad volt, azt jobban szeretem.

A régi szeretettel ölel: Juci

Budapest, 1962. október 1.

Drága Jucókám!

A nevelési főosztályhoz beadott kérelmetek alapján a parancsnok úr engedélyezte, hogy irodalomtörténeti munkákat küldj be egyetemi tanulmányaim folytatása végett (természetesen vizsgázás lehetősége nélkül). Az engedély értelmében egy-egy alkalommal két darab könyvet és a hozzá tartozó egyetemi jegyzetanyagot küldheted be. Tudod, hogy hol hagytam abba a tanulmányaimat, így az anyag kiválasztása nem lesz nehéz.

Úgy vélem, hogy az egyik mű a Bóka szerkesztésében most megjelent nagy világirodalomtörténet, a másik pedig a Szerb Antal-féle világirodalomtörténet lehetne (a többkötetes mű is természetesen egy kötetnek számít). Ha azonban Te jobbat tudsz, természetesen Rád bízom a választást. Ehhez pedig a megfelelő egyetemi jegyzetek járulnak. A jegyzetek beszerzésénél remélem nem ütközöl akadályba. Nem tudom, hogy a NYIK-en vagy a bölcsészkar valamely más szakán lehet-e beszerezni őket, de Te nyilván tudod, hogy hol találhatók.

Kérlek, drága Jucókám, tedd meg, szerezd be és küldd el nekem ezt az okosan összeválogatott anyagot. Ez a levelem természetesen rendkívüli levél, amely csak ezzel a témával foglalkozhat. Mást így nem is írok. Mindössze annyit, hogy jól vagyok, szeretlek Benneteket, s most is, mint mindig, a legjobbakat kívánom Mindannyiótoknak. Levelet még nem kaptam, nagy-nagy szeretettel és hálával csókollak, s természetesen Anyut is.

Bandi

Budapest, 1962. nov. 2

Drága Jucókám!

Meglehetősen régen megkaptam már a leveleteket, de hát a rendtartás szerint csak most válaszolhatok. Sajnos, csak szűkebben mint eddig, mert mindössze 40 sort írhatok. Éppen ezért nem is írok külön-külön Neked és Anyunak. Majd inkább számolj be Te a levelemről Anyunak. Ti persze írhattok ugyanannyit, mint eddig. Tegnap este egyébként az az öröm ért, hogy megkaptam az általad küldött könyveket. Nagyon megörvendeztetett, főként a jegyzetanyag. Úgy látom, hogy a reneszánsz és a XX. sz. világirodalmi jegyzetanyagán kívül itt van az egész. Nagyon-nagyon köszönöm, Jucókám! Véletlen koincidenciaként éppen *A varázsló eltöri pálcáját* volt nálam, amikor megkaptam a küldeményt. Egyébként elolvastam Sarkadinak a kétkötetes összegyűjtött munkáit. Nagyon szép *Az elveszett paradicsom,* s nagyon érdekes a *Szörnyeteg* is. Nekem mégis az *Oszlopos Simeon* volt az óriási élmény. Egyébként a régebbi írásait ismertem. Őrá, magára is emlékezem. Nagyon megdöbbentő volt, amit a halála körülményeiről olvastam a B. Nagy tanulmányában. Nem értem a dolgot, mert az én emlékezetemben úgy él, hogyha túlfűtött volt is, de tele életigenléssel, energiával, akarattal. Hát majd talán egyszer megértem, mi rejlik a dolog mögött. Különben még a Szabó Magdáról akarok írni. Bevallom Neked őszintén, hogy a témaválasztása nem elégít ki mindig, s amit írtál róla, az szerintem is helytálló. Mégis, van egy igen nagy érdeme, hogy ti. tud írni, hogy ura és nem rabja a szónak. Az *Álarcosbál*t, az *Ő*zet, a *Mondják meg Zsófikának* című regényét olvastam. Sok keresettség, erőltetetten pedagógiai szempontok feldolgozása, nem egészen őszinte és a nem is egészen természetes kitárulkozás hatnak taszítólag – s az írni tudás vonz olvasásuknál. Jucókám! Nem literalizálok tovább, mert mást is kell írnom. Egyrészt azt, hogy nagyon jól, nagyon kellemesen érintenek a kapott üdvözletek. Jó érezni, hogy mindenek ellenére sem maradtam magamra. Igaz, még így sem nagyon könnyű, de azt hiszem, amúgy elviselhetetlen lenne. Azután még azt akarom megírni, hogy nincs okotok miattam aggódni. Jól vagyok, testileg, lelkileg. Nyugtasd meg Anyut is efelől, s az ún. „egzisztenciám” miatt is, mert amiatt kesereg, hogy nem válhattam „intellektuellé”. Úgy véli, hogy az irántad való barátságom is az „intellek-

tuel" emberek iránti nosztalgiából ered. Hát ezt illetően is megnyugtathatod, s azt is megmondhatod neki, hogy minden hibám mellett nem vagyok ennyire sznob. Persze, az egész kérdés mellékes, de nem mellékes, hogy Anyu nyugodt legyen ilyen irányban is. Különben, nagyon megörültem neki, hogy [Kovács] Nándi tovább tanul. Ha valaki, akkor Ő megérdemli. Sok szerencsét kívánok Neki.

Jucókám, ha Ödönnel és [Kunszabó] Ferivel beszélsz, mondd meg nekik, hogy a legnagyobb szeretettel gondolok rájuk. Decemberben remélhetőleg ismét találkozunk, s akkor sok egyebet is megbeszélhetünk. Addig is, mindig, állandóan gondolok Rátok, igazában Veletek élek. Most pedig befejezem a levelemet. Abban a reményben élek itt, hogy otthon, Nálatok és Anyuéknál nagyjából rendben mennek a dolgok, s Ti jól vagytok. Üdvözlök mindenkit, csókolom Jókát, Anyut s mindenekelőtt Téged:

Bandi

1963. március

Édes Bandikám!

Először is tisztázom, hogy ez a márciusi második levél, amelyre engedélyt kaptál, a december végi levélelmaradás pótlására. Most várunk Tőled levelet, s akkor azonnal válaszolunk.

Bandikám, nem tudom, hogy az a levélelmaradás hogy történt – hidd el nem hanyagság volt, hiszen miért lennénk Juli meg én éppen egyszerre hanyagok (valószínűségszámítás!), csak félreértés volt, úgyhogy mi nagyon csodálkoztunk, amikor „izgatott, szomorú" leveled megkaptuk. Még a régit – s noha most már mondtad, hogy „spongyát rá" – igazi pedagóguskifejezés – ezt én még mentségünkre el akartam mondani. Olyan munkás életet él most mindenki, Julival két hónapja nem is találkoztam, csak telefonon beszélünk! A Te új, utolsó leveledet is postán küldte el nekem! (Többheti késéssel, mert várta, hogy találkozzunk.) De most talán húsvétra jó lesz a levelem. Különben utolsó leveled stílusa és hangneme az egész családnak nagyon tetszett – én nagyon élveztem. Szívesen szólítanálak ezentúl „nagyságos úr!"-nak, de félek, hogy ezt az ajánlatot vissza fogod utasítani. Hiába, vannak még ilyen elmaradott emberek, akik Mórát jobban szeretik, mint Szabó Magdát. S hogy mivel vagyok úgy elfoglalva? Tanítok, bent az iskolában, kétszer egy héten Jókát és barátait angolra, egyszer egy héten [Göncz] Árpi kislányát németre, egy egyetemista lányt franciára, Apámmal művészettörténetet olvasok – sokat látogatom

súlyosan beteg nagynénémet – vagy mindez nem olyan sok? Csak én szervezem rosszul? Most – ha igaz – megjelenik egy hosszabb tanulmányom, már régen írtam, csak a bibliográfiát kellett utólag összeállítanom, mert az eredeti elveszett. A téma: a felvilágosodás korában magyar pedagógusok, írók, tudósok kapcsolatai. Még mindig nem vagyok bizonyos benne, hogy megjelenik – pedig már állítólag nyomdában van. Majd ha itt lesz a kezemben, elhiszem.

Jó volna ilyen történeti munkát többet végezni – de hát tanítani nagyon szeretek. [Vaikó Éva] Cimu a diákjaival működvelő előadást rendezett – a mai fiatalság a világ művészetében – zene, vers, dráma – nagyon nagy sikere volt, nem lehetett rá jegyet kapni, csak halálra fárasztotta magát. Marinak a kisfiát Zolinak hívják, Pityuék [István Erzsébet] kislányát Jutkának, ő a Moha Jutka. Most szombaton idejön hozzám az egész család, hiszen mondom, az elmúlt hónapokban alig tudtunk együtt lenni.

Különben mind jól vagyunk, egészségesek vagyunk, várjuk a tavaszt. Nagyon reméljük, hogy ez a szokatlanul hideg tél téged sem viselt meg nagyon. A fogamról érdeklődtél. A nyáron még kétszer fájt. Egyszer ugyanolyan őrjítő fájdalommal, mint amikor Te itthon voltál, egyszer pedig hosszabban, szelídebben, csillapítóval segíteni lehetett rajta. Agyontömött fog, nem lehet hozzányúlni – ha még egyszer fáj, kihúzatom. Most egy éve, hogy itthon voltál. Ha hajlandó volnék a fogamat jóstehetségnek tartani – akkor az már nem az elmúlt örömtől, hanem a közelgő bajtól fájdult meg.

Mielőtt a Te nehéz életed újra elkezdődött... de ha éppen a fogam a bűnös, egye fene, kihúzatom – majd megbeszéljük. Anyád fényképe itt van, még most külön borítékba teszem és elküldöm Neked. Úgy emlékszem, hogy ezt külön kellett mindig küldeni. Majd rajta leszek, hogy Julitól is küldjek képet, vagyis ő küldjön magáról, nekem nincs képem, hacsak nem a nyolc év előttit kéred – (istenem, ezek a számok!) vagy azt a nagy fanyar mosolyút, ami már Nálad volt hosszú ideig. Ha ezek jók, majd megírod, s én szívesen küldöm őket. De ugye újat nem kell csináltatni? Utálom fényképeztetni magam. Ha Juli még nem írt Apádnak, a tavaszi szünetben én írok neki, a Nővéreddel szokott beszélni. Talán azt is megírta, hogy Gábor bácsi szokott beszélgetni Pozsonyival.

Mi jól vagyunk, Apám, Jóska, gyerekek egészségesek. Írj újra, hogy mit olvasol, mi volt, ami élmény volt, miért? Az mindig egy kis lökést ad az élethez, ha az ember megoszthatja az élményeit. Én most visszatértem régi szerelmemhez Anatole France-hoz, mindent, amit meg tudsz szerezni tőle, azt olvasd el. Illyéssel hogy vagy? Van tőle a könyvtárban? A régi dolgait is olvasd el újra.

Úgy emlékszem, színházi élményeimről már írtam. Hogy láttam a Németh László *Nagy család*ját, amit te hamarabb olvastál, mint én, láttam tőle a *II. József*et, s most megnézem az öreg Szomory *II. József*ét, amelyről azt mondják, élete legjobb darabja. Kétszer láttam a valóban gyönyörű Csontváry-kiállítást. (De jó volna, ha még Te is megnézhetnéd.) Nagyon tetszett a Szőnyi István-emlékkiállítás. (Azt már bezárták.) Az életörömnek és a melankóliának valami olyan csodálatos keveréke van az ő képein, ami nekem nagyon megfelel.

Bandikám, nem tudom, szabad-e most erre az oldalra is írnom, erről értesíts. Úgyhogy most sietve befejezem. De ha lehet, akkor legközelebb mind a két oldalt teleírom. Jenő bácsi – az egész család sok szeretettel üdvözöl, nagyon vigyázz magadra, bízzunk abban, hogy az élet újra megnyílik előtted, s ez most már valóban élet lesz, nem csak kóstoló. Nem tudom, nem lehetne-e megkérni azokat a felelős állásban lévő embereket, akik Téged bent a tanítás munkájával megbíztak, ha munkáddal meg vannak elégedve, segítsenek hozzá, hogy itthon is – ha újra hazakerülsz – értelmiségi munkakörbe kerüljél. Én a könyvtárosságnak örülnék a legjobban. Oly hosszú időt töltesz bent, hogy segíteni kellene Téged az átmenet megtalálásában. Bárcsak már ott tartanánk, de talán nem hibás, már most foglalkozni ezzel a gondolattal.

Ugye a tanításban örömed van? Nagy-nagy türelemmel végezd!

Szeretettel ölellek, és vigyázz magadra!

Juci

1963. július 4.

Kedves Bandikám!

Késve kaptam meg a leveledet, nem voltam Pesten, és még ma utazom tovább Kolozsvárra. Kár, hogy nem tudok jobban „felkészülni" erre a levélre. Juliékkal sem tudok beszélni – pedig megegyeztünk, hogy a következő levelet közösen írjuk, mint ahogy a csomagot is közösen küldtük. Légy szíves nyilatkozz, hogy a kávés sütemény ehető volt-e. Saját magam készítettem, ami feltétlenül a legnagyobb megtiszteltetés, elég ritkán fordul elő, éppen ezért nem bizonyos, hogy valóban arányos-e a finomság a megtiszteltetéssel.

Ha Apádnál a csomagküldés a legkisebb akadályba is ütközik, mi szívesen küldünk Neked, emiatt aztán ne legyenek gondjaid. Az egész család a legnagyobb szeretettel gondol Rád, ez adjon Neked erőt, amíg ott vagy, s reméljük ez ad majd erőt az élet jobb elkezdéséhez és folytatásához is, reméljük, nem kell rá nagyon sokat várnod. Addig is kívánok nyugalmat, türelmet, bölcsességet.

Nagyon kérlek, hogy most már több félreértés ne legyen közöttünk! Ha egy levelem késik, az nem azt jelenti, hogy én megharagudtam, azt hittem, és úgy is mondták nekem, hogy nem írhatok többet, mivel a levelem keresztezte a Tiedet, amíg Te újra nem írsz, nem kaphatsz újra levelet. Márpedig a szabályokat a legpontosabban be akartam tartani, mert Neked nem akarok kellemetlenséget okozni, s mert azt akarom, hogy Te is a legpontosabban betarts minden szabályt és rendet, mert ettől remélhetjük csak, hogy folytathatod az életed.

Nusi Tibor nevű fia már jó egészségnek örvend, Péter letette a szakvizsgát, most már jobb állása lehet.

Bandikám, nagyon nagy öröm nekem, hogy amíg itthon voltál, az alatt a rövid néhány hét alatt olyan jó hatást gyakoroltál [Márai] Juliékra, Gábor bácsiékra, Muciékra [Vaikó Éva]. Nagyon megszerettek Téged, vagy a régi szeretet eleven erővel kelt újra életre. Okosnak, tehetségesnek tartanak, akinek jó lélektani érzéke van, aki finoman és szerényen tud részt venni más ember lelki küzdelmeiben vagy akárcsak rezdüléseiben is. Amilyen szomorúnak tartják, hogy a nehéz sorsod* újra kezdődött, úgy abban bíznak, hogy az ő bizalmuk és szeretetük erőt ad Neked. Érezd azt, hogy van, ahová tartozol, van család és barát, ahol az élet megkezdődhet.

Irodalmi levelet most nem írok. A nyáron keveset olvastam, különösebb eleven élményem nincsen. Jelenleg egy huszadik századi francia irodalomtörténetet olvasok, nagyon érdekes. Neked van módod olvasni és tanulni?

Gyógyszert ugyancsak Juli küldött, megkaptad? Milyet küldjünk még? Kérdezd meg az orvost, légy szíves, ne Te magad állapítsd meg a diagnózist.

Bandikám, sok szeretettel ölellek. Vigyázz nagyon magadra!

Juci

JÓZSA TIVADAR
EMLÉKEZÉS EGY RÉGI BARÁTSÁGRA

Az emlékezéshez készülődve elővettem Juci leveleit is, és azokat végigolvasva felkavarodtak bennem Róla szóló emlékeim is.

Sós Júliával – Jucival – 1944-ben találkoztam először. Én tizenkilenc esztendős voltam akkor, Júlia már húsz, de szellemileg ennél jóval több esztendő választott el bennünket. Apám állami tisztviselő volt – bíró –, Juci édesapja építészmérnök. A mi otthonunkba meglehetősen köznapi társaság járt össze időnként, Juciék Keleti Károly utcai lakása valóságos szalon volt, ahol – mint a család egyetlen gyermeke – már egészen kicsi korától kezdődően fontos beszélgetések, tervezgetések, élénk viták és eszmecserék hallgatója lehetett. Később, amikor én már bejáratos lettem hozzájuk, ő maga is szervezett egy kis kört maga körül a „stúdiónak" nevezett kis könyvtárszobában, ahol később oly sok izgalmas beszélgetés zajlott le akkor még ismeretlen ifjak, de később igencsak jelentős irodalmi és politikai szerepet vállaló emberek között.

De ne siessünk ennyire előre az időben. Engem Kemény Pista osztálytársam és jó barátom, költői tehetségem kibontakozásának egyik segítője vitt el Juciékhoz. Gyanítom, hogy előbb verseimet mutatta meg neki, mivel meglehetősen zárkózott ember voltam. Juci – mint ezt későbbi barátságunk is bizonyítja – azonnal felfigyelt rám, biztatott, pártfogolt, barátságába fogadott.

Az akkori súlyos időkben azonban én voltam az, akinek barátságát, hűségét igazolnia kellett. A németek hazánkba özönlése után Juciéknak ki kellett költözniük a lakásból, és egy Szondi utcai zsidóházban kaptak menedéket. Ide jártam át Pista barátommal együtt, hogy meglátogassuk őket, s híreket, üzeneteket vigyünk nekik. Később – ősszel már nekem is el kellett tűnnöm Budapestről, így nem tudom, miként vészelték át a nehezebb hónapokat. Amikor Buda felszabadult, visszatérhettek Keleti Károly utcai lakásukba. Arra emlékszem, hogy tele voltak reménnyel, bizakodással a kezdeti években. Juci hamarosan egy eleven kört varázsolt maga köré, akik közül többen az Eötvös-kollégium neveltjei voltak, mások hithű kommunisták vagy szimpatizánsok, a fényes szelek nemzedékéhez tartozó – a későbbi NÉKOSZ-t megszervező fiatalok. Juci maga is tevékenyen részt vett az utóbbi munkában. Talán én voltam az egyetlen, aki nem csatlakozott semmiféle mozgalomhoz. A felszabadulást én uralom- és hatalomváltásnak éltem át, egy újfajta zsarnokság kezdetének, amely – kivált azért, mert közvetlenül is megrendítő élményeim

voltak ezzel kapcsolatban, súlyos lelki teherként nehezedtek rám. „Józsa" – így nevezett Juci, mivel keresztnevemet nem szerette mondani – „te reakciós vagy!". – Nevetve mondogatta, de komolyan értette, s csak azért bocsátotta meg már eleinte is ezt nekem – mert tudta, hogy a megelőző rendszernek is ellenzője voltam, meg talán a költői individumot is tisztelte.

Ahol csak tudta, próbálta egyengetni utamat. Sok ifjú tehetséget ismert, de igazán befolyásos irodalmi körökhöz neki nem volt kapcsolata. A – szerinte legalábbis – nekem való Válasz-kör legbefolyásosabb tagjával, Sárközi Márta asszonnyal nem sikerült barátságot kötnie, amit különböző pletykálkodások, ármánykodások is elősegítettek. Juci alkalmas volt arra, hogy fiatal barátai révén nagyobb befolyásra tegyen szert abban a neki való társaságban is, de miután férjhez ment Lázár Györgyhöz, aki akkor jelentős pozícióban lévő kommunista volt, meglevő barátainak nagy része elpártolt tőle. Azon kevesek közé tartoztam, akik nem törődtek ezzel, annál is inkább, mert beszélgetéseink meggyőztek arról, hogy Juci politikailag nem ért egyet férjével. Negyvenkilencben, de már negyvennyolcban is kezdett kiábrándulni a közvetlen politikából. Akkor már én is a szemébe mondhattam: „Te is reakciós vagy, Juci!"

Akkoriban a Kelet-európai Intézetben vállaltam kisegítő munkát, hogy nehéz anyagi helyzetemen segítsek. Az intézetet Bibó István vezette. Olyan ifjú tudósokkal dolgoztam egy asztal mellett, mint Major Jenő, Kicsi Sándor, Balázs Béla és mások. Itt ismerkedtem meg Márkus Istvánnal, Fazekas Lászlóval, Jónás Pállal és másokkal. Ezt az állást Kemény Pista barátom szerezte nekem. Ő és Juci többször megkísérelték, hogy írópályámon elindítsanak. Juci hozott össze a Fövényné nevű kommunista kádernővel, aki József Attiláról egy kemény, vonalas könyvet írt, amely természetesen tele volt elhallgatásokkal, torzításokkal. A könyv nemrégiben újra a kezembe került, s meg kellett állapítanom, mindezek ellenére tehetséges munka volt. Nos, ez a nő beleegyezett, hogy készítsek néhány tanulmányt. Berzsenyit, Kazinczyt és Kölcseyt szánta nekem. Nem volt kedvemre a munka, mégis belevágtam. Berzsenyi-tanulmányom el is készült – ennek egyik részlete meg is jelent a *Válasz*ban. A korrektúrával vesződtem éppen, amikor értesítettek arról, hogy hiába dolgoztam, mert Trencsényi-Waldapfel utasítására sok más munkával együtt bezúzták a kéziratot.

Miután – ezzel egyidejűleg – a Kelet-európai Intézetet is megszüntették, kénytelen voltam visszatérni a már abbahagyott pályámhoz, az orvosi egyetemre. Szélsebesen láttam neki, hogy elmulasztott vizsgáimat letegyem, s mielőbb diplomához s így megélhetéshez jussak. Az egyik vizsgámon tanú-

jelét kaptam annak, hogy Juci segítő keze ide is utánam nyúlt. Petényi professzor gyermekgyógyász vizsgáján alig tett fel egy-két szakmába vágó kérdést, Berzsenyi Dánielről beszélgetett velem, s oly tisztelettel kezelt, hogy szemlesütve, bíborpiros arccal hallgattam. Ugyanígy fogadtam a kitűnő osztályzatot is, amit indexembe a sok közepes és elégséges mellé beírt. Később tudtam meg, hogy Petényi professzor Sósék régi barátja.

Az orvosi egyetemet az ötvenes évek végén fejeztem be. Vidékre kerültem, s számomra a hallgatás és elhallgattatás hosszú esztendei következtek. Évekig nem tudtunk egymásról semmit, aztán miután egy közös barátunk felfedezte véletlenül, hogy hol „raboskodom" – Juci újra jelentkezett. Az a tucatnál is több levél, amelyet mint számomra igen fontos dokumentumokat a mai napig fiókomban őrzök, bizonyítja nemcsak azt, hogy Juci hitt a költészetem, és ami ezzel azonos, az emberségem igazában, hanem azt is, hogy áldozatkész, segítőkész barát volt. Őszintén – ha kellett, érzékenységemet sem kímélte – tehetségem kallódásáért szembeszállt velem. Számon kérte tőlem azt, amit hite szerint képes vagyok megtenni. Iszonyú veszteség volt számomra, hogy olyan hirtelen hagyott itt bennünket, elsőként abból a hol szorosabb, hol lazább baráti társaságból, amelynek egyik létrehozója, összekötő láncszeme volt.

Akkoriban írott verseim közül – amelyekből szinte egy sem maradt fenn – azt a szonettet szerette a legjobban, amely nemzedékünkről szólt. Igaz, hogy már a megírásakor 49-ben vagy 50-ben a legmélyebb pesszimizmus hangján. Csak erre a két háromsoros szakaszra emlékszem pontosan:

Juci nemcsak szerette ezt a versemet, hanem magyartanárként diákjainak is el-elmondogatta, olyan időkben, amikor Sztálint és Rákosit illett dicsőíteni. Nem emlékszem, hogy első férjétől mikor vált el pontosan, de azt bizonyítani tudom, hogy soha semmiféle terrorrendszernek nem volt híve. Értékeket próbált menteni és szabadítani még férje oldalán is! A megszakadt kapcsolat újrafelvétele 1959 nyarán történt egy hozzánk történt látogatás alkalmával.

A többiről a levelek tanúskodhatnak.

Pécsely, 1989. december 24.

JÓZSA TIVADAR ÉS SÓS JÚLIA LEVELEZÉSE

1959. ápr. 10.

Kedves Juci!

Remélem, nem tartasz nagyon erkölcstelennek, amiért a múltkori leveledre nem válaszoltam, és meg se látogattalak. Ez utóbbi nem nagyon állt volna módomban, mert szabadság helyett csak egyetlen fél napra tudtam Pestre felszaladni. Pistáékhoz beugrottam, de tiszteletadáson kívül semmi egyébre módom nem volt.

Most is nem annyira a barátság, inkább az érdek késztet írásra. De mielőtt a tárgyra térnék, elkezdem a mesét.

Van egy barátom. Tavaly ismertem meg, református lelkész, velem egykorú. Pár évvel ezelőtt zűrjei voltak, és kisded pihentetés után állás nélkül maradt. Az itteni református barátaim szerették volna ide lelkésznek kineveztetni, de a dolog, bármennyire is akarták, végül is nem ment, könnyen sejthető okok miatt. Több mint másfél évig tartott a lelkészi interregnum, míg végre kineveztek ide egy másik fiatalembert. De nem erről akarok beszélni. Közben barátom, Nagy Ervin Balatonlellére került lelkésznek, ami nevesebben hangzó hely, mint Pécsely, de felét, negyedét sem éri lelkészi és egyéb szempontból. Közben, ahogy összebarátkoztunk, kiderült, hogy Ervin igen intelligens és szélesen művelt fiatalember, nagy irodalombarát és igen ügyesen tud fordítani szépprózát. Németül, franciául és angolul annyira jól tud, hogy magyar szöveget is vállal fordításra idegen nyelvre és viszont. Van is némi kapcsolata a fordítókkal, mert például most lektorálta Rabindranáth Tagore kiadásra kerülő gyűjteményét. Még sok mindent írhatnék róla, de így levélileg nem sok értelme van. Nekem nagyon rokonszenves, két kislánya is van, és tudom, hogy szegényesen, küszködve él. Ha neked volna valami összeköttetésed, vagy valakinek belsőbb barátaid közül, csekély értékű megbízást is elvállalna bizonyára. Esetleg Kicsi Sándor is tudna rajta segíteni, írnék neki, ha tudnám a házszámát vagy hivatali címét. – Ellenben ha módod vagy kedved nincs rá, hisz gondolom, van elég támogatnivaló a közeli körödben is, akkor ejtsd el ezt az ügyet, azért nem fog éhen halni ő sem, sem a mi barátságunk. Szóval mindenképpen meg akarom mondani, hogy csak akkor tégy valamit, ha olyan könnyen megy, hogy csak egy-két jó szóba kerül, és mást, közelebbit, érdemeset nem sújt semmi kárral.

[Kemény] Pistának odaadtam múltkor kb. harminc szerencsétlen órában elkövetett szonettemet, s mondtam neki, hogyha elolvasta, adja át neked olvasásra, mivel kértél rá. Bizonyos vagyok, hogy Pista nem adta neked oda, elvesz-

tette vagy elsüllyesztette, ahogy azelőtt is szokta. De hát ennek nincs túl sok jelentősége sem vele kapcsolatban, sem abszolút értelemben. Valamikor – talán ha ősszel elszabadulok – viszek neked is belőlük, de ezt ne vedd feltétlen ígéretnek.

Pistával kapcsolatban egyébként is aggódok. Megígérte, hogy okvetlenül ír, anélkül hogy erre kértem volna – de egy betűt se írt. Remélem, azért nincs újabb zűrje.

Még csak annyit, hogy ha nem mondtam volna, míg itt voltatok, nagyon tetszett a fiad. Érzékeny, érdekes, érdeklődő fiatalember lesz belőle, ha a kedves mamája nem rontja el.

Légy szíves, ha Pistával találkozol, mondd meg, hogy írjon, mert én addig nem merek írni neki, míg nem tudom, mi van vele.

Egyébként, ha kellemetlen, amire feltételesen kérlek, úgy mondom, légy szíves, ne neheztelj meg érte, mert teljesen tájékozatlan vagyok mind a ti helyzetetek, mind egyéb körülmények tekintetében.

Mi egyébként tűrhető körülmények között élünk, s mindannyian baráti szeretettel üdvözlünk benneteket.

Tivadar

1959. április 13.

Kedves Tibor!

Itt küldök egy gyors választ tegnapi leveledre. Először is még néhány dolgot kellene tudnunk ahhoz, hogy bármit is tehessünk. Barátod milyen jellegű munkát szeretne leginkább végezni? Mit végzett már a Tagore-kötet szerkesztésén kívül – amire hivatkozni lehetne. Milyen nyelvekből fordít?

No, most az összeköttetéseim, hogy erről is beszámoljak. Hát tudod, nem állok valami rózsásan, de azért nagyon sok embert ismerek. Így talán sikerül valamit elérni. Most megírok egy furcsa dolgot, ami kicsit kényes ügy, és tartsd a legnagyobb diszkrécióban. Én réges-régen, még L. Gy-né koromban tettem egy életre szóló szívességet egy református papnak, aki most a nagy, talán az egész nagy fejesek közé tartozik saját berkeiben. Ha tőle kérek valamit – emberi számítás szerint előreláthatólag foggal és körömmel igyekszik megcsinálni. Eddig mindig a végsőkig segítőkész volt. Arra gondolok, hogy őtőle lehetne valamit kérni! Csak tudjam, hogy mit!!!

Kicsi Sándor is egészen biztosan segít. Hiszen ő most jól „fekszik”, tudományos kutató. Ő alapjában véve jó ember, téged szeret, ő biztosan mindent

el fog követni. Feltétlenül írj neki. Csak véletlenül se említsd meg, hogy ebben az ügyben én is próbálkozom, vagy hogy mi a barátságot fenntartjuk, mert ő most már öt éve hihetetlenül gyűlöl engem. Ez nem túlzás, szinte ótestamentumi méretekben haragszik, gyűlöl.

Pistáéknál tegnap voltam. Jól vannak. Pista nagyszerűen viselkedik, okos, életerős, nemes és fegyelmezett. Nem élnek valami könnyen, hiszen Pistának nincs állása, még munkája sincs. Flóra fizetése hármuknak! Ezenkívül Pista anyja is beteg, kórházban van. Az a jó, hogy még idehaza volt, amikor Pista megérkezett! (…)

Leveled sürgősen várom! Pannit szeretettel csókolom a gyerekekkel együtt, a régi barátsággal sokszor üdvözöllek

Juci

1959. május

Kedves Juci!

A múlt héten töltöttem egy negyed napot Pesten, és eredendő szándékom volt, hogy hozzád is felugrok, de erről lemaradtam. Pistával beszéltem, és általa egy-két dolgot üzentem abban az ügyben, amiről a múltkor írtam neked, és amiről voltál szíves tájékoztatni. Mindenekelőtt köszönöm, hogy az ügy bővebb ismerete nélkül is hajlandó voltál foglalkozni a dologgal. Mindez azonban, amint a Pistával való beszélgetés során tájékozódtam, sokkal nehezebbnek látszik, semmint gondoltam volna. Ezért vagy teljesen el kell ejteni, vagy ha mégis kínálkozik később valami lehetőség, esetleg akkor megpróbálni. – Mivel lehetséges, hogy kíváncsi vagy rá, a kiegészítő tájékoztatások a következők. Barátom Vályi Nagy Ervin, apja Vályi Nagy Géza költő volt, én nem ismertem, Pista szerint irredenta költő volt. Ervin nem a szokásos paptípus. Nagy irodalmi, filozófiai és valószínűleg teológiai ismeretei vannak, mégpedig nem csak a magyar irodalom területén. Svájcban is végzett néhány szemesztert, és 56 táján tanszékre hívták meg Svájcba, nem tudom minek, de azt hiszem filozófiára. E tény maga is elég sokat jelent. Hogy politikailag milyen, azt nem tudom. Kétségkívül ma humanista, de ma mindenki az, aki nem áll a szélsőségek legszélén. Hogy mi volt, azt nem tudom kiásni, de ahogy a művészetek és irodalom felé néz, az megnyugtató. Ezért rokonszenves nekem, és csak ezért ajánlottam. Szereti Villont, Rimbaud-t, Keatst, Van Goghot, Breughelt és a többit, ízléses és értelmes ember, emellett szelíd, jó szándékú, bajában türelmes, ártalmatlan ember.

Most tegyük félre az Ervint. Múltkor néhány órát együtt voltam Pistával. Lehet, hogy fáradt volt, de az az érzésem, hogy szótlanabb lett, mint volt. Ezt nem hátrányára mondom… Múltkor, mintha egy árnyalattal frissebb lett volna. Nagyon jó lenne valahogy őt is kézbe venni, mert félek, hogyha ez az üres állapota még hónapokig eltart, összeomlik… Ajánlottam neki, hogy folytasson valami rendszeres munkát, járjon be megszabott időre, mondjuk a Széchényi Könyvtárba, és csináljon valamit, ha egyelőre nem is fizetik úgy, mintha megfizetnék. Azt hiszem az elfoglaltság a lényeg, és ez mintha hiányozna neki. A kivetettséget nem mindenki bírja sokáig.

A kivetettségről saját magam is eszembe jut. Kilencévi szünet után kezdtem el újra verseket írni, anélkül hogy egy-két baráti tetszésnél többre vittem volna. Valamikor nagyon kellett volna a siker. Most? Anyagilag független vagyok, nem is lépnék ki a kényelmes magányból. Mi célja van, hogy mégis újra erőlködök? A magam mulatsága nem elégséges. A szonettekben egy lírai képeskönyvet szeretnék teleírni a lélek érzelmeiről. Egyelőre még írogatok, s Neked, Pistának meg Major Jenőnek olykor meg szándékozom mutatni csinálmányaimat… Gyáva vagyok ahhoz, hogy másnak is megmutassam. Egyrészt mégiscsak belső dolgokról van szó, és ehhez elég nagy barátság kell, másrészt már nem vagyok fiatal. Vagy tényleg érnek valamit vagy szemét az egész. Olyan már nincs, hogy majd lesz belőle valami. De talán túl sokat beszélek erről! Nem érdemes, hisz megjelentetni még saját költségen sem akarom.

A Kicsi címét különben köszönöm. Feltétlenül felkeresem, ha szabadságon leszek, és nem fogok semmit kérni tőle. Ugyanúgy természetesen Téged is és Pistáékat is. Velük különben remélem, hogy hamarosan találkozok. Pista említette, hogy Lellére mennek egynéhány napra, és engem onnan meglátogat. Várom. A barátság, néhányatoké olyan számomra, mint a nem viselt ékszer, melyet az ember elővesz és nézeget lelke gyönyörűségére.

Egyébként elég jól érzem magam szigetemen, az itteni indulatos kis világban. Értelmes, értelmetlen, érzelemteli és unalmas órák cserélik egymást, néha – hivatásomnál fogva – tennem is kell valamit, ami másnak hasznos, egészségét, életét szolgálja, és ez nekem esik a legjobban.

Most nem írok többet, mert úgy érzem, hogy már úgyis továbbcsordultam a kelleténél.

Szervusz. Tisztellek, és köszönöm jó szándékodat

Tivadar

1959. július

Kedves Panni, kedves Tibor!

Közös levelet írok. Ha valami szomorút írok, jobb az egész családdal közölni, úgy könnyebb elviselni. Lehet, hogy már tudjátok az újságokból a tényt is, hallottátok a körülményeket is. Mégis – az én kegyeletnyilvánításomnak egyetlen módja, hogy Nektek megírom a tényt. Balázs Béla öngyilkos lett. Már idegösszeomlással feküdt bent a Kútvölgyi Kórházban, ahonnan is a hetedik emeletről levetette magát. Szombaton volt a temetése, egy tízéves fia van – ő most múlt negyvenéves. Tibornak bizonyára eszébe jutnak azok az idők, amikor együtt dolgoztak az intézetben. Ez generációnk történetének újabb tragikus fejezete. Kicsi Sándor is, mint hallom, magánkívül volt, de a temetést nem tudta megvárni, mert már megvolt a jegye, utazott Erdélybe. Béla őszinte, bátor, nemes szívű ember volt. Nem tudott meghasonulva élni – majd ha találkozunk, mesélek még róla.

Nagy Ervin barátod érdekében mindent megteszek – már beszéltem is a kiadóban valakivel – de tudod, hogy az eredmény bizonytalan. Vályi Nagy Géza verseit ismerem, és feltétlenül tehetséges, érdekes költőnek tartom. (Pista ítéletét nem tudom elfogadni, mi az, hogy irredenta – konkrét esetekben? Nyelvhasználatunk zavarossága és szűkössége folytán gyakran ugyanazzal a szóval jelöljük a nemes érzést és a szemetet is.)

Azok a versek, amelyeket én ismerek, az Alföldről, a parasztokról szólnak – olyanok, hogy ma is bármikor fölvállalhatja őket, ő is és a fia is. De hát nem erről van szó. Kevés a hal – a kiadóktól a berkeken kívül élőknek jutó szellemi munka. Hát látod, Pistának sem tudtunk semmit szerezni, pedig neki több barátja van. Amit tudok, azért megteszem. Pista állapota persze nem könnyű. Az után a betegség után, amin ő keresztülment, nem könnyű visszatalálni az életbe. Balatonlelle után remélem, Titeket is meglátogatnak. Hamarosan visszakapja régi erejét, ebben biztos vagyok.

Verseidre vigyázz, mert sokat érnek. Az újak is, de a régiekből, a tíz év előttiekből is nagyon sok! Ne veszítsd el őket rendetlen és szeszélyes költők szokása szerint. Nyilván Te is érzed, hogy ezek a versek értékesek – kritika nélkül is azok. Ugye mikor Berzsenyi-tanulmányodat írtad, nem gondoltad volna, hogy az övéhez hasonló életutad lesz: Dunántúl, nagy család, független élet, magányos, kiadásra nemigen váró költészet, távoli barátok. Furcsa játékot játszik a sors velünk, csak ezek a játékok néha már kicsit vidámabbak is lehetnének. Ezt önzőn írtam, saját magamról. Ha Pestre jöttök, gyertek feltétlenül hozzánk is. Addig is Pannit és a gyerekeket sokszor csókolom.

Téged Tibor sokszor üdvözöllek

Juci

1960

Kedves Juci!

Számos értékes lelki tulajdonság közül talán az őszinteség a legértékesebb. Igaz, hogy nagyon nehéz, és nem is lehet mindig és mindenkivel őszinte az ember, de legalább a barátaival szemben mindig annak kell lennie.

Én most azért írok Neked, hogy őszintén beszámoljak arról a lényeges változásról, ami életemben bekövetkezett. Nem írok többet! Beszélgettem Illyés Gyulával legutóbbi verseimről, s az a vélemény alakult ki bennem az Ő ítélete nyomán, hogy nem érdemes. Úgy képzeltem, máris elértem egy meglehetősen magas irodalmi színvonalat, de Illyés kritikája kijózanított. Szerinte még nagyon messze vagyok attól, hogy tökéletes verseket írjak. Ehhez még rengeteg szenvedés, tanulás, igyekezet, kegyetlenség s még Isten tudja, mi kell, amihez én már nem érzek erőt magamban. Másrészt nem akarok középszerű író lenni. Mint orvos és mint ember szívesen vállalom a középszerűséget, de akkor írói tehetség nélkül. Így jobb és könnyebb. Én Illyés ítéletében feltétlenül megbízom. Már nincs hova, kihez fellebbezzek. Kicsinynek érzem magam, hogy Vele szembeszálljak, s tudom is, hogy nincs igazam. Mit pimaszkodjak hát tovább, mit erőlködjek, talmi sikerekért barátaim s a barátaim barátai pártfogását igénybe véve? Ez erkölcstelen volna. Át kell engednem a középszerű helyet a feltörekvő fiataloknak, akikben van erő, s akik közt ott van az is, aki majdan feljut arra az igazi magaslatra, hova én nem juthatok.

Utoljára kérem pártfogásodat irodalmi téren. Légy szíves a nálad levő összes művemet megsemmisíteni, s amennyiben másokhoz juttattál belőle, kérd vissza, és tüzeld el azokat is.

Ne hidd, hogy meggondolatlanul vagy hirtelen elhatározásból csinálom ezt. Nagyon is józan vagyok, tudom, hogy így jó, s boldog vagyok, hogy idáig eljutottam. Majdnem olyan boldog, mintha elértem volna azt az irodalmi magaslatot, amiért irigyelhetnének.

Nem érdemlem meg, hogy sajnáljatok. Orvos vagyok, elég jól élek, nem is dolgozom magam halálra, egyszóval, ismét boldog vagyok. Egy kevés lelkifurdalást érzek még, hogy benneteket, barátaimat félrevezettelek, de ezt jelen levelemmel, úgy vélem, kijavítottam.

Még egyszer kérlek, tégy úgy, ahogy kértem. Légy boldog, s ha jársz felém, ne kerülj el!

Józsa

1960

Tiborkám édes!

(mert Tivadart mégsem írhatok) – vagy kedves Józsa! – hogy a diákkori hangot használjam. Megkaptam komor hangú leveledet. „De tegye, aki teheti, ha szert tett ilyen akaratra!” Nem tudom elhinni, hogy ezentúl ne írj verset, vagy ha valóban ezt az utat választanád, azt bűnös öncsonkításnak tartanám, parciális öngyilkosságnak. Hogy nem akarod a verseidet megjelentetni, nem akarod Illyés tekintélyét igénybe venni, s nem akarsz kiadók, szerkesztők kedvétől függni, s hogy büszkébb vagy annál, hogy kitedd magad havonta a „megjelenik”, „nem jelenik meg” kikerülhetetlen idegizgalmának, ezt elfogadom, talán még helyeslem is. De hogy ne írj, azt kegyetlen őrültségnek tartanám. Az ember magának ír és két három barátjának – ha megjelenik, ha nem, akkor is – elküldhetem a névsorát a művészeknek, pszichológusoknak, akik ezt vallották, de nem teszem, mert félek, a fejemhez vágod. Ahogy őszintén megírtam Neked, hogy a regényed nem tetszett, ugyanígy őszintén mondom, hogy a verseidet szépnek tartom. Úgy érzem, a magam élete szegényebb volna, ha nem ismerném őket. S ez a véleménye még néhány hozzám tartozó embernek – Apámnak, Hernádinak és másoknak is, akik olvasták vagy hallották őket. Illyés véleményét, azt hiszem, eltúlzod. Miért mondta volna Illyés Zelknek a füle hallatára, hogy tehetségesnek és jóknak tartja a verseidet?

Hogy én ne protezsáljalak sehol – ezt a kérésedet azonban könnyen tudom teljesíteni, mert egyetlen kapcsolatom a művészvilággal vagy mondjuk a lírikusokkal: Zelk Zoltán. Ő pedig most nincs olyan állapotban, hogy egyengethesse mások útját.

Én most nagyon nyúzott vagyok, mert minden évben nagyon nekilendülök a tanításnak, és most is van három érettségiző osztályom. Közben a tanári mesterséget sok értelmetlen, szürke, ostoba munkával megterhelik. (…)

Szeretettel ölellek

Juci

1960

Kedves Tibor – vagy a régi diákhangulatot idézve – kedves JÓZSA! – mert Tivadart képtelen vagyok írni – most küldök Neked egy vasárnap reggeli, kissé ideges levelet. Nincs semmi komoly baj, de azért teljesen szétforgácsolódnak a napjaim. Jóka harmadik hete hőemelkedéses, és az ember hajlamos a rémképekre, s én már nagyon ideges vagyok. Apám – hála istennek viszont nyugodt,

erős, egészséges, dolgozik és ír – ő a család támasza. Baráti körünkben sok a betegség. Pista is harmadik hete beteg. Érgyulladása van. Én azt hittem, hogy ez csak öregkori betegség – lehet, hogy mi már ilyen öregek vagyunk? Tudod, hogy én Zelkkel komoly barátságot kötöttem, ő aztán igazán nagyon beteg. Jövő héten operálják az epéjét, de ezenkívül van gyomorfekélye, érszűkülete, s a szíve sem jó. Én naponta bemegyek hozzá, mert az elmúlt év alatt nagyon megszerettem. No, most már nem küldök a főorvos úrnak több betegjelentést.

Pali azt üzeni, köszöni, hogy még emlékszel rá. Kért engem, hogy küldjek neki a verseidből. Írtam neki az Illyés-dedikációról, amit Te szereztél nekem – arról azt írta: „Kár, hogy ilyen dedikációt én már nem kaphatok", „aki elment, az már rokon érzést nem érdemel".

Hernádinak, Zelknek is nagyon tetszettek a verseid. Hernádi ideadta az ő verseit, hogy adjam fel postán Neked, s majd ha feljössz, akkor találkoztok. Azt hiszem, nagyon rokonszenvesnek fogod találni. Illyésnek viszont nem küldi el a kötetét, ahhoz ő túlságosan visszavonult, gátlásos, furcsa ember, és különben is az a véleménye, hogy nem tetszene neki. Annak viszont én nagyon örülnék, ha Illyésnek elmondanád Zoltán betegségét, hátha ír neki vagy meglátogatja. Biztos örülne neki, sajnos valóban igen beteg. Ezt persze gondolhatod, a magam kezdeményezéséből írom, nem megbízásból – de a helyzet alapos ismeretével.

Írjatok hamar!

Juci

1960

Kedves Jucikám!

Megkaptam a leveledet, örvendtem, hogy mégiscsak eszedbe jutottam egyszer. Ugyanaznap kaptam levelet Pistától is. Neki is most válaszolok. Sajnálom, hogy most nem mehetek fel Pestre. A múltkor voltam fenn lóhalálában, Anyám betegsége miatt. Délután mentem, és éjszaka jöttem vissza. Nem volt semmi mód, hogy barátaim közül bárkit is megkeressek, pedig nagyon szerettem volna. Teljesen el vagyok ásva környezetemben és munkám falai közt. Hetek óta már íráshoz sem jutok, ami nem túl nagy kár, mert az ember úgyis csak nagyon ritkán tud igazán értelmes művet alkotni. Meglehet, hogy én sohasem. De ez sem túl nagy baj. Eddig csak két félhivatalos lektornak volt rossz véleménye róla, de a Tőled kapott bunkó sokkal fájdalmasabb. Természetesen köszönöm, hogy őszintén megmondtad, ez a barátság minimuma, de lehet, hogy inkább maximuma. Mindegy. Én most nagyon el vagyok zárva az emberektől – írástudó embereket értve – és irodalomtól. Illyés szilveszter előtt elment

Tihanyból, s vele talán csak akkor találkozom megint, ha visszajön. Ez sem biztos azonban, mert lehet, hogy én hagyom itt a körzetet. Itt több minden olyan dolog van, amit már nehéz elviselnem, s próbálok valami jobb körülményt teremteni magam körül. Lehet, hogy nem sikerül, mert már próbáltam egyszer, s akkor sem ment. Erről részletesen nem akarok írni, mert kizárólag a saját nyavalyám, s nincs benne érdekesség.

Veled együtt örvendek Aladár bácsi frissességének. Jóka elhúzódó hőemelkedése, azt hiszem, nem lesz komolyabb dolog. Gyakorlatomban is előfordul az ilyesmi, rendszerint ártatlan. Ha mégis tovább tartana, gondolom jó kezek közé tudod vinni (PeténYi). Ami a sátoraljaújhelyi utazást illeti, Jucikám, márciusban erre ne számíts. Egyszerűen lehetetlen, mert nem tudok szabadnapot szerezni, legfeljebb egy fél napot, az pedig kevés ahhoz, hogy az ország másik végébe s visszautazzak. Pedig nagyon szeretném, részben mert ígértem, s részben, mert úgy érzem, ennyivel én is tartozom annak, akihez mennénk [Cserbakői Endre]. Nyáron, ha szabadságon leszünk, s fenn leszünk Pesten, s ha még ott lesz az illető, szívesen elviszlek, csak az alkalmat kell összeegyeztetnünk. – Ehhez azonban még van időnk.

Sajnálom Zelk betegségét. Elmondtam volna Illyésnek, de ő most ott van Pesten, közel hozzátok a Rózsadombon. Nagyon örvendek viszont, hogy Jónás Pali kedvesen emlékezik rólam, s verset is kér tőlem. Nagyon szeretném, ha küldenél neki néhányat. Ő akkoriban is szerette a régebbi verseimet, amikor igazán kevesen ismertek. Nem tudom, megjelenik-e a *Jelenkor* februári számában a tervezett öt versem. A korrektúrát január végén elküldték, és visszaküldtem, azóta nem tudok semmit. – Én már megszoktam, hogy gyakran elgáncsolnak. – Hernádi barátodat ismeretlenül is üdvözlöm, érdeklődéssel várom a verseit, illetve az esetleges személyes megismerkedést. Amit írsz róla, rokonszenvessé és egy kissé magamhoz hasonlóvá tette őt a szememben.

Remélem, dolgaid és aggodalmaid hangulatoddal együtt hamarosan kedvezőbbé változnak.

Édesapáddal s Jókával együtt barátsággal üdvözöl

Tivadar

Még akkor is, ha mindig kifogásod van a szentkeresztség felvételekor, teljes ártatlanságban elfogadott név ellen.

1961. okt. 3.

Kedves Tibor! (mert szerintem ez egy név) nagyon mérges voltam, hogy a múltkori találkozás füstbe ment, szerettem volna beszélni veled, és szerettem volna olvasni a verseket. Pista azóta itt volt, az én írásomat visszahozta – ez több volt precizitásban, mint amennyit tőle remélhettem. Ha feljössz, hozd fel új verseidet, de hozd fel azt a négy régit is feltétlenül, amely ifjúkorunkról szól, és nekem annyira tetszett.

Én magam az írást feltétlenül folytatni akarom, anélkül el sem tudnám képzelni az elkövetkezendő időt – ezt a szándékot és vágyat még az sem tudja megmásítani, hogy most – építész, bokszbajnok, igazi író, festő, tisztviselő, de mindenki megírja önéletrajzát. Nyilván a magányból való menekülésnek ez is az egyik formája – s úgy látszik, nekem nincs rá módom.

Óbudán tanítok, s az új helyemen máris megszoktam. Az osztályban szinte mindig jól érzem magam. A gyerekeket sem unom, a huszadszor vagy századszor tanított verseket sem. Sőt, mindig újra és újra föllelkesülök, ha felolvasok egy verset, hallgatok egy gyereket – s ilyenkor olyan lelkes vagyok, mint régen. Ott még vidám is vagyok, a szomorú percek máshol várnak rám.

Különben Kicsi Sándort nagyon izgatta újabb kirúgatásom, és mindenféle akcióba kezdett, hogy új helyemen kedvesen fogadjanak, s nekem üzeneteket küldött, hogy hogyan viselkedjem. Ez nagyon meghatott. Pistáék két napja voltak itt, s még a hangot is megtaláltuk, így ez jól sikerült este volt.

Október 12–14-ig az osztályommal elmegyek kirándulni, különben mindig itthon vagyok – ha feljönnél, tudnánk beszélgetni – s egy ilyen beszélgetésnek nagyon örülnék. Az nemigen fog menni, hogy én lemenjek, pedig szeretném látni az őszi Balatont. Jókának és nekem az útiköltség 120 forint, én pedig szomorú, szelíd, szürke tanárnő lettem – a pénzre is vigyáznom kell. Talán majd tavasszal, de addig Te gyere még fel. Az Illyés-könyvet ne felejtsd otthon, írass bele valami szépet.

Apám és Jóka jól vannak, üdvözölnek. Pannit és a gyerekeket csókolom, a viszontlátásig szeretettel ölel

Juci

1963. márc. 5

Kedves Tibor!

Ahogy elutaztál, kaptam levelet, miszerint március első vagy második vasárnapján lesz a beszélő. Úgyhogy a látogatást tegyük át mégis március harmadik szombatjára. Sürgősen értesíts, hogy ez jó-e Neked vagy sem. Akkor

meghívom azokat, akikről szó volt. De most már ne legyen tévedés. A színdarabot odaadtam Csoma Sandrinak, de előbb elolvastam. Ez már nagyon tetszett. A „már" nem a versekre vonatkozik, mert azok mindig tetszettek – a regényedet, tudod, azt én nem szeretem.

A színdarab eleven és szép – nagyon kíváncsi vagyok, mit fognak mondani rá. A Madách Színháztól kapsz majd levelet. Még sok mindenről tudnék írni, de majd legközelebb.

Mindnyájatokat ölel Juci

U.i.: Tudod, hogy évek óta nem sikerül egy előre megtervezett napon barátainkkal együtt egy estét eltöltened! Mindig máskor jöttél, mint amikor vártunk. Talán most ez a március harmadik szombatja sikerül.

1963. március 11.

Kedves Józsa!

Mint már mondtam, ifjúságunk nyelvén szólva!

Szégyellem, hogy ilyen sokáig nem írtam. Mentségeim a következők: pénzszerzés céljából fordítottam franciából azt a hülye földrajzkönyvet, már minden hajam szála az égnek állt tőle. Voltam Sátoraljaújhelyen, s ezt Apám elől mindenféle szomorú hazugságokkal kellett eltitkolni. Jóka influenzás volt, s én is elég vacakul éreztem magam.

Nemsokára, hogy Te elutaztál, az Európa presszóban véletlenül találkoztam Illyéssel, én köszöntem rá, de ő is megismert. Barátságos volt, mondta, hogy eljön Veled együtt hozzánk. Én mondtam, hogy ne fárassza magát, de azt már nem mertem mondani, hogy mennyire örülnénk. De ő határozottan mondta, hogy eljön. (Én, mint régen kamaszkoromban összevissza támolyogtam, s véletlenül a férfi mosdóba nyitottam be a női mosdó helyett.)... Olvastam Benedek István kollégád *Aranyketrec* című könyvét, régen volt a kezemben ilyen komoly, humanista írás és ráadásul szép is. Olvasd el sürgősen, majd mesélek róla valamit, ami érdekelni fog.

Gyorsan írj levelet, hogy mikor várhatunk!!!

Rohannom kell, sok gyereket viszek múzeumba. Ne haragudj ezért az összevissza levélért – szóban értelmesebben.

Ölel

Juci

1963. június

Kedves Tibor!

Nagyon eltűntem, de nagyon sok bajom volt. Lefordítottam azt a francia könyvet, amiről már írtam, aztán a nagybátyám megbetegedett gyomorrákban, meg is halt. Weisz Antalnak hívták. Nagyon sajnáltam. Grafikus volt és kódexrestaurátor – finom, jó ember volt. A felesége, a nagynéném itt maradt. Nemcsak magatehetetlen, de depressziós is – úgyhogy, ha romantikusan akarnám magam kifejezni, azt mondanám, hogy „a halál és a téboly" vett körül, de ha nem fejezem ki magam romantikusan, az sem sokkal biztatóbb. De ami ennél sokkal fontosabb, mi jól vagyunk. Apám egészséges, dolgozik, sokat olvasunk együtt. Jóka és Pirike megnőttek. Jóska jobb állást kapott. Diákjaim leérettségiztek, ma is megyek bankettre. (…) Nyáron Balatonszéplak-alsóra megyünk, Varga Domokos szüleinél vettem ki szobát 45,– Ft-ért. Ez háromágyas szoba. Én megyek le a két gyerekkel, Jóska csak hétvégeken jön utánam. A mellettünk levő kicsi szobába Csoma Gyusziék jönnek, nekem régi barátaim. Július 6-tól 20-ig ott leszünk. Talán tudnánk találkozni?! (…) Illyés hogy van? Mondd meg neki, hogy imádjuk, de ezt valahogy kulturáltabb formában mondd meg neki. Én hét éve minden lányosztályt az ő *Szekszárd felé* című versével búcsúztatok. Most megjelent versei is tetszettek. Keserű, önsanyargató természeted ellenére is örülj állandóan ennek a barátságnak, nem kap mindenki az élettől ilyen ajándékot. (…)

Ölelünk Juci

1964. július

Kedves Tibor!

Nagyon haragudtam, hogy Józsa úr és Kemény úr akkor látogattak el hozzánk, amikor egy lélek sem volt otthon. Figyelmeztetem Önt, hogy a telefont feltalálták, azonkívül a posta is működik – vagy megint el akarsz tűnni hathét esztendőre? Ha nem olvasnánk Illyés írásait, nem tudnánk Rólad semmit. Így legalább azt tudtam meg, hogy sehol olyan elmaradott kosz nincs, mint Nemespécselyen, és Tzara azt hitte, hogy Afrikában van, amikor a Ti falutokban járt. Így küzd a körorvos úr a higiéniáért – na szép. Aztán megtudtam, hogy disznósajtot ajándékoztál Illyésnek – de többet aztán rólad nem tudunk.

Hát ha hajlandó vagy halandókkal és nem csak halhatatlanokkal barátkozni, akkor itt az alkalom. Címünk: Balatonszéplak-felső, NIM-üdülő – modern, szép épület, mindenki ismeri, nem lehet eltéveszteni. Itt vagyunk Jóskával,

Apámmal, a gyerekekkel együtt. Én még sohasem nyaraltam ilyen civilizált körülmények között, ilyen gondtalanul – ezt a teljes felelőtlenséget élvezem. Itt kellene meglátogatnod minket. Általában itthon vagyunk, nemigen mozdulunk ki, hiszen pihenni akarunk – de ha küldesz egy táviratot, a kapuban várunk díszbe öltözve. Majd minden egyebet élőszóban. Gyere ide, mert ki tudja, Pestre mikor jössz fel megint? Mi van a köteteddel? Nagyon várjuk!

Csókolunk mindnyájatokat, Téged szeretettel várunk Juci

1964. augusztus

Kedves Juci!

Köszönöm a baráti levelet, érdeklődésedet és a küldeményt. A Te írásod nagyon szép, komoly munka. Oda fogom tenni a könyvtáramba Major Jenőnek egy településtudományi folyóiratban megjelent, tőle évekkel ezelőtt kapott, cikke mellé. Sajnos ez még csak a második ifjúkori barátaim, a mi régi társaságunk megjelent munkái közül – de talán még az eddiginél gyorsabban szaporodni fognak. Nagyon sok időt szántál az alapos tanulmányra – Németh László színdarabot írhatna belőle, ha ki lehet egészíteni néhány intimebb életrajzi adattal – a Misztótfalusi és az Apáczai darabjához lenne hasonló.

A Berzsenyi-tanulmányt is köszönöm. Beleolvastam – talán érdemes volna némi átfogalmazás után megpróbálni egyszer megjelentetni. Nem sürgős. A kötetemet az utolsó negyedévben adják ki – ez most már bizonyos, Domokos Matyi szerint heteken belül meglesz az első korrektúra. Megkértem őt, hogy tegyen félre nekem egy csomó példányt a barátaim számára. Jónás Palinak is szeretnék küldeni egyet Amerikába, egy Radics Ákos nevű osztálytársamnak – Te is emlékszel talán rá – Kanadába. A Kazinczy-tanulmány elveszett. Még néhány évvel ezelőtt megvolt, de akkor egy depressziós napomon minden nálam található kéziratomat elégettem. Lehetséges azonban, hogy Pistánál mégis megvan. Mintha valaha tett volna valamilyen erre vonatkozó célzást. Ez egyébként, úgy emlékszem, befejezetlen munka, még annyira sem emlékszem rá, mint a Berzsenyiről szólóra.

Szeptemberben háromhetes olaszországi útra készülök a teljes évi szabadságom idejére. Egyébként egészséges vagyok már csaknem teljesen. Izgalommal várom Anyám rokonainak, a fél szülőföldemnek, helyesebben fél őseim szülőföldjének megismerését. Gyermekkoromban rengeteget foglalkoztatott az olaszországi rokonaim rejtélye, ezek a messzi idegen világban élő, csak nevükben létező emberek. Most végre lehetővé válik tapinthatóan megismerni őket.

Látod, hamar írtam választ soraidra. Szó sincs megsértődésről. Az Illyésre vonatkozó célzást azért nem értettem, mert nem olvastam ezt a cikket. Azóta pótoltam, s most már minden világos. A népi tárgyak összegyűjtését én csakugyan az ő kezdeményezésére kezdtem el, s nem tulajdonítok neki túl sok jelentőséget. Ő is és mások is gyakran válogatnak darabjaim közül, s már több az, amit elvittek tőlem, mint ami nálam látható. – A tárgyak összeszedése helyett izgalmasabb területet fedeztem fel a régi búvárkodásra, az itteni kisfalvak öreg temetőiben fellelhető régi sírfeliratokat, verseket igyekszem rekonstruálni, leírni. Sok szempontból, főleg művelődéstörténeti szempontból jelentős mindez. Ez a nem kimondottan néprajzi vidék, a tatárdúlás és kurucvilág pusztításai után a barokk kultúrhatásokból s a felső irodalomból megteremtette a maga népi jellegű parasztbarokk kultúráját. Házak, pincék, munkaeszközök, használati tárgyak s most ezek a sírversek és maguk a szépen faragott sírkövek bizonyítják, hogy ez a népkultúra mennyire élő s milyen sajátosan magyar volt. Sokkal inkább, mint az iparosodó városoké. Erről írtam is egy tanulmányt, s ha sikerül megfelelő számú régi sírfeliratot összeszednem, talán valamikor kiadót is sikerül találnom rá. Az itteni barátaim – Illyések és Borsosék – mindenesetre nagyon lelkesednek s biztatnak eziránt.

Új házban lakunk már ez év február óta a két falu között, azon a dombszélen, amely a református templommal áll szemben. Meglátogathattatok volna bennünket, ha én nem is voltam mozgásképes. Ha megjövök Olaszországból, valamikor ősszel felkereslek Benneteket.

Édesapáddal, férjeddel s a gyermekekkel együtt sokszor köszönt

Józsa

1964. december 13.

Kedves Tibor!

Nagyon köszönöm a könyvet. Örömmel olvastam el minden ismerős versét, s örültem néhány ismeretlennek, ugyanakkor szomorúan hiányoltam belőle néhány ismerőst. Majd helyet kapnak a következő kötetedben. (…) Veled kapcsolatban a következő öröm ért: Óbudán, az iskolám előtt egy kis könyvesbódé előtt vártam a villamosra, amikor egy csinos fiatal nő ment oda, és kérte az árustól *Az öröm szavai* című kötetet, de a szerző nevét elfelejtette. Én felvilágosítottam őket, azonban a könyvárus nem találta a kötetet, s megígérte neki, hogy keddre beszerzi. Én persze megkérdeztem a hölgyet, hogy hogy lett figyelmes erre a könyvre. Közölte, hogy kolléganőjénél látta, és beleolvasva megtetszettek neki a versek. A szociografálást nem mertem folytatni, így felszálltam a villamosra.

Tiborkám, nagyon örülök a könyvnek. Környezetemben mindenkinek nagyon tetszett, barátaimnak, kollégáimnak is. (…) Azt azonban őszintén megmondom, hogy a dedikációnak nem örültem. Közlöm Veled, hogy több mint húszesztendei barátság után az emberek nem szólítják egymást Dr. X-né Z. Y.-nak, s csak ne fiatalítsd magad azzal, hogy engem öreg hölgynek állítasz be, akinek megköszönöd „ifjúkori támogatását”. A fene a dolgodat! De a kifogásom miatt ne sértődj meg, Jóska teljesen Neked ad igazat, és azt mondja, hogy én mindig azt várom, hogy tömjénezzenek!

Én az ősszel küldtem Neked egy levelet, megkaptad? Még nem válaszoltál rá! Pistától annyit tudok Rólad, hogy voltál Olaszországban, a rokonaidban önmagadra találtál, s hogy az emberek jobban érdekeltek, mint a városok, és Velencét egyenesen rondának találtad. (Bárcsak módunk lenne vitatkozni Veled!)

Tiborkám, itt a tél. Két hét karácsonyi szünetem lesz. Most Neked kellene feljönnöd Hozzánk, tavasszal pedig mi meglátogatunk.

Boldog karácsonyt mindannyiótoknak, Téged szeretettel ölelünk

Juci

Kedves Tibor, nem tudom, hogy kinek gratuláljak, Neked-e vagy a magyar irodalomnak ahhoz a nyereségéhez, amit *Az öröm szavai* jelentenek. Minthogy egyszerűbb, hogy Neked gratuláljak, fogadd örömöm és elragadtatásom őszinte közlését első köteted megjelenésekor, amelyet bizonyára ehhez méltók sora fog követni.

Egész családodat szívélyesen köszönti, Téged ölel Sós Aladár

1965. július

Édes Józsám!

Nagyon kérlek, ne haragudj rám – hogy egyszer bemondom magunkat Hozzád, aztán meg eltűnünk. Kolozsvári barátaink két hetet töltöttek nálunk, az utolsó napokban a fiatalasszony, aki állapotos volt, már nem egészen érezte jól magát, így kirándulásunk részünkről is szinte lehetetlenné vált, így amikor a Te lemondó leveled megjött, szinte örültünk neki, hogy nem fog annyira fájni a szívünk.

Azóta sok minden történt velünk. Kint voltunk Lengyelországban – vén fejemmel ez volt az első külföldi utam – kislánykoromat nem számítva. Baráti

család vendégei voltunk. Ott könnyű nyaralni, mert még a taxisofőr sem fogad el pénzt az embertől, ha megtudja, hogy magyar. Krakkó volt a legnagyobb élményünk. Varsóba már nem jutottunk el – olyan szép nem is lehet, mint Krakkó –, mert Jóka kificamította a bokáját, vagyis a lengyel orvos szerint eltörte, azzal a lábát begipszelte, és mi hazajöttünk. Itthon azonban – hála istennek – leszedték a gipszet, mert a röntgen nem mutatott ki törést, ínszakadást állapítottak meg, úgyhogy Jóka ugyan egy kicsit még sántít, és én fáslizom a bokáját, de már vígan éli világát. Így bár a lengyel út csonka volt, de mégis felejthetetlenül szép. Az emberek lelkességén kívül – Krakkó az igazi élmény – s a sok magyar vonatkozás miatt külön is az.

Nekem azóta két tanulmányom jelent meg. Az egyik a júliusi *Valóság*ban, a másik a júliusi *Új Írás*ban. Az *Új Írás*ban megjelenő visszaemlékezést Te még kéziratban olvastad. Mindkét írásomból felelőtlenül sokat kihúztak – sokszor értelemzavaróan, már korrektúrából. Emiatt, amikor a folyóiratot megkaptam, még sírtam is egy keveset – de most mégis örülök, hogy csonkán is, de megjelentek. Több levelet, kedves szót kaptam. Persze hogy boldog volnék, ha volna mód és idő a folytatásra. De hogy ez lesz-e, az igazán bizonytalan. Most nem tudok Neked tiszteletpéldányt küldeni, mint annak idején Kerekes Ferencről szóló tanulmányomból, mert részben a lengyel út minden pénzünket elvitte, így nem tudom megvenni a folyóiratokat, másrészt meg amire hazajöttünk, már nem is lehetett ezeket a folyóiratokat megkapni. De Te azért, ha a könyvtárban megnézned, örömet szereznél vele. Igaz ugyan, hogy az *Új Írás*-cikket olvastad, a *Valóság* pedig nem biztos, hogy érdekel, de az ember azért csak csinál propagandát magának a barátainál.

Most azonban jön egy nagyon nagy kérés. Van az én Csoma Sándor barátom, régóta ismered. A júniusi *Új Írás*ban jelent meg egy cikke a lengyel színházakról. Ő most azon fáradozik, hogy a lengyel–magyar kulturális kapcsolatokat elősegítse. Ezt saját lelkesedéséből kezdte, a lengyeleknél igen barátságos fogadtatásra talált, a Kultuszminisztérium vendége volt. Ő szervezte meg négy magyar dráma lengyel fordítását. Most már hivatalos megbízást is kapott erre mind a minisztériumtól, mind a Kiadói Főigazgatóságtól. Most azt tekinti céljának, hogy a legnagyobb élő magyar költők vegyenek ebben részt. Áprily Lajossal már tárgyalt, s az ezt el is fogadta, s a lengyelekhez fűződő összes emlékeit elmondta. Te már biztosan halálosan unod, hogy az én különböző erdélyi vagy lengyel barátaim kérnek valamit Illyéstől, dedikációt vagy fordítást, s azt én közvetítem feléd. Szóval ezt a lánckereskedelmet Te már biztosan unod, s engemet a pokol fenekére kívánsz, de lásd be,

hogy ez az élet rendje. A végső szó az, hogy Csoma Sándor szeretne Illyéssel beszélni, s szeretné, ha te csak annyit mondanál Illyésnek, hogy ő tisztességes ember, megérdemli, hogy meghallgassa. Még megnyugtatásul annyit, hogy nem kívánja, hogy Illyés megtanuljon lengyelül, szerez jó francia fordítást, maguk a lengyelek küldik a francia fordításokat. Ezt ő becsületbeli ügynek érzi, hogy őt ennek az ügynek megnyerje.

Mi különben jól vagyunk, a gyerekek nagyok, udvarolnak és udvaroltatnak maguknak, Apám nyugodtan és határozottan dolgozik, Jóska is nyugalommal viseli a napokat, én is élek, habár folytonos örömök és félelmek közt váltakozva.

Ha még jóban vagyunk, azonnal írj!!!

Augusztusban Jóska szabadságon lesz. Ha akarod, akkor meglátogatunk egy napon Titeket, de csak ha a sok kérés miatt nem haragszol.

Szeretettel ölellek, a régi barátsággal:

Juci

Azt tudod, hogy meghalt Kemény Pista mamája? Nagyon sajnáltuk, ott voltunk a temetésén.

Még csak annyit, hogy mi egy nagy irodalombarát lengyel mérnök család vendégei voltunk. Az egyetlen lengyelre lefordított magyar könyv, amit ott a kereskedésben láttunk Németh László *Iszony*a volt. Úgy tudom Csomának sikerült elérnie *A kegyenc* ez évi fordítását és jövő évi bemutatását. De ezt majd ő maga elmondja. Én utálok „sürögni”, de miután Csoma kért, ezt a levelet meg kellett írnom.

Pannit, gyerekeket csókolom! Remélem, jól vagytok.

Azonnal írj!

1965. júl. 22.

Tiborkám, Pannikám!

Már kedd reggel írok. Gyorsan mindent sorban. Íme Pali címe (…) Ha Frici kiviszi, s nem veszti el a kötetet – akkor jó, ha nem tudja kivinni, én kiküldöm – csak most már nagyon szeretném, ha kapna egyet. Itt küldök két ismertetést az *Irgalom*ról. Egyet el akartam küldeni Németh Lászlónak, de aztán nem tartottam őket elég jelentősnek, és restelltem elküldeni. Azt a giccses címet, hogy *Egy leánylélek útja,* természetesen a szerkesztőség adta, az én címem Németh László neve és a könyv címe volt.

A dedikációkat a következőképpen gondolnám. Az *Égető Eszter*be kérj egy szép dedikációt Nyeste Zoltánnak. Mondj el róla mindent, amit Illyéstől hallottál, és amit én elmondtam. Ez a Biharból olyan messzire szakadt főmérnök minden írását ismeri. (…) Palinak is kérjél dedikációt, ha lehet. Eszembe jutott Pali első nyilvános szereplése, 18 éves korában egy gyűlésen azon való felháborodását fejezte ki, hogy Németh László valamelyik drámája nem talált megfelelő fogadtatásra. Ez 1941-ben vagy 1942-ben lehetett, így nem volna szép tőlem, ha elszalasztanám azt az alkalmat, hogy neki ilyen emléket szerezzek. Aztán ha már benne vagyunk, kérj nekem is egy dedikációt. Azért választottam e célból a *Sajkódi estéke*t, s nem valamelyik regényt, mert nagyon szeretem az iskoláról írott tanulmányokat. Pali pedig kapja a *Kísérletező ember*t. Jó lesz így? Sürgősen küldd vissza a három könyvet, hogy még én is elérjem azt, aki elviszi őket.

Nagyon szép négy napot töltöttünk nálatok, köszönjük.

Reméljük, hogy még találkozunk. A régi barátsággal

Juci

1966. okt. 30.

Tiborkám!

Olyan régen akarok írni, annyit gondolunk Rátok! Még holnap írok egy hosszú levelet. Pannit csókolom

Juci

Kedves Tibor!

Most hallom, hogy két neved közül ezt a harmadikat használják a legszívesebben. Örömmel ragadtam meg itt a „Neked szóló” tollat, mert a visszaköszönés udvarias kényszere nélkül szeretném elmondani, mennyire jólesett leveledet olvasni. A szavak embere lévén pontosan tudom, mi van a sorok mögött, s a Te reagálásodban olyan pontosan érződött az őszinte reagálás, ahogy csak orvos érezheti az érverés ritmusából az élő organizmus titkát.

Sajnálom, hogy keveset találkozunk, de közös szeretteink útján, remélem, egyszer mi is eljutunk Hozzátok.

Addig is őszinte szeretettel ölellek

Fodor Bandi és Sárika

Minél hamarébb jöjjetek! Jóska

Drága Pannikám, Tiborkám! Vagyis bocsánat? Kedves Tivadar! Először is bocsánatot kérek, hogy még Fodor Bandi is átvette az én Tibor megszólításomat, s bocsánatot kérek, hogy olyan régen nem írtam. Pedig egyszer még álmodtam is Rólatok, hogy ott sétálunk a dörgicsei templom környékén – persze napsütésben!

Köszönöm, hogy Molnár Imre barátomat feleségével együtt még az ősz elején befogadtátok. A négy nap, amit Nálatok töltöttünk több okból vált felejthetetlenné. Egyrészt, mert Ti törődtetek velünk, s akartátok, hogy mi jól érezzük magunkat, s ettől az ember nagyon meghatódik. Másrészt – mert egy szegény középiskolai tanár számára nagy élmény, ha találkozik hazája klasszikusaival.* Pali és Zoli azóta megkapták a könyveket. Nem tudom, Pali írt-e Neked azóta. Nekem írt már, és megkapta a könyvedet az Illyés-kötettel együtt. Nagyon meghatotta, hogy szeretettel gondoltál rá, emlékezett a régi Teleki Intézetben olvasott verseidre – s nagyon tetszett neki a köteted. Még a nyári látogatásokkal kapcsolatban annyit, hogy én persze mind a két látogatást elmeséltem a diákjaimnak, nem azért, mert undok sznob vagyok – de mert úgy éreztem, minden eleven emberi kapcsolatot tovább kell adnom. (…)

Az egész családot ölelem.

Juci

1968. február 17.

Kedves Tibor!

Halálos félelmek és izgalmak között írok. Apámnak február elseje óta agyvérzése, agyérgörcse, agytrombózisa van – nem tudom. Öt orvos látta, mind az öt mást mond. Eddig teljes szellemi és fizikai frissességnek örvendett, írt, dolgozott, szeretett élni – mindannyiunk munkájában ő segített. Négy nap alatt rokkant meg annyira, hogy alig tud mozogni, s alig tud egy-két szót kiejteni. Az ápolás súlyosabb terheit Jóska viseli, mert én gyönge vagyok hozzá, nemcsak lelkileg, fizikailag is. Egy percre sem vesztette el az eszméletét, nagyon fegyelmezett beteg, nyugodt és szomorú.

Újabb két hét telt el, hogy ezt a levelet elkezdtem. Azóta szörnyű mélypontok voltak, most néhány napja jobb a helyzet. Az azelőtt megbénult kezét és lábát is tudja mozgatni, s beszél is, noha csak néhány szót egy-egy alkalommal, de egyre több szót használ. Most megint kezdek reménykedni. De magamról nem akarok írni, mert most én nem vagyok fontos. Az orvosunk biztat, hogy meggyógyul, mert jó a szíve és nagyon nyugodt, fegyelmezett beteg.

Talán jó volna, ha megírnád Palinak, hogy Apu beteg, de írd meg, hogy van remény. Az szörnyű, ha valakiről lemondanak. Nekem most nincs erőm levelet írni, majd írok neki egy hosszú levelet, ha Apám jobban lesz. S kérem, hogy ő értesítse Zoliékat is. Ha Pesten jársz, keress fel minket!

Major Jenő tegnap érdeklődött Apu iránt, Kicsi Sándor is telefonált, olyan hangon, mintha régi jó barátok lennénk. Jólesett ez a kibékülés, csak ne ilyen iszonyú félelemhez kapcsolódott volna.

Nagyon szeretném, nagyon küzdünk érte. Kórházba nem engedjük. Az orvos is ezt mondta, hogy itthon többet tudunk érte tenni. Ma már mosolygott is.

Ölelünk, gondoljatok Apámra

Juci

1968. március

Kedves Juci!

Leveled elszomorított. Mint orvos állandóan mások bajai és jajai között élek, így szükségképpen eltompulok a lelki fájdalmak iránt, de mégis. Eleget tudok azokról a szálakról, amelyek Apádhoz fűznek, az egyetlen lényhez, aki teljes életed során barátként végigkísért. Értem a megdöbbenésedet, az ijedtséget, hogy elveszítheted.

Anyák-apák nélkül kellene – ha nem is világra jönnünk, de világra eszmélnünk, hogy az ilyen fájdalmakat elkerüljük. Azok a szerencsésebbek, akik fellázadnak szülőik ellen, s gyűlöletükben halálukkal sem törődnek. Nem tudlak vigasztalni. Mindig azok szenvednek, akik szorosan kötődnek.

Nem tudom, mikor kerülök fel Pestre, azt sem tudom, jó-e egyáltalán, ha én ott ilyenkor megjelenek. Palit fogom értesíteni. Nemrég írtam neki, várok egy kicsit, mert az az érzésem, hogy felbontogatják a leveleket.

Helyesen teszitek, hogy otthon ápoljátok Aladár bácsit. Ez az egyetlen – a jó ápolás és környezet, ami segíthet. – Semmilyen gyógyszernek nincs olyan hatása, ami ezt pótolhatná – akármi legyen is az alapvető oka állapotának.

Szeretettel gondolunk Mindannyiótokra

Tivadar

KIS PÉTER LEVELEI

1961. VIII. 1. hétfő

Jucikám édes!

Ma reggel kaptam meg leveled. Olyan biztos voltam benne, hogy ha bejövök az irodámba, itt fog várni az asztalon. A legjobbkor, mondhatom, mert nagyon elanyátlanodtam. Hát ennyi ideig tart a levél útja? Ez a harmadik, amit írok Neked (először elutazásod másnapján, majd múlt hét szerdán adtam postára). Jó, hogy tudom érkezésed napját, mert így fel tudom legalább parcellázni az időt, mely eddig végtelennek tűnt. Legszívesebben még egyszer elzöngicsélném, mennyire hiányzol, de ezt az előző levelemben is megtettem, és attól tartok másodszorra unalmas lehet.

Tegnap voltam evezni. Olyan „tűlevél" csónakkal. Reggeltől estig. Fent a szigeten. Ezen az útvonalon is minden Rád emlékeztet. Nem jó ott egyedül, ahol Veled voltam! Mégis mindig odahúz – az evező. Oblomovval telt a nap. Uramisten, hogy hasonlítok rá! Vagy mindenki így van ezzel? Napok óta annyit vagyok vízen, hogy már a szék is emelkedik-süllyed, hullámzik velem. Ki akarom magam fárasztani, de nem sikerül. Adósságaimat mind kiegyenlítettem, soha többé… Amit azóta újabban csináltam, az szóra sem érdemes. De végre talpra álltam. Ugye, ha hazajöttél, rengeteg időd lesz számomra? Én elejétől fogva biztosan tudom, hogy egyszer én is szóhoz jutok majd. Csakhogy Isten kegyelmezzen Neked akkor!

Megjött a munkakedvem. Nem szabad többet a régi dolgokhoz nyúlni! Az ember csak elhasználja ezzel az energiákat, melyekkel újat lehetne tenni. A három novellát tekintem bázisnak. Igaz, lehetne még ezeken változtatni. De lehetne egy életen át. Gyerünk tovább. A tökéletes nemcsak úgy keletkezhet, hogy örökké csiszol rajtuk valaki, hanem úgy is – talán még inkább –, hogy tökéletesen pattan elő. Ehhez pedig a témák sokaságán szerzett előkészület is szükséges lehet. S most már garasoskodásnak érzem, hogy meglévő produktumokon simítgassak. Sőt az új munkakedvvel nem is régebben megkezdett novellát akarok befejezni, hanem teljesen újat kezdeni. De persze a megtalált módszerrel, amit a magaménak érzek. Azt hiszem, ez lesz a címe: *Akt és modell*. Az akt: festőművésznő, a modell: férfi. A férfi csak úgy hajlandó aktmodellt állni, ha a művész maga is „aktban" festi meg. E kettős szemléletű és célzatú meztelenség feszültsége pompás dolgokra ad lehetőséget, amikre még gondolni is, hogy úgy mondjam… De majd meglátod. És gyorsítani akarok a tempón: nem hónapokig, csak hetekig veszkődni vele. Ez is megfelel az én természe-

temnek, mert én rendkívül intenzíven tudok akarni, de csak záros tartamokra, a hosszadalmas idejű kitartás és szívósság nem az én stílusom. Nem lehet semmit csinálni, ami nem az ember természetéből fakad. Semmi jót. A „te ipsum" elve elsődleges! És még néhány művecske Origenes előtt. Ezt év végére szeretném befejezni. Jövőre vége a „bibis és hasadásos" figuráknak! Azt is sejtem, hogy utána olyan figurák következnek, akik nagyon akarják az életet a XX. században. Furcsa kis ciklusokat sejtek, melyeket a figurák egyneműsége fűz össze. A novella műfajban új.

De csak locsogok itten, „pletyizek", amikor fontos dolgokról kellene számot adnom. Viorica ügye elintézve. Csak egy csöpp bonyodalom támadt, mert Kresz Mária elutazott, másra bízta a levelet, az is elutazott, tovább bízta másra, a Kodolányira, aki végül hiába várta Vioricát. Ő ugyanis nem tudom miért, Apádat kereste telefonon. Én azonban nyakon csíptem a szállodában, és Kodolányihoz irányítottam. Szegény Apád izgult, de megnyugtattam, hogy addig le sem nyugszom, amíg meg nem győződtem a bonyolulttá vált ügy sikeres megoldásáról. Megtörtént, s erről másnap reggel korán jelentést tettem Neki. Kéziratodat elhoztam, azonban sem az idő, sem a dolgaim nem tették lehetővé utazásomat hozzájuk (Csomáékhoz). Kaptam tőlük táviratot, miszerint nem bírják tovább a téli fagyokat, és hazajönnek. Válaszoltam, és megállapodtunk, hogy Pesten keresem majd fel őket. Azt hiszem, ma vagy holnap. – Voltam Boriskával evezni, egyszer. Ő keresett meg. De ott fenn a szigetcsúcson engem úgy elfogott utánad a szomorúság, hogy attól kezdve szólni is alig tudtam hozzá többet. Ő meg hiába találgatta, hogy mi bajom van. Végül ráhagytam, azért van, mert neki sietnie kell esti meghívásra, és nem ér rá sötétedésig vízen lenni velem. – Senkivel nem megyek evezni többet. Annál a fánál, ahol a vihar elért minket, mindig megállok. Kicsit fáj a szívem, mert úgy érzem, nem voltam Hozzád elég gyengéd. De már megint félrecsúszott a szó!

Találkoztam Hernádival. Szegény „fóbiát" kapott az élettől és az irodalomtól. Mentegette magát, ami fölösleges is volt, annyira lerítt róla, hogy igazat beszél. Megkedveltem ütet. Nagyon jószívű, kicsit lágyakaratú, bohém fiú. A versei kitűnőek!!! Nem fő művei, mint Sánta állítja, csak kiegészítői prózájának. Rólad sokat beszéltünk. Azt hiszem, nagyon kíváncsi Rád. (Ha megcsalsz vele, meghalsz!!!) Rettentően „hasadásos" versek ezek, egyáltalán nem szürrealisták, csak látomásszerűen tele vannak képekkel. Az utóbbiak különösen nagyon intenzíven sűrítettek, a régebbiekben néhol túlteng az amorf bőbeszédűség. Nagyon tetszettek nekem. Hátborzongató sorai vannak. Hatásuk titka, hogy egyszersmind gondolat keltőek és hangulat ébresztőek.

Egészükben a versek nagyon zenei hatásúak. Hatásuk, mondom, noha nem prozódiájukban vagy ritmusukban (nem is rímeikkel) idézik azt elő. Bartók-muzsika kellene hozzá. Én legalábbis határozottan zenét hallottam hozzájuk. Aszongya például: *hordágy a szerelem, helyesírási vétek a törvény*... Mondtam, feltétlenül mutassa meg Neked a verseket. Örömmel teszi meg. Idéztem neki szavaid, miszerint „majd elutaztatja a feleségét, s akkor megint lesz Hernádi, s ha pénteken utaztatja el, akkor még egy szombat lépcsője is". Láttad volna, a szeme felcsillant, s attól fogva nem szűnt meg Felőled kérdezősködni. Én boldogan beszélek Rólad, ha lehet, de ha megcsalsz – ja, ezt már mondtam! Egyébként novelláim tetszettek neki, egyiket magánál tartotta, és átadta annak a bizonyos Töröknek a *Kortárs*nál *(Kint és bent).* Kiderült, hogy ott annak idején el sem olvasták. Szóval Hernádit most már nem tudom levakarni. Azt hiszem, tetszeni fog Neked is, mint gyűjteményed új darabja. De ha…

Nándival és menyasszonyával azóta is találkoztunk. A kis szőke Éva nem jött el. Úgy hiszem, megijedt tőlem, pedig nem akartam én bántani. Csak kíméletlenül a beteges gócaihoz nyúltam, mert van neki szegénynek, és megdöbbent, hogy rögtön megláttam. Majd elmesélem itthon. Ami engem meglepett, az csak annyi volt, hogy „Juci néni? Hogy ő tud róla, Isten őrizz?"

Otthon dolgaim lecsitultak, mint a viharok általában. Nagynénémhez költözésem elintézett dolog, de olyan verzió is van, hogy lakhatom otthon mint albérlő. Ezzel anyagilag ő is jobban jár. Viszont teljesen függetlenül.

Apáddal kicsit beszélgettem. Olyan aranyos volt, ott ült a studiban, kopott kabátban, de gondosan megkötött nyakkendőben, és dolgozott. Mesélt nekem élete fő művéről, a szellemi hagyatékról és a lelkiismeretről, melynek eleget kell tenni azzal, hogy megírja, befejezi. Szellemi frissessége csodálatos. Nyugalma és meleg szíve, finom iróniája elbájolja az embert. A házban nagy a csend, noha Erzsébet gondoskodik róla, hogy meglegyen az élet zajlása. (Különféle családi ügyek és egyebek, amikkel Apád nyakára jár.) Éppen ott nyüzsgött az anyja, a fia, akiket felutaztatott egy ügyben, mely – mint minden ebben a házban!!! – valamelyes szervezési problémákba fulladt… Semmi baj, főként – semmi pesszimizmus!

Persze hogy várni foglak a vonatnál, csak értesíts engem közvetlenül, vagy Apádat, akitől megtudom az időpontot.

Ugye eljössz velem a Dunakanyarba? De legalább hét napra! (Kettőnél többet nem vagyok hajlandó lealkudni!)

Légy szíves, aludj sokat, pihenj és gondolj rám is abban a fene nagy csapatodban, aminek én csak szerény káplárja vagyok.

Jókát külön is ölelem. Ő hogy tölti az időt? Neki is van társasága? Ne hagyd őt mindig felnőttek között. Koszinkát üdvözlöm, Jóka adja át természetben is a hódolatteljes kézcsókokat.

Szervusz, Jucikám, vigyázz magadra. 15-én várni foglak.

Milliószor csókollak

Péter

Juc-juc, gyere már haza! Ez mégsem járja. Ezek a hetek hosszabbak, mint gondoltam. Pedig soha nem volt ilyen dús programom. Minden napra kell tenni valamit, hogy elviseljem a Keleti Károly utca súlytalanságát. Ma megkaptam második leveled. Hát nem megmondtam, hogy vigyázz magadra?! Semmit ne egyél és ne igyál, ne mozdulj meg feleslegesen, levegőt is csak óvatosan, módjával tessék venni, és egyáltalán! Hogy lehet egy kávétól 39 fokos lázat kapni? Ez Juci-specialitás. És miért itatnak romlott kávét Veled? Jó, jó, nem mondok Apádnak semmit. Most még ez a repülés is…

Helyenkint hosszas stúdiumok után sem tudtam átkozott tollad és aranykezed vonásait kiböngészni. Milyen esztendőt is akarsz jövőre, amiben segíteni fogok?

Hernádival jóba lettem!!! Képzeld, a *Kortárs*nál nagy tetszést arattam, noha közlésről persze szó sem lehet, mert nem tartom magam a katekizmushoz. Majd erről mesélek. (Miért éppen eszpresszóban?! Bár igaz, hogy még a szigetcsúcson is nyüzsögnek a tanítványaid!) A legnagyobb tisztelettel bántak velem, és ami a legjobb, éppen annak a novellának az eredményeképpen, melyet előzőleg ugyanők – olvasatlanul!!!! – adtak vissza. Szinte nevetséges ez a felelőtlenség, mellyel e hivatalos irodalmi közegek eljárnak. Próbálnám én ezt megtenni egy hivatalban, bármilyen csip-csup ügyben is. Szeretem Hernádit. Most állás ügyében igyekszem segédkezni neki. – Persze voltam Csománál. Kéziratodat elvittem. Átadtam. Hosszas műhelymegbeszélést tartottunk az írásról. Okos fiú, csak nem egészen jó vágáson igyekszik előre. Éppen ma megyek hozzájuk megint: ma felolvasóest lesz. (Ő egy novellát, én egyet.) Elviszem magammal Orbán Évit is, akivel azóta volt egy szigeti randevúm. Micsoda „csatákat" vívtam vele, a szentségit! Nem könnyű kis lélek, annyi bizonyos. Majd erről is mesélek, de nem eszpresszóban. Rudas Klárát felhívtam, mert nálam maradt az *Emberavatás* kötete. Úgy volt, hogy tegnap megyünk triószonátázni Apádhoz, de Kolossa lemondta valami miatt. (Ez egy olyan önző ficok! Mármint a Tibor. Ha egyszer úgyis olyan nehezen jön össze

ez a szonáta, hogy lehet a megbeszélt időpontot marhaságokért lemondani!), tehát a jövő héten fogunk menni, kedden vagy szerdán délután. Remélem, Apádnak örömet szerzünk vele. Mindjárt fel fogom Őt hívni telefonon, és megkérdezem, nem leszünk-e alkalmatlanok. Mindennap járok evezni egy olyan lélekvesztővel, amibe csak egy ember fér, és könnyen felborul. De nagyon szépen fut a vízen. Árvíz volt fenn a szigeten, és be lehetett evezni mélyen a fák közé. Szép volt. Hihi!!! Azt mondta a Kór-társ, (sic!) hogy az én tehetségem még azt is elbírja, hogy olyat írjak, ami megjelenhet. Ugye rendes volt a Hernádi Gyuszitól, hogy elvitte az én dolgomat oda? – Péter fia fel szokott hívogatni engem, evezni akar, de valahogy igyekszem kibújni. Légy szíves gyere haza! Mindenkinek van valaki mamája ebben a nyárban, csak nekem nincs itthon az anyukám! Vendégül láttam Liskát, Víg Rudit és nejét tegnapelőtt. (Volt kávé, gin és vodka. Jó volt.) Kolossát lehordtam. Engem idegesít néha az önfejűsége, s éppen mert ragaszkodom hozzá, és becsülöm, nem tetszik nekem, mennyire nagyra tartja magát és milyen terrorista sokszor. Van új muzsikánk, új Corelli-templomszonáták (csodálatosak!) és Purcell meg Händel is. – Közben már majdnem elköltöztem otthonról, de azután olyan megállapodást kötöttem nejemmel, hogy albérlőként maradok. Ehhez ő is korrekten tartja magát. Inkább a saját főbérletemben vagyok albérlő, mint máshol. Nagynénémnek már a kulcsait is a zsebemben hordom, a dolog technikailag is elő van készítve, de így jobbnak látszik. Csak késő esténként járok haza, és elintézetten szabad embernek tudhatom magam a gyerekekkel szembeni és anyagi kötelezettségeim mellett. (Anyagilag nejem is jobban jár, ha otthon lakom.) Tehát „lereagáltam" a dunai jelenetet. De mikor jössz már haza?! Nekem nagyon sok gyöngédség kellene. Most sok barátom van, de mint férfi (az vagyok én egyáltalán?) nagyon egyedül érzem magam. Origenesi életet élek. Jucikám, hiányzik nekem a szemed, meg a nevetésed, meg az, hogy olyan pici vagy és… Csudaszép függönyanyagokat láttam az Úttörő Áruházban, sűrű textíliák ezek, tudod fényszigetelők. Nagyon szeretem. Apáddal éppen most beszéltem. Megkapta táviratodat, jól van. Szörnyű ez, hogy összevissza fecsegek, pletyizek, ami nem szokásom. Ez rosszabb, mint az ún. „pletyi", aminek határozott műfaji színvonala van. Mi lesz a memoárral???! Sok időt szeretnék, nagy nyugalmat, jóllakottságot, hogy ne fájjon úgy az éhség. Mennyire minden a körülményeken múlik! Mindig éhes vagyok. Csak szerelemmel és írással lenne oltható, garnírungként könyvekkel, muzsikával, evezéssel, mindezt fényűzően szépen tálalva és ízléssel elrendezve. De én folyton csak az utóbbi körítést eszem, és az utcán kószálok. Hát gyere már

haza. De milyen hatással vagy Te rám! Most kezdem csak lemérni. Társasági emberré tettél engem. Megyek, indulnom kell Csomáékhoz. Viszek kávét. Kíváncsi vagyok, hogy ír a Gyuszi.

Szervusz, Jucikám, csókol Péter

ÁPRILY LAJOS LEVELEZŐLAPJAI

Visegrád, 1961. okt. 23.

Kedves Júlia!

[Vaikó] Éva tegnap járt itt, s elhozta Iduska néni öccsének a szomorú küldeményét. Köszönöm, hogy gondoskodott továbbításáról. Évától tudom, hogy közben a levelemet is megkapta. Későn válaszoltam, mert nagyon sokat dolgoztam (alkoholpótló ilyenkor a munka), s ennek tulajdonítható, hogy még mindig egész sereg megválaszolatlan írás van az asztalomon. Személyes találkozásunk dolgában, kérem írjon még. Ez a hetem mozgalmasabb lesz, mint az eddigiek.Visegrádot, Leányfalut, Tahit és Budapestet is megjárom.

Szeretettel üdvözlöm Lajos bácsi

Kedves Júlia!

Lám Bélától borszéki képeslapot kaptam. Azt közli, hogy 21-e után egy hetet tölt – egyedül – Budapesten. Kérdi: otthon leszek-e 23-án és 24-én. (Értesítsd Jucit – írja.) Tehát értesítem: itthon leszek. Persze szeretném tudni, a nap melyik szakaszában érkezik, s pontosabban melyik napon. Telefonom: Dunabogdány 712 (titkos, névtelen). Megköszönném, ha a látogatást megelőző este lenne szíves megtelefonálni. Meglehetősen mozgalmas napjaim vannak. („Mire megvénülünk…”)

Szeretettel üdvözli Lajos bácsi

LÁM BÉLA LEVELE

Kolozsvár, 1962. jún. 1.

Kedves Juckóm!

Mindenekelőtt kérlek, abból, hogy ceruzával írok, ne vonj le hamis következtetést. Irodában vagyok, délután, leveledet ma délben kaptam, töltőtollamat

otthon felejtettem, s egy percig sem akarom halogatni a választ, az örömteljes választ arra a híradásra, hogy férjhez mész.

Szülők és különösen apák mintegy felelősnek érzik magukat fiaik tetteiért akkor is, ha a fiú rég túl van a nagykorúságon, s kinőtt az apai szárnyak alól. Így éreztem felelősnek magam mindazokért a szenvedésekért, amelyeket a fiam okozott Neked és egész családodnak. Ki és mennyiben volt hibás mindabban, ami elválásotokhoz vezetett, nem könnyű eldönteni. Rágódni rajta felesleges. Én azt hiszem, hogy elsősorban is túlnyomórészt Jofka, így rajta keresztül én is. Mondanom sem kell, mennyire sajnáltalak, látván, hogy szenvedsz a látszólag csődbe jutott életed miatt. Annál nagyobb öröm és megnyugvás ez a megoldás. Az, amit jövendőbelidről írsz, megnyugtató. Olyan embernek látszik, aki túl van a tavaszi viharokon, és élettársra vágyik, nem szerelmi harcokban kivívott győzelmekre. Biztos vagyok benne, hogy nekünk, a „kolozsvári családnak” is rokonszenves lesz. Kérünk, add át neki szerencsekívánatainkat és szeretetteljes üdvözletünket. Írd meg esküvőtök pontos dátumát. Egyébként Koszinka június 4-én érkezik Pestre, és tizenhat napig marad, így esetleg családunkat is képviselheti az esküvőn. Hol fogtok lakni? Ő jön hozzád, vagy ti mentek hozzá? Ez utóbbit nem tudom elképzelni. Édesapádnak nagy csapás volna, ha Jóka nem maradna mellette. Amit Jókáról és a tanulásról írsz, az meglep, de nem nyugtalanít. Mi, az egész Lám család tipikus jeles tanuló fajták voltunk, ilyenek voltak a testvéreim, a gyerekeim is. Ismerem ennek minden előnyét, de hátrányát is. (…)

Csókollak

Apa

KARDOS LÁSZLÓ LEVELEZŐLAPJAI

Tihany, 1963. július 26.

Csillagaim!

Mindnyájatokra igen-igen jólesik gondolnom innen a szabad víz mellől – szeretettel és meleg barátsággal. E kétféle értelemben költői környezet a maradék hamut és kormot is lefújja lelkemről, és talán könnyebb lesz a mindennapi munkához fognom. De valami igencsak meghatározható mélabú is kerülget: oly valószerűtlenül szép és kellemes itt minden, hogy ez nem is lehet tartósan igaz! Lám, lám, bévül mégiscsak sebes az ember!

Forró öleléssel

Laci

1963. karácsony

Drága Jucikám!

Ezen az első szabad karácsonyomon, amikor sok minden jut az ember eszébe, s amikor jólesik az embernek barátaira gondolni, tulajdonképpen egy lényeges dolgot akarok felemlegetni, azt, hogy én az igazi barátságot valójában a Te példádon ismertem meg, s hogy ez a barátság (Jóskáéval párosulva) ma is erős támaszom: az lesz a jövőben is. Hiszem, hogy én is maradok számodra és családod számára, aki voltam. Mindezek után – az ünnepkör családi hangulatához híven – engedd megköszönnöm ezúttal ilyen írásos formában azt a sok jót, amit értem, Katiért, Anyámért, családomért tettetek az elmúlt nehéz esztendők során, és engedd hinnem, hogy kölcsönös baráti ragaszkodásunk most és a jövőben is sok emberi tartalmat visz még bele küszködésünkbe, maradék álmainkba, szokásosan furcsa életünkbe.

Forró öleléssel

Kardos Laci

LÁM BÉLA LEVELE

Kolozsvár, 1965. jan. 9.

Kedves Juckó, Jókám!

Ünnep, új esztendő mögöttünk, s csak most jutok hozzá, hogyha csak levélben is, de néhány szót váltsak veletek.

Lajos bizonyára beszámolt rólunk és az új fészek lakóiról. Én idestova két éve „aktív” nyugdíjas vagyok, nem sok segítséget jelentek. Egyedüli hozzájárulásom a háztartási gondokhoz annyi, hogy délelőtt a legszükségesebb bevásárlásokat intézem el több-kevesebb sikerrel. (…) Reméljük, hogy a nyár folyamán lejösztök. Az évek rohanva múlnak, nem szabad halogatni. Lajos is azt írja: *Marasztalnálak, mert nem tudhatom, / Találkozunk még tündér hónapom.* Mindennek dacára Lajos igen jó kondícióban van, testileg is, de főként szellemileg, 77 éves korában az ember nem ír lírát, sem szépprózát, hanem emlékiratokat.* Ez az utolsó stáció. Itt tartok én is. Ma már egyedüli intellektuális foglalkozásom, amely még leköt, bár néha hosszú hetekig nem jutok hozzá. Az eddigieket Jofkának küldtem el. Ő szerkeszteti és gépelteti abban a reményben, hogy kiadásra kerül. Erről azonban nem vagyok meggyőződve – sőt. Első személyben írom, saját nevekkel, egyesek a szereplők közül talán még élnek

is. Így kezdtem Boncza Bertukával, ezt kérték tőlem. Így kellett folytatnom. Most már benne vagyok. Sajnálom, regénytörténetet írni könnyebb volna. Jofka, tudod elvált Rózsitól. Elköltözött. Sajnálom őt is, Rózsit is, akiben nincs meg a Te erélyed és önállóságod, és nehezebben találja meg a kiutat. Jofka iskolapéldája annak, hogy az ember magával hozza a sorsát, ami a jelleméből következik. Ezt pedig öröklött tulajdonságok szabják meg, amelyeken alig változtat valamit a környezet és a nevelés. Jofkát Anyám nevelte „úrifiúnak”, Járosi Andor papnak, Reményik Sándor buzgó hazafinak, én hű férjnek és családapának – és megmaradt minden túlzásra hajlamos orosz forradalmárnak – mint anyja és nagyapja.

Az írásom bizonyára érdekelni fog. Ha gondolod, kérj Jofkától egy példányt. Állítólag már többen fordultak hozzá ezzel a kéréssel. Remélem, február közepén befejezem az első részt (1913–1923). Nem tudom, jön-e újabb.

Tartsatok meg mindnyájunkat rokoni szeretetben továbbra is.

Apa

GELLÉRT OSZKÁR LEVELE

1965. július 25.

Kedves Júlia!

Azért írok csak most, mert hetek óta ízületi gyulladás gyötör, s az ujjaimat nem tudtam sem írásra, sem gépelésre használni.

Nagyon örültünk a levelének: nem azért, mintha mindaz, amit Sipos Gyuláról, Erdei Sándorról, Járdányi Pálról és főleg az édesapjáról írt, valami újságot jelentett volna számunkra, hanem azért, amit magáról írt: hogy már egy tizenöt éves fia van! Bizony azóta már több mint húsz év telt el, hogy a Szent Domokos utca egyik házának pincéjében együtt éheztünk – az már valamivel később történt, hogy Gyuri fiamtól és az akkori feleségétől lángosokat, palacsintákat, befőtteket kapott Sós Júlia (s már nem Kovács Ági!). Az édesapjával pedig utoljára 1957-ben találkoztam az ún. Zoványi-asztalnál – az Erzsébet Szálló egyik éttermében – úgy emlékszem, kívüle még Bölöni György, Király Pista, Kardos László, Vincze Géza, Tolnai Gábor, Turóczi-Troestler József, Esze Tamás, Szimonidesz Lajos volt ott, rájuk is jól emlékszem még.

Nem szólva a bennünket ért kettős tragédiáról, magunkról csak annyit, hogy 1945 óta Gizi néninek kétszer volt súlyos trombózisa, nekem meg négyszer vírusos tüdőgyulladásom, továbbá egy kis infarktusom is. Most „csak”

az, amiről a levelem első mondatában szóltam, s ami miatt állandóan kontrollra kell járnom a Kútvölgyi úti kórházba.

Nagyon várjuk a további kitűnő memoárokat az *Új Írás*ban, és mind a ketten szeretettel üdvözöljük mind a kettejüket.

Gellért Oszkár

LÁM BÉLA LEVELEZŐLAPJA

Kolozsvár, 1965. okt. 12.

Kedves Jóska!

Lilia barátnője nálunk időző egyetemi tanársegéd, filológus útján szeretetcsomagot küldött a címetekre. Érdeklődik, megkaptátok-e?

Jóka névváltoztatásával teljes mértékben egyetértünk. Ezt egyébként Jókának is mondtam ittlétekor. A Lázár nekem nemcsak idegen, de ellenszenves is, érthető okokból. A család tartóoszlopa Te vagy, a gyermekeknek Hozzád kell kapcsolódniuk. Minden helyénvaló, ami ezt elősegíti. Az én felutazásom kétséges. Erről értesítettem Jofkát is. Mielőbbi válaszodat kérve ölel, Jucit, a gyerekeket csókolja

Öreg barátod Béla

ÁPRILY LAJOS LEVELEZŐLAPJA

Visegrád, 1966. ápr. 25.

Kedves Juci!

Az utolsó budapesti napokban utazási előkészületeim annyira lekötöttek, hogy kísérő írás nélkül tettem borítékba a könyvet, és megkértem Ádikát, hogy adja fel. Ezért a figyelmetlenségért elnézését kérem. Április 8. óta itt vagyok, csendes szanatóriumban érzem magam a pesti zajok után. Mártáék csak júniusban jönnek ki. Remélem, hogy egyszer itt találkozunk, s akkor *Az ötödik pecsét*ről is beszélhetünk.

Szeretettel köszönti

Lajos bácsi

SÓS JÚLIA LEVELE JÁRDÁNYI PÁLNAK

1966. júl. 12.

Kedves Pali!

Mindannyian nagy szeretettel gondolunk Magára, és reméljük, hogy Mártáéknál napról napra összeszedi régi erejét. Reméljük, nem szenved a hőségtől. Itt Pesten olvad az aszfalt. Nekem fogorvoshoz kellene járnom, csak nincs erőm hozzá. Elolvastuk a *Muzsiká*ba írt cikkeket, igen tetszettek – Csáth Gézának én csak a novelláit ismertem. A maga tanulmánya után a portréja még sokkal elevenebbé vált. Eddig nem tudtam, hogy ennyire nemes és zseniálisan okos is volt.

A bort szégyenkezve hazahoztuk, aztán jóízűen megittuk. Lehet, hogy hallatlan, ostoba hiúságnak tűnik, de most postára adom e levéllel együtt azt a *Pedagógiai Szemlé*t, amiben az utolsó cikkem megjelent. Ezt a nagybecsű folyóiratot igazán csak az olvassa, aki ír belé. Most kicsit szorongva gondolok arra, hogy Magának talán ez az írás nem lesz rokonszenves. Mentségemül írom, hogy a kép szerintem így igaz. Kétszáz gyerek naplójából, leveleiből, dolgozataiból válogattam ki azokat a részleteket, amelyeket jellegzetesnek éreztem. Olvassa majd el, jó!

Mártát, Pintyőt ölelem, Magát üdvözöljük

Juci

SZEKERKE MÁRIA LEVELE

London, 1966. szept. 5.

Édes Jucikám!

Nagyon köszönöm hosszú leveled, Járdányi Pál haláláról nem tudtam semmit, hiszen itt nem olvasok magyar újságot, és Anyu, úgy látszik, nem hallott róla, nem írta. Amint Pintyőnek is írtam, olyan igaz embert vesztettünk el, amilyen kevés van. Az ember kénytelen elgondolkozni azon, milyen kevéssé eredményes mindaz, ami a rákkutatás területén eddig történt, és éppen a legjobbakat nem tudjuk megmenteni! Valentin barátunknak még nem adtam át üdvözletedet és köszönetedet, mert utoljára akkor láttam, amikor Anyu itt volt. Anyu egyébként megállapította, hogy János bizonyára kitűnő fizikus, és számos emberi kvalitással rendelkezik, de ma is fennáll, amit ifjú leánykorunkban megállapítottunk róla, hogy igen unalmas. Ninon igen okosan tette, hogy nem őt választotta, nem lettek volna összevalók. Ebből talán már ki is találod,

hogy augusztus utolsó weekendjét Ninonnál töltöttem. Igazán remek ember.

A munkám igen érdekes, változatlanul újabb és újabb problémák merülnek fel. Néha lassabbnak látszik a dolgok kibontakozása, aztán egyszerre megint nagy lépést haladunk előre. Ez különösen vonatkozik az egyik anyagunkra, melynek klinikai kipróbálásáról van szó, és ezt speciálisabb állatkísérleteknek kellene megelőzni. Egyébként nem dolgozom magam „halálra", már átvettem a megfontolt angol tempót. Dolgozgatunk, teázgatunk, és gyorsan múlik az idő.

Ha Jókát továbbra is érdeklik a labordolgok, meg lehet kísérelni, hogy a Straub Intézetben (orvosi vegytan) középiskolások részére tartott biokémia szakkörbe bejusson. Ha belevágta a fejszéjét, akkor valóban kitartóan kell járnia, még ha néhány csajozást fel is kell áldoznia érte!

A család minden tagját szeretettel csókolom

Marika

LEVÉL AZ MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓCSOPORTJÁTÓL

1966. szept. 30.

Dr. Kéri Józsefné dr. Sós Júlia tanár,

Budapest

Megbízom Önt, hogy a kutatócsoport munkájában részt véve, a társadalmi tudat kialakulása problémakörön belül

„A pedagógus helyzete a társadalomban és szerepe a társadalmi tudat formálásában"

c. témában kutatásokat folytasson.

Mint a téma felelőse előkészíti és irányítja az önálló témájával kapcsolatos esetleges adatfelvételeket és felelős a felmerült munkabérek reális mértékéért.

Havonta tartozik munkanaplót vezetni, és a kutatásban elért eredményeiről év végén kutatási jelentést adni.

Jelen megbízás 1966. szeptember 1-jétől 1966. december 31-ig érvényes, de a *Munka Törvénykönyve* vonatkozó rendelkezéseinek betartásával ezen határidő előtt bármikor megszüntethető. Munkaviszonya részfoglalkozásnak minősül, tekintettel arra, hogy a III. kerületi Tanács Oktatási Osztálya az Ön számára tanítási óraszámának és ezzel egyidejűleg illetményeinek 50%-os csökkentését engedélyezte visszavonásig.

Munkájáért a 127/1960./18 Mü.M.sz. utasítás mellékletét képező bértáblázat 934. kulcsszámú munkakörére megállapított bértétel 105 órára eső arányos részeként

1100,– Ft alapbért,

valamint közszolgálatban 1948. szeptember 1-jétől megszakítás nélkül eltöltött idejének figyelembevételével 6% korpótlékot állapított meg.

Hegedűs András

igazgató

BELOHORSZKY PÁL LEVELEI

Debrecen, 1967. okt. 24.

Kedves Juci néni!

Nagyon jó hírekről számolhatok be, s el sem tetszik tudni képzelni, hogy milyen nagy öröm számomra az, hogy a jelek szerint minden sikerülni fog. Schütz Ödön, az a nyelvész, akivel a Mária nénivel való beszélgetés után szerencsésen összetalálkoztam, beszélt Hadrovics professzor úrral, s ő írt egy levelet Iglóinak, mint jó barátjának, hogy engedjen el engem Debrecenből. Igyekeztem kivárni azt az időpontot, amíg Iglói feltehetően megkapja a levelet. Izgatottan mentem be hozzá. Azzal fogadott, hogy már tud a dologról, s a segítségemre lesz. Utána megmutattam neki a kérvényt, amelyiket a dékánira küldtem. Elolvasta, megértően bólogatott, majd mindjárt rá is írt az intézeti pecsét kíséretében, hogy ismerve ambícióimat, támogatja elhatározásomat, s tudomása szerint az ELTE Szláv Filológiai Intézete is szívesen venné átkerülésemet. Ennek az utóbbi mondatnak nagyon örültem, ugyanis a dékán nem utasíthat vissza azzal, hogy Pest talán nem fogad.

Iglóitól és az orosz intézettől függött kizárólag Debrecen kiadási „határozata". Ő viszont örült annak, hogy fel akarom venni a szerb-horvát szakot. Jó lenne, gondolom, ha Mária néni és a pestiek értesülnének mindenről, mert megtörténhet, hogy Debrecen egyenesen felküldi Pestre a javaslatot, s a pesti dékán bürokratikus módon problémázik. Most már igazán valós alappal köszönhetem meg Juci néni segítségét.

A papír ugyan nincs meg, de egyébként az ELTE hallgatója vagyok!!!

Sok szeretettel gondolok Juci nénire

Pali

1967. november 25.

Kedves Juci néni!

Olyan örömhírről számolhatok be, amiről Juci néni már biztosan értesült. Szóval megkaptam a dékánhelyettestől a hivatalos értesítést arról, hogy a pestiek beleegyezésével a második félévtől az ELTE hallgatója vagyok. Hát ezt nagyon jó érzés leírni... Talán még el sem hittem az egészet. Augusztusban annyira kilátástalannak éreztem a helyzetet, hogy igyekeztem még idejében felhagyni a gondolat dédelgetésével.

Amikor Feriékkel elmentünk Juci nénihez, emlékszem, először otthon akartam maradni, mert féltem, hogy nem találom majd fel magam a sok ismeretlen arc és emlék között. Pedig ha akkor nem találkozunk, talán szóba sem kerül az egész. Amikor Sajkódról kezdett el mesélni Juci néni, eltűnt a félénkségem. Így mertem megkérdezni, hogy sikerülhet-e ez a próbálkozás. Most, amikor életem egyik eddigi legnagyobb vágya teljesült, igazán nem tudom, hogyan köszönjem meg a nagy segítséget. Nagyon boldog vagyok, s alig várom a februárt, amikor biztosan sikerül elbeszélgetni Juci nénivel. Úgy látszik, hogy a Rózsadomb mindig szervesen kapcsolódik az életembe. Halász Mária néninek is szeretném megköszönni a nagy segítséget, de nem tudom, milyen módon találhatnám meg vele a közös hangot. Írjak neki az egyetemre? Nem tudom, hogy nem lenne-e jobb a lakására írni. Így ha késik a levelem, annak elsősorban a félénkség és elfogódottság az oka.

Nagyon szépen köszönök mindent, és a személyes találkozásig is sok szeretettel gondolok Juci nénire.

Kezeit csókolja Pali

BOZÓKY ÉVA
BARÁTOK VOLTUNK

Jucival megismerkedésünk pillanatában barátnők lettünk. Rokon lelkek hirtelen egymásra találása volt ez, azt hiszem, még a hibáink is hasonlítottak. Sajnos rövid idő adatott a barátságnak: 1963-ban ismerkedtünk meg Kardos Laciéknál, és Juci 1968-ban eltávozott.

Hírből azonban sokkal korábban ismertem őt. Az 1946–47-es tanévben a Zrínyi Ilona Kollégiumban egy szobában laktam a szerencsétlen sorsú, nagyon tehetséges és nagyon tépett idegzetű Trócsányi Irénnel, aki esténként folyton Lám Leóról beszélt, reménytelen szerelméről. Lám Leó másik lányt választott, aki, mint Irén elmondta, szebb is, okosabb is, főként kiegyensúlyozottabb nála.

Szidva dicsérte vetélytársát, Sós Júliát, átkozta, miközben magasztalta. Egy ízben, megunva Irén kesergését, véget akartam vetni a beszélgetésnek, és ő akkor mérgében rám borított egy lavór beáztatott ruhát.

Amikor Jucival találkoztam, elmondtam neki a régi emléket. Szomorúan mosolyogtunk, ő akkor már rég elvált Lám Leótól, Irénke évek óta halott volt, öngyilkos lett, de nem Lám Leó miatt.

Bár mindkettőnknek ezer dolga akadt – a munkánk mellett a család: apró gyerekek nálam, Jucinál: múlt, jelen, jövő tanítványainak seregei; én sok lapnak dolgoztam, ő könyveket írt – akkor készült a *Tanárok élete és munkája* és a *Diákévek, diáksorsok* – mégis gyakran találkoztunk. Ritkábban egymásnál, ez mindkettőnknek kitérőt jelentett, meg annyi megbeszélnivalónk akadt mindig, hogy kissé zavart a család: hát inkább az Európa presszóban futottunk össze, vagy én mentem fel hozzá az Árpád Gimnáziumba, vagy ő jött hozzám a [Nők Lapja] szerkesztőségbe. Gyakran kértem tőle cikket lapjaim számára, így közös tevékenységi körünk is akadt. De közös volt az érdeklődésünk, a kíváncsiságunk, a kultúránk, az ismereteink világa. Pontosabban: Juci sokkal többet tudott nálam, amit én úgy ittam magamba, mint szomjas föld a tavaszi esőt. Ha könyvet említett, rögtön megszereztem, elolvastam, ha verset idézett, elmondattam vele kétszer, háromszor, és már meg is tanultam. Egész kis antológia él úgy a fejemben, hogy azt a címet adhatnám neki: *Jucitól tanult versek*. Istenáldotta nevelő volt: minden pillanatában tanított. És ha észrevette, hogy a másik fél szívesen tanul tőle, azt nyomban a szívébe zárta, azt szeretetének heve örökre hozzá kötötte. Ezért ragaszkodtak hozzá a régi diákjai is. Csupa lobogás-egyéniség volt, gyors és bátor tettek embere, és a nagy érzéseké. Tőle tanultam meg, mit jelent a barátság az ember életében, s ezt a tanítást példájával szemléltette is: vasárnaponként hazánk börtöneit járta – Sátoraljaújhely, Vác, Márianosztra –, régi barátait, tanítványait kereste fel.

Tőle tanultam, hogy a dedikált könyvet külön polcon tartja az ember, és akkor sem válik meg tőlük, ha tartalmuk iránt nem érdeklődik különösebben. Tőle tanultam meg azt a szigorú erkölcsi igényességet, mely udvariasságból nem tűr megalkuvást, de irgalommal hajlik a lelkiismerettől gyötrődő fölé. (Lukács György egy alkalommal társaságban elmondta, hogy a Tanácsköztársaság idején megtizedeltetett egy, már nem tudom mekkora katonai alakulatot. A történet elborzasztott, elmondtam Jucinak. „Többet nem állhatsz szóba vele! Nem foghatsz kezet vele, ha még olyan nagy filozófus is!” – mondta szigorúan, és én ettől fogva kerültem Lukácsot.)

Annyira hallgattam Jucira, hogy még a halála után húsz esztendővel is

sokszor megkérdezem gondolatban: Jucikám, ehhez vagy ahhoz mit szólsz? Mit tanácsolnál most?!

Egyik régi tanítványa sötét üzelmekre adta a fejét. Még besúgó szerepre is vállalkozott. Juci mélyen elítélte. De amikor a fiú fölkereste, „meggyónta" tetteit, kétségbeesett miattuk, Juci, ha nem is oldozta föl, de vigasztalta…

Előfordult az is, hogy Juci nem kedvelt valakit, noha az illető nem szolgáltatott ellenszenvére különösebb okot. Ilyenkor nagyon szenvedett szeretetének hiányától. „Szeretném szeretni, de nem megy…" Ha ezeken az embereken segíteni kellett, különösképpen nem sajnálta a fáradságot, tettekkel igyekezett jóvá tenni, amit érzelmekben nem tudott megadni.

Akiket szeretett, azokért tűzbe ment volna. Többször mondogatta: „Két dolgot nem kívánok megérni: Édesapám halálát és Jóka házasságát. Jó, jó, ne vigasztalj, tudom, mi a világ rendje. De akkor sem akarom megérni." Nem is érte meg.

Két nyáron, amikor Tihanyban, az újságíró-üdülőben nyaraltunk, lejött hozzánk pár napra. Felejthetetlenül szép napok voltak. Gyermekeim rajongva szerették, ő is olyan volt köztük, mint egy kislány. Nem tudom már, min nevettünk olyan sokat, de óriási jókedvünk volt. Egy esetre emlékszem: a füredi főutcán elejtette a táskáját, és szanaszét gurult minden, olyan mulatságosnak találtuk a dolgot, hogy végül is leültünk a járda szélére, hogy igazán kihahotázhassuk magunkat. Bizonyára az a játékos önirónia tette ezt az esetet is olyan kacagtatóvá, ami Jucit mindig is jellemezte. Nem kímélte saját gyengéit, szellemesen lövöldözte rájuk apró nyílvesszőit. Egyszerre volt tudós, irodalmár, kétbalkezes Cilike, rajongó kislány, ha kedvelt költőiről esett szó („hiszen ismered a sznobizmusomat…", mondogatta), és a különféle szélsőségek között vibrált, szikrázott, mint a drágakő, ha rásüt a nap. Sokszor megtörtént, ha találkoztunk, nem tudtunk elválni, kísérgettük egymást saroktól sarokig, oda és vissza, mint a diáklányok, pedig már negyvenévesek voltunk.

Külön is összekötött bennünket Áprily Lajos iránti barátságunk és szeretetünk. Jucinak imádott tanára volt, nekem atyai barátom (anyám együtt tanított vele ifjúkorában a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban), kívülről tudtuk fél életművét. Juci minden osztályát elvitte hozzá Visegrád melletti nyaralójába. Mégis, bármennyire szerette, sokszor bírálgatta, rendszerint mondvacsinált, keresett kifogásokkal. Hogy amikor Gömbös Gyula elment a Baár-Madas Gimnáziumba (ahová a lánya járt) évzáróra, leült melléje.

– Te őrült – feleltem –, hová üljön az igazgató, ha a miniszterelnök megjelenik iskolájában? Világos, hogy mellé kell ülnie!

Bólintott, hogy igazam van, de nem nyugodott. Emlékeit megírta, és itt is

előhozta, hogy Áprily, mint igazgató hogyan udvariaskodott az akkori nagyurakkal. Az idős költőnek ez nagyon rosszulesett. Miért támadja kedvenc tanítványa a sok dicséret mellett, ilyen vádakkal?

Én közvetítettem köztük a békét. Nem volt nehéz. De akkor hirtelen ráeszméltem, mi zajlik le Juciban.

Úgy érzem, hogy keresett vádjaiddal magadban igyekszel oltogatni a tüzet. Életed egyetlen igazán nagy szerelme Lajos bácsi, ezt magadnak sem mered bevallani, de igyekszel vádolni őt, hogy el tudjad viselni ezt a reménytelen lángolást, melynek nemsokára véget vet az idő. Nem tudod elviselni, hogy 80 éves…

1967-ben, amikor Lajos bácsi meghalt, Juci a temetés előtt elutazott valamerre. Zaklatottan telefonált: – Csináltass koszorút az én nevemben is. Nem tudok elmenni a temetésre. És ne is beszélj a temetésről! Ha nem látom, nem hallok róla, talán sikerül úgy éreznem, hogy nem is történt meg…

A következő évben jött Aladár bácsi betegsége. Juci legyöngült, lefogyott, de nem engedte kórházba. „Akit nagyon szeretünk, azt otthon ápoljuk!", jelentette ki ellentmondást nem tűrően. Bizonytalanul bólogattam, értettem szubjektív igazságát, de amíg van remény egy élet megmentésére, mégiscsak több az esély a kórházban. Nem lehetett meggyőzni. Aztán eljött a nyár, Aladár bácsi meggyógyult. Juci említette, hogy hőemelkedései vannak, de oda se neki, nem ér rá ezzel törődni. Mi Tihanyba készültünk. Megbeszéltük, hogy jön utánunk, előbb elintéz még néhány dolgot. Tihanyba már jött a levél, hogy kivizsgálásra pár napra befeküdt a kórházba, de sürgeti az orvosokat, hogy gyorsan vizsgálják, mert megy Tihanyba, az utolsó hétvégére megérkezik, majd együtt jövünk haza. „Siess utánunk, hagyd ott az orvosokat, ragyog a nap, meleg a Balaton, itt rögtön meggyógyulsz, igyekezz!" – feleltem egy lapon. Nem jött. Utolsó este különös álmom volt: Lajos bácsi és Juci látogatóba jöttek hozzánk. Nagy beszélgetésbe mélyedtünk. Egyszerre Áprily felkelt:

– Mennem kell, késő van. És Juci is velem jön!

– Hadd maradjon! Lajos bácsit hazakísérik a fiaim! Juci még igazán ráér! – kérleltem. (Lajos bácsi szinte teljesen vak volt az utolsó évben, sötétben nem közlekedett egyedül.) De ő nem engedett.

– Jucinak velem kell jönnie! – hajtogatta olyan kérlelhetetlenül, amilyennek őt, a finom és szelíd öregurat soha nem láttam. Jucinak megadóan követnie kellett.

Amikor felriadtam, sötét félelem szorította szívemet. Gyorsan összecsomagoltunk, és utaztunk Pestre.

Ott várt a hír: Juci tegnap meghalt.

Húsz éve már. Számomra olyan jelenvaló, mintha élne. Mondogatom magamban kedves verseit, felidézem felejthetetlen lényét, megkérdezem erről-arról a véleményét. Például arról, hogy mikor mit kell tennem. Bennem él, értékelője és zsinórmértéke cselekedeteimnek és véleményeimnek. Irányítóm. Mint ahogy bizonyára mindazoknak, akik abban a szerencsében részesülhettek, hogy életük egy szakaszában a vonzáskörébe kerülhettek. A sok diáknak, akiket tanított, s akik az ő szellemében nevelik tovább a gyermekeiket. 1986

VARGA DOMOKOS
ELFOGULTAN, SZOMORÚAN

Juci Balatonlellén szedett fel minket. Ha jól emlékszem 1963-ban. Családos beutalót kaptunk azon a nyáron SZOT-üdülésre, s bár akkor már meglévő hat gyerekünkből csak négyet vihettünk magunkkal (kettőt „eladtunk" erre az időre), elég feltűnő jelenség lehettünk. Neki is szemet szúrt, ahogy meglátott az utcán. Jól megnézhetett magának, mert minket, szülőket mindjárt ismerősnek talált, valahogy beszédbe elegyedtünk, s hamarosan kiderült: az Apáczai Csere-kollégiumból emlékszik ránk, ahol ő otthon volt, de mi csak vendégként fordultunk meg olykor-olykor. Én az egykori Sós Jucit – őszintén szólva – alig tudtam felidézni, de ezt természetesen nem vallottam be neki. Különben is olyan közvetlen hangon folyt köztünk a beszélgetés az első perctől fogva, hogy lehetetlen volt el nem fogadnom régi ismerősnek, sőt régi barátnak.

A közös témákat nem kellett keresgélnünk. Kezdtük az Apáczai Csere táján, aztán eljutottunk 1956-ig, az általa megkavart, elsodort emberi sorsokig. Ő mindenkiről tudott – mint kiderült, rólunk is, meglepően sokat –, de nem puszta jólértesültség volt ez, hanem együttérzés inkább: átélése mások minden fájdalmának. Ez hozott igazán közel egymáshoz már abban az első fél vagy egy órában, később pedig még inkább. Mire eljött Lellén a búcsúzás napja, világos volt, hogy Pesten is barátok maradunk.

Öt évig tartott az egész, hisz 1968-ban ő meghalt. S mikor így, váratlanul összeszövődött a sorsunk, nemcsak neki volt már nagy baráti köre, hozzánk is elég sokan jártak, közelebbi-távolabbi barátok. Nem voltunk kiéhezve szorosabb új kapcsolatokra, se ő, se mi. Akkor ezen nem sokat gondolkoztam, utólag annál inkább: mi kötött mégis egymáshoz, túl azon, hogy megnyitotta előttünk szalonja ajtaját? Miért lettünk ilyen közeli barátok?

A szalont talán idézőjelbe is tehetném, nehogy a nem mindig jó emlékű úri-polgári szalonokra gondoljon valaki a francia felvilágosodás szellemtől

szikrázó szalonjai helyett. Juci az utóbbiak örököse volt. Kitűnő érzékkel válogatta össze egymásnak való vendégeit, akik nemegyszer őnála ültek először egy asztal mellett, és cseréltek eszmét a világ dolgairól, hatan-heten, tizen-tizenketten vagy akár húszan is, mikor hogy.

Nem volt az zárt társaság. Akadtak persze többé-kevésbé állandó tagjai a háziakon kívül is, de nem voltak ritkák a meglepetések sem, hogy ki mindenkit vont a maga szellemkörébe Juci.

Juci szellemköre volt az igazában? Vagy az apjáé, Sós Aladáré, akit olyan sokan tekintettek mesterüknek (nem utolsósorban a george-izmus gazdaságpolitikai elméletének hazai fő szószólójaként). Valahogy mind a kettejüké, de épp ezáltal mindnyájunké, akik beletartoztunk a társaságba. Az ő személyükben ugyanis egyrészt a *Nyugat,* a *Huszadik Század,* másrészt a *Válasz* nemzedéke talált egymásra, olyan kölcsönös tiszteletben, amely a századeleji magyar szabadkőművességtől a népi mozgalomig mindenből vállalta a jót, a vállalhatót, azt, ami az emberséget és a társadalmi igazságot szolgálta. Ebben a körben nevetséges lett volna egymás urbánus vagy népi voltát tenni meg a kölcsönös ellen- vagy rokonszenv mértékének, annál inkább a vitathatatlan tisztességet.

Juci tanár volt. Sőt több annál: nevelő, nemcsak állása, nemcsak hivatása, hanem természete szerint is. Alapvető pedagógiai optimizmus élt benne, annak a hite, hogy mindenkiben benne lakozik a jó, s ha netán rejtve volna is, feltárható, előcsalogatható. Ebben is a felvilágosodás örökségét őrizte, mégpedig teljes meggyőződéssel. Szó került egyszer a „szalonban" arról, hogy egyik közös barátunk fia Farkas Mihály unokájába, az ÁVH-s Vladimir lányába szeretett bele. Elhúztuk a szánkat. Ezt azért mégse, ilyen rokonságot, ha netán összeházasodnának! Juci volt az egyetlen, aki azonnal a fiatalok pártjára állt. Valósággal szikrát hányt a szeme: „Az a lány nem tehet róla, hogy ki az apja. Senkit sem szabad megbélyegezni a szülei miatt! Senkit se!"

Tanítványai tudnák elmondani, hogy nevelte őket is ennek a meggyőződésnek a szellemében, személyválogatás nélkül, de sokat várva el kitől-kitől. Nem mintha mindig minden reménye betelt volna. Elpanaszolta egyszer, hogy odament hozzá egy lány a gimnáziumban, s mintha csak azt mondaná, hogy fáj a foga, vetette neki oda: „Tanárnő, állapotos vagyok."

Nem a puszta tény háborította fel. Távol állt tőle minden prüdéria, ha viszolygott is a még fejlődésben lévő fiatalok meggondolatlan kapcsolataitól. De a gyerekvárást csak így venni, ilyen félvállról már tizenhét évesen, hogy pardon, pechem volt, de majd elcsináltatom? Ezt a tőle telhetőleg mindenkit megértő Juci sem bírta egykönnyen megemészteni.

Neki nem volt testvére, pedig nagyon vágyott volna rá. Némi pótlékképpen rengeteget babázott gyerekkorában. Úgy beszélgetett a babáival naphosszat, mintha élnének. Saját kérdéseire az ő nevükben válaszolt, hosszú történeteket kerekítve ki képzeletében, míg lassan bele nem nőtt a házbeli családok fiaiból-lányaiból alakult spontán gyerekközösségbe. Így lett egyke létére szociális lény, minden emberi konfliktus átélője és tudatos vállalója. De így ébredt fel benne utóbb a pedagógiai ethosz is. Tudta – és már gimnazista korában megírta egy ragyogó kis elbeszélésben –, mit érleltek rajta a babázó évek, őt azonban akkorára már az élő-eleven gyerekek érdekelték, bennük találta meg élete értelmét.

Iránt uk érzett vonzalmában is benne lehetett: a saját életének egy másik alternatíváját látta bennük, amelyet azonban ő soha nem válthatott valóra. Neki másként alakult a sorsa. Első férjétől elvált, s mire a másodikra, Kéri Jóskára rátalált, nem messze járt a negyventől. Még akkor is töprengett rajta – a házuk mögötti kiskertben vallott nekem egyszer erről –, ne vállalja-e az újabb anyaságot. De Jóska már hozott egy másik gyereket a házhoz, Piroskát, aki valóságos édestestvére lett Jókájának, Jucinak magának pedig valóságos édeslánya. S ami a leginkább ennyit nyomott a latban: ott voltak a gimnáziumi tanítványai, akiktől keserves lett volna hosszabb időre megválnia…

Lett azért még egy időre egy fogadott gyereke, a mi Panni lányunk, akit ő segített át kisiskolás életének egy veszélyes buktatóján. A történetet megírtam a *Kutyafülűek*ben, hogy lett „Juci néni" Panni „szerelme", sebzett lelkének gyógyítója. De nem árt, ha mindenki tudja: Sós Júlia volt ez a Juci néni.

Aztán jött a hirtelen halál, amely úgy megütött, hogy azóta is fáj. Jucit mindennek el lehet képzelni, csak halottnak nem. Utolsó szavait, a betegágya mellett ülő fiának szólókat, még igen: „Szeretlek Jóka." De ami utána következett, azt ma is csak hessenteném el. Ma is csak venném fel a kagylót, és tárcsáznék, hogy megkérdezzem: „Hogy vagytok Juci? Oly rég nem láttuk egymást! Nem jöttök el holnap Jóskával?"

Pedig tudom, hogy nem jönnek el. Már Jóska sem jön el többet. Ő is beállt az odaátiak sűrű seregébe.

Az ideátiak serege, sajnos, ritkulóban van. Juci halála is belejátszott talán, ki tudja, hogy feleségemet oly erős vágy fogta el akkoriban még egy gyerek után. Ne kelljen neki előbb-utóbb úgy kikopnia a világból, hogy ne legyen életében még egy kicsije, akit a testébe fogadhat, megszülhet, szoptathat, pátyolgathat, ölébe ringathat, akinek a mindene lehet.

Így született meg 1969-ben a hetedik gyerekünk. S mivel lány lett, egy pillanatra sem volt kétséges, kiről nevezzük el. Juci után kapta a Júlia nevet.

Juci nevének ez az áthagyományozása persze csekély vigasz. Az, akit egykoron Sós Júliának hívtak, egyszeri és megismételhetetlen csodája volt a mi életünknek is. Ma sem tudunk hűvös ésszel gondolni vissza rá. Lellén nem sikerült lánykori énjét felidéznem. Ma elég rágondolnom, s minden arcvonása megelevenedik, annyi év távlatából is. Látom figyelő szemét, hallom a hangját. Hogy is mondta? „Az ember nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy objektív legyen a barátai iránt." Más szóval: azt, akit barátjának fogadott, szeresse fenntartás nélkül, szőröstől-bőröstől.

Ne furcsállja senki, hogy magam is így vagyok ővele. Aki úgy tudott másokat vállalni, mint ő, annak ez a legkevesebb, ami holtában is kijár.

1986

KOCZOGH ÁKOS
SÓS JÚLIÁRÓL

Sós Júliával Kováts Zsuzsa és Dezső Ginda barátsága hozott össze még a háború idején. Találkoztunk néhányszor a negyvenes évek második felében, s emlékezetem szerint 1958-ban vagy 59-ben hívott meg, hogy volt tanítványai számára tartsak előadást az expresszionizmusról. Úgy tudom, havonta jöttek össze, hogy kinyissa szemüket a nagyobb világra. Lakásán gyűltek egybe, 10-12-en, ahol már több alkalommal együtt lehettem Sós Aladárral, édesapjával, meghallgatva józan realitásokon nyugvó közgazdasági elméletét.

A sors mindig nehéz időkben hozott Júlia közelébe. A nagy ovális asztalt körülülve, ki széken, ki fotelben, inkább termékeny beszélgetés volt ez – sok kérdéssel – mint előadás. Tanítványai hosszú szellemi böjt után kíváncsiak voltak a világ dolgaira, hajdani progresszív mozgalmakra, újabb művészi vállalkozásokra. Számomra, az egyetemről elszakított tanárnak boldog alkalom kínálkozott, hogy ismét érdeklődő fiatalok közt lehettem, s talán az első emberi, megbecsülő gesztus 1957 óta. Maradandó emléket hagyott bennem az a derűs, humánus légkör, mely a tanár „Sós Jucit" tanítványaival összekötötte, s a szabad véleményformálás, tiszta gondolkodás szelleme. Előttem van törékeny alakja, lobogó szeme, fáradhatatlan munkálkodása a jobb világ érdekében. Végtelenül jól esett, hogy ez a törékeny ember annyi megpróbáltatás, törvénytelen mellőzés után, bátran adja meg az embert megillető jogot. A humanitás erejét éreztem körében, ami nem érzelmes szenvelgésből állt, hanem valóban a másik embert megillető megbecsülésből. Egy-két tanítványával azután is találkoztam,

s mindig a bizalom jegyében. És ez akkor nagyon sokat jelentett.

A barátságnak első garanciája szemében Kováts Zsuzsa és Dezső Ginda volt, hiszen közelebbről mi nem ismertük egymást. De a hívása és tanítványai köre elég volt ahhoz, hogy ritka találkozásaink ellenére őszinte tisztelettel és szeretettel emlékezzek rá, úgy hiszem, mint igaz jó barátra.

1986

JOBBÁGY KÁROLYNÉ
SÓS JÚLIA PEDAGÓGIÁJA

…Jucit nagyon szerettük, bár nem voltunk vele olyan közeli kapcsolatban. Az iskolán kívül ritkán találkoztunk, de azért mégis el kell mondanom Nektek néhány gondolatot.

Napjainkban, amikor joggal, jogtalanul megkérdőjeleződik az elmúlt évtizedek teljes iskolaügye, pedagógiája és benne a mi egész nemzedékünk minden törekvése, és amiért újra és újra kételyekkel tele átgondolom a magam pályáját, sokszor jut eszembe Sós Juci, sőt leggyakrabban ő jut eszembe. Ha nem is teljes felmentést, mégis sok vigasztaló gondolatot, erőt ad az ő alakjának felidézése. Mert ő személyében is a lehető legteljesebben cáfolja az igaztalan vádakat, hogy az elmúlt években nem voltak nagy tanáregyéniségek, nem folyt erkölcsi, nemzeti nevelés (természetesen nem hivatalosan). Juciban teljes mértékben megvolt a pedagógia legfőbb (talán egyetlen) eszköze: a személyes varázs. Annyi év távlatából is szinte megjelenik előttem a belőle áradó sugárzás, ami olyan mélyen hatott a gyerekekre, de rám is, az egy-két évvel fiatalabb tanártársra: szellemi függetlensége, gondolatvilágának tágassága és ami talán a legfontosabb, a gyerekek emberi méltóságának és szabadságának – azokban az időkben szokatlanul következetes tiszteletben tartása.

Rövid ideig voltunk közvetlen kollégák, csak egy osztályban tanítottunk együtt. Juci a franciát, én a magyart, és én voltam az osztályfőnökük is. Tudom, hogy ebben az osztályban – a gyerekek egy részének ő volt az igazibb szellemi vezetője, éppen 1956 után.

Mindezekért nagyon örülök a készülő könyvnek, mert nemcsak a magam számára szeretnék belőle példányt, hanem az iskolatörténeti gyűjteménybe is. Szeretném, ha Juci emléke ezen a téren is fennmaradna iskolánkban. Úgyis fájdalmas, hogy éppen akkor kellett politikai okok miatt elmennie az iskolából, amikor az iskola felfelé ívelő szakasza elkezdődött. Biztos vagyok benne, hogy a tőle hallott gondolatoknak és pedagógiai elveknek, az ő példájának van

szerepe abban, hogy a Radnóti Miklós Gimnázium egy viszonylag szabadabb szellemű, gyerekszerető, az önálló gondolkodást legalább részben támogató iskolává fejlődött.

1990

VAIKÓ ÉVA* EMLÉKEZÉS

Sokunk nevében írok, amikor Sós Júlia tanáregyéniségét szeretném felidézni. Bizonyos, hogy több ezer diák, akit tanított, millió apró és természetesen nem egyező képet őriz magában irodalomtanárunkról. Ám sok-sok előttem levő és utánam következő korosztályú felnőtt embert ismerek, akik a világ legkülönbözőbb pontjain, az életmódok legkülönbözőbb színterein léteznek, s ha találkozunk, megismerjük egymást azonnal. Minket tanított Juci!

Alig tudok róla írni, mert a leglényegesebb dolgokat csak művész tudja szavakkal elővarázsolni. Négy hónapig tanított (1951) minket irodalomra; Kölcseyt, Vörösmartyt és a XIX. századi orosz írókat. Az ő óráin soha nem éreztük magunkat az „iskolában". Emberekké nőttünk, akik évezredeket hordoznak magukban és végtelen évezredek lehetőségeiért felelősek. Belső, szorongó, rajongó izgalommal vártuk az óráit. Megállt a padok előtt, fiatal volt és nagyon szép. Mély, komoly, szürke szemei egy pillanatra messze, a semmibe kalandoztak. Nevezhetetlen harmóniaként koronázta mozgékony, vibráló alakját, furcsán szomorú, kicsit gyötört arca. Magas homlokából két tenyerével kidörzsölte a haját, és elkezdett beszélni. Megszólalásáig lélegzet nélkül, boldog várakozásban néztük. Nem módszer, nem interpretálás – művészet volt az az óra. Amikor táskáját oldalához szorította, picit leszegett fejjel kiment a csengetés után az ajtón, hosszú ideig szólni se tudtunk. (…) Úgy érzem, csak a cselekedeteink, az életünk vallhat arról a hatásról, amelyet ránk Juci gyakorolt.

A „nyitott iskola" az „iskolán kívüli nevelés" mai programjai számunkra magától értetődő emberi létforma volt. Több száz diákjával tartott egyenrangú emberi kapcsolatot. Segítségért, tanácsért konvenciótól mentesen kereshettük meg őt bárhol, iskolában, otthon, társaságban, nyaraláskor – tudtuk, hogy bármikor megtehetjük. Több mint egy évtizede nem él, de számunkra mégis valóságosan létezik. Ha mély erkölcsi örvénybe sodródunk, az ő „eszköztelen" nevelése-tanítása is támpont, amelyhez kapaszkodó kötelékeinket rögzítettük.

Megjelent és hátrahagyott írásai között lapozgatva izgatottan olvasom, hogy az irodalomtörténet, a művészet és a nevelés milyen tudatosult egység

nála. Csokonairól szóló tanulmányában például a költő tanáráról Háló Kovácsról így ír: „Háló Kovács azért lehetett ilyen éles szemű és tapintatos pedagógus, mert széles látókörű, művelt ember volt. Nemcsak tanítványaival ismertette meg az ókori irodalom szépségeit, hanem magyar nyelvre lefordította Vergilius *Aeneis*ét. Fordítását a magyar köznépnek ajánlotta. Az irodalom nagy kincseit ő a köznépnek, a parasztok és városi iparosok tömegének akarta átadni. Műve előszavában kifejti, hogy a maga részéről nem hajlandó egyetlen főúr segítségét vagy pártfogását sem kérni, mert az megalázná az ő emberi és polgári méltóságát.

Csokonai nemcsak személyes jóindulatot köszönhetett első irodalomtanárának, három fontos elvet is tanult tőle. Háló Kovács mutatott neki először példát arra, hogy a műveltség nagy értékeit a népnek kell átadni. Ezért nevezte ő Háló Kovácsot az irodalom elfelejthetetlen tanítójának." (Sós Júlia hagyatéka: *Csokonai-tanulmány*)

Sós Júlia ebben a tanulmányában külön elemzését adja Csokonai búcsúbeszédének, amelyet akkor tartott, amikor modern, felvilágosult nevelési módszereiért a debreceni kollégiumot elhagyni kényszerült. „A poézist" tanító fiatal nevelő mindenekelőtt szigorú etikai tanáccsal szól ezúttal is volt tanítványaihoz. Ezt az alapelvet vallotta Sós Júlia is.

Aztán jött még sok-sok tanár, aki tanított minket. Zsarnok, brutális, együgyű, kedves, emberséges, ostoba, félénk, nagy tudású. Hozzá mérhető már nem jött soha. Tizenhét éves korom óta változatlanul álmodok egy olyan „iskolát", amelyet Juci szervez. Hogy mernék-e tanár lenni egy ilyen iskolában – ez már egy következő vallomás lenne!

1979

SEMJÉN KATALIN
MONOLÓG SÓS JÚLIÁHOZ

1953 szeptemberében, mikor egy izgalmakkal és szokásos ricsajjal megtartott tanévnyitó után végre becsukhattuk a tanterem ajtaját, olyan alakra, termetre hozzánk hasonlóan jöttél be közénk, hogy furcsa volt elhinni rólad, mekkora erőid lehetnek. Kíváncsian, bizalmatlanul vagy érdeklődve nézegettük egymást és Téged – négy év együtt eltelhet sokféleképpen. Minden nyitva volt, rajtunk és Rajtad múlt, mit vagyunk képesek megteremteni. Felültél az első pad

tetejére, nagyon kihúztad magad, megdörzsölted egyszerre két tenyereddel fáradt szemeidet – szinte most is látom, úgy megfigyeltelek. Most már tudom, hogy arra kellett figyelni, amit és ahogyan mondtál. Nem volt különös módszerekkel, pedagógiai fogásokkal megszerzett tekintélyed. Nekem szükségem volt Rád és azokra a dolgokra, amiket évek során megtanultam Tőled, én figyeltelek. Kerestem hibáid is, mert még nem szerettem a felnőtt embereket, és különösen nem szerettem a „tanárt". Tetőtől talpig megnéztelek, négy évig majdnem minden tanítási napon. Öltözeted egyszerű és tiszta volt, túl rendesnek és a legújabb divat szerintinek sohasem mondható. Sőt, voltak egyenesen borzasztó cipőid és táskáid, de nem kapott az sohasem hangsúlyt Nálad, mert egyéniségednek külsőségeidhez nem volt semmi köze. Nemigen szóltál bele ruházkodásunkba, nem hiszem, hogy divattanácsadója lettél volna bárkinek. Részemről nem jelentett soha súlyos problémát. Egyszerű, többnyire sima frizurákat hordtál, festéket nem láttam Rajtad. Már tudom, a belső tartalom keresi a külső formát, az ember vagy nem törődik megjelenésével, mert feleslegesnek tartja, vagy tudatosan törekszik egy bizonyosfajta megjelenésre. Téged nem tudtalak volna másnak elképzelni.

Kevés gyakorlati érzéked volt, de nem féltél belefogni olyan vállalkozásokba, amihez kellett bizony egy adag Belőled annyira hiányzó talpraesettség. Micsoda bonyodalmak jöttek volna létre egy többnapos kirándulás szervezésekor, előadás, klubnap rendezésekor, ha nem vagy olyan bölcs, és nem bízod azokra, akiket ilyen képességekkel áldott meg az ég. Apróbb dolgokban rendszertelen voltál. Soha nem hagytad magad tantervtől, tananyagtól befolyásolni, ha valami érdekelte a társaságot, szenvedélyesen kifogyhatatlan történetekbe fogtál. Óráidon tanultunk magyart, történelmet, filozófiát, etikát, pszichológiát, művészettörténetet és ki tudná elősorolni, mert annyi minden nincs és főleg nem volt benne a középiskolás tananyagban, amire valahol keresi, kutatja az ember tizenhat évesen a választ, s milyen kevesünknek sikerült akkor megtalálni azt!

Beszélgettem Rólad emberekkel, akiket tanítottál, akik valahonnan ismernek Téged. Azt mondják, képtelen vagy megérteni konkrét, napi problémákat, anyagi gondokat, kézzelfogható nehézségeket. Szemedre vetik, hogy az életnek ezt a részét nem ismered, és olyan dolgokról beszélsz, amihez személyes élményanyagod nincsen. Merem állítani, hogy Tőled tanultam átélni dolgokat. Nem lettem közönyös, azt a képességet fejlesztetted ki bennem, hogy részese tudok lenni a körülöttem történő eseményeknek, és csak akkor érzem, hogy megértek bármit más életéből, ha érzelmileg végig tudom kísérni azt.

Sokat gondolkoztam azon, hogy érted el nálam, hogy akkora helyet foglalj el az életemben, olyan irányító szerepet tölts be, mint ahogy ezt tetted, talán tudtodon kívül. Nem szerettem óra után odamenni Hozzád és beszélgetni Veled. Mindig voltak körülötted, és én vagy szégyelltem magam társaim előtt, vagy elvártam, hogy néha csak az én számomra legyen időd.

Sokat olvasó gyerek voltam, de olvasmányaim mellőztek minden igényt és rendszert, nem akadt irányítóm. Te csináltál rendet abban a zűrzavarban, aztán igényt, amiből idővel egy széles spektrumú, határozott, állandó szükséglet lett.

Tisztelni tudtad a 15–18 évesek öntudatát, szabadságát, igazságvágyát. Nekem előtted nem sok ember akadt az éltemben, aki ne rossz értelemben vett felnőtt-gyerek relációban érintkezett volna velem. Növelte önbizalmamat, megnyert a hang, amit Te használtál. Felnőtt, egyenrangú félként hallgattad meg véleményemet, sokszor megfogadtad – ha jónak ígérkezett. Hogy mit jelentett ez nekem, nem értheti meg, csak az, akinek nem nyílt módja egy jó légkörű családban megbeszélni minden gondját-baját, aki nem törte elég korán és sokat elvont kérdések megoldásán a fejét.

Te saját gondjaidról is beszéltél nekünk. Ismertük sikeredet, örömeidet, gondjaidat, és nekem nagy megtiszteltetés volt az a bizalom. Elhoztad közénk barátaidat, sokat meséltél küzdelmes, tartalmas életekről.

Fülembe csengenek szavaid, ahogy a görög drámákat tanítottad. A sors, az ember, a hit, az igazság, a harc, a bosszú, az érzelmek mindig időszerű konfliktusai mélyen hatottak rám. Én, aki sehová sem tartoztam, aki helyet kerestem, örömet adó célt, értelmet és elfoglaltságot, aki végre valami igaz dologban hinni szerettem volna, négy év alatt Tőled kaptam – nem a szüleimtől, nem a barátaimtól, nem az első szerelemtől – egy állásfoglalást, feltétel nélküli emberi szeretetet.

Nemes szórakozásokra tanítottál, igazán gyönyörködni a természetben, igazán vágyódni a csend, a fények, a föld és a fák szaga után csak az tud, aki boldog volt gyerekkorában, ha utazhatott, akivel együtt futottak avaros hegyhátakon. Este óriási tábortüzeknél sokat énekeltünk. Ilyenkor megnyílt bennem a torkomat szorongató félelem: milyen lesz vajon az életem. Biztos tévedek, de akkor úgy éreztem, mindannyian ezt érezzük, akik ott együtt vagyunk, és mindenkit szerettem azért. Azóta is keresett közös érzés élményem ez, megosztani vagy vállalni a másikat, mert akkor könnyebb, érthetőbb.

Próbáltam kibogozni, miért sikerült több tárgyi tudást, nagyobb, stabilabb ismeretanyagot gyűjteni tantárgyaidból? Azért, mert az irodalmat könnyű szeretni? Nem! Te voltál az az ember, aki kontaktust teremtettél velünk, és belénk csepegtetted a kultúra igényét. A vágyat fejlesztetted könyv, színház, zene, tudomány iránt. Még a legnehezebb esetben is művelt embert próbáltál belőlünk faragni. Mostanában, mikor láttam a *Húsz órá*t és olvastam az *Árulót*, megjelent előttem a fiatal Sánta Ferenc, aki meglátogatott minket egyik óránkon. Azóta is figyelem, elmond-e mindent, amit akkor akart. Még nem volt közismert írói neve, de én nagyon hittem benne, mert sikerült engem személy szerint meggyőznie.

Érdekes volt, ahogy büntettél. Néha előfordult, hogy valaki vagy együtt az osztály elkövetett valami olyat, ami kiváltotta haragod. A legkisebb jellemtelenség, hazugság tudott a legjobban felbőszíteni. Őszintén bevallott feledékenységet, kisebb hanyagságot elnéztél bárkinek, de első jelére a bizalmaddal való visszaélésnek porig tudtad sújtani az embert. Soha nem büntettél szabványos módon. Úgy tudtál őszinte, mély felháborodással megalázni, hogy érezni kellett erkölcstelen voltát akkor is tettünknek, ha még nem is fejlődött ki egyikünkben-másikunkban az a kritikai érzék, mely képes lett volna eldönteni egy tett helyes vagy helytelen, becsületes vagy becstelen voltát. „Szégyelld magad! – Tűrhetetlen! Felháborító!" Ezeket a szavakat máig is csak mély meggyőződéssel, a Te hangsúlyoddal tudom használni. Nem voltál haragtartó, nálad mindig jóvá lehetett tenni mindent.

Szétszórt tulajdonságaimat meghatározott cél felé terelgetted. Minden ember máshogy reagál azonos hatásokra.

Neked vagyok hálás és Téged teszlek felelőssé azért, hogy belőlem egy sajátos, nehéz ember lett, aki furcsa módon hord magában gyerekes szépségkeresést, igazságvágyat akkor is, ha ezzel dolgait a hétköznapi életben megnehezíti. Pont ilyen voltam 1957-ben, amikor befejeztem a középiskolát. Lényeges dolgokban nem sokat rontott-javított rajtam az élet és tapasztalatai. Nem lehetett hatástalan kamasz énemre az az ember, aki belopta az életet az iskolába, aki az emberi jog, kötelesség, felelősség tudatát kiformálta tudatomban.

Iszonyú veszteség volt számomra, hogy olyan hirtelen hagyott itt bennünket, elsőként abból a hol szorosabb, hol lazább baráti társaságból, amelynek egyik létrehozója, összekötő láncszeme volt.

Józsa Tivadar, 1989

Kész a leltár

1968

Fény vagy te is, lobogj hát
melegíts és égess!
Hinned kell, hogy a világ
teveled is ékes!

Tóth Árpád: Kaszáscsillag

Sós Júlia és Sós Aladár sírfelirata a farkasréti temetőben

Kéri József levele Nyeste Zoltánéknak

1968. július 21.

Kedves Barátaim!

Hetek óta nem tudom rászánni magam, hogy megírjam a számotokra is lesújtó, szörnyű hírt. Meghalt Juci, aki úgy szeretett élni, és aki úgy szerette az embereket. Titeket mindig különös melegséggel emlegetett. Aput hosszú betegség után szinte a sírból hoztuk vissza. Ő teljesen meggyógyult, Juci pedig pár nap betegség után eltávozott közülünk. Az érettségik után fáradtnak érezte magát, és kisebb hőemelkedéssel ágynak dőlt. A körzeti orvos naponta látta, és azt mondta, hogy jelenleg van egy olyan influenzajárvány, amely csak hőemelkedéssel jár. Néhány nap után kétszer penicillint, majd chlorocid-injekciót adott neki. Ez tíz napig tartott. Nyugtalanított, hogy nincs változás, ezért kórházban megvizsgáltattam. A vizsgálat semmit sem állapított meg, de a vérkép eredménye belső gyulladásra utalt, és ezért másnap, június 18-án bevittem a Gömöri-klinikára. Itt 19-én már kétoldali tüdőgyulladást állapítottak meg, és minden eszközzel igyekeztek meggyógyítani. Nem volt mentség! Június 23-án délután fél ötkor megállt az olyan csodálatosan meleg szíve.

Nem szenvedett sokat. Én egész délelőtt meséltem neki. Már nem volt láza, és bizakodott. Jókával még fél négykor is beszélt. A boncolás egészen ritka betegséget állapított meg. Egy sohasem észlelt fiatalkori tbc-heg volt a tüdejének az egyik csúcsában, az fel nem tárható ok miatt szétrobbant, és elöntötte az egész szervezetét. Ezt a betegséget milleárisnak hívják, és jelenleg nem gyógyítható. Olyan gyors volt a vég, hogy szinte tragikus balesetnek tekinthető. Mi még ma sem tudjuk felfogni. Itt megáll az emberi ész!

A temetésről Fekete Gyula gyönyörű cikket írt, amelyik az *Élet és Irodalom*ban jelent meg.

Jóka kitűnően érettségizett, és a temetés előtt ment az egyetemi felvételire. Szegénynek borzasztó volt. Ilyen lelkiállapotban is jól szerepelt, és felvették az egyetemre. Kutató vegyész akar lenni.

Leveletek kézhezvétele után határoztam el magam a levél megírására. Szörnyű volt átérezni, hogy a címzett már nem olvashatja.

Üdvözöllek Benneteket

Jóska

JÓNÁS PÁL VÁLASZA

1968. július 28.

Kedves Jóska!
A gyászhír megrázott és megdöbbentett. Még nem tudom elhinni.
Kívánom, legyen erőtök elviselni.
Őszinte barátsággal Jónás Pali

FEKETE GYULA
KÉSZ A LELTÁR

Hol évekig, hol hosszú hónapokig nem találkoztunk. Egy hét óta nincs az ébrenlétnek olyan órája, hogy ne gondolnék rá. Egy héttel ezelőtt vált egyoldalúvá közöttünk a baráti viszony, és most óránként magamon hőmérőzhetem, hogyan löki új forráspontig a megszokott emberi kapcsolatokat is a váratlanul és kegyetlenül rászakadó egyoldalúság. Körülöleli a tömeg a frissen ásott gödröt. A minden temetőben éppen akkor és éppen olyan fekete ruhában jelen lévő temetői néni kissé távolabb állt az úton, egy fa alatt. Hangtalanul mozgott a szája a koszorúkat számolgatta.

– Harminc – mondta hangosan is, közelebb húzódva a szélen állókhoz, megkérdezte a feleségemtől, kit temetnek.

– Egy tanárnőt.

– Szegényke – mondta a temetői néni.

– Nagyon szerethették – és tovább számolt, mert a halottvivő kocsi tetejéről még nem fogytak le a koszorúk.

Sokan szerették. Nagy szó. Leltárba veszem azt is, mint sok egyebet akkor és azóta. Kivételesen nagy műveltségű, dinamikus szellemű, haladó gondolkodású asszony volt. Segítségre kész, kockázatra képes, önzetlen barát.

Mindnyájunknak több emberséget tudott adni, mint amennyit kapott tőlünk – mondja egyik búcsúztatója. Szenvedélyesen hitt az emberben: különös képessége volt ahhoz, hogy mindenkiben a jót, az értéket fedezze föl.

Kiváló pedagógus volt. Rengeteg anyagot, feljegyzést, emléket gyűjtött ösz-sze, hogy nevelői tapasztalatait továbbadhassa. Két kötete nyomdában, a többi nagy terv sorsa – 44 éves volt – a farkasréti sárgaföld.

Csak életműve maradt torzó: élete így is kerek egész: kiteljesedett értelem. – Igen, igen, ez mind igaz és mind nagy dolog. Kevés embernek adatik

meg ennyi. Csakhogy ebből a leltárból hiányzik nekem éppen a legfontosabb. A kevesek közül való asszony portréjáról az egyetlen, az egyszervolt Sós Júlia.

Fel-felszakadó zokogások a sír körül, vöröslő szemmel, őszinte megrendülés az arcokon, látszatra semmi rendhagyó elem. Pedig rendhagyó az egész gyülekezet, így, ahogyan szorosan egymáshoz tömörül, ugyanazzal a nehéz légzéssel.

Eszmélkedő diákok, tinédzserek és a második világháború táján eszmélt középkorúak, és az első világháború táján eszmélt öregek, túl a hetvenennyolcvanon. Ugyanazzal a nehéz légzéssel.

Parasztoknak és munkásoknak és valamikori jómódú polgároknak már akkor, valamikor is a szegények, elnyomottak pártjára állt fiai-leányai.

„Urbánusok” és „népiesek”.

Mérnökök, festőművészek, jogtudósok és írók, közgazdász professzorok és zeneköltők, néprajzosok és filozófusok, természettudósok és nyelvészek, újságírók és könyvtárosok és népművelők.

Párttagok minden árnyalatban és humanista pártonkívüliek minden árnyalatban. Reformátusok és katolikusok és izraeliták és ateista felekezetnélküliek. Mindnyájan ugyanazzal az elfogódottsággal: a személy szerinti jó barátnak, a jó ismerősnek ugyanazzal a nehéz lélegzésével. Miféle kötőanyag munkál itt a lélek mélyrétegeiben, az emberi, a társadalmi szellem affinitásának milyen katalizátora volt az az asszony?

Fuit. Mert szétszélednek a gyászolók és azok, akik nem ismerik vagy nem akarják megismerni egymást, nem köszönnek többet egymásnak. Kihullott az életekből egy mellérendelt kötőszó.

Élet és Irodalom, 1968. június

TÁNCZOS GÁBOR LEVELE

Budapest, 1968. jún. 23.

Kedves Jóska!

Elhinni is alig tudjuk az iszonyú katasztrófát – mondani, írni is mit lehetne? Olyan elkoptatottak ezek a szavak, de szeretném, ha éreznéd: sok barátotok van. Nem tudok, és nem is akarok múlt időbe merevítve gondolni rá: annyira a hitet, az emberek iránti bizalmat jelenti, hogy ezt csak folytatni szabad,

továbbra is rászorulva, hogy tőle kölcsönözzünk hitet a csalódások közepette az örök újrakezdéshez.

Temetése pillanatában éppen érettségiztetek. Már majdnem elhalasztottam, amikor eszembe jutott, hogy éppen Ő sugallja, tanítványaink érdeke a legfontosabb.

Ölel mindenben osztozkodni akaró barátsággal

Tánczos Gyurka és Vera

LÁM ERZSÉBET LEVELE

1968. június 27.

Drágáim!

A döbbent rémület még mindig marokra fogja a szívünket. Drága Jucink elvesztése hihetetlen számunkra. Három héttel ezelőtt írt levele itt fekszik előttem. Tele bizakodással, örömmel, Aladár bácsi felgyógyulásán érzett megnyugvással. Árad belőle felénk édes, drága csupaszív lényének szeretete, humora, szellemessége, kedvessége. A szavak, amelyek fölött átsiklottunk, most rémült fenyegetéssé nőnek: „Nyolc kilót fogytam, és egészen elfelejtettem aludni" – írja. Hát ez lett volna a vég kezdete? Már benne lett volna a fertőzés? Nem figyeltetek fel rá? Vagy valami megfázás, hűlés robbantotta ki, és tette végzetessé? A leromlott szervezetnek nem volt ellenálló készsége? Bárhogy is volt, most már úgysem tehetünk egyebet, mint veletek sírunk. Lélekből fakadó nagy szeretete, a vérségen túli kapcsolat tette őt igazán mienkké, és az is marad, amíg élünk, és emlékezni tudunk...

Drága kicsi Jókám, kicsi hős, keresztfiam! Téged férfivá érlelt ez az érettségi és ez a felvételi vizsga. Ne feledd, hogy drága nagyapádnak, akinek ezt a rettenetes csapást is el kell viselnie, te vagy a szeme fénye s élete egyetlen értelme...

Sírok, mert nem tehetek egyebet.

Nagyon szerető

Koszinkátok

Szinte már az önpusztítás határáig szenvedélyes volt, soha semmilyen ügyben nem tudott semleges lenni. Gondoljuk csak meg, micsoda felelősség naponta több órán át nyilatkozni a jelen és a múlt legkülönbözőbb irodalmi, politikai, erkölcsi ügyeiről. Mégpedig a legszigorúbb hallgatóságnak, a serdülő fiataloknak.

Leginkább az volt meglepő, hogy a lezárt múlton is változtatni szeretett volna: az irodalomtörténet távoli személyiségeiről úgy mondott véleményt, mintha közös ismerőseink lennének, mintha véleményével befolyásolhatná további munkásságukat.

Aiszkhüloszért egyenesen rajongott, mert zseniálisan bizonyította be a demokrácia magasabb erkölcsiségét az arisztokráciával szemben. Viszont Vergiliust határozottan utálta hazug népieskedéséért. *Ó, be szerencsések, csak tudnák ők is, a boldog földművelők*, s a *munkabíró, keveset szívesen fogadó fiatalság* – idézte elfúló hangon a falusi idillek római költőjét, majd a könyvet az asztalra téve kijelentette, hgy nem hajlandó több időt pocsékolni egy ilyen íróra. És máris Horatiusról magyarázott.

Tanár volt. A legjobbak közül való.

Nők Lapja, 1969. május 31.

GRANASZTÓI PÁL LEVELEZŐLAPJA

Leányfalu, 1969. aug. 17.

Kedves Aladár!

Meghatottan olvastam Juci kitűnő, sőt izgalmasan érdekes könyvét, minden sorából érezhető egyénisége, s a nagy veszteség, amit elhunytával nemcsak Neked és oly végtelenül megnyerő, tehetséges és szép fiának jelent, hanem a magyar pedagógiának, szociológiának éppúgy. Heller Ágnes bevezető sorai is megilletődést keltően érzékeltetik ezt. Juci nevében is mindketten és mindenkori szeretettel őrizzük az ő emlékét.

Sokszor és a régi barátsággal ölel

Pali

FODOR ANDRÁS NAPLÓJEGYZETE ÉS RÉSZVÉTLEVELE

1968. július 28., péntek

Ahogy közeledik a vonat Pest felé, valami nyugtalanság fog el: régi keservek feltoluló emléke szorongat a Kálvin tértől hazáig… Itthon döbbenetes hírt mond Hernádi Gyula a telefonba: Sós Juci vírusos tüdőgyulladásban vasárnap meghalt. Negyvennégy éves volt! Ezer közül egy ilyen eset fordul elő, mondja Gyula… Kint volt a temetésen. Már az is megtörtént. Rengeteg ismert embert látott: Granasztóit, Sántát, Sárosit. Bálint beszélt is a ravatalnál, a Sós-ház légkörét méltatta. Tragikus, hogy Járdányi és Sárközi Márta után Juci is elment. Szegény szélütött apjának micsoda szívfájdalma lehet, hogy magára maradt, szegény Jóska, szegény Jóka, és szegény mi-magunk…

Budapest, 1968. július

Kedves Aladár bácsi, Jóska és Jóka!

Pesten átutaztamban hallottam a döbbenetes hírt, hogy Juci, kinél, valóságosabb, elevenebb embert alig ismertem, nincs többé. Borzalmas igazságtalanság, hogy annak kellett ilyen sorsra jutnia, aki egész életében másokért élt, aki egész lényével az önzetlen segítés, a jó ügyekért való lelkesedés angyala volt. Mindnyájan, akik ismertük, éreztük szeretetének állandó sugárzó melegét, árvábbak lettünk. E ridegebbé vált világban, tudjuk, azoknak a legszörnyűbb, akik az ő légkörében éltek, ott, ahol ő volt a gondosság, az apa, férj, gyermek iránti odaadás páratlan megtestesülése.

A megtört lelkek fájdalmát nem enyhítheti más, csak a tudat, hogy a közülük eltávozott példája, életeszménye tevékenységének környezetét gazdagító ereje tovább él mindazokban, akikkel találkozott, akikre hatott.

Meggyőződésem, ha egyszer megírnák nemzedékünk igaz törekvéseinek útját a negyvenes évektől máig, Jucié volna ebben az egyik legtisztább, legnemesebb karakter. Az ő minden értékre fogékony, mindenütt az emberséget, a szellem elsőbbségét szolgáló, az igazságért egész egzisztenciáját kockáztató magatartása mindannyiunk kincse marad. Bizonyos vagyok benne, hogy áldozatvállalásának természetessége, magával sodró lendülete továbbra is inspirálni fog bennünket. Nem lehetek olyan elkeseredett, emberektől elvadult, hogy Juci jósága, másokkal törődő kedvessége eszembe ne jusson.

Ezekkel a gondolatokkal szeretnék osztozni a gyászban. Kérem, fogadják mély együttérzésemet s ígéretemet, hogy a Keleti Károly utcai ház légkörének engem is kötelező örökségét hibátlanul őrizni fogom.

Fodor András

KOVÁCS JÁNOSKA LEVELE

Sydney, 1969. febr. 12.

Kedves Aladár bácsi, Kéri úr, Jóka, Pirike!

Mély megrendüléssel olvastam édes Jucikánk halálhírét hozó gyászjelentést. Sajnos ugyanaznap halt meg édesapám is hirtelen itt, Sydneyben. Itt is temettük el. Duplán gyászolom azt a napot. Az adott körülmények között nem volt lelkierőm írni, így remélem, megbocsátják, hogy ilyen késve jelentkezem.

Jucikánkban a legjobb, legbölcsebb barátnőmet gyászolom. Mindig tervezgettem, ha valaha hazajutok, ő vár majd a pályaudvaron ugyanúgy, ahogy elbúcsúztatott akkor éjfélkor tíz évvel ezelőtt. A legszebb emlékeimet neki köszönhetem. Azt, hogy a középiskola felejthetetlen élmény maradt. Emlékezem hosszú kirándulásainkra a Bükkben, Bakonyban, Alsógödön, s visszagondolok az érdekesebbnél érdekesebb irodalmi megbeszélésekre az ő kis stúdiójában. Ha valami problémánk volt, mindig tudtuk, hogy szívesen látnak a Keleti Károly utcában. Hálát adok az istennek, hogy ismerhettem őt, befogadott baráti körébe, és hogy örökké emlékezhetem rá.

Kívánom, hogy a jó Isten adjon tovább erőt és egészséget gyászukat elviselni és a gyerekeket Jucikánk szellemében felnevelni.

Sok-sok szeretettel gondolok valamennyiükre vigasztalhatatlan bánatukban

Kovács Jánoska

JOVÁNOVICS MIKLÓS
A LEGJOBBAK KÖZÜL VALÓ

Alig lépett be az osztályterembe, máris éreztük a magasfeszültséget. Keze még a kilincsen, de már Ady istenes-verseinek rejtélyét kezdte felfedni. Az idő múlását túl gyorsnak érezte, s emiatt szinte pánikban élt. Ha óra végére megtakarított egy-egy rövid percet, máris rátért a következő témára, mégpedig nem formálisan, hanem rögtön a dolgok velejéig hatolva. Minden másodpercet intenzíven használt ki. Azt hiszem, az órák közti szünetekben boldogtalan volt.

Rendkívül dinamikus egyéniségével rakétaként fúrta bele magát a tudatlanság és a hamis ismeretek közegébe: nem törődve azzal, hogy ellenállásba ütközve felizzik és lángolni kezd.

RÉSZLET HELLER ÁGNES SÓS JÚLIA *TANÁROK ÉLETE ÉS MUNKÁJA* C. KÖNYVÉHEZ ÍRT ELŐSZAVÁBÓL

Egy negyvennégy esztendős korban meginduló tudományos pálya a szerzőt nem ismerők számára megkésett fejlődés látszatát keltheti. Pedig Sós Júlia esetében nem erről van szó: sokkal többről és egészen másról. Vele kapcsolatban nem szégyen leírni azt a sokszor elkoptatott kifejezést, hogy egy új embertípus születésének voltunk és vagyunk tanúi. Sós Júlia ugyanis több mint húsz esztendőn át dolgozott tanári pályán, fiatalok generációit nevelte és tanította, uralkodó szenvedélye a kultúra és a világkép személyes átadása – s ezzel a morális magatartás átadása is – szenvedéllyé vált számára. Ezért nem érezte soha monotonnak választott hivatását, sosem fáradt el, sosem szürkült el, ezért tudta megőrizni volt tanítványaival is személyes kapcsolatait, tudott a már felnőtté vált fiatal emberek vezetője maradni. Hivatása minden lehetőségét kihasználta. Mióta tanított, azóta gyűjtötte – hol egyedül, hol értelmes tanítványaival együtt – a társadalom számára fontos és általánosítható tapasztalatokat. De ennek a szociográfiailag jelentős munkának a megírása nem élete célja volt, hanem élete eredménye… Ahhoz, hogy az ember köznapi foglalkozását hivatásként űzze, hogy teljes ember legyen általa, szenvedélyre van szüksége. S hogy valós eredményeket mutasson fel, ahhoz e szenvedélyt a világnézetnek kell közvetítenie. Egész tevékenységének egyik rugója az emberek egyenlőségének gondolata volt. Paraszt- és munkásgyerekek tehetségének állandó kutatója és felismerője éppen ezért lehetett…

1968. július

BIBLIOGRÁFIA

SÓS JÚLIA (KÉRINÉ) CIKKEI, TANULMÁNYAI

Turgenyev és Gorkij. *Valóság,* Bp., 1945. szeptember, 21–23. p.
Huxley harmadik útja. Valóság, Bp., 1945. március–április, 62–65. p.
Malraux: Két nemzedék. Valóság, Bp., 1947. március, 249–252. p.
Sartre: A szabadság útjai. Valóság, Bp., 1947. május, 412–415. p.
Csehov: Párbaj. Válasz, Bp., 1947. szeptember, 270. p.
Vezérfonal a gimnázium VIII. osztály első félévének magyar irodalomtörténet anyagából. (Széchenyi I., Kossuth L., Vörösmarty M., Petőfi S., Jósika M.) MTNSZ, Bp., 1948. 38. p.
Eötvös József erkölcsi nézetei. (Az Eötvös József Gimnázium centenáris évkönyve) Bp., 1954. 54–84. p.
Kerekes Ferenc (Haladó pedagógiánk nagyjai). *Köznevelés,* 1959. május 20. 225. p.
Hogyan készül az osztályzat? Család és Iskola, 1961. február
Még egyszer a magatartásról. Család és Iskola, 1961. október 6.
Félelem. Család és Iskola, 1964. január, 24. p.
Egy régi magyar professzor: Kerekes Ferenc. Magyar Pedagógia, Bp., 1964/2. sz. 229–247. p.
Feljegyzések diákokról. Valóság, Bp., 1964. október, 79-89. p.
Család és Iskola (Folyóiratokról). *Pedagógiai Szemle,* Bp., 1965/1. 112–115. p.
Pápai Béla emlékére. Magyar Nemzet, 1965. február 3.
Akik a gimnáziumból kimaradtak. Valóság, Bp., 1965/6. sz. 36–47. p.
Szüleim világa. Új Írás, 1965. július, 86–92. p.
Az unalom hálójában. Nők Lapja, 1965. szeptember, 11–20. p.
Egy leánylélek útja. Németh László: Irgalom c. regényéről (Könyvekről) *Család és Iskola,* 1965. október, 34. p.
„Mi a barátságot is ismerjük". Fiúk, lányok a koedukációról. Nők Lapja, 1965. november 5. 24–25. p.
Gondolatok és frázisok. Nők Lapja, 1966. február 12. 21. p.
Hétfőtől hétfőig (A nevelőmunka műhelyéből). *Pedagógiai Szemle,* 1966/5. sz. 442–457. p.
Hírek a felnőttek világából. Nők Lapja, 1966. július 30. 24. p.
Két iskolaév. Kortárs, 1966. szeptember, 1451–1460. p.

A tanári szoba levegője és erkölcse. (Hozzászólás) *Köznevelés,* 1966. szeptember 23. 695–696. p.
Diákévek és életpályák. Nehéz iskolaévek után. Köznevelés, 1966. november 18. 827–860. p.
Nagy diákok délutánja. Nők Lapja, 1966. szeptember 24. 22. p.
Fiatalok a divatról. Nők Lapja, 1966. november 26. 20. p.
Tanárokról. Pedagógiai Szemle, 1967/3. sz. 223–237. p.
Tanárok szülőkről, szülők tanárokról. Nők Lapja, 1967. január 17. 23. p.
Mi lesz érettségi után? Nők Lapja, 1967. május 20. 23–27. p.
Van mérhető életművük! Pedagógusok örömei és gondjai. Nők lapja, 1967. június 3. 3–4. p.
Dolgozatok – vallomások. Köznevelés, 1967. október 20. 778–786. p.
Tanárcsoportok. Köznevelés, 1967. december 22. 938–941. p.

HALÁLA UTÁN MEGJELENT CIKKEI, TANULMÁNYAI

Jegyzetek disszidált diákokról. Pedagógiai Szemle, 1969/1. sz. 42-53. p.
(A kéziratot Kósa Erzsébet készítette elő nyomtatásra.)
Jobb a fiúk sorsa a lányokénál. Nők Lapja, 1969. április 19. 20. p.

KÖNYVEI

Arany János. (Tanulj jobban!) Országos Neveléstudományi Intézet, Bp., 1949. 59 p.
Diákévek, diáksorsok. (A pedagógia időszerű kérdései hazánkban) Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 106 p.
Tanárok élete és munkája. (Szociológiai tanulmányok, 8.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 131 p.

SÓS JÚLIA ÉLETÉRŐL ÉS MUNKÁSSÁGÁRÓL PUBLIKÁLT ÍRÁSOK

Kósa Erzsébet: *Munkára nevelés... Társadalmi Szemle,* 1966. 12. 106. p.
Fekete Gyula: *Kész a leltár. Élet és Irodalom,* 1968. július 6.
Bozóky Éva: *Kériné Sós Júlia. Köznevelés,* 1969. augusztus 13.
Bozóky Éva: *Diákévek, diáksorsok* (Könyvekről). *Köznevelés,* 1968. okt. 25.
Bozóky Éva: *Diákévek, diáksorsok* (Könyvekről). *Család és Iskola,* 1968. október
Bozóky Éva: *Kériné Sós júlia: Tanárok élete és munkássága* (Tanárok vallomása). *Tudományos Magazin,* 1969/2. sz.

Jovánovics Miklós: *A legjobbak közül való (Sós Júliáról). Nők Lapja,* 1969. május 31.
Gábor István: *„Csak az embert nézem”. Magyar Nemzet,* 1969. augusztus 8.
n. n: *Kériné Sós Júlia: Tanárok élete és munkája* (Új könyvek). *Élet és Tudomány,* 1969.
F.(öldes) A.(nna): *A legfontosabb közéleti személy.* (*Tanárok élete és munkája* c. könyvről) *Nők Lapja,* 1969/35. sz.
Bozóky Éva: *Miért mások ők?* (*Tanárok élete és munkája* c. könyvről) *Nők Lapja,* 1969/37. sz.
Galicza János: *Tanárok élete és munkája.* Megjegyzések Kériné Sós Júlia könyvéről. *Világosság,* 1970. október, 636–638. p.
Pálos Miklós: *Az osztályzat bálványa (Diákévek, diáksorsok). Magyarország,* 1971/52. sz. 21. p.
Szesztay András: *„Láthatatlan kollégium” és „iskola”. Kériné Sós Júlia emlékének. Kultúra és Közösség,* 1976/1. sz. 78–84. p.
Sej a mi lobogónkat fényes szelek fújják... Népi Kollégiumok 1939–1949. Akadémia Kiadó, Bp., 1977. 504. p.
A fényes szelek nemzedéke. Népi kollégiumok. 1939-1949. I–II. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 237., 754., 755., 851., 1340. p.
Magyar életrajzi lexikon, III. kiegészítő kötet. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 712. p.
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. kötet. Pedagógusvita. Múzsák – 1956-os Intézet, Bp., 1992. 24-28., 98., 170. p.
Bibó István (1911-1979) – Életút dokumentumokban –. 1956-os Intézet, Osiris–Századvég, Bp., 1995. 516., 520., 524., 527. p.
Pedagógiai lexikon, III. kötet. Keraban Kiadó, Bp., 1997. 305. p.
Heller Ágnes: *Bicikliző majom* – Kőbányai János interjúregénye –. *Kortárs,* 1998. január, 9–10. p.

RÖVID ÉLETRAJZOK

Áprily Lajos (1887–1967): költő, műfordító. A kolozsvári egyetem bölcsészkarát végezte el. A nagyenyedi kollégiumban, majd később Kolozsvárott tanított. 1929-ben az *Erdélyi Helikon,* majd 1930-tól a *Protestáns Szemle* szerkesztője. 1934-től a Baár Madas Református Gimnázium igazgatója. 1942-ben nem volt hajlandó az iskolában a zsidó törvényeket alkalmazni, nyugdíjazását kérte, s a Visegrád melletti Szentgyörgypusztára költözött.

Bozóky Éva, *Donáth Ferencné* (1923): tanár, könyvtáros, újságíró. Napilapok és a rádió munkatársa. 1951-ben férjével együtt letartóztatták. 1954-ben rehabilitálták. Könyvtárosként helyezkedett el. 1956 őszén férjével együtt Romániába hurcolták. 1960-tól nyugdíjazásáig a *Könyvtáros* irodalmi rovatvezetője és a *Nők Lapja* pedagógiai rovatának szerkesztője.

Csoma Gyula (1932): filozófia–történelem szakos tanár, nevelőintézeti, kollégiumi nevelőtanár. Az andragógia előadója egyetemeken (Budapest, Pécs), tanárképző és tanítóképző főiskolákon. Az Országos Pedagógiai Intézet Felnőttoktatási Tanszékének vezetője. Nyugdíjazása után az OKI Felnőttoktatási Központjának tudományos munkatársa.

Cserbakői Endre (1931–1987): az Apáczai Csere János Gimnáziumban Sós Júlia tanítványa. 1956-ban a Széna téri fegyveres csoport tagja volt. 1956. november 13-án letartóztatták. Életfogytiglanra ítélték. 1972-ben szabadult.

Dezső Ginda, *Erdei Sándorné* (1923): laboráns. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem kémia–természetrajz szakán kezdte, de a háború miatt nem tudott lediplomázni. 1944-ben Kováts Zsuzsával bújtatták Sós Júliát. Nyugdíjazásáig a Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézetben dolgozott.

Fodor András (1929–1997): író, költő, műfordító. Eötvös-kollégista. 1953-ban könyvtárosi diplomát szerzett. Első verseit a *Válasz* és a *Sorsunk* közölte. 1954-től a *Csillag* c. folyóirat munkatársa, 1959-ben az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központjának főmunkatársa, 1973-tól a *Somogy* c. lap irodalmi rovatvezetője, 1983-tól a *Kortárs* főmunkatársa volt.

Göncz Árpád (1922): író, műfordító. Az egyetem elvégzése után agrármérnökként helyezkedett el. 1956-tól az újonnan megalakult Parasztszövetségben dolgozott. 1958-ban a Bibó-per másodrendű vádlottja. (Az egyik vádpont: *1956. november 10. és 15. napja közötti időben részt vett Soós Júlia tanárnő lakásán tartott csoportos ellenforradalmi jellegű megbeszélésen.).* Életfogytiglani börtönbüntetést kap, 1963-ban amnesztiával szabadul. Fordításból tartotta el családját. A 80-as évek végén az Írószövetség elnöke. 1990–2000 között a Magyar Köztársaság elnöke.

Hernádi Gyula (1926): író, költő, színműíró. Népi kollégistaként orvosi, majd közgazdasági tanulmányokat folytatott.

1955-ben a *Csillag*ban megjelent verseivel és elbeszéléseivel kezdte művészi pályáját. A 60-as években Jancsó Miklós filmjeinek forgatókönyvét írta.

Járdányi Pál (1920–1966): zeneszerző, népzenekutató. A Zeneművészeti Főiskolán 1936-42 között Kodály Zoltán (zeneszerzés) és Zathureczky Ede (hegedű) tanítványa. Evvel párhuzamosan néprajztudományt hallgatott, és 1943-ban abból doktorált. 1946-1959 a Zeneművészeti Főiskolán tanított népzenét. Rendszerezte és szerkesztette. a *Magyar Népzene Tára* I. és IV. kötetét. Zenekari művek mellett számos írása jelent meg magyar, német és angol nyelven.

Jónás Pál (1922–1998): közgazdász. A Bibó István vezette Kelet-európai (korábban Teleki) Intézetben segédkutató. 1948-ban kapott diplomát. Ugyanebben az évben koholt vádak alapján bebörtönözték, majd Recskre internálták. 1953–1956-ig segédmunkás. 1956 októberében ő a Petőfi-kör elnöke. Novemberben emigrálni kényszerült. 1958-tól az USA-ban élt, a Yale és a Columbia egyetemeken dolgozott. A harmadik világ szakértőjeként éveket töltött Indiában, Pakisztánban és Gabonban. 1967 és 1989 között, nyugdíjazásáig New Mexico Egyetem közgazdász-professzora, a washingtoni szenátus gazdasági tanácsadója.

Józsa Tivadar, *Bodosi György* (1925): orvos, költő, novellista, szociográfus. Orvosi dipolomát 1950-ben szerzett. Egyetemi évei alatt a Kelet-európai Intézetben dolgozott. 1953-tól nyugdíjazásáig Pécsely körorvosa. Kilenc falu lakóit gyógyította. Illyés Gyula, Németh László, Borsos Miklós háziorvosa, jó barátja. 1964-ben jelent meg első verseskötete. *Az öröm szavai*t Sós Júlia igen sokra becsülte.

Kardos László (1918–1980): etnográfus, ifjúság- és kultúrpolitikus. Magyar–olasz szakon végzett, majd 1943-ban etnográfiából, antropológiából és szociológiából doktorált. Egyetemista korában népi származású társaival kollégiumot szervezett, amely 1939-ben Bolyai, majd 1942-ben Györffy István nevét vette fel. 1946–1948-ig a NÉKOSZ főtitkára. 1956-ban elítélték. 1963-ig volt börtönben. Kiszabadulása után a magyar falu etnográfiai és szociológiai problémáit kutatta. Főszerkesztője a NÉKOSZ életét bemutató dokumentumkötetnek.

Kemény István (1925): szociológus. 1950-ben filozófiai-közgazdasági szakon szerzett diplomát. Egyetemistaként a Teleki Pál Intézet munkatársa. Sós Júlia kollégája az Apáczaiban. 1957-ig, bebörtönzéséig budapesti középiskolákban tanít. Kiszabadulása után fordítóként dolgozik. 1961–1969-ig az OSZK könyvtárosa. Többekkel együtt kutatta a magyarországi szegénység okait és a társadalmi vezetők magatartását. Mivel tudományos tevékenységét korlátozták, 1977-ben Párizsba emigrált. 1980 és 1990 között a Szabad Európa Rádió külső munkatársa. 1990-től itthon tanácsadóként dolgozik.

Kéri György (1950): biokémikus, rákkutató, Sós Júlia fia. 1973-ban szerzett vegyészdiplomát. A SOTE Orvosi Vegytani Intézet MTA Kutatócsoport vezetője, tudományos tanácsadó, egyetemi tanár.

Széchenyi prof. ösztöndíjas (1997) , Európa Peptid-díj (1992), Akadémiai Díj (2002). Az MTA Élő Tudományok Kuratóriumának tagja. Az Európai Biotechnológiai konzorcium szakértője. Kutatási területe: jeltovábbitási terápia, antitumorhatású peptidek. Tudományos fokozatai: kandidátus (1982), a tudományok doktora (1994). 95 tudományos közlemény és 20 nemzetközi szabadalom szerzője. Tóth Istvánnal szerkesztői.: *Molecular Pathomechanisms and New Trends in Drug Research.* Publ. Taylor and Francis (London, New York) 2002.

Kéri József (1924–1985): jogász. 1942-től Györffy-kollégista. 1948-ban jogászi diplomát szerzett. A Hajnóczy József Jogászkollégium igazgatója és a Jogtudományi Intézet munkatársa lett. 1953-tól a Minisztertanács titkárságának vezetője. 1954–1956-ig Győr-Sopron megye főügyésze. 1956 őszén Szigethy Attilával és Földes Gáborral a Győri Forradalmi Nemzeti Bizottság elnökségének tagja. Mint megyei főügyész nem emelt vádat koncepciós perekben, ezért 58-ban hét évi szabadságvesztésre ítélték. 1962-ben, kiszabadulása évében kötött házasságot Sós Júliával. Jogászként nem helyezkedhetett el, ezért üzemszervezéssel kezdett foglalkozni, és kandidátusi disszertációját is szervezéstudományból védte meg. A *Szervezés és Vezetés* c. folyóirat alapítója. Nyugdíjasként az Országos Vezetőképző Központ tanácsadója.

Kéri Piroska (1952): művelődésszervező, szerkesztő. 1980-ban a Debreceni Tanítóképző Főiskolán népművelő–könyvtáros diplomát szerzett. 1974–1985-ig könyvtáros. 1986-tól irodalmi műhelyekben dolgozott (*Új Írás, Múlt és Jövő,* Cserépfalvi Kiadó). 1988-tól a Társadalomtudományi Társaság titkára. 1994-től 1999-ig a Seneca Könyvkiadó ügyvezetőjeként számos társadalomtudományi és kortárs szépirodalmi mű kiadója. Jelenleg irodalom- és művelődésszervezőként tevékenykedik.

Kiss Sándor (1918–1982): közíró, politikus. A Szegedi Tudományegyetemen szerzett bölcsészdoktori diplomát. 1946-ban a Független Kisgazdapárt választmányának tagja. 1947-ben koholt vádak alapján letartóztatták, 1949-ben szabadult. 1956-ban részt vett a Kisgazdapárt és a Parasztszövetség újraszervezésében. Menekülni kényszerült. Az USA-ban telepedett le. A magyar emigráció egyik vezető személyisége lett. 1959–1965 között a torontói *Magyar Hírlap,* 1963-tól az *East Europe* magyar anyagának szerkesztője. A Szabad Európa Rádió majd az Amerika Hangja munkatársa.

Kováts Zsuzsa, *Sipos Gyuláné* (1922): szociográfus. A Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar–francia–néprajz szakon végzett. A háború miatt nem fejezte be tanulmányait a Zeneakadémia zongoraszakán. A Pikler-Sós george-ista szemináriumok hallgatója volt. Sós Júliával együtt járták a kalotaszegi falvakat, és ismerkedtek meg az élő népi hagyományokkal. A magyar paraszti művelődés szociográfiájával foglalkozott nyugdíjazásáig.

Kresz Mária (1919–1989): néprajztudós. Sós Júlia fiatalkori barátnője. Végzett

néprajzosként segítette, támogatta őt az erdélyi parasztkultúra felfedezésében. Közel ötven éven át a Néprajzi Múzeum tudományos munkatársa volt. 1959-ben jelent meg első tanulmánya a népi fazekasságról és a népi díszítőművészetről. A magyar néprajztudomány nemzetközi hírű személyisége.

Lám Béla (1892–1973): gépészmérnök, író. 1913-ban szerzett gépészmérnöki diplomát Budapesten. Kolozsvárott a vasútnál helyezkedett el. Ebben az időszakban ismerte meg Boncza Bertát, akit el is jegyzett. Aztán Ady Endre megjelent, és felbontották az eljegyzést. Az első világháborúban orosz fogságba esett, hat évet töltött Szibériában. 1921-ben tért haza, és ismét a vasútnál teljesített szolgálatot. A gőzmozdonyhoz szabadalmaztatott porlasztója ma is Lám-porlasztó néven ismert. 1942-től három évig Budapestre költözött családjával. A háború után visszatértek Kolozsvárra. 1945-től nyugdíjba vonulásáig a kolozsvári Mezőgazdasági Akadémia gépészeti tanszékén tanított. Életének 1911-től 1922-ig terjedő időszakát örökítette meg a *Körön kívül* című életrajzi regényében.

Lázár György, *Lám Leó* (1924–1978): szerkesztő, tanár, műfordító, Sós Júlia férje (1947–1954). 1940-ig Kolozsváron élt. A Pázmány Péter Tudományegyetemen Eötvös-kollégistaként görög–latintanári diplomát szerzett 1945-ben. 1948-ban megszervezte a NÉKOSZ keretén belül az Apáczai Csere János Gimnáziumot. 1950-ig igazgatta. 1950–1952 között az ELTE bölcsészkarán a pedagógiai tanszék tanszékvezető docense lett. 1952– 1958-ig az Egyetemi Könyvtár munkatársa. 1958–1960-ig fordításaiból élt. 1960–1964-ig benzinkútkezelő. 1964-től haláláig az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztőségében felelős szerkesztő. Cikkei társadalmi és pedagógiai folyóiratokban jelentek meg.

Márkus István (1920–1997): szociológus, szociográfus, író, kritikus. A Pázmány Péter Tudományegyetemen néprajzot, történelmet és földrajztudományt hallgatott. 1943-ban doktorált. 1945– 47-ig a *Valóság* c. folyóirat szerkesztője. 1948–1950-ig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára. Őt is vád alá helyezték a Bibó-perben. 1958-ban tíz év börtönre ítélték. 1964-ben szabadult. Falukutatással foglalkozott, és a *Valóság* munkatársa haláláig.

Mérei Ferenc (1909–1986): pszichológus, a pszichológiai tudományok doktora. 1934-ben A Sorbonne-on szerzett diplomát 1945–48-ig a Fővárosi Lélektani Intézet vezetője, a Pedagógiai Főiskola és az Eötvös Kollégium tanára, a NÉKOSZ központi szemináriumainak vezetője. 1950-ben a pedológia ellen párthatározat született, amelyhez hozzájárult Lázár György *Társadalmi Szemlé*ben megjelent tanulmánya. Állásából elbocsátották, fordításokból élt. 1958-ban szervezkedés vádja miatt tízévi börtönre ítélték. Szabadulása után 1964-től haláláig az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet pszichológusa.

Nagy László (1925–1978): költő, műfordító. 1946–1949-ig népi kollégista volt.

Festőnek készült, a Képzőművészeti Főiskolán tanult. 1949–1950 között ösztöndíjjal Bulgáriában élt. 1959-től az *Élet és Irodalom* képszerkesztője, majd haláláig főmunkatársa volt.

Nyeste Zoltán (1922–2001): közíró, gépészmérnök. 1942 és 1948 között szinte minden diákmozgalomnak részese volt. Emiatt 6 évet töltött börtönökben és a recski kényszermunkatáborban (Szálasi uralma alatt egy évet, az ötvenes években ötöt). 1956-ban nyugatra menekült. A Szabad Európa Rádiónál Bihari Zoltán álnéven dolgozott, majd Augsburgban tervezőmérnöki állást kapott. 1963-ban települt át Németországból az USÁ-ba. 25 éven át egy nagyvállalat mérnöke, turbógépeket tervezett. Fontos szerepet vállalt az amerikai magyar református közösség életében. Magyarországi otthonában Nadapon hunyt el. Főműve: *Recsk. emberek az embertelenségben*

Pápai Béla (1923–1944): Sós Júlia szoros baráti köréhez tartozott. Szüleit korán elvesztette. A Pikler–Sós george-ista szeminárium lelkes hallgatója, autodidakta módon képezte magát. Amikor tehette közgazdasági és irodalmi előadásokat hallgatott az egyetemen. 1942-től részt vett az ellenállásban. Bajcsy-Zsilinszky Endre felkérésére 1943-ban tanulmányt írt: *Hogyan képzeli a fiatalság az ország életét a háború után.* A Szálasi-uralom idején rokonai elhagyott házában 15-20 üldözött embert bújtatott. 1944 decemberében a nyilasok elkapták, és a Mányoki úti nyilasházban örökre nyoma veszett.

Pikler J. Gyula (1864–1952): orvos, statisztikus, közgazdasági író. Bécsben szerzett orvosi diplomát. Vidéken lett körorvos, ahol látva a nép nyomorát, a társadalomtudományokat kezdte tanulmányozni. 1906-tól a Központi Statisztikai Hivatal aligazgatója. Érdeklődése Henry George filozófiája és közgazdaságtana felé fordult. 1917-től 1924-ig a Fővárosi Teleknyilvántartó Hivatalt vezette. Sós Aladárral együtt továbbfejlesztették a george-izmust, és különböző helyszíneken szemináriumokon tanították és vitatták meg a fiatalokkal a legigazságosabb adózási rendszer, a földértékadó elméletét.

Sánta Ferenc (1927): író. A kolozsvári unitárius kollégiumban tanult. A háború idején költözött Debrecenbe. Az 50-es években gyári munkásként dolgozott. 1954-ben *Sokan voltunk* c. novellájával tűnt fel. A *Téli virágzás* c. 1956-ban megjelent kötetével hívta fel magára Sós Júlia figyelmét, aki meghívta őt diákjai közé. *Húsz óra* című riportregényével országosan ismertté vált. Könyveit megfilmesítették *(Az ötödik pecsét, Az áruló),* és számos nyelvre lefordították.

Sárosi Bálint (1925): népzenekutató. 1949-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar–román szakon, 1958-ban a Zeneakadémián Szervánszky Endre és Kodály Zoltán növendékeként zenetudományi és zeneszerzés szakon diplomázott. 1958-tól a Zenetudományi Intézetben munkatárs, főmunkatárs, majd a hangszeres népzenei osztály vezetője. Népzenét gyűjtött a teljes magyar nyelvterületen, valamint Etiópiában, Örményországban és

Kuvaitban. 1991 óta címzetes egyetemi tanár. A zenetudományok kandidátusa.

Sós Aladár (1887–1975): építész, társadalomtudós. A Műegyetemen szerzett diplomát 1910-ben. Nevéhez fűződő épületek – Jakab Dezsővel és Komor Marcellel közösen – a palicsi fürdőtelep, a marosvásárhelyi kultúrpalota, a dévai színház, a pozsonyi kultúrpalota, a szabadkai városháza, a budapesti OTI Fiumei úti központja (az első magyar toronyház), az izraelita hitközség óbudai bérháza, a svábhegyi tüdőszanatórium és számos villaépület. Közgazdasági, filozófiai és művészeti tárgyú cikkeket publikált (*Századunk, Nyugat, Állam és Polgár)*. A george-izmus elkötelezett híve volt. Pikler J. Gyulával szemináriumokon tanította a telekértékadó elméletét. Közgazdaságtana és válogatott művei *Szabadság és gazdaság* címmel 1990-ben jelentek meg.

Szekerke Mária (1924-2000): Sós Júlia közeli barátnője, a peptidkémia és a rákkemoterápia elismert művelője. Személyisége meghatározó Kéri György pályaválasztásában és munkásságában.
A Szegedi Tudományegyetem Matematikai és Természettudományi Karán diplomázott, 1949-ben doktorált. Az ELTE Szerves Kémiai Tanszékén lett tanársegéd. 1958-tól foglalkozott rákkemoterápiával. Az MTA-ELTE Peptidkémiai Kutatócsoport tudományos munkatársa, majd tudományos tanácsadója. 1977-ben lett a kémiai tudományok nagydoktora és az ELTE címzetes egyetemi tanára.

Sztárai Zoltán (1918): közgazdász, író, szociológus. 1948 őszén hamis vádak alapján letartóztatták, 1950-ben a recski munkatáborba hurcolták. 1953 végén szabadult, és ekkor újabb öt évi börtönre ítélték. 1956-ban, a forradalom leverése után Párizsba emigrált. 1957–1958-ig Strasbourgban a Magyar Forradalmi Tanács gazdasági vezetője 1958-ban az USA-ban a Kossuth Alapítvány alelnöke és igazgatója, majd a brüsszeli Nagy Imre Intézet belső munkatársa. 1961-től az *Új Látóhatár* főmunkatársa, majd kiadója.

Varga Domokos (1922–2002): erdőmérnök, író, szerkesztő. Sopronban az erdőmérnöki karon szerzett diplomát. 1945-től kataszteri mérnök. 1946-tól újságíróként dolgozik. 1954–1956-ig az *Irodalmi Újság* rovatvezetője. 1957–1958-ig börtönben ül. Szabadulása után a budapesti erdőgazdaság mérnöke. 1968–1970-ig az *Élet és Irodalom* munkatársa. 1992–1996-ig a *Lyukasóra* c. folyóirat szerkesztője. Sós Júliához szoros barátság fűzte a Varga családot. Hetedik gyermeküknek az ő emlékére adták a Júlia nevet.

Zelk Zoltán (1906–1981): költő, prózaíró. Falusi kántor fia. 1925-ben Kassák Lajos közölte első versét. A *Nyugat*ban először 1928-ban jelent meg verse. Első verseskötetéről, *Csuklódon a vér kibugygyan* (1930) Radnóti Miklós írt elismerően. 1945 tavaszától a *Szabadság*, a *Népszava* munkatársa, utóbb az Athenaeum könyvkiadó lektora. Az 1948-1953 közötti időben tudatosan pártos költő. A *Kisdobos* c. gyermeklapban, mint alapító-szerkesztő (1952-1956) számos mellőzött írónak, költőnek biztosított publikálási

NÉVMUTATÓ

lehetőséget. Politikai magatartásáért 1957-ben 3 évi börtönbüntetésre ítélték. Írásai csak 1962-től jelenhettek meg.
Abód László 239, 250
Aczél György 308
Acsády István 288
Ady Endre 25, 51, 53, 147, 163, 165, 239, 260, 268, 271, 287, 292, 297, 382, 391
Aiszkhülosz 315, 383
Ajtay Andor 251
Akszjonov 317
Albee, E. 246
Antall József 201, I, XVI
Apáczai Csere János 51, 132, 138, 339
Áprily Lajos 39, 40, 52, 57, 85, 129, 133, 136, 137, 138–139, 146, 148, 214, 216, 219, 224, 234, 236, 238, 248, 254, 266, 268, 269, 317, 342, 352, 354, 355, 356, 362–363, VIII
Arany János 11, 60, 115, 202, 214, 263, 271, 386, 388
Assisi Szent Ferenc 41
Asztalos Bálint 85, 91–92, 106–107, 123–124, 141–142
Auriol, Vincent 102
Axmann Jánosné 82

B. Nagy László 252, 319
B. Rácz István 173, 245, 246
Babits Mihály 43, 44, 262, 297
Bach, J. S. 34, 42, 137, 152
Balassi Bálint 297
Balázs Béla , Bauer Herbert 25
Balázs Béla 113, 325, 331
Balla Antal 89
Bánóczy László 88
Baranyi Ferenc 208
Baranyi Gyula 177
Bárdos Lajos 264
Barth Károly 77
Bartha László 104
Bartók Béla 11, 25, 155, 215, 225, 237, 242, 287, 349
Batár Attila 142
Batsányi János 31
Bauer Ervin 25, 29, 30
Bauer Hilda 29–30
Beauvoir, Simone de 212, 213, 264
Beethoven, L. 26.
Belohorszky Ferenc 286–288, 360
Belohorszky Pál 359–360
Bem József 255
Benedek István 337
Benedek Marcell 264
Benjámin László 305, 306, 308
Berci Béla 172, 174
Bernáth Aurél 48, 242, 260
Bertalan Lajos 182
Berzeviczy Gergely 31
Berzsenyi Dániel 325, 326, 331, 339
Bessenyei Ferenc 251
Bethlen Gábor 39
Bibó István 93, 325, 387, 388, 389
Bimbó István 191
Boca l. Schreiber Borbála
Boda Roxána 79, 355
Bodosi György l. Józsa Tivadar
Bohus Márta 80
Bóka László 318
Bolgár Elek 110
Boncza Berta l. Csinszka
Borsos Miklós 241, 340, 389
Bozóky Éva 304, 360–364, 386, 387, 388
Bölöni Farkas 99
Bölöni György 355

Brecht, B. 215, 317
Breughel, P. 329
Brunner Tamás XXVI
Buxbaum Béla 207, 233, 258–259
Büchner, G. 242
Camus 213, 242
Churchill, W. 33
Corelli, A. 351
Corot, J. 104
Courbet, G. 104
Czartoriczk Jenő 172
Czigány Dezső 260

Csanádi Imre 239, 242, 245, 257
Csáth Géza 357
Csécsi Imréné 260
Csécsy Magda 171, 260
Csehov 43, 120, 137, 385
Cserbakői Endre 12, 304, 305, 310–323, 335, 388
Cserépfalvi Imre 172
Cserzy Mihály 25
Csinszka, Boncza Berta 268, 355, 391
Csók István 242
Csokonai Vitéz Mihály 162, 297, 370
Csoma Gergő 254, XX
Csoma Gyula 11, 213, 254, 338, 348, 350, 352, 388, XX
Csoma Gyuláné, Márika 254, XX, XXVI
Csoma Sándor 336, 342–343
Csontváry Kosztka Tivadar 242, 322
Csoóri Sándor 242, 245–246, 253, 257

Dante, A. 210, 278
Darvas Lili 265
De Gaulle, Ch. 104
Deák Éva 81, 272
Deák Ferenc 287
Deák István 80, 81, 272
Demszky Gábor XXXII.
Derkovits Gyula 117
Déry Tibor 142, 192
Derzsi Sándor 107, 124, 142, 218, 232, 239
Dettre János 25, 27, 28
Dezső Ginda 57, 79, 80, 81, 82, 367, 368, 388, XII
Dickens, Ch. 49
Dobó Etelka 179, 180, 182, 193
Dóczé Kálmán 139, 140–141, 142–143
Dóczi Róbert 185
Dohány Ági XXIV
Domokos Mátyás 339
Dosztojevszkij, F. 278
Dózsa György 216
Dsida Jenő 117
Dudás Gyula 177
Dudás János 177
Dürrenmatt, F. 207, 208, 315, 317

Egri György 173
Ember Mária 193
Eötvös József 43, 147, 269, 297, 374, 385
Erdei Ferenc 58, 80, 89, 100, 107, 179
Erdei Sándor 82, 355
Erdei Sándorné l. Dezső Ginda
Erdész Erzsébet 85, 120–123, 173
Esze Tamás 355
Euripidész 218, 315

Faludy György 173
Farkas Mihály 123, 170, 365
Farkas Vladimir 365
Farkass Imre 232, 233, 243, 247
Faulkner, W. 315
Fazekas György 192
Fazekas László 85, 95–97, 98, 99, 325, 388
Féja Géza 44
Fekete Gyula 232, 234, 239, 255–256, 377, 378–379, 386
Fekete Gyuláné 256
Fekete József 188

Fekete Sándor 180
Ferenczy Béni 214
Feuchtwanger, L. 192
Fischer Annie 157
Flachbart Ernő 81, 82
Fodor András 2, 215, 219, 260, 344, 345, 381, 388
Fodor Andrásné (Sárika) 344
Fodor Dávid 260
Földes Anna 387
Földes Gábor 180, 181, 184, 185, 188, 189, 390
France, Anatole 68, 321
Frisch, Max 315, 317
Füst Milán 210, 252, 260, 261, 262, 270

Gábor István 387
Gábori György 173
Galicza János 387
Garai Gábor 229
García Lorca, F. 204
Gárdonyi Géza 147
Garibaldi, G. 315
Gellért György 79, 81, 355
Gellért Oszkár 81, 82, 355–356
Gellért Oszkárné, Gizi 355
George, Henry 33, 67, 70, 71, 72, 73, 74
Gergely Pál 104
Gerő Ernő 178, 179, 180, 301
Goethe, J. W. 137, 270–271, 281
Gogol, Ny. 120
Gomulka, W. 300
Goncsarov, I. 43
Gorkij, M. 385
Gosztonyi János 177
Gömbös Gyula 362
Göncz Árpád 12, 13–15, 195, 201, 241, 305, 320, 388, XXXII
Göncz Árpádné 12, XXXII
Göncz Kinga 249, 320
Granasztói Pál 250, 381, 383
Grosschmid Gábor l. Márai Gábor
Grosschmid Géza 154
Guidi Béla 191
Guiness, Alec 246
Gyenes Antal 80, 121, 173, 177, 273, 274
Győrffy Dóra 37–38, 40, 41, 42–43, 45, 46, 47, 52, 53, 72, VIII
Györffy István 57
György Lajosné 175

Habe, Hans 192
Habsburgok 31, 39, 251
Hadrovics László 359
Hajnal, Andreas 102
Halász Mária 359, 360
Halász Tamás 111
Háló Kovács János 370
Hámori András 276, 289–291
Händel, G. F. 34, 351
Haraszti Sándor 192
Háy Gyula 189, 192
Hegedűs András 80, 173, 179, 180, 359
Hegedűs B. András 175, 177
Hegel, G. 77
Heller Ágnes 383, 384, 387
Hemingway, E. 212, 213, 246
Herbai Ágnes 216, 254, 263
Herbai Sándor 154
Herceg Erzsébet 133
Hernádi Gyula 213, 263, 333, 334, 335, 348–349, 350, 351, 381, 389
Hernádi Péter 351
Hidy Ferenc 57, 70, 71, 72, 74, 79, 144–145
Hidy Ferencné, Ági 144–145
Hitler, A. 39, 317
Homérosz 289
Horatius 21, 383
Horthy Miklós 32, 34, 41, 163, 165, 256, 78, 167
Horváth Ádám 265

Horváth Ádámné 264
Horváth Eszter 260
Horváth István 191
Huxley, A. 50, 70, 385
Ijjas Antal 76
Illés Béla 270
Illés Endre 261
Illyés Gyula 32, 44, 48, 67, 209, 227, 229, 230, 240, 241, 252, 260, 263, 270–271, 273, 297, 321, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 342–343, 344, 345, 389, XXVIII
Illyés Gyuláné 260
Ionescu, E. 213
Irocska l. Lám Irén
István Erzsébet 321, XVI

Jakab Dezső 22–23, II, 393
Jakab Dezsőné 22–23, II
Jáky Judit 321
Jancsó Adrienne 216, 263
Jancsó Benedek 172
Jancsó Miklós 263, 389
Járdányi Pál 12, 56, 57, 59, 62, 68–75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 112, 142, 174, 207, 208, 209, 213, 218, 227, 230, 234, 243, 254, 268, 270, 307, 308, 355, 357, 381, 389, XII
Járdányi Pálné, Pintyő 218, 240, 270, 357
Járdányi Zsófia 209, 270
Járosi Andor 137, 355
Jászgulyás Etelka 230, 268
Jászgulyás József XXIV
Jászgulyás Mária 230, XXIV
Jászi Oszkár 260
Jékely Adrienne, Ádi 139, 269, 356
Jékely Lajos l. Áprily Lajos
Jékely Lajosné, Iduska néni 137, 138, 216, 352
Jékely Márta 133, 137, 138, 214, 254, 269, 356, 357
Jékely Zoltán, Zsoli 137, 139, 224, 269
Jékely Zoltán, ifjabb, Zsolci 139
Jeney Katri XVIII, XXII, XXV
Jevtusenko, J. 315, 317
Jobbágy Károlyné 368–369, XXVI
Jóború Magda 175, 258
Jofka l. Lázár György
Jóka l. Kéri György
Jókai Mór 43, 147
Jónás Benjámin 258, 261, 273
Jónás István 206, 255, 225, 226, 291–294
Jónás Pál 12, 120, 128, 129, 168–174, 196, 197, 199, 201, 203, 205, 206–208, 210–211, 212, 215, 216, 221, 222, 225–228, 232–233, 237, 239, 240, 241–243, 245–247, 251, 252, 254, 255, 258–262, 264–266, 267, 271, 272–274, 291, 292, 293, 325, 334, 335, 339, 343, 344, 345, 346, 378, 389, XXIII
Jónás Pálné, Edie 206, 208, 210, 226, 233, 243, 245, 246, 247, 255, 258, 259, 273
Jósika Miklós 385
Jovánovics Miklós 382–383, 387
Józsa Tivadar 12, 142, 173, 227, 229, 230, 241, 260, 264, 270, 271, 272, 324–346, 374, 389
Józsa Tivadarné, Panni 329, 331, 343, 344
József Attila 32, 53, 137, 151, 271, 273, 297, 325
József, II. 35, 47
Juhász Ferenc 219, 229, 239, 297
Juhász Gyula 25

Kádár János 178, 187, 189, 195, 301
Kadosa Pál 157
Kaffka Margit 25, 30, 44
Kafka, F. 217
Kálmány Lajos 29
Kamondy Tóth László 219
Kapicz Margit 218, 239, 241, 261

Kardos Katalin 354
Kardos László, irodalomtudós 11, 291, 310, 307, 355
Kardos László, néprajzos 85, 118–119, 123, 153–154, 169–171, 173, 174, 190, 194, 238, 252, 353–354, 360, 389
Karinthy Frigyes 297
Károlyi Mihály 30, 31
Kassai Ferenc 129
Kassák Lajos 251, 270
Kazinczy Ferenc 325, 339
Keats, J. 290, 329
Kemény István 85, 89, 123, 143, 264–265, 324, 325, 327–328, 329, 330, 331, 334, 336, 338, 339, 341, 343, 389
Kemény Istvánné, Flóra 85, 329
Kenéz Mária, Hugi 200, XXX, XXXI.
Kennedy, J. F. 208
Kerekes Ferenc 258, 342, 385
Keresztessy Mária 45
Keresztury Dezső 107
Kéri Csaba 5, XXX, XXXI
Kéri Erzsi 230
Kéri Eta 230
Kéri György, Jóka 12, 137, 138, 139, 143, 146, 149, 150, 152, 153, 158–159, 174, 199, 200, 209, 212, 216, 218, 220, 228, 229, 231, 234, 237, 238, 240, 241, 243, 245, 248, 249, 251, 255, 257, 259, 262, 265, 266–267, 272, 290, 295, 305, 311–312, 313, 317, 318, 320, 328, 333, 335, 336, 338, 342, 343, 350, 353, 355, 356, 358, 362, 366, 377, 380, 381, 382, 383, 390, I, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX, XX, XXII, XXIV, XXV, XXX, XXXII
Kéri Imre 268, XXIV
Kéri József 11, 174, 177–194, 220–221, 222, 225, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 237, 238, 240, 241, 243, 247, 248, 249, 255, 256, 259, 264, 265, 266–267, 268, 270, 271, 315, 338, 341, 343, 345, 353, 354, 356, 366, 377, 378, 381, 382, 390, XXI, XXVI
Kéri József, id. 183, XXIV
Kéri Júlia 5, 174, 200, XXX, XXXI
Kéri Piroska 11, 12, 177, 182, 193, 195, 199, 220, 228, 229, 231, 234, 237, 238, 240, 241, 243, 249, 255, 259, 265, 266–267, 315, 338, 343, 366, 382, 390, XXII, XXV, XXXI, XXXII
Kernstok Károly 26, 30–31
Kéthly Anna 291
Kibédi György 56, 57, 66–67, 99–102
Kicsi Sándor 57, 76–77, 93–95, 97–98, 107–109, 112–113, 120, 123, 171–172, 227, 260, 264, 272, 325, 327, 328, 330, 331, 336, 346
Király Géza 291
Király István 355
Kis Péter 347–352
Kiss István 216
Kiss Károly 177, 178, 183
Kiss Sándor 170, 207, 208, 225, 226, 227, 232, 245, 255, 256, 390
Kiszely János 76
Kleer, Francisco 102
Koch Sándor XXXII
Koczogh Ákos 141, 142, 367–368
Kodály Zoltán 25, 42, 75, 80, 157, 229, 234, 236, 237, 239, 269, 270, 296, 389, XI
Kodály Zoltánné, Emma 79
Kodály Zoltánné, Sarolta 269–270
Kodolányi János 204, 217, 348
Kolossa Tibor 93, 350, 351
Kolumbán Miklós 161, 163, 165, 167
Komor Marcell 393
Kon Fu–ce 282
Korniss Péter 162, 163
Korolovszki Lajos 305
Kós Károly 238

Kósa Erzsébet 386
Kossuth Lajos 21, 46, 234, 385
Koszinka l. Lám Erzsébet
Kosztolányi Dezső 172, 297
Kovács Ágnes 57, 58, 68, 79, 355
Kovács Ernő 191
Kovács Imre 44, 100, 172
Kovács István 182, XXI
Kovács Jánoska 298–302, 382
Kovács Katalin XXV
Kovács Nándor 200, 201, 312, 314, 315, 317, 320, 349, XXVII
Kováts Gyula 270
Kováts Sándor 64, 79
Kováts Zsuzsa 57, 68, 71, 78–81, 82, 367, 368, 388, 391, XII
Kőbányai János 387
Kölcsey Ferenc 282, 325, 369
Könyves Kálmán 35
Köpeczi Béla 85, 102–106
Körmöczi László 57, 62, 64
Kresz Mária 12, 54, 57–60, 61, 68, 79, 348, 391
Krleža, M. 251
Kropotkin, P. A. 227
Krúdy Gyula 210, 207, 307
Kun Zsigmond 39, 47, 101
Kunszabó Ferenc 265, 315, 317, 320
Kuprin, A. 120
Kutrucz Gizella 112

Lakatos István 104, 105
Lám Béla 12, 85, 115–118, 119–120, 124–125, 129–133, 134, 139, 145, 148–149, 153, 158–159, 237, 267–268, 352–353, 354–355, 356, 391, XII
Lám Béláné, Lilia 117, 131, 129, 130, 138–139, 145, 158, 356, XIX, XXII, XIX, XXII
Lám család 136–139, 145, 237, 267, 353
Lám Erzsébet, Koszinka 130, 131, 136, 138, 350, 353, 380, XVIII, XXV
Lám Irén, Irocska 129–130, 131, 136, 138, XVIII, XIX
Lampedusa, T. 219, 315
Latzkó–Tóth Péter 285, 292, 294
Lay család 202, 221, 232, 234, 248
Lázár György (Lám Leó), Jofka 84, 85, 109–111, 113, 115, 116–118, 120, 123, 124–125, 129, 132–133, 137, 138, 139, 142, 145–146, 148–153, 159, 172, 173, 212, 267, 325, 328, 331, 353, 354–355, 356, 360–361, 366, 391, XIII, XV
Lázár Györgyné, Rózsi 355
Lelkes István 62
Lendvai Mihály 185
Lengyel Alfonz 190
Lenin, V. I. 140, 282
Lermontov, M. 43
Lessing, G. 192
Lesznai Anna 260–261
Ligeti György 160, 165
Liska Tibor 351
Lisznyay Kálmán 214
Litván György 194–195
Lope de Vega 210
Lorántffy Zsuzsanna 39
Lovas György 224
Lovassy László 31
Löwy Árpád 247
Lukács György 361

Madarász Viktor 267
Mády György 143
Majláth Jolán 57, 58
Major Jenő 124, 142, 227, 322, 325, 330, 339, 346
Major Róbert 64, 124
Major Tamás 80, 241
Makk Károly 156, 157
Malinovszkij, R. J. 172
Malraux, A. 93, 105, 385

Mann, Thomas 23, 270, 291
Mansberg Árvéd 129, 132, 133, 134–136, 137, 148, 151, 268, XIX
Márai Gábor 154–158, 201, 315, 321, 323
Márai Gáborné, Tuci 155–158
Márai Júlia 126, 154–158, 200, 312, 313, 315, 320, 321, 322, 323, 349, XVI, XXVII
Márai Sándor 155–156, 226
Mária Terézia 31
Márkus István 57, 59, 61–63, 64, 70, 71, 72, 77, 89–91, 93, 98–99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 112, 113, 115, 142, 291, 325, 391
Marosán György 181, 182
Martinovics Ignác 31, 32
Marx, K. 77
Máté Judit XXVI
Mátyás király 35, 250
Maupassant, G. 73
McCarthy, Mary 264
Mecséri István 164, 165, 167
Megyessy Ferenc 214
Menzel Rita XXVI
Mérei Ferenc 11, 129, 131, 151, 175, 391
Merle, R. 317
Mesterházi Márton 229
Mészáros Dezső 137, 214, 269
Mészáros Gyuri 269
Meysenburg von, Magdalen 264
Michelangelo, B. 34
Miklós Erzsike 60–61
Mikó Imre 98
Mikszáth Kálmán 43, 251, 278
Mill, Stuart 33
Miller, Arthur 315
Misztótfalusi Kis Miklós 339
Mód Aladár 189
Mohácsi László 182
Molière, J.-B. 38, 104
Molnár Erik 186
Molnár Ferenc 265
Molnár Imre 234, 248, 345, XXV
Molnár Imréné, Erzsike 345, XXV
Montanelli 315
Móra Ferenc 25, 26, 27–29, 320
Móra Ferencné 27, 28
Móra Panka 27, 28
Morgenstern, C. 291
Móricz Zsigmond 142, 252, 297
Mozart W. A. 26, 42, 137
Münnich Ferenc 181

Nagy Ervin l. Vályi Nagy Ervin
Nagy Imre 169, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 194, 195
Nagy László 199, 219, 221, 228, 229, 231, 232, 236, 239, 252, 392
Napóleon, III. 255
Nasszer, G. A. 294
Neményi Anna, Ninon 292, 293, 294, 295–297, 358
Nemes Nagy Ágnes 48–52
Németh László 167, 204, 214–215, 217, 218, 240, 241, 242, 252, 254, 257, 260, 262–263, 265, 270–271, 297–307, 322, 339, 343, 344, 345, 385, 389
Nezvál Ferenc 181
Nixon, R. 208

Nyeste Attila 221, 228, 231, 243–244, 246, 257, 268, 271, XXIII
Nyeste Katica 203, 206, 217, 221, 231–232, 234, 236, 240, 245, 247, 257, 268, 271, XXIII

Nyeste Zoltán 12, 129, 173, 197, 392, 199–206, 208–225, 228–232, 234–241, 243–245, 246, 248–258, 261, 262–263, 264, 266–271, 272, 344, 345, 346, 377, XXIII
Nyeste Zoltánné, Bolyki Magdi 199,

203, 204–205, 208–225, 228–232, 243–245, 246, 248–258, 262–263, 266–271, XXIII
Oravecz Béla 81
Orbán Éva 349, 350, XX
Orosz Lajos 85
Ortutay Gyula 288
Osztrovszkij, Ny. 192
Ottlik Géza 297
Őz Pál 44

Pajor Katalin 85
Palló Imre 268
Pálos Miklós 387
Palotai Boris 192
Pápai Béla 57, 59, 61, 62, 63–66, 67, 68, 72, 74, 76, 79, 80, 88, 99, 262, 264, 385, 392, XII
Paulovics István 81, 82
Paulovics Istvánné, Mária néni 79, 82
Peténi professzor 325–326, 335
Péter Gábor 178
Péterfy Gergő 269
Péterfy László 269
Petőfi Sándor 49, 252, 255, 287, 297, 385
Petri Lajos 25, 209
Pheidiasz 34
Picasso, P. 214
Pikler család 70, 73, 88
Pikler J. Gyula 33–34, 39, 57, 66, 69, 70, 71, 73, 78, 88–89, 95, 101, 227, 391, 392, VI
Platon 116
Potappidan 108
Purcell, H. 351
Puskin, A. Sz. 43

Racine, J. 38
Rácz Lajos 57, 77–78
Rácz Sándor 189
Radics Ákos 339
Radványi Géza 155, 285
Rajk László 170, 179, 301
Rajk Lászlóné 301
Rákosi Mátyás 170, 171, 178, 301, 323, 326
Rékainé, Alice néni 137
Rembrandt, H. 34
Reményik Sándor 85, 137, 355
Révai József 170
Rilke, R. 120, 291
Rimbaud, A. 329
Rochel 71
Róka Éva, Vica néni 40–41
Rolland, Romain 53
Rudas Klára 224, 307, 350
Russel, B. 290

Saint-Exupéry, A. 38, 291
Sándorffy László 161, 163, 165
Sánta család 252
Sánta Ferenc 16–17, 204, 209, 211, 213, 216, 217, 219, 229, 239, 242, 246, 252–254, 255, 256, 261, 263, 279, 307, 309, 348, 373, 381, 392, XXVI
Sánta Ferencné Ica 253, XXVI
id. Sánta Ferencné XXVI
Sánta Miklós XXVI
Sápi Vilmos 177
Sarkadi Imre 211, 252, 315, 319
Sarkadi László 133–134
Sárközi Márta 173, 260, 264, 265, 325, 381
Sárosi Bálint 174, 208, 213, 216, 218, 224, 227, 237, 239, 243, 254, 381, 392, XI, XXI
Sartre, J. P. 104, 210, 212, 242, 385
Savonarola , G. 149
Schiller, F. 38, 271, 297
Schreiber Borbála, Boca 11, 23–24, 25–26, 29, 34–39, 41, 42, 48, 73, 79,

81, 89, 111, 113–114, 118, 133, 137, 138, 150, 159, 169, V, VI, XV
Schreiber Fülöp 21, 37, II
Schreiber Ilona 23, 320, 338
Schubert, F. 137, 152, 300
Schütz Ödön 359
Schwarz Simon 24, IV
Semjén Katalin 371–373
Shakespeare, W. 52, 115, 221
Shaw, J. B. 176
Shelley, P. B. 290
Simai Mihály 272
Simó Jenő 85, 114–115
Sinkó Ervin 227
Sipos Gyula 82, 100, 355
Sipos Gyuláné l. Kováts Zsuzsa
Slán Antal 191
Snowden, Ph. 33
Solon 35
Sólyom Károly 71, 72, 74
Somlyó György 104
Sós Aladár 11, 12, 24, 27–29, 32–39, 34–35, 41, 43, 44, 47, 48, 57, 71, 73, 74, 79, 81, 88, 89, 95, 133, 137, 138, 144, 148, 158–159, 168–169, 200, 203, 207, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 227, 228, 231, 234, 237, 238, 240, 241, 243, 248, 249, 251, 253, 254, 255, 257, 259, 260, 261, 266–267, 268, 270, 271, 273, 295, 305, 311, 317, 320, 324, 333, 335, 336, 338, 341, 343, 345–346, 348, 349, 350, 351, 353, 355, 362, 363, 365, 367, 376, 377, 380, 381, 382, 383, 385, 391, 392, IV, V, VI, XV, XVII, XXIV, XXV
Spencer, Herbert 33, 72
Sulyák Jánosné Nagy Ida XX
Steinbeck, J. 246
Stollár Béla 81
Stupica, B. 251

Szabó Árpád 70, 72, 73, 74, 90
Szabó Dezső 43, 44, 61, 209, 213, 254, 297, 307
Szabó Gergely 110
Szabó Lőrinc 265, 271
Szabó Magda 229, 319, 320
Szabó Pál 123
Szabó Zoltán 44
Szalai Béla 173
Szálasi Ferenc 78
Szállási László 106
Szamosvölgyi Tiborné, Nusi 323, XVI
Szebenyi Endre 179
Széchenyi István 385
Szécsi Margit 219
Székely Endre 80
Székely Mihály 80
Székely Sándor 188
Szekeres Gyula 144
Szekerke Mária 88, 357–358, 393
Szemenyei Sándor 57
Szénási Géza 181
Szerb Antal 318
Szervánszky Endre 57, 71, 73, 74, 111
Szervánszky Juci 80
Szesztay András 387
Szigethy Attila 180, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 390
Szigeti József 172
Szilaj család 230, XXIV
Szilaj Péter 254, XXIV
Szimonidesz Lajos 31–32, 33, 39, 44, 355
Szín Györgyné, Lili néni 79
Szobek András 121
Szomory Dezső 242, 322
Szophoklész 116, 315
Szőnyi István 242, 322
Szőnyi Zoltán 32, 57, 79, 82
Szpáits Mihály 57, 68, 146–147
Sztálin, J. 143, 178, 326
Sztanyiszlavszkij, K. Sz. 291
Sztárai Zoltán, Sztarek 129, 173, 199,

200, 202, 203, 215, 219, 221, 224, 225, 226, 238, 239, 243, 244–245, 255, 256, 271, 293, 393
Szűcs Ferenc 80
Tagore, Rabindranáth 327, 328
Tamási Áron 268
Tánczos Gábor 11, 379–380
Táncsics Mihály 31
Teleki Domokos 98
Teleki Sándor 255
Tersánszky Józsi Jenő 252
Thomas, Dylan 213, 246
Tintoretto, J. 210
Tobok István 140
Tokaji Nagy Ágnes l. Nemes Nagy Ágnes
Tolnai Gábor 355
Tolnay Klári 251, 265
Tolsztoj, L. 33, 137
Tordai Schilling Oszkár 29–30
Tornyai János 218, 224
Tóth Árpád 287
Tőkés Ottó 170
Tömörkény István 25
Török Erzsi 80, 263
Trencsényi-Waldapfel Imre 325
Trócsányi Irén 360–361
Turgenyev 43, 385
Turóczi–Troestler József 355
Tzara, T. 338

Udvarhelyi Ágoston 248

Váci Mihály 229, 257
Vadas Ágnes 294–295
Vaikó Éva 11, 310, 321, 323, 352, 369–370, XVI
Valentin János 160, 296, 357
Valéry, P. 41
Vályi Nagy Ervin 327, 329–330, 331
Vályi Nagy Géza 329, 331
Vámbéry Rusztem 47
Van Gogh, V. 329
Varga Domokos 230, 235, 256, 338, 364–367, 393
Varga Domokosné, Magdi 256, 366
Varga Gyula 230
Varga Júlia 367
Varga Panni 366
Vas István 229
Vásárhelyi Miklós 192, 194
Velkei Etelka 182
Veres Péter 44, 89, 92, 142, 229, 263, 270, 278
Vergilius 370, 383
Vermes Áron 5, XXXI
Vermes Dávid 5, XXXI
Vermes György 4, 200, XXXI
Vermes Tamás 5, XXXI
Vértes Péter 163, 165, 166
Vica néni l. Róka Éva
Víg Rudolf 351
Villon, F. 163, 329
Vincze Géza 355
Vitányi Iván 272
Voltaire, F. M. 86
Voznyeszenszkij, A. 317
Vörösmarty Mihály 60, 369, 385

Weisz Antal 338
Weöres Sándor 257, 270, 297
Wilhelm Meister 215
Williams, Tennessee 315, 317

Zachár István XXV
Zelk Zoltán 192, 257, 305–309, 333, 334, 335, 393, XVIII
Zilahy Lajos 226
Zimányi Tibor, Zimi 200, 201, 207, 211, 221, 227, 233, 239, 241, 250, 251, 259
Zola, E. 147
Zrínyi Miklós 297
Zura György 68

TÁRGYMUTATÓK

HELYMUTATÓ

Abaújszántó 121
Abonyi utca l. Budapest
Afrika 226, 294, 338
Albuquerque 174, 272
Alföld 21, 31, 78, 134, 136, 240, 331
Alsógöd 382
Amerika(-i) 31, 99, 101, 106, 208, 210, 222, 223, 224, 226, 227, 233, 235, 237, 240, 244, 247, 255, 265, 274, 276, 277, 286, 290, 292, 297, 339
Andrássy út l. Budapest
Anglia(-i) 99, 100, 101, 227, 249, 281, 285, 299
Angyalföld l. Budapest
Apponyi tér l. Budapest
Arad 109
Augsburg 217, 222, 235
Ausztrália(-i) 277, 298–302
Ausztria(-i) 43, 47, 286
Ázsia 294

Bácska 21, 68
Bagdad 290
Bakony 40, 173, 382
Balassi Bálint utca l. Budapest
Balaton 40, 213, 255, 270, 309, 336, 363
Balatonfüred 362
Balatonlelle 327, 330, 331, 364, 367
Balatonszéplak 255, 256, 338
Bánát 24
Bauernfeind–ház (Szeged) 21–22
Bécs 33, 222, 285, 286, 287, 288, 289, 290
Bejrút 289
Békés megye 156
Belgium 209
Berkeley 296
Bern 99
Beszterce 61
Bihar-Belényesi hegyek 136
Bihari-havasok 238, 344
Biharugra 156
Birmingham 295
Bloomfield 243
Bócsa 112
Borszék 352
Boston 247, 290
Börzsöny 40
Brassó 109, 113
Bréma 33
Broadway 208
Budai Vár l. Budapest
Budakeszi 248
Budapest(-i) 11, 15, 25, 33, 58, 63, 71, 72, 74, 78, 81, 88, 96, 97, 98, 101, 102, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 115, 121, 122, 133, 134, 136, 140, 142, 144, 147, 150, 153, 154, 156, 160, 163, 172, 173, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 191, 193, 195, 222, 229, 235, 236, 241, 247, 257, 267, 269, 283, 286, 288, 300, 301, 307, 311–323, 324, 327, 329, 331, 334, 335, 339, 346, 348, 352, 353, 356, 357, 359, 360, 363, 364, 379, 381
Abonyi utca 80, 82
Andrássy út 28
Angyalföld 282, 283
Apponyi tér 171
Balassi Bálint utca 178
Budai Vár 216
Csepel 249
Dózsa tér 216
Gyorskocsi utca 192
Hármashatár-hegy 267
Heltai utca 28

Kálvin tér 381
Kecskeméti utca 89
Keleti Károly utca 12, 22–23, 34–36, 72, 129, 168–174, 193, 195, 199, 214, 216, 232, 286, 305, 314, 324, 350, 381, 382
Királyi Pál utca 171
Kispest 79
Kozma utca 192
Kőbánya 234
Lenin körút 317
Margit körút 44
Markó utca 202
Mártírok útja 216, 314
Múzeum körút 247
Óbuda 336, 248, 340
Pálya utca 80
Rákóczi út 81
Rózsadomb 53, 315, 335, 360
Szabadság–hegy 122
Szent Domokos utca 79, 82, 355
Szervita tér 172, 211
Szondi utca 324
Thököly út 81
Üröm–hegy 30
Váci utca 89
Zugló 81
Buffalo 244
Bukarest 107, 108, 113
Burgasz 154
Bükk 40, 382

Cambridge 293, 296, 297
Cenk 250
Chicago 246, 261, 290
Chile 101, 318
Connecticut 210
Corvin utca (Győr) 183
Cuha patak 41

Csehszlovákia(-i) 180, 185, 318
Csehország(–i) 43, 101
Csepel l. Budapest
Csíkszereda 68
Csodavár 238

Dálnok 76, 171
Debrecen(-i) 62, 71, 74, 75, 77, 80, 81, 99, 112, 133, 141, 147, 211, 300, 359, 370
Dél-Afrika(-i) 100
Dél-Amerika(-i) 101, 278
Dévaványa 134–136
Dózsa tér l. Budapest
Dörgicse 345
Dregán-völgye 238, 240
Duna 41, 205, 139, 169, 293, 351
Dunabogdány 352
Dunakanyar 349
Dunántúl 164, 165, 186, 230, 240, 242, 253, 331
Dunapentele 139

Ebenhausen 204
Eger 144
Erdély(-i) 21, 24, 39, 45, 57, 59, 61, 62, 63, 79, 85, 98, 102, 108, 109, 111, 112, 117, 134, 139, 163, 164, 167, 172, 207, 214, 237, 244, 253, 254, 265, 268, 269, 331, 342
Esztergom 132
Európa(-i) 13, 33, 38, 39, 41, 48, 52, 56, 75, 101, 104, 106, 199, 212, 223, 235, 288, 290, 291, 300

Florida 245, 246
Földeák 28
Földközi-tenger 293
Fő tér (Marosvásárhely) 61
Franciaország(-i) 101, 104, 105, 106, 213, 237, 249, 252, 253, 285, 292, 294

Galyatető 118, 123
Gelen 172

Genf 66, 67, 99, 100
Göteborg 286–287, 288
Gödöllő 41, 122
Görögország 246
Grenoble 292
Gyorskocsi utca l. Budapest
Győr 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 250
Győr megye 179, 184, 185, 186, 187, 188

Hajdú megye 156
Hármashatár-hegy l. Budapest
Háromszék 108
Heltai utca l. Budapest
Hunyad 58

Írország 300
Írott-kő 250
Isztambul 289

Ják 250
Jeruzsálem 239
Jugoszlávia 110, 300

Kalotaszeg 238
Kálvin tér l. Budapest
Kamcsatka 237
Kanada(-i) 100, 101, 204, 207, 233, 244, 278, 281, 286, 293, 339
Kandersteg 99
Kápolnásnyék 57, 68
Kaposvár 11, 193
Kassa 154, 166
Kasztília 100
Katalónia 100
Kecskemét(-i) 24, 74, 121, 177, 220, 230
Kecskeméti utca l. Budapest
Kelet 51
Keleti Károly utca l. Budapest
Key West 246
Király-hágó 59
Királyi Pál utca l. Budapest
Kisoroszi 148
Kispest l. Budapest
Kisújszállás 93, 200, 201
Klauzál tér (Szeged) 21
Kolozs megye 237
Kolozsvár(-i) 29, 61, 69, 85, 107, 109, 110, 117, 119, 129–131, 148, 158, 166, 237, 238, 267, 268, 270, 322, 341, 352, 353, 354
Komárom 166
Koppenhága 33
Kozma utca l. Budapest
Kőbánya l. Budapest
Körösfő 58
Kőszeg 250
Közel-Kelet 289, 290
Közép-Európa 144
Krakkó 266, 342
Kuba 233, 246
Kunbaracs 229, 254

Lajosmizse 177, 182, 183, 194, 220, 221, 225, 229–230, 254, 268
Leányfalu 352, 383
Lejce 72
Lengyelország(-i) 237, 256, 265, 267, 341–342, 343
Lenin körút l. Budapest
London(-i) 33, 246, 296, 357

Madrid 99, 102
Magyarország(-i) 11, 24, 33, 61, 101, 109, 132, 164, 166, 170, 173, 174, 186, 189, 196, 201, 203, 207, 222, 234, 239, 255, 259, 261, 278, 288, 297, 305
Main 210, 258
Manhattan 226
Margit körút l. Budapest
Márianosztra 304, 361
Markó utca l. Budapest

Marosvásárhely 61, 68, 166
Mártírok útja l. Budapest
Mátészalka 142
Mátra 40
Mátraháza 114
Mexikó 101
Mezőtelki 203, 221, 271
Miskolc 73, 121, 144
Montpellier 293
Montbarry 100
Morvaország 31
Mosonmagyaróvár 180, 185, 188
Moszkva(–i) 82, 140, 141, 142–143, 163
Múzeum körút l. Budapest
München(–i) 223, 224, 244

Nagyborzsöny 31
Nagyecsed 91, 92, 106–107, 123–124, 141–142
Nagyenyed 109, 362
Nagyerdő (Debrecen) 74
Nagykőrös 61, 62, 64, 78, 79
Nagyvárad 63, 109
Návay Park (Földeák) 28
Németország(-i) 43, 47, 192, 224, 226, 264, 271, 274, 277, 278
New England 258
New Haven 174, 205
New Jersey (Amerika) 246, 255
New Jersey (Anglia) 255
New Mexico 174, 272
New York(-i) 205, 206, 207, 208, 210, 222, 225, 232, 243, 246, 256, 258, 260, 262, 272–274
Nigéria 226
Nikics (Ausztria) 286
North Andover 290
Novi Sad l. Újvidék

Nyárszó 58, 59, 60, 62, 68, 69, 238
Nyék l. Kápolnásnyék
Nyergesújfalu 30–31
Nyíregyháza 272
Nyugat(-i) 51, 184, 186, 210, 237, 281, 289, 291, 294, 317

Óbuda l. Budapest
Odessza 140
Olaszország 239, 241, 249, 261, 339–340, 341

Őrség 119

Pádis 238
Pálya utca l. Budapest
Pannonhalma 250
Párizs(-i) 29, 90, 102–106, 160, 169, 210, 217, 222, 224, 237, 249, 250, 255, 293, 294, 295
Pécs 120–121
Pécsely 326, 327, 338
Peking 90
Pest l. Budapest
Pesthidegkút 80
Pilisi hegyek 278
Pilismarót 240
Princeton 290

Quartier Latin 102

Rákóczi út l. Budapest
Recsk 129, 168, 169, 170, 173, 174, 199
Riverside Drive 205
Róma(-i) 236, 240, 249, 250, 251, 300
Románia(-i) 24, 61, 97, 98, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 138
Rózsadomb l. Budapest

Sajkód 360
Sajószentpéter 88
San Francisco 237
San Juan 273
Sárospatak 112, 300
Sárpilis 57–58

Sátoraljaújhely 192, 304, 335, 337, 361
Sepsiszentgyörgy 97–98, 108, 109, 112–113
Sydney 298–302, 382
Simánd 46
Sinfers Paradise 302
Siófok 43
Sopron 190, 250, 300
Southport 302
Spanyolország 100
Strasbourg 285
Svájc 77, 99, 329
Svédország 29, 286–288

Szabadka 166
Szabadság-hegy l. Budapest
Szahara 309
Szatmár 77
Szatmár–Bereg megye 106
Szeged(–i) 21, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 88, 89, 143
Székelyföld 59, 68, 69, 171–172, 237
Székelyudvarhely 61
Székesfehérvár 250
Szent Domokos utca l. Budapest
Szent Márk tér 210
Szentgyörgypuszta 133, 138–139, 146, 152, 153, 203, 214, 224, 352, 356, 362,
Szervita tér l. Budapest
Szibéria 268
Szicília 219, 241, 315
Szikszó 121
Szombathely 250, 307
Szondi utca l. Budapest
Szovjetunió(–beli) 29, 74, 104, 121, 131, 140, 142–143, 147, 172, 192, 246, 317
Sztána 58, 61

Tahi 352
Taos (USA) 273
Tátra 250
Telki l. Mezőtelki
Temesvár 24
Thököly út l. Budapest
Tihany 270, 335, 353, 362, 363
Tisza 28, 146
Tiszakécske 112
Tiszántúl 240, 257
Tokaj 146–147
Tokod 256

Újvidék 227
Új-Zéland(-i) 302
Ungvár 147
USA l. Amerika
Uppsala 287, 288

Üröm-hegy l. Budapest

Vác(-i) 72, 74, 192, 194, 304, 361
Váci utca l. Budapest
Varsó 342
Velence 210, 341
Velence–fürdő 59
Veszprém 242
Visegrád l. Szentgyörgypuszta
Vlagyivosztok 129

Wales(-i) 246
Washington(–i) 208
Wien l. Bécs

Záhony 146–147
Zakopane 266
Zala megye 46
Zámoly 242
Zilah 69
Zugló l. Budapest
Zürich 102

Zsennye 307

INTÉZMÉNYEK, KÖZÉPÜLETEK ÉS SZERVEZETEK

Akadémia (Budapest) 158, 212, 216, 256, 289
Akadémia (Kolozsvár) 130
Akadémia Kiadó 389
Államvédelmi Hivatal (ÁVH) 170, 185, 186, 365
Állami Védőnőképző Intézet (ÁVI) 123
Amfiteátrum (Óbuda) 216, 248
Apáczai Csere János Gimnázium és Iskolakollégium 11, 85, 111, 115–117, 123, 140, 150, 172, 282, 311, 364
Árpád Gimnázium 11, 216, 248–249, 251, 336, 340, 361

Baár-Madas Református Leánygimnázium 11, 39, 46, 57, 79, 137, 362
Bartók-terem 242
Belügyminisztérium 178
Bethlen-kollégium (Nagyenyed) 362
Betegbiztosítási Intézet (Sydney) 298
Bibliotheque Nationale (Párizs) 104
Bolsoj (Moszkva) 143
Bolyai-kollégium 173
Bölcsészkar 318
Brassói Kerületi Politikai Rendőrség 113
British Museum 296
Brooklyn College 210
Budapesti Pártközpont 180, 188
Bureau International du Travail (Genf) 66, 67

Carnegie Intézet 100, 101
Columbia University 205, 226, 247

Csajkovszkij-terem (Moszkva) 143
Csokonai Vitéz Mihály Általános Iskola-kollégium 85

Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ) 166, 175, 177
École Normale Supérieure (Párizs) 103
Egyesült Nemzetek Szövetsége (ENSZ) 272
Egyetemi Könyvtár 138
Egyetemi Színpad 216, 219, 234
Elnöki Tanács 193
ELTE Szláv Filológiai Intézet 359
Eötvös József Gimnázium 11, 139, 159–167, 288, 371–373, 387
Eötvös-kollégium 25, 57, 77, 96, 105, 171, 324
Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) 359, 360
Ernst Múzeum 218
Értelmiségi Forradalmi Tanács 174
Erzsébet Szálló 355
Európa eszpresszó 216, 314, 337, 361

Farkasréti temető 376, 378–379
Ferences templom 44
Forradalom Múzeuma (Moszkva) 143
Fórum Kiadó (Novi Sad) 227
Fővárosi Bíróság 191
Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanács 182
Független Ifjúság Szervezete (FISZ) 170
Függetlenségi Front 99

Galilei-kör 11, 25, 26, 33, 44
Ganz-gyár 135
Gömöri-klinika 377

Györffy István Kollégium 57, 169–171, 177, 183, 194, 220, 225, 242
Győr Megyei Pártbizottság 180, 184, 185, 188, 189
Győr Megyei Rendőrkapitányság 187
Győr Megyei Tanács 187
Győr Megyei Ügyészség 183, 184, 187, 188

Győri Forradalmi Nemzeti Bizottság 185, 186, 191
Győri Nemzeti Egységszövetség 189
Győri Nemzeti Tanács 186–187
Győri Szabad Rádió 184
Győri Tanácsháza 185
Győri Vagongyár 181, 189
Győri Vagongyári Munkástanács 180, 181, 187, 188

Hajnóczy József Jogászkollégium 177, 183
Hautes Etudes Internationales 99
Harvard University 247, 290
Hírlapkiadó Vállalat 308

Ideiglenes Magyar Demokratikus Kormány (Debrecen) 80, 99
Irodalmi Színpad 219, 265, 317
Írószövetség 82

Jogi Egyetem 183
Jogtudományi Intézet 177, 183
József Attila Kollégium 98
József Attila Színház 242

Kaposvári „Zója" Leánynevelő Otthon 11, 193
Kelet-európai Intézet l. Teleki Intézet
Keleti-főcsatorna 147
Kiadói Főigazgatóság 342
Kisfaludy Társaság 27
Kis Színpad 265
Kolozsvári Egyetem 107
Kommunista Párt 110, 111, 112, 115, 117, 121, 133, 140, 141, 142, 152, 173, 178, 190
Kossuth Klub 174
Kossuth rádió 187
Kozma utcai Gyűjtőfogház 192
Körszínház 315
Közgazdaságtudományi Egyetem 175
Kriterion Kiadó 354
Kultuszminisztérium 93, 116, 342
Kútvölgyi Kórház 157, 331, 356
Külügyminisztérium 110

Lajosmizsei Önkormányzat 194
Legfelsőbb Bíróság 191
Legfőbb Ügyészség 188
Lenin Intézet 176, 179
Lenin-mauzóleum (Moszkva) 140
Lexikon szerkesztősége 264

Madách Kamara Színház 251
Madách Színház 242, 317, 337
Madártani Intézet 134
Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) 91, 92
Magyar Diákok Szabadságfrontja 170
Magyar Dolgozók Pártja (MDP) 170, 183, 186
Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ) 170, 173
Magyar Egyetemista Kör (Sydney) 300
Magyar Építőmunkások Szövetsége 48
Magyar Ifjúság Országos Tanácsa 170
Magyar Misszió (Bukarest) 113
Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága 172
Magyar Népi Szövetség (Kolozsvár) 110
Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 181, 188, 189, 190
Magyar Szociáldemokrata Párt 82
Magyar Távirati Iroda (MTI) 139
Magyar Történelmi Társulat 11
Magyar Zeneművészek Szabad Szervezete 82
Mátyás-pince 73
Mátyás-templom 238, 267
Minisztertanács 171, 177, 179, 183, 184
Miskolci Egyetemváros 144

MTA Szociológiai Kutatócsoportja 11, 358–359
Munkásmozgalmi Intézet 171
Munkás–Paraszt Kormány 189, 190
Munkástanács l. Győri Vagongyári Munkástanács
Műegyetem 25
Művelt Nép Könyvkiadó 82

Nagy-Budapesti Munkástanács 189
Nemzeti Parasztpárt 92, 93, 106, 183
Nemzeti Bank 179, 231
Nemzeti Bizottság l. Győri Forradalmi Nemzeti Bizottság
Nemzeti Galéria 242, 267, 318
Nemzeti Múzeum 29
Nemzeti Segély 88
Nemzeti Számonkérő Különítmény 170
Nemzeti Színház 104, 229, 241, 253
Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (Genf) 99
Népi Ifjúsági Szövetség (NISZ) 106, 170
Népi Ifjúság Veres Péter Köre (Nagyecsed) 92
Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) 11, 85, 110, 121, 129, 170, 177, 183, 194, 310, 324
Néprajzi Társaság 29
Népszövetség 66, 67
New York University 207, 210, 247
Nők Lapja szerkesztősége 361

Oleg Kosevoj Szovjet-ösztöndíjas Iskola 11, 131
Opera 311
Oral History Archivum 177
Országos Földhivatali Intézet (OFI) 155
Országos Neveléstudományi Intézet 129, 377
Országos Nyugdíjintézet 135
Országos Pedagógiai Intézet 11
Öntözési és Talajjavítási Kutató Intézet 135

Parasztszövetség 170
Párt l. Kommunista Párt
Pártbizottság, V. kerületi 182
Pártiskola 121, 122, 123
Pártközpont 178
Pázmány Péter Tudományegyetem 11
Pedagógusok Szakszervezete 115
Pesthidegkúti Járványkórház 211
Petit Palais (Párizs) 104
Petőfi Társaság 29
Petőfi-kör 129, 174, 175–177, 184, 301
Politikai Bizottság 178, 180

Radikális Párt 44
Radnóti Miklós Gimnázium 11, 212, 368–369
Rákoskeresztúri temető 213
Rózsadomb cukrászda 266

Sepsiszentgyörgyi Református Kollégium Könyvtára 97–98, 107
Sion Intézet 60
Sorbonne 29, 103, 104
Soros Alapítvány 177
Statisztikai Hivatal 33
Straub Intézet 358

Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) 364
Széchényi Könyvtár 330
Szent Erzsébet Aggok Háza (Sydney) 300
Szent Mihály-templom 238
Szépművészeti Múzeum 242, 318
Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom 170
Szondi utcai zsidóház 324
Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) 111

Táj- és Népkutató Intézet 57
Tanács (III. ker.) Oktatási Osztálya 359
Teleki Intézet 93, 107, 113, 115, 325, 331, 345
Televízió Technikum (Sydney) 298, 299, 300
Tervhivatal 173
Tisza István Tudományegyetem 82
Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat 124
Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) 179
Tudományos Tanács 124

Újságíró-üdülő (Tihany) 362
Uránia [mozi] 81

Úttörő Áruház 351

Válasz-kör 325
Varga Katalin Gimnázium 11, 133
Városháza (Nagykőrös) 79
Vas- és Edénybolt Vállalat 174
Vegyesipari Javító Vállalat 168
Veszprémi Színház 242
Vígszínház 317
Világifjúsági Találkozó (VIT) 123
Vöröskereszt 81, 82, 199, 217, 218, 221, 228, 236
Vöröskeresztes kórház 81

Waldorf Astoria 207

Yale University 210, 247

Zeneakadémia 25, 207, 218, 243, 268
Zeneakadémia (Sydney) 300
Zrínyi Ilona Kollégium 360

FONTOSABB FOGALMAK

1848-as szabadságharc 32, 46
I. világháború 26, 34, 268, 379
II. világháború 22, 38, 39, 45, 47, 53, 61–68, 64, 67, 71, 72, 73, 74, 77, 78–82, 85–87, 100, 155, 162, 310, 324, 367, 379
1944–45-ös földalatti mozgalom 301
1945 utáni választások 91–92, 106
Az 1956-os esztendő 13, 14, 16, 129, 174, 180, 184, 193, 194,195, 236, 277–285, 286, 329, 364, 368

A XX. Kongresszus és nevelésügyünk néhány kérdése 175–177
Adoptálás 267

Amnesztia 145, 168, 170, 178, 193
Apáczai-kollégista(-k) 124, 140
Ateizmus 96–97
Ártatlanul elítéltek 178, 181

Begyűjtési rendszer 180
Besúgás 171, 362
Beszélő 201, 305, 312, 313, 314, 318, 337
Beszolgáltatás 141
Börtön 16, 31, 162, 167, 170, 172, 173, 182, 184, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 199, 200, 201, 203, 279, 304, 361
Budapest ostroma 80–81, 280, 301
Bújtatás 78–81, 182

Csapat 18, 35–36, 40–41, 349, 366
Cserkészet 39–41, 99, 162

Deportálás 100, 169
Disszidálás 156, 277–285

Egykés falu 57–58
Ellenforradalom 181, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191
Emberi jogok 32, 62, 85, 86, 87, 182, 186, 373
Emigráció 11, 99, 192, 197, 199–226
Emigrációs ellentétek 291–292
Eötvös-kollégista(-k) 104, 105, 171, 172, 227, 324
Érettségi 48, 109, 159–167, 251, 254, 282, 277, 279, 281, 289, 314, 338, 333, 377, 380

Feljelentés 152, 166, 170, 171
Földosztás 155, 177, 181, 192, 220
Freudizmus kritikája 116

George-ista kör 80, 94–95, 169
George-izmus 33–34, 57, 61–62, 64–65, 78, 88, 89, 90, 99, 169, 365
Gestapo 172
Gillwell-kurzus 99
Gimnáziumi tankönyv megírása 115, 117

Gyermekvárás 124–125, 150
Gyógyszer küldése 100, 199, 217, 218, 221, 228, 231, 236, 274, 306, 309, 323
Györffy-kollégista(-k) 11, 57, 85, 171, 174, 194, 220, 232, 239, 256

Hadifogság 165, 242
Halálbüntetés elleni tiltakozás 32
Halálos ítélet 185
Harmadik Birodalom 47, 48, 278
Határátlépési engedély 135
Hit 63, 76–77, 90, 97, 165–166, 204, 205, 206, 380
Horthy-korszak 26, 32, 34, 163, 165, 256

IKKA-csomag 273
Indiánok 272, 273
Internálótáborok 43, 48, 145, 170, 178
Irredenta 166, 329, 331
Ítélet 179, 183, 191, 192

Kádár-kormány 187, 189, 194
Karhatalmisták 201
Károlyi-forradalom 30, 31
Kínzások 177, 182
Kitelepítés 134–136, 144–145, 154–158, 278
Koncepciós perek 282
Könyv- és folyóirat-küldemények 68, 102, 103, 107, 111, 112, 124, 248, 251, 255, 257, 261, 262, 264, 266, 271, 287, 305, 312, 317, 318, 339, 340, 344, 345, 356
Kulákság 99, 122, 124

Lágerélet 286
Lakatos-cikk 104
Letartóztatás 162, 172, 181, 182, 183, 187, 188, 191, 192, 200
Liberalizmus 27, 32, 45, 47, 171

Magyar inkvizíció 31
Magyar könyvkiadás 212–213
Magyar nyelvű újság 101, 103, 200, 203, 208, 226, 229, 242, 245, 287, 357
Magyar(ság) 13, 39, 46, 51, 90, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 154, 167, 172, 189, 226, 233, 237, 244, 247, 251, 277, 287, 291–292, 294, 297, 300, 302, 308, 329, 340, 342
Marxizmus 47, 104, 151, 203, 177, 189
Menedzserképzés 242, 247
Mérei-vita 129, 131, 151
Munkaszolgálat 79, 162, 165

NEP-korszak 99
Népi írók 44–45
Népi kollégista(-k) 170, 171, 179, 194, 195, 200, 201, 219, 220, 230, 282
Nevelő lobbyn mozgalom 115
Névváltoztatás 356
Nobel-díj 241

Öngyilkosság 211, 221, 331, 333
Osztöndíj(-ak) 104, 107, 139, 205, 245, 285, 286, 289, 299, 300

Pedagógiai elvek 129, 175
Pedagógus-vita 129, 175–177
Polgári radikalizmus 47, 171

Rádió(-zás) 34, 82, 100, 103, 140, 146, 154, 158, 186, 187, 191, 218, 288, 298, 299, 301, 302, 318
Rajk-per 170, 179
Rákkutatás 357–358
Recskiek 173, 174, 203
Rehabilitáció 178, 179, 184, 301

Sós–Soós név írásainak története 256–257

Szabadkőműveség 13, 27, 34, 46, 365
Szabadlábra helyezés 170, 188, 193, 265
Szellemi kör 95–96, 98, 197, 213, 227
Szocializmus 125, 129, 141, 176, 177, 178, 278, 282, 283, 287
Szovjet csapatok 78, 80, 81, 82, 181, 186, 187, 189, 201
Sztálin halála 178
Sztálin 70. születésnapja 143
Sztálinizmus 169, 171, 203

Tanácsköztársaság 26, 31, 361
Tárgyalás 14, 179, 182, 183, 192, 201
Tbc (tüdőbaj) 11, 21, 86, 114, 193, 248, 257, 277
TÉA (telekértékadó)-rendszer 34, 78, 88, 89
Televízió(-zás) 208, 224, 240, 250, 268, 298, 299, 300, 301
Tiltott határátlépés 183, 190
Titkosítás 179
Tisza szabályozása 146–147

Urbánusok és népiesek 365, 379
Ülnevel 108, 109, 110, 111, 113, 222, 231, 237

Vallás 41–42, 78, 96–97, 107, 165–166, 167, 176, 208, 278
Veres Péter–Déry Tibor-vita 142
Világirodalom oktatása 116, 120
Vöröskeresztes segítőakciók 82, 100–101

Zsidó kérdés 41, 43, 45, 57, 62, 90, 155, 160, 165, 208
Zsidó ösök 46–47

POLITIKAI FOGALMAK VIRÁGNYELVEN

Pokolbeli öt évetek = recski évek 202
Távolabbi családtagok = letartóztatottak 200
Vállalat = börtön 200
Hosszú távollét = börtönévek 220
Legújabb magyar átok = bebörtönzés 291
Lóverseny = háború 66
Paralízisjárvány = letartóztatások 291

A könyv megrendelhető:
Kéri Piroska – 1122 Budapest, Városmajor u. 15.
06 20 3580164; piroska9@freestart.hu

ISBN 963 212 145 7
ISSN 1588–3337

Kiadja a Pufi Pressz (www.pufipressz.hu)
Felelős kiadó: Gyulai Molnár Anett
Művészeti vezető: Ficsku Pál (pufi22@axelero.hu)
Nyomdai előkészítés: Keresztes Mária (keresztesm@freemail.hu)
Korrektor: Török Judit
A fényképeket a család archívumából Keresztes Mária és Kéri Piroska válogatta
Bibliográfia, mutatók: Kéri Piroska
Nyomdai munkálatok: Kinizsi Nyomda Kft., Debrecen
Felelős vezető: Bördős János ügyvezető igazgató

Magyar Köztársaság
Miniszterelnöke

MeK-6018/1/1992.

Kéri György úrnak

B u d a p e s t

Kedves "Jóka"!

Köszönöm, hogy elküldted nagyapád válogatott munkáinak értékes kötetét. E tárgykörből az archivumomban még van is valami, amit Édesanyádtól kaptam. Persze most nem tudnám megtalálni.

Igen nagyrabecsültem Nagyatyádat, akivel nagyon sokat beszélgettem, és feledhetetlen Édesanyádat, akihez őszinte és igazi barátság fűzött. Sajnálom, hogy nem érte meg azokat a változásokat, amiket együtt vártunk.

Szűkebb körben - akik ismertük - sokszor emlegetjük, hogy "koalíciós teremtő" hajlamával a szellemi-politikai szalonok nagyszerű kései háziasszonyaként milyen nagy szükség lenne rá. Talán ő képes lenne e tudathasadásos világban jótékony párbeszédeket közvetíteni.

Örülök, hogy jelentkeztél.

Budapest, 1992. január 9.

Őszinte barátsággal köszönt:

(Antall József)

...Anyai nagyapám, Schreiber Fülöp orvos volt... szegény sorsú betegeit ingyen kezelte, úgy érezte, hogy ő teljesítette emberi kötelességét, s a nyomor látványa, a tragikus szegénységgel való új és új találkozás nem borította fel lelki egyensúlyát...

...Nagyanyám húga, Irén nagymama anyámnak lett anyai barátnője, és nagy szerepet játszott az én életemben is. Jakab Dezsőnek, a híres építésznek volt a felesége. Nagybátyám saját erejéből verekedte föl magát a nyomorból, és szerzett magának nevet, sikert, pénzt, megbecsülést... Mi ma is abban a házban lakunk, amit ő tervezett, s amelynek felerészben tulajdonosa is volt... Hálásan gondoltam az építészre, aki egy várkastély ünnepélyességét teremtette meg ott, ahol – ugyanazokkal az anyagi eszközökkel – egy másik építész talán csak bizonyos kényelemmel ellátott bérkaszárnyák unalmát tudta volna árasztani...

...Apám családját azonban sokkal kevésbé ismertem. Nagyanyám meghalt még apám diákkorában, az akkor olyan gyakori tüdőbajban. Nagyapám [Schwarz Simon] Temesvárott volt tisztviselő, s amikor Bánátot Erdéllyel együtt Romániához csatolták, nagyapám átköltözött a gyermekei után Magyarországra. Kecskeméten élt Apám nővérénél. A kecskeméti kis ház – nekem, a pesti gyereknek – szinte a falu élményét jelentette – baromfiudvart, pulikutyát, gémeskutat, a házat és a kis udvart körülvevő magas deszkakerítést – télen szánkóutat a vasútállomástól...

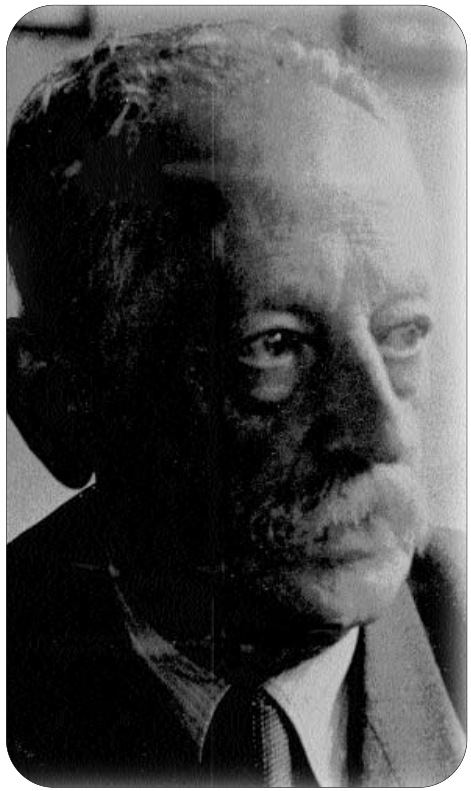

..Apám [Sós Aladár] itt Pesten járt a Műegyetemre. A Galilei-kör egyik alapítója és a technikusi szakosztály elnöke volt... Az egyetem elvégzése után, mint fiatal építészmérnök a vasútnál kapott állást: Szegedre helyezték...

..Anyám, Schreiber Borbála... Budapesten járt a Zeneakadémiára, ahol Bartók Béla növendéke volt. Vakációit azonban odahaza, Szegeden töltötte, ahol ugyanabban a fiatal baráti társaságban élt, amelyben apám...

...Szüleim reményekkel és küzdelmekkel teli ifjúkorát megtörte a háború, a háború utáni forradalom azonban felélesztette a reményeke. Társadalmi igazságot kereső reformerek voltak – akárcsak barátaik nagy része. Anyagiakban nyugodt, jó életük volt, de a fennálló rendszer mégis ellenkezett erkölcsi elveikkel, egész világfelfogásukkal. Lehet, hogy ez a politikai szembenállás okozta az elszigeteltségüket, a magányukat?

...Pikler J. Gyulát apám még egyetemista korából a Galilei-körből ismerte. Aztán Szegeden újra találkoztak, ahol is Pikler előadást tartott. Ekkor már mindketten egymástól függetlenül, ugyanannak az elméletnek [george-izmus] a hívei voltak. Amikor apám Pestre került, szoros barátság fejlődött ki közöttük. Tizenhat éves koromtól én is sokat jártam fel hozzá. Ő ekkor már közel nyolcvanévesen még szellemi erejének teljében volt. Ragyogó szellemessége mellett lobogott benne a fiatalok elevensége, vitakészsége, lelkesedése is...

...Apám négyéves koromtól kezdődően – majdnem egy évtizeden át – mesélt nekem. A történelem és irodalom nagy alakjaival az ő meséin keresztül ismerkedtem meg. Sokféle mesét mondott. A trójai háború, Odüszszeusz bolyongásai, a görög festők vitája, Solon tanítása a boldogságról, a földosztó két Gracchus, Franklin Benjámin élete. Aztán a magyar mondák és történelmi alakok – a józan és biztos ítéletű Könyves Kálmán, az igazságos és tréfás Mátyás, az okos de komor II. József – mind érdekes mesévé váltak, de mint mesék is igazak marad-

...Jékely[Áprily] Lajos, az igazgatónk és a tanárok nagy része erdélyi volt...

Az iskola hangulatán és szellemén a háború semmit sem változtatott. Ezt egyik tanárunk így fogalmazta meg: „A világ tomboló viharában is megőrizzük számotokra a béke és a szeretet szigetét.”

...[Győrffy] Dóra az iskola legjobb matematikusa volt. Tanáraink nagy jövőt jósoltak neki. Magántanítványokat vállalt, napi két-három órát is tanított, idegesen, türelmetlenül, de rendkívül lelkiismeretesen. Keresetét szinte az utolsó fillérig családjára költötte. Nagyon szegények voltak. Az ötödik osztályt kettőnk barátságába zárkózva éltük végig...

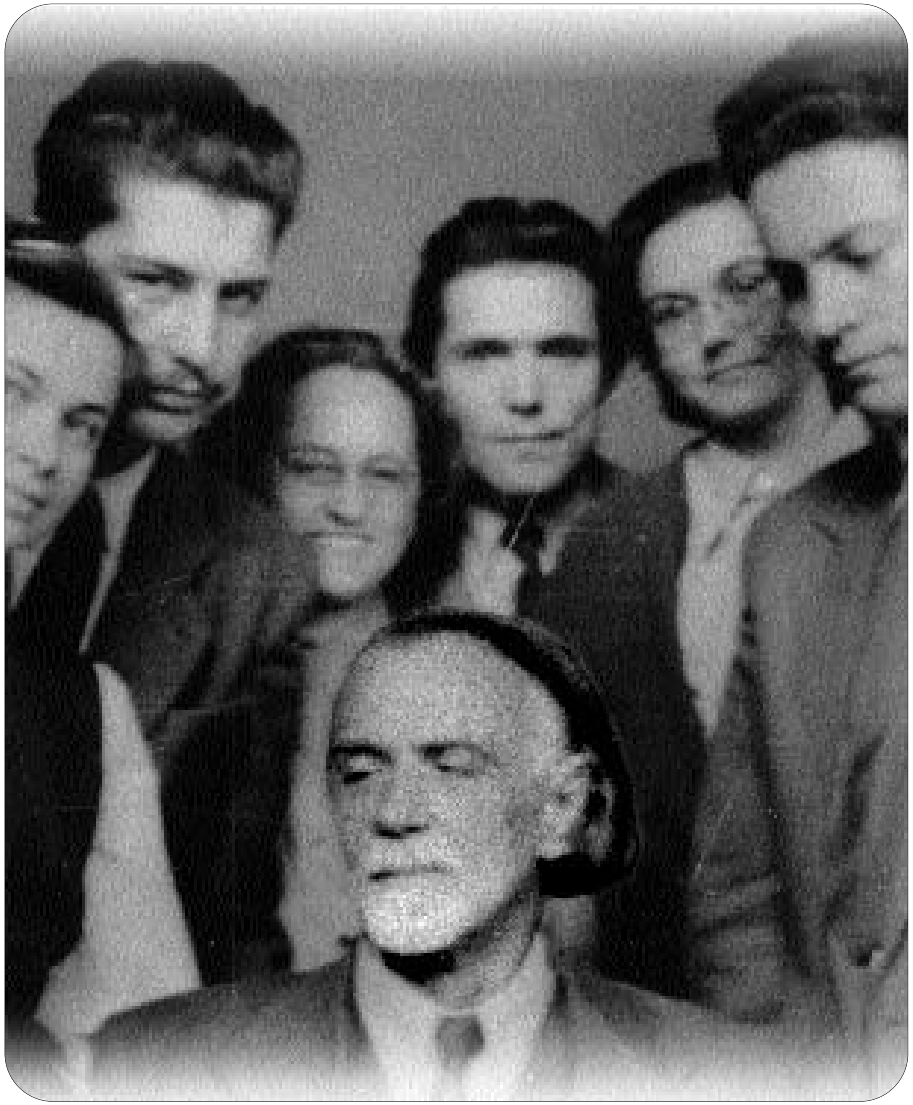

...Tudtam, hogy szüleim mindig elérhetetlen szellemi magasságban lesznek felettem... Amikor bíztam magamban, úgy éreztem, hogy nekem az életből a szenvedő szenvedélyesség jutott, amely kapcsolatban lesz könyvekkel és zenével...

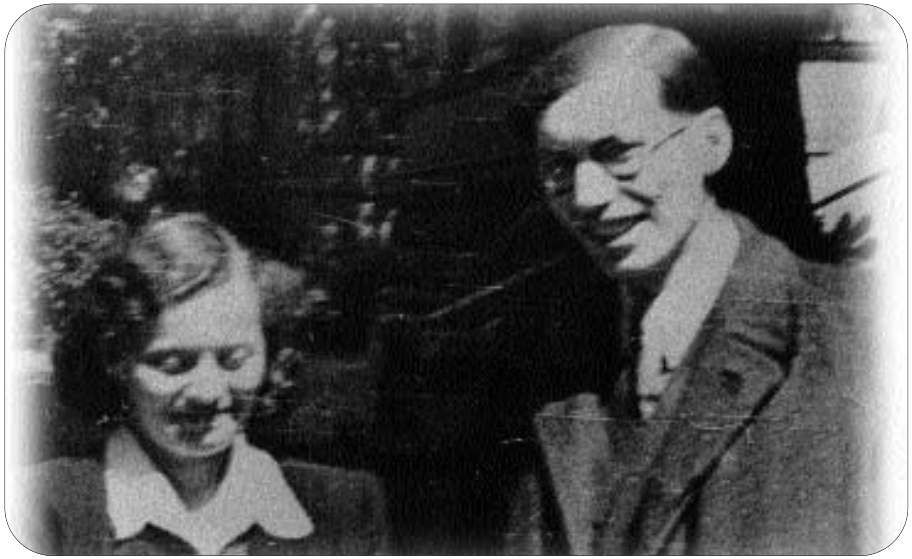

...Egy kicsikét fonunk és azután egy kicsit játszunk is. Aranygyűrűzünk, cicamicázunk, kendővégezünk és ritkán játszódjuk a sonkoly zsupenyászt. Azt úgy játszódjuk, hogy kettőt összekötünk a kendővel, és egy ül fel a tetejébe, és üti mind a kettőt, és kiabálja: sonkoly zsupenyász. És még leszedik az orsót, és mink váltjuk a legényektől, és szóval nagyon jól telik a fonóházban. Sokszor eszembe jut, mennyit sétáltunk Jucikával, és éppen tegnap emlegette nagynéném, hogy milyen ügyesen forgatott és gyűjtött Jucika a réten. Boldog leszek, ha megint láthatjuk egymást, és együtt sétálhatunk. A legények is sokszor emlegetik Jucikát, hogy milyen kedves volt hozzájuk. És szépen kérem Jucikát, hogy jöjjön nyáron vagy hamarabb is, a húsvéti szabadságán, amelyben Jézus Krisztus feltámadását ünnepeljük. Húsvétra csináltatunk új ruhát, és akkor olyan szépen felöltöztetjük parasztruhába Jucikát, hogy majd megörvend neki...

...Valamennyi lány együtt énekelte a zsoltárokat, az énekkar Bach-, Mozart-, Kodály-kórusokat gyakorolt, a cserkészcsapatban harsogták a vidám népdalokat. Erősen vágyódtam énektudásra, mert úgy éreztem – a zene mindent és mindenkit összeköt. Újra és újra álmodtam, hogy énekelek...
(Kodály Zoltán tanítványaival, középen Sárosi Bálint)

...Nagyon aggódott Juci Pápai Béláért. Ismerte mindenre elszánt magatartását, levelet küldött neki. A címet megírta, kérte, adjon mielőbb életjelt magáról. Pár napra rá vészjósló „életjel” érkezett: Pápai Bélát lefogták...

...Budán még állt az ostrom, még át-átlőttek a pesti partra, amikor mi, Juci, [Dezső] Ginda, [Járdányi] Pali és én [Kováts Zsuzsa] többször elmentünk együtt a Thököly útra, a Rákóczi útra. Az Urániában szovjet filmet is láttunk. Bámultuk, hogy az emberek, nők, férfiak bebugyolálva, fázósan járnak az utcán...

...Azt, hogy nagyon hiányzol, azt, hogy csordultig vagyok veled, léted egész gazdagságával és szépségével, igyekeztem szorgalmas emberek módjára tevékenységre váltani amióta nem vagy itthon. ...kikívánkozik belőlem ez a gyönyörű teltség, amelyet te idéztél fel, mint tenger dagályát a hold. ...Nehéz arról beszélnem, ami történt, anélkül hogy arról is beszélnék, amit a történés jelentett. S a jelentés most veszedelmes számomra, tele van azzal, hogy szeretlek parttalan és gyönyörűséges szerelemmel, komolyan és teljes felelősséggel, egész életet áthatóan, annak minden nagy és kicsiny dolgával... *Jofka*

...A mi gyerekünk békés szocialista társadalomban fog felnőni, s így remélem, hogy sokkal kevesebb válságon kell majd keresztülmennie, mint nekünk, s noha ugyanannyi szép lesz az életében, ez az élet kezdettől fogva kiegyensúlyozottabb lesz...

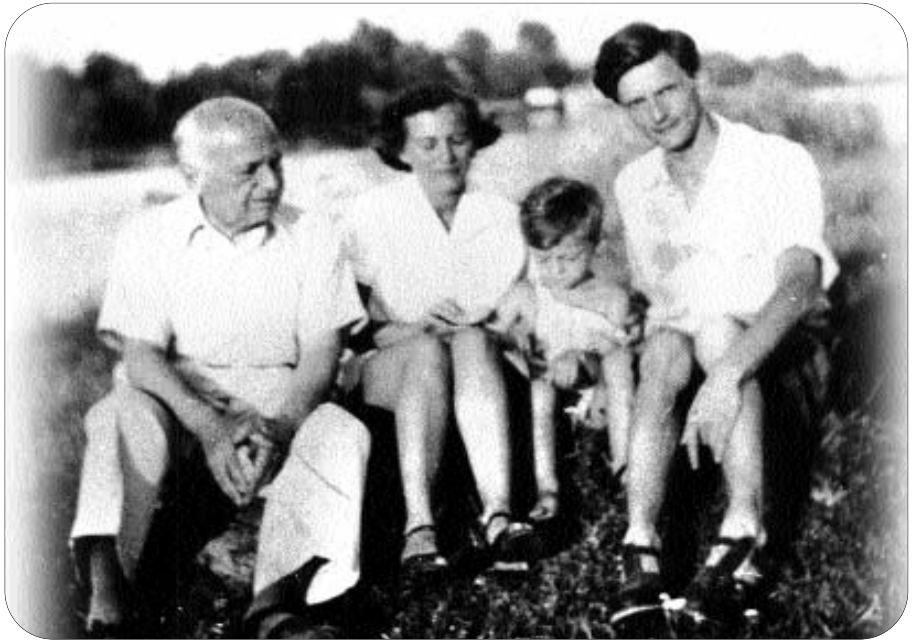
...Ez az év valóban nagyon szép volt! Bejöttek a gyerekek az iskolába, csupa paraszt és proletár gyermek – műveletlenül, esetlenül, és év végére megtanultak gondolkodni, igényükké vált, hogy saját álláspontjuk legyen, amely mellett érvelhetnek. Fontossá vált számukra, hogy pontosan kifejezzék magukat, és fogékonyakká váltak a művészet iránt...

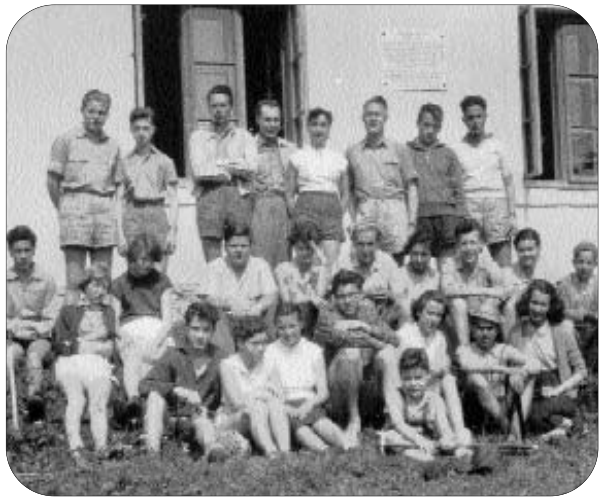
...Anyu, Jóka meg én lent voltunk Szentgyörgypusztán. Lajos bácsiék szereztek nekünk egy szomszédos családnál szobát, ahol teljes ellátást kaptunk, s nagyon szép napokat töltöttünk velük...

...Édes, okos kisfiunk nőtt, fejlődött – szépen, egészségesen. Jofka megdöbbentően kevés kapcsolatot igyekezett vele kiépíteni. Pedig én ezen kezdetektől fogva fáradoztam ... Már vagy másfél éve kijelentette, hogy ő a gyerekért nem vállal felelősséget, mert ez a gyerek nem az ő elvei szerint nevelődik. Mindezek ellenére gyönyörű estéink voltak, amikor Jofka Bachot zongorázott vagy Schubertet énekelt, verseket olvastunk, karácsonyfát díszítettünk...

...Kevés gyakorlati érzéked volt, de nem féltél belefogni olyan vállalkozásokba, amihez kellett bizony egy adag talpraesettség. Micsoda bonyodalmak jöttek volna létre egy többnapos kirándulás szervezésekor, ha nem vagy olyan bölcs, és nem bízod azokra, akiket ilyen képességekkel áldott meg az ég...
(Eötvös gimnazisták kirándulása. A felső sorban balról a harmadik Antall József.)

...Örülök a híreknek a lányokról, valamennyien boldog házasok... (Márai Juli, Jáki Jánosné István Erzsi, Vaikó Éva, Szamosvölgyi Tiborné Nusi)

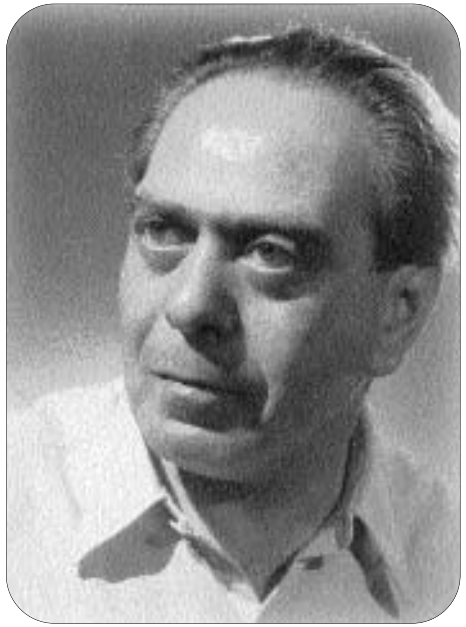

...Ha a válásba beleegyeztél, jól tetted. Lelki emelkedettségről tanúskodik... De azt, hogy továbbra is baráti kapcsolatot alakítsatok ki, meggondolnám. Talán ha újból férjhez mentél, boldog és nyugodt vagy, és fölénynyel tekintesz vissza az elmúltakra. A gyermek okozzon a legkevesebb gondot.

A férfit, akire szüksége van, egyelőre megtalálja édesapádban, akinek derűs, kiegyensúlyozottsága jobb hatással lesz reá, mint Jofka túlzottsága...

...Jucikám! Én nem vagyok alkalmas arra, hogy valakinek – s különösen ilyen tiszta, igaz embernek, mint Te! – gyöngéd, megértő társa legyek. De úgy gondoltam, barátságunk egy életre szólhat...
(Zelk Zoltán)

...A válás után azt hittük, hogy elveszítünk Benneteket. Szerencsére nem így történt. Emlékszem egyszer Apukával beszélgettél arról, hogy Neked és Jókának mennyire fontos a kolozsvári család... A pesti fiatalasszony a kolozsvári család része lett, mi pedig bekerültünk Sós Juci szeretet-körébe...

Egyik legnagyobb élményem az volt, hogy milyen szenvedéllyé, lelki tartalmat adó „központi szenvedéllyé" vált értékes emberek életében a turisztika. Ez régen azt hiszem nem volt ennyire általános. – Szörnyű teherautón, szörnyű utakon rázódtunk, éjszaka fészerben, fapriccsen aludtunk – csakhogy egy napig fenn lehessünk a Bihari-havasokban. Pontosabban Pádison, az egyik legszebb fennsíkon...
(Lilia mama, Irocska, Jóka, Árvéd bácsi és Lám nagypapa)

...Nyáron Balatonszéplak-alsóra megyünk, Varga Domokos szüleinél vettem ki szobát 45,–Ft-ért. Ez háromágyas szoba. Én megyek le a két gyerekkel, Jóska csak hétvégeken jön utánam. A mellettünk levő kicsi szobába Csoma Gyusziék jönnek, nekem régi barátaim... (Csoma Gyula, Molnár Márika, Csoma Gergő, Jóka, Sulyák Jánosné Nagy Ida, Orbán Éva, Sós Juci)

...Kéri Jóskának hívják. Györffy-kollégista volt. Negyvenöt előtt csak látásból ismertük egymást. Negyvenöt után kollégista bálokon engem táncolni tanított – igen kevés – mondhatnám semmi sikerrel, de jó pajtások voltunk. Az elmúlt nyáron, amikor „hosszú távollét" után hazatért, felkeresett engem. Most pedig júniusban megesküszünk.

Lajosmizsei parasztgyerek volt. Hatodik elemi után ment gimnáziumba. Aztán Kecskeméten leérettségizett. Amikor én megismertem fekete haja volt és bajusza. Bajusz helyett most szemüveget hord és színtiszta ősz. Kevés beszédű, nyugodt, kiegyensúlyozott, jó kedélyű. Olyan ember, akiről Zoli azt mondaná, hogy „csak jót mondhatok róla", s aki mellett én biztonságban érzem magam...

(Esküvői tanúk: Sárosi Bálint, Kovács István)

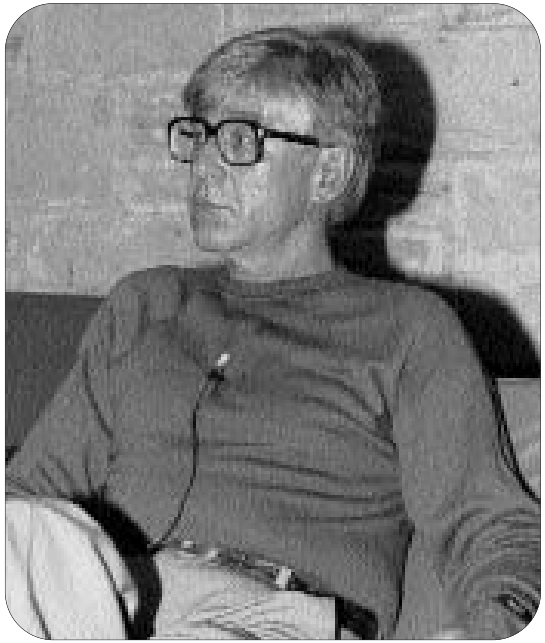

...Nagy öröm volt, hogyha Jóska nélkül ugyan, de a két gyerekkel Erdélybe elmehettem. Tíz napra és csak Kolozs megyébe szólt az engedélyem, de az emlékek még decemberben is melegítenek.
Nehéz túrát tettünk a Csodavárba, olyan hatalmas sziklabarlang, hogy a két szikla csúcsívébe beleférne a Mátyás- vagy a Szent Mihály-templom tornyostul. Boldog voltam, hogy Jóka élete első komoly túráját velem teszi. Azért tettünk újra nagy túrákat a Dregán völgyében, ahol ha pisztrángot nem is fogtunk, de fürödtünk a hegyi patakban, s idéztük Lajos bácsi szép versét...
(Piri, Lám nagypapa, Jóka, Lilia mama, Katri)

...Magam is őszülök, de korántsem szépen. Olyan piszkosbarnás színe lett a hajamnak.

Ölelem családod, írj Jucikám. Te vagy az egyetlen, aki képes egy baráti kört összetartani Magyarországról. Megdöbbentő, de így van. Azzal hívjuk fel egymást: „Kaptál levelet Jucitól?”

Csókol és ölel: [Jónás] Pali

...Nyestéék Attilája csodálatos teremtés. Erős, jóképű, okos. Zoli időnként ránéz, megtörli bajuszát, elmosolyodik, és azt mondja: Ebből a kölyökből talán még lehet valaki. Katalin szép lány...
(Nyeste Zoltánék Svájcban élő

..Kunbaracs, Lajosmizse és Budapest – állandó körforgalomban élünk – ők jönnek hozzánk, mi megyünk hozzájuk... Nagyon kiterjedt és összetartó parasztcsalád. Egy-egy névnapon az egész család összegyűlik. Illyés-regénybe illő szép nevek: Szilaj, Jászgulyás, Turipuli sógor – ez az utolsó név tetszik a legjobban – ez vezetéknév, nem gúnynév. Jóska soha nem szakadt ki közülük. Búskomor lenne, ha nem mennénk le Mihály-napra. Hát lemegyünk. Lesz nagy tánc és éneklés megint. Valóban az utolsó fejezetét látnám egy régi világnak – mert a jövő egészen más lesz? De még nekem subát adtak takarózni, mikor ebéd után lefeküdtem, és még betyárdalokat is énekeltek. Ez még a régi világ, de milyen lesz az új?

(Jóka, Rozál nagymama, id. Kéri József, Szilaj Péter, Szilajné Mariska, Szilaj Mihály, Sós Aladár, Dohány Ági, Juci, Piri, Jászgulyás Mária, Jászgulyás József, Kéri Imre, Kériné Mariska)

...Egészen a Kitaibel Pál utcáig tartott a kert, a telkek között nem voltak kerítések. Igazi dzsungel volt ez. A konyhából a kertbe lehetett kilépni...

(1967-ben készült képen a „kolhoz” látható. Balról jobbra: Zachár István, Jóka, Kovács Kati, Piroska, Jenei Katri, Koszinka, Nagyapa, Juci, Molnár Imréék)

.

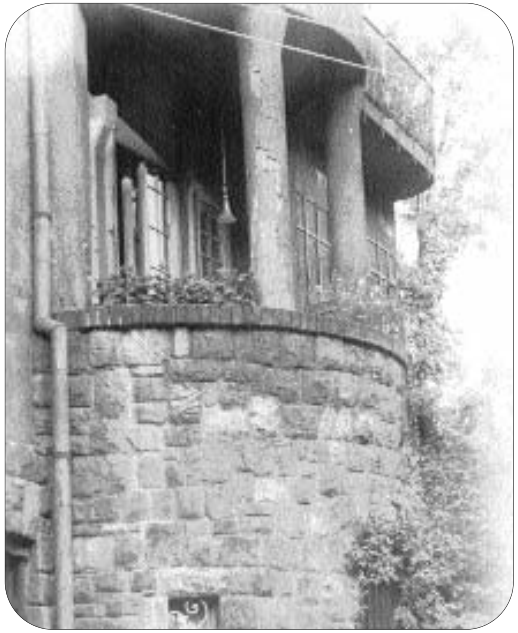
..A Keleti Károly utca 29.-ben a meghitt barátot be lehetett tessékelni kézen fogva a stúdióba, ahol a nagy beszélgetések elkezdődhettek. (Sós Juci, Brunner Tamás, Máté Judit, Kéri Jóska, Menzel Rita, Jobbágy Kati)

(Sántáné Ica, Sánta Miki, Csománé Márika, Sánta Ferenc édesanyja, Sánta Ferenc)

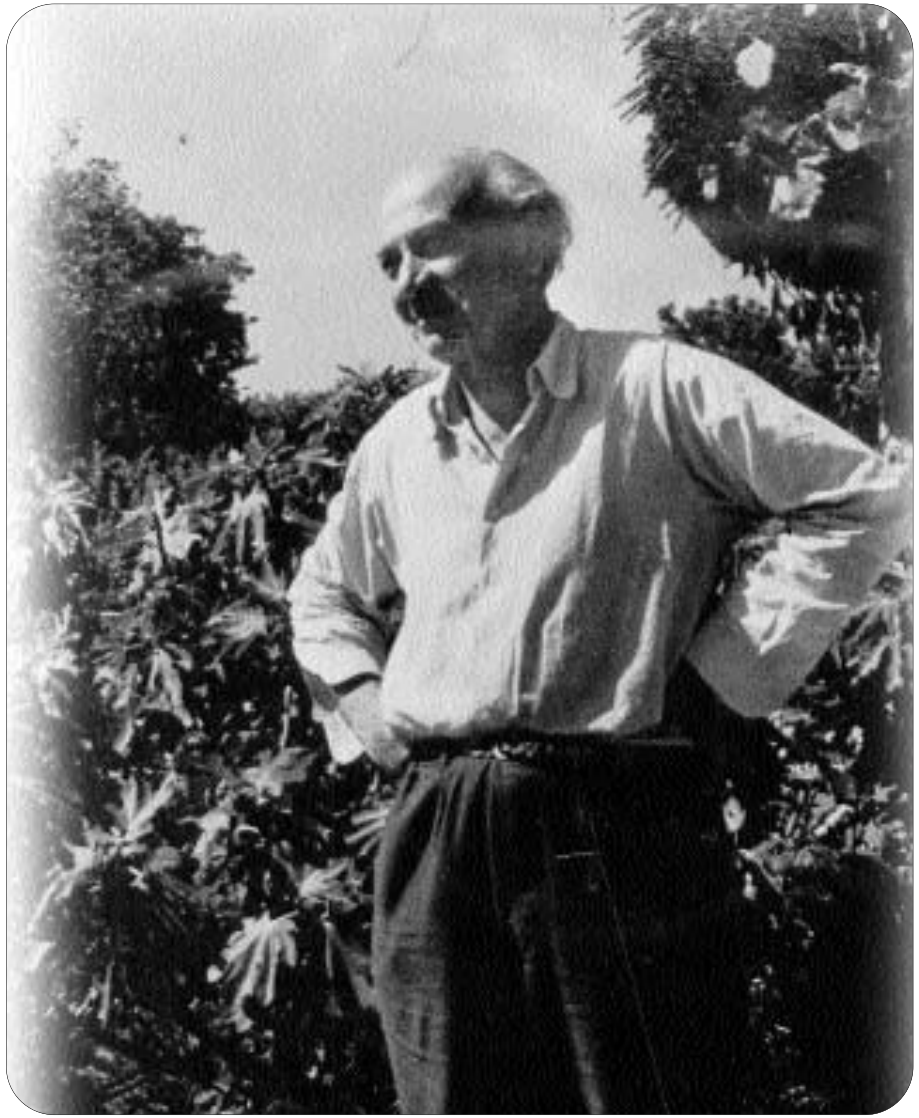

...Apám, Mészáros Dezső és egy költő barátom beszélgettünk a „loggián". Háromnegyed tizenkettőkor Apám kiabálva magyarázta Dezsőnek, hogy mi az érték Picassóban és mi a mindenáron való újítási vágy és művészi divat. Apám, mondom, csendesebben beszélj, mindenki felébred. (Meleg van, nyitva vannak a szomszéd lakások ablakai.) – Ugyan, mondta apám – beszélgessenek ők is...

...Semmit a világon nem érdemes kétszer végigélni – csak azt az idillt, hogy az embernek kicsi a gyermeke. Boldog, aki azt többször teheti... (Kovács Nándor és Márai Júlia gyermekeikkel Pannival és Gáborral)

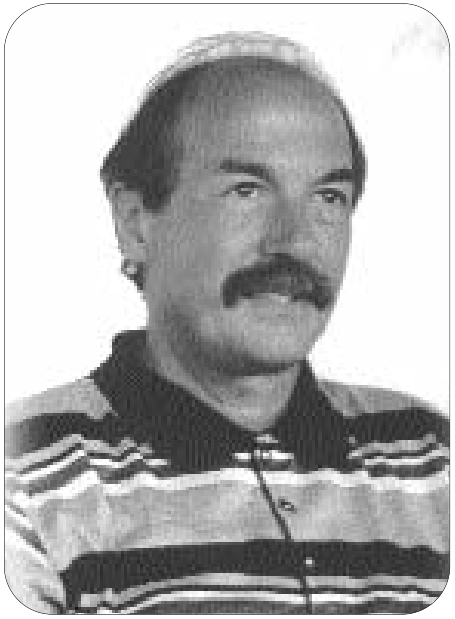

...Illyés megragadóan életerős és fiatal. Minden nap maga vágja fel a fát s egész télre való tüzelőjét. Eleven, sziporkázó, szenvedélyes, mindenről tud, csodálatos előadó. Én bevallom, hogy az egész magyar irodalomban Arany János óta őt szeretem a legjobban, mert nemes, szerény, egészséges, szenvedélyes, felbecsülhetetlen gazdag az életműve, ragyogó szellem...

...Gaudeamus igitur… *a dal néhány sora egymás mellé állítja az ifjúság, az öregség és a halál képét. Még az a szerencse, hogy az élet különböző szakaszaiból, ha mégoly közel is vannak egymáshoz, sohasem lehet átlátni a következőbe. Nem az egész öregség alatt, csak az élet utolsó szakaszában érzi meg a legtöbb ember a halál súlyát, ezeknek a fiataloknak pedig a halál is, az öregség is elképzelhetetlen...*

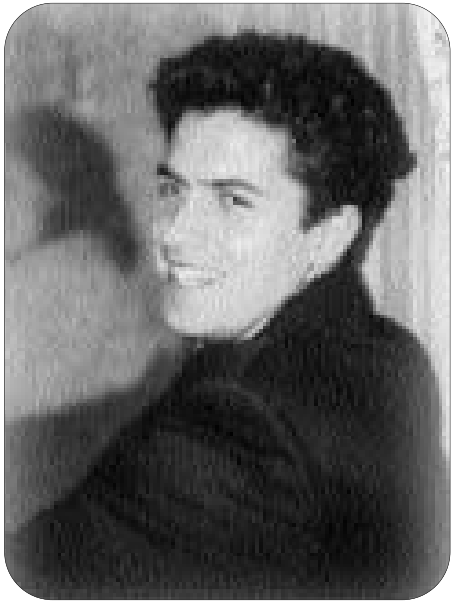
Jóka

Mária (Hugi)

Juli

Csaba

Vermes Gyuri
Piri férje 1971-től 1992-ig

Piri és Hugi az öt gyerekkel 1984-ben

Dávid

Tamás

Áron

Piroska

...Rájöttem, hogy zseniális építésznek kellett lennie annak, aki kis területen úgy tudta megtervezni ezt a három házat, hogy azok ne az összezártság, a szűkösség, hanem a monumentalitás érzését keltsék...

Sós Aladár és Sós Júlia emléktáblaavatása a Keleti Károly u. 29.-ben 1993-ban (Kéri Piroska, Kéri György, Göncz Árpádné, Göncz Árpád, Demszky Gábor, Koch Sándor)

